

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**NİKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV’UN HAYATI,
KÜTÜPHANESİ ve TÜRKOLOJİ ALANINDAKİ
ESERLERİ**

Gülcan İNALCIK

2502160392

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Gözde SAZAK

İSTANBUL - 2022

ÖZ

NİKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV’UN HAYATI, KÜTÜPHANESİ VE TÜRKOLOJİ ALANINDAKİ ESERLERİ

Gülcan İNALCIK

Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922), Rus Doğu bilimi ve Türkoloji alanında önemli eserleri bulunan değerli bir ilim adamıdır. Orta Asya ve Sibirya’daki Türk halkları ile ilgili dilbilimi, etnografya, folklor, tarih, arkeoloji, nümizmatik, dinler tarihi ve müzecilik gibi farklı alanlarda eserler kaleme almıştır. Erken yaşlardan itibaren birçok Avrupa ve Asya dilini öğrenen N. F. Katanov daha Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu’nda öğrenci iken ilmî çalışmalarını kaleme almaya başlamıştır. Karakterinin ve ilmî hayatının şekillenmesinde N. İ. İlminskiy’in ve V. V. Radlov’un büyük etkisi olmuştur. 1888 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Arapça-Farsça-Türkçe-Tatarca bölümünden mezun olur olmaz Türk halklarını incelemek amacıyla Sibirya, Kuzey Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan’a ilk ilmî gezisini gerçekleştirmiştir. 1894-1922 yılları arasında İmparatorluk Kazan Üniversitesi’nde hocalık yapmıştır. Avrupa ve Rusya’daki birçok ilmî kuruluşun aktif üyeliğini yapmış ve özellikle Sibirya’da yaşayan Rus olmayan halkların eğitim ve toplumsal meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Sibirya Türkoloji’sinin gelişmesine öncülük etmiş ve bu alanın kurucularından biri olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazan şehrinin, Rusya’nın Doğu bilimi alanında en büyük araştırma merkezlerinden biri haline gelmesinde Katanov’un çok büyük katkısı olmuştur. XX. yüzyılın başlarında ise Rusya ve Sibirya’da bulunan birçok ulusal müze ve kütüphane yine Katanov’un bizzat ilmî gezilerinden topladığı görsel ve yazılı materyallerle zenginleşmiştir. Katanov’un Türk halkları ile ilgili ilmî çalışmaları ve inceleme metotları ise ilim dünyasında hala geçerliliğini korumaktadır.

Günümüzde İÜ TAE arşivinin önemli bir kısmını Katanov Kütüphanesi oluşturmaktadır. Çalışmamıza kaynak olan bu kütüphanenin İÜ TAE tarafından yüzyıldır korunuyor olması ise Türkiye ve Türk Dünyası adına takdir edilmesi gereken önemli bir görevdir.

Anahtar Kelimeler: Nikolay Fedoroviç Katanov, Katanov Kütüphanesi, Doğu bilimi, Rus Türkolojisi, Türk Dünyası.

ABSTRACT

NIKOLAI FEDOROVICH KATANOV'S LIFE, LIBRARY AND WORKS IN TURKOLOGY

Gülcan İNALCIK

Nikolai Fedorovich Katanov (1862-1922) was a scholar who wrote a great number of influential works in Oriental Studies and Turkology. He produced various works covering Turkic peoples in Central Asia and Siberia in different fields such as linguistics, ethnography, folklore, history, archaeology, numismatics, history of religion and museology. Learning numerous European and Asian languages, N. F. Katanov began doing scientific studies even when he was a student at Krasnoyarsk Classical Gymnasium. Katanov's personality and scholarly life were heavily influenced by N. I. Ilminsky and V. V. Radlov. Once graduating from St. Petersburg University's Faculty of Oriental Languages, Department of Arabic-Persian-Turkish-Tatar Languages, in 1888, Katanov made his first scientific travels to Siberia, Northern Mongolia, Dzungaria and East Turkistan to examine the Turkic peoples. He taught at Kazan Imperial University from 1894 to 1922. He was an active member of several scientific societies in Europe and Russia, as well as being closely involved in the educational and social issues faced by non-Russian peoples residing in Siberia. He became a pioneer and founder of Siberian Turkology. In the second half of the nineteenth century, he played a significant role in helping Kazan become one of Russia's largest research centers for Oriental Studies. Through visual and written material collected during Katanov's scientific visits, many national museums and libraries throughout Russia and Siberia flourished at the beginning of the twentieth century. His studies on Turkic peoples and methods of research still remain valid in today's scholarly world.

Today, Katanov's library forms a considerable part of IU's Research Institute of Turkology archives. The centuries-long preservation of this library, which served as a source for this study, by IU's RIT is an achievement of an important task that deserves appreciation on behalf of Turkey and the Turkic world.

Keywords: Nikolai Fedorovich Katanov, Katanov Library, Oriental Studies, Russian Turkology, Turkic World

ÖNSÖZ

Türk asıllı (Hakas) Rus ilim adamı Nikolay Fedoroviç Katanov, XIX. yüzyılın sonunda Türkistan coğrafyasında ve Sibiry'a Türk halkları üzerine farklı alanlarda çok sayıda araştırmalar yapmış bir Türkolog'dur. Dilbilimci olmasının yanında tarihçi, etnograf, bibliyograf, kültür ve sanat tarihçisi, doğu bilimci ve halk bilimcidir. XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyılın başında Türkistan coğrafyası ve Türk dünyasına dair bilgi, belge ve bulgulara ulaşmak, araştırma ve gözlem yapmak oldukça güç olmasına rağmen, N. F. Katanov gerçekleştirdiği ilmî gezilerle Türkoloji alanının kaynak toplamada en önemli isimlerinden biri olmuştur. Katanov, hayatı boyunca topladığı din, dil, edebiyat, folklor, tarih, etnografya gibi farklı alanları içeren ve farklı dillerde yazılmış kaynaklardan muazzam zenginlikte bir kütüphane oluşturmuştur. Türkoloji dünyasının büyük önem verdiği Katanov Kütüphanesi'nin önemli bir kısmı başta Ord. Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan olmak üzere, birçok Türk ilim adamı ve dönemin bürokratlarının katkılarıyla 1914 yılında Evkaf Nezareti tarafından satın alınmış ve 1924 yılında Türkiyat Enstitüsü'nün kurulmasıyla kütüphane bu kuruma devredilmiştir. İÜ TAE'nin temelini oluşturan bu kütüphane, Katanov'un arşiv toplamadaki ciddiyetinin ve sabrının bir başarısıdır. Kütüphanede hem Doğu hem de Batı dillerinde yazılmış binlerce eser bulunmaktadır. Bu çalışmalar Katanov'un Rus Doğu bilimi ve Türkoloji'si alanında uzman bir bibliyograf olduğunu göstermektedir.

Katanov, Türk ilim dünyası tarafından hakkında fazla araştırma ve çalışma yapılmamış bir Türkolog'dur. İlim adamının hayatı, ilmî kişiliği ve İstanbul'daki kütüphanesi hakkında Türkiye'de yayınlanan birkaç makale, kitap ve kitapta bölüm haricinde bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca Türkiye'de sadece ilim adamını ve çalışmalarını konu alan yüksek lisans ve doktora düzeyinde de henüz bir çalışma yapılmamıştır. Amacımız, Katanov'un hayatı, kütüphanesi ve çok zor koşullar altında sahadan edindiği bilgilerle kaleme aldığı eserlerinin detaylı bir analizini yaparak onun Türk tarihine, diline, etnografyasına ve kültürüne katkısını ortaya koymaktır. Tezimizin içeriğini; *İÜ TAE Katanov Kütüphanesi*'nde bulunan Katanov tarafından yazılmış 25 Rusça eser başta olmak üzere, *Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi*,

Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi, Kazan Federal Üniversitesi Tarih Müzesi ve Elyazmaları ve Nadir Eserler Bölümü ile Tataristan Cumhuriyeti Milli Müzesi'nde bulunan yine Katanov tarafından yazılmış Rusça eserler başta olmak üzere, Katanov'a ait yazılı belgeler, gezi raporları ve görsel materyaller oluşturmaktadır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Rusya'da Doğu bilimi ve Türkoloji çalışmalarının nasıl ortaya çıktığı, İmparatorluk Kazan Üniversitesi'nin ve diğer ilim kurumlarının ve merkezlerinin bu alanlara katkıları incelenmiştir.

Birinci bölümde, Katanov'un ailesi, çocukluğu, Krasnoyarsk Klasik Gimnazyum ve St. Petersburg Üniversitesi'ndeki eğitim hayatı, ilk ilmî gezisi, İmparatorluk Kazan Üniversitesi'ndeki hocalık dönemi, kütüphanesinin Türkiye'ye getiriliş süreci ile yazılı ve görsel materyallerden oluşan ilmî mirası anlatılmıştır. Ayrıca Türk halklarının eğitimi ve sosyal hayatı için yaptığı faaliyetleri ele alınmıştır. Son olarak tüm akademik yazılarını yazmış olduğu 1883-1922 yılları arasındaki eserlerinin ulaşabildiklerimizin bibliyografyası hazırlanmıştır.

İkinci bölümde ise İÜ TAE Katanov Kütüphanesi'nde yüzyıldır muhafaza edilen, Katanov'a ait gezi raporlarından elde edebildiğimiz altısının eski Rusçadan günümüz Rusçasına aktarımı, Rusçadan Türkçeye çevirisi ve derinlemesine alan kaynaklarıyla zenginleştirilmiş analizi ilk defa tarafımızdan yapılmıştır.

Üçüncü bölümde, yine İÜ TAE Katanov Kütüphanesi'nde bulunan Katanov'un kendisinin kaleme aldığı dil, din, etnografya, kültür ve müzecilik gibi farklı alanları konu alan eserlerinin ve başka ilim adamları hakkında yazmış olduğu biyografilerin ve hatıratların Rusçadan Türkçeye çevirisi ve detaylı analizi yapılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümler tezimizin ilim dünyasına katkıda bulunmayı amaçladığımız can alıcı parçasını oluşturmaktadır. İncelenen eserler basım yıllarına göre sıralanmıştır.

Bugüne kadar ve bundan sonraki akademik hayatımın en kıymetli ve hayati konusu olan tez konumu bulan ve öneren, doktora eğitimim boyunca benden maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, hem İstanbul’da hem de Kazan’daki kütüphane ve arşiv çalışmalarım sırasında daima yanımda olan Danışman Hocam Doç. Dr. Gözde Sazak ve ailesine; tez yazım süresince teşvik ve tavsiyeleriyle her aşamada bana yol gösteren ve yardımcı olan Prof. Dr. Okan Yeşilot’a ve Prof. Dr. İlyas Topsakal’a, Kazan’daki arşiv ve müze çalışmalarımız sırasında bizden yardımlarını esirgemeyen Kazan Federal Üniversitesi’nden Prof. Dr. Ramil Mirgasimoviç Valeev ve ailesine, Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi Müdürü Yelena Gennadyevna Guşçina’ya, bana her zaman destek olan sevgili annem Ayten İnalçık’a, bu zorlu süreçte daima yanımda olan dostlarım Berfu Duygun’a, Dr. Öğr. Üyesi Aslı Şahankaya Adar’a ve Dr. Banu Gökmen Erdoğan’a gönülden teşekkür ederim. Ayrıca doktora süresince maddi desteğini esirgemeyen Türk Petrol Vakfı’na teşekkür ederim. Vakıf nezdinde Aydın Bolak ve rahmetli Fevziye Abdullah Tansel’i saygıyla ve minnetle anarım.

İSTANBUL, 2022
GÜLCAN İNALCIK

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	ix
BELGELER LİSTESİ	xii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

N. F. KATANOV'UN HAYATI, KÜTÜPHANESİ, İLMÎ MİRASI ve FAALİYETLERİ

1.1. Ailesi, Çocukluğu ve Gençlik Yılları (1862-1876)	24
1.2. Krasnoyarsk Klasik Gimnazyonu'ndaki Eğitimi (1876-1884).....	29
1.3. St. Petersburg Üniversitesi'ndeki Öğrencilik Yılları (1884-1888)	33
1.4. İlk İlmî Gezisi: Sibirya, Kuzey Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan'a Yolculuk (1889-1892)	41
1.5. Kazan Üniversitesi'ndeki Hocalığı (1894-1908)	62
1.6. İlmî Kısıtlanma Yılları (1909-1917)	70
1.7. Ömrünün Son Yılları (1918-1922).....	73
1.8. İstanbul'daki Kütüphanesi ve Yazılı Mirası	77
1.9. Müzecilik Faaliyetleri ve Görsel Mirası	106
1.10. Eğitim Alanındaki Faaliyetleri.....	127
1.11. N. F. Katanov Bibliyografyası	141

İKİNCİ BÖLÜM

İLMÎ GEZİLERİ İLE İLGİLİ ESERLERİ

2. 1. 1890 Yılında Karagaslara Gerçekleştirilen Gezi.....	186
2. 2. Türk Kabileleri Arasında.....	205
2. 3. 1 Haziran-20 Ağustos 1897 Tarihleri Arasında Ufa Vilâyeti, Belebey ve Menzelin Kazalarına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu.....	221
2. 4. İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Emriyle 1898 Yılıının Yazında Ufa Vilâyetine Gerçekleştirilen Gezinin Raporu.....	232
2. 5. İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Emriyle 1899 Yılıının Yazında Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu	245
2. 6. Uryanhay Topraklarından Notlar (İmparatorluk Bilimler Akademisi ve İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Emriyle 1889 Yılında Gerçekleşen Gezinin Günlüğü).....	258

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ETNOGRAFYA, DİN, KÜLTÜR, MÜZECİLİK İLE İLGİLİ ESERLERİ, BİYOĞRAFİLER ve HATIRATLAR

3. 1. Altın Guguk Kuşu, Minusinsk Türklerinin Kahramanlık Masalı.....	279
3. 2. Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri.....	284
3. 3. Tatarca Konuşan Doğu Türkistan Sakinlerinin Fal Bakma Geleneği	299
3. 4. Merkezi ve Doğu Asya Türk Kabilelerinde Ölü Gömme Gelenekleri.....	305
3. 5. Yedi Uyurlar Hakkında Tatar Efsaneleri.....	325
3. 6. N. F. Katanov ve İ. P. Roganoviç Tarafından Kaydedilen Masalların Doğu-Türk ve Slav Masalları İle Benzerliğine Dair.....	336
3. 7. İmparatorluk Kazan Üniversitesi Onur Üyesi, Profesörü ve Kütüphanecisi İosif Feodoroviç Gotvald	345

3. 8. Yabancıların Kazan Hakkındaki Rivayetleri. I. P. Tomas, II. A. Legrelle ..	356
3. 9. İsveçli Philip Johann Strahlenberg ve Onun Rusya ve Sibirya Hakkındaki Çalışmaları (XVIII. yüzyıl başları).....	369
3. 10. İ. N. Smirnov (Nekroloji)	376
3. 11. Bir Hristiyan Efsanesi Olan Yedi Uyurlar'ın Kırgızca ve Kazan-Tatarcası Versiyonları	385
3. 12. Bibliyografya. Bir Aktrisin Anıları. Paul Ginisty'nin Önsözü ve Notlarıyla Louise Fusil'in (1774-1848) Anıları (Paris 1904).....	390
3. 13. 1716 Yılında Lorenz Lange'nin Sibirya ve Sibirya Yerlileri Hakkındaki Haberleri	397
3. 14. Kronik. Kazan'daki Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi'ne Gelen Yeni Parçalar.....	403
3. 15. Kronik. Sergey Mihayloviç Şpilevskiy'nin Anısına	405
3. 16. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin İlk Otuz Yılı	412
3. 17. Sayan Kabilelerinin Eski Olaylar ve İnsanlar Hakkındaki Rivayetleri	419
3. 18. Bibliyografya. Tatar Tarih Kitaplarının Kısa Bir İncelemesi.....	439
3. 19. İran, Mezopotamya, Orta Asya, Moğolistan ve Çin'de Hristiyanlığın Yayılmasına Dair Birkaç Söz	445
SONUÇ.....	453
KAYNAKÇA	458
EKLER.....	497
ÖZGEÇMİŞ.....	544

BELGELER LİSTESİ

Belge 1: N. F. Katanov'un anne ve babasına ait nüfus kaydı	497
Belge 2: Takdir belgesi. (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu, 2. sınıf.).....	498
Belge 3: Takdir belgesi. (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu, 4. sınıf.).....	499
Belge 4: Takdir belgesi. (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu, 4. sınıf.).....	500
Belge 5: Mezuniyet diploması	501
Belge 6: Alkolle Savaş Cemiyeti üyelik belgesi (1)	502
Belge 7: Alkolle Savaş Cemiyeti üyelik belgesi (2)	503
Belge 8: Doktora diploması	504
Belge 9: Doktora tez kabul belgesi	505
Belge 10: İmparatorluk Kazan Üniversitesi öğretim üyeliğine atama belgesi	512
Belge 11: İmparatorluk Kazan Üniversitesi'ne yazılan rapor.....	513
Belge 12: Batı ve Doğu Sibiry ile Çin'e "araştırmacı" olarak görevlendirilme belgesi.	515
Belge 13: "Türk-Tatar Kabilelerinin Etnografik İncelemesi" adlı dersin onay belgesi	516
Belge 14: Ufa araştırması görevlendirilme belgesi.....	517
Belge 15: Kazan İlahiyat Akademisi profesörlük atama belgesi	519
Belge 16: İmparatorluk Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Öğretim Üyesi hizmet belgesi	520

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: N. F. Katanov (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu öğrencisi iken)	521
Fotoğraf 2: N. F. Katanov ve sınıf arkadaşları. (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu)	522
Fotoğraf 3: N. F. Katanov’un St.Petersburg Üniversitesi’ndeki öğrencilik yılları	523
Fotoğraf 4: N. F. Katanov ve ailesi (1904)	524
Fotoğraf 5: N. F. Katanov (1862-1922)	525
Fotoğraf 6: Hakasya Cumhuriyeti. N. F. Katanov Askıs Bölge Müzesi. Sergi: “Kazan Üniversitesi Profesörü – N. F. Katanov”	526
Fotoğraf 7: “Hakasya Cumhuriyeti Askıs Bölgesi. Ressam P. M. Borgoyakov’un “N. F. Katanov Doğduğu Topraklarda” Adlı Tablosu	527
Fotoğraf 8: N. F. Katanov’un 1909-1922 yılları arasında Kazan’da yaşadığı ev.....	528
Fotoğraf 9: N. F. Katanov’un evinin bulunduğu boş arazi	529
Fotoğraf 10: Kazan’da bulunan Katanov sokağı	529
Fotoğraf 11: N. F. Katanov’un Arsk Mezarlığı’nda bulunan temsili mezarı	530
Fotoğraf 12: Ahşaptan yapılmış yuvarlak Hristiyan takvimi	531
Fotoğraf 13: Takvimin üst kısmı	531
Fotoğraf 14: Takvimin yan kısmı	531
Fotoğraf 15: Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi, N. F. Katanov’un Kişisel Eşyaları	532
Fotoğraf 16: Şemâil. Katanov Koleksiyonu	533
Fotoğraf 17: Katanov Koleksiyonu, Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi.	534

Fotoğraf 18: Katanov Koleksiyonu, Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi	535
Fotoğraf 19: Şaman kıyafetinin ön görüntüsü	536
Fotoğraf 20: Şaman kıyafetinin yan görüntüsü	537
Fotoğraf 21: Şaman tefi	538
Fotoğraf 22: Şaman tefinin arka görüntüsü	539
Fotoğraf 23: Tef tokmağı	540
Fotoğraf 24: Şaman tefinin üzerindeki etiketin ön yüzü	541
Fotoğraf 25: Şaman tefinin üzerindeki etiketin arka yüzü	541
Fotoğraf 26: Katanov Bölümü, Kazan Federal Üniversitesi Tarih Müzesi	542
Fotoğraf 27: Arapça yazılı metal ayna	543

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.:	Aynı eser
A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.m.:	Adı geçen makale
Akt.:	Aktaran
A.m.:	Aynı makale
A.t.:	Adı geçen tez
A.y.:	Aynı yer
Bkz.:	Bakınız
bs.:	Baskı
C.:	Cilt
Ç.:	Çast (Bölüm, Kısım)
Çev.:	Çeviren
D.:	Delo (Belge)
Der.:	Derleyen
dr.:	Drugiye (Diğerleri)
Ed.:	Editör
ETGM:	Ejegodnika Tobolskogo Gubernskogo Muzeya (Tobolsk Vilâyeti Müzesi Yıllığı)
F.:	Fond (Fon/Arşiv Birimi)
GA RT:	Gosudarstvennyy Arhiv Respubliki Tatarstan (Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi)

Gl. Red.:	Glavnyy Redaktor (Baş Editör)
Haz.:	Hazırlayan
İmp. Akad. Nauk:	İmperatorskaya Akademiya Nauk (İmparatorluk Bilimler Akademisi)
İÜ TAE:	İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
İzd.:	İzdatelstvo (Yayınevi)
İOAİE:	İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii (Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin yayın organı "Haberler")
Kn.:	Kniga (Kitap)
L.:	Listok (Sayfa, yaprak)
No:	Numara
Op.:	Opis (Dosya numarası)
Otv. Red.:	Otvetstvennyy Redaktor (Sorumlu Editör)
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
Sost.:	Sostavitel (Derleyen)
T.:	Tom (Cilt)
TDK:	Türk Dil Kurumu
TDV:	Türkiye Diyânet Vakfı
TKAE:	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK:	Türk Tarih Kurumu
Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ.:	

Tipo-litografiya İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta

(İmparatorluk Kazan Üniversitesi Basımevi)

Tip. İmp. Akad. Nauk:

Tipografiya İmperatorskogo Akademiçeskih Nauk

(İmparatorluk Bilimler Akademisi Basımevi)

t.y.: Basım tarihi yok

UZKU: Uçenie Zapiski Kazanskogo Universiteta
(Kazan Üniversitesi Bilim Adamının Notları)

v.d.: Ve Diğerleri

Vıpusk: Vıpusk (Sayı, Fasikül)

Vol.: Volume (Cilt, Sayı)

Yay. Haz.: Yayına hazırlayan

y.y.: Yayın yeri yok

yy.: Yüzyıl

Zapiski İmp. Akad. Nauk:

Zapiski İmperatorskogo Akademiçeskih Nauk

(İmparatorluk Bilimler Akademisi Notları)

Zapiski İmp. Russ. Geog. Obşç. po Otd. Etn.:

Zapiski İmperatorskogo Russkogo Obşçestvo po Otdeleniyu Etnografii

(Rus Coğrafya Cemiyeti Etnografya Bölümü Notları)

GİRİŞ

Nikolay Fedoroviç Katanov, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başında Rusya’da yaşayan ve yok olmaya yüz tutmuş çeşitli Türk ve Rus olmayan halkların tarihleri, dilleri, etnografyaları ve kültürleri ile ilgili daha önce yüzeysel olarak incelenmiş ya da değinilmemiş konuları incelemiş bir ilim adamıdır. N. F. Katanov’un yüzyıldan daha fazla bir süre önce kaleme aldığı farklı alanlardaki eserleri günümüzde dahi Doğu bilimi ve Türkoloji alanındaki çalışmalar için birincil kaynakların başında gelmektedir.

Katanov’un ilmî hayatının nasıl şekillendiğini daha iyi anlayabilmek adına öncelikle Rusya’da Katanov öncesi dönemde (XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın ilk yarısı) Doğu biliminin ve Türkoloji’nin nasıl ortaya çıktığını, başta Kazan şehri ve İmparatorluk Kazan Üniversitesi olmak üzere diğer ilim kurumlarının ve merkezlerinin bu alana katkılarını incelemek çalışmamız açısından fayda sağlayacaktır.

Rus Doğu bilimi (Rossiyskoe vostokovedenie), Rusya’da Doğu dünyasının tarihini, coğrafyasını, dinini, dilini, sanatını, edebiyatını, kültürünü, ekonomisini ve düşünce yapısını inceleyen disiplinlerarası bir alandır. Doğu bilimi çalışmaları kendi içerisinde Sinoloji (Sinologiya), Hindoloji (Hindologiya), Türkoloji (Tyurkologiya), Mısıroloji/Egiptoloji (Egiptologiya) gibi farklı alt dallara ayrılmaktadır. Rusya’da Türklük çalışmaları ile ilgili *Türkoloji* (Tyurkologiya, Тюркология) ve *Turkoloji* (Turkologiya, Туркология) terimleri kullanılmaktadır. Tyurkologiya terimi Türk halkları ile ilgili çalışmaları ifade ederken, Turkologiya terimi ise bu çalışmaların Anadolu Türklerini inceleyen kısmını tanımlamaktadır.¹

Rusya’da XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başında Türk ve Doğu halkları ile ilgili tarihî ve coğrafi incelemeler daha akademik düzeyde yürütülmeye başlanmıştır. Bunun başlıca sebebi, Rusya’daki Doğu bilimcilerin ve Türkologların, Türk Dünyası medeniyetini ve Türk halklarının kültürünü yakından tanıma arzusu ile alakalıdır. Asya ve Avrupa, diğer bir ifadeyle, Doğu ve Batı arasında bulunan Rusya’nın

¹ Bkz.: Liaisan Şahin, “Geçmişten Bugüne Rusya’da Türkiye Araştırmaları”, Çev. Emre Erşen, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 8, S. 15, 2010, s. 645.

jeopolitik ve coğrafi konumu, Rusya’da Türkoloji’nin bir ilim dalı olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Rusya’da çeşitli etnik bölgelerin, kültürlerin ve dinlerin bir arada olması Rusya’da başta Kazan şehri olmak üzere bu alanda çalışmaların yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Doğu, yüzyıllar boyunca Rusya İmparatorluğu’nun gelişimine, kültürüne ve düşünce yapısına derinden etki etmiştir. Zamanla ilmî bir kimliğe bürünen Doğu ile ilgili çalışmalar çok uluslu Rusya için bir kendini tanıma aracı ve Rus kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Rusya’da Doğu bilimi alanındaki ilk çalışmalar, I. Petro döneminde (1682-1725) resmî bir kimlik kazanmıştır. Doğu, bu dönemde Rusya’nın hem iç, hem de dış politikasının bir parçası olmuştur. Doğu ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerin gelişmesi, bu bölgenin sistematik bir şekilde incelenmesini zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda, I. Petro döneminde Doğu’nun ve halklarının tarihlerinin, dillerinin, günlük yaşamlarının ve kültürlerinin incelenmesi, etnografik materyallerin ve arkeolojik buluntuların toplanması için ilmî geziler düzenlenmiştir. Bu gezilerin raporları, Doğu’nun anlatıldığı ilk ayrıntılı çalışmalardır. I. Petro, bu geziler sırasında toplanan görsel buluntuların muhafaza edilmesi için 1714 yılında St. Petersburg’da *Rusya Bilimler Akademisi Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesi* (Kunstkamera)’ni kurmuştur. 1716 yılında Kur’ân, *Muhammed Hakkında Kur’ân* ya da *Türklerin Kanunu* adıyla ilk kez Fransızcadan Rusçaya çevrilmiştir. Çince, Moğolca, Japonca, İbranice, Türkçe, Arapça ve Farsça gibi doğu dillerini öğrenmeleri amacıyla Rus elçiler gözetiminde Doğu’ya öğrenciler gönderilmiş, Rusya’da ise bu dillerin öğretilceği kurumlar açma girişimlerinde bulunulmuştur. Asya Müzesi’nin temeli sayılan ve Doğu incelemeleri alanında ilk kurum olan *Doğu Odası* (Vostochny Kabinet) açılmıştır. 1724 yılında ise St. Petersburg’da Rusya Bilimler Akademisi’nin kurulmasıyla Sibirya, Volga, Kafkasya sistemli bir şekilde tarihî, coğrafi, etnografik ve dilbilimsel açıdan incelenmeye başlanmıştır.²

² Bkz.: **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, Pod redaktsiey i s vvedeniem A. N. Kononova, Moskva, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury “Nauka”, 1974, s. 10-13.; N. A. Smirnov, **Sovyet Rusya’da İslam Tarihi**, Çev. Arif Berberoğlu, 2. bs., İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 33-34.; **Rossiyskoe Vostokovedenie v Litsah**, izd. Rossiyskoe İstoriçeskoe Obşçestvo i Fondı İstoriya Oteçestva, t.y., s. 1-18.

I. Petro'nun ölümünden sonra Doğu bilimi çalışmalarında bir duraksama yaşanmıştır. Çarın, Doğu politikasını devam ettiren isim II. Yekaterina (1762-1796) olmuştur. II. Yekaterina döneminde Rus yönetimi özellikle Rus olmayan halkları Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarında yeni uygulamalar başlatmıştır. 1767 tarihli resmî kararlar Müslüman Tatar halka yönelik birtakım dinî hürriyet ve sosyo-ekonomik haklar tanınmıştır.³ 1783 yılında Kırım'ın Çarlık Rusya tarafından ilhak edilmesiyle Müslüman nüfus artmıştır. St. Petersburg'da Müslüman halk için Arapça yazılı Kur'ân basılmıştır. 1716 yılında Fransızca bir metinden çevrilmiş olan Kur'ân, 1790 yılında Rus şair ve çevirmen Mihail İvanoviç Verevkin'in çevirisiyle tekrar yayınlanmıştır. Bu olaylar Rus edebiyatına da yansımış, ünlü Rus şair ve yazar Aleksandr Sergeyeviç Puşkin *Kur'ân'a Öykünmeler* (Podrajaniya Koranu, 1824) adlı şiirini kaleme almıştır. Yine bu dönemde gimnazyumlarda ve doğulu nüfusun yaşadığı bölgelerdeki halk okullarında doğu dillerinin öğretildiği sınıflar açılmıştır. Örneğin, 1764 yılında Astrahan'da asker çocukları için açılan okulda Tatarca öğretimine başlanmıştır. Bu kurumların eğitim programlarına ilerleyen dönemlerde İbranice ve diğer doğu dilleri de eklenmiştir. 1765 yılında II. Yekaterina on öğrenciyi doğu dillerini öğrenmesi için Oxford ve Cambridge Üniversitelerine göndermiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında el yazması doğu dilleri sözlükleri ortaya çıkmıştır. II. Yekaterina'nın emriyle Sibirya ve Güney Rusya'ya ilmî geziler düzenleyen ve gezileri sırasında birçok tarihî, arkeolojik ve etnografik materyal toplayan Alman asıllı Pyotr Simon Pallas (1741-1811) içerisinde iki yüz dilin bulunduğu bir diller ve lehçeler sözlüğü hazırlamıştır. Ayrıca II. Yekaterina, 1791-1796 yılları arasında bağışladığı kitaplarla Rusya Bilimler Akademisi Doğu bilimi El Yazmaları Fonu'nun zenginleşmesine katkı sağlamıştır.⁴

³ Saime Selenga Gökgöz, "Rus Misyoner Şarkiyatçılığında İslâm Peygamberi ve Kur'an Hakkında Temsil Biçimleri", **Dinî Araştırmalar**, Eylül-Aralık 2007, Cilt:10, s. 16.

⁴ *Bütün Dillerin ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlükleri* (Sravnitelnie slovari vseh yazikov i nareçiy) adlı bu eserin ilk cildi, 1787'de Rusça olarak, 1786'da ise Latince olarak yayınlanmıştır. İkinci cildi ise 1789 yılında basılmıştır. 1790-1791 yılları arasında ise eser, dört cilt olarak tekrar yayınlanmıştır. İkinci basımında 279 dilden kelimelere yer verilmiştir. Pallas, eserin önsözünde sözlükte kullanılan materyallerin XVIII. yüzyılda yazılan çok sayıda el yazması sözlükten alındığını dile getirmiştir. Bkz.: **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 16-17.; **Rossiyskoe Vostokovedenie v Litsah**, s. 3.

Rusya’da akademik düzeyde ilk Doğu bilimi araştırmaları, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çeşitli üniversitelerin ve araştırma merkezlerinin açılmasıyla ve var olan üniversitelerin yeniden yapılandırılmasıyla başlamıştır.⁵ Bu dönemde, Doğu ile ilgili çalışmaların yapıldığı merkezlerin başında *Asya Müzesi* (Aziatskiy Muzei)⁶ gelmektedir. St. Petersburg’da, Rusya Bilimler Akademisi bünyesinde 1818 yılında açılan Asya Müzesi (günümüzdeki adıyla Şark El Yazmaları Enstitüsü-Институт Восточный Рукописей), Rusya’da akademik düzeyde araştırmaların yapıldığı ilk Doğu bilimi merkezidir. Müzenin temel görevi, Doğu ile ilgili el yazma eserlerin, kitapların, sikkelerin ve maddi kültür varlıklarının muhafaza edilmesidir. Dışışleri Bakanlığı Asya Dairesi, İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti, İmparatorluk Rus Arkeoloji Cemiyeti, İmparatorluk Doğa, Arkeoloji ve Etnografya Severler Cemiyeti, İmparatorluk Doğu Bilimi Cemiyeti, Orta ve Doğu Asya İnceleme Komitesi ve Rus Doğu Bilimciler Cemiyeti, Rusya’da Doğu bilimi çalışmalarının yapıldığı diğerk merkezlerdir. Bu kurumların dışında, Doğu’nun incelenmesinde St. Petersburg’daki İmparatorluk Halk Kütüphanesi, Ermitaj Müzesi ve İmparatorluk Rus Tarih Müzesi,

⁵ **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, Otv. red.: G. F. Kim, P. M. Şastitko, Moskva, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, 1990, s. 7.

⁶ Rusya Bilimler Akademisi Başkanı S. S. Uvarov, St. Petersburg’da Rusya Bilimler Akademisi Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesi (Kunstkamera) bünyesinde madalyonların, sikkelerin, Doğu ile ilgili el yazma eserlerin ve kitapların korunması için *Doğu Odası* (Vostoçnyy Kabinet) adıyla 11 Kasım 1818 tarihinde bir bölüm kurmuş, çok geçmeden bu oda H. D. Fren’in önerisiyle *Asya Müzesi* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Asya Müzesi’nin koleksiyonları içerisinde Doğu el yazmaları, Avrupa dillerinde yazılmış Doğu ile ilgili kitaplar, Kunstkamera’dan getirilen etnografik materyaller ve sikkeler ile Bilimler Akademisi arşivi ve kütüphanesi bulunmaktadır. Fren’in ölümünden sonra Asya Müzesi’ni yaklaşık kırk yıl (1842-1881) B. A. Dorn yönetmiş, devamında ise V. P. Rozen, F. İ. Videman, V. V. Radlov ve K. G. Zaleman gibi isimler müzeye başkanlık etmişlerdir. 1930 yılında ise Asya Müzesi, SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’ne dönüştürülmüştür. 1950 yılında Şarkiyat Enstitüsü Moskova’ya taşınmış, fakat kurumun zengin kütüphanesi St. Petersburg’da kalmıştır. Böylelikle Şarkiyat Enstitüsü Leningrad şubesi kurulmuştur. 2007 yılında ise St. Petersburg’daki bu şube, Rusya Bilimler Akademisi Şark El Yazmaları Enstitüsü adını almıştır. Bkz.: İ. F. Popova, “Sobiratel’skaya Deyatel’nost Aziatskogo Muzeya na Rubeje XIX-XX vv. i Znaçenie Dlya Rossiyskogo Vostokovedeniya”, **Vostokovedenie v Rossii i Stranah SNG na Rubeje Vekov: Materialı Mejdunarodnogo Simpoziuma, Posvyaşennogo 200-Letiyyu Sozdaniya Kafedry Vostoçnoy Slovesnosti v Kazanskoy Universitete**, Gl. Red.: R. M. Valeev, Kazan, Foliant, 2015, s. 48-49.; **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, s. 140-142; Elfine Sibgatullina, “Günümüzde Rusya’da Türkoloji Çalışmaları”, **‘Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl’ Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı**, Ed. Ülkü Çelik Şavk, 2. Cilt, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2011, s. 733.

Tiflis'teki Bilim Cemiyeti, Halk Kütüphanesi ve Kafkasya Müzesi'nin de büyük katkıları olmuştur.⁷

XIX. yüzyılın başında Rusya'da yeni üniversiteler açılmaya başlanmıştır. 5 Kasım 1804 tarihinde Rusya'da Genel Üniversiteler Tüzüğü'nün yürürlüğe girmesiyle, 1755 yılında Moskova'da⁸, 1802 yılında Dorpat'ta⁹, 1803 yılında

⁷ İ. A. Zaharenko, "İstoriko-Metodologičeskie Aspektı Razvitiya Vostokovedeniya Soyuznogo Gosudarstva Rossiya-Belarus", **Vostokovedenie v Rossii i Stranah SNG na Rubeje Vekov: Materialı Mejdunarodnogo Simpoziuma, Posvyaşennogo 200-Letiya Sozdaniya Kafedrı Vostočnoy Slovesnosti v Kazanskom Universitete**, Gl. Red.: R. M. Valeev, Kazan, Foliant, 2015, s. 29-30.

⁸ 1755 yılında kurulan **Moskova Üniversitesi**, Rusya'nın en eski üniversitesidir. Moskova Üniversitesi'nde doğu dillerinin öğretimine 1750'li yıllarda başlanmıştır. 1756 yılında Tübingen Üniversitesi'nden davet edilen Felsefe Doktoru J. M. Schaden (1731-1797) Moskova Üniversitesi ve gimnazyumunda kırk yıldan fazla görev yapmış ve İbranice derslerini okutmuştur. 1811 yılının sonbaharında ise A. V. Boldırev'in (1780-1842) başkanlığında ilk Doğu Dilleri Kürsüsü kurulmuştur. Boldırev, İbranice, Arapça ve Farsça dillerini okutmuş ve 1833 yılında Moskova Üniversitesi rektörlüğüne atanmıştır. Boldırev, üniversite bünyesinde Doğu kitapları fonunun oluşturulmasında da aktif görev almıştır. Öğretmenlik mesleğinin yanı sıra ders kitapları hazırlayan ve çeviriler yapan Boldırev, 1836 yılında tutuklanmış ve bir yıl hapse mahkûm edilmiştir. Bu sebeple Moskova Üniversitesi eğitim kadrosundan çıkarılmış ve zorunlu emekliliğe ayrılmıştır. Boldırev'in üniversiteden ayrılması, Moskova Üniversitesi'nde Doğu biliminin gelişimini de etkilemiş, bir süre bu kürsüye kimse atanmamıştır. Moskova'da doğu dillerinin öğretimine bu dönemde **Lazarev Enstitüsü**'nde devam edilmiştir. Lazarev Enstitüsü, 1815 yılında Moskova'da Ermeni Lazaryanlar Eğitim Kurumu adıyla Ermeni bir aile olan Lazaryanlar tarafından kurulmuştur. Kurum, 1828 yılında yeniden yapılandırılmış ve Halk Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Enstitüsü'nün temel amaçları; doğu dillerini bilen deneyimli tercümanlar, Ermeni okulları için öğretmenler ve Gregoryan dini için eğitilmiş din adamları yetiştirmektir. 1848-1868 yılları arasında yüksekokul düzeyinde bir eğitim kurumu olan bu okulda Ermenice, Arapça, Farsça, Türkçe, Gürcüce, Tatarca öğretilmiştir. 1850 yılından itibaren L. E. Lazarev (1822-1884) tarafından Türkçe ve Azerice dersleri okutulmuştur. Lazarev, 1872 yılında enstitü bünyesinde kurulan Türk-Tatar Kürsüsü'nün ilk başkanlığını yapmıştır. Lazarev'in ölümünden sonra S. Ye. Sakov (1846-1921) bu kürsüye başkanlık etmiş ve Türkçe derslerini okutmuştur. 1885 yılından itibaren ise Türkçe pratik derslerini S. G. Tserunyan vermiştir. 1901 yılından itibaren ise kürsüde Mirza Abdulla Gaffarov tarafından Özbekçe dersleri okutulmuştur. Lazarev Enstitüsü, 1918 yılında **Lazarev Önasya Enstitüsü** (Lazarevskiy Peredneaziatskiy İnstitut) adını almış, 1919 yılında ise **Ermeni Enstitüsü** (Armyanskiy İnstitut) olarak yeniden adlandırılmıştır. 1921 yılında da **Moskova Doğu bilimi Enstitüsü** (Moskovskiy İnstitut Vostokovedeniya)'ne çevrilmiştir. Bkz.: **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka**, s. 98-100.; **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 28-30.

⁹ **Dorpat Üniversitesi**, (günümüzdeki adıyla Tartu Üniversitesi) Protestan dini için din adamları yetiştirmek amacıyla 1802 yılında kurulmuştur. Bünyesinde dört bölümü bulunan bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Tefsir bölümünde İbranice, Süryanice ve Keldanice okutulmuştur. Bu diller tek başına bir ders adı altında açılmamış, Tefsir ilmine ek olarak okutulmuştur. Daha sonra 1820 yılında bu dillere Arapça da eklenmiştir. Arapça derslerini Alman doğu bilimci, dilbilimci ve çevirmen W. F. Hezel (1754-1824) vermiştir. Hezel'in emekliye ayrılmasıyla doğu dillerini İsviçreli dilbilimci S. G. Henzi (1794-1829) okutmuştur. Farklı ilgi alanları olan Henzi, felsefe, teoloji, tarih ve doğu dilleri ile ilgilenmiş ve Arapça dersleri vermiştir. 1829 yılında Berlin'nden A. F. Kleynert'in (1802-1834) bölüme davet edilmesiyle Farsça dersi de okutulmaya başlanmıştır. Kleynert'in 1834 yılında ölümünden sonra 1838 yılında K. F. Keil bölüme atanmış ve Arapça, Süryanice, Keldanice ve Sanskritçe derslerini okutmuştur. Bkz.: **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka**, s. 100-101.

Vilnius'ta¹⁰, 1804 yılında Kazan'da, 1805 yılında Harkov'da¹¹, 1817 yılında Odessa'da¹² 1819 yılında St. Petersburg'da ve 1834 yılında Kiev'de¹³ ilk üniversiteler

¹⁰ **Vilnius Üniversitesi**, 1803 yılında kurulmuştur. Doğu Dilleri bölümünün kurulmasına 1810 yılında karar verilmiştir. 1803-1832 yılları arasında S. F. Jukovskiy, V. Myunih ve İ. K. Gintila, İbranice derslerini vermişlerdir. Özellikle Antik Yunan, Roma ve Doğu tarihi uzmanı olan Jukovskiy'nin Doğu bilimi çalışmalarına büyük katkısı olmuştur. Jukovskiy ve Gintila'nın girişimiyle eğitim programına 1822 yılında Arapça, 1826 yılında da Farsça eklenmiştir. Uzman kadroların yetiştirilmesi adına yurtdışına öğrenciler gönderilmiştir. Bu öğrenciler arasında M. K. Bobrovskiy ve O. İ. Senkovskiy bulunmaktadır. Ünlü bir arkeolog olan Bobrovskiy, 1815-1824 yılları arası Arapça ve arkeoloji derslerini vermiştir. Polonya kökenli Ruslaşmış bir ailede doğan Senkovskiy (1800-1858) ise 1819 yılında üniversitenin ardından Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini öğrenmek amacıyla Doğu'ya bir gezi gerçekleştirmiştir. 1821 yılına kadar Türkiye, Suriye ve Mısır'a ilmi geziler düzenlemiştir. 1822 yılında St. Petersburg Üniversitesi'ne hoca olarak tayin edilmiştir ve burada 1847 yılına kadar Arapça ve Türkçe bölüm başkanlığını yürütmüştür. 1836 yılından itibaren *Okumak İçin Kütüphane* (Biblioteka dlya čiteniya) adlı derginin redaktörlüğünü ve yazarlığını yapması sebebiyle eğitim faaliyetlerini ikinci plana atmıştır. Vilnius Üniversitesi'nde Senskovskiy'i Doğu bilimi çalışmalarına teşvik eden kişi tarihçi İ. Lelevel (1786-1861) olmuştur. Lelevel, 1815-1824 yılları arasında Vilnius Üniversitesi'nde *Dünya Tarihi* dersini vermiştir. Doğu'nun maddi ve manevi kültürü hakkındaki bilgiler ise mimari, resim, sanat, müzik ve dans dersleri aracılığıyla verilmiştir. Vilnius Üniversitesi kısa bir zamanda eğitimcilerinin yüksek pedagojik ve ilmi faaliyetleri sayesinde Rus Doğu bilimi tarihinde belirgin bir iz bırakmış ve birçok önemli ismin yetişmesine imkân sağlamıştır. Bu isimlerin arasında A. Muhlinskiy (1808-1877) de bulunmaktadır. Muhlinskiy, 1839-1866 yılları arasında devamlı aralıklarla St. Petersburg Üniversitesi'nde Türkçe bölümünün başında bulunmuştur. Muhlinskiy, St. Petersburg Üniversitesi'nde temel Türkoloji disiplinlerinin düzenli bir şekilde okutulması işiyle ilgilenen ilk Rus Türkolog'tur. Oldukça değerli ders kitapları kaleme alan Muhlinskiy'nin özellikle *Osmanlı Antolojisi* (Osmanskaya hrestomatiya) adlı kitabı V. D. Smirnov'un 1903 yılında çıkan antoloji kitabına değin Türk dili öğreniminde yeri doldurulamaz bir kaynak olmuştur. Bkz.: **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, s. 101-107.; Galina Mişkiniene, "Vilnius Üniversitesinde Türkolojinin Durumu", **'Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl' Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı**, Ed. Ülkü Çelik Şavk, 2. Cilt, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2011, s. 561-568.

¹¹ **Harkov Üniversitesi**, 1804 yılında yayınlanan Genel Üniversite Tüzüğü'nden sonra 1805 yılında Doğu Dilleri bölümünün açıldığı ilk üniversitedir. Kurumda görev alan ilk doğu dilleri okutmanı ise Papaz İ. G. Barendt'dir. Barendt, Rusya'da Doğu bilimi alanında davet alan ilk profesördür. Barendt, 1805 yılında sadece bir yıl İbranice ve Doğu Dilleri Filolojisi derslerini okutmuştur. Barendt'ten sonra Doğu Dilleri bölümü 20 yıldan fazla bir süre boş kalmıştır. 1811 yılında Doğu Dilleri bölümüne Alman doğu bilimci Friedrich Wilken (1777-1840) davet edilmiş, fakat Wilken bu görevi kabul etmemiştir. Üniversite basımevinde ise Doğu bilimi üzerine kitaplar basılmaya devam edilmiştir. 1816 yılında Dünya Tarihi bölüm başkanı A. A. Degurova'nın Nogay Tatarlarını anlattığı bir kitabı, 1817 yılında ise birkaç doğu dilinden kelimelerin yer aldığı yeni kelimeler sözlüğü yayınlanmıştır. 1829 yılında Asya Müzesi'nin müdürü H. D. Fren'in önerisiyle Doğu Dilleri bölümünün başına B. A. Dorn getirilmiştir. Dorn, 1829-1835 yılları arasında Arapça, Farsça, Sanskritçe ve İbranice derslerini okutmuştur. Dorn, 1835 yılında Dış İşleri Bakanlığı Asya Dairesi'nde ders vermesi için St. Petersburg'a gönderilmiştir. Dorn'un gidişiyle, Harkov Üniversitesi'ndeki Doğu dilleri eğitimi de tamamen son bulmuştur. Bkz.: **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, s. 111-115.; **Materialı Dlya İstorii Fakulteta Vostočnih Yazıkov, Obzor Deyatelnosti Fakulteta 1855-1905**, sost.: V. V. Radlov, Tom 4, St. Petersburg, Tipografiya M. M. Stasyuleviça, 1909, s. 24.

¹² **Rışelyevskiy Yüksekokulu**, 7 Ocak 1818 tarihinde Odessa'da kurulmuştur. 1837 yılında ise Doğu'ya gönderilecek eğitimli çevirmenler yetiştirmek amacıyla yüksekokul bünyesinde bir Doğu Dilleri Enstitüsü açılmıştır. Öğrenci sayısı altı genç erkek öğrenci ile sınırlanmıştır. Arapça, Türkçe, Farsça, Doğu tarihi ve coğrafyası gibi dersler verilmiştir. St. Petersburg Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Fakültesi'nin kurulmasıyla 1854 yılında kapatılmıştır. Bkz.: **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, s. 115-117.

açılmaya başlanmıştır. Moskova Üniversitesi ise yeniden yapılandırılmış, Kazan ve Harkov Üniversiteleri'nde Doğu dilleri fakültelerinin kurulması kararı alınmıştır.¹⁴ Fakat bu kurumlarda öğretim üyesi eksikliği sebebi ile Doğu bilimi çalışmaları daha çok kürsü şeklinde yürütülmüştür. XIX. yüzyılın ilk yarısında Doğu bilimi araştırmaları Moskova, Kazan ve St. Petersburg olmak üzere üç merkez etrafında toplanmıştır.¹⁵ Bu kurumlar sayesinde Rusya'da yaşayan çeşitli Türk ve Doğu halkları üzerine çalışmalar yapılmış, bu halkların yazılı ve sözlü maddi kültür varlıkları incelenmiştir.

Rusya'da Doğu biliminin ve Türkoloji'nin gelişmesinde başlangıçta Alman asıllı ve Batı Avrupa'dan gelen ilim adamlarının, hacıların, elçilerin ve seyyahların büyük katkısı olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında İmparatorluk Kazan Üniversitesi, Alman ilmî kültürü çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde üniversitenin birçok yönüyle bir Avrupa-Alman-Rus üniversitesi görünümünde olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kazan, Rusya'nın Doğu bilimi alanında en büyük ilim ve kültür merkezlerinden biri konumundadır. Bunun sebebi, Kazan şehrinin Doğu ve Batı medeniyetlerinin kesiştiği bir yerde bulunmasıdır. Jeopolitik konumu itibariyle Kazan, Doğu ile Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin odak noktasıdır. Avrupa ve Asya sınırında bulunan şehrin coğrafi konumu, Kazan'ın yalnızca Sibirya ile değil, Buhara ve Çin ile de ticaretin yapıldığı bir merkeze dönüşmesine katkı

¹³ **Kiev Üniversitesi**, 1834 yılında kurulmuştur. Kiev Üniversitesi, Kiev Akademisi'nin Doğu bilimi geleneğini miras olarak almıştır. Bünyesinde Doğu kitaplarının bulunduğu bir kütüphanesi ve bir nümizmatik odası bulunmakta idi. Nümizmatik bölümünü Kiev Üniversitesi profesörü A. İ. Stavrovskiy belli bir dönem yönetmiştir. Stavrovskiy döneminde Doğu temalı ilk ilmî çalışmalar yayınlanmıştır. Bu yayınlar arasında *Farklı Çağlarda Dillerin Karşılaştırmalı Öğrenimi* (O Sravnitel'nih izučenii yazıkov v razniye epohi), *Mısır'ın Eski Hristiyan Sakinleri* (O drevnih hristiyanских жител'ях Египта), *Doğu'da Hristiyanlığın Durumu* (Bedstvennoe sostoyanie Hristianstva na Vostoke), *Bizans İmparatorluğu'nun Türkler Tarafından Fethi'nin Avrupa'nın Politik İlişkileri Açısından Sonuçları* (Posledstviya pokoreniya Vizantiyskoy İmperii Turkami dlya Yevropy v političeskom otnoşenii) isimli eserler bulunmaktadır. 1860'lı yıllarda Kiev Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nde Hint-Avrupa Dilleri Karşılaştırmalı Dilbilimi bölümü kurulmuş ve bu bölüm Doğu bilimi geleneğini sürdürmüştür. Bkz.: **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Serediny XIX Veka**, s. 110-111.

¹⁴ **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 19.

¹⁵ Ahmet Temir, **Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radlov Devri: Hayatı-İlmî Kişiliği-Eserleri**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 552, 1991, s. 11.

¹⁶ M. Usmanov, **Kazan Şarkiyatçılığı'nın Kaderi (XX. Yüzyıl)**, Çev. İlyas Kemalolu, Janyl Myrza Bapaeva, 1. bs., İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2013, s. 21.

sağlamıştır. Ticaret kervanları, Sibirya ve Orta Asya'ya Kazan aracılığıyla gitmektedir. Ayrıca Kazan, XX. yüzyılın başlarına doğru, Simbirsk, Saratov, Astrahan, Vyatka vilâyetlerini de içeren eğitim bölgesinin merkezi konumundadır.¹⁷ Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Saime Selenga Gökğöz, “Doğu’nun Mekkesi” olarak tanımladığı Kazan şehrinin Doğu bilimi açısından önemini şöyle açıklamıştır:

“Kazan, “Gayrı-Rus meselesi” boyutuyla Rus olmayanlara karşı üretilen ve uygulamaya geçirilen siyasetlerin belirlenmesinde “çevrenin” en güçlü sesidir. Kazan’ın taşıdığı bir diğer önemli boyut ise, St. Petersburg’u doğuya açan bu şehrin doğusunun gayrı-Ruslarını tanıma ve bilme, bunu disiplinler olarak örgütlenme noktası olmasıdır. Kazan, aynı zamanda merkez St. Petersburglu şarkiyat bilgi merkezlerinin akademiklerinin çevrede üretilen bilgiye mesafeli durdukları ve onun üretimine hâkim olan perspektifleri eleştirdikleri taşra imajının da temsilcisidir.”¹⁸

Tatar ilim adamı Mirkasım Usmanov, XIX. yüzyılın başında Kazan şehrinin bir Doğu bilimi merkezi olarak seçilmesini ve burada bir üniversitenin açılmasını ise şu sözlerle açıklamıştır:

“İmparatorluğun “Doğu kapısı” olan Kazan’da 1804’te bir üniversitenin açılması, doğrudan Rusya’nın sınırlarını genişletme ve Orta Asya, Uzak ve Orta Doğu’da konumunu güçlendirme hedefi ile ilgilidir. Bu hırsın tatmin edilmesi, söz konusu bölgelerdeki ülke ve halklar hakkında gerekli bilgileri toplamakla mümkün olabilirdi ve bu amaca hizmet etmek için yeni üniversitede Şarkiyat Merkezi kuruldu. Kazan, bunun için çok uygun bir konumdaydı. Çünkü Kazan’ın etrafında çeşitli Türk lehçelerini konuşan halklar yaşıyordu. Ayrıca Tatarlar’ın elinde eğitim süreci için kullanılabilecek zengin kaynaklar (Arapça, Farsça ve çeşitli Türk lehçelerinde elyazmaları) vardı.”¹⁹

Kazan’da akademik anlamda ilk Doğu bilimi çalışmaları 1769 yılında *Birinci Kazan Gimnazyumu* (Pervaya Kazanskaya Gimnaziya)’nın kurulmasıyla başlamıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusya’da doğu dillerinin düzenli ve sistemli bir şekilde öğretildiği, ortaokul düzeyinde bir eğitimin verildiği bu okul, o dönemin en aydın

¹⁷ İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka, s. 118.; İskander Gilyazov, *Gorod Kazan i Kazanskiy Universitet v Naçale XX Veka*, Kazan, Tatarskoe Knijnnoe İzdatelstvo, 2019, s. 4.

¹⁸ Saime Selenga Gökğöz, *İdil-Ural’da İslam Karşıtı Misyon Hareketi: Yevfimiy Aleksandroviç Malov*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, Mayıs 2003, s. 208.

¹⁹ Usmanov, *Kazan Şarkiyatçılığı’nın Kaderi (XX. Yüzyıl)*, s. 20.

eğitim kurumlarından biridir.²⁰ Birinci Kazan Gimnazyumu, 1786 yılına kadar Moskova Üniversitesi'ne tâbi olmuştur. Moskova Üniversitesi'nden maddi destek almış ve öğretmen ihtiyacını bu kurumdan karşılamıştır. Kazan Üniversitesi de bu okul bünyesinde kurulmuş, üniversite dersleri ilk yıllarda gimnazyum öğretmenleri ve yurt dışından davet edilen misafir öğretmenler tarafından verilmiştir.²¹

Birinci Kazan Gimnazyumu'nda 12 Mayıs 1769 tarihli II. Yekaterina'nın emriyle bir Tatarca sınıfı kurulmuştur. Bu Tatarca sınıfı ile Kazan Üniversitesi'nde Doğu biliminin temelleri atılmıştır. 1800 yılında gimnazyum bünyesinde kurulan, Tatarca, Farsça ve Arapça eserlerin basıldığı *Asya Basımevi* (Aziatskaya Tipografiya) de Doğu biliminin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.²²

Birinci Kazan Gimnazyumu'nda okutulan ilk dil, Tatarca'dır. Kurumda görev alan ilk Tatarca uzmanları ise Said Halfin, İshak Halfin ve İbrahim Halfin'dir.²³ Kazan Tatarlarından olan Said Halfin (1732-1785), Kazan silah ve teçhizat deposunun idaresinde tercüman olarak çalışmıştır. 12 Mart 1769 tarihli II. Yekaterina'nın emri ile "vilâyet tercümanı" unvanını almış ve Birinci Kazan Gimnazyumu'na tercüman yetiştirmek amacıyla Tatarca okutmanı olarak atanmıştır.²⁴ Rusya'da Tatar Türkçesi ile basılan ve ilk Tatarca alfabe olan *Tatar Dili Elifbası* (Azbuksa tatarskogo yazıkı, 1778)'nin yazarıdır. Bir diğer eseri yaklaşık 25.000 kelimeden oluşan el yazması halinde iki ciltlik *Rusça-Tatarca Sözlük* (Russko-tatarskiy slovar, 1785)'tür. Bu eser basılmadan kalmıştır.²⁵ Rus Türkolog A. N. Kononov'a göre bu sözlük, Rusya'da Türk dilleri hakkında derin bilgiler içermektedir ve Türk sözlükçülüğünün değerli bir yapıtıdır.²⁶

²⁰ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka*, s. 118.; A. Adilbayev, "Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü'nün Rolü", *Dini Araştırmalar*, C. 4, Ocak-Nisan 2002, s. 113.

²¹ D. B. Ulımjıyev, "Rol Kazanskogo Universiteta v İzuçenii Mongolii", *Rossiyskoe Mongolovedenie: Hrestomatiya*, Sost. avt. vstup. st. Ye. K. Şarakşinova, İrkutsk, izd. İGU, 2012, s. 19.

²² *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka*, s. 119.

²³ R. M. Valeev, A. M. Abidullin, R. Z. Valeeva, "Universitetskaya Tyurkologiya v Kazani: Traditsii i Novatsii (XIX-naç. XX. vv.)", *Uçenie Zapiski Krimskogo Federalnogo Universiteta imeni V. İ. Vernadskogo*, Seriya "Filologičeskie nauki", Tom 2 (68), No 3, 2016, s. 102.

²⁴ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka*, s. 118.; N. Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, 4. bs., Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2020, s. 20.

²⁵ *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, s. 282.

²⁶ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka*, s. 118-119.

Said Halfin'in oğlu İshak Halfin (?-1800) ise babasının ardından 1785-1800 yılları arasında Tatarca okutmanı olarak Birinci Kazan Gimnazyumu'nda görev yapmaya devam etmiştir.²⁷ Said Halfin'in torunu ve İshak Halfin'in oğlu olan İbrahim Halfin (1778-1829) de babasının ölümünün ardından hem gimnazyumda hem de Kazan Üniversitesi'nde Tatarca, Farsça ve Arapça derslerini vermiştir. 1825 yılında Hristian Daniloviç Fren (Almanca: Christian Martin Fraehn) ile birlikte Hive Hanı Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserini yayınlamıştır.²⁸ Ayrıca İbrahim Halfin'in çiçek aşısı hakkında 1811 ve 1813 yıllarında yayınlanmış Rusçadan tercüme ettiği iki eseri ve 1820'de yayınlanmış tıbbî yardımla ilgili bir tercüme eseri daha bulunmaktadır.²⁹ Kazan Üniversitesi'nde de Doğu bilimi alanındaki ilk çalışmalar Halfinler döneminde başlamıştır. Tatarca, 1812 yılında Kazan Üniversitesi'nin eğitim programına eklenmiş, ilk dersi de yine İbrahim Halfin vermiştir. Halfin ailesi hem gimnazyumda hem de üniversitede Doğu bilimi ile ilgili önemli çalışmalarda bulunmuşlardır.

1822 yılında Kazan Üniversitesi Komisyonu tarafından gimnazyum eğitim programına Arapça ve Farsça da dâhil edilmiştir. 1833 yılında Kazan Eğitim Çevresi (Kazanskiy Uçebniy Okrug) vasisi, Komisyon'a üniversitede öğretilen doğu dillerinin daha iyi öğretilmesi gerektiğini şu gerekçe ile açıklamıştır: “*Mezunlar, Asya halklarının da içerisinde bulunduğu Doğu bölgesindeki elçiliklerde ve Doğu ile Güneydoğu sınırında bulunan gümrüklerde çalışmak zorundadırlar.*”³⁰

Rusya'nın doğu bölgelerinde görev alacak memurların yetiştirilmesi amacıyla 1835 yılında Millî Eğitim Bakanı S. S. Uvarov tarafından Çar I. Nikolay'ın emriyle gimnazyum eğitim programına Moğolca da eklenmiştir. 1836 yılına gelindiğinde gimnazyum bünyesinde Arapça-Farsça, Türkçe-Tatarca-Farsça ve Moğolca-Türkçe-Tatarca olmak üzere üç bölüm bulunmaktadır.³¹ 1835 yılında çıkarılan Yeni Üniversite Tüzüğü'ne göre; “*Doğu dilleri bölümüne 14 burslu öğrenci alınacak, yıllık bu*

²⁷ **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 282.

²⁸ **A.g.e.**, s. 281.

²⁹ Temir, **Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radlov Devri: Hayatı-İlmî Kişiliği-Eserleri**, s. 13.

³⁰ **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, s. 121.

³¹ Valeev, Abidullin, Valeeva, “Universitetskaya Tyurkologiya v Kazani: Traditsii i Novatsii (XIX-naç. XX. vv.)”, s. 103.

öğrencilere 2 bin ruble gümüş verilecek ve her öğrenci mezun olduktan sonra bir devlet kurumunda 6 yıl zorunlu görevde bulunacaktır.”³²

1840 yılında Kazan Üniversitesi Komisyonu tarafından yeni bir yönetmelik daha yayınlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre; Birinci Kazan Gimnazyumu’nda doğu dillerinin öğretimi daha çok pratik amaçlı olacaktır. Bu dillerin detaylı öğretimine üniversitede devam edilecektir. Aynı zamanda üniversitenin Doğu bilimi bölümüne alınacak öğrenciler arasından doğu dillerinde başarılı ve hevesli olan gimnazyum öğrencilerine öncelik tanınacaktır.³³

Görüldüğü üzere, XIX. yüzyılın başlarında Birinci Kazan Gimnazyumu, Kazan Üniversitesi’nin bir alt kurumu olarak üniversiteye nitelikli öğrencilerin yetiştirilmesini sağlamıştır. Gimnazyum adeta Kazan Üniversitesi’nde Doğu biliminin ve Türkoloji’nin gelişmesinde pedagojik bir basamak görevi görmüştür.³⁴ Sadece 1800-1841 yılları arasında gimnazyumda 296 öğrenci doğu dilleri eğitimi almıştır.³⁵ Gimnazyumda ve üniversitede doğu dillerinin öğretimi birbirini tamamlar nitelikte olmuştur. 1855 yılında tüm doğu dillerinin St. Petersburg’a taşınmasının ardından Birinci Kazan Gimnazyumu’nda sadece Tatarca öğretilmiştir.³⁶

Çar I. Aleksandr’ın imzasıyla 1804 yılında kurulan Kazan Üniversitesi, Rusya’nın en eski üniversitelerinden biridir. Kurulduğu günden itibaren Türk ve Rus olmayan halkların dillerinin, tarihlerinin ve kültürlerinin araştırılmasına, Rusya’nın sosyo-politik düşünce yapısının gelişmesine ve Kazan’ın bir ilim ve kültür yuvası olmasına büyük katkı sağlamıştır.³⁷ İlk kurulduğu yıllarda eğitim kadrosu, teçhizat, laboratuvar, bina gibi eksiklikleri bulunan Kazan Üniversitesi, zamanla gücünü toplamış, Volga, Ural, Sibiry, Kafkasya hatta Penza ve Tambov vilâyetlerinin de içinde bulunduğu bütün Kazan bölgesinin en büyük ilim ve kültür merkezi olmuştur.³⁸ Edebiyat alanında doktor olan A. Legrel (A. Legrelle), XIX. yüzyılda Rusya’ya bir

³² **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, s. 121.

³³ **A.g.e.**, s. 121-122.

³⁴ Valeev, Abidullin, Valeeva, “Universitetskaya Tyurkologiya v Kazani: Traditsii i Novatsii (XIX-naç. XX. vv.)”, s. 103.

³⁵ **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, s. 122.

³⁶ Adilbayev, “Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü’nün Rolü”, s. 113.

³⁷ Ulimjiyev, “Rol Kazanskogo Universiteta v İzuçenii Mongolii”, s. 19.

³⁸ Ulimjiyev, **a.y.**

gezi gerçekleştirmiş ve bu gezi ile ilgili anılarını *Le Volga* (Paris, 1877) isimli bir kitapta yayınlamıştır. Legrel, bu eserinde Kazan Üniversitesi'nin kuruluş amacını şöyle açıklamıştır:

“1804 yılında, aynı kozadan çıkan kelebekler gibi bu okuldan da bir üniversite doğdu. I. Aleksandr'ın ve bakanlarının bu üniversiteyi kurmalarındaki niyetleri, özellikle, batı ve doğu dillerinin, filolojilerin ve dil bilimlerinin, teorik ve pratik olarak eğitimlerin yapıldığı güçlü bir ocak teşkil edip, tüm Asya'nın dağınık halde bulunan halkları ve göçmenlerini Rusya'ya çekebilmektir. Diğer bilimler başlangıçta dikkate alınmadı. Örneğin, 1810 yılında üniversitede bir klinik bile bulunmamaktaydı.”³⁹

Kazan Üniversitesi'nde Doğu Dilleri kürsüsünün açılması, 3 Ekim 1807 tarihinde Alman ilim adamı H. D. Fren'in (1782-1851) Kazan'a gelmesiyle gerçekleşmiştir. Fren, Almanya'da bulunan Rostock Üniversitesi'nde ünlü Alman Doğu bilimci O. G. Tihsen'in gözetiminde Doğu bilimi alanında iyi bir eğitim almıştır. Arapça ve nümizmatik uzmanı olan Fren, üniversitenin ardından Göttingen'e gitmiş ve burada ilk eseri *Aegyptus auctore Ibn-el-Verdi*'yi yazmıştır. Daha sonra Tübingen'de Doğu bilimi ile ilgili çalışmalarına devam eden Fren, 1815 yılında Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'ne dekan olarak atanmıştır. İlk ilmî çalışmaları İdil Bulgar ve Altın Orda devletlerinin siyasi tarihleri ile ilgilidir. Fren, 1816 yılında Altın Orda Hanlarının sikkeleri üzerine bir monografi kaleme almış, bu eser daha sonra 1831 yılında St. Petersburg'da basılmıştır. Fren'in çalışmalarından Altın Orda sikkelerinin basıldığı yerleri, Hanların isimlerini ve unvanlarını, devlet kronolojisini öğrenmek mümkündür. Rusya'da nümizmatik ilminin temelleri Fren ile atılmıştır. Fren, 1842 yılına kadar Asya Müzesi'nin müdürlüğünü de yapmıştır. Fren'in kişisel arşivi Rusya Bilimler Akademisi St. Petersburg şubesinde 778 numaralı fonda muhafaza edilmektedir.⁴⁰

³⁹ Akt.: N. F. Katanov, *Skazaniya İnostrantsev o Kazani, I. Thomas – II. Legrelle*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1903, s. 8-9.

⁴⁰ *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, s. 279-280.; *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka*, s. 119-120.; R. M. Valeev, “İ. Halfin i H. D. Fren: Epistolnyaroe Nasledie Tatarskogo Uçenogo i Prosvetitelya”, *Kazanskoe Vostokovedenie v Arhivnih Materialah Biografiya i Nasledie (XIX-naç. XX vv.)*, red. R. M. Valeev, D. Ye. Martinov, Kazan, Kazanskiy Gosudarstvenniy Universitet, 2010, s. 6.

XIX. yüzyılın başında Kazan Üniversitesi'nde belirli bir eğitim müfredatı bulunmamaktadır. İlk kez 23 Ekim 1807 tarihinde Fren, üniversite komisyonuna Arapça öğretimine dair bir eğitim planı sunmuş ve Arapça derslerinin bir plan çerçevesinde işlenmesini sağlamıştır. Fakat Fren, eğitim faaliyetlerine ve ilmî kadroların eğitimine yeterli zaman ayıramamış, yerine Alman Fyodor İvanoviç Erdman'ı (1793-1863) (Almanca: Friedrich Franz Ludwing Erdmann) önererek Kazan'dan ve üniversitedeki görevinden ayrılmıştır. Fren, 1817 yılında Rusya Bilimler Akademisi üyesi olarak St. Petersburg'a yerleşmiştir.⁴¹ Kazan'dan ayrılmasının ardından Fren, Kazan Üniversitesi ile ilişkisini kesmemiş, üniversitenin ilmî faaliyetlerini yakından takip etmiş ve Kazan Eğitim Çevresi'nden her yıl Doğu bölümünde yayınlanan raporları, katalogları, gezi planlarını ve derslerin içeriklerini istemiştir. Kendisi de Kazanlı ilim adamlarına St. Petersburg kütüphanelerinden el yazma eserler, müdürü olduğu Asya Müzesi'nden görsel materyaller göndermiştir.⁴²

Kazan Üniversitesi'nde 1818-1845 yılları arasında görev yapan F. İ. Erdman, Fren gibi Arap dili uzmanı olmasına rağmen Latince ve Almanca derslerini okutmuştur. Fakat Fren'den farklı olarak Arapçadan çok Farsçaya önem vermiştir. İlmî çalışmalarının zayıf olması sebebiyle üniversite komisyonu ve Rusya Bilimler Akademisi tarafından sık sık eleştirilen Erdman, 1845 yılında üniversitedeki öğretmenlik görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴³

XIX. yüzyılın 30-40'lı yıllarında Kazan Üniversitesi, Doğu bilimi alanında hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu gelişme, 1827 yılında büyük matematikçi Nikolay İvanoviç Lobaçevskiy'nin (1792-1856) Kazan Üniversitesi'ne rektör olarak seçilmesiyle başlamıştır. Çar I. Nikolay (1825-1855) döneminde, 1827-1846 yılları arasında rektörlük yapan N. İ. Lobaçevskiy, Kazan Üniversitesi'ni Rusya'nın en iyi eğitim kurumu ve Doğu bilimi merkezi haline getirmiştir. Ayrıca bu dönemde Moskova ve Harkov Üniversiteleri'nde Doğu bilimi bölümlerinin kapatılmasıyla Kazan Üniversitesi daha ön plana çıkmıştır.⁴⁴

⁴¹ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka*, s. 119-120.

⁴² *A.g.e.*, s. 120.

⁴³ *A.y.*

⁴⁴ *Rossiyskoe Mongolovedenie: Hrestomatiya*, s. 19.

Lobaçevskiy, doğu dilleri eğitmen kadrosunun kalitesini arttırmak amacıyla önemli girişimlerde bulunmuştur. Lobaçevskiy'nin ilk ve en önemli adımı, 1828 yılında Doğu Dilleri Kürsüsü altında Türkçe-Tatarca ve Arapça-Farsça bölümlerini kurmasıdır. Ayrıca Lobaçevskiy döneminde üniversiteye Rus öğrenciler dışında Rus olmayan öğrenciler de kabul edilmeye başlanmıştır. Bu öğrencilerden biri Buryat Doğu bilimci Dorji Banzarov'dur. 1842 yılında Birinci Kazan Gimnazyumu'nu altın madalya ile bitiren D. Banzarov, 1842-1846 yılları arasında Kazan Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü'nde öğrenim görmüş ve ünlü Moğol dili uzmanı Osip Mihayloviç Kovalevskiy'nin öğrencisi olmuştur. Kazan Üniversitesi Banzarov'a ilim dünyasının kapılarını açmıştır. Üniversitede sosyal bilimlerin yanı sıra Batı Avrupa ve Doğu dillerini öğrenmiştir. Moğolca ve Rusçadan başka Mançurca'yı da biliyor ve Fransızca, Almanca, İngilizce ve Latince yazılmış eserleri rahatlıkla okuyabiliyordur. Banzarov'un *Moğollarda Kara Din ya da Şamanizm* (Çernaya vera ili şamanstva u Mongolov, 1846) adlı yüksek lisans tezi Şamanizm üzerine yazılmış ilk çalışmadır. Bu tez çalışması, 1846 yılında Kazan Üniversitesi'nin düzenli yayını olan *Uçenie Zapiski*'de yayınlanmıştır. Banzarov, 1847-1848 yılları arasında St. Petersburg'da yaşamış ve Asya Müzesi'nde Orta Asya halklarının tarihi, günlük yaşamları ve inançları hakkında incelemeler yapmıştır. 1848 yılında Arkeoloji Cemiyeti'ne üye, 1851 yılında ise Rus Coğrafya Cemiyeti Sibiry Bölümü'ne daimî üye olarak seçilmiştir. O. M. Kovalevskiy, Banzarov'un eğitimiyle yakından ilgilenmiş ve onun ilmî kariyerini şekillendirmiştir. Özellikle 1830'lu yıllardan sonra Kazan Üniversitesi birçok önemli Doğu bilimcinin yetişmesine vesile olmuştur. Mezunları arasında Moğolca uzmanları Kovalevskiy, V. İ. Popov, Banzarov, Çince uzmanı V. P. Vasilyev ve ünlü Türkolog İlya Nikolayeviç Berezin de bulunmaktadır.⁴⁵

1835 yılında çıkan Yeni Üniversite Tüzüğüyle Kazan Üniversitesi'nde üç fakülte kurulmuştur. Bunlar; Felsefe, Hukuk ve Tıp Fakülteleri'dir. Felsefe Fakültesi bünyesinde sadece iki kürsü açılmıştır. Bu kürsüler altında dil ve fizik-matematik bölümü yer almıştır. Dil bölümü ise kendi içerisinde ortak diller ve doğu dilleri olmak üzere iki alt bölüme ayrılmıştır. 1839/40 eğitim yılında üniversitede toplam 225

⁴⁵ **Dorji Banzarov. Sobrabie Soçineniy**, Ots. Red. G. D. Sanjeyev, Moskva, izd. Akademii Nauk SSSR, 1955, s. 22-23.; **İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, s. 123.

öğrenci bulunmuştur. Doğu dilleri bölümünde toplam 23 öğrenci eğitim almıştır. Bu dönemde Arapça-Farsça bölümünde 12, Türkçe bölümünde 3, Moğolca bölümünde 4, Çince bölümünde ise 4 öğrenci öğrenim görmüştür.⁴⁶

1828 yılında Tatar Dili bölümü, Türk-Tatar Dili Kürsüsü'ne dönüştürülmüştür. Bu bölümün başına da doğu dilleri ve İslâm hukuku alanında uzman bir isim olan Aleksandr Kasimoviç Kazem-bek (1802-1870) getirilmiştir. A. K. Kazem-bek, 1826 yılında Kazan Üniversitesi'ne Doğu dilleri ve edebiyatları okutmanı olarak atanmıştır. Türkçe ve Tatarca'nın dışında Arapça ve Farsça dillerini de okutmuştur. Kazem-bek, Arapça, Farsça, Türkçe ve çeşitli Batı dillerinde yazılan çalışmalar ışığında Rusya'da ilk defa İslâm'ın ortaya çıkışı ve yayılması konusunda çalışmalar kaleme almıştır.⁴⁷ 1844-1849 yılları arasında Kazan Üniversitesi Dil-Tarih Fakültesi'nin dekanlığını üstlenmiştir. Uzun süre bu fakültede idarecilik ve eğitim-öğretim görevlerinde bulunan Kazem-bek, 1839 yılında kaleme aldığı *Umumi Türk-Tatar Dili Grameri* (Obşçaya grammatika Turetsko-tatarskogo yazıka) adlı eseriyle St. Petersburg Devlet Üniversitesi Demidov ödülüne layık görülmüştür. Kazem-bek çalışmaları ile birçok Doğu bilimcinin yetişmesini sağlamıştır. Kazem-bek'in öğrencileri arasında ünlü Rus yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy da bulunmaktadır. Kazem-bek, 1849 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nin kurulması için Millî Eğitim Bakanlığı'na görevlendirilmiştir. Türkçe-Tatarca bölüm başkanlığını asistanı ve öğrencisi İ. N. Berezin'e (1818-1896) bırakarak St. Petersburg'a taşınmıştır.⁴⁸

Berezin, 1834-1837 yılları arasında Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri bölümünde öğrenim görmüştür. Kazem-bek ve Erdman'dan dersler almıştır. Aynı üniversitede Doğu edebiyatı üzerine yüksek lisans yapan Berezin, 1842-1845 yılları arasında öğrencileriyle birlikte Mezopotamya, Suriye, Mısır, İstanbul ve Kırım'a ilmi bir gezi gerçekleştirmiştir. Bu gezi sonucunda o dönemde bu ülkelerin en iyi tasvirlerinin yer aldığı, seyahatname tarzında bir eser olan *Doğu'ya Seyahat* (Puteşestvie po Vostoku, I-II, 1849-1852) adlı eserini kaleme almıştır. 1846 yılında

⁴⁶ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka*, s. 123.

⁴⁷ Adilbayev, "Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü'nün Rolü", s. 114.

⁴⁸ *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period*, s. 279-280.; Bkz.: A. Kanlıdere, "Mirza Kâzım Bey", C. XXX, İstanbul, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2005, s. 162-164.

Kazan Üniversitesi'nde Osmanlı Türkçesi hocalığına getirilmiş, 1855 yılında ise St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nde Türk Dili Kürsüsü'ne profesör olarak atanmıştır. Tarih, filoloji, dilbilim ve arkeoloji alanında çalışmaları bulunan Berezin'in en önemli çalışması, içerisinde Şeybânî'nin, Reşîdüddin ve Ebu'l Gazi'nin de çevirilerinin bulunduğu *Doğu Tarihçileri Kitaplığı* (Biblioteka vostočnih istorikov I-III, 1849-1854) adlı eseridir.⁴⁹ Berezin, St. Petersburg Üniversitesi'nde Katanov'un hocası olmuştur.

Kazan Üniversitesi Türk-Tatar Dili bölümünde görev yapan diğer bir isim ise Muhammed-Galey Mahmudov (1820-1891)'dur. Kazan medreselerinden birinde eğitim alan M. G. Mahmudov iyi bir şekilde Arapça, Farsça ve Türkçe bilmektedir. Mahmudov, Kazan Üniversitesi'nde Arapça, Farsça ve Türkçe bölümü öğrencilerine güzel yazı dersi vermiştir. 1870'li yıllarda Radlov ile beraber *Kazan Öğretmen Okulu* (Kazanskaya Učitelnaya Şkola)'nın kurulmasında görev almıştır.⁵⁰

Lobaçevskiy'nin girişimiyle, Kazan Üniversitesi'nde doğu dillerinin daha kapsamlı incelenmesi, Doğu halklarının tarihi ve kültürünün daha iyi tanınması için yerel bölgelere ve doğu ülkelerine ilmî geziler organize edilmiştir. Bu amaçla, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1829 yılında Kovalevskiy ve Popov, Moğolca öğrenmek amacıyla İrkutsk'a dört yıllığına gönderilmişlerdir. Kovalevskiy ve Popov 14 Mart 1833 tarihinde ilmî gezilerini başarıyla tamamlayıp Kazan'a dönmüşlerdir. 25 Temmuz 1833 tarihinde ise Avrupa'da ilk kez Kazan Üniversitesi'nde Kovalevskiy'nin başkanlığında Moğolca bölümü açılmıştır. Moğolca bölümü başlangıç sınıflarında daha çok dil dersleri okutulmuştur. Moğolca derslerini Kovalevskiy ve Popov vermiştir. Kovalevskiy ve Popov, Kazan Üniversitesi'nde Doğu bilimi alanında yetişmiş ilk profesörlerdir.⁵¹ Lobaçevskiy'e göre, Moğolca bölümün açılmasının sebebi, Rusya ile Moğolistan'ın komşu olması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin Moğol dili ve edebiyatını öğrenmeden kurulamayacağıdır.⁵²

⁴⁹ **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 123-124.; Bkz.: F. Karaçam, "İlya Nikolayeviç Berezin (1818-1896)", C. V, İstanbul, TDV **İslam Ansiklopedisi**, 1992, s. 491-492.

⁵⁰ **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 214.

⁵¹ Ulımjıyev, "Rol Kazanskogo Universiteta v İzuçenii Mongolii", s. 22.

⁵² Akt.: Ulımjıyev, **a.g.m.**, s. 26.

Kazan Üniversitesi'nde 1837 yılında Rusya'da ilk defa Manastır Başrahibi D. P. Sivillov (1798-1871) başkanlığında Çin Dili ve Edebiyatı bölümü açılmıştır. Bölüm adı 1844 yılında Çince-Mançurca olarak değiştirilmiştir. Sivillov, Rusya'nın ilk Çin Dili ve Edebiyatı profesörüdür. Kazan Üniversitesi'nde Çin Tarihi, Çin Dili ve Edebiyatı derslerini vermiştir. 1851-1855 yılları arasında Çince-Mançurca bölüm başkanlığını V. P. Vasilyev (1818-1900) üstlenmiştir. 1842 yılında ise S. İ. Nazaryanets (1812-1879) başkanlığında Ermenice ve 1846 yılında P. Petrov (1814-1895) başkanlığında Sanskritçe bölümleri de açılmıştır. 1846 yılında ayrıca A. V. Popov başkanlığında Kalmukça bölümü de kurulmuştur.⁵³

İlmî geziler organize etmeye devam eden Kazan Üniversitesi, 1840 yılında bu kez V. P. Vasilyev'i ileride Tibet Edebiyatı bölümünü kurma düşüncesiyle Pekin'e göndermiştir. Kovalevskiy'nin gözetiminde ilk ilmî gezisini gerçekleştiren Vasilyev, Pekin'de on yıl kalmış, Tibetçe'yi öğrenmiş ve Asya'nın doğu kısmında yaşayan halkların coğrafyasını, tarihini ve dinlerini incelemiştir. Ayrıca Kazan Üniversitesi'ne Sanskritçe, Çince, Tibetçe ve Moğolca yazılmış 2.737 cilt kitap ve 14.447 defterden oluşan bir kütüphane kazandırmıştır. Fakat bilinmeyen bazı sebeplerden ötürü Tibetçe bölümü açılamamıştır. Kazan Üniversitesi Kütüphanesi, XIX. yüzyılın ilk yarısında Doğu bilimi alanında en zengin kütüphanedir. İçerisinde Arapça, Çince, Farsça, Tibetçe, Mançurca, Kalmukça ve diğer Doğu dillerinden pek çok yazılı ve basılı eser yer almıştır. Ayrıca kütüphanede ilmî geziler ve arkeolojik kazılar sırasında toplanan Altın Orda, İbranî, Sasanî, Müslüman, Çin, Ermeni ve Hint sikkelerinin yer aldığı bir nümizmatik odası da kurulmuştur. 1851 yılında kütüphanede 35 farklı dilde yazılmış yaklaşık elli bin cilt kitap mevcut idi. L. N. Tolstoy'un çocukluğunda öğretmenisi olan Fransız Prosper de Saint Thomas, *Souvenirs de Russie* (Épinal, 1844) adlı eserinin dördüncü bölümünde Kazan Üniversitesi'ni ve kütüphanesini şu sözlerle övmüştür: *“Şehrin en güzel binası Üniversite binasıdır. İçerisinde doğuya ve Çin'e ait el yazmalarını da bulunduran çok zengin bir kütüphaneyi ve bir gözlem evini*

⁵³ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka*, s. 125.

barındırmaktadır.”⁵⁴ Kazan Üniversitesi bünyesinde bir matbaanın da bulunması Doğu biliminin daha da gelişmesine büyük katkı sunmuştur.⁵⁵

Özetle, Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsü altında 1828-1854 yılları arasında; Arapça-Farsça (1828), Türkçe-Tatarca (1828), Moğolca (1833), Çince (1837), Sanskritçe (1842), Ermenice (1842) ve Kalmukça (1846) bölümleri kurulmuştur. 1840’lı yıllarda üç yeni (Hintçe, Tibetçe ve İbranice) bölümün daha açılması planlanmış, fakat bu proje gerçekleşmemiştir.⁵⁶

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kazan Üniversitesi’nde Doğu bilimi çalışmalarının başlıca hedeflerini şu şekilde sıralamak mümkündür: 1) Doğu dilleri alanında ilk ders kitaplarını, eğitim programlarını, sözlüklerini, okuma kitaplarını hazırlamak; 2) aralarında Moğol-Tatar kavimlerinin, Altın Orda ve Kırım Hanlığı’nın bulunduğu Doğu halklarının sözlü ve yazılı kaynaklarını yayınlamak; 3) Doğu ülkelerini filolojik, tarihî, coğrafi, kültürel, etnografik ve dinî açıdan incelemek; 4) Doğu bilimi alanından mezun olan öğrencilerin Doğu ülkelerine yapacakları gezileri organize etmek.⁵⁷

Görüldüğü üzere, Kazan Üniversitesi, XIX. yüzyılın ilk yarısında Rus Doğu biliminin ve Türkoloji’nin merkezi olmuştur. 1830-1850 yılları arasında Kazan Üniversitesi, Rusya’da doğu bilimciler kadrosunu hazırlayan en büyük kurumdur. Prosper de Saint Thomas, anılarında Kazan Üniversitesi’nde verilen Doğu dilleri derslerini, bu derslerin kimler tarafından verildiğini ve bu derslerin yönetim tarafından ciddiyle takip edildiğini şu satırlarda anlatmıştır:

“Bunların dışında, Kazan Üniversitesi’nde, doğu dilleri dersleri ileri düzeyde verilmekteydi. Bu diller, yerel kıyafetler giyinmiş İranlı dilbilimciler tarafından öğretilmekteydi. Yabancı dillerin temel yapıları gençlere özel bir enstitüde öğretilirdi. Hükümet, bu geç insanların eğitimlerini en iyi şekilde tamamlamaları amacıyla birkaç yıl boyunca Doğu’da seyahat edebilmeleri için maddi imkân sağlar, dahası aralarında

⁵⁴ Akt.: Katanov, *Skazaniya İnostrantsev o Kazani, I. Thomas – II. Legrelle*, s. 3.

⁵⁵ Bkz.: *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka*, s. 136-137.; P. Yavuzarslan, “Kazan Üniversitesinde Türkoloji Çalışmaları – I (Bolşevik İhtilaline Kadar), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 18, 2004, s. 116.

⁵⁶ Valeev, Abidullin, Valeeva, “Universitetskaya Tyurkologiya v Kazani: Traditsii i Novatsii (XIX-naç. XX. vv.)”, s. 110.

⁵⁷ *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredini XIX Veka*, s. 137.; Valeev, Abidullin, Valeeva, *a.g.m.*, s. 112.

başarılı olanların büyükelçi ve danışman olarak atamalarını yapardı. Memleketten ayrılmadan iki sene öncesinde bu gençler, dilleri, alışkanlıkları, davranışları ile o ülkelerin halklarına ters düşmesin diye Doğu'ya özgü kıyafetler giymeye başarlardı.”⁵⁸

Kazan Üniversitesi, hem kendisi hem de St. Petersburg Üniversitesi, Kazan İlahiyat Akademisi, Rişelyevskiy Yüksekokulu için en iyi eğitmenleri yetiştirmiştir. Dilbilimci ve etnograf M. A. Kastren (1813-1852) 1840'lı yıllarda Kazan'ı ziyaret etmiş ve Kazan Üniversitesi'ndeki çalışmaları “*Bütün dünyada, Kazan Üniversitesi gibi Doğu edebiyatını öğreten başka bir üniversite var mıdır?*” sözleriyle övmüştür.⁵⁹

Kazan Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Kürsüsü yaklaşık yarım asır varlığını sürdürebilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Halfinler, Fren, Erdman, Kazem-Bek, Berezin, Kovalevskiy, Popov ve Mahmudov gibi birçok önemli Türkolog Kazan Üniversitesi'nde çeşitli dersler vermişler, ders materyalleri, eğitim programları hazırlamışlardır. Bu ilim adamları sayesinde Kazan Üniversitesi'nde yaklaşık 10 doğu dili öğretilmiştir. Bu dilleri konuşan halkların tarihleri, kültürleri, dilleri, dinleri, etnografyaları üzerine detaylı çalışmalar yapılmıştır.

1840'lı yıllarda Kazan ve St. Petersburg Üniversitelerinde Doğu bilimi alanında ciddi bir kriz yaşanmıştır. 20 Temmuz 1845 tarihli St. Petersburg Eğitim Çevresi Vasisi'nin açıklamasında St. Petersburg Üniversitesi'nde verilen doğu dilleri eğitiminin daha çok bir unvan almaya yönelik olduğu, mezun olan öğrencilerin birkaç hafta içinde öğrendikleri her şeyi unuttukları ve üniversite eğitimleriyle ilgisi olmayan bölümlere atandıkları, bu sebeple üniversitede verilen doğu dilleri eğitiminin mevcut durumda bırakılmayıp, farklı bir yöne dönüştürülmesi ya da tamamen ortadan kaldırılmasının yararlı olacağı yazılıdır. 1848 yılında Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsü hakkında yapılan açıklamada da Kazan Üniversitesi'ndeki Doğu Dilleri Kürsüsü'nün şu anki durumuyla bırakmanın hiçbir faydasının olmadığı, bölümün daha geliştirilmesinin ya da tamamen kaldırılmasının gerektiği dile getirilmiştir.⁶⁰

⁵⁸ Akt.: Katanov, **Skazaniya İnostrantsev o Kazani, I. Thomas – II. Legrelle**, s. 3.

⁵⁹ Akt.: Ulmjiyev, “Rol Kazanskogo Universiteta v İzuçenii Mongolii”, s. 32.

⁶⁰ **Vostokovedenie v Leningradskom Universitete**, Ots. red. A. N. Kononov, Leningrad, izd. Leningradskogo Universiteta, 1960, s. 9.

1840'lı yıllarda Doğu biliminin önünde, uzman eğitim kadrosunun olmaması, mezunların alanlarında iş bulamaması gibi birtakım engeller yer almıştır. Bu sebeple, 1854-1855 yıllarında Rusya'daki tüm Doğu dillerini tek çatı altında toplamak adına birtakım yenilikler yapılmıştır. 22 Ekim 1854 tarihinde çıkarılan Üniversite Tüzüğü'nün 4. Maddesi gereğince; Birinci Kazan Gimnazyumu'nda, Kazan Üniversitesi'nde ve Odessa'daki Rişelyevskiy Yüksekokulu'nda Doğu dillerinin öğretimine son verilmiş ve bölgenin ileri gelenlerine saygıdan ötürü sadece Tatarca öğretimine devam edilmesi kararı alınmıştır.⁶¹ Bu karar sonucunda, St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi açılmıştır. Doğu Dilleri Kürsüsü'nün St. Petersburg'a taşınmasıyla Kazan Üniversitesi'nde Doğu bilimi çalışmalarının ilk evresi bitmiş ve Doğu dillerinin öğretimine bir süreliğine ara verilmiştir. Bu kararın ardından Kazan Üniversitesi'nin bütün öğretmenleri ve öğrencileri St. Petersburg Üniversitesi'ne gönderilmişlerdir. Aynı zamanda Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan bütün el yazma ve nadir eserler, Doğu bölümündeki nümizmatik odası da St. Petersburg Üniversitesi'ne nakledilmiştir. M. Usmanov'a göre bu taşınmanın başlıca nedeni; Doğu biliminin taşrada değil, başkentte güçlendirilmek ve geliştirilmek istenmesi ve hazır nitelikli doğu bilimcileri el altında bulundurarak daha sıkı kontrol altına alma çabası idi.⁶²

St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'ni kuran kişiler Kazan Doğu bilimi ekolünün temsilcileridir. St. Petersburg Üniversitesi'nin temeli *Petersburg Öğretmen Seminariyası* (Peterburgskaya Učitelskaya Seminariya) ile atılmıştır. 1786 yılında St. Petersburg'daki liselere öğretmen yetiştirmekle görevli olan bu kurum, 1803 yılında *Öğretmen Gimnazyumu* (Učitelskaya Gimnaziya) adıyla yeniden yapılandırılmıştır. 1804 yılında ise gimnazyum *Pedagoji Enstitüsü* (Pedagogičeskiy Institut) olarak yeniden adlandırılmıştır. 23 Aralık 1816 tarihinde ise *Yüksek Pedagoji Enstitüsü* (Glavnyy Pedagogičeskiy Institut)'ne dönüştürülmüştür. Bu enstitü, 8 Şubat 1819 tarihinde kurulan St. Petersburg Üniversitesi'nin temelini oluşturmuştur.⁶³ St. Petersburg Üniversitesi'nin ilk kurulduğu yıllarda Tarih-Filoloji Fakültesi bünyesinde

⁶¹ Vostokovedenie v Leningradskom Universitete, s. 11.

⁶² Usmanov, *Kazan Şarkiyatçılığı'nın Kaderi* (XX. Yüzyıl), s. 22.

⁶³ A. N. Kononov, *Vostochnyy Fakultet Leningradskogo Universiteta*, Uçenie Zapiski LGU, Vıp. 13, No 296, Seriya Vostokovedçeskih Nauk, 1960, s. 3.

tarih, filoloji ve doğu dilleri olmak üzere üç kürsü yer almıştır. Doğu dilleri bölümünde Arapça derslerini, 1818 yılında Fransa'dan davet edilen Jean-François Demange (1789-1839), Farsça derslerini, François Bernard Şarmua (1793-1868), konuşma derslerini ise Mirza Cafer Topçubaşı (1790-1869) vermiştir. 1822 yılında J. F. Demange ve F. B. Şarmua'nın üniversiteden ayrılmasıyla Farsça derslerini M. C. Topçubaşı vermeye devam etmiş, Arapça bölümüne ise Osip İvanoviç Senkovskiy (1800-1858) davet edilmiştir. O. İ. Senkovskiy, Arapça derslerini ve ilk kez 1835 yılında müfredata eklenen Osmanlıca derslerini okutmuştur.⁶⁴ 1835 yılında yayınlanan yeni Üniversite Tüzüğü ile St. Petersburg Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Türk Dili, Tatar Dili, Ermeni Dili ve Edebiyatı, Gürcü Dili ve Edebiyatı kürsüleri kurulmuştur.⁶⁵ St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi ise 27 Ağustos 1855 tarihinde açılmış, derslere ise 1 Eylül 1855 tarihinde başlanmıştır. Doğu Dilleri Fakültesi'nde uzman hocalar tarafından Doğu dilleri ve tarihleri alanında oldukça iyi bir eğitim verilmiştir.⁶⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısında St. Petersburg Üniversitesi her ne kadar Doğu biliminin merkezi konumunda olsa da, 1860-1880 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı Kazan'da yeniden Doğu biliminin canlandırılması adına birtakım adımlar atmaya başlamıştır. Çünkü Kazan Üniversitesi'nde Doğu dilleri alanında yıllardır edinilen bilgi ve tecrübe, ayrıca üniversitenin bulunduğu coğrafya bunu zorunlu kılmıştır.⁶⁷ Netice itibariyle, 1861/62 eğitim-öğretim yılında hükümetin Doğu bilimi kadrosunda çalışacak memur, tercüman gibi kadroların yetiştirilmesine ihtiyaç duyması sebebiyle Türkçe-Tatarca ve Arapça bölümleri yeniden kurulmuştur. 1863 yılında çıkarılan Rusya Üniversiteleri Genel Tüzüğüyle Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi bünyesinde Karşılaştırmalı Dil bilimi ve Sanskritçe bölümleri açılmıştır. 1884 yılında yayınlanan Tüzük ile ise iki kadro dışı profesörün bulunduğu Türk Dili bölümü de faaliyete geçmiştir. Kadro dışı profesörlük statüsü, 1916 yılına kadar geçerliliğini korumuştur. Böylelikle Kazan Üniversitesi'nde Doğu bilimi

⁶⁴ Kononov, **a.g.e.**, s. 4-6.

⁶⁵ **A.g.e.**, s. 7-8.

⁶⁶ **A.g.e.**, s. 11.

⁶⁷ M. Z. Zakiev, D. G. Tumaşeva, "Türkolojinin Gelişmesinde Kazan Üniversitesinin Rolü", Çev. Kemal Göz, Gülmira Riskulova, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, 2004, s. 211.

çalışmalarının ikinci evresi de başlamıştır. Türkçe-Tatarca ve Arapça bölümünde ilk görev alan kişiler Arapça uzmanı İ. N. Holmogorov (1818-1891) ve N. İ. İlminskiy'dir.⁶⁸ Holmogorov, 1863-1870 yılları arasında Arapça, Farsça, Arap Tarihi gibi dersleri okutmuştur. İlminskiy ise sadece isteğe bağlı olarak açılan Türkçe ve Arapça derslerini vermiştir. Fakat 1868 yılında yeterli sayıda öğrenci olmaması ve Holmogorov'un emekliye ayrılmasıyla Arapça bölümü lağv edilmiş, 1872 yılında İlminskiy'in Kazan İlahiyat Akademisi'ne müdür olarak atanmasıyla da Türk-Tatar dillerinin öğretimine ara verilmiştir. 1887 yılında ise Kazan Üniversitesi'nde M. P. Veske (1843-1890)'nin başkanlığında Fin-Ugor dillerinin öğretimine başlanmıştır.⁶⁹

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın son yirmi yılında Kazan'da Doğu bilimi alanındaki çalışmalar yeniden canlanmaya başlamış ve bu hareketlilik 1920'li yıllara kadar devam etmiştir. Kazan Üniversitesi'nde, bu dönemde Katanov dışında İ. F. Gotvald, Radlov, N. V. Kruşevskiy, Baudoin de Courtenay, M. P. Veske, N. İ. Anderson, V. A. Bogoroditskiy, İ. N. Smirnov, N. İ. Aşmarin ve N. V. Nikolskiy gibi önemli doğu bilimciler çalışmışlardır.⁷⁰ Özellikle Radlov ve dilbilim uzmanları Courtenay, Bogoroditskiy ve Kruşevskiy'nin katkılarıyla karşılaştırmalı-tarihî dil bilimi alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Fonetik ve gramer gibi dilbilim konularıyla yakından ilgilen Radlov, 1875-1883 yılları arasında Kazan Üniversitesi'nde karşılaştırmalı dilbilim profesörü olarak çalışan Courtenay ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. 1880 yılında Courtenay'nın karşılaştırmalı-tarihî dilbilimi pratik derslerini Radlov vermiştir. 1880'li yıllarda Kazan Üniversitesi'nde bir Fince-Türkçe bölümü kurulması ve bölüm başkanlığına da Radlov'un atanması söz konusu olmuştur. Fakat Radlov'un 1884 yılında St. Petersburg'a taşınmasıyla bölüm açma kararından vazgeçilmiştir. Katanov'un 1894 yılında Kazan Üniversitesi'ne gelişi ile Türkçe, Arapça ve Farsça yeniden öğreilmeye başlanmıştır.⁷¹ Katanov'un Kazan'daki ilk

⁶⁸ Zakiev, Tumaşeva, **a.g.m.**, s. 211.

⁶⁹ R. M. Valeev, "N. F. Katanov i Kazanskoe Universitetskoe Vostokovedenie (vtoraya polovina XIX-naçalo XX v.)", **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitel'nogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.**, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 10.

⁷⁰ Valeev, **a.g.m.**, s. 9.

⁷¹ D. G. Tumaşeva, "N. F. Katanov-Professor Kazanskogo Universiteta", **Uçenie Zapiski (Seriya filologičeskaya)**, Abakan, Krasnoyarskoe Knijnoe İzdatelstvo Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 71.

yılları ilmî açıdan oldukça verimli geçmiştir. Üniversitede farklı alanlarda dersler ve kurslar açmıştır. 1894/95 öğretim yılı döneminde Katanov, üniversite bünyesinde Türk-Tatar Dili, Çağatayca, Türk-Tatar Kabilelerinin Etnografik İncelemesi, Türk-Tatar Edebiyatı Tarihi, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri gibi dersler vermiştir. 1895/96 yılında ise Arapça ve Farsça kursları, daha sonraki yıllarda ise Altay Dilleri Grameri ve Metinleri, Kazak ve Kırgız Dilleri Grameri, Altın Ordu Sikkeleri Üzerindeki Yazılar ile Kazan ve Bulgar Hanlıklarındaki Mezar Anıtları adlı birtakım kurslar açmıştır.⁷² Niyeti, 1882 yılında İlminskiy'nin gidişiyle Tarih-Filoloji Fakültesi'nde son bulan Türk-Tatar lehçelerinin öğretimine yeniden başlamaktır.⁷³

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında özellikle Katanov'un çabalarıyla Türkoloji'de önemli gelişmeler yaşanmıştır.⁷⁴ Katanov'un Kazan'da yaşadığı dönemde çalışma mekânı sadece Kazan Üniversitesi olmamıştır. Kazan İlahiyat Akademisi, Kuzeydoğu Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Millî Eğitim Bakanlığı Yüksek Enstitüsü, Yüksek Doğu Müziği Okulu gibi kurumlarda da çeşitli dersler vermiş ve kurslar açmıştır. Fakat Katanov'un 1922 yılında vefat etmesi üzerine Kazan Üniversitesi'nde klasik Türkoloji çalışmaları son bulmuştur. 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi ile Kazan Üniversitesi'ndeki Türkoloji çalışmaları ise daha çok Sovyetler Birliği'nin dil politikasıyla alakalı olmuştur.⁷⁵

⁷² K. İ. Sultanbaeva, "Pedagogičeskaya Sistema Nikolaya Fedoroviça Katanova", **Sibirskiy Pedagogičeskiy Jurnal**, No 14, 2007, s. 304.

⁷³ İ. Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov (Dokumentalnaya povest o vıdayuşçemsya Rossiyskom vostokovede)**, Vtoroe izd., Abakan, Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 41.

⁷⁴ Akt.: Yavuzarslan, "Kazan Üniversitesinde Türkoloji Çalışmaları – I (Bolşevik İhtilaline Kadar)", s. 117.

⁷⁵ Yavuzarslan, **a.g.m.**, s. 121.

BİRİNCİ BÖLÜM

N. F. KATANOV'UN HAYATI, KÜTÜPHANESİ, İLMÎ MİRASI ve FAALİYETLERİ

1.1. Ailesi, Çocukluğu ve Gençlik Yılları (1862-1876)

Katanov, 6 Mayıs 1862 tarihinde Yenisey Nehri'nin bir kolu olan Abakan Nehri'nin sol kıyısında yer alan Askıs köyünün 15 km. kuzeydoğusunda bulunan topu topu beş ailenin yaşadığı İzyum⁷⁶ bozkır yerleşim yerinde (ulusunda) doğmuştur.⁷⁷ Hakasça ismi Hızıl oğlu Pora'dır. "Pora" ismi Hakasçada "gri" anlamına gelmektedir.⁷⁸ Katanov, kendisiyle aynı ismi taşıyan bir erkek kardeşe ve Mariya Fedorovna Katanova adında bir kız kardeşe sahiptir. Erkek kardeşi Nikolay Fedoroviç Katanov, Minusinsk bölgesinde Üst-Yenisey Kilisesi'nde rahiplik yapmıştır.⁷⁹

Ulus reisinin yazıcısı olan babası Fedor Semenovîç Katanov (Hakasça adı: Hızıl Katanov) Sagay kabilesine, okuma ve yazma dahi bilmeyen annesi Mariya Stepanova Kizyakova (Hakasça adı: Çamah) ise Kaç kabilesine mensuptur.⁸⁰ Katanov, ailesinin kökenlerini otobiyografisinde şöyle anlatmıştır:

"Babam Tatar Sagay kabilesine, annem ise Kaç kabilesine mensup bir Tatar kızıdır. Babam kendi ulusunun yazıcısıydı. (...) Babamın mensup olduğu Sagay kabilesi Rus Kazakları tarafından günümüzdeki Yenisey vilâyetinin bulunduğu Abakan bozkırlarından sürülen Türk halklarından Kara Hırgıs

⁷⁶ **İzyum Uлуу**, Sagaylı Turak (Rusça: Semenov Alekseyeviç Katanov) tarafından kurulmuştur. Ulus, Abakan Nehri kıyısında bulunmaktadır. 1899 yılında İzyum Uлуу'nda hane sayısı 4'tür. Erkek nüfusu 7; kadın nüfusu ise 8'dir. Sakinleri, hayvancılıkla uğraşmaktadır. İzyum Uлуу, Askıs köyünden 15; Minusinsk'ten 105; Krasnoyarsk'tan ise 605 verst uzaklıkta bulunmaktadır. Bkz.: N. F. Katanov, **Otçet o Poezdke v Minusinskiy Uyezd Yeniseyskoy Gubernii, Sovershennoy po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Universiteta Letom 1899 Goda**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900, s. 28.

⁷⁷ **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 183.

⁷⁸ Z. M. Monguş, "Buddhist Book Collection in Turkish Library of N. F. Katanov", **Himalayan and Central Asian Studies**, Vol. 23, No 1-2, January-June 2019, s. 74.

⁷⁹ P. O. Rıkin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", N. F. Katanov, **Oçerki Uryanhayskoy Zemli (Dnevnik Puteşestviya, İspolnennogo v 1889 Godu Po Poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva)**, Kızıl, TİGİ pri Pravitelstve RT, 2011, s. 360.

⁸⁰ Bkz.: Belge 1, **GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 8904, L. 9ob-10.**; **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 183.

(Kırgız)ların kalıntısıdır. Annemin mensup olduğu kabile ise Yenisey vilâyetinin Krasnoyarsk şehrindeki Koçi Nehri civarından gelmiş olan Abakan bozkırındaki Kaç kabilesidir. Rus Kazaklarının Yenisey’e gelmelerinden önce Kaçlar, Sibiryalı Küçüm Han’a tabi idiler. Tom ve Ob Nehirleri civarında yaşıyorlardı. Doğu bilimci İ. N. Berezin, İranlı tarihçi Reşîdüddin’in Cami’ül Tevarih adlı eserine dayanarak, Sigait (сигайт) adıyla bilinen kabilenin Sagaylar olduğunu ve onların önce Kuzey Moğolistan’da, sonra ise Kara Kırgızlara yenilerek Abakan bozkırlarına geldiklerini iddia etmiştir. Ruslar, Sagaylar için Sagaytsı (сгаайцы); Kaçlar için ise Kaçintsı (качинцы) terimini kullanmaktadırlar. Günümüzde Sagaylar, Sagay bozkırlarında ve Yenisey vilâyeti Minusinsk bölgesine bağlı Askıs köyünde yaşamaktadırlar. Kaçlar ise Sagaylar ile aynı idareye bağlıdırlar ve Abakan Nehri’nin doğduğu yerde bulunan Yukarı Abakan Köyü’nde yaşamaktadırlar.”⁸¹

Hakas ilim adamı Viktor Yakovleviç Butanayev, Hakas halkının Yenisey Kırgızlarının torunları olduğunu, bugünkü Hakaslara tabi olan Kaçınlerin, Sagayların, Kızılların, Koybalların ve Şorların kendilerini *Tadar* yani *Tatarlar* olarak adlandırdıklarını; *Hakas* adının ise eski Türk devirlerindeki *Kırgız* etnoniminin Çince telaffuz şekli olduğunu, Hakasların Ekim Devrimi’ne kadar özel bir ada sahip olmadıklarını, onların ait oldukları boylara göre adlandırıldıklarını ve devrim öncesi ilmî kaynaklarda Minusinsk ya da Abakan Tatarları olarak genel bir ad ile bilindiklerini dile getirmiştir.⁸² Sagaylar, Hakasların en büyük boyudur. Katanov’un

⁸¹ N. F. Katanov, “Avtobiografiya N. F. Katanova”, **Bilimsel Eselerinden Seçmeler: Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri**, Yay. Haz. V. E. Maynogaşeva, Türkçeye Çev. Fatma Özkan, Ankara, Türksoy Yayınları, No:16, 2000, s. 536.

⁸² Hakaslar (“Tadar”), çoğunlukla Hakas Cumhuriyeti topraklarında yaşayan, Türkçe konuşan bir halktır. Hakaslar, Kaçınler, Sagaylar, Kızıllar ve Koyballar olmak üzere dört boya ayrılmışlardır. Koyballar haricinde her boy bir lehçeye sahiptir. Koyballar, Kaçınlerin arasında tamamen erimişler, sadece Bey bölgesinde Koybal köyünde yaşayanlar kendi etnik kimliklerini korumuşlardır. Matura Nehri ve Yukarı Taştıp vadisindeki Hakas nüfusu, Şor lehçesinde konuşmuşlar ve kendilerini *Sagaylar* olarak adlandırmışlardır. Çarlık Rusya’sında, diğer Türk halklarının birçoğu gibi Hakaslara da *Tatarlar* denmiştir. İlmî literatürde dahi Hakaslar, Minusinsk, Açın, Abakan Tatarları olarak adlandırılmışlardır. İki yüzyıllık Rus yönetimi, halkın zihninde *Tatar* (Tadar şeklinde) kelimesinin pekişmesine katkıda bulunmuştur. Hakas-Minusinsk düzlüğünün yerli nüfusunu belirtmek için *Hakas* terimi Sovyet iktidarının ilk yıllarında resmî olarak kabul edilmiştir. *Hakas* adı Çin kaynaklarından alınmıştır. 9. ve 10. yüzyıl Çin kaynaklarında Yenisey Kırgızları’nın isimleri *хягас* şeklinde geçmektedir. Kabul edilen etnik isim ile Orta Yenisey vadisinin nüfusu Kırgızlarla özdeşleştirilmiş ve bu durum Hakasların siyasi açıdan canlanmalarına katkı sağlamıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda, Rus kaynaklarında ise Hakasya, *Kırgız toprağı* (Kırgızskaya zemlya) ya da *Hongoroy* olarak adlandırılmıştır. Hakasça, Türk dillerinin Uygur-Oğuz dil grubuna aittir. Sayan Dağları ile çevrili Hakas-Minusinsk düzlüğünün coğrafi konumu ve Hakasların Türk Dünyası’nın kuzeyinde yer alması Hakasçanın güney komşularının güçlü etkisinden izole edilmesine ve kelime dağarcıklarının korunmasında yardımcı olmuştur. Fakat Ekim Devrimi’nden sonra dikkat çekici bir Ruslaştırma süreci başlamıştır. Bkz.: V. Butanayev, İ. Butanayeva, **Yenisey Kırgızları-Folklor ve Tarih**, Kırgızcadan Akt.: Yaşar Gümüş, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s. 9-13.; V. B. Butanayev, **Hakası (Etnografiçeskiy Oçerk)**, Moskva, izd. “İNSAN”, 1995, s. 5-6.

da otobiyografisinde belirttiği üzere, Sagaylar, Kırgız soyundan türemiştir. Abakan Vadisi'nde yaşayan Kaçlar (Kaçınler)'in da soyları arasında Kırgızlar ve Tubalar bulunmaktadır.⁸³

Rus kültüründe yetişmiş bir Ortodoks Hristiyan olan Katanov, rahip olan ağabeyinin etkisiyle bu dini yakından öğrenmiştir. Katanov ailesi Hristiyanlık öğretilerinin yanı sıra şaman öğretilerini de yerine getirmişlerdir. Katanov hatıralarında ailesinin dinî geleneklere ne kadar bağlı olduğunu şu sözlerle aktarmıştır:

“Ben de ailem gibi Ortodoks Hristiyanlarındım. Ailem ve atalarım XVIII. yüzyılda Abakan bozkırlarında yayılan Ortodoks Hristiyanlarındandı. Ortodoks dininin yanı sıra şaman törenlerini de takip etmişlerdir. Dağın, suyun, ateşin ve gökyüzünün ruhlarına adaklar adanmışlar, insanların ve ev hayvanlarının koruyucusu olan ruhlara dualar etmişlerdir.”⁸⁴

Katanov ailesi diğer Hakas aileleri gibi bozkır hayatı sürmüşlerdir. Katanov da çocukluğunu köy işleri ve hayvanların bakımı gibi uğraşlarla ilgilenerek geçirmiştir. 1869 yılına kadar İzyum ulusunda yaşayan Katanov yazlarını ailesi ile birlikte Sagay bozkırındaki yazlıkta, kışlarını (Eylül ayından Nisan ayının ortasına kadar) ise Abakan'da Sarkagel Gölü yakınında bulunan kışlıkta geçirmiştir:

“Ben Sagay kabilesindeki diğer çocukları gibi bir hayat geçirdim. Yazları ailem ile birlikte her tarafı açık olan Sagay bozkırındaki yazlıkta, kışları ise Sarkagel Gölü yakınında bulunan kışlığımızda geçiriyordum. Yazlığımız, kışlıktan 1.5-2 verstlik bir uzaklıkta idi. Kışlığımızın yakınında çayırılar vardı. Yaz aylarında ise diğer çocuklarla koyun ve buzağıları otlatırdık, çünkü ailelerimiz bu küçük hayvanları otlatma görevini biz çocuklara vermişlerdi.”⁸⁵

Katanov, 1869 yılında Rusça okuma ve yazma öğrenmek amacıyla Askıs Bozkır Meclisi'ne bağlı tek sınıflı bir köy okuluna başlamıştır. 1869-1876 yılları arasında bu okulda eğitim almıştır. Buradaki ilk öğretmeni Askıs Bozkır Meclisi'nin

⁸³ Yakup Deliömeroğlu, “Hakaslar ve Tarihleri”, **bilig-3**, Güz 1996, s. 55.

⁸⁴ Katanov, “Avtobiografiya N. F. Katanova”, s. 536-537.

⁸⁵ Katanov, **a.g.m.**, s. 537.

kâtibi olan amcası Yefim Semenovîç Katanov'dur.⁸⁶ Ye. S. Katanov, kâtiplik ve öğretmenlik görevinin yanı sıra kilise sorumlusu, dükkân işletmeciliği gibi farklı görevler de üstlenmiştir.⁸⁷ Bu görevlerinin dışında misyonerlik faaliyetleri de yürütmüş ve 1876 yılında üç bin *yabancı* ya da diğer tabirle *Rus olmayan* halkın (inorodets)⁸⁸ vaftiz edilmesine öncülük etmiştir.⁸⁹ Bu görevinden ötürü para ödülü almıştır. Ayrıca altınla dikilmiş bir kaftanla ve üçüncü dereceden Aziz Anna nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁹⁰

Amcasının yanında yeterli eğitim alamayan Katanov, kendi çabasıyla bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. Askıs'da Peter İvanoviç Kuznetsov ve İnnokentiy Karatanov gibi eğitilmiş ve kültürlü kişilerin bulunması ciddi bir eğitim alma isteğinde olan Katanov'a ilim dünyasının kapılarını açmıştır. Askıs Valisi ve altın madeni sahibi olan P. İ. Kuznetsov yaşamını özellikle Abakan'da yaşayan yetenekli, Rus olmayan çocukların eğitimine adanmıştır. Askıs'da bulunan küçük evini ve kütüphanesini köy okuluna bağışlamış, Katanov da çocukluğunda bu kütüphaneden oldukça faydalanmıştır.⁹¹

Kuznetsov'un yanında çalışan ve Sibiryâ halkları ile ilgili kitapların bulunduğu bir kütüphanesi olan İ. Karatanov'un da Katanov'un ilmî şahsiyetinin gelişmesinde

⁸⁶ A.y.

⁸⁷ Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov**, s. 8.

⁸⁸ İlyas Topsakal, Çarlık Rusya'sında "Rus olmayan"ların *инородец* (inorodets) terimiyle ifade edildiğini ve bu terimin Müslüman Tatar, Çuvaş, Votyak, Mordva, Çeremiş, Kreşinleri kapsadığını, Sovyet döneminde ise bu terimin *нерусский* (nerusskiy) kelimesine dönüştüğünü ve Rus olmayan toplulukların bu kelime ile ifade edildiğini dile getirmiştir. Bkz.: İlyas Topsakal, **Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)**, 2. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018, s. 27.

⁸⁹ Ruslar, Hakasları Ruslaştırmak adına üzerlerinde yoğun bir baskı kurmuşlardır. Bu baskılar sonucunda 15 Temmuz 1876 tarihinde Askıs köyünde 300 kişinin vaftiz edildiği son vaftiz töreni yapılmıştır. Bu vaftiz töreninin Katanov'un amcası tarafından gerçekleştirildiği kanaatindeyim. Böylece Hakasların tamamı Hristiyan olmuşlardır. Fakat Hakaslar kendi inanışlarını ve geleneklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bkz.: Yakup Deliömeroğlu, "Hakasların Geleneksel Kültürlerine Dair Bir İnceleme", **Millî Folklor**, Cilt 5, Sayı 33, Bahar 1997, s. 44.; Bkz.: V. N. Tugujekova, "Detstvo i yunoşestvo: Askiz i Krasnoyarsk", **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 14.

⁹⁰ Katanov, "Avtobiografiya N. F. Katanova", s. 537.; **O Jizni i Deyatelnosti Nikolaya Federoviça Katanova Podrastayuşçemu Pokoleniyu (V Pomoşç Klassnomy Rukovoditelyu): Elektronnoe Metodicheskoe Posobie**, Ministerstvo Obrazovaniya i Nauki Respubliki Hakasya, Sost.: Maynagaşeva N. C., Namsaraveva N. P., Subrakova V. V., Abakan, OOO "Servisnyy punkt", 2013, s. 6.; Tugujekova, "Detstvo i yunoşestvo: Askiz i Krasnoyarsk", s. 14.

⁹¹ Rikin, "Nikolay Federoviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 360-361.

oldukça büyük bir payı olmuştur. Hakasların etnografyası ile ilgili ilmî araştırmalar yapan ve bu konuda birtakım çalışmalar yayınlayan Karatanov, Katanov'un Türk halklarının tarihine ve kültürüne karşı ilgi duymasında oldukça etkili bir isim olmuştur. Bu sebeple Katanov, Kuznetsov ve Karatanov'u "ilk öğretmenleri" olarak nitelendirmiştir.⁹²

Babasının ölümünün ardından, 1874 yılında amcasının himayesine giren Katanov iki yıl boyunca Askıs köy okulunda gündüzleri eğitim almıştır. Akşamları ise Askıs Bozkır Meclisi'nin kâtipliğini yapan amcasına yardım etmiştir. Katanov bu sayede Rus hat sanatını öğrenmiş, üst makamlara dilekçe yazma, gelir ve gider hesaplama gibi yazma işleriyle de tanışmıştır.⁹³ Amcasının yanında birtakım yolsuzluklara ve hoşnutsuzluklara da şahit olan Katanov, Karatanov'un teşviki ile daha iyi bir eğitim almak amacıyla Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'na⁹⁴ girmeye karar vermiştir.⁹⁵ Karatanov, Katanov'un okula alınması için Krasnoyarsk'ta bulunan, Askıs Valisi P. İ. Kuznetsov'un oğlu İnnokentiy Petroviç Kuznetsov'a⁹⁶ bir tavsiye mektubu yazmıştır. Böylelikle o sırada on dört yaşında bir delikanlı olan Katanov, 1876 yılının Ağustos ayında kayıkla Abakan ve Yenisey Nehirleri üzerinden Krasnoyarsk'a gelmiş ve kısa bir süre sonra da gimnazyuma kaydolmuştur.⁹⁷

⁹² Rikin, **a.g.m.**, s. 360-361.; S. N. İvanov, "Nikolay Fedoroviç Katanov", **N. F. Katanov-Gordost Zemli Hakasskoy: Biobibliografiçeskiy Spravoçnik**, Sost. N. İ Kyukova, Abakan, GBUK RH "Hakasskaya RDB", 2012, s. 19.

⁹³ Katanov, "Avtobiografiya N. F. Katanova", s. 538.

⁹⁴ Bir orta öğretim kurumu olan bu okulda öğrenciler sekizinci sınıfa kadar eğitim görmektedirler. Okulda, Eski Rusça, Yunanca ve Latince dersleri okutulmaktadır. Bu okulu bitiren öğrencinin üniversiteye girme hakkı vardır.

⁹⁵ Rikin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 361.

⁹⁶ **İ. N. Petroviç-Kuznetsov**: Askıs bölgesini iyi bilen bir ilim adamı, seyyah ve Sibiryalı bir tüccardır. Tarih, arkeoloji, istatistik, astronomi gibi alanlarda çalışmış ve gençliğinde Rusya, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya geziler gerçekleştirmiştir. *XVII. Yüzyılın Tarihî Kararnameleri (1630-1699)* (İstoriçeskie aktı XVII stoletiya (1630-1699)), *Yenisey Bölgesindeki Tarihî Mezarlar* (Drevnie mogili Yeniseyskogo okruga), *Tomsk Kazasının Gelir Vergileri Kitapları* (Prihodnie okladnie knigi Tomskogo uezda) adlı ilmî çalışmaları bulunmaktadır. İ. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Katanov Kütüphanesi'nde *XVII. Yüzyılın Tarihî Kararnameleri* adlı eser **K 1344** katalog numarası ile, *Tomsk Kazasının Gelir Vergileri Kitapları* ise **K 783** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Bu kitapların dışında Petroviç-Kuznetsov'un etnografya, tarih, arkeoloji gibi çeşitli konulardaki çalışmaları Katanov Kütüphanesi'nde **K 1363, K 1433, K 1604, K 1733, K 2073, K 2215, K 2326, K 3741, K 4110, K 4271, K 4313** katalog numaraları ile kayıt altına alınmıştır.

⁹⁷ Rikin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 361.

1. 2. Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'ndaki Eğitimi (1876-1884)

Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu, Katanov'un gelecekteki ilmî hayatı için önemli bir sıçrama noktası olmuştur. Katanov, Krasnoyarsk'taki eğitimi sırasında büyük maddi sıkıntılar yaşamıştır. Babasının ölümünün ardından kendisine sadece yüz ruble verilmiştir. Bu para ile ancak kısa bir süre geçinebilen Katanov, bu durumu atlatmak için özel dersler vermiş, bazen de özel ders verdiği öğrencilerin ailelerinin evlerinde ırgatlık yapmıştır.⁹⁸

Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nda Katanov çalışkanlığı, terbiyesi, merakı ve gayreti ile öğretmenlerinin hemen dikkatini çekmiştir. Sekiz yıllık gimnazyum eğitimi boyunca Katanov hiçbir dersi kaçırmamış ve hiçbir derse geç kalmamıştır. Bu okulda, Katanov'u etkileyen en önemli isim, tarih ve coğrafya öğretmeni Andrey Kirilloviç Zavadskiy-Krasnopol'skiy (1840-1889) olmuştur.⁹⁹ Katanov, A. K. Zavadskiy-Krasnopol'skiy'nin ilmî ve edebi çalışmalarına ilgi göstermiş ve onun kendisi üzerinde bıraktığı etkiyi şöyle ifade etmiştir: *“Coğrafi keşifler, yeryüzünün sürekli değişimi, evrenin daimi hareketi, Kepler, Kopernik, Newton ve diğerlerinin büyük keşifleri hakkında onun anlattıkları ilgimi çekmişti.”*¹⁰⁰

Katanov'un bu okulda öğrendikleri ilmî çalışmalarının temelini oluşturmuş ve gimnazyumun dördüncü sınıfından itibaren Zavadskiy-Krasnopol'skiy'nin etkisi altında Sagayca metinleri derlemekle ve Hakasların gelenek ve göreneklerini tasvir

⁹⁸ Akt.: Rıkin, **a.g.m.**, s. 361-362.

⁹⁹ **A. K. Zavadskiy-Krasnopol'skiy**: Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nda parlak ve seçkin kişiliği ile ön plana çıkmıştır. Kiev Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nden mezun olmuştur. İlk olarak Moskova'daki Rumyantsev Müzesi'nde çalışmış, birtakım tarihî, coğrafi ve arkeoloji çalışmalarından ötürü Rus Coğrafya Cemiyeti'ne üye olarak seçilmiştir. Zavadskiy-Krasnopol'skiy'nin kişisel kütüphanesi, Krasnoyarsk'taki en büyük kütüphanelerden biriydi. Fakat 1881 yılının ilkbaharında Krasnoyarsk'ta çıkan yangında kütüphanenin büyük bir kısmı yok olmuştur. Geniş bilgi için bkz.: V. G. Datsişen, “N. F. Katanov-Vospitannik Krasnoyarskoy Gimnazii”, **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitel'nogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.**, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatel'stvo, 2012, s. 24.

¹⁰⁰ **O Jizni i Deyatel'nosti Nikolaya Fedoroviça Katanova Podrastayuşşemu Pokoleniyu (V Pomoshç Klassnomy Rukovoditel'yu)**, s. 9.

etmekle uğraşmıştır.¹⁰¹ Katanov, Zavadskiy-Krasnopolskiy'den edindiği ilmi bilgilerin eksikliklerini ise büyük Türkologlar ve misyonerler Vasiliy İvanoviç Verbitskiy¹⁰² (1827-1890) ve Nikolay İvanoviç İlminski¹⁰³ (1822-1891) ile görüşerek telafi etmeye çalışmıştır. Katanov, İlminski ile İlminski'nin misyonerlik faaliyetleri için Sibirya'ya yaptığı bir gezi sırasında tanışmış ve onunla 1881-1888 yılları arasında

¹⁰¹ Katanov, "Avtobiografiya N. F. Katanova", s. 538.; Rikin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 362.

¹⁰² **Vasiliy İvanoviç Verbitskiy:** Altayların dillerini, günlük yaşamlarını, mitolojisini inceleyen ünlü bir Türkolog'dur. Nijniy Novgorod şehrinde Fedyakovo köyünde doğmuştur. 1846 yılında *Nijniy Novgorod İlahiyat Seminariyası* (Nijegorodskaya Duhovnaya Seminariya)'ndan mezun olmuş ve bu okulda öğretmen olarak çalışmıştır. Daha sonra ise Azrapinsk Kilise Köy Okulu'nda öğretmenlik yapmıştır. 1853 yılında yakın akrabası S. Landışev'in daveti üzerine Tomsk Piskoposluğu'na kabul edilmiş ve *Altay Dini Misyonu* (Altayskaya Duhovnaya Missiya)'nda göreve başlamıştır. 1854 yılında papaz olduktan sonra Rus olmayan çocuklar için Altay Okulu'nda öğretmenliğe başlamıştır. 1857 yılında papaz-misyoneri olarak atanmıştır. Kariyerini *Protoierey* (başrahip) sıfatıyla tamamlamıştır. V. İ. Verbitskiy yerel halkın dillerini, geleneklerini, inançlarını, efsanelerini incelemiştir. En önemli eserleri *Altay Dili Grameri* (Grammatika altayskogo yazıka) ve otuz yıldan daha uzun bir süre çalıştığı *Altay ve Aladağ Lehçeleri Sözlüğü* (Slovar altayskogo i aladagskogo nareçiy) adlı çalışmalarıdır. Radlov, Verbitskiy'nin materyallerinden *Türk Boylarının Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler* (Obraztsy narodnoy literatury Tyurskih plemen) adlı eserinde faydalanmıştır. Verbitskiy'nin etnografya materyalleri henüz kendisi hayatta iken çeşitli dergilerde, *Altaylılar* (Altaytsy) adlı derlemede, öldükten sonra ise *Altaylı Yabancılar* (Altayskie inorodtsy) adlı çalışmada yayınlanmıştır. Verbitskiy'nin öncülüğünde Altay bölgesi köylerinde birçok ilkokul ve lise açılmıştır. Verbitskiy, Altay bölgesinin bitki örtüsünü de incelemiş, 1857'de Moskova İklima Alışma Topluluğu Hayvan ve Bitki bölümü aktif üyeliğine, 1861'de Tomsk Valiliği İstatistik Komisyonu aktif üyeliğine, 1878'de Rusya İmparatorluğu Coğrafya Topluluğu Batı-Sibirya Şubesi üyeliğine seçilmiştir. 1886 yılından itibaren Altay Misyonu başkanlığında kurulan sansür komisyonunda görev yapmıştır. 1890 yılında Ulala'da hayatını kaybetmiştir. Geniş bilgi için bkz.: **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 137-138.

¹⁰³ **Nikolay İvanoviç İlminski (1822-1891):** Misyonerlik faaliyetleri ile adını duyuran N. İ. İlminski Penza'da bir rahip ailesinde dünyaya gelmiştir. 1836-1842 yılları arasında *Penza İlahiyat Seminariyası* (Penzenskaya Duhovnaya Seminariya)'nda, 1842-1846 yılları arasında ise *Kazan İlahiyat Akademisi* (Kazanskaya Duhovnaya Akademiya)'nda öğrenim görmüştür. Aleksandr Kasimoviç Kazem-bek ve M. M. Mahmudov'dan Türkçe ve Arapça dersleri almıştır. 1846 yılında ilahiyat alanında Kazan İlahiyat Akademisi'nde yüksek lisansını tamamlamıştır. 1851-1854 yılları arasında İstanbul, Şam, Kahire gibi şehirleri içeren bir doğu gezisine çıkmıştır. Bu gezi sırasında şeyhler ve medrese hocalarından eğitim almış, Farsça ve Arapçasını ilerletmiştir. 1854 yılında Kazan'a dönmüş ve Kazan İlahiyat Akademisi'nin yayın organı olan *Pravoslavnyy Sobesednik* dergisinde kâtiplik yapmıştır. 1858 yılında Kazan İlahiyat Akademisi'ndeki görevinden ayrılan İlminski, Orenburg sınır komisyonunda tercümanlık yapmıştır. Bu sırada Kazakça ve Kırgızca'yı öğrenmiştir. 1861 yılında Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi Türk-Tatar Dili bölümüne atanmıştır. 1863-1864, 1865-1866, 1869-1870 akademik yıllarında Kazan İlahiyat Akademisi'nde ordinaryüs profesör olarak Arapça ve Tatarca derslerini vermiştir. Tatar halk dilini, Türkçe ve Arapçayı çok iyi bilen İlminski, 1867 yılında Kazan'da kurulan *Kutsal Guriy Kardeşlik Cemiyeti*'nin kurucu üyesi olmuştur. 1871 yılında Bilimler Akademisi muhabir üyeliğine, 1875 yılında ise Kazan İlahiyat Akademisi onur üyeliğine seçilmiştir. Türkoloji tarihinde *Bâbürrâme* (1857), Rabgüzi'nin *Kıyasu'l Enbiya'sı* (1859) gibi Türkçe eserleri yayınlamıştır. Ayrıca *Altay Dili Grameri* (Grammatika altayskogo yazıka, 1869) adlı eserin yazarlarındandır. Geniş bilgi için bkz.: Topsakal, **Rus Misyoner-Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İlminski'nin Çarlık Rusya'sının Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri**, **Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı**, 55, Kasım-Aralık 2013, s. 1464-1477.

mektuplaşmıştır.¹⁰⁴ Bu iki önemli isim Katanov'u ilmi faaliyetlerine devam etmesi için teşvik etmiş ve onu Sibiry'a'daki Türk halklarının dilleri ve kültürleri üzerine önemli çalışmaları olan Matvey Hristianoviç Kastren¹⁰⁵ (1813-1852) ve Vasiliy Vasilyeviç Radlov'un (1837-1918)¹⁰⁶ çalışmaları ile tanıştırmışlardır.¹⁰⁷ Katanov'un folklor, etnografyaya ve karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarına olan ilgisi ise daha çok V. İ. Verbitskiy'nin etkisi altında şekillenmiştir.¹⁰⁸

Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nda Katanov, Latince, Yunanca, Fransızca ve Almanca dillerini öğrenmiş, Rus dili ve edebiyatı, Rusya tarihi, mantık, cebir, trigonometri gibi dersleri dönemin en iyi öğretmenlerinden almıştır. Matematik dersini Sibiry uzmanı ve arkeolog Aleksey Sergeyeviç Yelenev'den, Rus dili ve edebiyatı dersini dönemin önemli sinologlarından biri olan Nikolay İvanoviç Monastirev'den,

¹⁰⁴ **O Jizni i Deyatelnosti Nikolaya Fedoroviça Katanova Podrastayuşemu Pokoleniyu (V Pomoşç Klassnomy Rukovoditelyu)**, s. 9.

¹⁰⁵ **Matvey Hristianoviç Kastren (Matthias Aleksandr)**: Finlandiyalı Türkolog'dur. 1825 yılında babasını kaybetmiş ve babası gibi rahip olan amcasının yanında yetişmiştir. 16 yaşında Oulo Üniversitesi'ne kaydolmuş ve burada Yunanca ve Doğu dillerini öğrenmiştir. 1836 yılında felsefe alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. 1838 yılında Laponya'ya ilk ilmi gezisini gerçekleştirmiştir. 1841-1844 yılları arasında ise Rusya Bilimler Akademisi'nin aracılığı ile Ural, Altay ve Sayan bölgelerine dilbilimsel araştırmalar yapmak amacıyla gönderilmiştir. Koybal ve Karagas lehçelerinin fonetik ve dilbilimsel yapısını inceleyen ilk ilim adamı olarak Türkoloji tarihine geçmiştir. En önemli çalışmalarından biri, *Koybalca ve Karagasça Grameri Denemesi* (Opıt grammatiki koybalskogo i karagasskogo dialekta) adlı eseridir. Geniş bilgi için bkz.: **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 182-183.

¹⁰⁶ **Vasiliy Vasilyeviç Radlov**: "Türkolojinin babası" olarak adlandırılan V. V. Radlov, 1837 yılında Berlin'de doğmuştur. 1854 yılında ise Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ne kaydolmuştur. Felsefenin dışında dilbilim ile ilgilenmeye başlamış ve birçok doğu dilini öğrenmiştir. Radlov'un bir uzman olarak yetişmesinde Alman bilim adamı W. Schott'un etkisi büyüktür. 1858 yılında Rusya'ya Rusça öğrenmek için gitmiş ve St. Petersburg Üniversitesi'nde sınavları vererek öğretmenlik diplomasını kazanmıştır. Ardından 1859 yılında Altay'daki Barnaul şehrinde bir okula öğretmen olarak atanmıştır. Altay ve Batı Sibiry'a'daki Türklerin dili, etnografyası ve folkloruna dair materyaller toplamıştır. Kazan'da bulunduğu dönemde ise ilmi çalışmalarına devam etmiştir. 1872'de Kazan Bölgesi'ndeki Tatar, Başkurt ve Kırgız okullarının müfettişliğini yapmıştır. 1884 yılında ise St. Petersburg'da Asya Halklarının Tarihi ve Edebiyatı alanında *ordinaryüs akademik* unvanını almıştır. En büyük çalışması *Türk Lehçeleri Denemesi Sözlüğü* (Opıt slovary Tyurkskih nareçiy) 1888 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca Radlov, Orhun Yazıtları'nın transkripsiyonunu ve çevirisini yapmış, yazıtları dil, fonetik ve gramer açısından değerlendirmiştir. Koşo-Tsaydam yazıtlarını Rusça'ya çevirmiştir. Uygur yazısı, Uygur yazıtları ve Uygur tarihi ile yakından ilgilenmiştir. İlmî çalışmalarının yanı sıra birçok ilmi kurumda da görev almıştır. Ayrıca Katanov, P. M. Melioranskiy, S. E. Malov, A. N. Samoyloviç, B. D. Rudnev, B. Ya. Vladimirtsov gibi birçok ilim adamının yetişmesinde ve gelişmesinde rol oynamıştır. Geniş bilgi için bkz.: **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 241-244.

¹⁰⁷ Rikin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 362.

¹⁰⁸ Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov**, s. 12.

eski dilleri ise Sergey İvanoviç Stepanov'dan dinlemiştir.¹⁰⁹ Kanaatimize göre, Katanov'un millî duyguları kuvvetli bir yurtsever, geleneklerine bağlı bir kişi olmasında adlarını saydığımız bu kişilerin çok büyük etkileri olmuştur.

Gimnazyum son sınıf öğrencisi iken 1883 yılında Katanov'un ilk ilmî çalışması *Sagay Kabilesine Ait Şaman Tefinin ve Giysisinin Tasviri* (Opisanie şamanskogo bubna i kostyuma sagayskogo plemeni)'ni Rus kâşif ve Orta Asya araştırmacısı G. N. Potanin'in *Kuzeybatı Moğolistan'dan Notlar* (Oçerki Severo-zapadnoy Mongolii) adlı eserinde yayınlanmıştır. Daha sonra Katanov bu çalışması hakkında şunları yazmıştır: “Ne yazık ki, Potanin tasvir ettiğim şaman tefini ve giysisini Sagay kabilesine değil, Kaçinlere atfetmiştir.”¹¹⁰ Bu dönemde Verbitskiy'nin ricası üzerine Radlov ve Verbitskiy tarafından yayınlanan Hakas metinlerinin sözlü edebiyat örneklerini karşılaştırıp kontrol etmiştir.¹¹¹ Böylece Katanov'un bir dilbilimci olarak ilim hayatı Hakas dilini ve kültürünü incelemesiyle başlamıştır.¹¹² Bu arada Katanov, Radlov'un yanında edindiği bilgilerin temelini oluşturduğu, ilmî değere sahip, defter yaprağıyla yaklaşık bin sayfa tutan ve Sagay lehçesini incelediği *Tatar Dili Sagay Lehçesi Grameri* (Grammatika sagayskogo nareçiya tatarskogo yazıka) adlı çalışması ile meşgul olmuştur. Katanov, Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'ndaki sekiz yıllık eğitimi boyunca her yıl birinci gelmiş ve bu okuldan 1884 yılında altın madalya ile mezun olmuştur.¹¹³ Katanov, Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nun tarihinde altın madalya alan ilk kişidir.¹¹⁴ Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi 969 Numaralı Fon, 1 Numaralı Dosya, 1 Numaralı Belge içerisinde Katanov'un Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nda davranışları ve başarıları karşılığında almış olduğu takdir belgeleri muhafaza edilmektedir.¹¹⁵

¹⁰⁹ Datsişen, “N. F. Katanov-Vospitannik Krasnoyarskoy Gimnazii”, s. 22-25.; Tugujekova, “Detstvo i yunoşestvo: Askiz i Krasnoyarsk”, s. 16.

¹¹⁰ Tugujekova, **a.g.m.**, s. 22.

¹¹¹ **O Jizni i Deyatelnosti Nikolaya Fedoroviça Katanova Podrastayuşemu Pokoleniyu (V Pomoşç Klassnomy Rukovoditelyu)**, s. 11.

¹¹² Z. E. Kaskarakova, “Kratkiy Sagaysko-Russkiy Slovar N. F. Katanova (Vklad N. F. Katanova v Razvitie Leksikografii Hakasskogo Yazıka)”, **Nasledie N. F. Katanova: İstoriya i Kultura Tyurskih Narodov Yevrazii: Dokladi i Soobşçeniya Mejdunarodnogo Nauçnogo Seminara, 30 İyunya-1 İyulya 2005 g.**, Kazan, Alma Lit., 2005, s. 40.

¹¹³ İ. M. Pokrovskiy, “Pamyati Professora N. F. Katanova”, **İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii pri Kazanskoy Universiteta**, Tom II, Kazan, 1923, s. 3.

¹¹⁴ Datsişen, “N. F. Katanov-Vospitannik Krasnoyarskoy Gimnazii”, s. 23.

¹¹⁵ Bkz.: Belge 2; Belge 3; Belge 4. **GA RT** Fond 969, Op. 1, D. 1.

1. 3. St. Petersburg Üniversitesi'ndeki Öğrencilik Yılları (1884-1888)

Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'ndan 1884 yılında altın madalya ile mezun olan Katanov daha gimnazyum öğrencisi iken ciddi bir Türkoloji eğitimi almak ve ilim adamı olmak niyetindedir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Kazan'da doğu dillerini incelemek için *Kazan İlahiyat Akademisi* (Kazanskaya Duhovnaya Akademiya)'ne girmeyi planlamıştır.¹¹⁶ Bu hayali için 1880 yılından itibaren özel derslerden aldığı paradan birikim yapmaya başlamıştır.¹¹⁷ Fakat bu dönemde Kazan Üniversitesi'ndeki doğu dilleri bölümü kapatılmış ve Doğu biliminin merkezi St. Petersburg Üniversitesi olmuştur. Bunun üzerine, Katanov, St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Arapça-Farsça-Türkçe-Tatarca bölümüne kaydolmuştur. Bu kararı vermesinde İlminskiy'nin ve Radlov'un etkisi şüphesizdir.¹¹⁸ 20 Ağustos 1884 tarihinde İlminskiy'e yazmış olduğu mektuptaki satırlar da Katanov'un okuma isteğini ve İlminskiy'nin genç ilim adamı üzerindeki etkisini göstermektedir:

“Doğu dillerini öğrenmeyi çok istediğimden ve Kazan'da da böyle bir fakültenin olmaması sebebiyle ayın 16'sında (Ağustos) Petersburg'a gitmeye karar verdim. Üniversitenin rektörü tıp doktoru Andreevskiy. Andreevskiy, beni hemen kayıt etti ve bana birinci sınıfta, çok ihtiyacım olan bursu vereceğine söz verdi. Size Minusinsk lehçeleri ile ilgili herhangi bir bilgi gerekirse, her zaman yardıma hazırım.”¹¹⁹

St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında en büyük Türkologlara ev sahipliği yapmış ve öğrenciler en iyi öğretmenlerden dersler almışlardır. Katanov, üniversite eğitimi boyunca Arap, Fars, Türk, Tatar edebiyatı derslerine girmiş, yaşayan (Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Osmanlıca) ve ölü (Çağatayca) Türk dillerini öğrenmiş, Türk halk edebiyatını ve yazı sistemini incelemiştir. Ayrıca Almanca, Rusça ve Rusya tarihi, Doğu tarihi, İran tarihi ve İslam hukuku gibi dersleri de görmüştür. Katanov, üniversitede Arapça kürsüsünde

¹¹⁶ Pokrovskiy, “Pamyati Professora N. F. Katanova”, s. 3.

¹¹⁷ Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov**, s. 14.

¹¹⁸ A.y.

¹¹⁹ R. M. Valeev, “Sankt-Peterburg: Uçeba na Vostočnom Fakultete Universiteta i Nauçnoe Puteşestvie v Sibir i Vostočnyy Turkestan”, **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 23.

tarihî metinler, Kur'ân, eski şiirler ve hukuk metinlerinin okunması gibi uygulamalı dersler veren Prof. V. R. Rozen'den *Arap Dili Etimolojisi, Metin Okuma ve Çeviri* derslerini ve 1882-1903 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi'nde çalışan Arap kökenli Rus Doğu bilimci F. İ. Sarruf'tan da Arapça konuşma derslerini almıştır. Arapça kürsüsünde okutulan temel ders kitapları arasında Caspari-Müller'in *Arapça Grameri* (Arabskaya grammatika), Rus dilbilimci M. T. Navrotsky'nin *Arapça Dilbilgisi Denemesi* (Opıt arabskoy grammatiki) gibi eserler bulunmaktadır. Farsça kürsüsünde ise Katanov, S. İ. Çernyaev ve V. A. Jukovskiy'den Farsça dilbilgisi derslerini; Mirza Cafer Topçubaşı'dan da Farsça konuşma derslerini almıştır. Uzmanlık alanı olan Türkçe-Tatarca kürsüsünde de Berezin'den *Diğer Tatar ve Türk Lehçeleri ile Karşılaştırmalı Olarak Çağatay ve Tatar Dili Grameri*; V. D. Smirnov'dan da *Osmanlıca Grameri* adlı dersleri okumuştur. St. Petersburg Üniversitesi'nde 1886-1897 yılları arasında ders veren Abdurrahman Şevket ile de Rusça'dan Türkçeye çeviri üzerine çalışmışlardır.¹²⁰ Katanov, bu derslerin yanı sıra Radlov'un evinde Otton Nikolayeviç Betling'in (1815-1904)¹²¹ temelini attığı yeni bir dilbilim dalı olan Türk dilleri fonetiği derslerini de düzenli olarak takip etmiştir. Özellikle Türk dillerinin incelenmesinde karşılaştırmalı-tarih metodunun temellerini Radlov'tan öğrenmiştir.¹²² Radlov, Katanov'un bir nevi ilmî danışmanı olarak onun ilme karşı ilgisinin artmasında çok etkili olmuştur. Katanov, Türk dillerinin öğretiminde bir dilin hem tek başına hem de diğer dillerle karşılaştırıldığında nasıl incelenmesi gerektiğine dair kesin ve doğru örnekler veren Radlov'un izinden gitmiştir.¹²³

¹²⁰ Valeev, **a.g.m.**, s. 27.

¹²¹ **Otton (Otto) Nikolayeviç Betling (Böhtling)**: 1815 yılında St. Petersburg'da varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. Sanskritçe uzmanıdır. 1842 yılında Rusya Bilimler Akademisi'ne Sanskritçe alanında asistan olarak seçilmiştir. 1845 yılında ise *ordinaryüs akademik* unvanını almıştır. Betling, Yakut dili grameri alanındaki çalışmalarından ötürü Rusya Bilimler Akademisi'ne onur üyesi seçilmiştir. Geniş bilgi için bkz.: **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 127.

¹²² Rıkın, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 363-364.; Katanov, "Avtobiografiya N. F. Katanova", s. 538.

¹²³ K. İ. Sultanbaeva, "Pedagogičeskie Vzglyady N. F. Katanova", **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 182.; Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov**, s. 41.

Katanov, eğitim hayatı boyunca her zaman titiz ve çalışkan bir öğrenci olmuştur. Taşındığı sorumluluk duygusuyla üniversitedeki bütün derslere girmiştir. Üniversitedeki çalışmalarını yakın dostu N. M. Martyanov'a bir mektupta şöyle dile getirmiştir:

“Buraya geldim. Çok geçmeden burs ve ders aldım. Doğu Dilleri Fakültesi'ne kaydoldum ve Arapça, Farsça, Türkçe ve Türk dili lehçelerini incelemekle uğraştım. Tanrı'nın yardımıyla sınavlarımı verdim ve bu sebeple burumda bir artış oldu. Üniversite derslerimin dışında bir akademisyen yönetiminde Ural-Altay dillerinden diğer dilleri de öğreniyorum. Şu anda bunlardan altı tanesini öğrendim. Geleceğimde ilim yolu görünüyor.”¹²⁴

Katanov üniversitedeki her dersi büyük bir dikkatle dinlemiş, anlatılanları ise önce stenografi ile daha sonra da normal yazı ile kayıt altına almıştır.¹²⁵ Fakat gimnazyum yıllarında olduğu gibi üniversite yıllarında da büyük maddi sıkıntılar yaşamıştır. Kendisine burs verilmesi talebiyle üniversite yönetimine başvurmuştur. Başvuru dilekçesine ise şu satırları yazmıştır: *“Ailemin ölümünden sonra varlığını sürdürmek için kullanabileceğim hiçbir kaynağım bulunmamaktadır. Bana maddi destek sağlanması, amacımı ve hedefimi oluşturan, seçtiğim konuları rahatlıkla inceleme imkânı verecektir. Ben bunun için üniversiteye geldim.”*¹²⁶

Uzun bir incelemeden sonra 1885 yılında Katanov'a aylık sekiz ruble burs verilmiştir. Ayrıca Katanov elli ruble olan ders dinleme ücretinden de muaf tutulmuştur. Verilen burs Katanov'un St. Petersburg'da yaşaması için oldukça yetersiz olduğundan, Katanov özel dersler vermeye devam etmiş ve kilise önünde iki rubleye yaşlı kadınların anılarını yazmaya başlamıştır.¹²⁷ İlim adamının kızı Anna Nikolayevna Katanova, babası ile ilgili kaleme aldığı hatıralarında babasının öğrencilik yıllarını şu sözlerle anlatmıştır:

¹²⁴ “Pisma N. F. Katanova N. M. Martyanovu”, **Epistolyarnie Nasledie N. F. Katanova (K 155-letiyu so dnya rojdeniya)**, Sost. Valeev R. M., Tugujekova V. N., Çoçiyeva A. S., Yermilova V. V., Ryabtseva A. M., 2-e izd., Abakan, OOO “Knijnoe İzdatelstvo Brigantina”, 2016, s. 5.

¹²⁵ Not tuttuğu defterlerin çoğu Kazan Üniversitesi Kütüphanesi **969 Numaralı Fon**'da muhafaza edilmektedir. Geniş bilgi için bkz.: N. A. Şarangina, “Dokumentalnoe Nasledie N. F. Katanova v Natsionalnom Arhive RT”, **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 194-200.

¹²⁶ Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov**, s. 15.

¹²⁷ Akt.: Rikin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 364.

“Ağır sıkıntılar içinde geçen öğrencilik yıllarında, Nikolay Fyodoroviç Katanov geçimini aldığı bursla (Ayda 8 ruble) sağlamıştır; zaman zaman da özel dersler vermiştir. O zor geçen yıllarda Nikolay Fyodoroviç haftada ancak bir kere – Pazar günleri – öğle yemeği yiyebildiğini; diğer günlerde ise ekmek ve çay ile yetindiğini anlatırdı. Çok alçakgönüllü ve mütevazı idi.”¹²⁸

Hayat zorluğuna ve üniversitedeki ağır eğitime rağmen Katanov ilmî çalışmalarına devam etmiştir. *Tatar Dili Sagay Lehçesi I. Kısım (Etimoloji ve Sentaks, 1882)* (Sagayskoe nareçie tatarskogo yazıka, ç. I (Etimologiya i sintaksis, 1882) ile *Örnekler Derlemesi ve Sagayca-Rusça Sözlük II. Kısım* (Sbornik primerov i slovar sagaysko-russkiy, ç. II, 1884) isimli Sagay lehçesinin etimolojisini ve dilbilgisini örneklerle açıkladığı eserini henüz gimnazyum öğrencisi iken, 1882 yılında kaleme almaya başlamıştır. 1884 yılında tamamlanan bu çalışma iki kısımdan oluşmuştur. Eserin ilk kısmı fonetiğe, morfolojiye ve dilbilgisine ayrılmış, ikinci kısımda ise okuma metinleri ve alıştırmalar yer almıştır. Eserin son kısmına ise kısa bir Sagayca-Rusça sözlük eklenmiştir.¹²⁹ St. Petersburg’a gelişinden hemen sonra eserini Rusya Bilimler Akademisi’ne yayınlanması için gönderen Katanov, İlminskiy tarafından eleştirilmiş ve eser yayınlanmamıştır.¹³⁰ İlminskiy’nin bu tutumunu dilbilim uzmanı G. İ. İshakov şöyle eleştirmiştir: “İlminskiy misyonerlik davasını takip eden Türkolog olduğu için eserin kıymetini görememiştir ve Grammatika uygulama açısından önem taşıyor, gerekirse bu mesele üzerinde çalışan Radlov’a başvurulabilir, Sibiry Türk lehçelerinde o (Radlov), benden daha bilgilidir.”¹³¹

Hakas Dili araştırmacısı ve Türkolog Olga Vasilyevna Subrakova bu eserin Hakas dili ve Hakas halkı açısından önemini şu sözlerle vurgulamıştır: “*Sagay Lehçesi Grameri günümüzde yayınlanmış olsa idi, Hakas dilinin ilk grameri olur ve*

¹²⁸ A. Nüra Katanova, “Babam Hakkındaki Anılarım”, N. F. Katanov, **Türk Kabileleri Arasında**, Çev. Atilla Bağcı, 1. bs., Konya, Kömen Yayınları, Şubat 2004, s. 9.

¹²⁹ Kaskarakova, “Kratkiy Sagaysko-Russkiy Slovar N. F. Katanova (Vklad N. F. Katanova v Razvitie Leksikografii Hakasskogo Yazıka)”, s. 40.

¹³⁰ Rıkin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 362-363.

¹³¹ G. İ. İshakov, “Kazan Üniversitesi’nin Profesörü Nikolay Fedoroviç Katanov’un Türkoloji Çalışmaları”, Çev. Venera Turatbek Kızı, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkoloji Özel Sayısı**, I. Kitap, Sayı:11, Bışkek, 2004, s. 151.

*Hakasların toplumsal ve kültürel yaşamında önemli bir rol oynardı. Ayrıca Hakas dilinin toplumsal fonksiyonlarının önemli ölçüde ilerlemesini sağladı.”*¹³²

Tarihî bir öneme sahip olan Katanov’un bu çalışması, XIX. yüzyılın sonunda Hakas dilinin, özellikle de konuşma dilindeki kelimelerin incelenmesi ve günümüz Hakas dili ile lehçelerinin oluşum ve gelişim sürecinin analiz edilebilmesi açısından oldukça kıymetli bir eserdir.¹³³ Eserde Kaçın, Altay, Koybal ve Çulım-Tatar lehçelerinin geniş bir karşılaştırılması yapılmıştır.¹³⁴ Bu çalışmanın el yazması, 1957 yılında *Tataristan Cumhuriyeti Millî Arşivi*’nde ortaya çıkmıştır ve iki adet defterden oluşmaktadır.¹³⁵ Eserin el yazması notları günümüzde de *Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi*’nde muhafaza edilmektedir.¹³⁶ Günümüz Hakas dili araştırmacılarından Zinaida Yefremovna Kaskarakova, Katanov’un bu eseri hakkında bir inceleme yazısı kaleme almıştır. Z. İ. Kaskarakova’nın çalışmasından edindiğimiz bilgilere göre, bu eserde Hakas dilinde yaygın olarak kullanılan yaklaşık üç bin doksan kelime yer almıştır. Sözlüğün temelini ise Sagay lehçesi oluşturmuştur. Eserde birçok Türk dilinin ve lehçesinin karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca karşılaştırmalar yapılırken Rusça, Almanca, Yunanca ve İngilizce çevirileri yapılmış, bitki ve hayvan adlarının Latince karşılıkları, coğrafi isimler, dinî terimler, Rusçadan alınıp Hakas diline yerleşen kelimeler de verilmiştir. Eserin sonunda verilen sözlükte kelimeler alfabetik sıra ile yazılmış, bazı kelimeler tek başına, bazıları sözcük öbeği şeklinde, bazıları ise cümle içerisinde kullanılmıştır. Kelime çevirileri verilirken kelimelerin Rusça karşılıklarının yanı sıra eş anlamları da noktalı virgül ile ayrılarak verilmiştir. Bütün kelime türlerine (isimler, sıfatlar, sayılar, zamirler, zarflar, ünlemler) değinilmiştir. Bu eserde yer alan materyaller 1953 yılında N. A. Baskakov’un redaktörü olduğu *Hakasça-Rusça Sözlük*

¹³² Kaskarakova, “Kratkiy Sagaysko-Russkiy Slovar N. F. Katanova (Vklad N. F. Katanova v Razvitie Leksikografii Hakasskogo Yazıka”, s. 40.

¹³³ İ. G. Smolina, “Znaçenie İssledovaniy N. F. Katanova dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya”, **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitel’nogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo, 16-19 Maya 2012 g.**, Tom I, Abakan, Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 4.

¹³⁴ Smolina, **a.g.m.**, s. 3.

¹³⁵ D. İ. Çankov, “N. F. Katanov-İssledovatel Hakasskogo Yazıka”, **Uçenie Zapiski Hakasskogo Nauçno-İssledovatel’skogo İnstituta Yazıka, Literaturı i İstorii**, Vıp. X., Abakan, Krasnoyarskoe Knijnoe İzd., Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 94.

¹³⁶ **GA RT**, Fond 969, Op. 1, D. 5-6.

(Hakassko-russkiy slovar)’ün temelini oluşturmuştur.¹³⁷ Sagay lehçesi alanındaki çalışmalarından ötürü Katanov, 8 Aralık 1893 tarihinde Kazan’daki Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti’ne üye memur, 8 Nisan 1894 tarihinde ise aslî üye olarak seçilmiştir.¹³⁸

Azimli ve gayretli bir kişiliğe sahip olan Katanov üniversite yıllarında art arda ilmî makaleler kaleme almıştır. Bu çalışmalarının başında, *Minusinsk Türkleri’nin Kahramanlık Destanları Hakkında Açıklamalar* (Zameçaniya o bogatırskih poemah minusinskih tyurkov, 1885), *Müslüman Tatarların Hristiyanlığa Geçiş İle İlgili Hükümet ve Kilise Emirleri Özeti* (Obzor pravitelstvennih i tserkovnih rasporyajeniy, kasayuşıhsya obraşeniya v hristianstvo Tatar-Muhammedan, 1886), *Muhteşem Köy Okulu* (Zameçatelnoe selskoe uçilişçe, 1887), *Tobol Seyyidlerinin Şeceresi* (Rodoslovie Tobolskih Seidov, 1887), *Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri* (Skazaniya i legendy Minusinskih Tatar, 1887), *Türk Boylarının Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler Adlı Eserin Birinci Cildinde Karşılaşılan Özel İsimlerin Alfabetik Dizini* (Alfavitnyy ukazatel sobstvennih imen, vstreçayuşıhsya vo pervom tome obraztsov narodno-literaturny Tyurskih plemen, 1888) adlı eserleri gelmektedir. Katanov, *Türk Boylarının Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler Adlı Eserin Birinci Cildinde Karşılaşılan Özel İsimlerin Alfabetik Dizini* adlı çalışmasında Radlov’un *Türk Boylarının Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler* (Obraztsy narodnoy literatury Tyurskih plemen) adlı derlemeler serisinin birinci cildinde yer alan metinlerdeki özel adlar dizisini hazırlamıştır. Eserde, özel adlar dizisinin yanı sıra adların anlamları, etimolojileri ve diğer Türk lehçelerindeki karşılıkları hakkında da bilgiler vermiştir.¹³⁹

Katanov, *Türk Boylarının Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler Adlı Eserin Birinci Cildinde Karşılaşılan Özel İsimlerin Alfabetik Dizini* adlı çalışmasını 22 Eylül 1887 tarihinde Rusya Bilimler Akademisi’nin Tarih-Filoloji Bölümü oturumunda sunmuş, eser bir sonraki yıl İmparatorluk Bilimler Akademisi’nin emriyle 35 sayfalık ayrı bir basım olarak yayınlanmıştır.¹⁴⁰

¹³⁷ Geniş bilgi için bkz.: Kaskarakova, “Kratkiy Sagaysko-Russkiy Slovar N. F. Katanova (Vklad N. F. Katanova v Razvitie Leksikografii Hakasskogo Yazıka”, s. 40-44.

¹³⁸ Katanov, “Avtobiografiya N. F. Katanova”, s. 539.

¹³⁹ G. Killi Yılmaz, **Hakas Destanları IV. Altın Taycı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013, s. 16.

¹⁴⁰ Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov**, s. 24.

Bunların dışında, 1885 yılında *Mélanges Asiatiques* adlı dergide Koybalca sözlüğü, Kastren'in materyalleri, Çağatayca topografya terimleri ve Sagay lehçesindeki Rusça kelimeler konusunda birtakım makaleleri de Almanca olarak yayınlanmıştır.¹⁴¹ Katanov'un bu makaleleri; *Kastren'in Koybalca-Almanca Sözlüğü ve Koybalca Lehçesinin Konuşma Örnekleri* (Castren's Koibalisch-Deutsches Wörterverzeichnis und Sprachproben des Koibalischen Dialectes, neustransscribirt von N. Katanoff), *Sagay Lehçesine Rusçadan Geçen Yabancı Kelimeler* (Die Aus Dem Russischen Entlehnten Fremdwörter Des Sagai-Dialectes, von N. Katanoff), (*Askıs bozkırındaki*) *Birleşik Kabilelerin Step Kanunlarının Tebaasını Oluşturan Nehirlerin, Köylerin, Şehirlerin ve Kabilelerin Sagayca İsimlerinin Listesi* (Verzeichniss der Sagaischen Namen der Flüsse, Dörfer, Städte und Stämme, welche die Unterthanen des Steppenge-richts der vereinigten Stämme / an der Mündung des Askys bilden, von N. Katanoff)'dir.

St. Petersburg'daki üniversite yıllarında, Nikolay Mihayloviç Yadrintsev'in¹⁴² evinde Perşembe günleri düzenlenen, öğrencilerin ve o dönemin önemli ilim adamlarının katıldığı, Katanov'un deyimiyle *Unutulmaz Perşembeler* (Приснопамятные Четверги) adlı toplantılar, genç ilim adamının ilmî yolunu çizmesinde oldukça etkili olmuştur.¹⁴³ Bu toplantılara katılan kişiler arasında; Doğu bilimciler Radlov, İ. P. Minayev ve V. P. Vasilyev, antropolog ve etnograf D. N. Anuçin, tarihçi D. A. Klements, Rus seyyah S. V. Maksimov, Orta Asya araştırmacısı G. N. Potanin, coğrafyacılar M. V. Pevtsov ve E. Yu. Petri, gazeteci ve yazarlar V. İ. Semevskiy, D. N. Mamin-Sibiryak ve N. İ. Naumov, eleştirmen ve edebiyatçı A. M. Skabiçevskiy gibi önemli isimler yer almıştır. Bu toplantılar, Katanov'un Rus ilim adamları ile tanışmasına vesile olmuş ve Sibiryalı halklarının dillerine ve kültürlerine

¹⁴¹ Bkz.: Rikin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 364-365; İvanov, **a.g.m.**, s. 161-162.

¹⁴² **Nikolay Mihayloviç Yadrintsev (1842-1894):** Rus arkeolog, etnograf ve kâşiftir. Omsk şehrinde tüccar bir ailede doğmuştur. Çeşitli dergi ve gazetelerde çalışmıştır. *Vostoçnoe Obozrenie* adlı haftalık gazetenin redaktörlüğünü yapmıştır. Türkoloji tarihinde önemli bir buluşa imza atmıştır. 1889 yılında Moğolistan'da araştırmalar yaparken Orhon Nehri kıyısında Koşo-Tsaydam vadisinde Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarını, 1891 yılında ise Ongin yazıtını keşfetmiştir. Geniş bilgi için bkz.: **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 137-138.

¹⁴³ Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov**, s. 18.

karşı daha yoğun bir ilgi duymasını sağlamıştır.¹⁴⁴ Adı geçen bu ilim adamlarının üzerinde bıraktığı etkiyi ise şu sözlerle dile getirmiştir:

“St. Petersburg’da merhum N. M. Yadrintsev’in evinde Unutulmaz Perşembelerde, G. N. Potanin, V. V. Radlov ve E. Yu. Petri’nin anlattıklarını hatırlıyorum. Ben, 1888 yılında, üniversite eğitiminin bitmesinin ardından Sibirya, Moğolistan, Cuncarya ve diğer ülkelerdeki Rus olmayan halkları incelemeye başladım. Bu incelemelere hala devam etmekteyim. N. M. Yadrintsev, onların tarihlerini ve günlük yaşamlarını incelemem; G. N. Potanin ortak motifleri, özellikleri ve dillerini açıklamak amacıyla sözlü halk eserlerini kayıt altına almam; V. V. Radlov ise farklı yabancı lehçelerin, dillerin akrabalıklarını ve özelliklerini belirlemek için edebiyat eserlerini doğru bir şekilde kaydetmem için beni teşvik etti. E. Yu. Petri de Rus olmayanlar hakkında incelemeler yapan Avrupalı yazarlarla ilgili bir ön çalışma yapmam gerektiğini bana söyledi.”¹⁴⁵

Kanaatimizce, genç Katanov, Yadrintsev’den çok fazla etkilenmiştir. Yadrintsev ile yakın teması sayesinde genç ilim adamının *Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri* ile *Muhteşem Köy Okulu* adlı yazıları Yadrintsev’in yayıncılığını yaptığı *Vostoçnoe Obozrenie* adlı gazetede 1887 yılında yayınlanmışlardır.¹⁴⁶

Eski politik sürgünlerin de bulunduğu bu toplantılara Katanov’un katılması ve sürekli sansür uyarıları alan bir gazetede Katanov’un yazılarının yayınlanması polisin dikkatinden kaçmamıştır. Bunun üzerine Katanov, 26 Ağustos 1887 tarihinde polise kendi el yazısı ile şu yemini yazmıştır:

“Aşağıda imzası bulunan ben 26 Ağustos 1887 tarihinde İmparatorluk Sankt-Petersburg Üniversitesi öğrencisi olduğum süre zarfında sadece herhangi bir gizli topluluğa değil, aynı zamanda herhangi bir durumda yönetimin izni olmadan yasal cemiyetlere de katılmayacağıma, para toplama işine de girmeyeceğime dair söz veriyorum. Bu sözü tutamadığım takdirde, üniversiteden hemen çıkarılacağım ve para toplama durumunda tarafıma verilmiş her türlü haktan feragat edeceğim.”¹⁴⁷

¹⁴⁴ Kokova, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹⁴⁵ N. F. Katanov, **Predaniya Prisayanskikh Plemen o Prejnih Delah i Ludyah**, Zapiski İmp. Russ. Geog. Obşç., Tom XXXIV, St. Petersburg, Tip. V. F. Kirşbauma, 1909, s. 266.

¹⁴⁶ Rıkin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 365; Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov**, s. 22.

¹⁴⁷ Kokova, **a.g.e.**, s. 22-23.

Katanov hayatı boyunca bu yemine sadık kalmış ve iktidar karşısı hiçbir faaliyette yer almamıştır.¹⁴⁸ Soğuk ve rutubetli St. Petersburg’da zor şartlar ve fakirlikle geçen dört yılın sonucunda Katanov tüberküloz hastalığına yakalanmıştır. Üniversitenin ardından gönderildiği ilmî gezi sayesinde gittiği yerlerin sıcak ve kuru iklimi sağlığına iyi gelmiş ve bu hastalıktan kurtulmuştur.¹⁴⁹

1. 4. İlk İlmî Gezisi: Sibirya, Kuzey Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan’a Yolculuk (1889–1892)

Katanov, 30 Mayıs 1888 tarihinde St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi’nden adaylık (kandidat)¹⁵⁰ derecesi ile mezun olmuştur. Daha üniversite bitmeden Radlov, o dönemde haklarında çok az bilgi sahibi olunan Sibirya, Kuzey Moğolistan ve Doğu Türkistan’daki Türk halklarının incelenmesi için Katanov’u ilmî bir geziye göndermeyi teklif etmiştir.¹⁵¹ Çünkü o zamana değin Radlov’un, Verbitskiy’nin ve bazı batılı seyyahların çalışmaları dışında Sibirya ve Doğu halkları üzerine derinlemesine bir çalışma yapılmamıştır.¹⁵² Bunun üzerine, 11 Aralık 1887 tarihinde tarihçi Vladimir İvanoviç Lamanskiy’nin başkanlığında Rus Coğrafya Cemiyeti Etnografya Bölümü’nün bir oturumunda Radlov bu gezinin Doğu’daki Türk halklarının kalıntılarının incelenmesi açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Heyete Katanov’u öneren bir rapor sunmuş ve raporunda Katanov’u şu sözleriyle cemiyete tanıtmıştır:

“O (Katanov) benimle üç yıldır çalışıyor. Kendi halkının dili hakkında Akademi bünyesinde birkaç makale yayınladı. Profesörlerin söylediklerinden ve kendi gözlemlerimden yola çıkarak Katanov’un azmine, yeteneğine, ilme ve bilgiye olan sadakatine inanıyorum. Bu geziyi

¹⁴⁸ Rıkin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 365.

¹⁴⁹ A. Nüra Katanova, “Babam Hakkındaki Anılarım”, s. 10.

¹⁵⁰ Adaylık (kandidat) derecesi, Çarlık Rusya’da üniversite eğitimi tamamlayan mezunlara verilen bir çeşit akademik payedir.

¹⁵¹ Rıkin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 366.

¹⁵² K. İ. Sultanbaeva, “N. F. Katanov-İssledovatel Tyurskih Narodov Dorevolyutsionnoy Rossii”, **Vestnik Krasnoyarskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskaya im. V. P. Astafyeva**, Tom 2, No 3, 2011, s. 170.

gerçekleştirmek için Katanov'dan daha uygun ve yetenekli başka bir isim yoktur.”¹⁵³

Hakas Devlet Üniversitesi Pedagoji ve Meslekî Eğitim Psikolojisi Bölümü Öğretim üyesi Klavdiya İvanovna Sultanbaeva bu gezi için Katanov'un seçilme nedenini şu sözlerle açıklamıştır:

“Katanov özel eğitilmiş biri olarak, detaylı bir günlük hayat, kültür ve Türk dilleri incelemesi yapacaktı. Sibirya'nın yerli halklarından birinin (Hakas bir ailede doğmuştu) temsilcisi olarak büyük bir gayret gösteren ve ilmî yeteneğini ortaya koyan genç Katanov ilme ve kendi halkına hizmet etme aşkıyla yanıyordu. Kendi halkının dilini, gelenek ve göreneklerini oldukça iyi bilen Katanov, kendi halkını araştırmacı gözüyle incelemek istemekteydi. Başka bir deyişle, ilmî analizin nesnesi olarak etnik oluşumları seçmişti: Türk kabilelerinin etnik-kültürel yaşam gelenekleri, dinî inançları, folklor çalışmaları ve diğerleri. Avrupa düzeyinde mükemmel bir eğitim almış, birçok dile hâkim olan Katanov, şüphesiz potansiyel bir ilim adamı ve araştırmacı olarak kendisini belli etmişti.”¹⁵⁴

Radlov, Rus Coğrafya Cemiyeti'nden bu gezi için bin ruble ödenek verilmesini rica etmiştir. St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Dekanı Vasiliy Pavloviç Vasilyev, Radlov'un bu talebini desteklemiş, fakat Rus Coğrafya Cemiyeti bu gezi için Katanov'a altmış ruble ödenek ayırmıştır.¹⁵⁵ Böylelikle Katanov üniversiteyi bitirdikten sonra 22 Aralık 1888 tarihli Çar III. Aleksandr'ın emriyle Rus Coğrafya Cemiyeti ve Rusya Bilimler Akademisi tarafından profesör burslu öğrenci (kandidat professorskim stipendiatom) statüsünde 1889-1892 yılları arasında dört yıllığına Sibirya, Kuzey Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan'a Türk halklarının dillerini, dinlerini, etnografyasını ve günlük yaşamlarını incelemek amacıyla gitmiştir.¹⁵⁶ Katanov, otobiyografisinde bu ilmî geziyi ve yaşadığı haklı gururu şöyle ifade etmiştir:

¹⁵³ Akt.: Rıkin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 366.; Valeev, “Sankt-Peterburg: Uçeba na Vostočnom Fakultete Universiteta i Nauçnoe Puteşestvie v Sibir i Vostočny Turkestan”, s. 30.

¹⁵⁴ Sultanbaeva, “N. F. Katanov-İssledovatel Tyurskih Narodov Dorevol'yutsionnoy Rossii”, s. 170.

¹⁵⁵ Rıkin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 366.

¹⁵⁶ B. İ. Tamarintsev, “N. F. Katanov i Ego “Oçerki Uryanhayskoy Zemli”, N. F. Katanov, **Oçerki Uryanhayskoy Zemli Dnevnik Puteşestviya, İspolnennogo v 1889 gody po Poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşestva**, Kızıl, TİGİ pri Pravitelstve RT, 2011, s. 8.

“Üniversitenin bitmesiyle Rus Coğrafya Cemiyeti ve Rusya Bilimler Akademisi, Doğu ve Batı Sibiryâ, Kuzey Moğolistan ve Çin (Doğu) Türkistan’ına; oralarda yaşayan Türk (Tatar) kabilelerinin dillerini, dinlerini, geleneklerini ve yaşam tarzlarını detaylı bir şekilde inceleyip araştırmam için beni bir geziyle görevlendirdi. Bu ilmi gezi 4 yıl (1889-1892) sürdü ve bana verilen görevi başarı ile tamamladım: bir yandan hocalarımın (V. V. Radlov, N. İ. Veselovskiy ve İ. N. Berezin) direktiflerini doğru bir şekilde yerine getirmem, diğer yandan ise beni görevlendiren kurumların sağladıkları yeterli derecedeki vasıtalar sayesinde, gezim sırasında Minusinsk Tatarlarının (benim kabilem), İrkutsk şehrindeki Karagasların, Kuzey Moğolistan’daki Uryanhayların, Doğu Türkistan Türklerinin, Semireçye ve Cungarya’daki Kazak Kırgızlarının dillerini ve yaşam şekillerini detaylı bir şekilde araştırdım.”¹⁵⁷

Katanov, dört yıllık gezisinin yol güzergâhını ve yaptığı incelemeleri 19 Mayıs 1893 tarihinde Rus Coğrafya Cemiyeti’nin genel oturumunda sunduğu *Türk Kabileleri Arasında* (Sredi Tyurkskih plemen, 1893) adlı tebliğin ilk sayfasında özet olarak şöyle anlatmıştır:

“İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti ve Rusya Bilimler Akademisi tarafından Türk kabilelerini etnografik ve dilbilimsel açıdan incelemek için görevlendirildim. 1888 yılının Aralık ayında Yenisey vilâyetinin Minusinsk şehrinden geçerek Yenisey Nehri’nin yukarı bölgelerine gittim. Burada 1889 yılının sonbaharına kadar Soyantsı, Sayantı ve Soyotlar olarak adlandırılan Uryanhayların günlük yaşamlarını ve dillerini inceledim. Oradan Yenisey’in sol kolu olan Kantegir Nehri ve Krasnoyarsk şehrinden geçerek Agul, Biryusa, Uda Nehirlerinin yukarı bölgelerine gittim ve burada 1890 yılının Nisan ayına kadar Uryanhayların akrabaları olan Karagasların günlük yaşamlarını ve dillerini incelemekle uğraştım. Yukarıda isimleri geçen nehirlerden sonra Rus yolundan İrkutsk vilâyetinin Nijneudinsk şehri üzerinden Semireçye bölgesine gittim. Buradan 1890 yılının yazında Çuguçak şehri üzerinden Urumçi’ye, Gan-su-sin-szan şehri vali konağına geçtim. 1891 yılının kışını ve ilkbaharını Tarbagatay bölgesi civarında geçirdim. Yazın ise Pekin Dış İlişkiler Odası’ndan izin belgesi almak için yeniden Gan-su-sin-szan’a ve Hami şehrinin biraz doğusunda bulunan Mao-er-gou (Yüksek Manastır) köyüne kadar gittim. 1892 yılının Mart ayında Hami şehrinden Rus yolunu kullanarak Turfan, Hami ve Kulca şehirlerinden geçerek Yenisey vilâyetinin Minusinsk bölgesine geçtim. Böylelikle dört yıllık gezimi tamamlayarak 1892 yılının Aralık ayında St. Petersburg’a döndüm.

Semireçye bölgesinde Rus Kazak-Kırgızların ve Sartların günlük yaşamlarını ve dillerini incelemekle uğraştım. Tarbagatay bölgesinde Kirey, Arğın ve Naymanların, Çin Kazak-Kırgızlarının günlük yaşamlarını ve

¹⁵⁷ Katanov, “Avtobiografiya N. F. Katanova”, s. 539.

dillerini inceledim. Gan-su-sin-szan'da Çağatayca konuşan ve Hami, Loguçen, Turfan, Aksu, Urumçi ve Guçen şehirlerinde yaşayan Çin Tatarlarının günlük yaşamını ve dilini araştırdım. Sonunda da Minusuinsk civarında Sagay, Beltir ve Kaçınlerin şaman dualarını ve halk efsanelerini kayıt ettim. Abakan ve Minusinsk Tatarları olarak bilinen bu üç kabilenin günlük yaşamlarını tasvir ettim.”¹⁵⁸

Katanov'un ilk ilmî gezisini *Sibiryâ ve Doğu Türkistan'dan Mektuplar* (Pisma iz Sibiri i Vostoçnogo Turkestana, 1893) adlı eserinden takip etmek mümkündür. Eserin ilk sayfasında Radlov, Katanov'un ilmî faaliyetleri hakkında kendisine farklı yerlerden belli aralıklarla gönderdiği rapor niteliğindeki mektupların etnografya ve Türkoloji açısından çok değerli olduklarını ve Katanov'un mektuplarından alınan bölümlerin *Zapiski İmp. Akad. Nauk*'da ek olarak basılmasına karar verildiğini dile getirmiştir.¹⁵⁹

Katanov, ilk ilmî gezisine 1888 yılının Aralık ayında St. Petersburg'dan Sibiryâ'ya doğru yola çıkarak başlamıştır. 19 Ocak 1889 tarihinde ilk olarak Krasnoyarsk'a gelmiş, daha sonra ise Minusinsk ve Askıs'a geçmiştir. Katanov, yaklaşık beş buçuk ay süren Uryanhay topraklarındaki gezisine 7 Mart 1889 tarihinde kendi köyü olan Askıs'dan yola çıkarak başlamıştır. Yaklaşık 700 verstlik bu gezi Yukarı Usin kasabası, Bey-hem, Hua-kem, Ulu-kem, Eli-kem, Çagol, Buluk, Eliges, Şagonar, Çadan, Yukarı İşhin, Ak-sug, Alas, Cirkak, Cir-Carik ve Arbat yerleşim yerleri çerçevesinde gerçekleşmiştir.¹⁶⁰

Gezisi boyunca tuttuğu günlükler, Katanov'un yaşadığı zorlukları, ilmî azmini ve gayretini açıkça göstermiştir. Katanov, Uryanhay topraklarında iken bölge halkının güvenini kazanmak için kendi kimliğini saklamış ve duruma göre kâh Usin sınır komutanının yanında Uryanhayca tercümanı olan Abakan Tatarı, kâh Tatar kâtip, kâh Abakanlı bir tüccar olarak kendini tanıtmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁸ N. F. Katanov, **Sredi Tyurkskih Plemen**, İzvestiya Russ. Geog. Obşç., Tom XXIX, St. Petersburg, Tip. A. S. Suvorina, 1893, s. (519) 1.

¹⁵⁹ Bkz.: N. F. Katanov, **Pisma iz Sibirii i Vostoçnogo Turkestana**, St. Petersburg, izd. İmp. Akad. Nauk, 1893, s. 1.

¹⁶⁰ Ş. Ç. Çat, “Rol N. F. Katanova v İzučenii Tuvinskogo Yazıkı”, **Uçenie Zapiski Hakasskogo Nauçno-İssledovatelskogo İnstitutu Yazıkı, Literaturı i İstorii**, Vıp. X., Abakan, Krasnoyarskoe Knijnoe İzd., Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 100.; P. O. Rıkin, **a.g.m.**, s. 366.

¹⁶¹ Katanov, **Pisma iz Sibirii i Vostoçnogo Turkestana**, s. 10.

İlmî gezisi için her fırsattan yararlanan Katanov, akrabaları ve bölge halkı arasında anlatıcılar bulmuştur. Kuvvetli sosyal ilişkileri sayesinde bölge halkından bilgiler toplamıştır. Farklı sosyal çevre ve mesleklerden (tüccarlar, satıcılar, terziler, din adamları, memurlar) seçtiği anlatıcılar devrim öncesi Sibiry halklarının sosyal ve kültürel yapılarını açıkça resmetmişlerdir.¹⁶² Katanov gezisine kışın dahi ara vermemiş, buzlu nehirlerden sal ile geçmiş, haydutların saldırılarına uğramış, parasızlığa ve kurak iklim şartlarına katlanmıştır. Ayrıca birçok farklı kabilenin temsilcisi ile görüşmüş, yolda karşılaştığı her şeyi ve konuştuğu her kişinin adını, yaşını, yaşadığı yeri en ince detayına kadar kayıt etmiştir. Edindiği bilgiler karşılığında ise bölge halkına hem para hem de hediyelerle birtakım ödemeler yapmıştır:

“Konuştuğum Uryanhaylılara edindiğim bilgiler karşılığında iğne, iplik, sıkıştırılmış çay, tütün, mektup kâğıdı, kına, kurşun kalem, silgi, şeker ve ekmek ile ödeme yaptım. Ayrıca her şarkı için yarım kapık veya birer kapık, her bilmece için çeyrek kapık, her kısa masal için on beş, her uzun masal için ise otuz kapık ödedim.”¹⁶³

Katanov, XIX. yüzyılın sonunda Uryanhayların yaşadıkları bölgeleri, bölgenin coğrafyasını, dillerini, boy adlarını, düğün ve yas geleneklerini, idari yapılanmalarını, inançlarını, takvimlerini, yaşam tarzlarını, Ruslarla ve Çinlilerle olan ilişkilerini incelemiştir. Uryanhayların dilinin Uygur diline yakın olduğunu, gramerinin son derece basit ve konuşma dilinde çok fazla Moğolca kelime kullanıldığını dile getirmiştir.¹⁶⁴ Katanov’un Uryanhaylar hakkında tuttuğu kayıtlardan edindiğimiz bilgilere göre, onlar göçebe hayvan yetiştiricisi ve avcı bir topluluktur. Çok fakirdirler ve sık sık Rusların ve Çinlilerin baskılarına maruz kalmaktadırlar. Takvimleri on iki yıllık dönemlerden oluşmakta ve her bir yıl çeşitli hayvan isimleri ile adlandırılmaktadır. Resmi dinleri Budizm, asıl inançları ise Şamanizm’dir.¹⁶⁵

Katanov, Uryanay topraklarındaki gezisi sırasında bölge halkının geçim kaynaklarını, atasözlerini, deyimlerini, bilmecelerini, şarkılarını, masal ve dualarını, geleneklerini, damgalarını ve ev eşyaları üzerindeki resimlerin hepsini titizlikle

¹⁶² Sultanbaeva, “N. F. Katanov-İssledovatel Tyurskih Narodov Dorevolyutsionnoy Rossii”, s. 171.

¹⁶³ Katanov, **Pisma iz Sibirii i Vostochnogo Turkestana**, s. 10.

¹⁶⁴ Katanov, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁶⁵ Geniş bilgi için bkz.: Katanov, **a.g.e.**, s. 4-6.

kaydetmiştir. 27 Ağustos 1889 tarihinde Uryanhay topraklarından topladığı materyalleri düzenlemek ve üzerinde çalışmak için Askıs köyüne dönmüştür. 1889 yılının Eylül-Aralık aylarında Askıs ve Minusinsk’de bulunduğu süreçte Katanov toplamış olduğu Tuvaca metinlerin çevirisi ve temize çekme işiyle uğraşmıştır. Bir yandan da Abakan Tatarlarının masallarını, şarkılarını ve bilmecelerini kayıt altına almıştır.¹⁶⁶ Katanov, 4 Kasım 1889 tarihli mektubunda bu yoğun çalışmasını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Kelime hazinem önemli ölçüde zenginleşti. Kaydedeceğim malzemelerin çokluğundan sabahın 8’inden akşamın 8’ine 9’una kadar çalışmama rağmen çalışmalarımı bir türlü yetiştiremiyorum. Hepsini bir arada yapmak benim için çok zor olduğundan günlüğümü yardımcım İ. K. Repolovskiy temize çekiyor.”¹⁶⁷

Katanov, Kuzey Moğolistan’da yaşayan Uryanhayların idari yapılanmaları hakkında geniş bilgiler kaydetmiştir. 10 Ekim 1889 tarihli mektubunda onların idari olarak beş koşuna (sancağa) ayrıldığını, her koşunu tümen komutanı rütbesinde *Uherida* denilen bir kabile reisinin yönettiğini, kabile reisliği görevinin babadan oğula geçtiğini ve her bir koşunun (Haznut, Oynar, Toçjin, Salcak ve Kemçik) kendi içinde de boylara ayrıldığını dile getirmiştir. Daha sonra adı geçen bu koşunların nerede yaşadıklarını ve göç yollarını anlatmıştır. Uryanhay nüfusunun o dönemde kırk beş bin kişi civarında olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁸

Gezisine Abakan Tatarlarını (Sagaylar, Kaçınler, Beltirler) inceleyerek devam eden Katanov, öncelikle Kaçınler hakkında birçok bilmece, dörtlük ve hikâye toplamıştır. 10 Aralık ve 26 Aralık 1889 tarihli mektuplarında ise Beltirler hakkında geniş bilgilere yer vermiştir. Beltirleri toplam yedi boyun (Sug Kakpınazı, Tag Kakpınazı, Çädi Pürü, Ak Çıstar, Kara Çıstar, Sarıglar, Taban Peltir) meydana getirdiğini ve Beltirlerin Uryanhay topraklarından çıktıklarını dile getirmiştir. Bunun kanıtı olarak ise Beltir lehçesinde kullanılan kelimeleri ve halk hikâyelerini

¹⁶⁶ Valeev, “Sankt-Peterburg: Uçeba na Vostoçnom Fakultete Universiteta i Nauçnoe Puteşestvie v Sibir i Vostoçnyy Turkestan”, s. 34.

¹⁶⁷ Katanov, **Pisma iz Sibirii i Vostoçnogo Turkeстана**, s. 19.

¹⁶⁸ Katanov, **a.g.e.**, s. 11-18.

göstermiştir. Ayrıca Rus güzergâhı (Minusinsk, Kantirevo, Oznaçennaya, Beyskoye, Tabat, Taştıp) üzerinde yaşayan Tatarların lehçelerinde Rusçanın büyük etkisi olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁹

1890 yılının Şubat ve Mart aylarında topladığı materyalleri kayıt altına aldıktan sonra Katanov, Karagaslar'ın (Tofalar) dil bilgisel, tarihî ve etnografik incelemesi için Kansk ve Nijneudinsk bölgelerine kısa süreli bir gezi gerçekleştirmiştir.¹⁷⁰ Radlov'a bu geziyi 26 Aralık 1889 tarihli mektubunda bildirmiştir: *"Yaklaşık üç hafta sonra Kansk ve Nijneudinsk bölgelerinde yaşayan Karagasları incelemek için buradan ayrılacağım. Abakan Tatarlarının (Sagaylar, Kaçınlar, Beltirler) lehçeleri ve gelenekleri hakkında zengin bir materyal topladım."*¹⁷¹

Karagasların arasında kısa bir süre kalan Katanov, onların boy adları, takvimleri, rivayetleri, doğum, evlenme, cenaze gibi gelenekleri, dinleri ve demografik yapıları hakkında bilgiler vermiştir. 24 Nisan ve 28 Nisan 1890 tarihli mektuplarda ise Karagas ve Uryanhay lehçeleri hakkında yaptığı incelemelerden bahsetmiştir.¹⁷² Katanov, Karagaslara gerçekleştirmiş olduğu gezisini *1890 Yılında Karagaslara Gerçekleştirilen Gezi* (Poezdka k Karagasam v 1890 godu) adlı eserinde detaylıca anlatmıştır.

1890 yılının Nisan ayından sonbaharın başına kadar ise Askıs'da topladığı materyalleri bir yandan kayıt altına almış, bir yandan da Doğu Türkistan gezisine hazırlanmıştır.¹⁷³ 1890 yılının yazında Katanov, Turfan, Loguçen, Aksu, Kuçar, Hotan ve Kaşgar şehirlerinde bulunmuş ve Doğu Türkistan'daki Türk nüfusunu yakından gözlemlemiştir. O dönemde Doğu Türkistan ya da Uyguristan, Çin'e bağlıydı. Çin'in kuzey bölgesi olan Sin-Tsyan farklı Türk gruplarının (İslam'ı benimseyen Türkler, Uygurlar, Kazaklar ve Kırgızlar ile Budizm'i benimseyen Moğol-Oyratlar ve Çin

¹⁶⁹ Geniş bilgi için bkz.: Katanov, **a.g.e.**, s. 23-25.

¹⁷⁰ Rıkin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 367.

¹⁷¹ Geniş bilgi için bkz.: Katanov, **Pisma iz Sibirii i Vostočnogo Turkestana**, s. 25-26.

¹⁷² Geniş bilgi için bkz.: **A.y.**

¹⁷³ Rıkin, **a.g.m.**, s. 367.

Türkleri) yaşadığı bir bölge idi. Katanov gezisi sırasında Semireçye ve Tarbagatay bölgelerinde de bulunmuştur.¹⁷⁴

Katanov'un Doğu Türkistan ve Kuzey Çin'deki gezisinin amacı da yine Türk halklarının dillerinin ve günlük yaşamlarının incelenmesidir. Katanov aslında gezisi sırasında bölge halkının durumlarını görmek, onların Rus ve Çinli yetkililere karşı tutumlarını değerlendirmek, Çin'deki Rus nüfusunu tespit etmek, bölgedeki geçiş yollarını belirlemek ve ekonomik koşulları tespit etmek gibi bazı istihbarat görevlerini yerine getirmiştir. Gezisi sırasında geçtiği bölgelerin detaylı tasvirlerini yapmış ve bilgi veren kişileri en ince detayına kadar tanıtmıştır. Genellikle sabahları bölge halkı ile görüşmeler yapmış, öğlenleri ise derlediği materyalleri temize çekmiştir. Akşamları da yine bölge halkı ile görüşmüş ve notlarını düzenlemiştir. Diğer gezilerinde olduğu gibi bu gezisinde de her zaman dakik ve düzenli çalışmıştır.

Katanov, Doğu Türkistan'ın sınır bölgelerini incelemeye 1890 yılında başlamıştır. Fakat Çin yönetimi Katanov'un Urumçi'den ileri gitmesine izin vermemiştir. Çünkü Katanov'un pasaportu Tarbagatay Prensi'nden alındığı için Pekin bu pasaportu geçerli saymamıştır.¹⁷⁵ Katanov da Çuguçak Konsolosu N. P. Şişmaryev ve Kulçin Konsolosu V. M. Uspenskiy'e başvurarak Pekin'den özel iznin gelmesini beklemiştir. Bu arada 1891 yılının Şubat ve Mart aylarında Semireçye bölgesinin doğu kısmında yer alan Bahtı İstihkâmı'na kısa süreli bir gezi gerçekleştirmiştir. Gerekli iznin gelmesini beklerken bir yandan Semireçye bölgesinin doğu kısmında yaşayan Sartların, Kırgızların, Rus ve Çinlilerin, Çuguçak'ta yaşayan Çinli Sartların ve Cungarya Kırgızlarının lehçelerini incelemiştir. Katanov'a gezisinde Turfan, Loguçen, Aksu, Kuçar, Kur-Kara-Us, Hotan ve Kaşgar gibi şehirlerde yaşayan birkaç Çin Tatarı yardım etmiştir. Katanov bu kişilerden sözlü halk edebiyatı eserlerini derlemiştir. Burada edindiği bilgileri 23 Şubat 1891 tarihli mektupla Radlov'a bildirmiştir. Raporunda Türk lehçelerine girmiş olan bazı Rusça kelimeleri açıklamaları ve örnekleriyle birlikte vermiş ve alfabetik sıra ile listelemiştir.¹⁷⁶ Katanov'un bu mektubunda verdiği Rusça kelimelerin günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanıldığı

¹⁷⁴ İ. Troshkina, T. Kiskidosova, "N. F. Katanov: Issledovanie Vostochnogo Turkestana i Ego Prigraniçnih Territoriy", *The Journal of Siberian Studies (SAD)*, Vol. 1, Number 2, 2013, s. 64.

¹⁷⁵ İvanov, "Nikolay Fedoroviç Katanov", s. 23.

¹⁷⁶ Geniş bilgi için bkz.: Katanov, *Pisma iz Sibirii i Vostochnogo Turkestana*, s. 37-40.

görülmektedir: Амбаръ (ambar), аршинъ (arşın), базаръ (pazar, çarşı), водка (votka), печь/печка (soba), самоваръ (semaver), шапка (şapka).

Bahtı İstihkâmı'ndan Çuguçak şehrine geçen Katanov, Doğu Türkistan'daki savaşlar hakkında tarihî hikayeleri, Müslümanların bayramlarda okudukları şarkıları, rüya tabirlerini, bulmaca ve atasözlerini derlemiştir. 1890-91 yılları arasında Durbulcin şehrinde yaşayan Kazak-Kırgızları'nın dilinin araştırılması üzerine incelemeler yapmış, *Li* denen Çin Yasa Kitabı'nı kopya etmiş, Tarbagatay civarında yaşayan Moğollar hakkında bilgiler toplamıştır. Ayrıca Çin Tatarlarının yaşam tarzları üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmış, evlilik, ölüm ve çeşitli bayramlar gibi konuları tasvir etmiş, Hami, Loguçen, Turfan, Aksu, Kaşgar illerinde günlük hayatı düzenleyen kitapları ve rüya tabirlerini incelemiştir. Bu gezi sırasında 27 Temmuz 1891 tarihinde Çuguçak'da Loguçen lehçesiyle Turfan'daki *Yedi Uyurlar* hakkında bir menkıbe derlemiştir. Bu çalışması 1894 yılında *Yedi Uyurlar Hakkında Tatar Efsaneleri* (Tatarskie skazaniya o semi otrokah) başlığıyla Rusya Bilimler Akademisi tarafından St. Petersburg'da basılmıştır.¹⁷⁷

Katanov, 1891 yılının sonunda Kulçin Konsolosu Uspenskiy'nin yardımı sayesinde Çin'deki Hami şehrine gidiş-geliş için Rusça, Çince ve Mançurca bir pasaport almıştır.¹⁷⁸ Gezisine Urumçi'den başlayan Katanov, Tiyan-şan Sıradağlarını geçerek Hami (Kumul ili) şehrine ulaşmıştır. Hami şehrinde yaklaşık iki ay kalan Katanov, Hami Tatarlarının ve Hami Sartlarının lehçelerini incelemiş, 8 Ocak 1892 tarihli Radlov'a gönderdiği mektubunda Hami Tatarlarının yaşadıkları köy ve kasaba adlarını sıralamıştır.¹⁷⁹

Katanov, 1892 yılında ise Çuguçak, Durbulcin, Manas, Çan-tszi (Sanji), Urumçi, Guçen, Hami, Piçan, Turfan, Kulca şehirlerini ve bu şehirlerin yakınlarındaki köy ve kasabaları da ziyaret etmiştir. Bu bölgelerdeki gezileri sırasında Kazak-Kırgızları ile Çin Tatarlarının dil ve yaşantılarını incelemiştir. Dilsel malzemelerin dışında etnografik materyaller, gümüş, bakır ve pirinç para örnekleri, bonolar da

¹⁷⁷ Geniş bilgi için bkz.: A.y.

¹⁷⁸ Katanov, a.g.e., s. 64.

¹⁷⁹ Geniş bilgi için bkz.: Katanov, a.g.e., s. 69-73.

toplamıştır. Turfanlıların ve Hamilerin havlulara, pabuçlara, elbiselere, yastıklara, tütün keselerine ve diğer ev eşyalarına işledikleri resimlerden örnekler çıkarmıştır.¹⁸⁰

Katanov, 1892 yılının Nisan ayında yaklaşık 18 ay süren bu gezisini de tamamlayarak Askıs köyüne geri dönmüş ve Yenisey vilâyeti Minusinsk bölgesi civarında 1 Temmuz-13 Ekim 1892 tarihleri arasında kısa süreli gezi faaliyetlerine devam etmiştir. Bu süre zarfında Taştıp, Askıs ve Kamışta Nehirleri civarında yaşayan Tatar köylerini ziyaret etmiş ve Beltirlerin, Sagayların, Kalarların ve Kaçınlerin şaman hikayelerini, dualarını, inanç ve efsanelerini, gelenek ve göreneklerini derlemiştir.¹⁸¹

Katanov'un 1890 yılında gerçekleştirdiği gezisinin detaylarını *XIX. Yüzyıl Rus Türkolojisi'nin Mirası: "Sibirya, Cungarya ve Doğu Türkistan Gezisi". İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti Üyesi N. F. Katanov Tarafından 1890 Yılında Gerçekleştirilen Gezinin Günlüğü* ("Puteşestvie po Sibiri, Dzungarii i Vostočnomu Turkestanu". Dnevnik puteşestviya, soversennogo po poruçeniyu İmperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşestva v 1890 g. členom-sotrudnikom onogo N. F. Katanovım), adlı eserde görmek mümkündür. Eser, özellikle XIX. yüzyılda Sibirya, Doğu Türkistan ve Kuzey Çin'in coğrafî, etnografik ve demografik yapısını tanımak açısından oldukça değerli bir çalışmadır. Eser, Katanov'un doğumunun 105., ölümünün ise 95. yılına ithafen Kazan ve Abakan'da 2017 yılında basılmıştır. Eserin yayınlanması için Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Devlet Bütçe Kurumu, Hakasya Dil, Edebiyat ve Tarih Bilim ve Araştırma Enstitüsü, Kazan Federal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, Tarih ve Doğu Bilimi Araştırmaları Enstitüsü, Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, Tatar Ansiklopedi Enstitüsü ve Uluslararası Türk Akademisi gibi birçok devlet kurumu katkıda bulunmuştur. Eser, Kazanlı ve Hakas ilim adamlarının ortak çalışması sonucunda Tataristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rüstem Nurgaliyeviç Minnihanov'un maddi desteğiyle yayınlanmıştır. Eserin editörlüğünü Kazan Federal Üniversitesi'nden R. M. Valeev ve D. Y. Martinov ile N. F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi'nden V. N. Tugujekova üstlenmişlerdir. Eserde, 1889-1892 yılları arasında İmparatorluk Rus Bilimler Akademisi ve Rus Coğrafya Cemiyeti'nin katkılarıyla Katanov'un Sibirya'ya, Doğu

¹⁸⁰ Geniş bilgi için bkz.: Katanov, **a.g.e.**, s. 73-89.

¹⁸¹ Bkz.: Katanov, **a.g.e.**, s. 89.

Türkistan'a ve Çin'e gerçekleştirdiği ilmî gezisi aktarılmıştır. Eserde aktarılan günlüğün el yazması notları günümüzde *Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi*'nde 969 Numaralı Fon, 1 Numaralı Dosya, 10 Numaralı Belge içerisinde muhafaza edilmektedir. Basılı eser toplamda 734 sayfadır.

Bu kıymetli eserin içeriğinden kısaca bahsetmek gerekirse; eser, Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanı A. M. Sibagatullin'e ait bir konuşma metni ile (s. 5-6.) başlamıştır. Sibagatullin, konuşmasında öncelikle Katanov'un kısaca eğitim hayatından, çalışma alanlarından ve Türkoloji alanına katkısından bahsetmiş, daha sonra ise yayınlanan bu eserin gelecek nesiller için önemini dile getirmiştir:

“Kazan ve Abakan'dan ilim adamlarının ortak araştırma çalışması olan bu eser, N. F. Katanov'un İmparatorluk Bilimler Akademisi ve Rus Coğrafya Cemiyeti'nin emriyle 1889-1892 yılları arasında gerçekleştirdiği ilmî yolculuğunun yayınlanmamış günlüklerinden biridir. N. F. Katanov, Minusinsk, Sayanlar, Tuva, Semireçye, Tarbagatay ve Doğu Türkistan'a gerçekleştirdiği gezisi sırasında Hakasların, Tuvaların, Kazakların, Kırgızların, Sartların, Uygurların ve Çinlilerin dillerini, geleneksel maddi ve manevi kültürlerini incelemiştir. Daha sonra ise Kazan'da Volga bölgesi, Urallar ve Sibirya'ya yaptığı yeni gezilerle de bu önemli ilmî ve kültürel geleneği sürdürmüştür. N. F. Katanov eşit olarak Tataristan Cumhuriyeti ve Hakasya Cumhuriyeti'ne aittir. Biz de şanlı geçmişimizle aynı derecede ilgileniyor, tarihî ve kültürel değerleri destekliyoruz. İçerisinde epik destanların, şiirlerin, lirik şarkıların, çeşitli tarihî, politik ve ekonomik bilgilerlerin bulunduğu N. F. Katanov'un günlükleri eski değildirler. İnovasyon ve yeni kültürel kazanımlar çağında bu günlükler gelecek nesillere aktarılmalıdır.”¹⁸²

Eserin devamında Hakasya Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı İ. G. Smolina'nın Katanov ve eseri hakkında yaptığı konuşması (s. 7-8.) yer almıştır. Smolina, konuşmasında öncelikle Katanov'un ardında bırakmış olduğu ilmî mirasın büyüklüğünden ve ilim adamının çalışmalarının özellikle Güney Sibirya halkları için ne denli önemli ve kıymetli olduğundan bahsetmiştir:

¹⁸² N. F. Katanov, *Nasledie Rossiyskoy Tyurkologii XIX v.: "Putesestvie po Sibiri, Dzungarii i Vostochnomu Turkestanu"*. *Dnevnik Putesestviya, Soversennogo po Poruçeniyu Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşestva v 1890 g. Çlenom-Sotrudnikom Onogo N. F. Katanovim*, Otv. i Nauç. Red.: R. M. Valeev, V. N. Tugujekova, D. E. Martinov, Kazan, İzd-vo "Artifakt", 2017, s. 5.

“Seçkin Rus Doğu bilimci N. F. Katanov arkasında Sibiryâ’nın yerli halklarının- Hakasların, Tuvaların, Altayların, Karagasların- Kazakların, Kırgızların, Doğu’da, Kuzey Çin’de ve Moğolistan’da yaşayan Sartların etnografyası, kültürü ve dilleri hakkında ilmî bilgiler içeren kapsamlı büyük bir miras bıraktı. Katanov’un ilmî çalışmaları Hakasların, Altayların ve Tuvaların ulusal kültürlerinin yeniden canlanma süreçleri ve bu halklarla ilgili tarihî ve etnik bilgilerle doğrudan ilişkili olduğundan, günümüzde özel bir önem kazanmaktadır.”¹⁸³

Smolina konuşmasına Katanov’un son yıllarda yayınlanan çalışmalarına yer vererek devam etmiştir. Katanov’un eserlerinin çoğunun ilim adamının sağlığında yayınlanmadığını belirten Smolina son yıllarda Katanov’un yeni eserlerinin yayınlanmaya devam ettiğini dile getirmiş ve bu çalışmalara *Seçme Eserler* (2 Cilt) (İzbrannie trudy v 2 tomah, 2012), *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* (Obraztsy narodnoy literatury severnykh tyurskikh plemen, 2012), *N. F. Katanov’un Seçme Eserleri* (Türkçe, Hakasça ve Rusça) (Ankara 2012) (İzbrannie trudy N. F. Katanova) adlı eserleri örnek göstermiştir. Smolina, konuşmasının devamında son dönemlerde Hakasya’da Katanov’un hatırasını yaşatmak amacıyla birtakım çalışmaların yürütüldüğünü belirtmiştir. Smolina’nın konuşmasından edindiğimiz bilgilere göre; bu amaç doğrultusunda Askıs’da ilk olarak 1987 yılında N. F. Katanov Askıs Yerel Bölge Halk Müzesi açılmıştır. 7 Haziran 2007 tarihinde yine Askıs’a Katanov’un bir heykeli dikilmiştir. 1990 yılında Hakasya Bölge Gimnazyumu’na Katanov’un adı verilmiştir. Rus ilmine katkısı ve uzun yıllar süren eğitim faaliyetleri göz önüne alınarak, 1992 yılında Hakasya Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’nun 13 Mayıs tarihli ve 148 Sayılı Kararı ile Abakan Devlet Pedagoji Enstitüsü’ne Katanov’un adı verilmiştir. Bu enstitü, 1994 yılından itibaren N. F. Katanov Hakasya Devlet Üniversitesi adı ile anılmaya başlanmış ve bu yıldan itibaren üniversitede öğrencilerin ve akademisyenlerin araştırmalarını sundukları geleneksel *Katanov Okumaları* (Katanovskie Çtenie) adlı seminerler gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 2007 yılında Abakan’da bulunan Lenin Caddesi’ne Katanov’un bir heykeli dikilmiştir. 2012 yılında ise Hakasya Cumhuriyeti Yüksek Kurulu, sosyal bilimler, doğa bilimleri, eğitim ve kültürün gelişimine önemli katkılarda bulunan kişilere ilmî çalışmalarından ötürü N. F. Katanov ödülü vermeyi kararlaştırmıştır. 2012 yılında ise ilim adamının

¹⁸³ Katanov, a.g.e., s. 7.

doğumunun 155. yılı şerefine *Bir Yabancı'nın Yazgısı* (Sudba inorodtsa) adlı belgesel bir film çekilmiştir.¹⁸⁴

Eserin ilerleyen sayfalarında Kazan Federal Üniversitesi Rektörü İ. R. Gafurov'un konuşma metni yer almıştır. Gafurov, konuşmasına 2017 yılının Kazan Üniversitesi tarihinde önemli bir yıl olduğunu belirterek başlamıştır. Gafurov, konuşmasında ilk olarak 2017 yılının Kazan Üniversitesi'nin ilk rektörü Nikolay İvanoviç Lobaçevskiy'nin doğumunun 225. yılına; Rusya'da bir üniversite bünyesinde Doğu Dilleri bölümünün kurulmasının 210. yılına ve Rus Doğu biliminin önemli isimlerinden biri olan Katanov'un doğumunun 155., ölümünün ise 95. yılına denk geldiğini dile getirmiştir. Konuşmasının ilerleyen satırlarında ise Katanov'un ilmî, pedagojik ve toplumsal faaliyetlerinden bahsetmiştir.¹⁸⁵

Gafurov'un konuşma metninden sonra eser, eserin yayınlanmasında büyük emeği geçen Kazan Federal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nden Prof. Dr. R. M. Valeev'in yazdığı "Giriş" bölümü ile devam etmiştir. Valeev, öncelikle Katanov'un hayatı ve eserleri ile ilgili çalışmalar yapan ilim adamlarından ve eserlerinden bahsetmiş, daha sonra ise ilim adamının öğrencilik yıllarından başlayarak 1889-1892 yıllarında gerçekleşen ilk ilmî gezisini detaylarıyla anlatmış, daha sonra ise eserin yayınlanma sürecinden bahsetmiştir. Katanov'un el yazması gezi günlüğünü günümüz Rusçası ile elektronik ortama aktaran Kazan Federal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nden Yu. A. Martınova'dır.¹⁸⁶

Eser, konuşma metinleri ve giriş bölümünün dışında iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Katanov'un adı geçen gezi günlüğünün basılı hali (s. 33-242.); ikinci bölümde ise *Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi*'nde muhafaza edilen el yazması günlüğün fotoğrafları (s. 243-725.) yer almıştır. Eser sonunda isimler dizini (imennoy ukazatel) ve *St. Petersburg Merkez Devlet Arşivi*'nde bulunan İ. N. Berezin'ne ait daktilo ile kaleme alınan bir dilekçe metni (s. 730-732.) yer almıştır. 29 Ocak 1889 tarihli bu dilekçede Berezin, Katanov'un Doğu Türkistan'a gerçekleştireceği gezisinin

¹⁸⁴ A.g.e., s. 7-8.

¹⁸⁵ A.g.e., s. 9-10.

¹⁸⁶ A.y.

Türk halklarının etnografik, tarihî ve dilsel açıdan incelenmelerinin ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştir:

“Oryantalistimiz Türk nüfusunun uzun süredir yaşadığı ve oldukça yoğun olduğu bölgelere gidecektir. Öncelikle Uygur lehçesi incelenmeli ve Velihanov’un başlattığı araştırmalara devam edilmelidir. Mevcut Uygur lehçesinin eski lehçelerle karşılaştırılması, Uygurca bir sözlüğün hazırlanması, Klaproth’un metnlerinin ve Kutadgu Bilig gibi eserlerin incelenmesi yapılmalıdır. Böyle bir çalışma oldukça ilginç sonuçlar verecektir. Velihanov’a göre, Uygur lehçesi Kaşgar’da yaygındır ve Buhara’da da bir yazı dili bulunmaktadır. Uygur lehçesini incelerken, Uygurca konuşan insanların özelliklerine dikkat edilmelidir. Çünkü bu ülkelerde Kafkas boyları ile Moğol boyları arasında bir karışma meydana gelmiştir. Sözlü halk edebiyatına (efsaneler, şarkılar, atasözleri) da büyük önem gösterilmelidir. Diğer Türk halklarının kendine özgü kahramanları vardır. Örneğin, Kara Kırgızlar’da Manas; Hazar Türkleri’nde tarihî kahramanlar Edige, Mamay, Çora-Batır gibi. Doğu Türkleri’nde de benzer kişileri bulmak mümkündür. Aynı zamanda, antik eserler, özellikle de mezar taşları hakkında araştırmalar yapılmalıdır. Velihanov, bu konuda şanslı değildi. Profesör N. İ. Veselovskiy’nin çalışmaları bu konuda hiç vakit kaybetmemek gerektiğini gösteriyor. Oryantalistimizin (Katanov) yerli halk ile tanışıp, onları gözlemlemesi sonucunda umutlarımız sonuçsuz kalmayacaktır. (...) Kırgız şiirinin zenginliği ve biçim çeşitliliği, Türk boylarının şiirlerinin incelenmesi için bir örnek teşkil etmektedir. Müslüman dünya görüşü, Doğu Türkleri arasında çok fazla yayılmamıştır. Ancak yine de pagan inançlarını ve geleneklerini yeni Müslüman geleneklerinden ayırt etmek gerekmektedir. Akademisyen Radlov’un *Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri*’nde eski pagan inançlarını tanımlamaya yetecek kadar materyal bulunmaktadır. Bu çalışmaları diğer Türk boyları arasında da yapmak gerekmektedir. İncelenen boyların yaşamlarında, örneğin, beyaz ve siyah soylar arasındaki sınıf ayrımı, boyların yaşadıkları yerler ve aile ilişkileri ile ilgili ilginç bilgiler bulmak mümkündür. Bir dili incelerken fonetik konusuna özellikle dikkat edilmelidir. Ayrıca Türk lehçelerindeki ünlü harflerin bolluğu ve bazı b, c, ş gibi ünsüz harflerin özellikleri gözden kaçırılmamalıdır. Gramerde ismin hallerinin ve isimlerin çoğul hallerinin incelenmesi ilk sırada olmalıdır. İsimlerin arkasından gelen sıfatlar gibi bazı istisnalara da ayrıca dikkat edilmelidir. Sözlükbilimsel olarak bir zarfın yapısını belirlemek için bazı kelimelerin kullanım örneklerinin eklenerek küçük sözlüklerin hazırlanması çok faydalı olacaktır. Son olarak Oryantalistimiz az bilinen ülkeleri ziyaret ederken ticaret yollarını ve ticaret mallarını da yakından gözlemleyecektir. (...)”¹⁸⁷

Katanov, Doğu Türkistan ve Kuzey Çin’deki verimli çalışmaları sonucunda 120 masal, 90 hikâye, 50’den fazla dörtlülük, 153 şarkı, 600’den fazla atasözü, 70’e

¹⁸⁷ A.g.e., s. 731-732.

yakın rivayet, 38 bilmece, 900'den fazla rüya yorumu derlemiştir.¹⁸⁸ Bu sözlü halk edebiyatı eserlerinin hemen hemen hepsini adı geçen bu gezi raporunda bulmak mümkündür.

Katanov'un Doğu Türkistan gezisinin sonucunda yayınladığı eserlerinden bazıları şunlardır: *Doğu Türkistan Sakinlerinin Fal Bakma Geleneği* (Gadaniya y jiteley Vostočnogo Turkestana, govoryaşıh na tatarskom yazıke), *Sibirya ve Doğu Türkistan'dan Mektuplar* (Pisma iz Sibiri i Vostočnogo Turkestana), *Yedi Uyurlar Hakkında Tatar Efsaneleri* (Tatarskie skazanie o semi spyasıh otrokah), *Çin (Doğu) Türkistan'ında Tembel Tatar Duacıların Cezalandırılmalarına Dair* (O nakazanii lenivih bogomoltsev y tatar Kitayskogo Turkestana), *Çinli İsyançı Çi-Çi-Gun* (Kitayskiy buntovşik Çi-Çi-Gun), *Çin Kırgızlarının Atasözleri Hakkında Birkaç Bilgi* (Neskolko dannih o poslovitsah Kitayskih Kirgizov), *Japonlarda ve Çinlilerde Mahkeme Hükümlerinin Adlandırılması* (Apelyatsiya na reşenie suda u Yapontsev i Kitaytsev), *Doğu Türkistan Tatarlarının (Türklerinin) Hayat Bilgeliğinin Kuralları* (Pravila jiteyskoy mudrosti u tatar (tyurkov) Vostočnogo Turkestana), *Çinli Tıp Adamlarının Öğretilerine Göre Hayatın Beş Yöneticisi* (Pyat upraviteley jizni po uçeniyu kitayskih medikov), *Doğu Türkistan Tatarlarının (Türklerinin) Adalet Potinleri Hakkındaki Hikâyeleri ve Çarlık Belgelerinin Kabulüne Dair* (Rasskazı tatar (tyurkov) Vostočnogo Turkestana o başmakah pravosudiya i o vstreçe tsarskoy bumagi), *Doğu Türkistan Müslümanlarının Masallarında Cennet ile Cehennemin Tartışması* (Spor raya c adom po skazaniyam Vostočno-Turkestanskih musulman), *Doğa Olayları İle ilgili Çin Türkistanı Türklerinin Rivayetleri ve İnancıları* (Primetı i poveriya Tyurkov Kitayskogo Turkestana, kasayuşıesya yavleniy prirodi), *Çin Türkistanı Türklerinin Lehçesinde Mançurca-Çince "Li"* (Mançursko-Kitayskiy "Li" na nareçii tyurkov Kitaskogo Turkestana), *Doğu Türkistan Tatarlarının Evlilik Geleneklerine Dair* (O svadebnih obiçayah tatar Vostočnogo Turkestana).¹⁸⁹

¹⁸⁸ Troşkina, Kiskidosova, "N. F. Katanov: İssledovanie Vostočnogo Turkestana i Ego Prigraniçnih Territoriy", s. 68.

¹⁸⁹ Troşkina, Kiskidosova, **a.g.m.**, s. 69.

Katanov, ilk ilmî gezisi sırasında kısa bir süreliğine gezi faaliyetlerine ara vererek 14 Ekim 1892 tarihinde Askıs'da bulunan Petropavlovskaya Kilisesi'nde amcasının üvey kızı Aleksandra İvanovna Tihonova ile evlenmiştir. Katanov gezisi sırasında gerçekleşecek bu evlilik için St. Petersburg Üniversitesi rektöründen ricada bulunmuş, 15 Mart 1891 tarihinde de “*bu evlilikte hiçbir engel olmadığına*” dair rektörden bir mektup almıştır.¹⁹⁰ Katanov'un *Şuroçka* adıyla seslendiği Aleksandra İvanovna, Minusinsk Gimnazyumu'nu bitirmiştir. Yabancı dillere hakimdir. Otuz yıl süren evlilikleri süresince eşi, Katanov'un en sadık yardımcısı olmuş ve çevirilerinde ona yardım etmiştir.¹⁹¹ Katanov'un bu evlilikten Anna Nikolayevna Katanova adında bir kızı olmuştur. Katanov'un bir de evlatlık oğlu vardır. Kızkardeşi Mariya Fedorovna'nın oğlu Nikolay Gavriloviç Tyunesteev'i resmî olarak evlat edinmiş ve ona kendi soyadını vermiştir. Araştırmacı yazar İrina Kokova, Nikolay Gavriloviç Katanov'un Hakasların eğitimiyle yakından ilgilendiğini, hayatının ve çalışmalarının detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca İ. Kokova'nın ifadesine göre; N. G. Katanov, karakter olarak dayısına benzemektedir. Onun kadar çalışkan ve gayretli biridir. Tıpkı dayısı gibi özellikle Rus olmayan halkların siyasi, eğitim ve kültürel hakları için çalışmış, 1926 yılında Bakü'deki I. Sovyet Türkoloji Kongresi'ne katılmış, İlk Hakasça-Rusça sözlüğün yayınlanmasında ve Hakas alfabesinin hazırlanmasına katkı sunmuştur. Fakat hayatı trajik bir sonla sona ermiş ve N. G. Katanov, 1959 yılında politik suçlar sebebiyle kurşuna dizilmiştir.¹⁹²

Katanov, 22 Aralık 1892 tarihinde dört yıl süren Sibiry, Moğolistan, Cuncarya ve Doğu Türkistan'a olan ilmî yolculuğunu tamamlamış ve St. Petersburg'a geri dönmüştür. Kokova, ilim adamının bu gezisini şu sözlerle özetlemiştir:

“Karşınıza (Uryanhaylar, Karagaslar, Kırgızlar, Sartlar, Çin Tatarları, Minusinsk Tatarları gibi) halkların geniş yaşam panoraması bütün yönleriyle (ekonomik, manevi, gündelik yaşam) çıkacaktır. Siz onların nüfusunlarını,

¹⁹⁰ R. M. Valeev, “«On Nujen dlya Kazani» (O Nauçnom Nasledii N. F. Katanova)”, **Gasırlar avazı-Eho Vekov**, No 3/4, 2011, s. 144.

¹⁹¹ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 38.; N. F. Katanov-Gordost **Zemli Hakasskoy: Biobibliografiçeskiy Spravoçnik**, s. 6.

¹⁹² Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 139-140.

ne ile uğraştıklarını, geleneklerini ve dokunaklı, saf inançlarını öğreneceksiniz.”¹⁹³

Katanov, 1893 yılının Kasım ayına kadar St. Petersburg’da kalmıştır. 9 Ekim 1893 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı’nın raporuna göre, İmparatorluk Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesine kadro dışı profesör (ekstraordinarniy professor) unvanı ile Doğu dilleri öğretmeni olarak atanmıştır.¹⁹⁴

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Orta Asya, Moğolistan, Sibirya ve Doğu Türkistan’a gerçekleştirilen birtakım geziler içerisinde Katanov’un bu ilk gezisi coğrafya, dilbilim, tarih ve etnografya materyalleri açısından ayrı bir öneme sahiptir. İlmî ve kültürel öneme sahip böyle büyük gezileri yapan ilim adamları arasında Ç. Ç. Velihanov, G. N. Potanin, N. M. Prjevalskiy, G. E. ve M. E. Grum-Grjimaylo kardeşler, V. İ. Roborovskiy, Radlov, P. İ. Lerh, V. A. Obruçev, P. K. Kozlov, G. N. Tsıbikov, N. İ. Veselovskiy, V. V. Barthold, V. A. Jukovskiy, K. G. Zaleman gibi isimler de bulunmaktadır. Katanov, gezisi sırasında ve diğer çalışmalarında bu kişilerin çalışmalarına ve onların Orta Asya halklarının coğrafya, tarih, folklor, etnografya ve kültürünü ele alan yayınlanmış materyallerine sürekli başvurmuştur.¹⁹⁵

Katanov’un özellikle Uryanhay topraklarındaki gezisi sırasında topladığı materyaller, 7 Aralık 1903 tarihinde savunduğu *Uryanhay Dilinin Türkçe Kökenli Diğer Dillerle Akrabalık İlişisini Gösteren Bir Araştırma Denemesi* (Opıt issledovaniya Uryanhayskogo yazıka s ukazaniem glavneyşih rodstvennih otnoşeniy ego k drugim yazıkam Tyurskogo korniya, Kazan 1903) adlı doktora tezinin temelini oluşturmuştur.¹⁹⁶ Tuva dilinin temeli sayılan bu eserde Katanov, o dönemdeki Türk dilleri ile ilgili bilgileri vermiş, aynı zamanda Hakas lehçelerinin de fonetik ve morfolojik özelliklerini incelemiştir.¹⁹⁷ Araştırmacı S. N. İvanov’a göre bu eser, Türk dillerinden biri olan Uryanhay dilinin detaylı bir tasvirini içermektedir ve Türk

¹⁹³ Kokova, a.g.e., s. 31.

¹⁹⁴ R. M. Valeev, D. E. Martinov, Yu. A. Martinova, vd., “Puteşestvie N. F. Katanova v Sibir, Vostochny Turkestan Ego Rukopisnye Dnevnik (1889-1892)”, **Ural-Altay: Çerez Vekav Buduşçee: Material VII Vserossiyskoy Turkologičeskoy Konferentsii (S Mejdunarodnim Učastiem), Posvyaşennoy 95-letiyu Vidnogo Učenogo-Tyurkologa E. R. Tenişeva**, Ufa, İİYAL UNTS RAN, 2016, s. 292.

¹⁹⁵ A.y.

¹⁹⁶ Tamarintsev, “N. F. Katanov i Ego “Oçerki Uryanhayskoy Zemli”, s. 9.

¹⁹⁷ Smolina, “Znaçenie İssledovaniy N. F. Katanova dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya”, s. 3.

dillerini karşılaştırmalı gramer açısından değerlendiren kıymetli bir kaynaktır.¹⁹⁸ Eser, 1903 yılında Tarih-Filoloji Fakültesi'nin emriyle Kazan Üniversitesi Basımevi'nde kitap olarak basılmıştır. Ayrıca bu eser, Kazan Üniversitesi'nin düzenli yayını olan *Uçenie Zapiski*'de 1899, 1900, 1901, 1902 ve 1903 yıllarında *Uryanhay Dili Araştırma Denemesi* adlı kısa başlıkla fasiküller halinde yayınlanmıştır.¹⁹⁹ Katanov'un yazdığı en hacimli eserdir. İki ciltten oluşan eser, toplam 1600 sayfadır. İlim adamının

¹⁹⁸ Smolina, a.g.m., s. 3.

¹⁹⁹ *Uryanhay Dili Araştırma Denemesi* adlı eserin *Uçenie Zapiski*'de yıl ve ay sırasına göre yayınlanma sırası şöyledir: **Опыт Исследования Урянхайского Языка**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVI, Кн. 11 (Ноябрь), Типо-лит. Унив., Казань 1899, с. 27-104. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVI, Кн. 12 (Декабрь), Типо-лит. Унив., Казань 1899, с. 1-48. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVII, Кн. 2 (Февраль), Типо-лит. Унив., Казань 1900, с. 67-80. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVII, Кн. 7-8 (Июль-Август), Типо-лит. Унив., Казань 1900, с. 57-120. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVII, Кн. 11 (Ноябрь), Типо-лит. Унив., Казань 1900, с. 117-146. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVII, Кн. 12 (Декабрь), Типо-лит. Унив., Казань 1900, с. 111-132. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVIII, Кн. 1 (Январь), Типо-лит. Унив., Казань 1901, с. 159-192. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVIII, Кн. 2 (Февраль), Типо-лит. Унив., Казань 1901, с. 127-180. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVIII, Кн. 4 (Апрель), Типо-лит. Унив., Казань 1901, с. 1-60. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVIII, Кн. 5-6 (Май-Июнь), Типо-лит. Унив., Казань 1901, с. 1-86. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVIII, Кн. 7-8 (Июль-Август), Типо-лит. Унив., Казань 1901, с. 49-82. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVIII, Кн. 10 (Октябрь), Типо-лит. Унив., Казань 1901, с. 1-60. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVIII, Кн. 11 (Ноябрь), Типо-лит. Унив., Казань 1901, с. 1-80. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXIX, Кн. 1 (Январь), Типо-лит. Унив., Казань 1902, с. 1-54. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXIX, Кн. 2 (Февраль), Типо-лит. Унив., Казань 1902, с. 9-96. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXIX, Кн. 3 (Март), Типо-лит. Унив., Казань 1902, с. 1-120. / **Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXVIII, Кн. 12 (Декабрь), Типо-лит. Унив., Казань 1901, с. 115-188. / **Опыт исследования урянхайского языка. Исправления и Дополнения (Окончание)**, Ученые Записки Имп. Казан. Унив., Год LXX, Кн. 4 (Апрель), Типо-лит. Унив., Казань 1903, с. 1-8.

1903 yılında St. Petersburg’da savunduğu bu doktora tezi, Katanov’a büyük bir ün getirmiş ve eser Türkolojinin “altın hazinesi” olarak kabul edilmiştir.²⁰⁰

Katanov’un bu eserindeki bilgiler, 1889 yılında gezisinin ilk durağı olan Uryanhay topraklarında Uryanhaylara (günümüzdeki adıyla Tuva Türkleri/Tuvalar/Tıvalar) ait derlediği dilbilgisi notları ile sözlü halk edebiyatı eserlerini kapsamaktadır. Katanov’un Uryanhay topraklarında 15 Mart-27 Ağustos 1889 tarihlerinde gerçekleştirdiği bu gezisi yaklaşık beş buçuk ay sürmüştür. İlim adamının Uryanhay topraklarında uzun süre kalması halkın dil çevresine derinlemesine nüfuz etmesine ve zengin bir folklor materyali toplamasını sağlamıştır. Katanov, sadece Uryanhay gezisi sırasında içerisinde 133 bilmecenin bulunduğu 1410 adet folklor metni derlemiştir.²⁰¹

Uryanhay Dilinin Türkçe Kökenli Diğer Dillerle Akrabalık İlişisini Gösteren Bir Araştırma Denemesi adlı bu eserde, Güney Sibirya’nın yerli Türk halklarından biri olan Uryanhayların dili fonetik, morfolojik ve sentaks açısından derinlemesine incelenmiştir. Eser, Tuva dilinin ilk dilbilgisi kitabı olması²⁰², 42’si çağdaş 5’i eski olmak üzere Türk dillerini karşılaştırmalı açıdan incelenmesi sebebiyle oldukça değerli bir kaynaktır. Ayrıca eser, Tuva yazı dilinin oluşmasında, çeşitli sözlüklerin, başvuru kitaplarının ve Tuvaca ders kitaplarının derlenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.²⁰³ Eser, bir dilbilgisi kitabı olmasının yanı sıra tablo ve gerçek materyallerle zenginleştirilmiş bir bibliyografya çalışmasıdır. Katanov’un tezini yazma amacı ise Tuva dilinin Türk kökenli bir dil olduğunu kanıtlamaktır. P. M. Melioranskiy, bu eser için övgü dolu şu sözleri dile getirmiştir:

²⁰⁰ İ. G. Smolina, “Nikolay Fyodoroviç Katanov i sovremennost”, *Nauçnoe Obozrenie Sayano-Altaya*, No 1(3), 2012, s. 4.

²⁰¹ A. T. Dugarjap, “Zagadki, Sobrannie N. F. Katanovim v Tuve, *Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitel’nogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.*, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 126.

²⁰² K. A. Biçeldey, “Nikolay Fedoroviç Katanov-Osnovopolojnik Tuvinskoy Filologii”, *Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitel’nogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.*, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 18.

²⁰³ Ş. Ç. Sat, “Rol N. F. Katanova v İzuçenii Tuvinskogo Yazıkı”, *Uçenie Zapiski (Seriya Filologiya)*, Abakan, Krasnoyarskoe Knijnoe İzdatelstvo Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 101.

“N. F. Katanov tarafından yaşayan günümüz lehçelerinden derlenen materyal oldukça kesin ve güvenilir niteliktedir. Örneğin Turfan, Hami gibi bazı lehçeler için kesin bilgiler vermiştir. Çünkü bu materyaller Katanov tarafından birinci ağızdan derlenmiştir. Yazar kendisi tarafından bilinmeyen, dış nedenlerden ötürü öğrenmenin de kolay olmadığı bir Türk lehçesi olan Uryanhay (Tuva) lehçesini incelemiş ve herkesin anlayacağı bir duruma getirmiştir. Bu sebeple incelenen bu kitap her zaman Türk diyalektolojisindeki monografiler içinde kendi önemini koruyacaktır.”²⁰⁴

Katanov’un bu eserindeki Uryanhaylara ait bazı sözlü halk edebiyatı eserleri Radlov’un 1907 yılında yayınladığı *Türk Boylarının Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eserinin XI. cildinde *Uryanhay Metinlerinin Çevirileri (1889)* başlıklı birinci bölümde 1-232. sayfaları arasında yer almıştır. Burada yer alan metinleri Katanov, 21 Mart-28 Ağustos 1889 tarihleri arasında derlemiştir.²⁰⁵ Ayrıca Reşid Rahmeti Arat, *Güney Sibirya Türkçesi Metinleri (El Yazma)* adlı eserinde de Katanov’un derlemiş olduğu ve Radlov’un eserinde bulunan beş metne yer vermiştir. R. R. Arat, bu metinleri Uryanhay lehçesinde kendi el yazısı ile kayıt altına almıştır.²⁰⁶

Katanov’un doktora tezi, “Önsöz (I-XLII.)” ve “Giriş (1-5.)”, bölümleri dışında, “Seslerin İncelenmesi (s. 6-129.)”, “Biçimlerin İncelenmesi (s. 131-763.)”, “Farklı Kelimelerin Kullanımı (s. 765-892.)”, “Cümle Kurma (s. 893-932.)”, “Sözlü Halk Edebiyatı Örnekleri (s. 934-1053.)”, “Dizin: Uryanhayca ve Diğer Sesler Dizini (s. 1054-1068.); Uryanhayca Kelimeler Dizini (s. 1084-1362.); Uryanhay Toprakları İle İlgili Eserlerin Bibliyografik Dizini (s. 1369-1524.)”, “Eserin, İmparatorluk Kazan Üniversitesi *Uçenie Zapiski*’deki Basımı İle Sayfalarının Karşılaştırılması (s. 1363-1367.)”, “Düzeltilmeler ve Ekler (s. 1525-1539.)” ve İçindekiler (s. I-LX.)” başlıklarını taşıyan kısımlardan oluşmaktadır. Ayrıca eser sonunda Katanov’un eserlerinin kısa bir bibliyografyası da yer almıştır.

Ne yazık ki, Katanov hayatta iken ilmî gezisi sırasında topladığı materyallerin büyük kısmını yayınlamamıştır. Katanov, Türkoloji Dünyası açısından bu denli

²⁰⁴ Kokova, Nikolay Fedoroviç Katanov, s. 61-62.

²⁰⁵ **Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen, İzdannıe V. Radlovım, Çast IX. Nareçiya Uryanhaytsev (Soyotov), Abakanskıh Tatar i Karagasov, Tekstı, Sobranıe i Perevedennıe N. F. Katanovım, Red. V. V. Radlov, St. Petersburg, 1907, s. I.**

²⁰⁶ Bkz.: R. R. Arat, *Güney Sibirya Türkçesi Metinleri*, Haz. O. F. Sertkaya, Ankara, TKAE, 1994, s. 18-33.

kıymetli çalışmalarının yayınlanmamasından duyduğu endişeyi henüz hayatta iken yakın dostu Yakut Türkçesi uzmanı Eduard Karloviç Pekarskiy'e şu sözlerle dile getirmiştir:

“Ben, Bilimler Akademisi tarafından Asya'nın çeşitli ülkelerinde görevlendirildim ve orada pek çok materyal topladım. Fakat on beş yıl boyunca Akademi sürekli uyarılarıma rağmen ancak bu materyallerin 1/6'sını yayınladı. Geri kalanların yayınlanması için yetmiş beş yıl daha mı gerekiyor? Bu sizin hoşunuza gider miydi? Dört yılda topladım, doksan yılda yayınlanacak.”²⁰⁷

Katanov, 1889-1892 yılları arasında gerçekleştirdiği bu gezi sırasında birçok etnografik materyal toplamıştır. Bu materyaller, Katanov'un Sibiry'a'da ve Türkistan bozkırlarında yaşayan birçok Türk halkı ile diğer etnik grupların tarihî ve kültürel bir etkileşim içerisinde olduklarını tespit etmesini sağlamıştır. Bu tespitlerini ilerleyen yıllarda ilmî çalışmalar haline getirmiştir.²⁰⁸

²⁰⁷ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 73.

²⁰⁸ Smolina, “Nikolay Fyodoroviç Katanov i sovremennost”, s. 4.

1. 5. Kazan Üniversitesi'ndeki Hocalığı (1894-1908)

Katanov, ilk ilmî gezisinden St. Petersburg'a döndüğünde çalışmayı umut ettiği St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'ndeki kadronun Berezin'in bir akrabasına verildiğine şahit olmuştur. 1893 yılını St. Petersburg'da burslu profesör olarak geçiren Katanov zamanını boşa geçirmemiş, Sibiryâ, Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan'a gerçekleştirdiği geziden elde ettiği materyaller üzerinde çalışmıştır. 1893 yılında Katanov, ard arda *Tatarca Konuşan Doğu Türkistan Sakinlerinin Fal Bakma Geleneği* (Gadaniya y jiteley Vostochnogo Turkestana, govoryaşçih na tatarskom yazıke), *Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazası Sagay Tatarları* (Sagayskie tatari Minusinskogo okruga Eniseyskoy gubernii), *Türk Kabileleri Arasında* (Sredi Tyurskih Plemen), *Sibiryâ ve Doğu Türkistan'dan Mektuplar* (Pisma iz Sibiri i Vostochnogo Turkestana) adlı çalışmalarını *Zapiski Vostochnogo Otdeleniya Russkogo Arheologičeskaya Obşçestva*'da, *Zapiski Akademii Nauk*'da ve *İzvestiya Russkogo Geografīčeskogo Obşçestvo* adlı yayın organlarında yayınlamıştır.²⁰⁹

Katanov, 9 Kasım 1893 tarihinde Radlov ve Rozen'in çabalarıyla Kazan Üniversitesi'ne kadro dışı profesör olarak kabul edilmiştir. St. Petersburg Üniversitesi rektörü 23 Kasım 1893 tarihinde bu önemli haberi bizzat kendisi Katanov'a iletmiştir.²¹⁰ 23 Kasım 1893 tarihinde Kazan Eğitim Çevresi vasisi, Kazan Üniversitesi rektörüne Katanov'un atamasının yapıldığı bilgisini şu satırlarla iletmiştir: “*Millî Eğitim Bakanı'nın işbu belgesi gereğince, St. Petersburg Üniversitesi mezunu Katanov Kazan Üniversitesi'ne Doğu dilleri öğretmeni olarak atanmıştır.*”²¹¹ Öğrenciliğinde ve ilmî gezileri sırasındaki gösterdiği azim ve çalışkanlık Katanov'un bu kuruma atanmasında başlıca etken olmuştur. 10 ve 21 Aralık 1893 tarihlerinde Türk-Tatar edebiyatı uzmanlık sınavlarını başarıyla veren Katanov, 12 Ocak 1894 tarihinde geri kalan hayatını geçirmek üzere St. Petersburg'dan Kazan'a doğru yola çıkmıştır.²¹²

²⁰⁹ Bkz.: S. N. İvanov, “K. F. Katanov'un Hayatı ve İlmi Çalışmalarına Dair”, Çev. Altınay Çolponbayeva, Abdüssamet Kılınç, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkoloji Özel Sayısı**, I. Kitap, Sayı:11, Bışkek, 2004, s. 160-173.

²¹⁰ R. M. Valeev, O. N. Korşunova, S. M. Mihaylova, “Kazan: Naučno-Pedagogičeskaya i Obşçestvennaya Deyatelnost”, **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 71.

²¹¹ Bkz.: Belge 11, **GA RT**, Fond 977, Op. Sovet. D. 8904, L. 1.

²¹² Rıkin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 369.

Kazan Üniversitesi'ne geç gelmesinin sebebini ise Kazan Üniversitesi rektörüne 14 Ocak 1894 tarihinde sunmuş olduğu raporda şu satırlarla izah etmiştir:

“İlk sebebim, 1888-1892 yılları arasında Çin Türkistan'ı, Moğolistan, Doğu ve Batı Sibirya'da toplamış olduğum etnografik ve dilbilimsel materyalleri Arkeoloji Cemiyeti, Bilimler Akademisi ve Coğrafya Cemiyeti yayınlarında baskıya hazırlamakla meşgul idim. İkinci sebebim ise geçen yılın (1893) 10, 21 ve 22 Aralık tarihlerinde St. Petersburg Üniversitesi'nde Türk-Tatar edebiyatı uzmanlık sınavlarına girmiş olmamdır.”²¹³

Bu çalışmamın giriş bölümünde detaylı olarak anlatıldığı üzere; Kazan Üniversitesi, XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusya, Doğu biliminin merkezidir. Hristian Daniloviç Fren, Fyodor İvanoviç Erdman, Halfinler (Said Halfin, İshak Halfin, İbrahim Halfin), Aleksandr Kasimoviç Kazem-bek, İlya Nikolayeviç Berezin, Muhammed-Galey Mahmudov gibi önemli Türkologlar XIX. yüzyılın ilk yarısında Kazan Üniveritesi'nde çeşitli dersler vermişlerdir. Fakat 1854-1855 yıllarında Rusya'daki tüm doğu dillerini tek çatı altında toplamak adına birtakım yeni kararlar çıkartılmış ve tüm Doğu dilleri bölümleri öğretmen ve öğrencileri ile birlikte St. Petersburg Üniversitesi'ne taşınmıştır. Kazan Üniversitesi'nde sadece Tatarca öğretimine devam edilmiştir. 1861 yılında Kazan Üniversitesi'nde İlminskiy, sadece öğrencilerin isteğe bağlı katıldıkları Türkçe ve Arapça derslerini vermiştir. Fakat 1872 yılında İlminskiy'nin Kazan İlahiyat Akademisi'ne müdür olarak atanmasıyla Türk-Tatar dillerinin öğretimi sonlandırılmıştır. 1888 yılında ise Kazan Üniversitesi'nde Türk ve Fin dilleri öğretimine başlanmış, Katanov'un 1894 yılında Kazan Üniversitesi'ne gelişi ile Türkçe, Arapça ve Farsça dilleri yeniden okutulmaya başlanmıştır.²¹⁴

Katanov, *yabancı* diğer bir ifadeyle *Rus olmayan/gayri Rus* biri olarak Kazan Üniversitesi'nde bazı ilim adamlarınca soğuk karşılanmıştır. Bu ortamı ilim adamının kızı hatıralarında “*Tarih-Filoloji Fakültesi'nde oldukça imtiyazlı ayrıcalıklı*

²¹³ Bkz.: Belge 12, GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 8904, L. 2-2ob.

²¹⁴ Geniş bilgi için bkz.: R. M. Valeev, “Universitetskoe Vostokovedenie: Finnougrovedenie i Tyurkologiya v Kazani”, **N. F. Katanov i Gumanitarne Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Alma-lit, Kazan-Abakan 2008-2009, s. 41-70.; Tumaşeva, “N. F. Katanov-Professor Kazanskogo Universiteta”, s. 71.

profesörler mevcuttu. Onların cemiyetine yeni üye – “Yabancı” Hakas – katıldığında profesörlerden bazıları omuz silkerek “yakında aramıza yabani gönderecekler” diye söylenmişlerdir.” sözleriyle anlatmıştır.²¹⁵ Katanov, Hristiyan olup Rus kültürünü benimsemesine rağmen Rus asıllı olmaması sebebiyle Rus ilim camiası tarafından dışlanmaktan kurtulamamıştır. Fakat Katanov, çalışkanlığı, azmi ve çalışmalarıyla kısa sürede saygınlık kazanmış, fakat herkese karşı mesafeli olmuştur.

Katanov, Kazan’a gelişinden yaklaşık iki buçuk ay sonra 8 Nisan 1894 tarihinde Kazan Üniversitesi bünyesindeki Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti daimi üyeliğine (1894-1922), kısa bir süre sonra sekreterliğine (1894-1897), daha sonra ise başkanlığına (1898-1914) seçilmiştir. 1878 yılında kurulan bu kurumun temel görevi, Doğu’nun çok yönlü incelenmesidir. Tarih, arkeoloji ve etnografya olarak üç bölümden oluşan bu kurumun yayın organı yılda bir kez çıkan *İzvestiya* adlı dergidir. Katanov, sekreter olarak hem bu derginin redaktörlüğünü yapmış, hem de kurumun ilmî faaliyetlerini organize etmiştir. Katanov’un sekreter olarak başlıca görevleri; kurumun faaliyet raporlarını hazırlamak; *İzvestiya*’da yayınlanması için gönderilen makaleleri kontrol etmek ve düzeltmek; A. A. Dibaev tarafından gönderilen Ahmet Yesevi Cami’sinin Arapça, Farsça ve Türkçe yazıtlarını çevirmek; kurum kütüphanesini düzenlemek; kurumun toplantılarına katılmak; hesapları kontrol etmek; etnografya bölümünün yayın komisyonu üyeliğini yapmak; kuruma bağlı olan Etnografya Müzesi’ne bağışlanan sikkelerin kataloglarını hazırlamak; el yazmalarının arşivini oluşturmak; Kazan Valisi’ne gönderilen sikkelerin kaydını tutmaktır.²¹⁶ Katanov’un sekreter olduğu dönemde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti ilmî çalışmalar açısından en parlak dönemini yaşamıştır.²¹⁷ Fakat öğretmenlik görevi ve ilmî faaliyetlerinin yanı sıra sekreterlik görevi Katanov’u oldukça zorlamıştır. 1896 yılında Katanov sekreterlik görevinden azledilmek için iki dilekçe yazmış ve 31 Ocak 1897 tarihinde sekreterlik görevinden ayrılmıştır.²¹⁸

Katanov, bu kadar yoğun iş yükünün altında yine de ilmî araştırmalarına ara vermemiştir. Kazan’daki ilk on beş yılı çalışmaları açısından oldukça verimli

²¹⁵ A. Nüra Katanova, “Babam Hakkındaki Anılarım”, s. 9.

²¹⁶ Akt.: Rikin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 371.

²¹⁷ Smolina, “Nikolay Fyodoroviç Katanov i sovremennost”, s. 6.

²¹⁸ Rikin, **a.g.m.**, s. 371.

geçmiştir. Bu sayede genç ilim adamı önemli bir Türkolog olduğunu ispatlamıştır. 1894 yılında Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin sekreteri seçildikten hemen sonra Volga Bulgarlarının eski kültür kalıntılarını incelemek için Bolgarı-Uspenskoe Köyü'ne Altın Orda ve Bolgar Krallığı'na ait kalıntıları incelemek için ilmî bir gezi gerçekleştirmiştir. Katanov bu gezi sırasında bulduğu her materyali cemiyete bildirmiş ve cemiyet oturumlarında bu materyalleri tanıtmıştır. 1896 yılında Beltirlerin, Sagayların, Kaçınların ve Koybalların lehçelerini ve şaman inançlarını incelemek için Sibiry'a; 1897-1898 yıllarında ise Başkurtların, Tepterlerin, Meşeryakların (Mişer) ve Kreşin Tatarlarının dillerini ve günlük yaşamlarını incelemek için ise Ufa vilâyetine gitmiştir.²¹⁹ Katanov Ufa gezisi sırasında Başkurt dilini detaylıca incelemiştir. Ayrıca bu gezisi sırasında on iki köyü ziyaret etmiş, atasözleri, gelenekleri, şiirler, masallar ve şarkıları derlemiştir.²²⁰ Katanov, bu gezisinin sonuçlarını *1 Haziran-20 Ağustos 1897 Tarihleri Arasında Ufa Vilâyeti, Belebey ve Menzelin Kazalarına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu* (Otčet o poezdke, sovershennoy s 1 Iyunya 1897 g. po 20 avgusta togo je goda v Belebeevskiy i Menzelinskiy uezdı Ufimskoy gubernii, 1898) ve *İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Emriyle 1898 Yılında Ufa Vilâyetine Gerçekleştirilen Gezinin Raporu* (Otčet o poezdke, sovershennoy letom 1898-go goda po poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Fakulteta İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta v Ufimskuyu guberniyu, 1900) adlı eserlerinde sunmuştur.

Katanov, 1898 yılında ise bu kez Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'ne başkan olarak atanmıştır. 1914 yılına kadar yürüttüğü bu görev, Katanov'un ilmî araştırma ve koleksiyonculuk faaliyetlerine devam etmesini sağlamıştır. Katanov, Kazan'da ilmî gezilerden topladığı materyaller üzerinde çalışmış ve bu çalışmalarını St. Petersburg, Moskova ve Kazan'daki çeşitli yayınevlerinde yayınlamıştır. Bu çalışmaları arasında efsaneler, rivayetler, masallar, etnografik incelemeler, tanıtım yazıları ve sarhoşluğun zararlarına dair yayınlar yer almıştır. 1905 yılında ise Katanov, Kazan Eğitim Dairesi'nde Doğu dilleri uzmanı olarak çalışmaya başlamıştır. Katanov bu kurumda Rus olmayan halkların okulları için ders kitapları ve yardımcı kitaplar

²¹⁹ Bkz.: Belge 14, **GA RT**, Fond 977, Op. 4, D. 9980, L. 1-1ob.

²²⁰ Tumaşeva, "N. F. Katanov-Professor Kazanskogo Universiteta", s. 74.

hazırlamış ve redaktör olarak çalışmıştır. Ayrıca 1905 yılında onların eğitimleri hususunda düzenlenen toplantılara katılmak amacıyla St. Petersburg'a, 1907 yılında ise Orenburg'a gitmiştir.²²¹ Katanov ilmî faaliyetleri çerçevesinde birçok resmî kurumun da üyeliğini yapmıştır. 1905 yılından itibaren Kazan Şehir Müzesi'nin üyesi olmuş, 1905-1917 yılları arasında bu kurumun tarih ve etnografya bölüm müdürlüğünü yapmış, 1914-1917 yılları arası ise müze kurulu başkanlığı görevi ile meşgul olmuştur.²²²

Katanov'un toplumsal faaliyetleri çerçevesinde alkole ve sarhoşluğa karşı verdiği savaştan da bahsetmek yerinde olacaktır. Katanov ilmî gezileri sırasında kendi yurttaşlarının içkiye fazla düşkün olduklarını gözlemlemiş ve onları bu kötü alışkanlıktan uzak tutmak için ciddi bir mücadeleye girişmiştir. Kazan'daki *Alkolle Savaş Cemiyeti* (Kazanskoe Obşçestvo Trezvosti)'nin şeref üyesi olan Katanov, bu kurumun sekreterliğini de yapmıştır. Bu cemiyet, fakir halkı alkolden uzak tutmak için Nekrasov Kütüphanesi'nin okuma salonunda okuma-yazma kurslarının verildiği, okuma gecelerinin düzenlendiği, ücretsiz tiyatro oyunlarının oynandığı bir hayır kurumudur. Katanov bu cemiyette halka açık dersler vermiş ve 1896-1901 yılları arasında cemiyetin yayın organı olan *Deyatel* adlı derginin editörlüğünü üstlenmiştir.²²³ Alkol kullanımı, sarhoşluğun ve kumarın zararları, halk sağlığı ile ilgili yazıları da bu dergide yayınlanmıştır. Kokova, Katanov'un birden ve kesin bir şekilde kendini *Alkolle Savaş Cemiyeti*'nin ateşli bir üyesi ilan ettiğini ve ömrünün sonuna dek içkisiz bir hayatı savunduğunu dile getirmiştir.²²⁴ Katanov'un bu cemiyete üye olduğunu gösteren belgeler günümüzde Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde 969 numaralı fonda muhafaza edilmektedir.²²⁵

Kanaatimizce, Katanov'un alkole şiddetle karşı çıkmasının altında yakın dostlarını genç yaşlarında alkolden kaybetmesi yatmaktadır. Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* adlı kitabında Katanov ile ilgili bir anısından bahsederken, Katanov'un

²²¹ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 79.

²²² Akt.: Rikin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 372.

²²³ Smolina, "Nikolay Fyodoroviç Katanov i sovremennost", s. 6.

²²⁴ Kokova, **a.g.e.**, s. 49.

²²⁵ Bkz.: Belge 7-8, **GA RT** Fond 969, Op. 1, D. 1.

kendisine en yakın dostlarını alkole kurban verdiğini anlatmış, Z. V. Togan'ı da bu konuda uyarmıştır. Fakat Togan, Katanov ile ilgili anısını aktarırken, Katanov'un da içki içtiğini dile getirmiştir:

“Bu sene (1912) profesör'ün ellinci doğum ve yıldönümü günü olmuştu. Bu münasebetle evine davet ettiği dostları meyanında ben de vardım. Yemek ve içki çoktu. Bilhassa profesör kendisi çok içmişti. Geç vakit misafirler dağılırken, bana, sen biraz kal dedi. Herkes gidince kütüphane odasında benimle tek başına kalıp çok konuştu. Meğer ki profesörümüz misyonervari bir Hristiyan ve sansör olmasına rağmen Rus arkadaşları tarafından sıkıntılar çekiyormuş. Kendisi Kazan Üniversitesi'nin Tarih ve Arkeoloji Cemiyeti'nin senelerden beri reisi olduğu halde bu sene bu vazifeden atılmışlar veya atacaklarmış. Dedi ki: “Doğu Türk ve Mogollardan oryantalizm yoluna şimdiye kadar üç kişi, Dorji Banzarov, Çokan Velihanov ve ben (Katanov) intisap etmiştik, biz hepimiz Rus kültürüne bütün varlığımızla kendimizi verdik, ben Şamanî'likten ayrılp Hristiyan oldum, onlara hizmet ediyorum. Dorji ile Çokan 35 yaşlarına gelmeden votka'dan öldüler. Çünkü Rus arkadaşlarım onlara ve bana bundan başka bir şey öğretmediler. Şimdi sen dördüncü oluyorsun, bu muhitten kendini koru. Benim muhitim İslâmiyet gibi kuvvetli bir kültüre mensup değildi, bizim varlığımız kalmadı, Rus muhitinde de yabancı kaldık, sen kuvvetli bir kültür muhitine mensup olduğunun ehemmiyetini müdrik olmalısın.” Katanov bunları söylerken durmadan içiyor ve ağlıyordu.”²²⁶

Togan, her ne kadar anılarında Katanov'un içki içtiğinden bahsetse de Katanov, alkole karşı o kadar ciddi bir savaş vermiştir ki, Kokova onun bu ciddiyetini şu sözlerle açıklamıştır: “*Eğer Katanov tarafından sarhoşluğun zararları ve onunla mücadele hakkında yazılmış her yazıyı bir araya toplarsak o zaman ilk çağdan XX. yüzyılın başlangıcına dek bu konuyu işleyen bir ansiklopedi elde etmiş oluruz.*”²²⁷

Katanov, Kazan'da yaşadığı dönemde yurt içinde ve yurt dışında aynı anda birçok resmî kurumda görev almış ve bu görevleri de başarıyla yürütmüştür. 1897 yılında Türkistan Arkeoloji Severler Derneği'ne, 1898 yılında Leven'deki (Belçika) Uluslararası Edebiyat ve Bilim Cemiyeti'ne, 1900 yılında Macar Etnografya Cemiyeti'ne²²⁸, aynı yıl Kazan İstatistik Komitesi ve Fin-Ugor Coğrafya Cemiyeti'ne, 1901 yılında Kazan'daki Puşkin Cemiyeti'ne, 1903 yılında Tarih, Dilbilim ve Etnografya İlişkilerinde Orta ve Doğu Asya İncelemeleri Rusya Komitesi'ne, 1905

²²⁶ Z. V. Togan, **Hatıralar**, İstanbul, TAN Matbaası, 1969, s. 106.

²²⁷ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 49.

²²⁸ GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 10268, L. 1-10b.

yılında Tobolsk Vilâyeti Müzesi'ne, 1906 yılında Kazan Piskoposluğu Kilise Tarih ve Arkeoloji Cemiyeti'ne, 1909 yılında ise Saratov Arşiv Komisyonu'na üye olarak seçilmiştir. Bunların dışında İmparatorluk Rus Arkeoloji Cemiyeti ve İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin, Moskova'daki Doğu Bilimleri, Antropoloji ve Etnografya Cemiyeti'nin, Kazan Alkolle Savaş Cemiyeti'nin üyeliklerini yapmıştır. Ayrıca 22 Şubat 1909 tarihinde oy birliği ile Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'ne onur üyesi olarak seçilmiştir. Katanov'un ilmî çalışmaları ve kurumsal faaliyetleri çağdaşları tarafından büyük takdir görmüştür.²²⁹

İlmî gezileri sırasında edindiği bilgiler ışığında Katanov, Türkoloji dünyasının “altın hazinesi”²³⁰ sayılan *Uranhay Dilinin Türkçe Kökenli Diğer Dillerle Akrabalık İlişkisini Gösteren Bir Araştırma Denemesi* adlı doktora tezini yazma imkânı bulmuştur. Bu doktora tezi ile 7 Aralık 1903 tarihinde St. Petersburg Üniversitesi Kurulu tarafından oybirliğiyle kabul edilmiş ve Katanov'a, Türk-Tatar edebiyatı uzmanı payesi verilmiştir. 23 Kasım 1907 tarihinde ise Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi Komisyonu, Üniversite Kurulu'na Katanov'a karşılaştırmalı dilbilim doktoru unvanının (honoris causa-yüksek onur) verilmesini rica etmiş, 15 Aralık 1907 tarihinde de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Katanov'un karşılaştırmalı dilbilim doktoru derecesi onaylanmıştır.²³¹ Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi Komisyonu'nun 26 Kasım 1907 tarihli belgesinde Katanov hakkında şu satırlar yazılıdır:

“Tarih-Filoloji Fakültesi, 15 Kasım 1907 tarihinde yapılan toplantısında, Slav Filolojisi bölümü karşılaştırmalı dilbilim profesörü A. İ. Aleksandrov'un ve Karşılaştırmalı Dilbilim ve Sanskritçe bölümü karşılaştırmalı dilbilim profesörü B. A. Bogoroditskiy'nin konuşmaları şöyledir: “Üniversitemiz, Tatar ve Fin kabilelerinin yaşadığı topraklarda bulunmaktadır. Bilindiği üzere, Kazan Üniversitesi bünyesinde Rusya'nın doğusunda yaşayan yerel kabileleri dilsel, tarihî ve etnografik açıdan inceleyen özel bir “Doğu Fakültesi” kurulması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Fakat geçen yüzyılın ortalarında bu fakülte, St. Petersburg'a taşınmış ve Kazan'da Tarih-Filoloji Fakültesi'nde, fakültemizi özellikle diğer üniversitelerin tarih ve filoloji fakültelerinden ayıran sadece iki bölüm -Doğu dilleri ve Fin

²²⁹ Rıkin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 373.; Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 118.

²³⁰ **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 184.

²³¹ Kokova, **a.g.e.**, s. 92.; Akt.: Rıkin, **a.g.m.**, s. 375-376.

lehçeleri- kalmıştır. Yeni tüzük kapsamında, Doğu Dilleri bölümünün uzun süredir bir temsilcisi yok idi. Daha sonra ise, hayatın özellikle Tatar nüfusu ile ilgili sürekli olarak yeni malzemeleri sunmasına rağmen, bölgenin eski dönemleri ve etnografyası ile ilgili yapılan çalışmalar azaldı. Üniversite bünyesinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti bulunmakta idi. Fakat bu Cemiyet, N. F. Katanov'un Doğu Dilleri uzmanı olarak atanmasına dek, uzman bir yönetici olmaması sebebiyle bu alanda tam bir başarı elde edemedi. Katanov, İmparatorluk St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nde Doğu bilimi alanında dersler almış ve Rusya'nın doğusunda ve Çin'in sınır bölgelerinde bir takım ilmî geziler gerçekleştirmiştir. Bu gezileri sırasında zengin etnografik, dilbilimsel ve tarihî materyaller toplamış, bu materyalleri hem Bilimler Akademisi'nde hem de tek başına yayınlamış ve Kazan Üniversitesi'nin faklı ilmî topluluklarında sunmuştur. Bütün bu eserler, ilim adamının gözlemlerinin doğruluğunu, eksiksizliğini ve çok yönlülüğünü göstermektedir. N. F. Katanov, çeşitli Türk ve Tatar halklarının lehçeleri ile ilgili bir takım ilmî çalışmalar yapmıştır. Tüm bu eserler, kullanılan ilmî yöntem ve sunulan malzemenin doğruluğu ile ilim dünyasında büyük bir öneme sahiptirler ve bu yönleriyle de diğer çalışmalardan ayrılmaktadırlar. Rus ilmî, genel olarak dilbilimsel çalışmalar, özellikle de Doğu dilleri bölümü açısından zengin değildir. Bu nedenle, N. F. Katanov gibi yorulmak bilmeyen bir ilim adamının ve araştırmacının çalışmalarına değer vermemek olmaz. N. F. Katanov, son yıllarda Uryanhay dili üzerine kapsamlı bir monografik çalışma yapmış ve bu dili diğer Türk-Tatar dilleriyle karşılaştırmıştır. İlim adamı böyle bir karşılaştırma için bütün materyali kendi gözlemlerinden ve sözlü eserlerden derlemiştir. Bu yöntem de ilim adamının eserini orijinal kılmıştır. Dolayısıyla bu eser, özel bir başlık taşıyor olsa da, gerçekte Türk-Tatar grubuna ait dillerin karşılaştırmalı bir grameridir. Bu anlamda, bu eser, sadece Türk-Tatar sahasında değil, aynı zamanda mukayese imkânı da dikkate alındığında karşılaştırmalı dilbilim alanında büyük bir değere sahip görünmektedir. Titiz bir araştırma neticesinde ortaya çıkan bu eser, yazarına Batı ilim dünyasında büyük bir ün kazandırmıştır. Örneğin, Macar Etnografya Cemiyeti'nin ve Doğu Ticaret Akademisi'nin yayın organı olan "Revue Orientale. Pour les etudes Ouralo-Altaïques" adlı dergide, Budapeşte Bilimler Akademisi üyesi, Fin-Ugor dilleri araştırmacısı, ünlü bilim adamı, dilbilimci ve etnograf Bernard Munkâcsi, N. F. Katanov'un *Uryanhay Dili Araştırma Denemesi* (Kazan, 1903) adlı çalışması için şu sözleri dile getirmiştir: "Bu eser, Doğu Türk lehçeleri hakkındaki bilgilere son derece değerli bir katkı sunmuştur. Eser, 1889 yılında Rus Bilimler Akademisi tarafından dilbilimsel ve etnografik araştırmalar için görevlendirilen ilim adamının Sayan Sıradağlarının güney yamacında ve Tannu-ula Dağlarının eteklerinde yaşayan Uryanhaylar veya Soyotlor olan bilinen halkın günümüze değin hakkında çok az şey bilinen dilleri ile ilgilidir. Sayın Katanov, 5 aylık ilmî yolculuğu sırasında, akademisyen Radlov tarafından yayınlanan *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler*'in IX. cildinde yer alacak folklorik içerikli birçok ilginç metin toplamıştır. Değerli araştırmacı, derlemenin yanı sıra kitapta ortaya konan fonetik ve morfolojik hükümlerin ana konusu olan birçok sözlüksel malzemeyi de yazmaya çalışmıştır. Eserin önsöz kısmında Uryanhayların tarihi, coğrafi dağılımı ve kabile ilişkilerinin kısa bir özeti sunulmuştur. Eserin ilerleyen sayfalarında Katanov, Uryanhay dilinin genel dilbilim, açısından özelliklerinden, ünlü ve ünsüz seslerin değişiminden, son

eklerin kullanımından bahsetmiş ve oldukça bol örnek vererek Türk dilinin farklı lehçelerini karşılaştırmıştır. Bernard Munkâcsi sözlerine şöyle devam etmektedir: “Daha sonra (yani üçüncü bölümden sonra) Rusça tercümesi yapılmış metinler ve notlar, ses dizini, ayrıca tercüme edilmiş kelimeler ve son olarak Uryanhay halkından bahseden eserlerin zengin bir incelemesi bulunmaktadır. Eser, ayrıntılı bir içerik listesi, hem uzak hem de neredeyse erişilmez Türk lehçelerinin sistematik olarak araştırılması, Türk kökenli tüm deyimlerin karşılaştırmalı dilbilgisi için bir ön çalışma olarak hizmet etmesi ve aynı zamanda materyal sağlaması sebebiyle bir takdiri hak etmektedir. Bu çalışma ile Katanov adını önemli ilim adamları arasına yazdırmıştır.” Ayrıca N. F. Katanov’un yerel bölgenin tarihi üzerine olan çalışmaları ve Türk-Tatar halklarının etnografyası alanındaki araştırmaları, alanın uzmanları tarafından büyük takdir görmektedir. Katanov’un bu alanda topladığı muazzam materyallerin ise tamamı henüz yayınlanmamıştır. Ancak daha önce yayınlanmış olan çalışmaları onun yetenekli ve deneyimli bir araştırmacı-etnograf olduğunu göstermiştir. Tüm bu söylediklerimizden sonra, dilbilim alanındaki tüm çalışmaları için N. F. Katanov’u Karşılaştırmalı Dilbilim Doktoru olarak alanda en yüksek akademik derece olan “honoris causa” unvanı ile onurlandırmak için fakülteye iş bu dilekçeyi vermeyi ahlaki bir görev olarak görüyoruz.”²³²

Katanov doktora tezinin ardından yoğun iş yüküne rağmen ilmî çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir.

1. 6. İlmî Kısıtlanma Yılları (1909-1917)

XX. yüzyılın başında Katanov’un ilmî faaliyetlerinde hissedilir bir düşüş görülmüştür. Bu düşüşün temel sebebi, Katanov’un hayatı boyunca maruz kaldığı sosyal ve psikolojik şartlardır. İlmî başarıları sebebiyle Katanov’a haset ve kıskançlık duyan bazı St. Petersburglu ve Kazanlı ilim adamları her fırsatta onu Rus olmamakla suçlamışlar ve çalışmalarını sert bir dille eleştirmişlerdir. Ayrıca Rusya Bilimler Akademisi Katanov’un hazırladığı ve topladığı materyalleri yayınlamaktan çekinmiştir. Daha önceden de bahsedildiği gibi, Katanov, kalmayı düşündüğü St. Petersburg’da çalışma ortamı bulamadığı için Kazan’a yerleşmiştir. Büyük bir mutlulukla ve umutla Kazan’a gelen Katanov burada da yıllarca derinleşecek bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Kazan Üniversitesi’ndeki profesörlerin de birçoğu Katanov’u Rus olmadığı için dışlamış ve onu yabancı olarak adlandırmışlardır. Katanov ilk önce bu durumu görmezden gelmiş ve büyük bir aşkla eğitim faaliyetlerine yoğunlaşmıştır.

²³² Bkz.: Belge 10, GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 11491, L. 1-1ob, 2-2ob, 3-3ob, 4.

Saygın bir ilim adamı olan Katanov kadro dışı profesörlük unvanı ile öğretmenlik yapmaya devam etmiş ve isteğe bağlı dersleri vermek zorunda kalmıştır. Katanov her ne kadar durumunu değiştirmek için çabalasa da, 1913 yılının Mart ayında Üniversite Kurulu Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Türk-Tatar ve Fin-Ugor Dilleri oturumunda Katanov'un kendi öğrencilerine ders vermesini sağlayacak sürekli bir başkanlığın kurulmasına dair teklifini reddetmişlerdir. Bu durum Katanov'un ruhsal sağlığını derinden etkilemiştir.²³³

Katanov, sekreterliğini ve başkanlığını yaptığı Arkeoloji, Tarih ve Coğrafya Cemiyeti'nde dahi ilmî bilgilerini paylaşabileceği sınırlı bir ortam bulabilmiştir. Cemiyetteki birçok kişi temsilciliği sırasında Katanov'un Rus olmayan halklarla ilgili faaliyetlerinden rahatsız olmuşlardır. Kısaca hem Arkeoloji, Tarih ve Coğrafya Cemiyeti'nde hem de diğer kurumlarda Katanov geniş bir muhalifler grubunun içinde kalmış ve ötekileştirilmeye çalışılmıştır. 1908 yılından itibaren Katanov kendisine meslekî ve toplumsal bir statü sağlamayan ve etrafındaki kişiler tarafından anlaşılmayan ilmî araştırmalara karşı ilgisini biraz kaybetmiştir. Dinî bir ailede yetişen ve kendisi de dinine bağlı bir kişi olan Katanov yaşadığı bu ruhsal krizi yine din ile aşmaya çalışmış, bütün gayretini ve zamanını dinî organizasyonlarda çalışmaya adanmıştır.²³⁴

Katanov ilmî ve eğitim çalışmalarının yanı sıra sansürcülük faaliyetleriyle de ilgilenmek durumunda kalmıştır. 1907 yılında Kazan'da Yayın İşleri Geçici Komitesi kurulmuştur. Bu kurumun başlıca amacı, Rus olmayanların faaliyetlerini yakından izlemektir. Rus sansür memuru M. N. Pinegin'in önerisi ile sansürcülük görevi Katanov'a verilmiştir. O dönemde ruhsal ve maddi bir kriz içinde olan Katanov biraz daha fazla para kazanmak amacıyla bu yıpratıcı görevi kabul etmek zorunda kalmıştır. Katanov'un kurumdaki görevleri; İl Jandarma Yönetimi, bölge mahkemesi ve Kazan valisi olmak üzere çeşitli resmî kurumların ve kişilerin gönderdiği el yazması ve basılı materyalleri okumak, incelemek, tasvir etmek ve Rusçaya çevirmektir. Katanov bu görevi sırasında siyasetten uzak durmuş, tarafsız bir tutum sergilemiştir. Aslında Katanov hayatı boyunca Çarlık rejimine bağlı kalmıştır. Jandarma yönetimi ve valilik

²³³ Rıkin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 376-377.

²³⁴ Rıkin, **a.g.m.**, s. 377-378.

adına eserlerin uygun olmayan yerlerinin çevirisini eşdeğer ifadelerle yapmaya özen göstermiştir. 1916 yılında kendisini ruhen yoran sansürcülük görevini bırakmıştır. Yaklaşık on yıl süren ve ekonomik zorluklar çekmemek amacıyla kabul ettiği sansürcülük görevi Katanov’u ilmî faaliyetlerinden alıkoymuş, sağlığını elinden almıştır.²³⁵

1911 yılının Mayıs ayında ise Kazan İlahiyat Akademisi tarafından Tatar, Kırgız, Başkurt, Çuvaş, Çeremiş, Votyak ve Mordvaların etnografyasını; bu halklar arasında Hristiyanlığın yayılmasının tarihini, dilleri ve lehçeleri alanlarındaki çalışmaların yürütülmesi için boş kadroların doldurulması adına bir yarışma açılmıştır. Katanov da Kazan İlahiyat Akademisi’nde ilmî çalışmaları için uygun bir ortam bulma umuduyla yarışmaya başvurmuş, fakat büyük bir hayal kırıklığı ile karşılaşmıştır. Kazan İlahiyat Akademisi’ndeki farklı gruplar kendi adaylarını yerleştirmek için büyük bir yarış halindedirler. Ayrıca yarışmada çoğunlukta oy almasına rağmen Katanov, bölüm başkanı Yevfimiy Aleksandroviç Malov’un sert itirazına maruz kalmıştır. Ye. A. Malov yarışma sonucuna itiraz etmiş ve Katanov’u Hristiyanlığa karşı objektif tutumundan dolayı suçlamıştır. Malov’un şikâyetlerini dikkate alan heyet, 7 Ekim 1911 tarihinde yarışmanın sonuçlarını iptal ederek, A. Mihaylov’u seçmiştir. Fakat Mihaylov’un “ailevi sebepleri” gerekçe göstererek görevi reddetmesi üzerine 30 Kasım 1911 tarihinde bu görev Katanov’a devredilmiştir.²³⁶

Kendini ait hissetmediği bir ortamda çalışması Katanov’u ruhsal açıdan daha da güçsüzleştirmiştir. Bu sebeple, 1911 yılından sonra Katanov’un çalışmalarının sayısı azalmıştır. Bu sırada Katanov öğretmenlik işlerinin yanı sıra Arkeoloji Tarih ve Etnografya Cemiyeti’ndeki görevlerini aksatmış, oturumlara katılmamış, *İzvestiya*’nın basımını geciktirmiştir. 1898 yılından beri bu kurumun başkanı ve sekreteri olarak çalışan Katanov 19 Mart 1914 tarihindeki oturumda yardımcılarıyla birlikte kurumun finansal kaynaklarını sorumsuzca harcadığı gerekçesiyle suçlanmıştır. Katanov bu asılsız suçlamaları kişisel algılamış ve kurum ile tüm bağlantısını kesmiştir. Cemiyetin yeni temsilcisi M. M. Hvostov bu durumu “kurumdaki ölü noktaların temizlenmesi” olarak açıklamıştır. Katanov bu dönemde bütün ilmî çalışmalarından uzaklaştığını

²³⁵ Geniş bilgi için bkz.: Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 84-114.

²³⁶ Rikin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 377-378.

göstermek istemişçesine bir tavır sergilemiştir. 1914 yılının yaz ayında yaklaşık dokuz bin kitaptan oluşan kütüphanesini tam da bu ruhsal kriz döneminde satmaya karar vermiştir. Katanov bu dönemde sadece üniversitedeki öğretmenlik vazifesi ile meşgul olmuştur.²³⁷

1. 7. Ömrünün Son Yılları (1918-1922)

Katanov, hayatı boyunca politikadan uzak durmuş, politik görüşlerini çalışmalarına yansıtmamış ve Kazan Üniversitesi'nde iken daima tarafsızlığını korumuştur.

1917 yılının Ekim ayında Kazan'da *Kuzeydoğu Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü* (Severo-Vostochny Arheologičeskiy i Etnografičeskiy Institut) açılmıştır. Enstitüyü öğrenci temsilcilerinin de içerisinde bulunduğu kuruldan seçilen bir başkan yönetmiştir. Enstitüde öğretmenlerin ve öğrencilerin bir arada bulunduğu toplantılar yapılmıştır. Enstitüdeki dersler genellikle akşamları profesörler tarafından verilmiştir. Katanov'a da enstitünün Arkeoloji Bölümü'nün dekanlığı teklif edilmiş, Katanov da bu görevi isteyerek kabul etmiştir. Enstitüde Altın Orda Tarihi, Kaynak İncelemesi derslerini veren Katanov ayrıca Doğu Nümizmatigi ile Doğu Kronolojisi kurslarını da açmıştır. Enstitüde hâkim olan demokratik ruh gittikçe Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin başkanı olduğu dönemdekine benzemeye başlamış, Katanov da bu sebeple buradaki görevinden istifa etmiştir. 1919 yılının Mayıs ayında Katanov'a enstitüde yeni açılan Doğu bölümü başkanlığı teklif edilmiş, o da kabul etmiştir. 1921 yılında ise bu enstitü, *Doğu Akademisi*'ne dönüştürülmüş, Katanov da öğretmenlik mesleğine bu kurumda devam etmiştir. Katanov'un yıllardır kurduğu hayaller sonunda gerçek olmuş, burada Katanov her türlü küçümseyici bakıştan uzak bir şekilde sadece sevdiği işle meşgul olmuştur.²³⁸

Doğu Akademisi'nin dışında Katanov, *Millî Eğitim Bakanlığı Yüksek Enstitüsü* (Vısşaya Institut Narodnogo Obrazovaniya)'nde Çuvaş dili kursları, *Yüksek Doğu*

²³⁷ Rıkin, **a.g.m.**, s. 378-379.

²³⁸ **A.g.m.**, s. 379-380.

Müziği Okulu (Vısşaya Vostochnaya Muzıkalnaya Şkola)'nda ise Türk-Tatar halklarının halk sanatı tarihi ile ilgili dersler vermiştir. 15 Şubat 1919 tarihinde Rusya genelinde yapılan bir yarışmada Katanov, Kazan Üniversitesi profesörü seçilmiş, 1 Ağustos 1921 tarihinden itibaren ise resmî olarak Toplum Bilimleri Profesörlük unvanı ile onurlandırılmıştır.²³⁹ 31 Ocak 1919 tarihinden itibaren Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Doğu Bölümü komisyonunu yönetmeye başlamıştır. Katanov burada nümizmatik koleksiyonlarını toplamış ve kayıt altına almıştır. Katanov ayrıca farklı kurumların önerisi ile Tatar dili ve edebiyatı konusunda halka açık dersler vermiştir. Çok yoğun çalışan Katanov'un bu dönemde haftada kırk yedi saat ders verdiği olmuştur.²⁴⁰

Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti 1919 yılında yeniden yapılandırılmıştır. 1914 yılında Katanov'u görevden uzaklaştırmak isteyenler 17 Ocak 1919 tarihinde Cemiyet'in ilk oturumunda Katanov'u yeniden cemiyet başkanı olarak seçmişlerdir. 1919 yılının Mart ayında Katanov bu kez kurumdaki eğitim komisyonuna da katılmış ve yeniden Bulgar kalıntılarını inceleme komisyonunda çalışmaya başlamıştır. Katanov, bu dönemde yeniden ilmî çalışmalarından zevk almaya başlamış ve ilmî çalışmalarına eski şevkiyle geri dönmüştür. 1919-1921 yıllarında Katanov pek çok ilmî çalışma kaleme almıştır. Bu çalışmaların arasında *Doğu Akademisi*'nde verdiği ders notlarından oluşan *Doğu Kronolojisi* (Vostochnaya Hronologiya) adlı çalışması ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde Katanov'un diğer ilmî çalışmaları arasında vefatından önce yayınladığı *Volga Bulgarlarının Epigrafik Anıtı* (Epigrafiçeskiy pamyatnik Voljskoy Bulgarii, 1921) adlı eseri de yer almaktadır.²⁴¹

Bu dönemde Katanov'un Kazan'daki yaşamı gittikçe kötüleşmiştir. Rusya'daki iç savaş ve ardından gelen kuraklık, açlık ülkenin ve Katanov'un yaşamını derinden etkilemiştir. Katanov ilmî çalışmalarının yanı sıra bu dönemde ağaç kesme, yük taşıma, bahçe ile ilgilenme, yiyecek kuyruklarında saatlerce bekleme gibi fiziksel

²³⁹ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 123.; Rıkin, "Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva", s. 380.

²⁴⁰ Rıkin, **a.g.m.**, s. 380.

²⁴¹ **A.g.m.**, s. 380-381.

kuvvet gerektiren işlerle ilgilenmek durumunda kalmıştır. İ. M. Pokrovskiy, Katanov'un yaşadığı zorlukları şu satırlarda dile getirmiştir:

“Nikolay Fedoroviç'in sağlığı 1921 yılının sonbaharında geçirdiği felçten sonra daha da bozulmuştu. Dinlenmekten ziyade günlük hayatın getirdiği zorunluluklar sebebiyle toprak kazmak, bahçeye sebze dikmek, tarlasındaki sebzeleri 5 verst ötedeki evine taşımak, ağır kütükleri dizmek, odun kesmek, su taşımak gibi ağır ve yorucu işlerde çalışmak zorunda kalıyordu.”²⁴²

Katanov tüm sıkıntılara ve zorluklara rağmen hiçbir zaman hayatından şikâyet etmemiştir. Fakat Katanov'un maddi durumu gün geçtikçe kötüleşmeye devam etmiş, Katanov da daha iyi bir yaşam için Kazan'dan ayrılmayı ciddi ciddi düşünmeye başlamıştır. Krasnoyarsk, Vladivostok, Taşkent, Bakü Üniversitelerinden ona ve ailesine daha iyi şartlarda yaşama imkânı sunan iş teklifleri gelmeye başlamıştır. Katanov taşınma için gerekli parayı bulmak adına önce tüm varlığını satmaya kalkmış, fakat son anda Kazan'dan ayrılma kararından vazgeçmiştir. Bütün zorluklara rağmen Kazan'da kalarak ilmî çalışmalarıyla ilgilenmeye devam etmiştir. Fakat Katanov'un vücudu açlığa ve fazla iş yüküne daha fazla dayanamamış ve 1921 yılının ilkbaharında felç geçirmiştir. 1922 yılının başında ise ciddi bir soğuk algınlığına yakalanmış ve bu hastalık onu yatağa mahkûm etmiştir. 1922 yılının Mart ayında Katanov, Kazan Şamovskaya Hastanesi'ne yatırılmış ve burada ciddi bir ameliyat geçirmiştir. 10 Mart 1922 tarihinde ise vefat etmiştir.²⁴³ Katanov'un yaşadığı bu sıkıntılı dönemi ve ölüm haberini B. V. Miller, S. F. Oldenburg'a 11 Mart 1922 tarihinde yazdığı mektupta şöyle anlatmıştır:

“Çok Saygıdeğer Sergey Fyodoroviç,

Size çok üzücü bir haber vereceğim. Dün (10 Mart gecesi) Nikolay Fedoroviç Katanov vefat etti. Sonbahardan beri hasta idi. İlk olarak vücudunun sağ tarafına inme inmişti. Ardından sürekli olarak iyileşmeye başlamıştı ki odasından çıkmadığı halde (elbette odası çok iyi ısınmıyordu) üşüttü. Hızla vereme dönüşen göğüs zarı iltihaplanmasından ileri gelen bir hastalığa yakalandı. Akciğerlerde iltihap tespit eden doktorlar aslında umutsuz olan bir ameliyatla onu iyileştirmeye karar verdiler. Ameliyat başarılı geçmişti. Fakat

²⁴² Pokrovskiy, **Pamyati Professora N. F. Katanova**, s. 5.

²⁴³ Rikin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva”, s. 380.

Katanov birkaç gün içinde kötüleşti. Yarın onu defnedeceğiz. Burada yaşadığım için iki yıldan fazla bir süredir Nikolay Fedoroviç'in yaşamını takip ediyordum. Çok zor günler geçirdi. Her gün odun keserek, su taşıyarak, yazları ise bahçede nöbet tutarak, patates çuvalarını taşıyarak, sonbaharları ise soğuk ve nemli havada bahçede gece nöbeti tutarak kalbini yormuş ve sağlığını bozmuştu. Bu kadar üstün yetenekli bir Doğu bilimci Tataristan Cumhuriyeti'nin başkentinde işte böyle yaşıyordu. Bakü Üniversitesi onu seçmiş ve ona delegeler göndererek hemen taşınmasını rica etmişti. Katanov bunu hayal etse de sağlığı izin vermiyordu, bekleyemedi. Acaba sağlıklı olsaydı, gitmesine izin verirler miydi? Katanov'un yaşamını maddi olarak kolaylaştıracağı için Nikolay Fedoroviç'in dostları ve iş arkadaşları ona ısrarla gitmesini söylediler. Onun buradaki ilmî mirasını herkes, elbette ki Sergey Yefimoviç Malov da biliyordu. Ama şimdi Sergey Yefimoviç tifodan yatıyor. Akademi Merkezi'nin müdürü benden Katanov'un eşine bütün kütüphaneyi Halk Komiserliği'nin satın alacağını söylememi rica etti. Ama bir de el yazmaları var. Hatırlarsanız, siz bir yıl önce benden merhuma Bilimler Akademisi'nin onları almak istediğini söylememi rica etmiştiniz. O zaman bana kesin bir cevap vermemiş ve bu konuyu konuşmaktan kaçınmıştı. Siz Sergey Yefimoviç Malov'dan, eğer sağlığı izin verirse, bu el yazmalarının tasnif işini üstlenmesini rica eder misiniz? Bilimler Akademisi'nin onun dul eşine de bir ödenek verilmesi talebini desteklemesi ne kadar iyi olurdu. (Katanov'un yetişkin bir kızı vardı.) ...²⁴⁴

Katanov'un vefatını *Kazanskiy Bibliofil* adlı dergi ise şu satırlarla halka duyurmuştur: “*Dünyaca tanınan büyük ilim adamı geride büyük bir ilmî miras ve fakir bir aile bırakarak yarı aç geçen hayata gözlerini yumdu.*”²⁴⁵ Katanov'un cenazesi ilk önce Kazan Preobrajenskiy Manastırı Mezarlığı'na defnedilmiştir. 1928 yılında manastır mezarlığının yıkılmasıyla Kazan Şehir İcra Komitesi'nin izniyle Katanov'un naaşı, Kazan Arsk Mezarlığı'na nakledilmiştir.²⁴⁶ Katanov'un temsili mezarı, mezarlığın hemen girişinde sol tarafta, ona ilim yolunu açan ve onun ilk öğretmenlerinden biri olan İlminski'nin mezarının çok yakınında bulunmaktadır.

²⁴⁴ Akt.: Valeev, “«On Nujen dlya Kazani» (O Nauçnom Nasledii N. F. Katanova)”, s. 146-147.

²⁴⁵ Akt.: Valeev, O. N. Korşunova, S. M. Mihaylova, “Kazan: Naučno-Pedagogičeskaya i Obşçestvennaya Deyatelnost”, s. 96.

²⁴⁶ Rikin, “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorčestva”, s. 382.

1. 8. İstanbul'daki Kütüphanesi ve Yazılı Mirası

Katanov, Çarlık Rusyası döneminde birçok Türk halkının dilini, kültürünü, etnografyasını ve tarihini araştırarak, çalışmalarıyla Türkoloji alanına çok sayıda yeni eserler kazandırmış bir ilim adamıdır. XIX. ve XX. yüzyılın başlarında Türk Dünyası ve Türk coğrafyasına dair bilgi, belge ve bulgulara ulaşmak, araştırma ve gözlem yapmak oldukça güç olmasına rağmen, Katanov, Rusya, Sibirya, Moğolistan ve Doğu Türkistan'ın ulaşılması oldukça güç bölgelerine farklı dönemlerde çok zor şartlar altında ilmî geziler gerçekleştirmiştir. Bu gezileri sırasında birinci el kaynaklardan edindiği bilgileri kayıt altına alarak, birçok halkın karanlık geçmişlerine ışık tutmuştur. Katanov'un bu çalışmaya ilham kaynağı olan İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İÜ TAE)'ndeki kütüphanesi de Katanov'un Rusya'da Türk ve Doğu halkları ile ilgili konularda literatür çalışması yapan usta bir derleyici olduğunu göstermektedir.

Katanov, Türkiye'de hakkında akademik düzeyde yeterli çalışılmamış bir ilim adamıdır. Hayatını, ilmî faaliyetlerini ve kütüphanesi hakkında Türk araştırmacılar tarafından Türkiye'de yayınlanmış ya da Rusçadan Türkçeye çevirisi yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.²⁴⁷

²⁴⁷ Nikolay Fedoroviç Katanov'un hayatı, kütüphanesi ve ilmî çalışmaları ile ilgili Türkiye'de yayınlanmış çeviri, makale, kitap ve kitapta bölümler şöyledir; Ahmet Temir, "Türk (Hakas) Asıllı Rus Türkologu N. F. Katanov (1862-1922)", **Türk Dili**, C. LIV, Sayı 429, Ankara, Eylül 1987, s. 148-153.; Hasan Eren, **Türklük Bilimi Sözlüğü I, Yabancı Türkologlar**, 2. bs., Ankara, TDK Yayınları, Sayı: 705, 1998, s. 186-187.; Fikret Türkmen, "75. Ölüm Yılı Dönümünde Türk Soylu İlk Türkolog Nikolay Fedoroviç Katanov", **Türk Dili**, Sayı 545, Ankara, Mayıs 1997, s. 483-489.; Kokova, **Nikolay Federoviç Katanov**; Metin Ekici, "Türkolog Nikolay Fedoroviç Katanov ve Eserleri", **Türk Kültürü**, XXXVI, Sayı 423, Temmuz 1998, s. 409-424.; Timur Davletov, "Hakas Prof. Nikolay Födoroviç Katanov (19 Mayıs 1862-10 Mart 1922)", **TARİH: Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı 145, İstanbul, (Ocak 1999), s. 18-19.; İsmail Güleç, "Kuruluşunun Yetmiş Beşinci Yılında İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü", **Müteferrika Dört Aylık Kitabiyat Dergisi**, 13, Kış 2000/2, s. 1-9.; N. F. Katanov, **Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri. Bilimsel Eserlerinden Seçmeler**, Yay. haz. V. E. Maynogaşeva, Çev. Fatma Özkan, Ankara, Türksoy Yayınları No:16, 2000.; İsmail Güleç, "Katanov Kitapları", **Müteferrika**, Sayı 23, İstanbul, Yaz 2003, s. 167-174; Mustafa S. Kaçalin, Mustafa Türkoğlu, "KATANOV, Nikolay Fyodoroviç (1862-1922)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXV, Ankara, 2002, s. 28-29.; G. İ. İshakov, "Kazan Üniversitesi'nin Profesörü Nikolay Fedoroviç Katanov'un Türkoloji Çalışmaları"; S. N. İvanov, "K. F. Katanov'un Hayatı ve İlmi Çalışmalarına Dair"; N. F. Katanov, **Türk Kabileleri Arasında**; N. F. Katanov, **Sibirya ve Doğu Türkistan'dan Mektuplar**, Çev. Burçak Okkalı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.; Zoya M. Monguş, "N. F. Katanov'un İstanbul'daki Kütüphanesi", Çev. Sevim Hacıoğlu, **Türkiyat Mecmuası**, C. 21, Güz 2011, s. 446-451.; Bkz.: Aleksandr Kolesnikov, İlyas Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü, I. Cilt, I. Kitap: Rusya Türkologları (XX. Yüzyıl)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011, s. 82-84.;

Katanov'un ilmî mirasının izini sürmek için araştırmaya Türkiye'deki kütüphanesinin tarihçesini incelemekle başlamak daha yerinde olacaktır.

Katanov arkasında Türk Dünyası adına yazılı kaynaklardan ve görsel materyallerden oluşan çok değerli bir ilmî miras bırakmıştır. XX. yüzyılın başlarında geçirdiği ruhsal bunalım ve maddi sıkıntılar sebebi ile Katanov kütüphanesini istemeyerek de olsa satmak zorunda kalmıştır. Katanov'un kütüphanesini satmak istemesinin tek sebebi maddi sıkıntılar olmamıştır. Yaşamış olduğu manevi sıkıntılar da ilim adamını kütüphanesini satma sebeplerindendir. Katanov'un yakın arkadaşı Tarihçi Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* adlı eserinde Katanov'un kütüphanesini satmasının başka bir sebebini ise şöyle açıklamıştır:

“Prof. Katanov'un karısı kitap ve kütüphane düşmanı idi. Kocasına: “ya ben ya kütüphanen” demiş. O zaman toz temizlemek için elektrik süpürgeleri de olmadığından kadınlar için toz almak, bilhassa kitapların tozlarını almak çok can sıkıcı bir iş oluyordu. Bu yüzden ve başka sebeplerden anlaşılmadı. Evlâd annesi olan bu hanımın yüzünden Prof. Katanov, kütüphanesini satmayı kararlaştırdı.”²⁴⁸

Katanov, henüz Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nda okurken kütüphanesindeki eserlerini toplamaya başlamıştır. Kütüphanesini satmak ise ilim adamını derinden sarsmıştır.²⁴⁹ Yakın dostu Prof. N. V. Nikolskiy'e üzüntüsünü “*Kütüphanemden ayrılınca sanki bir yakınımı kaybetmiş gibi kendimi kötü hissettim.*” sözleriyle ifade etmiştir.²⁵⁰

Katanov'un mirasının büyüklüğü ve nerelere dağıtıldığı tam olarak tespit edilememiştir. Katanov, ilmî gezileri sırasında elde ettiği görsel materyalleri daha hayatta iken Rusya ve Sibirya'daki çeşitli müzelere ve kuruluşlara bağışlamıştır. Yazılı

Emre Özsoy, “Ölümünün 96. Yılı Münasebetiyle Türk Asıllı Türkolog Nikolay Fedoroviç Katanov”, **ANASAY**, Sayı 3, Şubat 2018, s. 43-59.

²⁴⁸ Togan, *Hatıralar*, s. 121.

²⁴⁹ Datsışen, “N. F. Katanov-Vospitannik Krasnoyarskoy Gimnazii”, s. 26.

²⁵⁰ N. V. Nikolskiy, “Nikolay Fyodoroviç Hakkında Anılar”, N. F. Katanov, **Türk Kabileleri Arasında**, Çev. Atilla Bağcı, 1. bs, Konya, Kömen Yayınları, Şubat 2004, s. 18.

mirasının büyük bir kısmı ise günümüzde İÜ TAE kütüphanesinde muhafaza altındadır.²⁵¹

İÜ TAE, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle 12 Kasım 1924 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığına bağlı olarak *Türkiyat Enstitüsü* adı altında kurulmuştur. Türkiye'de kurulan ilk enstitüdür. Enstitü'nün ilk müdürü ise "Türk edebiyatı tarihçiliğinin ilk kurucusu" sayılan Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966)'dür.²⁵² Türkiyat Enstitüsü, 1981 yılında yayınlanan 2547 Sayılı Kanun ile Türkiyat Araştırma Merkezi adını almış, 1991 yılında çıkarılan 3699 Sayılı Kanun ile ise günümüzdeki adıyla adlandırılmaya başlanmıştır.²⁵³ Enstitü'nün temel amacı, Türk Dünyası ile ilgili bütün alanlarda (dil, tarih, kültür, edebiyat, etnografya, arkeoloji) araştırmalar yapmak ve bu araştırmaları yayınlamaktır. Enstitünün 12 Kasım 1924 tarihli kuruluş talimatnamesinin 7. Maddesi gereğince, enstitü bünyesinde özel bir Türkoloji Kütüphanesi'nin kurulmasına karar verilmiştir.²⁵⁴ Katanov'un yazılı mirasının bulunduğu kütüphane de bu enstitünün temelini oluşturmuştur. İÜ TAE,

²⁵¹ Gülcan İnalçık, "Nikolay Fedoroviç Katanov'un Kütüphanesinin Türkiye'ye Getirilmesine Dair Bir İnceleme", *MUTAD*, Cilt 7, Sayı 2, 2020, s. 363.

²⁵² **Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966)**: 4 Aralık 1890 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Ayasofya Merkez Rüştîyesi ve Mercan İdadisi'nden sonra 1907 yılında Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi)'a devam etse de hukuk eğitimini tamamlamadan 1910 yılında okuldan ayrılmıştır. 13-14 yaşlarında şiir yazımıyla ilgilenen M. F. Köprülü hukuk öğrenimi sırasında *Mehâsin*, *Servet-i Fünûn* dergilerinde ve *Tanîn* gazetesinde şiirlerinin yanı sıra sosyoloji, sanat ve eleştiri alanlarında yazılar yazmıştır. Mercan, Kabataş ve Galatasaray Liselerinde edebiyat ve Türkçe hocalığı yapmıştır. Ziya Gökalp'in etkisinde kalan Köprülü 1911 yılında Türk Yurdu Cemiyeti'ne katılmıştır. 1913 yılında Halid Ziya Uşaklıgil'in istifasıyla boşalan İstanbul Darülfünunu'na henüz yirmi üç yaşındayken profesör olarak atanmıştır. Aynı yıl *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul* adlı makalesini *Bilgi Mecmuası*'nın ilk sayısında yayınlamıştır. 1918 yılında *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı ilk büyük eserini kaleme almıştır. 1923 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığına seçilmiştir. 1925 yılında Türkiyat Enstitüsü'nün başına getirilmiş ve enstitünün yayın organı olan *Türkiyat Mecmuası*'nın müdürlüğünü yapmıştır. 1933 yılında Ordinaryus Profesör olan Köprülü hem yurt içi hem de yurt dışında çeşitli ilmî kurumların üyeliğini yapmıştır. Atatürk'ün ısrarı ile Kars milletvekilliğine seçilen Köprülü, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Önemli devlet makamlarında bulunan Köprülü 1966 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Cenazesi Çemberlitaş'ta bulunan Köprülü Türbesi'ndeki babasının yanına defnedilmiştir. Geniş bilgi için bkz.: Ömer Faruk Akgün, "Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXVIII, Ankara, 2003, s. 471-478.; Hasan Hüseyin Güneş, "Bir Üstad-ı Âlem: Mehmed Fuad Köprülü", *Tarih Okulu*, Sayı XI, Eylül-Aralık 2011, s. 103-119.

²⁵³ İÜ TAE'nin kuruluş tarihi hakkında geniş bilgi için bkz.: **Balkanlar'da Türk Mührü**, Yay. haz.: Osman Fikri Sertkaya, Yıldız Kocasavaş, Erol Çetin, Yavuz Tiryaki, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayın No: 1, 1998, s. VII-VIII.; İsmail Güleç, "Kuruluşunun Yetmiş Beşinci Yılında İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü", **Müteferrika Dört Aylık Kitabiyat Dergisi**, 13, Kış 2000/2, s. 1-9.; Mustafa Özkan, "İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 4 Sayı 8, 2006, s. 585-592.

²⁵⁴ Geniş bilgi için bkz.: Güleç, **a.g.m.**, s. 2-3.; Özkan, **a.g.m.**, s. 586.

1924-1948 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nin ana kapısının sağ tarafında bulunan ve günümüzde *Profesörler Evi* adıyla anılan binada ilk çalışmalarına başlamıştır. 1948 yılında ise Beyazıt Hamamı arkasındaki Seyyid Hasan Paşa Medresesi'ne nakledilmiştir. 1989 yılından itibaren ise Horhor Caddesi Fatih Parkı karşısındaki beş katlı bir binaya taşınmıştır. 2021 itibari ile enstitü ve Katanov Kütüphanesi yeniden Seyyid Hasan Paşa Medresesi'ne nakledilmiştir.²⁵⁵

Türk araştırmacıların yazdıkları eserlerde ve Rusçadan Türkçeye çevirisi yapılan çalışmalarda Katanov'un kütüphanesinin Türkiye'ye hangi tarihte, kime satıldığı ve kim(ler) tarafından Türkiye'ye getirildiği konusunda farklı bilgileri yer almıştır. Genel olarak, bu çalışmalarda Katanov'un kütüphanesinin 1912, 1914 ve 1922 gibi farklı yıllarda bir veya iki parça halinde Türkiye'ye satılmış olabileceği dile getirilmiştir. Kütüphaneyi satın alan kişiler içinde ise Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sadrazamlık makamında bulunan Hüseyin Hilmi Paşa, Tevfik Paşa ve Mısırlı Said Halim Paşa'nın isimleri geçmiştir.²⁵⁶

Katanov'un yakın arkadaşı Nikolskiy anılarında kütüphanenin Türkiye'ye satılma gerekçesini Katanov'un kendisine şu sözlerle anlattığını dile getirmiştir:

“Ben, kendi kütüphanemi Türkiye'ye sattım, peki neden? Hadise şöyle: Ben Akademi Nauk'a (Bilimler Akademisi'ne) kütüphanemi almalarını önerdim, ama onlar almayı istemediler. Sonra İrkutsk Üniversitesi'nde Şarkiyat Fakültesi açılması için kütüphanemi almalarını Sibirya Genel Valisi'ne ilettim, eğer alsalardı benim kütüphanem İrkutsk Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Kütüphanesi için bir temel teşkil edecekti. Sibirya Genel Valisi Eğitim Bakanlığı'na başvurdu, ama oradan da olumsuz yanıt geldi. Ben yine aynı teklif ile Taşkent Üniversitesi için Türkistan Genel Valisi'ne gittim. Zamanın Genel Valisi Kaufman'ın Eğitim Bakanlığı'na başvurmasını müteakiben oradan da red cevabı geldi. Daha sonra ben Leipzig'de oranın seçkin kitap yayıncılarına başvurdum ve onlar benim kitaplarımı almak istemediler ve o esnada Türkiye'den Kazan'a yardımcılarını ile beraber Başbakan Hilmi Paşa gelmişti. Tüccar Yunusov'da kalmışlar ve iyi bir kütüphanem olduğunu öğrenmişler. Hilmi Paşa derhal kütüphanemi almak

²⁵⁵ İÜ TAE resmi internet sayfası, (Çevrim içi), <https://turkiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/enstitumuz/tarihce>, 18 Haziran 2020.

²⁵⁶ İnalçık, “Nikolay Fedoroviç Katanov'un Kütüphanesinin Türkiye'ye Getirilmesine Dair Bir İnceleme”, s. 364.

için bana başvurdu, yardımcılarını görevlendirdi ve onları Türkiye'ye – Konstantinapolis'e – Üniversiteye postaladı. Kütüphane halen oradadır.”²⁵⁷

Türkiye’de Katanov hakkında yayınlanmış en kapsamlı çalışma Rus araştırmacı yazar İrina Kokova’nın 1998 yılında Muvaffak Duranlı tarafından Rusçadan Türkçeye çevrilen eseridir. Kokova, Katanov’un kütüphanesinin satış öyküsünün Nikolskiy’nin anılarında ayrıntılarıyla yer aldığını belirtmiş ve buradaki bilgilerden yola çıkarak ilim adamının Doğu ile ilgili kitaplardan ve yaklaşık dokuz bin cilt olan yirmi iki dildeki el yazmalarından oluşan zengin kütüphanesini 1914 yılında Türk Başvekili Hilmi Paşa’ya sattığını dile getirmiştir. Ayrıca kütüphaneyi satın almaları için Katanov’un Sibiry Genel Valisi, İrkutsk Üniversitesi ve Halk Eğitim Bakanlığı’na başvurduğunu, ilim adamının asıl isteğinin ise kütüphanesinin İrkutsk Üniversitesi bünyesinde kurulacak olan Doğu Fakültesi’ne bir temel oluşturması olduğunu, fakat ilim adamının bu kurumlardan olumlu bir cevap alamadığını yazmıştır.²⁵⁸

Katanov’un doğumunun 150. yılı şerefine Mart 2012 tarihinde Hakasya’da HakasFilm tarafından *Sudba inorodtsa* (Bir Yabancı’nın Yazgısı) adlı bir belgesel çekilmiştir. Bu belgeselde de konuşma yapan Kokova yine Katanov’un isteğinin aslında kütüphanesini İrkutsk Üniversitesi’ne satmak değil de hediye etmek olduğunu, fakat bunun için kuruma başvurduğunda olumsuz bir cevapla karşılaştığını dile getirmiştir. Ayrıca 1912 yılında Osmanlı sadrazamı Hilmi Paşa’nın Kazan’a geldiğini ve Katanov’un kütüphanesini satacağını öğrenince Katanov’dan iyi bir para karşılığında kütüphaneyi satın aldığını söylemiştir.²⁵⁹ Görüldüğü üzere, Kokova’nın anlattıkları Nikolskiy’nin anılarını doğrular niteliktedir. Fakat Kokova’nın kitabında ve belgeselde söylediği tarihler birbiriyle örtüşmemektedir.

Sosyolog ve Şaman araştırmacısı Timur Davletov da 1999 yılında kaleme aldığı makalesinde Katanov’un yirmi iki dilde yazılmış Doğu ve Batı ile ilgili kitap ve

²⁵⁷ Nikolskiy, “Nikolay Fyodoroviç Hakkında Anılar”, s. 18.; Kokova, **Nikolay Feoroviç Katanov**, s. 111.

²⁵⁸ Kokova, **Nikolay Feoroviç Katanov**, s. 111.

²⁵⁹ Geniş bilgi için bkz.: “Sudba inorodtsa”, HakasFilm, 2012, 1.02.36-1.03.30 arası. (Çevrim içi) <https://ok.ru/video/65998984893719-1>, 18 Haziran 2020.

elyazmalarından oluşan, yaklaşık dokuz bin eserin bulunduğu Katanov Kütüphanesi'nin 1912 yılında yine Hilmi Paşa tarafından satın alındığını dile getirmiştir.²⁶⁰

İsmail Güleç ise Katanov'un kütüphanesinin Türkiye'ye getirilmek üzere 1912 ve 1922 yıllarında iki kısım halinde satın alınmış olabileceğini, Katanov'un aslında bu kitapları Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nde kurulacak olan İlimler Akademisi için topladığını yazmış ve “*Katanov'un kitaplarının Türkiye'ye hangi tarihlerde nasıl ve kimler tarafından getirildiğinin*” incelenmesi gereken bir konu olduğunu belirtmiştir. Makalenin devamında ise Kokova'nın çalışmasına atfederek kütüphaneyi Kazan'a gelen Hilmi Paşa'nın satın alıp, İstanbul'a getirdiğini aktarmıştır. Fakat Güleç, adı geçen Hilmi Paşa'nın 1912 yılında hayatta olmadığını, 1914 yılında sadrazamlık yapan kişinin Mısırlı Said Halim Paşa olduğunu söylemiştir. Ardından Hilmi Paşa adının Kokova'nın kitabında yer aldığını ve bu bilgilerin düzeltilmeye ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir. Daha sonra ise kütüphaneyi satın alan kişinin Tefik Paşa olabileceğini savunmuştur. Kütüphanenin ikinci kısmı ile ilgili olarak ise Katanov'un 1922 yılında vefat etmesinin ardından eşinin kütüphaneyi satışa çıkardığını, bu haberi alan Evkaf Nezareti'nin ise gerekli işlemleri yapıp, 3000 altın karşılığında bu kitapları satın aldığını ve kütüphanenin önce Süleymaniye Kütüphanesi'ne konulduğunu, daha sonra ise Türkiyat Enstitüsü'nün kurulmasıyla da kütüphanenin bu kuruma devredildiğini dile getirmiştir.²⁶¹

İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi Mustafa Özkan'ın da 2006 yılında kaleme aldığı makalesinde dile getirdikleri Güleç'in ifadeleri ile örtüşmektedir. M. Özkan da Katanov'un kütüphanesini Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nde kurulacak İlimler Akademisi'nin Türkoloji bölümü için bütün hayatı boyunca seçip bir araya getirdiğini, ölümü üzerine eşinin kitapları satmak istediğinde, Evkaf Nezareti'nin devreye girip, 3000 altın ödeyerek bu kütüphaneyi satın aldığını

²⁶⁰ Bkz.: Timur Davletov, “Hakas Prof. Nikolay Födoroviç Katanov (19 Mayıs 1862-10 Mart 1922)”, **TARİH: Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, S 145, İstanbul, (Ocak 1999), s. 19.

²⁶¹ Güleç, “Kuruluşunun Yetmiş Beşinci Yılında İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü”, s. 5.

ve Süleymaniye Kütüphanesi'ne devrettiğini yazmıştır.²⁶² Özkan'ın bu satırları kaleme alırken referans aldığı kaynak, büyük bir ihtimalle, Güleç'in makalesidir.

İÜ TAE'nün bir dönem müdürlüğünü yapan Osman Fikri Sertkaya da 1998 yılında enstitüsü bünyesinde çıkarılan derginin "Sunuş" kısmında enstitünün temelini teşkil eden Katanov Kütüphanesi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı olan Tevfik Paşa tarafından I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından üç ay kadar önce kendisinden 3000 altına satın alınarak Türkiye'ye gönderildiğini dile getirmiştir.²⁶³ O. F. Sertkaya, TAE'daki müdürlüğü görevi sırasında Rysbek Alimov ile birlikte Katanov kütüphanesindeki kitapların bir kataloğunu hazırladığını ve bu kataloğun yayınlanacağını Katanov ile ilgili yazmış olduğu bir makalesinde dile getirmiştir.²⁶⁴

Katanov'un kütüphanesini konu alan bir diğer çalışma, 2011 yılında *Tuvinskaya Pravda* adlı gazetede yayınlanan eğitim bilimci Dr. Zoya Myıtpıyylaevna Monguş'un makalesidir. Bu makale yine 2011 yılında Kırklareli Üniversitesi öğretim üyesi Sevim Hacıoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Z. M. Monguş makalesinde, Katanov'un yedi bini aşkın muazzam kitap koleksiyonunun 1914 yılında Osmanlı sadrazamı Hilmi Paşa tarafından satın alındığı bilgisini vermiştir. Hilmi Paşa'nın kütüphanenin satış ilanını 1914 yılında Kazan'ın özel gazetelerinden birinde gördüğünü ve o sırada Kazan'da bulunan devlet adamının kütüphaneyi 3000 altın liraya satın aldığını, sonra bu kütüphaneyi beş büyük deri sandık içerisinde İstanbul'a sevk ettiğini, ayrıca Hilmi Paşa'nın bir daktilo, ayrı basımlar ve el yazmaları da gönderdiğini ifade etmiştir. Bu bilgilerin dışında makalenin çevirmeni S. Hacıoğlu tarafından verildiğini düşündüğümüz ikinci dipnotta Hilmi Paşa adı ile muhtemelen Mısırlı Said Halim Paşa'nın anıldığı dile getirilmiştir. Ayıca Monguş, kütüphanenin üç kez yer değiştirdiğini, buna rağmen çok iyi muhafaza edildiğini de söylemiştir. Monguş, Kokova'nın dile getirdiği satış tarihinin 1912 olduğunu da yazmış, fakat

²⁶² Özkan, "İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü", s. 587.

²⁶³ Bkz.: **Balkanlarda Türk Mührü**, s. VII.

²⁶⁴ Bkz.: O. F. Sertkaya, "Obşiy Vzglyad na Rabotu Turetskih İssledovateley, Posvyaşennih Jizni i Deyatelnosti N. F. Katanova", Rusçaya çev. Rysbek Alimov, **Nasledie N. F. Katanova: İstoriya i Kultura Tyurskih Narodov Yevrazi: Dokladı i Soobşeniya Mejdunarodnogo Nauçnogo Seminara, 30 İyunya-1 İyulya 2005 g.**, Kazan, Alma Lit, 2005, s. 81.

kütüphanede 1913-1914 yıllarında Katanov adına imzalanmış hediye kitaplar olduğu için 1912 tarihinde kitapların sahibinde olduğunu savunmuştur.²⁶⁵

Görüldüğü üzere, incelenen çalışmalarda Katanov'un kütüphanesinin hangi tarihte ve kim ya da kimler tarafından satın alınıp Türkiye'ye getirildiğine dair bilgiler net değildir. Kanaatimizce, Katanov'un kütüphanesinin satın alınıp Türkiye'ye getirilmesinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanı sıra birçok Osmanlı devlet adamının ve Türk ilim adamının da katkısı bulunmaktadır.

XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların yaşayışını yakından gözlemlemek için önemli devlet adamlarını Rusya'ya göndermiştir. Bu geziler siyasi olmayıp, daha çok Osmanlı Devleti'nin Rusya'da yaşayan Müslümanların hayatlarını gözlemlemek ve halkın toplumsal yaşamını yakından incelemek istemesiyle ilgilidir.²⁶⁶ Bu amaç doğrultusunda atılan ilk adım, önemli devlet adamlarından 1910'da eski sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın, 1912'de yazar ve gazeteci Celal Nuri İleri'nin, 1913'te ise Tapu ve Kadastro İşleri Müdürü Mahmud Esad Efendi'nin Rusya'ya ve merkez bölgelere gönderilmeleridir.²⁶⁷ Osmanlı devlet adamlarının bu gezileri her ne kadar resmi olmasalar da Rus ve Müslüman basınında geniş yankı bulmuştur. Bu geziler Rus devletinin nezaretinde gerçekleşmiştir.²⁶⁸

Hüseyin Hilmi Paşa ile Mahmud Esad Efendi'nin Rusya gezilerinin Katanov'un kütüphanesinin Türkiye'ye getirilmesinde önemli bir payı olduğu kanaatindeyiz. Kanaatimizce, Hüseyin Hilmi Paşa, Katanov'un kütüphanesini satın alan değil, satın alınmasına öncülük eden isimlerden biridir. II. Abdülhamid ve Sultan V. Mehmed Reşad döneminde iki kez sadrazamlık yapan Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk sadrazamlığı II. Abdülhamid döneminde yaklaşık iki ay (13 Şubat-13 Nisan 1909) sürmüştür. 31 Mart Olayı'nın çıkması üzerine Hüseyin Hilmi Paşa istifa etmiştir.²⁶⁹

²⁶⁵ Z. M. Monguş, "N. F. Katanov'un İstanbul'daki Kütüphanesi", Çev. Sevim Hacıoğlu, **Türkiyat Mecmuası**, C 21, Güz 2011, s. 446-447.

²⁶⁶ A. Sibgatullina, **Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy na Rubeje XIX-XX vv.**, Moskva, izd. İSTOK, 2010, s. 151.

²⁶⁷ Geniş bilgi için bkz.: Sibgatullina, **a.g.e.**, s. 152-187.

²⁶⁸ **A.g.e.**, s. 168.

²⁶⁹ 13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşen 31 Mart Olayı'nın ardından Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlık görevinden istifa etmiş, aynı gün yerine Tefik Paşa sadrazam olmuştur. 27 Nisan 1909 tarihinde ise

Sultan V. Mehmed Reşad döneminde ise yerine geçen Tevfik Paşa hükümeti görevden alınınca Hüseyin Hilmi Paşa 5 Mayıs 1909 tarihinde ikinci kez sadrazam olmuştur. Görevinde çok başarılı olamayan Hüseyin Hilmi Paşa, sekiz ay sonra 28 Aralık 1909 tarihinde tekrar görevinden istifa etmiştir. Sadrazamlığı sırasında atandığı Ayan Meclis üyeliğine devam eden Hüseyin Hilmi Paşa 1910 yılında resmî olmayan bir Rusya gezisine çıkmıştır. St. Petersburg ve Moskova'nın ardından Kazan'ı da ziyaret eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rusya gezisinin detayları *Tataristan Arşivinde Türk İzi* (Turetskiy sled v arhive Tatarstana) başlığıyla Kazan'da küçük bir risâle olarak basılmıştır.²⁷⁰ Paşanın 15-17 Nisan 1910 tarihlerinde gerçekleştirdiği Kazan gezisinin özetini ise internet ortamında bulmak mümkündür.²⁷¹

Kazan ziyareti sırasında Hüseyin Hilmi Paşa'yı gezdirmekle sorumlu olan kişiler Kazan Geçici Komitesi Yayın İşleri Sorumlusu N. İ. Aşmarin ve Katanov'dur. Aşmarin ve Katanov üç gün boyunca Hüseyin Hilmi Paşa'nın gitmek istediği her yerde ona eşlik etmişlerdir. Aşmarin ve Katanov, Paşa'ya rehberlik etmek ve şehrin arkeolojik, kültürel ve etnografik özelliklerini anlatmakla görevlendirilmişlerdir.²⁷² Özellikle Katanov jandarma idare tercümanı olarak Paşayı yakından takip etmekle yükümlüdür.²⁷³

Hüseyin Hilmi Paşa Kazan gezisi sırasında özellikle Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi, ipek, çuha ve sabun fabrikaları, atölyeler, Blagoveşenskiy Katedrali, Süyümbike Kulesi, Şehir Müzesi, Tatarların yaşadığı bölgeler ile camileri ziyaret etmiştir.²⁷⁴ Gezi sırasında Hüseyin Hilmi Paşa Katanov'dan kendisine Tatar lehçelerinde konuşan Volga ve Sibirya yerlilerinin nüfusu, dinleri ve yaşadıkları yerler hakkında bilgi rica etmiştir. Ayrıca Paşa Katanov'dan Kazan Üniversitesi

Sultan II. Abdülhamid tahtan indirilmiş, aynı gün V. Mehmed Reşad'ın cülusu gerçekleşmiştir. Bkz.: Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet**, 5. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 408-409.

²⁷⁰ M. Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 551.

²⁷¹ Geniş bilgi için bkz.: "Turetskiy sled v arhive Tatarstana", **Gasırlar Avazı-Eho Vekov (Naučno-dokumentalniy jurnal)** 1/2, Kazan 1998, s. 1-9., (Çevrim içi) http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1998_1_2/07/2/, 03 Kasım 2019.

²⁷² Sibgatullina, **Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy na Rubeje XIX-XX vv.**, s. 156.

²⁷³ Sibgatullina, **a.g.e.**, s. 161.

²⁷⁴ **A.g.e.**, s. 156.

fakültelerinde okutulan derslerin programlarını vermesini ve Tatar lehçelerinin birbirleriyle olan benzerlikleri ve farklılıklar hususunda bilgi istemiştir. Paşa'nın bu isteği üzerine Katanov da 16 Nisan 1910 tarihinde arasında eski ve yeni Tatar lehçelerinin karşılaştırmalı dilbilgisi tablolarının da bulunduğu kendi makalelerini ve Kazan Üniversitesi'nin 1909-1910 akademik yılına ait eğitim programını kendisine getirmiştir.²⁷⁵ Aşmarin ve Katanov, Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu gezisi hakkında daha sonra *Hilmi Paşa Kazan'da. 15, 16 ve 17 Nisan 1910* (Hilmi-paşa v Kazani. 15, 16 i 17 anrelya 1910, goda. Kazan, Tipo-litografiçeskiy klass O. P. Lyustritskoy, 1910, 23 s.) adıyla bir rapor hazırlamışlardır.²⁷⁶

Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu resmî olmayan gezisi Kazan'da büyük bir sevinçle ve coşkuyla karşılanmıştır. Paşa gittiği her yerde büyük bir hürmet görmüştür. Resmî makamların yanı sıra Müslüman halk da bu ziyarete oldukça büyük bir ilgi göstermiş, Paşa gittiği her yerde alkışlarla karşılanmıştır.²⁷⁷ Görüleceği üzere, Hüseyin Hilmi Paşa ile Katanov'un tanışıklığı 1910 yılına dayanmaktadır. Üç günlük gezi sırasında Katanov, Hüseyin Hilmi Paşa'nın daima yanında bulunmuş ve onun rehberliğini yapmıştır.

Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nden Prof. Dr. Alfina Sibgatullina, Katanov'un kütüphanesinin İstanbul'a getirilmesinde Mahmud Esad Efendi'nin de (1857-1917) katkısı olduğunu dile getirmiş ve bu süreci bazı çalışmalara atıfta bulunarak şöyle aktarmıştır:

“Mahmud Esad Efendi N. F. Katanov'un meşhur kütüphanesinin Kazan'dan Türkiye'ye getirilmesine öncülük edenlerden biridir. İstanbul'da yeniden oluşturulan Arkeoloji Cemiyeti'nin kütüphanesine Rusça kitaplar almak için Vakıflar Bakanlığı 1914 yılının Mayıs ayında Rusya'ya kendi memurlarını göndermiştir. Görevlendirilen bu memurlar ilk başta Kazan'da Profesör N. F. Katanov'un kütüphanesinin alım işlemlerini yapmış, sonra ise büyük bir bölümü İmparatorluk Akademisi'ne ait olan çok sayıdaki kitabı almak için Moskova ve Petersburg'a geçmişlerdir. İdil-Ural bölgesi Müslümanlarından

²⁷⁵ Valeev, Korşunova, Mihaylova, “Kazan: Naučno-Pedagogičeskaya i Obşçestvennaya Deyatelnost”, s. 90.

²⁷⁶ Sibgatullina, **Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy na Rubeje XIX-XX vv.**, s. 156.

²⁷⁷ Sibgatullina, **a.g.e.**, s. 157.

tanınmış tarihçi Ahmed Zeki Velidi (Togan) burada kitap alımını yapan komisyonun aracılığını yapmıştır.”²⁷⁸

Mahmud Esad Efendi hukukçu ve yazar olmasının yanı sıra önemli devlet kadrolarında görev yapmıştır. Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca bilen ileri görüşlü, aydın bir devlet adamıdır. 17 Şubat 1909’da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinden Tapu Genel Müdürlüğüne getirilmiş ve Osmanlı Devleti’nde ilk kadastro sistemini kurmuştur.²⁷⁹ Mahmud Esad Efendi 1913 yılının yazında Rusya’ya gitmiş, Kırım, Kiev, Orenburg, Ufa, Kazan, Nijni Novgorod, Moskova ve St. Petersburg’u ziyaret etmiştir. Ahmed Mithad Efendi’nin yakın dostudur. Mahmud Esad Efendi’nin bu gezisinin amacı, Rusya Müslümanlarının sosyal, siyasi, eğitim, kültür durumlarını ve ticari faaliyetlerini yakından görmek istemesidir. Hüseyin Hilmi Paşa’nın ziyareti gibi Mahmud Esad Efendi’nin bu ziyareti de *Koyaş*, *Yıldız*, *Beyan’ül-Hak*, *Vakit* gibi Rus ve Tatar gazetelerinde geniş yankı bulmuştur. 3 Ağustos 1913 günü Kazan’a gelen Mahmud Esad Efendi’ye *Yıldız* gazetesi yayın yönetmeni Ahmethadi Maksudov ve *Koyaş* gazetesi müdürü Zekeriya Sadretdinov eşlik etmiştir. Kazan’da bir gün kalan Mahmud Esad Efendi, buradaki yayınevlerini, cami ve medreseleri, halk şairi Gabdulla Tukay (1886-1913) ile Kazanlı tarihçi Şihabeddin Mercanî’nin (1818-1889) kabirlerini ziyaret etmiş ve birçok Tatar aydını ile tanışmıştır.²⁸⁰

Kazan’daki Türkiye Başkonsolosluğu’nun sosyal medya hesabındaki bilgide de Katanov Kütüphanesi’nin o dönemde Kazan’da bulunan Zeki Velidi Togan’ın tavsiyesi üzerine İstanbul’da bulunan Yusuf Akçura’nın araya girmesiyle Evkaf Müdürlüğü (Vakıflar Bakanlığı)’nce satın alındığı ve kütüphanedeki eksik sayıların bu iki önemli devlet ve ilim adamının gayretleriyle St. Petersburg’dan getirildiği yazılıdır.²⁸¹ Halil İnalcık da kütüphanenin İstanbul’a satılmasına aracılık eden kişinin

²⁷⁸ A.g.e., s. 186-187.

²⁷⁹ Murtaza Köse, “Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmud Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S 2, 2003, s. 213.; Sibgatullina, a.g.e., s. 168.

²⁸⁰ Mahmud Esad Efendi’nin Rusya gezisi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Sibgatullina, **Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmpriy na Rubeje XIX-XX vv.**, s. 167-187.

²⁸¹ Geniş bilgi için bkz.: (Çevrim içi) https://vk.com/wall-78657486_815, 1 Aralık 2019.

Togan olduğunu söylemiştir.²⁸² Togan, bu kütüphanenin satın alım sürecini ise şu sözlerle dile getirmiştir:

“Profesör bu kütüphaneyi satmakta benim vasıta olmamı istedi. Ben de “bir müsteşrikin büyük kütüphanesi satılacaktır.” diye “Vaqt” gazetesinde makale yazarak bunun Kazan ve Orenburg gibi bir yerde Müslümanlara has bir ilim müessesesi vücuda getirmek üzere satın alınmasını tavsiye ettim. Fakat Tatarlardan ses çıkmadı. İstanbul’da “Türk Yurdu” muharriri Yusuf Akçura’ya yazdım. O da bunu Türkiye’nin Evkaf Nazırlığına söylemiş, kütüphaneyi satın alıp İstanbul’a getirmeyi kararlaştırmışlar. Bunu Yusuf Akçura bana haber verdi. Evkaf Nezareti memuru Nail Reşit ve aslen Tatar olan subay Ömer Terigül beyleri bir mektupla bana Kazan’a gönderdiler. Ben bu kütüphaneyi 8000 Rus rublesi karşılığı olarak Türkiye için satın aldım. Sonra da sandıklara koyup Türkiye’ye İstanbul’a gönderdim.”²⁸³

Togan, ayrıca Katanov’un kütüphanesinde eksikler olduğunu ve bilhassa kendisinin St. Petersburg’a giderek bu eksikleri çeşitli akademi ve enstitülerden topladığını, 7000 Rus rublesi değerinde daha kitap satın aldığını ve yine sandıklar içerisinde İstanbul’a gönderdiğini belirtmiştir. Katanov kütüphanesinin kendisi için önemini ise şu satırlarla dile getirmiştir:

“Fakat bu kütüphanenin eksikleri çoktu. Onları doldurmak işini Petersburg’a giderken yapacağımı Türkiye’li misafirlerimize bildirdim. (...) Bu arada ben Petersburg’un kitapçılarından ve müesseselerinden Katanov kütüphanesinin eksiklerini tamamlamak üzere o Aralık Kazan’dan Petersburg’a gelmiş olan Nail Reşit Bey’in elindeki para ile 7000 Rus rublesi kıymetinde kitap satın aldım. Akademiden, enstitülerden şark’a ait meccanen kitaplar topladım. Bunları da yine sandıklara koyup İstanbul’a gönderdik. 1. Dünya savaşı başlamadan bu kütüphane sağ selamet İstanbul’a gelmiş ve şimdi İstanbul Üniversitesi’ne bağlı «Türkiyat Enstitüsü» nün temelini teşkil etmiştir ki 1925 de Türkiye’ye geldikten sonra bu kütüphane benim için baha biçilmez bir hazine olmuştur. Eğer bu kütüphanenin ihtiva ettiği Rus ilmî neşriyatı olmasaydı benim İstanbul’daki tarihî neşriyatım yalnız şark ve Avrupa kaynaklarına dayanacak ve eksik olacaktı.”²⁸⁴

Tatar eleştirmen Möhemmet Mehdiyev de Tatar basını ile ilgili kaleme aldığı bir makalede 1913 yılında *Yoldız* ve *Vakit* gazeteleri aracılığı ile Katanov’un

²⁸² Halil İnalıcık, “Türkiye’de Modern Tarihçiliğin Kurucuları”. **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl: 2, Sayı 7, Kış 2006, s. 21.

²⁸³ Togan, **Hatıralar**, s. 121.

²⁸⁴ Togan, **a.g.e.**, s. 121-122.

kütüphanesinin satışının halka duyurulduğunu, bu gazetelerin ülkenin ileri gelenlerini bu eşsiz kütüphaneyi satın almaya davet ettiğini yazmıştır. Fakat ne Rusya’da, ne Kazan’da, ne de Ufa ve Orenburg’da kütüphaneyi satın almak için kimsenin yanaşmadığını ifade etmiştir. Katanov’un kütüphanesini Türkiye’ye getirenlerin ise Vakıflar Nezareti İlmî Müesseseler Nazırı Reşit Bey ile Mühendis Albay Ömer Bey olduğunu belirtmiştir.²⁸⁵

Katanov’un kütüphanesi, 1913 yılında satışa çıkarılmış, Türkiye’ye ise 1914 yılında getirilmiştir. Kütüphanenin Türkiye’ye getirildiğinde ilk nereye konulduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Kütüphanenin ilk olarak konulduğu yer ile ilgili olarak “*vaktiyle alınıp İstanbul’un Sultan Selim gibi ücra bir köşesine atılmış bulunan Katanov kütüphanesi*” ve “*kütüphaneyi Altın Boynuz kıyısına bir bina yaptırıp yerleştirirler*” ifadeleri kaleme alınmıştır.²⁸⁶ Fakat Katanov’un kütüphanesinin 1918 yılında Süleymaniye Umumî Kütüphanesi’nde tutulduğu bilinmektedir. Çünkü 1918-1923 yılları arasında Süleymaniye Umumî Kütüphanesi’nin müdürlüğünü Kırım muhacirlerinden Musa Akyiğitzade (1864-1923) yapmıştır. M. Akyiğitzade, kütüphaneyi Türkiye’ye getiren memur Mühendis Albay Ömer Bey’in de eşinin erkek kardeşidir: “*1914 yılında M. Akyiğitzade’nin kız kardeşi Hediye’nin kocası Mühendis Albay Ömer Bey gelir, kütüphaneyi yükletip götürür.*”²⁸⁷

Akyiğitzade, 1864 yılında Penza’da doğmuştur. 1884 yılında Penza şehrindeki Rus lisesini bitirmiştir. Moskova ve Kazan üniversitelerine yükseköğrenim için başvurmuş olmasına rağmen kabul edilmemiştir. İsmail Gaspıralı’nın teşviki ile üniversite öğrenimi için 1887 yılında İstanbul’a gelmiş ve Mekteb-i Mülkiye’ye girmiştir. 1891 yılında bu kurumdan mezun olmuş ve aynı kurumda Rusça öğretmenliği yapmıştır. 1892 yılında Galata Gümrük İdaresi memurluğuna girmiştir. Yusuf Akçura ile birlikte İstanbul’da bulunan Türk Derneği’nin kuruluşunda yer almıştır. 1908’de II. Meşrutiyet’in ardından politika, ekonomi, ticaret ve askeri meselelerin ele alındığı *Metin* adlı bir gazete çıkarmıştır. İktidar tarafından gazete

²⁸⁵ Möhemmet Mehdiyev, “Rus Şarkiyatçıların Faaliyetleri ve Tatar Basını”, Akt.: Nazan Yapıcı, Ankara, **Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 45, Bahar 2018, Bahar 2018, s. 134.

²⁸⁶ Hasan Akbayrak, **Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s. 289.; Mehdiyev, “Rus Şarkiyatçıların Faaliyetleri ve Tatar Basını”, s. 134.

²⁸⁷ Mehdiyev, **a.g.m.**, s. 134.

kapatılınca, Doğu Anadolu ve Suriye'ye gitmiştir. İstanbul'da Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde iktisat öğretmenliği yapmıştır. Harbiye ve Harp Akademisi'ndeki öğretmenlik görevi döneminde Mustafa Kemal Atatürk de öğrencidir. 1916 yılında ağır bir hastalık geçirdikten sonra emekli olmuştur. Aynı zamanda bir iktisatçı da olan Akyiğitzade'nin iktisat ile ilgili en önemli eserlerinden biri *İlmi Servet veyahut İlmi İktisat*'tır.²⁸⁸ Devlet görevinden ayrıldıktan sonra Akyiğitzade, Süleymaniye Kütüphanesi'nde müdürlük yapmıştır. Tarih ve Uluslararası İlişkiler Uzmanı Nadir Devlet de Akyiğitzade'nin İstanbul'da Katanov Kütüphanesi'nde idarecilik yaptığını dile getirmiştir. Akyiğitzade, 1918-1923 yıllarında İstanbul'daki Tatar öğrencilerden bir ekip kurarak Katanov kütüphanesinin kataloğunu hazırlamaya başlamıştır. Fakat bu işi tamamlayamadan 1923 yılında vefat etmiştir. Akyiğitzade, Çengelköy mezarlığına defnedilmiştir.²⁸⁹

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü Menderes Velioğlu, Akyiğitzade'nin Katanov Kütüphanesi'ne müdür olarak atanmasını şu şekilde yorumlamıştır:

“Görmüş olduğu tahsil ve icra ettiği memuriyetler açısından bu göreve pek uygun görünmese de işlerinde Arapça ve Farsçanın da bulunduğu yedi dili tercüme yapabilecek seviyede bilen kütüphanecilik / katalogculuk tecrübesine sahip bir isim olarak Musa Akyiğitzade, kanaatimizce, Süleymaniye Kütüphanesi'nin ihtiyacı olan idareci sıfatlarını taşımaktadır.”²⁹⁰

Denilebilir ki, Katanov'un kütüphanesinin satın alınıp Türkiye'ye getirilmesi Hüseyin Hilmi Paşa'nın ve Mahmud Esad Efendi'nin girişimleri, Zeki Velidi Togan ve Yusuf Akçura'nın aracılığı ile 1914 yılında Osmanlı Sadrazamı Mısırlı Said Halim Paşa döneminde gerçekleşmiştir. Büyük olasılıkla, kütüphanenin büyük çoğunluğu 1914 yılında gönderilmiştir. Katanov, 1914 yılında kütüphanesini sattıktan sonra ölüm

²⁸⁸ **Rossiya i Vostok: Fenomenologiya Vzaimodeystviya i İdentifikatsii v Novoye Vremya. Kollektivnaya Monografiya**, Pod red. N. N. Dyakova, N. A. Samoylova, SPBGU, Vostochniy Fakultet, izd. “Studiya NP-Print”, 2011, s. 137.; İsmail Türkoğlu, “Musa Akyiğitzade (1864-1923)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI, İstanbul, 2006, s. 213-214.

²⁸⁹ Mehdiyev, “Rus Şarkiyatçıların Faaliyetleri ve Tatar Basını”, s. 134.; Bkz.: Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, s. 188.

²⁹⁰ Menderes Velioğlu, **Bir Kültür Kurumunun Kurum Kültürü: Tarihi, Öyküleri ve Emektarlarıyla Süleymaniye Kütüphanesi**, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kasım, 2010, s. 60.

yılı olan 1922 yılına kadar birçok eser daha toplamıştır. Bu konuda Kokova'nın çalışmasında “*Fakat aydının eski alışkanlığıyla o yeniden kendi kitaplığını kuracaktır. Torununun ifadesine göre çeşitli dillerde yüzlerce ciltlik kitabı daha vardır.*” ifadesi yer almaktadır.²⁹¹ Kanaatimizce, daha sonradan toplanan bu eserler de ilim adamının ölümünden sonra 1922 yılında eşi tarafından tekrar Türkiye'ye satılmış olmalıdır.

İÜ TAE, kuruluşundan bu yana üç kez yer değiştirmiştir. Katanov kütüphanesi, 1918-1924 yılları arası Süleymaniye Umumî Kütüphanesi'nde tutulmuştur. 1924 yılında İÜ TAE'nin kurulmasıyla kütüphane enstitüye devredilmiştir. Ardından enstitünün 1948 yılında Beyazıt Hamamı arkasındaki Seyyid Hasan Paşa Medresesi'ne taşınmasıyla kütüphane yer değiştirmiştir. 1989 yılından itibaren ise İÜ TAE'ne tahsis edilen Horhor Caddesi Fatih Parkı karşısındaki beş katlı bir binanın ikinci katında geniş ve ayrı bir odada tutulmuştur.²⁹² 2021 itibari ile enstitün taşınmasıyla Katanov Kütüphanesi de yeniden Seyyid Hasan Paşa Medresesi'ne nakledilmiştir.

İÜ TAE'nin temeli oluşturan Katanov Kütüphanesi, ilim adamının yazılı mirasının sadece bir kısmıdır. Günümüzde Katanov Kütüphanesi'nde birçok farklı dilde yazılmış ansiklopediler, sözlükler, bibliyografik fihristler, atlaslar, ilmî çalışma külliyatları, monografiler, ders ve metodoloji kitapları, dergiler, tarih, etnografya, arkeoloji ve çeşitli din kitapları bulunmaktadır. Kütüphanede, XIII. yüzyıl ile XX. yüzyıl arası Bakü, Varşova, Mısır, Kazan, Londra, Paris, St. Petersburg, Ryazan, Taşkent, Ufa, Harkov gibi çeşitli şehir ve ülkelerde yazılmış kitaplar muhafaza edilmektedir.²⁹³ Katanov Kütüphanesi'nde kitaplar bölümlere, dillere, tarihlere ya da yayın şekillerine göre değil, katalog numarasına göre sıralanmıştır. Kütüphane memurları tarafından kütüphanenin yazılı ve elektronik birer kataloğu hazırlanmıştır. Yazılı katalogda her esere bir katalog numarası verilmiştir. Rusça eserlerin isimleri ise Latinize edilerek kayda geçirilmiştir. Yazılı kataloğa sadece eserin basım yılı yazılmıştır. Kütüphanedeki kitapların büyük bir kısmı Rusya'da ve Kazan'daki çeşitli yayınevlerinde Rusça olarak basılmıştır. Ayrıca kütüphanede Katanov'un kendisinin yazmış ve yayınlamış olduğu eserler, makaleler ve bizzat Katanov adına imzalanmış

²⁹¹ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 112.

²⁹² (Çevrim içi) <https://turkiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/enstitumuz/tarihce>, 3 Aralık 2019.

²⁹³ Monguş, “N. F. Katanov'un İstanbul'daki Kütüphanesi”, s. 447.

kitaplar da yer almaktadır. Elektronik katalogda ise eserlerin adı, katalog numarası, yazarı, yayınevi, yayın tarihi, sayfa sayısı, hangi dilde yazıldığı, PDF halinin olup olmadığı açıkça gösterilmiştir. Fakat elektronik kataloğa kütüphanede bulunan tüm kitaplar işlenmemiştir. Enstitü yönetimi, Katanov ve kütüphanesi hakkında çalışan araştırmacılara çok titizlikle yaklaşmaktadır. Araştırmacıların kütüphaneye girmesi yasaktır. Kitaplar ancak kütüphane görevlisi tarafından önceden dilekçe ile başvurularak okuyucuya sunulmaktadır.

Katanov'un yazılı mirası sadece İÜ TAE'deki kütüphanesinden ibaret değildir. Katanov'un el yazmalarının bir kısmı ilim adamının ölümünden sonra eşi Aleksandra İvanovna Katanova tarafından Almanya'ya satılmıştır. A. İ. Katanova'nın 7 Aralık 1926 tarihinde Sergey Yefimoviç Malov'a²⁹⁴ yazdığı mektup bu satışı doğrular niteliktedir:

7 Aralık 1926

“Çok Saygıdeğer Sergey Yefimoviç!

Tavsiyenizi almak ve yeniden bir şey sormak için size yazıyorum.

Merhum Nikolay Fedoroviç'in el yazmalarının yurtdışına gönderilmesinden haberdarsınız. Nikolay Nikolayeviç Poppe özellikle Doğu Türkistan Türkleri'nin yaşayan dillerinin örneklerini ve onların çevirilerini istediğine dair bana yazdı. Profesör Bang bunun karşılığında bana 600 mark (yazarlık hakkı, elbette Nikolay Fedoroviç'te kaldı) teklif etti.

Nikolay Nikolayeviç (Poppe) ile yazışmalara başladığımızda, ben elyazmalarını eve getirdim. Bu elyazmaları şöyledir:

1) Semireçye ve Tarbagatay Gezisi. Orta Asya Türkleri'nin halk sanatı ile ilgili abideler. Metinler. I. Kısım, 762 sayfa, II. Kısım 622 sayfa. I. kısmın çevirisi 863 sayfa, II. kısmın çevirisi 71 sayfa;

²⁹⁴ **Sergey Yefimoviç Malov (1880-1957):** Kazan'da dünyaya gelmiştir. Kazan İlahiyat Akademisi'nden mezun olmuştur. Kazan İlahiyat Akademisi'nde Tatarca ve Arapça derslerinin yanı sıra Kazan Üniversitesi'nde Katanov'un derslerini de dinlemiştir. Türkolojiye olan ilgisi babası Yevfimiy Aleksandroviç Malov (1835-1918)'dan miras kalmıştır. 1904 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Arap, Fars ve Türk Dilleri bölümüne girmiştir. Burada o dönemin önemli Türkologlarının derslerini ve konferanslarını dinlemiştir. St. Petersburg'da Radlov ile tanışmış ve Radlov, genç Malov'u 1908 yılında Tomsk'a, 1909 yılında ise Batı ve Orta Çin'e göndermiştir. 1909-1911 ve 1913-1915 yıllarında gerçekleştirdiği ilmi gezileri sırasında Türk halkları ile ilgili araştırmalar yapmıştır. 1910 yılının Mayıs ayında *Altun Yaruk* isimli Uygurca bir yazma bulmuştur. 1913-1917 yılları arasında Malov, Radlov ile birlikte bu eseri ortaklaşa yayınlamıştır. Malov, Leningrad'da 1957 yılında vefat etmiştir. Bkz.: **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period**, s. 210-212.

- 2) Minusinsk Tatarlarının halk sanatları ile ilgili abidelerinin derlemesi. (Çevirileriyle 432 sayfa);
- 3) Cungarya ve Çin Tataristan'ındaki Türk lehçelerinin incelenmesine dair materyaller. Metinler 191 sayfa. Çeviriler ve gezi günlüğü 520 sayfa;
- 4) Uryanhay Toprakları'ndan Notlar. Gezi günlüğü 461 sayfa;
- 5) Minusinsk bölgesine gerçekleştirilen gezinin günlüğü. Metinler 86 sayfa;
- 6) Minusinsk Tatarlarının şaman teplerinin resimleri;
- 7) Gezi sırasında çizilen resimler;
- 8) El yazısı ile tutulan notlar.

Neden II. kısmın çevirisinin sadece 71 sayfa olduğunu bilmiyorum. Belki de siz, çevirinin tamamlanıp tamamlanmadığını ya da nerede olduğunu biliyorsunuzdur? İvan Mihayloviç Pakrovskiy arşivde başka bir şey olmadığını söylüyor.

Ben Profesör Bang'ın teklifini kabul ettim ve ona ne olursa olsun hem Doğu Türkistan'daki Türklerin sanatları ile ilgili metin ve çevirileri, hem de yukarıda bahsettiğim sayfaların el yazmalarını göndereceğimi söyledim. Cevap alamadım. Yazın ise Berlin Bilim Organizasyonu temsilcisi Dr. Fettih el yazmalarını almak ve bana 600 mark vermek için geldi. Profesör Bang'a özellikle gerekli olan el yazmalarının tümünü temin edemedim. Doktor Fettih'e şu eserlerin el yazmaları gösterildi ve o da şu eserleri aldı; 1) Semireçye ve Tarbagatay Gezisi, Metinler, I. ve II. Kısım. 2) Hatırladığım kadarıyla I. ve II. kısmın çevirileri. 3) 520 sayfadan oluşan Cungarya, Sibiry ve Türkistan gezisi.

Geri kalanını ise almadı. Bunun karşılığında ondan 268 ruble (Rus kurunda 600 mark) aldım. Sonra Nikolay Nikolayeviç Poppe'den bir mektup daha aldım. Bu mektupta Poppe bana Profesör Bang'ın yedi tane el yazmasından sadece üç tanesini alabildiğini ve çevirilerin olmamasından dolayı (çeviriler 900 sayfadan fazla tutuyordu.) çok endişelendiğini dile getiriyordu. Poppe'ye cevap mektubunda el yazmalarını bana gönderirlerse onlara parayı geri verebileceğimi yazdım ve kalan el yazmalarının listesini ekledim. Tam olarak Profesör Bang ile bir anlaşmaya varamadık. Bir yanlış anlaşılma oldu. Profesör Bang'ın el yazmaların yedisini de istediği görülüyor.

Sergey Yefimoviç, şimdi sizden bir tavsiye istiyorum. Eğer Bang bütün geri kalan el yazmalarını isterse, bunun değeri 268 ruble eder mi? Ya da parayı iade ederek gönderdiğim el yazmalarını da geri mi almalıyım? Ne yapmalıyım? Sizden bana cevap vermenizi rica ediyorum. Aleksandra Katanova.²⁹⁵

Alman ilim adamı W. Bang ve öğrencisi K. H. Menges, Katanov'un 1890-1892 yılları arasında Doğu Türkistan'a yaptığı gezinin el yazması notlarının birinci kısmını

²⁹⁵ Valeev, "«On Nujen dlya Kazani» (O Nauçnom Nasledii N. F. Katanova)", s. 147-148.

Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan-I: aus dem Nachlass von N. Th. Katanov başlığı altında 1933 yılında Berlin’de yayınlamışlardır. Toplamda 123 sayfa olan bu eserde 33 adet Uygurca metin ve metinlerin Almancası bulunmaktadır. Ayrıca eser sonunda bir de Uygurca-Almanca sözlüğe ve dizin kısmına yer verilmiştir.²⁹⁶ Bu eserin ikinci kısmı da yine Menges tarafından *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan. II: aus dem Nachlass von N. Th. Katanov Herausgegeben* başlığı altında 56 metin ve Almanca karşılıklarıyla beraber 185 sayfa olarak 1943 yılında Menges’in ismi zikredilmeden yine Berlin’de yayınlanmıştır.²⁹⁷ Yukarıdaki mektuptan da anlaşılacağı üzere, bu el yazması notları 1926 yılında Katanov’un eşi tarafından Berlin Üniversitesi Profesörü Bang’a satılmıştır. 1933 ve 1943 yılları arasında Almanya’da Menges tarafından yapılan bu elyazmaların yayınlarının yeniden düzenlenmesini S. Ye. Malov yapmıştır.²⁹⁸ Malov satılan bu el yazmalarının en önemli bölümünün Doğu Türkistan’ın Kazak ve Uygur dillerindeki masal ve şarkıları içeren metinler olduğunu dile getirmiştir. Bu metinlerde ağırlıklı olarak Uygurların yaşamı, gelenek ve görenekleri, ölü gömme gelenekleri, kıyafetleri ve bayramları anlatılmıştır.²⁹⁹

Malov, Katanov’un el yazmalarının akıbetini yakından takip etmiştir. 27 Aralık 1922 tarihinde S. F. Oldenburg’a yazdığı bir mektupta “*Tataristan Cumhuriyeti Millî Arşivi’ndeki N. F. Katanov’un el yazmalarının kaderi beni çok endişelendiriyor; Nikolay Fedoroviç’in el yazmalarını bana bıraktığını söylememe rağmen, onları bana vermiyorlar. Bu elyazmalarını bir şekilde Asya Müzesi’ne göndermek mümkün mü?*” diye sormuştur.³⁰⁰

1947 yılında Menges, Almanya’da Katanov’un Doğu Türkistan’dan topladığı etnografya ve dilbilimi ile ilgili ikinci bir fasikül daha yayınlamıştır. 1954 yılında ise

²⁹⁶ Geniş bilgi için bkz.: **Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan-I: aus dem Nachlass von N. Th. Katanov**, Herausgegeben von Dr. Karl Menges, Berlin, Verlag Der Akademie der Wissenschaften, 1933, s. 1-123.

²⁹⁷ Geniş bilgi için Bkz.: **Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan. II: aus dem Nachlass von N. Th. Katanov Herausgegeben**, Berlin, 1943, s. 1-185.

²⁹⁸ Valeev, “«On Nujen dlya Kazani» (O Nauçnom Nasledii N. F. Katanova)”, s. 144.

²⁹⁹ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 132.

³⁰⁰ “Pisma S. E. Malova k S. F. Oldenburgu”, Pod. teksta M. V. Ponikarovskiy, M. D. Buharina, **Vostochniy Turkestan i Mongoliya. İstoriya İzuçeniya v Kontse XIX-Pervoy Treti XX Veka**, Tom I, Moskva, Epistolyarnoe Nasledie iz Arhivov Rossiskoy Akademii Nauk i Turfanskogo Sobraniya, 2018, s. 610.

yine Menges tarafından Katanov'un hazırladığı ve yayınlanan metinlere ilaveten Seattle'da *Uygur Dili Sözlüğü* (Slovar uygurskogo yazıka) yayınlanmıştır.³⁰¹

Katanov'un yazılı mirasının geri kalan büyük bir kısmı ise günümüzde *Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi* (Gosudarstvennyy Arhiv Respubliki Tatarstan)'nde muhafaza edilmektedir. Eski adıyla *Tataristan Cumhuriyeti Millî Arşivi*'nin eski müdür yardımcısı N. A. Şarangina'nın *Tataristan Cumhuriyeti Millî Arşivi'nde N. F. Katanov'un Belgesel Mirası* (Dokumentalnoe Nasledie N. F. Katanova v Natsionalnom Arhive RT) adlı makalesi arşivde bulunan yazılı mirasın içeriğini görmemiz açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Kazan'da bulunan Devlet Arşivi'ndeki çalışmalarımız sırasında edindiğimiz bilgilere göre; Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde *N. F. Katanov: Dilbilimci ve Etnograf, Türk Halkları Araştırmacısı, Kazan Üniversitesi Profesörü* başlığını taşıyan başta 969 Numaralı Fon olmak üzere Katanov'un kişisel mirası çeşitli fonlara, dosyalara ve belgelere ayrılmış bir şekilde titizlikle muhafaza edilmektedir. Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi bünyesinde Katanov'un Kazan'da çalıştığı diğer kurumların da kayıtları bulunmaktadır.

Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, 969 Numaralı Fon, 1 ve 2 Numaralı Dosyalarda genel olarak, Katanov'a ait 1878-1880 yılları arasında Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nda üstün başarılarından dolayı verilen takdir belgeleri, 1882-1884 yılları arasında matematik ders notlarının yer aldığı defterler, yazılı ve basılı halde *Vakit*, *Yıldız* ve *Koyaş* gazetelerinden makale çevirileri, 1906-1911 yılları arasında Katanov'un Tatarca ve Kırgızca'dan Rusçaya çevirdiği broşürler, Rusya Müslümanları Birliği, Müslüman Partiler Topluluğu ve Bütün Rusya Müslümanlar Cemiyeti'nin 1906-1912 yılları arasındaki tüzüklerinin Rusça çevirileri; Katanov'un ilmi gezileri sırasında topladığı materyaller, Volga halklarının dillerine çevrilmiş dinî metinler ve etnografya ile ilgili elyazmaları ve kişisel mektupları muhafaza edilmektedir. Katanov'un kişisel mektupları arasında Katanov'un öğrencisi Walter Anderson'a 1905, 1910 ve 1911 yıllarında yazdığı mektuplar; Arkeoloji Komisyonu üyesi Saratovlu ilim adamı B. V. Zaykovskiy'e 1910 yılında yazdığı bir mektup;

³⁰¹ Kokova, *Nikolay Fedoroviç Katanov*, s. 132.

Semireçye Komisyonu üye sekreteri V. Nirvetskiy'ye 1910 yılında yazdığı bir mektup; Bolgar köyünden rahip A. Skolov'a 1912 yılında yazdığı bir mektup ve Kopenhag Üniversitesi'nden Wilhelm Thomsen'a 1913 yılında yazdığı bir mektup bulunmaktadır.³⁰² Katanov'un yazılı mirasının bir kısmı ise Rusya Bilimler Akademisi'nin St. Petersburg şubesindeki çeşitli fonlarda muhafaza edilmektedir. St. Petersburg arşivinde bulunan Katanov'un bazı mektupları Kazan Fedaral Üniversitesi profesörlerinden R. M. Valeev tarafından yayınlanmıştır.³⁰³

Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde 969 Numaralı Fon, 1 Numaralı Dosya içerisinde bulunan Katanov'un çoğunu el yazısı ile yazmış olduğu yazılı mirasının içeriği fon (fond/arşiv birimi), dosya numarası (opis/op.) ve arşiv/belge numarası (delo/d.) sırasına göre şöyledir:

Fond 969, Op. 1, D. 1: Katanov'un 1878-1880 yılları arasında Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nda eğitimi sırasında almış olduğu takdir belgeleri; 1882-1884 yılları arasında Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nda okurken tuttuğu matematik ders notları; 1888 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'ni bitirdiğine dair mezuniyet diploması, doktora tez savunma belgeleri ve 1896-1897 tarihlerine ait Alkolle Savaş Cemiyeti üye kartları.

Fond 969, Op. 1, D. 5: Tatar Dili Sagay Lehçesi I. Kısım (Etimoloji ve Sentaks), Krasnoyarsk 1882. (Grammatika sagayskogo nareçiya tatarskogo yazıka, Çast I (Etimologiya i sintaksis, Krasnoyarsk 1882.) (422 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 6: Tatar Dili Sagay Lehçesi. II. Kısım, Örnekler Derlemesi ve Sagayca-Rusça Sözlük, Krasnoyarsk 1884. (Grammatika sagayskogo nareçiya tatarskogo yazıka. Çast II, Sbornik primerov i slovar sagaysko-russkiy, Krasnoyarsk 1884.) (572 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 7: Uryanhay Dilinin Özellikleri Hakkında. I. Kısım Fonetik. (Ob osobennostyah uryanhayskogo yazıka. I. Çast Fonetika) (15 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

³⁰² Şarangina, "Dokumentalnoe Nasledie N. F. Katanova v Natsionalnom Arhive RT", s. 196.

³⁰³ Bkz.: Valeev, "«On Nujen dlya Kazani» (O Nauçnom Nasledii N. F. Katanova)", s. 145-148.

Fond 969, Op. 1, D. 8: 21 Eylül 1889-12 Ocak 1890 Tarihli Yenisey Vilâyeti Minusinsk Bölgesi Gezisi. (Po Minusinskomu okrugu Yeniseyskoy gubernii 21 sentyabrya 1889 g.-12 yanvary 1890 g.) (El yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 9: Çuguçak Şehri Yakınlarında Katanov Tarafından Toplanan Masallar, Bilmeceler, Şarkılar. (Skazki, zagadki, pesni, sobrannie Katanovim bliz goroda Çuguçaka) (194 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 10: Sibirya, Cungarya ve Doğu Türkistan Gezisi. 1890 Yılında İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Emriyle Gerçekleşen Gezinin Günlüğü. (Puteşestvie po Sibiri, Dzungarii i Vostočnomu Turkestanu. Dnevnik puteşestviya, soverşennogo po poruçeniyu İmperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşçestvo v 1890 g.) (492 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 11: İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Emriyle 1891 Yılında Gerçekleştirilen Semireçye ve Tarbagatay Gezisi. (Poezdka v Semireçye i Tarbagatay, soverşennomu v 1891 g. po poruçeniyu İmperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşçestvo, 1892) (1113 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 13: Beltir Düğünü. (Beltirskaya svadba) (80 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 14: Rusça ve Kırgızca Yazılmış Bir Kırgız Masalı. (Kirgizskaya skazka na russkom i kirgizskom yazıke) (57 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 15: Turfan'da Bir Tatar Düğünü. (Svadba u tatar goroda Turfana) (18 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 16: Kırgızlar: Dünü ve Bugünü. Katanov'un Kazan Üniversitesi'nde Verdiği Ders. (Kirgizi: ih proşloe i nostoyaşçee. Publiçnaya leksiya Katanova v Kazanskom Universitete) (14 sayfa, basılı haldedir.)

Fond 969, Op. 1, D. 17: Vibzen ve Rusya Hakkındaki Makaleleri. (Vibzen i ego soçineniya o Rossii) (33 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 19: Voronej ve Yelets Piskoposu Tihon'un Kilise Slavcası İle Yazılmış Mektubu ve Rusça Çevirisi. (Gramota tihona episkopa Voronejskogo i

Eletskogo na tserkovno-slavyanskom yazıke i perevod na russkom yazıke) (27 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 20: 1801-1898 Yılları Arasında Kazan Basımevlerinde Basılan Doğu Kitaplarının Kısa Bir Listesi. (Kratkiy pereçen vostoçnih knig, peçatannih c 1801 po 1898 g. v Kazanskih tipografiyah) (74 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 21: Doğu Dilleri Sözlük Materyalleri. (Slovarnie materialı vostoçnih yazıkov) (233 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 22: N. F. Katanov'un Kütüphanesi'ndeki Kitapların Envanter Kataloğu. (1884 yılından itibaren) (İnventarniy katalog knig biblioteki N. F. Katanova (Naçato 1884 goda)) (315 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 23: Katanov'un Kütüphanesi'nin Tatarca Yazılmış Kataloğu. (Katalog biblioteki Katanova na tatarskom yazıke) (98 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 24: Farklı Kişilerden Katanov'a Gelen Mektuplar: Başlangıç: 28 Kasım 1903 – Bitiş: 30 Haziran 1913. (Pismo Katanovu ot raznih lits: Naçato: 28 Noyabrya 1903 g. – Okonçeno: 30 İyunya 1913 g.) (73 sayfa)

Fond 969, Op. 1, D. 25: Mirza Aleksandr Kasimoviç Kazem-Bek'in Çevirisine Göre, Tatar Dilindeki Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiil Biçimlerinin Matta İncili'nin 1-5. Bölümlerinde Rus Dilindeki Aynı Biçimleriyle Karşılaştırılması. (Sravnenie priçastnih i deepriçastnih form tatarskogo yazıka s takovimi je formami russkogo yazıka v predelah 1-5. glav Evangeliya ot Matfeya, po perevodu Mirzı Aleksandra Kasimoviça Kazem-beka) (48 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 26: Başkurt Dili İçin Alfabe. (Azbuka dlya başkirkского yazıka) (7 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 27: Bukeev Kırgızları'nın Masalları ve Atasözleri. Rusça ve Kırgızca. (Skazki i poslovitsı bukeevskih kirgiz (na russkom i kirgizskom yazıkah) (21 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 28: 1905-1907 Yılları Arasında Antriev Tarafından Birskiy ve Sarapulskiy Kazalarında Kaydedilen Çeremis Şarkıları Derlemesinin Rusça Çevirisi. (Perevod sbornik çeremisskih pesen, zapisannih v seleniyah Birskogo-Sarapulskogo uezdov v 1905-1907 gg. Antrievım, na russkom yazıke) (40 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 31: Yeni Ahit'in Sagayca Yazılmış Kutsal Tarihi. Misyoner Rahip V. Kuzmin tarafından çevrilmiştir. (Svyaşennaya istoriya novogo zaveta na sagayskom yazıke. Perevyol svyaşennik missioner V. Kuzmin) (70 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 40: “Çita Şehrindeki Müslümanların İstekleri”, “Türkistan İzlenimleri”, “Kulca'da Hayat” ve ‘Vakit’ Gazetesinden Bazı Makaleler. (“Jelaniya musulmanok g. Çiti”, “Turkestanskıe vpeçatleniya”, “İz jizni Kuldji” i drugie stati, vıpisannie iz gazet ‘Vakit’) (83 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 41: Rusya Müslümanları Birliği, Müslüman Partiler Topluluğu ve Bütün Rusya Müslümanlar Cemiyeti'nin Türkçe-Tatarca Yazılmış Tüzüklerinin Rusça Çevirileri. (67 sayfa, bazı metinler el yazısı ile yazılmış ve bazıları ise basılı haldedir.)

Fond 969, Op. 1, D. 42: Kafkasya Gezileri. (Puteşestviya po Kavkazu) (53 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 43: Mektep, Medrese ve Diğer Okullar Hakkında Gazetelerden Makaleler, 23 Ocak 1916. (Stati, vıpisannie iz gazet “o mektebe, medrese i drugih şkolah”, 23 Yanvary 1916 god) (148 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 44: “Rus Olmayanların Okullarına Yeni Bakışlar”, “Medrese Nedir?” ve ‘Koyaş’ Gazetesinden Diğer Makaleler. (“Novıe vzglyadı na şkolı inorodtsev”, “Çto takoe medrese?” i drugie stati vıpisannie iz gazet ‘Koyaş’) (58 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 45: Ural Müslümanları. (Uralskie Musulmane) (38 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 46: 1915 Yılında ‘Şura’ Gazetesinden ve 1916 Yılında ‘Koyaş’ Gazetesinden Yazılan Makaleler ve Başkurt Kadınları. (Stati, vıpisannie iz gazet ‘Şura’ za 1915 g., Başkirskie jenşını, iz gazet ‘Koyaş’ za 1916 g.) (71 sayfa, el yazması ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 47: Gazetelerden Makale Çevirileri, Tatarca ve Kırgızca’dan Rusçaya Çevrilmiş Bir Broşür. (Perevodı statey iz gazet i broşür s tatarskogo i kirgizskogo yazıkov na russkiy) (163 sayfa, bazı metinler el yazısı ile yazılmış ve bazıları ise basılı haldedir.)

Fond 969, Op. 1, D. 48: Profesör N. F. Katanov’un Rusçaya Çevrilmiş Makalelerinin (Tatarca kitap, dergi ve gazetelerden) Listesi. (Kısa Katalog) (Pereçen statey (iz tatarskih knig, jurnalov i gazet) v russkom perevode u professora N. F. Katanova. (Kratkiy katalog) (102 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 49: ‘Yıldız’ Gazetesinden Makaleler. (Stati, vıpisannie iz gazet ‘Yıldız’) (100 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Fond 969, Op. 1, D. 55: 1728 Yılına Ait İrkutsk Piskoposu Aziz I. İnnokentiy’in Mektubu. (Gramota Svyatitelya İnnokentiya Pervogo İrkutskogo Episkopa ot 1728 goda) (6 sayfa, basılı haldedir.)

Fond 969, Op. 1, D. 62: İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi’nin Emriyle 1898 Yılıının Yazında Ufa Vilâyetine Gerçekleştirilen Gezinin Raporu. (Otçet o poezdke, soverşennoy letom 1898-go goda po poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Fakulteta İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta v Ufimskuyu guberniyu, Tipo-litografiya İmperatorskogo Universiteta, Kazan 1900) (121 sayfa, basılı haldedir.)

Fond 969, Op. 1, D. 64: N. F. Katanov, İ. M. Pokrovskiy, Kazan ve Kazan Hanlığı Hakkında Tatar Menkıbesinden Bir Parça. (N. F. Katanov i İ. M. Pokrovskiy, Otrivok iz Odnoy Tatarskoy Letopisi o Kazani i Kazanskom Xanstve, Tipo-lit. İmp. Univ., Kazan 1905) (46 sayfa, basılı haldedir.)

Fond 969, Op. 1, D. 68: Uryanhay Dilinin Türkçe Kökenli Diğer Dillerle Akrabalık İlişkisini Gösteren Bir Araştırma Denemesi. (Opıt issledovaniya

Uryanhayskogo yazıka s ukazaniem glavneyshih rodstvennyh otnoşeniy ego k drugim yazıkam Tyurkogo korniya, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1903) (585 sayfa, basılı haldedir.)

Fond 969, Op. 1, D. 74: İran, Mezopotamya, Orta Asya, Moğolistan ve Çin’de Hristiyanlığın Yayılmasına Dair Birkaç Söz. (Neskolko slov o rasprostranenii Hristianstva v Persii, Mesopotamii, Sredney Azii, Mongolii i Kitae, Tsentralnaya Tipografiya, Kazan, 1916) (20 sayfa, basılı haldedir.) / 1915-1916 Eğitim Yılı İmparatorluk Kazan İlahiyat Akademisi Durum Raporu. (Otçet o sostoyanii Imperatorskoy Kazanskoy Duhovnoy Akademii, Tsentralnaya Tipografiya, Kazan 1916) (70 sayfa, basılı haldedir.)

Fond 969, Op. 1, D. 75: Altay Gezisi Günlüğü. (1 Kasım 1889-16 Ocak 1890) (Dnevnik puteşestviya po Altayu (1 noyabrya 1889-16 yanvary 1890) (231 sayfa, el yazısı ile yazılmıştır.)

Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi’nde 969 Numaralı Fon, 2 Numaralı Dosya içerisinde bulunan belgelerin içeriği ise şöyledir:

Fond 969, Op. 2, D. 135: 1911 yılında Kazan’da yayınlanmış basılı bir metin. (29 sayfa)

Fond 969, Op. 2, D. 229: V. V. Radlov Tarafından Toplanan Türk Boylarının Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler Adlı Eserin İkinci Cildinde Karşılaşılan Özel İsimlerin Alfabetik Dizini. (Alfavitnyy ukazatel sobstvennyh imen, vstreçayuşıhsya vo vtorom tome obraztsov narodno-literaturı Tyurskih plemen, sobrannyh V. V. Radlovım, St. Petersburg 1888) (87 sayfa, basılı haldedir.)

Fond 969, Op. 2, D. 230: N. F. Katanov ve İ. P. Roganoviç Tarafından Kaydedilen Masalların Doğu-Türk ve Slav Masalları İle Benzerliğine Dair. (K voprosu o shodstve vostočno-tyurskih skazok so slavyanskimi, po skazkam, zapisannım N. F. Katanovım i İ. P. Roganovičem, Tipo-lit. İmper. Univ., Kazan 1897) (16 sayfa, basılı haldedir.)

Katanov’un Kazan Üniversitesi’ndeki çalıştığı sürede biriktirdiği yazılı mirası ise *Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi’nde 977 Numaralı Fon’da muhafaza*

edilmektedir. Bu fonda, Katanov'un St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi mezuniyet diploması, tez savunma belgeleri, doktora diploması, ailesi ile ilgili nüfus kaydı, hizmetleri, eğitim ve araştırma faaliyetlerine dair belgeler, 1894-1920 yılları arasında Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin oturum protokolleri, Katanov'un 9 Kasım 1893 tarihinde Kazan Üniversitesi'ne Doğu Dilleri Öğretmeni olarak atandığına dair belge, Türk-Tatar Lehçeleri ders programı, Türk-Tatar Kabilelerinin Etnografik İncelemesi adlı dersin basılı metni, isteğe bağlı Arapça ve Farsça derslerini verebilmesi için Katanov'a verilen izin belgesi, 1896-1914 yılları arasında *Uçenie Zapiski*'de farklı yazarlara ait çalışmaları yayınlamasına dair verilen izin belgeleri yer almaktadır.³⁰⁴ 977 Numaralı Fon'da muhafaza edilen Katanov'un yazılı mirasının dosya numaraları ve belgelerin içerikleri kısaca şöyledir:

Fond 977, Op. Sovet, D. 5547: Millî Eğitim Bakanlığı ve İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin 1871-1872 tarihli oturum protokolleri.

Fond 977, Op. Sovet, D. 9739: Katanov'un 1 Nisan-21 Ağustos 1897 tarihleri arasında Ufa vilâyetine inceleme yapmak amacıyla gönderildiğini gösteren İmparatorluk Kazan Üniversitesi Komisyonu kararı ve Türk-Tatar dilleri öğretmeni Katanov'un İmparator Çar Nikolay Aleksandroviç'in emri üzerine Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Müslüman Başkurtların ve Kreşin Tatarlarının günlük yaşamlarını ve dillerini incelemek amacıyla Ufa vilâyetine görevlendirildiğine dair 17 Mayıs 1897 tarihli 8983 numaralı belgesi.

Fond 977, Op. Sovet, D. 8904: St. Petersburg Üniversitesi'nden mezun olan Katanov'un Kazan Üniversitesi'ne "Doğu Dilleri Öğretmeni" olarak atandığına dair 25 Kasım 1893 tarihli Kazan Üniversitesi rektörüne gönderilen belge ve dilekçe; Katanov'un Kazan Üniversitesi rektörüne Kazan'a geç gelme sebeplerini açıkladığı 14 Ocak 1894 tarihli rapor; St. Petersburg Üniversitesi rektöründen Kazan Üniversitesi rektörüne Katanov hakkında gönderilen belgelerin içeriğini gösteren dilekçe ile bu dilekçe ekinde Katanov'un ve ailesinin nüfus kayıtları; 4 Temmuz 1888 tarihli St. Petersburg Eğitim Çevresi'nin kararıyla Katanov'un St. Petersburg Üniversitesi Türkçe-Tatarca bölümünde aylık 600 ruble bursla görevlendirildiğine dair belge; Millî

³⁰⁴ Şarangina, "Dokumentalnoe Nasledie N. F. Katanova v Natsionalnom Arhive RT", s. 197-198.

Eğitim Bakanlığı'nın teklifi ve Çar Aleksandr'ın onayıyla 22 Aralık 1888 tarihinde Katanov'un Sibiry'a ve Çin'e Türk halklarını incelemek amacıyla gönderildiğini gösteren belge; St. Petersburg Eğitim Çevresi Vâsisi'nin 23 Mart 1890 tarihli önerisiyle Katanov'un üniversite bursunun 1 Temmuz 1891 tarihine kadar uzatıldığını gösteren belge; Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi dekanının Kazan Üniversitesi rektörüne Katanov'un Kazan Üniversitesi'nde 29 Ocak 1894 tarihinde *Türk-Tatar Kabilelerinin Etnografik İncelemesi* adlı giriş dersini vereceğine dair 26 Ocak 1894 tarihli dilekçesi ve Katanov'un St. Petersburg Üniversitesi mezuniyet diploması.

Fond 977, Op. Sovet, D. 9009: Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi dekanı ile Kazan Üniversitesi rektörü arasında Katanov ve Anderson'un üniversite toplantılarına katılımlarının gerekliliğini gösteren belge.

Fond 977, Op. Sovet, D. 9350: Katanov'un Yenisey vilâyeti, Minusinsk kazasına inceleme yapmak amacıyla görevlendirildiğini gösteren 17 Şubat 1896 tarihli Kazan Üniversitesi Komisyon kararı.

Fond 977, Op. Sovet, D. 9880: Katanov'un Ufa vilâyetine öğretmenlik yapmak amacıyla görevlendirildiğini gösteren 20 Mart 1898 tarihli Kazan Üniversitesi Kurul kararı ve Katanov'un bu görev için 15 Mayıs-31 Ağustos 1898 tarihleri arasında görevlendirildiğine dair onay belgesi.

Fond 977, Op. Sovet, D. 11491: Katanov'un *honoris causa* unvanı ile *Karşılaştırmalı Dilbilim Doktoru* olarak atandığını gösteren belge ve doktora diploması.

Fond 977, Op. Sovet, D. 12727: Katanov'un Kazan Üniversitesi'nde Doğu Dilleri öğretmeni olarak 25 yıl çalıştığını gösteren hizmet belgesi.

Fond 977, Op. Sovet, D. 12928: Katanov'un Kazan İlahiyat Akademisi'ne profesör olarak atama belgesi.

Fond 9177, Op. Sovet, D. 10268: Katanov'un ve Profesör İ. N. Smirnov'un Macaristan Etnografya Cemiyeti'ne üye olarak seçildiğine dair belge.

Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde Kazan İlahiyat Akademisi'nin fonları da muhafaza edilmektedir. Kazan İlahiyat Akademisi fonlarında Katanov'a ait arşiv belgeleri *10 Numaralı Fon*'da saklanmaktadır. Bu fonda, 1915-1917 yılları arasında Katanov tarafından toplanan ve müdürü olduğu akademi bünyesindeki Tarih-Etnografya Müzesi'ne bağışlanan çeşitli materyallerin kayıtları, kurumun yayını olan *İnorodçeskoe Obozrenie* adlı derginin sayıları ve 1916 yılında Katanov'a verilen profesörlük hizmet belgesi bulunmaktadır.³⁰⁵ Kazan İlahiyat Akademisi'ne ait *10 Numaralı Fon*'da muhafaza edilen Katanov'un yazılı mirasının dosya numaraları ve belgelerin içerikleri kısaca şöyledir:

Fond 10, Op. 1, D. 11289: Katanov'un Kazan İlahiyat Akademisi bünyesinde doçentlik unvanının profesörlüğe yükseltilmesine dair belge.

Fond 10, Op. 1, D. 11429: Kazan İlahiyat Akademisi toplantı tutanakları ve Katanov'un mahkeme gözlemcisi olarak Kazan Bölge Mahkemesi'nde katıldığı toplantıların raporları.

Fond 10, Op. 1, D. 11528: Kazan İlahiyat Akademisi Tarih-Etnografya Müzesi müdürü Katanov'un tutmuş olduğu gelen evrak kayıt defteri.

Fond 10, Op. 1, D. 11571: Kazan İlahiyat Akademisi profesörlerinden İ. Pokrovskiy'in kendi el yazısı ile yazmış olduğu Katanov'un hayatını ve çalışmalarını konu alan 17 sayfalık makalesi ve basılı halde Katanov'un eserlerinin listesi.

Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde *Kazan Eğitim Çevresi* fonları da muhafaza edilmektedir. Kazan Eğitim Çevresi fonlarında Katanov'a ait arşiv belgeleri ise *92 Numaralı Fon*'da da saklanmaktadır. Kazan Eğitim Çevresi'ne ait *92 Numaralı Fon*'da muhafaza edilen Katanov'un yazılı mirasının dosya numaraları ve belgelerin içerikleri kısaca şöyledir:

Fond 92, Op. 2, D. 7658: Katanov'un "honoris causa" unvanı ile *Karşılaştırmalı Dilbilim Doktoru* olarak unvanının onaylandığını gösteren resmî belge.

³⁰⁵ Şarangina, a.g.m., s. 198.

Fond 22, Op. 2, D. 21922: Katanov'un 3 Mart 1914 tarihinde Kazan Üniversitesi'nde Doğu Dilleri öğretmeni olarak 25 yılını doldurduğuna dair hizmet belgesi.

Bu belgelerin dışında, *Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi*'nde *Kazan Yayın İşleri Geçici Komitesi*'nin de arşiv belgeleri muhafaza edilmektedir. Kazan Yayın İşleri Geçici Komitesi fonlarında Katanov'a ait arşiv belgeleri *420 Numaralı Fon*'da da saklanmaktadır. Bu fonda muhafaza edilen dosyaların ve belgelerin içerikleri kısaca şöyledir:

Fond 420, Op. 1, D. 107: Tatarca yazılmış broşür ve incelenen eserlere komite üyesi Katanov'un kendi el yazısı ile yazmış olduğu raporlar.

Fond 420, Op. 1, D. 129: Tatarca yazılmış broşür ve yayınlara Katanov'un kendi el yazısı ile yazmış olduğu raporlar ve ilim adamının kişisel mektupları.

Katanov'un yazılı mirasının küçük bir kısmı ise Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü (HakNIİALİ) el yazması fonunda muhafaza edilmektedir. Fon içerisinde Katanov'un hem kendi materyalleri hem de ilim adamı hakkında yazılan 20'den fazla belge bulunmaktadır.³⁰⁶

Katanov, arkasında yazılı belgelerden ve görsel materyallerden oluşan o kadar büyük bir ilmî miras bırakmıştır ki, bu mirasın yerini ve miktarını, ne yazık ki, tam olarak tespit etmek mümkün değildir.

³⁰⁶ A. S. Çoçieva, "O kolleksii Fonda N. F. Katanova v Minusinskom Regionalnom Kraevedçeskom Muzee im. N. M. Martyanova i v Rukopisnom fonde Hakasskogo Naučno-İssledovatel'skogo İnstituta Yazıka, Literaturı i İstorii", **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 216.

1. 9. Müzecilik Faaliyetleri ve Görsel Mirası

Müze koleksiyonları ulusal ve dünya kültürünün tarihî geçmişini görsel olarak anlatan en önemli kaynaklardır. XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın başında Rusya’da müzecilik faaliyetleri hızlı bir gelişme göstermiştir. I. Petro’nun (1672-1725) yaptığı yenilikler ile I. Aleksandr’ın (1777-1825) yönetiminin ilk zamanlarında gerçekleştirdiği siyasi reformlar ve ülkede ulusal bilincin yükselmesi müzeciliğin gelişmesindeki en önemli faktörlerdendir.³⁰⁷

Bu dönemde ülke genelinde farklı alanlarda birçok müze açılmış, var olan müzeler de daha da geliştirilmiştir. Müzelere görsel materyallerin getirilmesi ve yeni sergi salonlarının açılması ise daha çok seyyahlar, denizciler, tüccarlar, devlet adamları, diplomatlar ve ilim adamlarının farklı bölgelere gerçekleştirdikleri ilmî geziler ve kendilerine sunulan hediyeleri müzelere bağışlamaları sayesinde olmuştur. Ülke genelinde açılan özellikle tarih, etnografya ve arkeoloji müzeleri Rusya’daki çeşitli halkların ulusal tarihlerinin ve kültürlerinin incelenmesi adına önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında da Rusya’da müzecilik faaliyetleri gelişmeye devam etmiştir. Şüphesiz, bu gelişmeye katkı sağlayan kişilerin başında Katanov gelmektedir. XX. yüzyılın başlarından itibaren Katanov, Rusya’nın farklı müzelerine ilmî gezilerinden topladığı görsel materyalleri bağışlamaya başlamıştır. İlim adamı Rusya, Sibirya, Moğolistan ve Doğu Türkistan’da yaşayan çeşitli halkların inançlarını, tarihlerini, günlük yaşam alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerinin günlük yaşamdaki izlerini gösteren görsel ve yazılı materyallerle Rusya’daki çeşitli müze koleksiyonlarının, kütüphanelerinin zenginleşmesine ve kataloglarının hazırlanmasına yardımcı olmuştur. Türkoloji’nin farklı alanlarında uzmanlıkları olan Katanov bilhassa dilbilimci, etnograf ve halk bilimci gözüyle uzun yıllar saha çalışması yapmıştır. Saha çalışmalarını yerel halk ile birebir görüşerek ve yerinde gözlemleyerek gerçekleştirmiştir. Yıllarca yaptığı saha çalışmaları sırasında topladığı

³⁰⁷ V. P. Gritskeviç, *İstoriya Muzeynogo Dela Kontsa XVIII. - Naçala XX. veka*, 2-e izd., St. Petersburg, Sankt Petersburgskiy Gosudarstvennıy Universitet Kulturi i İskusstv, 2007, s. 49.

somut ve soyut envanterler zaman içerisinde müzecilik ve koleksiyonculuk faaliyetlerinin Katanov için bir tutkuya dönüşmesine sebep olmuştur.³⁰⁸

Katanov, Rusya’da ve kendi doğduğu topraklarda ilim kuruluşlarının bünyesinde yeni şehir müzelerinin ve kütüphanelerinin açılmasına öncülük etmiştir. Geniş ilmî bağlantıları sayesinde yurt içi ve yurt dışındaki ilim adamları ve ilim merkezleri ile sıkı bağlar geliştirmiştir. Birçok müze bu dostane ilişkiler sayesinde bağışlanan değerli görsel materyallere ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Katanov, katkılarıyla müzelerin yeniden yapılandırılmasına ve ciddi birer eğitim yuvası haline gelmesini sağlamıştır. Kazan müzelerinde çalışırken diğer şehir (Minusinsk, Krasnoyarsk, Tobolsk) müzeleriyle de yakından ilgilenmiştir.³⁰⁹ Bunun yanı sıra birçok müzede gönüllü olarak çalışmış ve ilmî gezileri sırasında topladığı tarihî, etnografik, kültürel, arkeolojik görsel ve yazılı materyallerle birçok müzenin ve kütüphanenin kurulmasına ve geliştirilmesine katkı sunmuştur. Müze koleksiyonlarının envanter kayıtlarının tutulması, kataloglanması ve eserlerin sergilenmesi için büyük bir emek ve zaman harcamıştır.

Katanov Türk halklarını yakından incelemek amacıyla farklı dönemlerde ilmî geziler gerçekleştirmiştir. Bu geziler sırasında çeşitli Türk halklarına ait birçok arkeolojik ve etnografik malzemeler toplamış, önemsiz ve değersiz sayılabilecek hiçbir yazılı ve görsel malzemeyi göz ardı etmemiştir. Bunun nedeni, Katanov’un değerli veya değersiz her materyali ait olduğu halkın kültürel yaşamıyla ilgili önemli bilgiler içeren bir kaynak olarak görmesidir. Görsel malzemelerin yanı sıra Türk halklarının manevi zenginliğinin en güzel örnekleri olan şarkılar, masallar, rüyalar, fallar, dualar, düğün ve ölü gömme gelenekleri ile ilgili de birçok kayıt tutmuştur. Bu kayıtların birçoğu Katanov’un sağlığında yayınlanmıştır.

Katanov, 1889-1892 yılları arasında Sibiry, Kuzey Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan’a gerçekleştirdiği ilk ilmî gezisi ve sonraki gezileri sırasında bulduğu görsel materyallerin çoğunu kendi parasıyla satın almıştır. Daha hayatta iken bu görsel

³⁰⁸ Smolina, “Znaçenie İssledovaniy N. F. Katanova Dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya”, s. 5.

³⁰⁹ G. R. Nazipova, “Muzeynaya Deyatelnost Professora N. F. Katanova”, **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 205.

materyalleri Kazan, St. Petersburg, Tuva, Tobolsk, Askıs, Krasnoyarsk, Minusinsk'te bulunan şehir müzelerine bağışlamıştır.³¹⁰

Katanov'un ilmî gezileri sırasında topladığı görsel mirasının büyük bir çoğunluğu günümüzde Kazan'da bulunan *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi*'nde muhafaza edilmektedir. Rusya'nın en eski müzelerinden biri olan *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi, Kazan Şehir Bilim ve Sanayî Müzesi* adıyla 1894 yılında kurulmuştur. 5 Nisan 1895 tarihinde halka açılan bu müzeye 1912 yılında *Kazan Şehir Müzesi* adı verilmiştir. 2001 yılında ise günümüzdeki adıyla adlandırılmaya başlanmıştır. 25 Eylül 1905 tarihinde Şehir Meclisi (Gorodskaya Duma) Katanov'u müze komisyonuna seçmiştir. Katanov, 5 Ocak 1906 tarihi itibarı ile müzenin tarih ve etnografya bölüm başkanlığını üstlenmiş ve bu görevi 1917 yılına kadar başarıyla yürütmüştür. İlim adamı aynı zamanda 1906-1912 ve 1914-1917 yılları arasında o dönemdeki adı ile *Kazan Şehir Müzesi*'nin komisyon temsilciliğini yapmış ve müzenin para işlerini yürütmüştür. Katanov, müzedeki bütün bu görevleri toplumsal bir görev olarak üstlenmiş ve karşılığında bir ücret almamıştır.³¹¹

Kazan Şehir Müzesi, 1920'li yıllarda gelişim açısından en parlak devrini yaşamıştır. Bu yıllarda müze bünyesinde *Kazan Müzesi Habercisi* (Kazanskiy Muzeyny Vestnik) adıyla bir dergi çıkarılmıştır. Bu dergi Rusya'da müzecilik çalışmalarına ithaf edilen ilk dergidir. Sergey Fyodoroviç Oldenburg, Yuriy Alekseyeviç Bahruşin, İgor Grabar gibi o dönemin önemli ilim ve faaliyet adamları bu dergide çeşitli yazılar yayınlamışlardır. Bu dönemde müzenin müdürlüğünü

³¹⁰ Smolina, "Znaçeniye İssledovaniy N. F. Katanova dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya", s. 5.

³¹¹ Nazipova, "Muzeynaya Deyatelnost Professora N. F. Katanova", s. 202.

etnografya ilminin babası sayılan Bruno Fridrihoviç Adler³¹² yapmış ve müzeyi Sovyet Rusya'nın en büyük müzesi haline getirmiştir.³¹³

Çeşitli müze koleksiyonları hakkında çok sayıda çalışması bulunan Katanov 1909 ve 1910 yılında Kazan Üniversitesi matbaasında *Kazan Şehir Bilim ve Sanayi Müzesi*'nin tarih ve etnografya bölümünün bir kataloğunu üç defter olarak yayınlamıştır. Katanov bu çalışmanın birinci kısmında müzede bulunan 20 adet tablonun ismini vermiş ve bu tabloların içeriklerinden bahsetmiştir. Bu tablolarda çoğunlukla İslam Dünyası ve Osmanlı dönemi padişahları hakkında bilgiler yer almıştır.³¹⁴ 1920 yılında ise *Kazan Müzesi Habercisi* adlı dergide *Kazan Koleksiyoncularına Dair Birkaç Söz* (Neskolko slov o Kazanskikh koleksionerah) adlı bir çalışma kaleme almıştır. İlim adamının bu çalışması, XX. yüzyılın başında Kazan'da yaşayan otuz dört koleksiyonerin materyal toplama faaliyetleri hakkında zengin bilgiler içermektedir.³¹⁵ Ayrıca Katanov bu çalışmasında Yenisey vilâyeti, Moğolistan ve Doğu Türkistan'a yaptığı gezi sırasında topladığı materyaller hakkında da detaylı açıklamalar yapmış ve bu materyallerin çoğunlukla Doğu nümizmatığı ve Doğu sanatı ile ilgili yayınlar ve eski coğrafya haritaları olduğunu dile getirmiştir.³¹⁶

Kazan Şehir Müzesi'ne, 1920'li yılların başında, Kazan'ın çeşitli müzelerinden koleksiyonlar getirilmiştir. Bu müzeler arasında çeşitli üniversite ve yurt müzelerinden; Arkeoloji, Tarih ve Coğrafya Cemiyeti, Kilise Tarih-Arkeoloji Müzesi,

³¹² **Bruno Fridrihoviç (Fedoroviç) Adler (1874-1942):** 26 Ekim 1874 tarihinde Voronej'de doğmuştur. 1893 yılında Voronej Lisesi'ni bitirdikten sonra Moskova Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi'ne kaydolmuştur. Burada D. N. Anuçin'in etkisiyle coğrafya ve arkeoloji ile ilgilenmiştir. 1899 yılında eğitimine devam etmek amacıyla Leipzig Üniversitesi'ne gitmiştir. Batı Avrupa müzelerini yakından görmüştür. 1901 yılında Rusya'ya geri dönmüştür. 1909 yılında Rus Müzesi'nin etnografya bölümünde çalışmaya başlamıştır. 1911 yılında ise Kazan Üniversitesi Coğrafya ve Etnografya bölümünde göreve başlamıştır. Adler, Rusya'nın en iyi arkeoloji ve etnografya üniversitesi müzesini kurmuştur. Kazan'da ilk kez Sovyet Dönemi'nde kurulan Kuzeydoğu Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nün dekanlığını yapmış, 1919 yılından itibaren ise Kazan Şehir Müzesi'nin başkanlığını üstlenmiştir. Geniş bilgi için bkz.: **Antropologiya Peremen: Sudbi Etnografov Kazanskogo Universiteta na Rubeje Epoh. Katalog Vıstavki, 16 Oktyabrya-8 Dekabrya 2017 goda**, Sost. F. F. Başkırtseva, M. V. Vyatçina, Ye. G. Guşçina i dr., Kazan, İzd.-vo Kazan. Un-ta, 2017, s. 14-16.

³¹³ Geniş bilgi için bkz.: Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi resmi internet sitesi, (Çevrim içi) <https://tatmuseum.ru/istoriya-muzeya/>, 3 Nisan 2020.

³¹⁴ Bkz.: N. F. Katanov, **Katalog Kazanskogo Gorodskogo-Nauçno-Promıšlennogo Muzeıya. Otdel İstoriko-Etnografıçeskiy, I**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1910, s. 1-11.

³¹⁵ Akt.: G. R. Nazipova, "Uçenıy-Kolektsioner: K İstorii Çastnogo Kolleksionirovaniya v Dorevolutsionnoy Kazani", **Via in tempore. İstorıya. Politologiya**, No 5 (45), 2008, s. 74.

³¹⁶ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 90.

Pedagoji Müzesi, Doğu Halkları Müzesi, Kazan İlahiyat Akademisi gibi kurumlar yer almıştır. Özellikle *Kazan İlahiyat Akademisi Müzesi*'nden getirilen koleksiyon bizzat Katanov tarafından oluşturulmuştur. Bu koleksiyonda Rusya'daki çeşitli halklara ait dinî ve günlük yaşamla ilgili materyaller yer almıştır.³¹⁷ Kazan Şehir Müzesi Komisyonu'nun bütün oturumları Katanov'un temsilciliğinde gerçekleşmiştir. Oturum protokolleri ise bizzat Katanov tarafından el yazısı ile kayıt altına alınmıştır. Müzede 780 Numaralı Fon'da Katanov'un ziyaretçi kartı muhafaza edilmektedir.³¹⁸

Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi görsel materyaller bölümü çalışanı İlnur Gazizullin'in *N. F. Katanov'un Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi Fonlarında Bulunan Mirası (Görsel Materyaller)* (Nasledie N. F. Katanova v Fondah Natsionalnogo Muzeya RT (Veşçeviye materialı)) adlı makalesi müzede bulunan koleksiyonların içeriğini görmemiz açısından birincil kaynaktır. İ. Gazizullin'in aktardığı bilgilere göre; *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi* fonlarında bulunan yedi yüz binden fazla görsel materyalin büyük bir kısmını Katanov'un koleksiyonları oluşturmaktadır. Müzenin eski ve yeni kataloglarına, Katanov'un kendi çalışmalarına ve müze görevlilerinin verdikleri bilgilere göre, *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi*'nde Katanov tarafından toplanmış veya ilim adamının elinin değdiği görsel materyallerden oluşan yirmiden fazla koleksiyon bulunmaktadır. Bu koleksiyonlar alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Örneğin, müzenin etnografya bölümünde 11, kıyafet bölümünde 4, güzel sanatlar bölümünde 3, nümizmatik bölümünde 2, arkeoloji bölümünde ise 1 koleksiyon yer almaktadır. Tüm koleksiyonlarda ise yaklaşık olarak iki bin parça materyal sergilenmektedir.³¹⁹

Etnik aidiyet açısından koleksiyonlarda bulunan materyallere bakıldığında farklı Türk (Çuvaşlar, Tatarlar, Buryatlar, Yakutlar, Uygurlar) ve Fin-Ugor halklarına (Mariler, Udmurtlar, Mordvalar, Permyaklar) ait arkeolojik, tarihî ve etnografik görsel materyallerin sergilendiği görülmektedir. Ayrıca müzede Moğollara, Kalmuklara,

³¹⁷ Geniş bilgi için bkz.: Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi resmi internet sitesi, (Çevrim içi) <https://tatmuseum.ru/istoriya-muzeya/>, 3 Nisan 2020.

³¹⁸ Şarangina, "Dokumentalnoe Nasledie N. F. Katanova v Natsionalnom Arhive RT", s. 199.

³¹⁹ İ. R. Gazizullin, "Nasledie N. F. Katanova v Fondah Natsionalnogo Muzeya RT (Veşçeviye materialı)", *N. F. Katanov i Gumanitarne Nauki na Rubeje Vekov: Očerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii*, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 206.

Çinlilere, Japonlara, Yahudilere ve diğer birçok halka ait görsel materyalleri de görmek mümkündür. Şamanizm, Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet ile ilgili birçok somut kültür varlığı da müzede muhafaza edilmektedir. Müzede bulunan Katanov koleksiyonları daha çok etnografik parçalardan oluşmaktadır. Sergilenen eserler içerisinde geleneksel kıyafetler, ayakkabılar, baş süslemeleri, ziynet eşyaları, mutfak malzemeleri, müzik aletleri ve sikke koleksiyonları bulunmaktadır.³²⁰

Gazizullin'in ifade ettiği üzere; XX. yüzyılın başında Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nden *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi*'ne Katanov'un Bolgarı-Uspenskoe gezisi sırasında toplamış olduğu arkeolojik materyallerin yer aldığı toplan 10 parçadan oluşan küçük bir koleksiyon getirilmiştir. 1919 yılında kapatılan Kazan İlahiyat Akademisi'nden de çeşitli koleksiyonlar zaman içerisinde bu müzeye nakledilmiştir. Ayrıca Kazan İlahiyat Akademisi Kütüphanesi bünyesindeki *Tarih ve Etnografya Müzesi*'nden de yaklaşık yirmi koleksiyon *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müze*'sine aktarılmıştır. Günümüzde ise bu koleksiyonların bazıları çeşitli kurumlara dağıtılmıştır. Örneğin, sikke koleksiyonu *Kazan Üniversitesi Müzesi*'ne gönderilmiş, 1960'lı yıllarda ise birçok eser *Kalmuk Ulusal Müzesi*'ne nakledilmiştir. Tarihî, etnografik, arkeolojik ve kültürel eserlerin sergilendiği bu koleksiyonlar bizzat Katanov tarafından toplanmıştır. Bu durum Katanov'un *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi*'nin de kurucusu olduğunu göstermektedir.³²¹

Gazizullin makalesinin devamında müze koleksiyonlarının içeriklerini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Yine bu çalışmadan edindiğimiz bilgilere göre; *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi*'nin nümizmatik bölümünde muhafaza edilen Altın Orda Hanları'nın damgalarının basılı olduğu 891 gümüş ve 315 adet bakır sikke koleksiyonu 1920 yılında bizzat Katanov tarafından müzeye bağışlanmıştır. Bu sikke koleksiyonu *94 Numaralı Koleksiyon*'da sergilenmektedir. 1924 yılında ise Katanov'un eşi Aleksandra İvanovna Katanova tarafından 61 gümüş ve 31 bakır Altın Orda ve Bulgar

³²⁰ Gazizullin, **a.g.m.**, s. 206-207.; Gritskeviç, **İstoriya Muzeynogo Dela Kontsa XVIII. - Naçala XX. Veka**, s. 149.

³²¹ Bkz.: Gazizullin, **a.g.m.**, s. 207.

sikkesinden oluşan koleksiyon da müze koleksiyonlarına dâhil edilmiştir. Bu sikke koleksiyonu da *84 Numaralı Koleksiyon*'da muhafaza edilmektedir.³²²

36 Numaralı Koleksiyon'da Çuvaşlara ait 60 parça yer almaktadır. Bu parçalar arasında işlemeli eski kadın gömlekleri, kemer süslemeleri, başörtüleri, takılar ve çeşitli nakış örnekleri sergilenmektedir. *41 Numaralı Koleksiyon*'da Kazan İlahiyat Akademisi Tarih ve Etnografya Müzesi'nden getirilmiş ve kurban törenleri sırasında kullanılan Çeremislere ait ahşap kâseler bulunmaktadır. *101 Numaralı Koleksiyon*'da ise Kalmuklara ait kıyafetler (baş süslemeleri, kolyeler, para keseleri), mutfak eşyaları, tütün çubukları sergilenmektedir. Bu koleksiyon toplam 35 parçadır. 1960 yılında koleksiyondaki 18 parça *Kalmuk Ulusal Müzesi*'ne verilmiştir.³²³

292 Numaralı Koleksiyon'da 1919 yılında Kazan İlahiyat Akademisi'nden getirilen Buryatlara ait toplam 65 adet eser sergilenmektedir. Bu eserler arasında ahşap kâseler, tavus kuşu tüylerinden yapılmış yelpazeler, kutsal su kapları, fırçalar ve boyalar, müzik aletleri, çakmaktaşıları, oklar ve deriden yapılmış sadaklar yer almaktadır. *203 Numaralı Koleksiyon*'da yine 1919 yılında Kazan İlahiyat Akademisi'nden getirilen tuval üzerine çizilmiş ve ipek üzerine işlenmiş 16 adet Budist ikonası sergilenmektedir. 1960 yılında bu koleksiyondan 3 parça daha *Kalmuk Ulusal Müzesi*'ne verilmiştir. *299 Numaralı Koleksiyon*'da ise Katanov tarafından toplanan ve 1919 yılında Kazan İlahiyat Akademisi'nden getirilen Budizm ile ilgili 10 parça yer almaktadır. Bakırdan yapılan bu eşyalar arasında çanlar, buhurdanlar, kutsal kâseler ve ziller bulunmaktadır.³²⁴

355 Numaralı Koleksiyon'da ise Yakutlara ait giysiler ve mutfak eşyaları sergilenmektedir. Toplam 13 parçadan oluşan bu koleksiyonda kadın kıyafetleri (elbise, şapka, çizme), ahşap kap kacaklar yer almaktadır. Bu parçalar arasında en dikkat çeken ahşaptan yapılmış yuvarlak bir Hristiyan takvimidir.³²⁵ Ekler kısmında *Fotoğraf 12, 13 ve 14*'te görülmekte olan bu materyali Kazan'a getiren Katanov'dur. Arkaik görünümüne rağmen takvim bir Ortodoks takvimidir. Aylara ve günlere

³²² A.g.m., s. 207;209.

³²³ A.g.m., 208.

³²⁴ A.g.m., s. 208-209.

³²⁵ A.g.m., s. 209.

ayrılmıştır. Her delik bir günü sembolize etmektedir. Dinî bayramlar ise ahşap düğmelerle (çıkıntılarla) işaretlenmiştir. Yılın başlangıcı ise dairenin merkezidir. Devam eden yıllar ise spirallerle gösterilmiştir. İlim adamlarına göre güneşi sembolize eden bu takvimde Pagan ve Hristiyan motifleri bir arada görülmektedir.³²⁶

295 Numaralı Koleksiyon'da ise yine Katanov tarafından toplanan ve 1919 yılında Kazan İlahiyat Akademisi'nden buraya nakledilen cam çerçeve içerisinde 95 parça Budist ikonası sergilenmektedir. 296 Numaralı Koleksiyon'da toplam 12 adet pişmiş kil ve ahşaptan yapılmış dinî biblolar yer almaktadır. 297 Numaralı Koleksiyon'da ise farklı ölçülerde, pişmiş kilden yapılmış toplam 64 parçadan oluşan ikona koleksiyonu bulunmaktadır. Bunların dışında müze koleksiyonlarında arkeolojik buluntular da sergilenmektedir.³²⁷

Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi'nde gerçekleştirmiş olduğumuz incelemeler sırasında müzede sergilenen materyallerin cam vitrinler içerisinde konularına ve türlerine göre titizlikle sınıflandırılmış olduğunu gördük. Ayrıca müzede Katanov'un kişisel eşyalarının sergilendiği camdan yapılmış bir vitrin de bulunmaktadır. Ekte *Fotoğraf 15*'de de görüleceği üzere, vitrin içerisinde Katanov'un açıklamasıyla birlikte bir resmi, gezileri sırasında kullanmış olduğu gereçler ve bir gereç kutusu, bir Budist çanı ve üç adet siyah çerçeve içerisinde Budist ikonası muhafaza edilmektedir.

Katanov, Kazan Üniversitesi bünyesindeki müze koleksiyonlarının geliştirilmesi için de çok büyük emek harcamıştır. Kazan Üniversitesi bünyesindeki önemli kurumların başında *Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti* gelmektedir. Cemiyet, Kazan'da düzenlenen IV. Arkeoloji Kongresi katılımcılarının girişimleriyle 1878 yılında kurulmuştur. Kurucuları arasında Radlov, N. Ya. Agafonov, Baudoin de Courtenay, N. P. Zagoskin, İ. A. İznoskov, D. A. Korsakov, S. M. Şpilevskiy gibi o dönemin önemli ilim adamları yer almıştır. Cemiyet bünyesinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya olmak üzere üç bölüm ve arkeoloji ve etnografya haritalarını hazırlamakla

³²⁶ İ. R. Gazizullin, "Yakutskiy Narodnyy Kalendar", *İNDE İnternet Jurnal o Jizni v Gorodah Respubliki Tatarstan*, (Çevrim içi), <https://inde.io/article/10089-vyvod-iz-zapasa-cto-hranitsya-v-fondah-natsionalnogo-muzeya-tatarstana>, 02 Nisan 2020.

³²⁷ Gazizullin, "Nasledie N. F. Katanova v Fondah Natsionalnogo Muzeya RT (Veşçevıye materialı)", s. 209.

ilgilenen bir komisyon kurulmuştur.³²⁸ Cemiyetin başlıca görevleri, Volga-Ural bölgesinin yerli halklarının geçmişini ve bugününü incelemek, düzenli arkeolojik ve tarihî-etnografik geziler düzenlemek, Volga-Ural bölgesi, Sibirya ve Orta Asya halklarının tarihini, etnografyasını ve arkeolojisini incelemekle uğraşan ilim adamlarının faaliyetlerini koordine etmektir.³²⁹ İncelenecek halkların içerisinde ise Başkurtlar, Besermyanlar, Buryatlar, Votyaklar, Kalmuklar, Kırgızlar, Meşçeryaklar, Mordvalar, Nogaylar, Ostyaklar, Permyaklar, Sagaylar, Sartlar, Tarançiler, Tatarlar, Tunguzlar, Çeremisler ve Yakutlar yer almaktadır.³³⁰ Katanov, kuruma birçok arkeolojik ve etnografik materyal bağışlamıştır. Katanov, *Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi*'ne getirilen koleksiyonlardaki parçaları başlıklar altında (arkeolojik, tarihî, etnografik) sınıflandırarak, bu parçaların detaylı tasvirilerini ilmî bir rapor halinde yazan ilk kişidir.³³¹ Rus tarihçi ve cemiyet üyesi Konstantin Vasilyeviç Harlampoviç, 18 Mart 1908 tarihli cemiyet oturumunda Katanov'un bu kuruma katkısını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Nikolay Fedoroviç hemen hemen Cemiyet'in ilk kurulduğu günden itibaren bizimle beraber olmuştur. 8 Aralık 1884 tarihinde Cemiyet'e üye memur olarak katılmış, 1894 yılında ise Cemiyet'in aslî üyesi ve sekreteri olarak seçilmiştir. 1898 yılından itibaren ise cemiyetin temsilciliğini üstlenmiştir. N. F. Katanov sekreter olarak evrak ve para işlerini bir düzene sokmuştur. Nikolay Fedoroviç tam on yıldır kurumun sekreteri olarak maddi ve manevi anlamda oldukça fazla çalışma yapmıştır. Onun sayesinde cemiyete hükümet desteği sağlanmıştır. Katanov, cemiyet ile farklı kurumlar arasında bağlar kurmuş, bu kurumlarla yayın alışverişinde bulunmuştur. Bağışlarla ve ilmî çalışmalarla Cemiyet'e destek veren kişilerin sayısının artmasına yardımcı olmuştur. Bizzat Nikolay Fedoroviç, Cemiyet oturumlarında onlarca rapor sunmuştur. *İzvestiya*'da birçok ilim adamının makalesini yayınlamıştır. Yabancı ilim adamlarının çalışmalarının editörlüğünü yapmıştır. Bizim saygıdeğer temsilcimiz kurumumuzun hem editörü hem sekreteri, hem veznedarı hem de kâtibidir. Deneyimi ve dostane ilişkileri sayesinde insanlara ve cemiyete büyük katkı sağlamıştır. Bunu sizler de görmektesiniz.”³³²

³²⁸ Geniş bilgi için bkz.: N. F. Katanov, *Obşchestvo Arheologii, İstorii i Etnografii za Tridsat Let*, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1908, s. 1-2.

³²⁹ T. A. Titova, Ye. G. Guşçina, V. Ye. Kozlov, “Etnografiçeskie İssledovaniya i Etnografiçeskie Kollektii po Narodam Srednogo Povoljya Uçenih Obşchestva Arheologii, İstorii i Etnografii pri İmperatorskom Kazanskom Universitete”, *Vestnik Kazguki*, No 2, 2018, s. 71.

³³⁰ Katanov, *Obşchestvo Arheologii, İstorii i Etnografii za Tridsat Let*, s. 5.

³³¹ Ye. G. Guşçina, *Etnografiçeskoe Sobranie İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta: İstoriya Formirovaniya i Razvitiya*, İzvestiya Obşchestva Arheologii, İstorii i Etnografii pri Kazanskom Universitete, Tom 39 No. 1-2, Kazan 2019, s. 105.

³³² Bkz.: Katanov, *Obşchestvo Arheologii, İstorii i Etnografii za Tridsat Let*, s. 9.

Cemiyet bünyesindeki arkeoloji ve nümizmatik odalarını da yine Katanov kurmuştur. Nümizmatik odasında Katanov'un özel bir koleksiyonu muhafaza edilmiştir. Bu koleksiyonda Altın Orda Hanları tarafından bastırılmış gümüş ve bakır sikkeler yer almıştır. Bir etnograf, arkeolog ve nümizmatik uzmanı olarak Katanov müzenin bulunduğu akademi kütüphanesinde dinlenmeden çalışmış, her bir eserin kaydını kendi yapmış, müzeyi ziyarete gelenlere ise bizzat kendi gezdirmiştir. Katanov'un müze ile ilgili birçok çalışması cemiyetin düzenli yayını olan ve 1878-1929 yılları arasında çıkan *İzvestiya* adlı dergide yayınlamıştır.³³³ Katanov'un yayınladığı çalışmalara bakıldığında dergide cemiyetin toplantı ve oturum protokolleri, kütüphane ve müze katalogları, ders programları, arkeoloji kazı raporları, etnografik bilgiler, müze kayıt tutanakları, cemiyet üyelerinin ilmî çalışmalarına dair bilgiler ve arşiv belgelerinin yayımlandığı görülmüştür. Katanov'un 1894-1920 yılları arasında tespit edebildiğimiz 70 adet çalışması bu dergide yayınlanmıştır. Dergide yayınlanan bu eserlerin çoğu ayrı bir kitap ya da kitapçık olarak da basılmıştır.

Katanov'un görsel mirasının muhafaza edildiği bir diğer kurum ise *Kazan Üniversitesi Etnografya Müzesi*'dir. *Kazan Üniversitesi Etnografya Müzesi*'nin temelleri 1815 yılında Kazan Üniversitesi Nadir Eserler Odası'nın kurulmasıyla atılmıştır. XX. yüzyılın başında *Kazan Üniversitesi Etnografya Müzesi*, Adler döneminde en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Adler değerli etnografya koleksiyonlarının bulunduğu Şehir Müzesi, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi ve Kazan Üniversitesi bünyesindeki coğrafya ve etnografya odalarının müdürlüğünü de yapmıştır. Adler, bu kurumlardaki bütün koleksiyonları bir araya getiren kişidir.³³⁴ *Kazan Üniversitesi Etnografya Müzesi*'nde günümüzde üç büyük sergi salonu bulunmaktadır. Birinci salon süreli sergilerin düzenlendiği müze tarihçesine, ikinci salon Kazan halkları etnografyasına, üçüncü salon ise dünya halkları etnografyasına ayrılmıştır.

Kazan Üniversitesi Etnografya Müzesi'nde Katanov'a ait çok değerli koleksiyonlar sergilenmektedir. *Etnografya Müzesi* kayıtlarında Katanov'un

³³³ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 76-77.

³³⁴ G. Ye. Guşçina, "Etnografiçeskie Kollektzii Kafedri Geografii i Etnografii Kazanskogo İmperatorskogo Universiteta", **İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstoriii Etnografii pri Kazanskom Universitete**, Tom 37, No 4, 2017, s. 110.

bağışladığı, EMU No. 30 (ЭМУ No 30) ve EMU No. 104 (ЭМУ No 104) numaraları altında muhafaza edilen iki koleksiyon bulunmaktadır. EMU No. 104 numaralı koleksiyon, Kazan ve St. Petersburg'un çeşitli yayınevleri tarafından yayınlanan, Kazan Tatarlarına ait basılı şemâillerden³³⁵ oluşan ilginç bir koleksiyonudur.³³⁶ Katanov, 14 Aralık 1902 tarihinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin bir oturumunda açıklamasıyla beraber 24 sayfa basılı şemâil koleksiyonunu sunmuştur. Katanov bu şemâil koleksiyonunu daha sonra topladığı diğer materyallerle beraber 1914-1915 yılları arasında *Kazan Üniversitesi Etnografya Müzesi*'ne bağışlamıştır.³³⁷ Katanov bu basılı şemâilleri, Kerîmî kardeşlerin matbaasında³³⁸ bulmuştur.³³⁹ Katanov'un *Etnografya Müzesi*'ne bağışladığı bu şemâillerin görsellerinin kataloğu 2015 yılında Moskova'da *Tatar Şemâili* (Tatarskiy Şamail) başlığı altında yayınlanmıştır. Bu katalogda, *Etnografya Müzesi* envanterinde kayıtlı olan, camilerin, Mekke'nin, Kâbe'nin ve İstanbul'un tasvirlerinin de bulunduğu 25 adet şemâil görseli bulunmaktadır (Bkz.: Fotoğraf 16).³⁴⁰ Tatarlar, üzerlerinde Kur'an'dan Arapça yazılmış ayetlerin bulunduğu eski levhalardan oluşan bu şemâilleri genellikle kapı üzerlerine ya da duvarlara asmakta idiler.³⁴¹

Katanov'un müzeye bağışladığı en önemli diğer parçalar ise bir şaman kıyafeti ve tefidir. EMU No. 30 numaralı koleksiyon, 1910 yılında Katanov tarafından müzeye

³³⁵ Rusçada “шамайль” olarak ifade edilen “şemâil” kelimesi “huy, tabiat, ahlak, tavır” anlamlarına gelmektedir. IX. yüzyıldan itibaren hadis başta olmak üzere siyer, tarih ve tasavvufu ilgili eserlerde Hz. Muhammed'in fiziki özelliklerini, hayat tarzını anlatmak için kullanılan bir tabirdir. Geniş bilgi için bkz.: M. Yaşar Kandemir, “Şemâil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 497-500.

³³⁶ T. A. Titova, Ye. G. Guşçina, “Reprezentatsiya Obraza Altayskogo Şamana: Kolleksiya N. F. Katanova v Sobranii Etnografičeskogo Muzeya Kazanskogo Universiteta”, *Narodı i kul'turı Sayano-Altaya i sopredelnih territoriy: materialı VII Mejdunarodnoy naučnoy konferentsii, posvyaşçennoy godu hakasskogo yazıkı i yubileynım datam so dnya rojdeniya osnovopolojnikov hakasskogo yazıkoznaniya: 100-letiyu D. F. Pataçakovoy i 90-letiyu M. İ. Borgoyakova (23-24 Sentyabrya 2020 g.)*, Abakan, Hakasskoe Knijnoe İzd. İmeni B. M. Torosova, 2020, s. 166.

³³⁷ Guşçina, *Etnografičeskoe Sobranie İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta: İstoriya Formirovaniya i Razvitiya*, s. 106.

³³⁸ Tatar aydın, gazeteci ve yayıncı Fatih Kerimî ve kardeşlerinin başında bulunduğu matbaadır. Matbaa, babaları İlman Kerimî tarafından 1901 yılında Orenburg'da kurulmuştur. 1902 yılında İlman Kerimî'nin vefat etmesinin ardından matbaanın yönetimini Kerimî kardeşler üstlenmiştir. Geniş bilgi için bkz.: İsmail Türkoğlu, “Fatih Kerimî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara, 2002, s. 289.

³³⁹ Guşçina, *Etnografičeskoe Sobranie İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta: İstoriya Formirovaniya i Razvitiya*, s. 180.

³⁴⁰ Bkz.: *Tatarskiy Şamail. Traditsii i Sovremennost*, Moskva, İzdatelskiy Dom Mardjani, 2015, s. 15-204.

³⁴¹ Kokova, *Nikolay Fedoroviç Katanov*, s. 90.

başılanan şaman kostüm kompleksinden (Bkz.: Fotoğraf 17,18,19,20.) oluşmaktadır. Katanov'un 4 Eylül 1899 tarihinde Askıs ve Sinyavino köylerine gerçekleştirdiği ilmi gezi sırasında satın aldığı ya da kendisine yerel halk tarafından hediye edilen etnografik malzemelerin bulunduğu bu koleksiyon içerisinde uzun bir kaftan/cüppe ve bir şaman başlığı, bir tef, üç tokmak, iki çift yazlık ve iki çift kışlık eldiven, bir çift tütün kesesi, bir pipo ve iki çakmaktaşı bulunmaktadır. Katanov Minusinsk'te yaşayan Kaçinlere, Beltirlere ve Uryanhaylara ait detaylı tasviri yapılmış 30 adet fotoğrafı da 1900 yılında *Kazan Üniversitesi Etnografya Müzesi*'ne bağışlamıştır.³⁴²

Etnografya Müzesi'nde sergilenen, âyin sırasında kullanılan bu şaman kıyafetinin üzerinde ekte *fotoğraf 19* ve *20*'de da görüleceği üzere uzun bez parçaları, ön yüzünde bir önlük ve bir kemer bulunmaktadır.

Âyin sırasında şamanın elinde tuttuğu tef ve tokmak ise oldukça ağırdır. Tefin üzerinde üç dünyayı tasvir eden (gök-üst kat, yeryüzü ve yer altı dünyası) bir resim vardır (Bkz. Fotoğraf 21, 22). Katanov *Sibirya'dan ve Doğu Türkistan'dan Mektuplar* adlı eserinde Minusinsk Tatarlarının dinî inançlarıyla ilgili olan bu şaman tefinin ve tokmağının detaylı bir tasvirini yapmıştır. Eserde tefin iç kısmı, dış kısmı ve tokmak hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Genellikle tefin iç kısmı (kasnağı) söğütten yapılır ve at derisi ile kaplanır. Dik duran sap ise akçaağaçtan yapılır. Sapın üzerinde “bars” denilen 12 delik vardır. (...) Sapın üst kısmında “ok kirişi” denilen demir bir çubuk vardır. Bu demir çubuğa hastanın üzerinden kötü ruhları uzaklaştırmak için demir figürler takılmaktadır. Ayrıca kötü ruhları kovmak için çubuk kısmına zil ve çingiraklar da asılmaktadır. (...) Tefin dış kısmında ise üç çizgi (iki kırmızı ve bir beyaz ya da her üçü de beyaz) yer almakta ve bu çizgiler yerin üç katını göstermektedir: üst kısım – gök ve yeryüzü; alt kısım – korkunç sakinleri ile hüküm süren yeraltı dünyasını temsil etmektedir. (...) Tokmak ise genellikle akçaağaç, geyik kemiği veya boynuzdan yapılmaktadır. Tokmak tavşan kürküyle kaplanmışsa tef üzerine tavşan resmi çizilmektedir. Tokmak sapına vahşi hayvan derileri, beyaz, kırmızı, mavi ve siyah bez parçaları asılmaktadır. Deriler ve bez parçaları düşmanları defetmek için kullanılan silahları sembolize etmektedir.”³⁴³

³⁴² Bkz.: Katanov, *Otčet o Poezdke v Minusinskiy Uyezd Yeniseyskoy Gubernii, Sovershennoy po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Kazanskogo Universiteta Letom 1899 Goda*, s. 52-54.; Guşçina, *Etnografičeskoe Sobranie İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta: İstoriya Formirovaniya i Razvitiya*, s. 85-86.

³⁴³ Geniş bilgi için bkz.: Katanov, *Pisma iz Sibirii i Vostočnogo Turkestana*, s. 27-31.

Katanov'un eserinde tasvirini yaptığı bu şaman tefi günümüzde *Kazan Üniversitesi Etnografya Müzesi*'nde muhafaza edilmektedir. Ekte *fotoğraf 22, 24, 25*'de görüldüğü üzere tefe asılmış etikette Katanov'un kendi el yazısı ile yazılmış ve imzasının bulunduğu bir künye bulunmaktadır. Künyede bu tefin Yenisey vilâyeti Minusinsk kazasında yaşayan Kaçınler'e ait olduğu ve Katanov tarafından 7 rubleye satın alındığı yazılıdır. Katanov bu tefi 1899 yılının yazında Yenisey vilâyeti Minusinsk kazasına gerçekleştirdiği bir gezi sırasında Sinyavino köyünde yaşayan Askıs rahibinin kardeşi rahip K. E. Suhovskiy'den satın almış ve 4 Eylül 1899 tarihinde müzeye bağışlamıştır.³⁴⁴ *Kazan Üniversitesi Etnografya Müzesi*'nde sergilenen Katanov'a ait her materyalin üzerinde detaylı bir künyesi (nerede bulunduğu, kime ait olduğu, kullanım amacı, vs.) bulunmaktadır.

Etnografya Müzesi dışında Kazan Üniversitesi bünyesindeki *Tarih Müzesi*'nde de Katanov'un görsel mirasının izlerine rastlamak mümkündür. Müzede bulunan cam vitrin içerisinde Katanov'a ve ailesine ait fotoğraflar, etnografik materyaller ve ilim adamının el yazması ve basılı eserlerinden örnekler yer almaktadır (Bkz.: Fotoğraf 26.) Müze envanterinde bir de Katanov'a ait küçük bir dosya muhafaza edilmektedir. Bu dosya içerisinde; Hakasya'da Katanov'un ismini taşıyan kurumların (N. F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi, N. F. Katanov Ulusal Gimnazyumu), N. F. Katanov Askıs Bölge Müzesi'nde sergilenen görsel materyallerin, Katanov'un kendisinin ve aile üyelerinin fotoğrafları; 1962, 1997 ve 2005 yıllarında Katanov adına düzenlenen konferansların broşürleri; Katanov ile ilgili gazete yazıları; çeşitli kartpostallar; N. İ. İlimskiy'in bir fotoğrafı ve ilim adamının kızı A. Katanova'nın el yazısı ile yazılmış mektupları bulunmaktadır.

Katanov'un 1890 yılında Uryanhay topraklarına gerçekleştirdiği ilmî gezi sırasında topladığı birçok görsel materyal ise *Rus Bilimler Akademisi Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü*'nün St. Petersburg Arşivi'nde de muhafaza edilmektedir. Bu arşivde Hakas halkının kültürünü ve tarihini yansıtan birçok numune bulunmaktadır.

³⁴⁴ Katanov, *Отчет о Поездке в Минусинский Уезд Yeniseyskoy Gubernii, Sovershennoy po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Kazanskogo Universiteta Letom 1899 Goda*, s. 52.

Bu numuneler içerisinde şarap kâseleri, bıçaklar, balık derisinden yapılmış kılıflar, çakmak taşları gibi her türlü ev eşyası, kadın giysileri ve süslemeleri yer almaktadır.³⁴⁵

Katanov'un görsel mirasının muhafaza edildiği bir diğer kurum ise *Kazan İlahiyat Akademisi Misyonerlik Tarih ve Etnografya Müzesi* olmuştur. Katanov bu müzenin de kurucularından biridir. Bu kurum 9 Ocak 1913 tarihli Kutsal Sinod'un kararnamesi gereğince, 1913 yılında açılmıştır. Temelini arkeoloji, etnografya, nümizmatik ve paleontoloji koleksiyonları oluşturmaktadır. Müzenin başlıca görevi, misyonerlik bölümünün eğitim, bilim ve kültürel faaliyetlerini yürütmek, eğitilmiş misyoner kadroları yetiştirmek, Çarlık Rusya'daki halkların tarihi ve etnografyasıyla ilgili ilmî değere sahip tarihî ve kültürel materyalleri incelemek, çoğaltmak ve bu halkların tarihini, geleneklerini, manevi yaşamlarını ve maddi kültürlerini ilmî çerçevede incelemek olmuştur.³⁴⁶

Müze için fon toplama, koruma ve eğitim faaliyetlerini yerine getirmek adına bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyete müdür olarak Katanov, heyet üyeleri olarak da akademi profesörlerinden V. A. Kerenskiy, tarihçiler İ. M. Pokrovskiy ve L. İ. Pisarev, misyoner M. A. Maşanov seçilmiştir. 1912-1919 yılları arasında müze Kazan İlahiyat Akademisi'nin tam teşekküllü bir eğitim ve kültür merkezi haline gelmiştir. XX. yüzyılın başında *Kazan İlahiyat Akademisi Misyonerlik Tarih ve Etnografya Müzesi* Rusya İmparatorluğu'ndaki halkların kültürel mirasının incelenmesine önemli katkı sağlamıştır.³⁴⁷

Şüphesiz, *Kazan İlahiyat Akademisi Misyonerlik Tarih ve Etnografya Müzesi*'nin Kazan'ın en önemli kurumlarından biri olmasını sağlayan müzenin hem kurucusu, hem müdürü, hem de bağışçısı olan Katanov'dur. Katanov, 1911-1917 yılları arasında bu kurumda öğretmenlik faaliyetlerini yürütmüştür. Aynı zamanda Volga, Ural ve Orta Asya bölgesinde yaşayan halkların tarihleri ve kültürleri hakkında çeşitli materyalleri topladığı ilmî geziler gerçekleştirmiştir. Kadro dışı profesör olarak Katanov, Kazan İlahiyat Akademisi Etnografya Bölümü'nde Tatar, Kırgız, Başkurt,

³⁴⁵ Geniş bilgi için bkz.: Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 22.

³⁴⁶ Geniş bilgi için bkz.: Ye. E. Lobaçova, "Osobennosti Sozdaniya Missionerskogo Muzeya Kazanskoy Duhovnoy Akademii", **Vestnik Slavyanskikh Kultur**, Tom 4, No XXVI, 2012, s. 122-123.

³⁴⁷ Lobaçova, **a.g.m.**, s. 123.

Çuvaş, Votyak ve Mordvaların etnografyası, bu halkların arasında Hristiyanlığın yayılma tarihi, dilbilim ve Tatarca gibi birtakım dersler vermiştir. Katanov ayrıca misyonerlik bölümünün yayın organı olan *Pravoslavnyy Sobesednik* (PS) adlı dergiye ek olarak *İnorodçeskoe Obozrenie* adlı yayının da başında bulunmuştur.³⁴⁸ *Pravoslavnyy Sobesednik* dergisi Kazan'da 1855-1917 yılları arasında aylık olarak yayınlanmıştır. *İnorodçeskoe Obozrenie* dergisi ise 1912-1916 yılları arasında yılda 4 kez *Pravoslavnyy Sobesednik* dergisine ek olarak çıkarılmıştır.³⁴⁹ *Kazan-Tatarca Takvimlerde ve Diğer Yayınlarda Kronoloji Meselesine Dair* (Po povodu hronologii v kazansko-tatarskih kalendaryah i drugih izdaniyah, PS, Aprel 1905, s. 745-749.) ve *Vaisov Müslüman Tarikatına İlişkin Yeni Veriler* (Novie dannie o Musulmanskoy Sekte Vaisovtsev, PS, İyul-Avgust, 1909, s. 229-244.) ve *Müslüman Yaşamından. Eski Türk Veziri Hüseyin Hilmi Paşa'nın 15-17 Nisan 1910 Tarihleri Arasında Kazan Ziyareti* (İz musulmanskoy jizni. Prebivanie bivşego Turetskogo Velikogo Vezirya Huseyna Hilmi Paşa 15-17 Aprelya 1910 g. v Kazani, PS, Sentyabr 1910.) *Pravoslavnyy Sobesednik* dergisinde Katanov'un yayınlanan çalışmalarıdır.³⁵⁰

Kazan İlahiyat Akademisi Misyonerlik Tarih ve Etnografya Müzesi yönetmeliğine göre; Katanov'un müdür olarak başlıca görevleri kurumun evrak işlerini takip etmek, görsel ve yazılı materyallerin kaydını ve açıklamasını yapmak, katalogları hazırlamak, yeni materyalleri müzeye kazandırmak ve heyet toplantılarını organize etmektir. Görüldüğü üzere, Katanov "kendi müzem" olarak adlandırdığı bu kurumda misyoner, etnograf, arkeolog, Doğu el yazmaları ve nümizmatik uzmanı kimliğiyle adeta tek başına yaşayan bir müze gibi bir o kadar da sıradan bir görevli memur tevazusuyla çalışmıştır.³⁵¹ Katanov'un sonsuz gayretleri sayesinde *Kazan İlahiyat Akademisi Misyonerlik Tarih ve Etnografya Müzesi* büyük bir üne kavuşmuştur. Bunun en büyük sebebi o dönemde Katanov'un Rusya'nın en önemli

³⁴⁸ E. İ. Safiullina, "Tatarskiy Etnografiçeskiy Material v Nauçno-Obrazovatel'noy i Missionersko-Prosvetitel'skoy Deyatel'nosti Uçenih Kazanskoy Duhovnoy Akademii (XIX-Naçalo XX Veka), *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No 16 (270), Vıp. 51, s. 111.

³⁴⁹ *Rossiya i Musulmanskiy Mir: İnakovost Kak Problema*, Otv. red. vıp. A. V. Smirnov, Moskva, Yazıkı Slavyanskiy Kultur, 2010, s. 140.

³⁵⁰ İvanov, "K. F. Katanov'un Hayatı ve İlmi Çalışmalarına Dair", s. 159-170.; *Spisok Uçenih Trudov Professora Nikolaya Katanova* (GA RT, Fond 10, Op. 1, D. 11571, L. 15-23ob.).

³⁵¹ Lobaçova, "Osobennosti Sozdaniya Missionerskogo Muzeya Kazanskoy Duhovnoy Akademii", s. 124.

ilim yuvalarından biri olan Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin de sekreterliğini ve başkanlığını yapıyor olmasıdır. Katanov, bu görevi sayesinde pek çok yurt müzesiyle, Volga ve Sibirya'daki derneklerle ve kişilerle ilişkiler kurmuş ve müze fonlarına kıymetli parçaların bağışlanmasını sağlamıştır.³⁵² Katanov müzenin yayın organı olan *Pravoslavnyy Sobesednik* adlı dergide müzeye bağış yapan elli sekiz kurum ve kişinin adını vermiştir. Müzeye bağış yapan kişiler arasında Ortodoks Kilisesi rahipleri ve papazları, öğretmenler, koleksiyonerler, tüccarlar, Kazan İlahiyat Akademisi profesörleri, öğrencileri ve müze çalışanları yer almıştır.³⁵³

Katanov, *Kazan İlahiyat Akademisi Misyonerlik Tarih ve Etnografya Müzesi* bünyesinde bir kütüphanenin açılmasına da öncülük etmiştir. Müze koleksiyonlarının ilmî çalışmalarını yapılabilmek ve etnografya derslerine kaynak sağlamak amacıyla misyonerlik, etnografya ve Doğu bilimi alanlarında eserlerin yer aldığı kişisel kütüphanesini 1915 yılında müzeye bağışlamıştır. Kütüphane kataloğu Katanov'un gözetiminde Kazan İlahiyat Akademisi öğrencisi A. A. Zaharoviy tarafından hazırlanmaya başlanmış, fakat 1917 yılında devrim olaylarının başlamasıyla katalog çalışması tamamlanamamıştır.³⁵⁴

Katanov, 1915 yılında müze fonlarının detaylı bir envanter kaydını hazırlamıştır. Bu kayıta göre müzede etnografik materyallerden oluşan 19 koleksiyonun yanı sıra atlas, albüm ve mobilya koleksiyonları da yer almaktadır. Envanter kaydının başında Sibirya bölgesinde yaşayan Yakutlar, Buryatlar, Moğollar, Çinliler ve Uygurların kültürünü yansıtan koleksiyonlar gelmektedir. *Kazan İlahiyat Akademisi Misyonerlik Tarih ve Etnografya Müzesi*'nin faaliyetleri 1917 yılından sonra devrim olayları sebebiyle son bulmuştur. 1919 yılının Temmuz ayında müze koleksiyonları *Kazan Şehir Müzesi*'ne (günümüzde *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi*) o dönemin parasıyla 5584 rubleye satılmış, etnografya koleksiyonunun taşınması ise Katanov ve Adler gözetiminde gerçekleşmiştir.³⁵⁵

³⁵² Lobaçova, **a.g.m.**, s. 124.

³⁵³ **A.g.m.**, s. 125.

³⁵⁴ Ye. E. Lobaçova, "N. F. Katanov-Direktor Missionerskogo Muzeya v Kazanskoy Duhovnoy Akademii", **Komsomolskaya Pravda**, 24 İyulya 2015, (Çevrim içi) cyprus.kp.ru/daily/26411.7/3285165/, 6 Nisan 2020.

³⁵⁵ Lobaçova, **a.g.m.**

Katanov, 1906 yılında Kazan Piskoposluğu bünyesinde kurulan *Kilise Tarih-Arkeoloji Müzesi*'nin de kurulmasında aktif rol almıştır. Ayrıca Katanov bu müzenin komisyon üyeliğini de üstlenmiş ve komisyon çalışmalarını da aralıksız yürütmüştür.³⁵⁶

Katanov, Sibirya'nın en büyük ilim ve eğitim kurumlarından biri olan *N. A. Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi*'nin de geliştirilmesine büyük katkı sunmuştur. 1877 yılında *Minusinsk Halk Bölge Müzesi* adıyla kurulan bu kurum Sibirya ve Uzak Doğu'da bir programa ve tüzüğe sahip ilk müzedir. Müzenin kurucusu Nikolay Mihayloviç Martyanov (1844-1904)'dur. N. M. Martyanov, 1844 yılında Beyaz Rusya'nın Vilenskaya eyaletinde dünyaya gelmiştir. 1877-1904 yılları arasında 27 sene müzenin müdürlüğünü yapmıştır. Eczacı, ilim adamı ve botanik uzmanı olan Martyanov aynı zamanda *Minusinsk Halk Kütüphanesi*'nin de kurucusudur. Rusya'da ve yurt dışında olmak üzere aralarında Rusya Bilimler Akademisi, St. Petersburg Botanik Bahçesi'nin bulunduğu 16 ilmî kuruluşun da üyeliğini yapmıştır. Günümüzde müze kurucusunun ismi ile anılmaktadır.³⁵⁷

Katanov, Martyanov ile St. Petersburg'da öğrencilik yıllarından itibaren iyi ilişkiler kurmuştur. Bunun en büyük kanıtı Katanov'un Martyanov'a yazdığı mektuplardır.³⁵⁸ Bu mektuplar *N. A. Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi* arşivinde muhafaza edilmektedir. Katanov'un Martyanov'a ve diğer ilim adamlarına (N. M. Martyanov, G. N. Potanin, A. A. Yarilov, V. R. Rozen, E. K. Pekarskiy, V. V. Radlov, S. F. Oldenburg, K. G. Zaleman, A. V. Vasiyev, A. İ. Yatsimirskiy ve A. İ. Sobolevskiy) yazdığı birçok mektup 2016 yılında yayınlanmıştır.³⁵⁹

Genç ilim adamı 20 Ocak 1886 tarihinde Martyanov'a yazdığı mektupta müzenin faaliyetlerini yakından takip ettiğini dile getirmiş ve Martyanov'dan

³⁵⁶ Nazipova, "Muzeynaya Deyatelnost professora N. F. Katanova", s. 203.

³⁵⁷ Geniş bilgi için bkz.: N. A. Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi resmi internet sitesi, (Çevrim içi) <https://xn---8sbahmlpvellw0ag7lzb.xn--p1ai/?mode=history-directors>, 11 Nisan 2020.

³⁵⁸ V. N. Tugujekova, "Vklad N. F. Katanova v İzuçenie İstorii, Kulturi Hakasskogo Etnosa", **Nasledie N. F. Katanova: İstoriya i Kultura Tyurskih Narodov Yevrazii: Dokladi i Soobşeniya Mejdunarodnogo Nauçnogo Seminara, 30 İyunya-1 İyulya 2005 g.**, Kazan, Alma Lit, 2005, s. 95.

³⁵⁹ Geniş bilgi için bkz.: **Epistolaryme Nasledie N. F. Katanova (K 155-letiyu so dnya rojdeniya)**, Sost. Valeev R. M., Tugujekova V. N., Çoçiyeva A. S. Yermilova V. V., Ryabtseva A. M., 2-e izd., Abakan, OOO Knijnoe İzdatelstvo Brigantina, 2016, s. 1-83.

yayınlanan müze kataloglarını, yayınlanacak kataloglardan ise birer nüshayı kendisine göndermesini istemiştir.³⁶⁰ Katanov, N. A. *Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi ve Kütüphanesi* için Martyanov’a kitaplarını, *İzvestiya*’nın tüm sayılarını, Sibirya’daki Türk haklarının tarihi ve diliyle ilgili yurt içi ve yurt dışında yayınlanmış akademik çalışmaları göndermiştir. Katanov, N. A. *Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi*’nin ilmî çalışmalarının, kataloglarının ve rehberlerinin yayınlanmasına da yardım etmiştir.³⁶¹ Katanov, 1902 yılında o dönemdeki adıyla *Minusinsk Halk Bölge Müzesi*’nin ilk jübilesi şerefine F. Ya. Kon tarafından yazılan *25 Yıllık Sürede (1877-1902) Minusinsk Bölge Müzesinin Tarihî Yapısı* (İstoriçeskiy Oçerk Minusinskago Mestnago Muzeya za 25 Let (1877-1902)) adlı çalışmaya katkı sunmuş ve bu çalışmanın Kazan Üniversitesi matbaasında yayınlanması adına bütün sorumluluğu üstlenmiştir. Katanov, 28 Eylül 1901 tarihinde Martyanov’a, Kon’un elyazısıyla yazılmış eserinin kendisine ulaştığını dile getirmiştir.³⁶² Kon ise çalışmasının el yazısı halini kontrol eden ve eserin basım işini üstlenen Katanov’a eserinin önsözünde teşekkürlerini sunmuştur.³⁶³

Müzede Katanov tarafından bağışlanan içinde Çin sikkeleri, bonoları ve Çince yazılmış belgelerin bulunduğu 45 sergi bulunmaktadır.³⁶⁴ Katanov, Martyanov’un ricası üzerine müze koleksiyonlarında bulunan eski metal bir aynanın üzerindeki Arapça yazıyı da çözümlemiştir. 27 Ağustos 1899 tarihli mektupta Katanov, Martyanov’dan ayna hakkında birtakım bilgiler rica etmiştir. Katanov’un bu ricası ilim adamının çalışmalarında ne kadar titiz olduğunu ve etik kurallarına bağlı kalarak çalıştığını göstermektedir:

³⁶⁰ “Pisma N. F. Katanova N. M. Martyanovu”, s. 5.

³⁶¹ N. İ. Kuyukova, N. F. Katanov – Gordost Zemli Hakasskoy: Biobibliografiçeskoj Spravoçnik, Abakan, GBUK RH “Hakasskaya RDB”, 2012, s. 12.

³⁶² V. V. Yermilova, “Epistolarnoe Nasledie N. F. Katanova v Sobranii Minusinskogo Muzeya”, *Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitel’nogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.*, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 53.

³⁶³ Bkz.: F. Ya. Kon, *İstoriçeskiy Oçerk Minusinskago Mestnago Muzeya za 25 Let (1877-1902)*, Kazan, Tipol.-lit. İmp. Univ., 1902, s. 1.

³⁶⁴ Smolina, “Znaçenie İssledovaniy N. F. Katanova dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya”, s. 5.

“Lütfen, müzede bulunan Arapça yazılı aynayı bir süreliğine bana gönderir misiniz? O zaman yazım tamamlanmış olacaktır. Bunula birlikte, eğer mümkünse bana şu bilgileri de iletiniz: 1) ayna ne zaman ve nerede bulunmuştur; 2) ayna kim tarafından, ne zaman ve ne kadara müzeye satılmış ya da bağışlanmıştır; 3) ayna hakkında başka bir isim tarafından çalışma yapılmış mıdır?, v.s.; Saygılarımla. N. F. Katanov.”³⁶⁵

Katanov, N. A. *Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi*’nde yer alan bu metal aynanın çözümlemesini D. V. Aynalov ile birlikte kaleme aldığı *Yenisey Vilâyeti Minusinsk Şehri Halk Müzesi’ne Ait Arapça Yazılı Metal Aynanın Tasviri ve Başkaları Tarafından Tasviri Yapılan Metal Aynalara Dair Birkaç Söz* (Opisaniye metalliçeskogo zerkala s arabskoyu nadpisyyu: prinadlejaşçego publiçnomu muzeyu goroda Minusinska Yeniseyskoy gubernii, i neskolko slov o metalliçeskih zerkalah, opisannih drugimi, 1900) adlı çalışmasında detaylı bir şekilde yapmıştır. 1900 yılında Kazan’da yayınlanan bu çalışmada Katanov, Martyanov’un aynanın nerede bulunduğu ile ilgili gerekli açıklamaları kendisine ilettiğini dile getirmiştir.³⁶⁶ Martyanov, 19 Eylül 1899 tarihli Katanov’a cevap olarak yazdığı mektubunda bu metal aynanın 1884 yılında Minusinsk bölgesi Tes Gölü civarında bulunan Staro-Knışinskaya köyünde bir tarlada bulunduğu bilgisini vermiştir.³⁶⁷

Katanov, ekte fotoğraf 27’de yer alan Arapça yazılı bu metal aynayı şu sözlerle tasvir etmiştir:

“1899 yılının yazında Minusinsk Halk Müzesi’nde idim. Müzedeki tarihî eserleri incelerken D. A. Klements’in 1886 yılında Tomsk’da yayınlanan Minusinsk Müzesi’nin Tarihî Eserleri (Drevnosti Minusinskogo Muzeya) adlı çalışmasının 129. sayfasında bahsettiği sıradan metal bir ayna dikkatimi çekti. Bu yuvarlak ayna beyaz metalden yapılmıştı. Aynanın taç kısmına Arap harfleri yazılmıştı. Ayna içerisindeki resimde ise at üzerinde elinde doğan kuşu bulunan bir avcı bulunuyordu. Ayna, Knışinskaya köyü yakınında bulunmuştur. Çapı 10 cm. idi.”³⁶⁸

³⁶⁵ Akt.: Yermilova, “Epistolarnoe Nasledie N. F. Katanova v Sobranii Minusinskogo Muzeya”, s. 53.

³⁶⁶ D. V. Aynalov, N. F. Katanov, **Opisanie Metalliçeskogo Zerkala s Arabskoyu Nadpisyyu: Prinadlejaşçego Publiçnomu Muzeyu Goroda Minusinska Yeniseyskoy Gubernii, i Neskolko Slovo Metalliçeskih Zerkalah, Opisannih Drugimi**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900, s. 3.

³⁶⁷ Aynalov, Katanov, **a.g.e.**, s. 3-4.

³⁶⁸ **A.g.e.**, s. 4.

Katanov aynanın taç kısmında yer alan Arapça yazıyı da tercüme etmiştir. Aynanın resimde görülen alt kısmındaki eksik yazıya ise Katanov kendisi bir tahminde bulunarak parantez içinde verilen şu açıklamayı ilave etmiştir: “*Sahibine sonsuz şan, huzurlu bir yaşam, refah ve mutlu (luk her iki dünyada da) getirsin.*”³⁶⁹

N. A. Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi 1900 yılında Paris’te düzenlenen uluslararası bir sergiye katılmış ve bu sergide Hakas halkının kültürü ve tarihiyle ilgili materyalleri sergilemiştir. Müze zengin koleksiyonu nedeniyle Fransızca yazılmış bir onur belgesine ve küçük bir gümüş madalya ödülüne layık görülmüştür Aynı yılın yazında Katanov da Viyana, Venedik, Roma, Floransa ve Paris kütüphanelerindeki Arapça, Farsça, Türkçe ve Tatarca yazılmış Doğu elyazmaları ve nadir eser koleksiyonlarını incelemek amacıyla Avrupa ülkelerine bir gezi gerçekleştirmiştir. Bu gezi sırasında Katanov Paris’teki bu sergiyi de dolaşmıştır. Bu sergiden duyduğu memnuniyeti Katanov 1900 yılının Temmuz ayında Martyanov’a gönderdiği, üzerinde bir Türk kasrının bulunduğu kartpostalda şu sözlerle dile getirmiştir: “*Sevgili Nikolay Mihayloviç! Serginin Sibiryâ bölümündeydim ve zevkle şamanlara, doğululara ait materyallerinizi inceledim. Her şey harikaydı; fakat sergilenen eşyaların üzerinde künyelerinin bulunmamasına üzüldüm.*”³⁷⁰

Katanov, N. A. Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi bünyesinde de bir kütüphanenin gelişmesine katkı sağlamıştır. Günümüzde N. M. Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi Bilim Kütüphanesi olarak adlandırılan bu kütüphane, 12 Ocak 1878 tarihinde müzenin kuruluşundan bir yıl sonra kurulmuştur. Katanov 1895 yılından itibaren düzenli olarak Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti tarafından basılan hemen hemen her yayını kütüphaneye göndermiştir.³⁷¹ Günümüzde bu kütüphanede Katanov’un hayatta iken yayınlanmış ithaf yazılı 84 çalışması yer almaktadır.³⁷² Katanov’un kitapları kütüphanede çeşitli bölümlerde (ayrı basımlar, ilmî cemiyetlerde

³⁶⁹ A.g.e., s. 13.

³⁷⁰ Akt.: Yermilova, “Epistol’noye Nasledie N. F. Katanova v Sobranii Minusinskogo Muzeia”, s. 54.

³⁷¹ Tugujekova, “Vklad N. F. Katanova v İzuçenie İstorii, Kulturi Hakasskogo Etnosa”, s. 95.

³⁷² Ye. Yu. Sidorina, L. A. Kudelskaya, “Nauçnie Trudy N. F. Katanova v Sobranii Nauçnoy Biblioteki Minusinskogo Regionalnogo Krayeveçeskogo Muzeia im. N. M. Martyanova”, **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitel’nogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materiali Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.**, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 43.

yayınlanan makaleler, dergilerde, gazetelerde yayınlanan makaleler, Katanov'un önsöz yazdığı çalışmalar ve çalışmalarının yeni basımları) muhafaza edilmektedir.³⁷³

Katanov'un gelişmesine büyük katkı sağladığı diğer bir kurum ise *Tobolsk Vilâyeti Müzesi*'dir. Katanov, *Tobolsk Vilâyeti Müzesi*'ni ilmî bir düzeye çıkarmış ve 1905 yılında bu müzeye onur üyesi olarak seçilmiştir. 1893-1918 yılları arasında *Tobolsk Vilâyeti Müzesi Yıllığı* (Ejegodnika Tobolskogo Gubernskogo Muzeya) adlı yayın organının aktif yazarlarından biri olmuştur. Katanov bu yılda yayınlanan *Batı Sibirya Yabancılarına Karşı Şeyh Bagauddin'in Öğrencilerinin Dinî Mücadeleleri* adlı çalışmasını *Tobolsk Vilayeti Müzesi* için Arapçadan Rusçaya çevirmiştir.³⁷⁴

Katanov gezileri sırasında bulduğu en küçük bir nesneyi dahi küçümsememiştir. Küçük bir çakmaktaşı, bir kemer tokası, bir çingirak, bir eşarp oyası ya da küçük bir tahta parçası dahi Katanov için halkının kültürü, geçmişi, etnografyası hakkında bilgi veren birinci el kaynaklardır. Katanov'un gözünde bu eşyalar ulusal kültürün kökenlerini aydınlatmakta, tarih ile etnografya ve kültür tarihi arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Katanov'un müzecilik çalışmaları çeşitli Türk halklarının tarihinin, etnografyasının ve kültürel değerlerinin aydınlatılmasında ve korunarak geleceğe taşınmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu önemli rolün bilincinde olan Katanov, topladığı kültür mirasını kimseye emanet etmeyip bizzat kendisi çeşitli müzelere yerleştirmiş, envanter hazırlamış, ilmî çalışma ve araştırmalarını yaparak akademik yayın haline getirmiştir. Görüldüğü üzere, Katanov ilmî gezilerinin dışında müzecilik faaliyetlerine de çok emek harcamıştır. Bağışladığı eserlerle kurulan ve geliştirilen birçok müze günümüzde hâlâ çalışmalarını sürdürmektedir. Kanaatimizce, Katanov'un görsel mirası ele aldığımız müzelerle sınırlı değildir. Katanov hayatı boyunca o kadar çok görsel miras biriktirmiştir ki, bu miras Rusya'nın dört bir köşesine dağılmıştır. Tıpkı yazılı mirası gibi görsel mirasının da içeriğini ve miktarını tam anlamıyla tespit etmek oldukça güçtür.

³⁷³ Sidorina, Kudelskaya, **a.g.m.**, s. 44.

³⁷⁴ Alişina, "Tobolskie Nasledie Professora N. F. Katanova", s. 38.

1. 10. Eğitim Alanındaki Faaliyetleri

Katanov devrim öncesi ve sonrası dönemde ilmî araştırma faaliyetleri çerçevesinde Orta Asya ve Sibirya’da yaşayan Türk ve Rus olmayan halkların eğitim meselesiyle de yakından ilgilenmiştir. Daha Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu’ndaki eğitimi sırasında çeşitli halklara ait şarkıları, masalları, destanları, atasözleri, bilmece ve gelenekleri kaydetmeye başlamıştır.³⁷⁵ Amacı, Rus olmayan halkların özünü yansıtan dillerini, geleneklerini, inançlarını, folklorunu ölümsüzleştirmek ve korumaktır.³⁷⁶ St. Petersburg Üniversitesi ikinci sınıf öğrencisi iken Minusinsk Bölge Müzesi’nin kurucusu N. A. Martyanov’a yazdığı bir mektupta çalışmalarını şöyle dile getirmiştir:

“Destanlarımızı inceliyorum ve halkımızla ilgili bilgilerin bibliyografyasını hazırlıyorum. Onlar hakkında çok şeyin yazıldığını, fakat bütün bilgilerin kitaplarda, gazete ve dergilerde bölük pörçük olduğunu görüyorum. Şimdi ben de bu bilgileri toplamakla meşgulüm, hemen hemen yarısına kadar bu işi yaptım.”³⁷⁷

Katanov, üniversite yıllarında katıldığı toplantılarda Orta Asya ve Sibirya’da yaşayan halkların eğitimi hakkında konuşmalar yapmış, aktif bir şekilde yardımlaşma derneklerine katılmıştır.³⁷⁸ Bu yıllarda eğitim konusunda kaleme aldığı çalışmalarından biri 1887 yılında *Vostochnoe Obozrenie* gazetesinde yayınlanan *Muhteşem Köy Okulu* adlı makalesidir. Katanov bu makalesinde, Kuraginskoe köyünde bulunan bir köy okulunun bölge halkı için ne kadar kıymetli olduğundan, okulda görev yapan öğretmenlerin fedakâr çalışmalarından övgü dolu sözlerle bahsetmiş ve bu okula yardım çağrısında bulunmuştur:

“Kuraginskoe köyünde, Doğu Sibirya’daki diğer birçok halk okulundan farklı olan, kendilerini işine adanmış insanlar tarafından örnek öğretim yöntemlerinin uygulandığı bir okul bulunmaktadır. Birkaç yıldır, bu okul, diğer okullardaki karmaşa karşısında, örnek bir köy okulu olarak köy halkına büyük fayda

³⁷⁵ Katanov’un tuttuğu bu kayıtlar daha sonra Radlov’un *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* (Obraztsy Narodnoy Literatury Turetskih Plemen) adlı eserinin IX. cildinde yayınlanmıştır. Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 12.

³⁷⁶ Kokova, **a.g.e.**, s. 75.

³⁷⁷ **Epistolyarnie Nasledie N. F. Katanova (K 155-letiyu so dnya rojdeniya)**, s. 5.

³⁷⁸ Smolina, “Znaçenie İssledovaniy N. F. Katanova dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya”, s. 5.

sağlamıştır. 1855 yılında *Vostoçnoe Obozrenie*, 1887 yılının başında ise *Sibirya* gazetesi tarafından bu okula ve özellikle merhum hocası V. Maslennikov'a yönelik övgü dolu sözler dile getirilmiştir. Buna karşılık, Kuraginskoe köyünde okul işlerinin katı düzenini gören ve bu durumu dışarıdan gözlemleyen birisi olarak, bu okul hakkında birkaç söz söyleyeceğim. Şu anda Kuraginskoe köy okulunda altmış çocuk eğitim görüyor. Bu kadar çok çocuğa eğitim vermek genç öğretmen S. Maslennikov'un gücünün ötesinde olduğundan, ona yardım etmek ve yirmi kişiye okuma yazma öğretmek için bir öğretmen daha görevlendirildi. Burada çocukların dışında sık sık yetişkinlere de eğitim veriliyor. (...) Köy halkı genellikle öğretmen S. Maslennikov'dan evde okumak için kitaplar istiyorlar. Bu istek üzerine Maslennikov ücretsiz bir okuma salonu açmak istiyor. Muhtemelen halk eğitime kayıtsız olmayan kişiler, Bay Maslennikov'un bu arzusuna uygun bağışlarla cevap verecektir. Sadece Kuraginskoe köyünde değil, uzak köylerdeki köylüler de her ay çocuklarını okuma yazma öğrenmeleri için bu okula gönderiyorlar. Bu sebeple okulun mevcut binası yetersiz kalıyor. Fakat Kuraginskoe köyü sakinleri okulun getirdiği faydaları gördü ve bu nedenle, yakın gelecekte başlayacak olan yeni okul inşaatı için 1.200 ruble tahsis etti. Köy halkı okul binasını mimarlar olmadan tek başına inşa etmek istiyor. Fakat okul inşaatı için örnek planlar bulmakta birtakım sıkıntılar var. Son zamanlarda Kuraginskoe köyünde çocuklarda boğaz hastalığı görülmeye başlandı. Doktor, Minusinsk şehrinde yaşadığından ve bu şehir de çok uzakta olduğundan, Bay Maslennikov şehirden ilaç getirtti. Küçük bir eczane açtı ve hasta çocukları oldukça başarılı bir şekilde iyileştirdi. Sonuç olarak, köylüler topluca "kendi doktorlarına" başvurmaya başladılar. Bay Maslennikov'un halkın ihtiyaçlarına karşı gösterdiği asil ve dürüst hizmeti, sadece yerel halkın değil, aynı zamanda bu asil insanı yakından tanıma fırsatı bulan herkesin hafızasında uzun süre kalacaktır."³⁷⁹

Birçok ilmî gezi gerçekleştiren Katanov bu gezileri sırasında Rus olmayan halkların hukuk dışı durumlarına şahit olmuş ve bu hukuksuzluklardan kendisi de derinden etkilenmiştir.³⁸⁰

Katanov Sibirya, Kuzey Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan topraklarına gerçekleştirdiği ilk ilmî gezisinden sonra St. Petersburg'a dönmüştür. Fakat kendisine vaat edilen St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'ndeki kadronun Berezin'in bir akrabasına verildiğini görmüştür. Katanov'un karşılaştığı bu adaletsiz durum onda ilmî faaliyetlere karşı geçici bir nefret uyandırmıştır. O da Millî Eğitim Bakanlığı'na başvurmuş ve Türkistan bölgesindeki okullarda bölge müfettişi olarak çalışmak ya da Rus olmayan halklara Rusça okuma yazmayı öğretmek için Orenburg

³⁷⁹ N. F. Katanov, "Zameçatelnoe Selskoe Uçilişçe", *Vostoçnoe Obozrenie*, No 21, 28-vo Maya, 1887, s. 9.

³⁸⁰ Kokova, *Nikolay Fedoroviç Katanov*, s. 23.

vilâyetine ya da Sibirya'ya gönderilmesi talebinde bulunmuştur.³⁸¹ Katanov, yakın dostu V. R. Rozen'e 9 Ocak 1893 tarihinde yazdığı mektupta başvuru nedenini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Kazan'daki doğulular okuluna müfettiş veya Kazan Üniversitesi Türk-Tatar dilleri öğretmeni veya Türkistan'daki okullarda bölge müfettişi olarak çalışmak istemiştin. Fakat söylendiği gibi bunlar insanın istemesiyle değil, hem çok çalışmayla hem de ilimle ilgili olmayan işlerle oluyor.”³⁸²

N. F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi Eğitim Bilimleri bölümünde görevli öğretim üyesi K. İ. Sultanbaeva, Katanov'un eğitim faaliyetleri hakkında önemli çalışmalar yapmış bir isimdir. Sultanbaeva'ya göre; Katanov'un ilk resmî eğitim faaliyetleri 1894 yılında Kazan Üniversitesi'ndeki ilk dersi ile başlamış ve yaşamının sonuna kadar devam etmiştir. Bu dönem, Katanov'un St. Petersburg Üniversitesi'nde ve 1889-1892 yılları arasında Sibirya, Kuzey Moğolistan, Cengizya ve Doğu Türkistan'a gerçekleştirdiği dilbilimsel, kültürel ve etnografik gezinin sonucunda edindiği teorik bilgilerini uygulamaya koyduğu ve eğitim hakkındaki görüşlerinin şekillendiği bir dönemdir.³⁸³ Katanov'un eğitim görüşlerinin temelinde sadece yazılı kaynaklardan değil, aynı zamanda gezileri sırasında birinci el kaynaklardan elde edilen bilgilerin doğru ve anlaşılır bir şekilde öğrenciye aktarılması yatmaktadır.³⁸⁴

Katanov, Kazan Üniversitesi'ndeki çalışmaları sırasında Rusya'nın doğusunda yaşayan halkların eğitimine büyük bir katkı sağlama imkânı bulmuştur. Bu kurumda kadro dışı profesör olarak yürüttüğü profesyonel eğitim faaliyetlerinin başlangıcında Katanov başta Radlov ve İlminskiy olmak üzere Berezin, Vasilyev gibi Doğu bilimcileri örnek almış ve onların ilmî misyonerlik faaliyetlerine bağlı kalmıştır. Bu isimlerin misyonerlik faaliyetlerinin temelinde ana dilde konuşan Rus olmayan

³⁸¹ S. İ. İvanov, “Poslednie Godı Jizni N. F. Katanova (1907-1922)”, **Uçenie Zapiski (Seriya filologičeskaya)**, Abakan, Krasnoyarskoe Knijnoe İzdatelstvo Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 80.

³⁸² Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 38.

³⁸³ Sultanbaeva, “Pedagogičeskaya Sistema Nikolaya Fedoroviça Katanova”, s. 303.

³⁸⁴ Sultanbaeva, **a.g.m.**, s. 304.

çocuklara çeviri yoluyla yavaş yavaş Rusçanın öğretilmesi ve onların Rus kültürüne alıştırılması fikri yatmakta idi.³⁸⁵

Sultanbaeva'ya göre öğretmenliğinin ilk yıllarında misyoner eğitimin önde gelen isimlerini takip eden Katanov yabancı dilin öğretilmesinde ana dilin öncü rolünü kabul etmiştir. Bu görüşü savunan en önemli isim ise “*doğu dilleri ile Türkçeyi öğrenip bütün kutsal eserleri bu dillere çevirmiş ve okulları vasıtasıyla gayri Rusların büyük bir kısmını Hristiyan yapan*”³⁸⁶ Rus misyoner ve pedagog İlminskiy'dir. İlminskiy, Rus olmayanların Hristiyanlaşmasında en etkili yöntemin ana dil olduğunu dile getirmiş, okullarda eğitimin ana dilde olması gerektiğini ve çevirilerin halkın anlayacağı bir dille yapılmasını savunmuştur.³⁸⁷ İlminskiy'e göre düşüncelerin derinleşmesi için en önemli araç anadildir. Yabancı dil ne kadar iyi bilinse de düşünme ve yönlenme ana dilde gerçekleşmektedir.³⁸⁸ İlk yıllarda verilen eğitim ana dilde olmalı, daha sonraki yıllarda Rusça devreye sokulmalı, en sonunda ise eğitim dili sadece Rusça olmalıdır. Böylelikle Rus olmayan halklar zamanla Ruslaşacaktır. Bu amaç doğrultusunda, İlminskiy'nin ilk faaliyeti adını verdiği kendi eğitim sisteminde okullar açmak, eğitilmiş, çalışkan öğretmenlerden bir çeviri heyeti kurmak ve dinî içerikli kitapları yerel dillere tercüme ettirmek olmuştur. Bu çeviri heyetinin başlıca görevi, kutsal kitapları halkın konuşma diline uyarlamak ve basitleştirmektir. İstanbul Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi İlyas Topsakal, Rus olmayan halklar için yapılan çevirilerin üç ana merkezde yapıldığını dile getirmiştir. Bunlardan ilki kutsal metinleri Tatarca'ya çeviren *Kazan Kreşin Tatar Okulu*, ikincisi Çuvaşça çeviriler yapan *Çuvaş Öğretmen Seminariya'sı*, bir diğeri ise *Kazan Öğretmen Seminariyası*'dır. *Kazan Öğretmen Seminariyası*, Rusça çevirilerin merkezidir. Katanov'un da içinde bulunduğu Kazan İlahiyat Akademisi de bu çeviri komisyonunun tabii üyesidir.³⁸⁹

³⁸⁵ K. İ. Sultanbaeva, “Kontseptsiya “inorodçeskogo” Obrazovaniya N. F. Katanova v Kontse XIX-Naçale XX vv.”, *Elektronniy naučno-pedagogičeskiy jurnal, Pisma v emissiaa.offline*, 2007, (Çevrim içi) <http://www.emissia.org/offline/2007/1146.htm>, 1 Şubat 2020.

³⁸⁶ Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, s. 301.

³⁸⁷ Topsakal, *a.g.e.*, s. 323.

³⁸⁸ *A.g.e.*, s. 333.

³⁸⁹ *A.g.e.*, s. 339.

Katanov, *Kutsal Kardeşlik Guriy Cemiyeti Çeviri Komisyonu* (Perevodčeskaya Komissiya pri Bratstve Svyatitelya Guriya)'nda da görev yapmış ve Rus olmayan halkların eğitimine yaptığı çevirilerle katkı sağlamıştır. Katanov, komisyonda çalışırken eğitim kitaplarının hazırlanmasında ve dinî metinlerin Türk dillerine çevrilmesiyle ilgilenmiştir.³⁹⁰ *Kutsal Kardeşlik Guriy Cemiyeti*, 1867 yılında Kazan Katedrali bünyesinde Rus olmayan halklar arasında Ortodoks Hristiyanlığı güçlendirmek, Hristiyanlık eğitimi vermek ve Hristiyanlığı yaymak amacıyla kurulmuştur. Cemiyet, eğitim ve çeviri faaliyetleri üzerine yoğunlaşmıştır. 1892-1893 yıllarında Rus olmayan halklar için 135 okul açılmıştır. Bu eğitim faaliyetleri çerçevesinde Kreşin Tatarları için 65, Çuvaşlar için 50, Votyaklar için 8, Çeremisler için 5, Mordvalar için 1 ve Ruslar için ise 6 okul açılmıştır. Cemiyet bünyesindeki çeviri komisyonu da Kutsal Sinod'un emriyle açılmış ve on yedi yıl içerisinde 14 dilde 846.280 kitap basılmıştır.³⁹¹

Rus kültürü muhiti içerisinde yetişen Katanov, özellikle çok uluslu Rusya'nın Rus olmayan halklarının arasında okuryazarlığın yayılması adına araştırma, eğitim ve öğretimindeki ilmi yaklaşımların öncelikli olarak tanınması üzerinde durmuştur. Bu sebeple etnografik, kültürel ve tarihî metinlerin üzerinde yoğunlaşmış ve bilinmeyen eserleri gün yüzüne çıkarmıştır. Ayrıca en iyi edebi eserleri Türk dillerine ve Rusçaya çevirerek bu halkların Rus kültürü ve dili ile yakınlaşmasını sağlamıştır. Makalelerinde ve konuşmalarında halkın eğitilmesinde ve aydınlatılmasında Rus kültürünün ve Rus dilinin başarılarının görmezden gelinmemesini savunmuştur. Bu bağlamda, Puşkin'in, İ. A. Krılov'un eserlerini, Ezop masallarını Sagay lehçesine çevirmiştir. Bu sebeple Katanov'un ilk ilmi çalışmaları birçok çeviri eserden oluşmuştur.³⁹²

Sultanbaeva'ya göre; Katanov'un eğitim hakkındaki düşünceleri duygusal ve kişisel ifadelerden yoksundur. Çalışmalarında daima politikadan uzak, objektiflikten yana olan Katanov, dilin özgünlüğünün korunması ve objektif bir şekilde incelenmesi

³⁹⁰ Smolina, "Znaçenie İssledovaniy N. F. Katanova dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya", s. 5.

³⁹¹ *Rossiya i Musulmanskij Mir: İnakovost Kak Problema*, s. 140.

³⁹² Sultanbaeva, "Kontseptsiya "inorodçeskogo" Obrazovaniya N. F. Katanova v Kontse XIX-Naçale XX vv.", s. 1.

amacıyla Türk lehçelerin dilbilgisel yapılarını titizlikle incelemeye ve doğru bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin başkanlığını yaparken birçok ölü ve yaşayan dile hâkim olan Katanov çeşitli halkların temsilcileri ile görüşmüştür. Tatar, Kazak, Başkurt, Çuvaş ve Mari aydınlarının ilmî, etnografik, dilbilgisel, bölgesel ve tarih bilgilerini aydınlatmak amacıyla çok büyük çaba sarf etmiştir.³⁹³ Onlarla ilmî ilişkiler geliştirerek evrensel bir Türkçe sözlük hazırlamayı dahi tasarlamıştır. Bu niyetini yakın dostu Arseniy Yarılov'a şöyle dile getirmiştir: *“Bütün Türk lehçeleri için bir sözlük hazırlamaya başladım. Şimdiye kadar altmış bin fişe ulaştım. Çalışmalarım için bir on beş yıl daha gerekiyor. XX. yüzyılda yayınlamaya başlayacağım.”*³⁹⁴ Sultanbaeva'ya göre, yaklaşık kırk adet Türk dili ve lehçesinde toplanan dilsel materyalin değeri günümüzde de tarihî önemini korumakta ve özel bir çalışmaya ihtiyaç duymaktadır.³⁹⁵

İlim adamının eğitim konusundaki fikirleri Sibiry ve Orta Asya'da yaşayan halkların ulusal aydınlanması açısından oldukça değerlidir. XX. yüzyılın başlarında Rusya'nın tebaası sayılan Türk halklarının pek çok açıdan cehaleti ve geri kalmışlığı söz konusudur. Bu halkların bir kısmı gelişmişlik düzeyine erişmişken, bazıları ise göçebelik aşamasında kalmışlardır. Bazı halklar etnik bir bütünlük olarak yok olmak üzere olduklarından dönemin otoritesi ülkenin kaderi hakkında onların yardımcı olabileceklerini düşünmemiş, Çarlık memurları ise ulusal azınlıkların belirli bir amaca yönelik eğitim faaliyetleri ile ilgilenmemişlerdir.³⁹⁶ Bu sebeple, Katanov Rusya ile en yakın komşuları olan Orta Asya ve Sibiry halklarına dikkat çekmek istemiştir. Avrupa kültürü ve medeniyetini tanıma yoluyla ulusal azınlıkların aydınlatılabileceği düşüncesinde olan Katanov çalışmalarında “yabani” olarak tabir edilen halkların korunması ve kültürlerinin anlaşılması için Sibiry ve Orta Asya'daki halkların tam ve derinlemesine incelenmesi gerektiğini savunmuştur.³⁹⁷ Bu konuyla ilgili düşüncesini Kasım 1901'de yakın dostu E. K. Pekarskiy'ye yazdığı mektupta dile getirmiştir: *“Bir öğretmen olarak benim burada genel kabul görmüş olan Doğu kökenliler ölümüne*

³⁹³ Sultanbaeva, **a.g.m.**, s. 2.

³⁹⁴ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 24.

³⁹⁵ Sultanbaeva, **a.g.m.**, s. 2.

³⁹⁶ Kokova, **a.g.e.**, s. 80.

³⁹⁷ Sultanbaeva, **a.g.m.**, s. 3.

mahkûmdur, bu yüzden de onlarla ilgilenilmemelidir, fikriyle çetin bir mücadele yürütmem gerekiyor.”³⁹⁸

Katanov’un eğitim felsefesinin amacı, çok uluslu ve çok kültürlü bir ortamda etnik bilince sahip bir bireyi ulusal eğitim çerçevesinde yetiştirmektir. Özellikle Sibiryâ’daki Rus olmayan halkların yok olmakta olduğu, bu sebeple incelenmelerinin bir anlamı olmadığı düşüncesine karşı çıkmıştır. Sibiryâ’ya gerçekleştirdiği ilmî gezilerin raporlarında Sibiryâ’daki yerli halkın (Hakaslar, Altaylar, Tuvalar, Şorlar, Karagaslar ve diğer halkların) eğitiminin bölge okullarıyla sınırlı olduğunu dile getirmiştir.

Katanov, Kazan’daki medreselerde eğitim gören medrese öğrencilerinin taleplerine de kayıtsız kalmamış ve onların taleplerini çeşitli yazılarla dile getirmiştir. Kanaatimizce, o dönemde çarlık yönetimi tarafından ciddi bir denetim altında olan mektep ve medreseler hakkında eleştirel bir yazı kaleme almak çarlık dönemi için çok cesur bir davranıştır. Katanov bu dönemde medreselerde verilen eğitimin akıl yürütmekten uzak ve daha çok bilineni tekrar etme üzerine kurulu, geleneksel bir eğitim verildiğini düşünmektedir. Katanov, 1906 yılında *Obnovlenie* adlı Kazan dergisinde kaleme aldığı *Müslüman Okullarındaki Huzursuzluk Hakkında Birkaç Söz* (Neskolko slov po povodu volneniy v musulmanskih şkolah) adlı yazısında medrese öğrencilerinin müfredatlarından faydasız derslerin çıkarılıp, yerlerine felsefe, din, tarih, coğrafya derslerinin konulmasını, medrese bünyesinde bir kütüphanenin kurulmasını ve öğrencilerin sağlık durumları ile ilgilenilmesi gerektiğini savunmuş, öğrencilerin bu taleplerinin yerine getirilmesiyle medreselerdeki düzensizliğin ve keyfiliğin önleneceğini belirtmiştir. Ayrıca medrese öğrencilerinin isteklerini belirttikleri dilekçelerini imzalayan her Tatar, Meşçeryak, Başkurt veya Kırgız’ın aydın bir kişi olduğunu dile getirmiştir.³⁹⁹

Katanov ilmî ve metodolojik ilkelere bağlı kalarak Rus dili ve kültürü dışında Rusya’daki Rus olmayan halkların var olamayacaklarını savunmuştur. Katanov hemen hemen tüm çalışmalarında Doğu bilimi geleneğinin sürekliliğini sağlama, halkın

³⁹⁸ Kokova, **a.g.e.**, s. 4.

³⁹⁹ Geniş bilgi için bkz.: **A.g.e.**, s. 81-82.

arasından potansiyel eğitimler yetiştirme, sözlükler ortaya koyma gibi didaktik bir yönelim izlemiştir. Ayrıca eğitim alan gençlerin kendi halkları arasında aydınlanma faaliyetleriyle ilgilenmeyip, büyük şehirlerde kalmalarından endişe duyduğunu da sık sık dile getirmiştir.⁴⁰⁰ Katanov, Rus ilim adamlarının Türkoloji ile tam anlamıyla ilgilenmemelerinden de yakınmıştır:

“Rusça yazılmış önemli araştırmalardaki yetersizlikler Rus bilim insanlarının Türkolojiyle yeterince ilgilenmemeleri, materyallerin dağınık olması sebebiyle değil de, bugüne kadar Ruslar arasında bu konuda sürekli çalışanların olmamasıyla ilgilidir. Rus bilim insanları Türkolojiyle özel olarak değil, sadece yüzeysel olarak ilgilenmişlerdir.”⁴⁰¹

Sultanbaeva, Katanov’un profesyonel eğitim faaliyetlerinin Kazan Üniversitesi, Kazan İlahiyat Akademisi, Kuzeydoğu Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü ve Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti çerçevesinde incelenmesi gerektiği dile getirmiştir.⁴⁰² Katanov, Sovyet döneminde yeniden organize edilen eğitim kurumlarında da eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur.

Katanov, Kazan Üniversitesi’ndeki öğretmenliğinin ilk yıllarında (1894-1906) çok yönlülüğü ve bilgi birikimi sayesinde birçok farklı konuda dersler ve kurslar açmıştır. 1894/95 öğretim yılı döneminde Katanov, Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi’nde Türk-Tatar dili, Türk-Tatar Kabilelerinin Etnografik İncelemesi (eski ve yeni Türk devletleri, Türk kabilelerinin günlük hayatları ve yabancıların Türkler hakkında söyledikleri rivayetler) Türk-Tatar Edebiyatı Tarihi, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri gibi dersler vermiştir.⁴⁰³

Katanov, Kazan Üniversitesi’nde 29 Ocak 1894 tarihinde verdiği *Türk-Tatar Kabilelerinin Etnografik İncelemesi* adlı dersi ile büyük bir yankı uyandırmıştır. Türkoloji’nin farklı alanlarına değindiği, Türk dillerinin tipolojik bir tanımının verildiği bu derste, Türk halklarının yerleşim sorunları, yazı dillerinin ve dinlerinin

⁴⁰⁰ Sultanbaeva, “Kontseptsiya “inorodčeskogo” Obrazovaniya N. F. Katanova v Kontse XIX-Naçale XX vv.”, s. 3.

⁴⁰¹ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 42.

⁴⁰² K. İ. Sultanbaeva, “Katanov N. F.-Prosvetitel Kazanskogo Kraya Kontsa XIX – Naçala XX v.”, **Kazanskiy Pedagogičeskiy Jurnal**, 2008, s. 106.

⁴⁰³ Sultanbaeva, “Pedagogičeskaya Sistema Nikolaya Fedoroviça Katanova”, s. 304.

tarihi, Türk devletlerinin kurulma aşamaları, tarih boyunca Türk halklarının kullandıkları alfabeler ve yaşam tarzları incelenmiştir. Ayrıca Katanov bu derste çocukların ana dilde eğitim almaları gerekliliğine vurgu yaparak Türk dili konuşan halkların eğitim sorununa da dikkat çekmiştir. Ayrıca basılı eserinde eski ve yeni Türk lehçelerinin öğrenimi için ulaşılması en kolay kaynakların listesini vermiştir.⁴⁰⁴ Broşür şeklinde yayınlanan bu ders materyali günümüzde *Kazan Üniversitesi Lobaçevskiy Bilim Kütüphanesi*'nde muhafaza edilmektedir.⁴⁰⁵ 1895/96 yılında ise Millî Eğitim Bakanlığı'nın izni ile Arapça ve Farsça kursları, daha sonraki yıllarda ise Altay dilleri grameri ve metinleri, Kazak ve Kırgız Dilleri Grameri, Altın Ordu Sikkeleri Üzerindeki Yazılar ile Kazan ve Bolgar Hanlıklarındaki Mezar Anıtları adlı birtakım kurslar açmıştır.⁴⁰⁶

Kazan Üniversitesi'nde Katanov'un derslerini dinleyen öğrenciler arasında geleceğin tarih profesörü S. P. Şestakov, Rus grameri uzmanı A. N. Bogolyubov, SSCB Bilimler Akademisi Muhabir Üyesi S. Ye. Malov, Kazan İlahiyat Akademisi öğretmenleri ve ilahiyat uzmanları olan N. Nikolskiy, M. İvanov ve misyoner Ya. D. Koblov gibi isimler yer almıştır.⁴⁰⁷ Katanov ders anlatımındaki basitlik, yorum derinliği ve her konudaki düşünce belirginliği ile derslerini takip etmeyen öğrencilerini dahi etkilemiştir. Katanov'un dersleri kapsam ve yenilikler açısından dikkat çekici olmuştur. Görüldüğü üzere, Katanov'un genç doğu bilimcilerin gelişmesinde büyük gayreti olmuştur. Eğitim faaliyetlerinin daha ilk aşamasında Doğu bilimi okulundan mezun olan biri olarak Katanov alanında uzman, çağdaş bir metodolojiye ve bilgi aktarım tekniklerine sahip biri olduğunu kanıtlamıştır.⁴⁰⁸ Öğrencilerinden Fin-Ugor dilleri uzmanı olan V. N. Anderson, Katanov'un öğretmenliğini şu satırlarla anlatmıştır:

“Üniversitenin ilk sınıfında onun Farsça derslerine girdim. Katanov, pedagojik açıdan iyi öğretiyordu, ben de belirgin bir başarı kaydettim... Sonra onun Arapça ve Tatarca derslerini dinledim. 1908 yılında ise “Tufanla

⁴⁰⁴ Tumaşeva, “N. F. Katanov-Professor Kazanskogo Universiteta”, s. 72.; Bkz.: N. F. Katanov, **Etnografiçeskiy Obzor Turetsko-Tatarskih Plemen**, Kazan, Tipo-lit. Kazan. Univ., 1894, s. 1-22.

⁴⁰⁵ Alişina, “Tobolskie Nasledie Professora N. F. Katanova”, s. 37.

⁴⁰⁶ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 42.

⁴⁰⁷ Kokova, **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁰⁸ Sultanbaeva, “Pedagogičeskaya Sistema Nikolaya Fedoroviça Katanova”, s. 306.

ilgili Müslüman Menkıbeleri” adlı çalışmamı yazdım. Çalışma geniş kapsamlı (1203 sayfa) olarak yayınlandı, ben de altın madalya aldım.”⁴⁰⁹

Katanov’un eğitim hakkındaki en parlak fikirleri 1905 yılında Kazan Üniversitesi bünyesinde Doğu Bölümü’nün yeniden hayata geçirilmesi projesinde görülmektedir. 1854/55 yıllarında Kazan’daki Doğu Fakültesi’nin St. Petersburg’a taşınmasıyla Kazan’da Arapça ve Türkçe-Tatarca dillerinde eğitim veren yalnızca iki bölüm kalmıştır. Bu bölümlerdeki öğretmenler seçmeli ders niteliğinde olan Doğu bilimi derslerine devam eden çok az sayıdaki öğrenci ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Katanov, 10 Mayıs-3 Haziran 1905 tarihinde St. Petersburg’da Rus olmayan halkların eğitim sorunları üzerine gerçekleşen bir toplantıda Kazan’da doğu dillerinin uygulamalı olarak öğretilmesi ve bu alanda okullar açılması için taslak bir yönetmelik sunmuştur. Katanov’un, eğitim bilimciler M. A. Maşanov ve N. A. Bobrovnikov ile birlikte hazırlayıp Millî Eğitim Bakanlığı’na sunduğu bu yönetmelik taslağında şu maddeler yer almıştır:

“Kazan’da Uygulamalı Doğu Dillerinin Öğretimi İçin Okullara İlişkin Taslak Yönetmelikler

1. Kazan’daki uygulamalı doğu dilleri okulunun görevi, ihtiyaç durumunda gençleri devletin doğu bölgelerinde ve Rusya’ya komşu Asya devletlerinde idari, adli ve eğitim alanlarında görevlendirmek amacıyla hazırlamaktır.
2. Okul, Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlıdır. Okulda verilen eğitim, müfettiş ve eğitim konseyi tarafından yönetilir.
3. Okul, kapalı bir kurumdur. Devletten burs alan öğrencilere ek olarak, kurumlardan ve kişilerden yılda 200 ruble burs alan öğrenciler de okula kayıt edilir. Okulun eğitim konseyinin dilekçesine istinaden sadece mütevelli heyetinin izniyle de öğrenci kabul edilmektedir. Öğrenim ücreti ve öğrencilerin mezun olma koşulları, mütevelli heyeti tarafından belirlenir.
4. Burslu öğrenciler, Hükümet kararı ile her eğitim yılı için bir buçuk yıl hizmet etmek veya eğitimlerine tahsis edilen meblağı iade etmekle yükümlüdür.
5. Okula, en az 4 yıllık bir şehir okulunda eğitimi almış ve okulun pedagoji konseyi tarafından okula giriş için hazırlanan Rus dili ve edebiyatı, tarih ve coğrafya sınavlarını başarıyla geçen 16 yaşını doldurmuş gençler girebilir.
6. Okuldaki eğitim süresi iki yıldır. Bu süre zarfında öğrencilerin her biri, pratikte kullanmak için yeterli ölçüde bir doğu dilini öğrenmek zorundadır. İlk iki yılda öğrenilen dile ek olarak başka bir doğu lehçesini öğrenmek için eğitim konseyinin takdiriyle bir yıl daha eğitim alabilirler.
7. Okulda verilen dersler şöyledir: A) Zorunlu dersler – Din, temel ticari ilimler, coğrafya, tarih, etnografya, Arapça ve Farsça dilleri.

⁴⁰⁹ Kokova, Nikolay Fedoroviç Katanov, s. 44.

B) Meslek dersleri - a) Türk dili lehçeleri: Osmanlıca, Azerice ve Kırımca; b) Tatar dili lehçeleri: Kazanca-Tatarca, Sartça ve Kırgızca. Bu dersler seçmelidir.

8.Okuldan mezun olanlar, askerliğini yaptıktan sonra gimnazyumun altıncı sınıfı bitirenlerin askerlik hizmeti ve kamu hizmetiyle ilgili haklarından yararlanırlar.

9.Okulun içeriği ekte yer alan kadro tarafından belirlenir. Bu yönetmelikte öngörülmeleyen tüm konularda, okul, Kazan Öğretmen Seminariyası tüzüğüne tabidir.

10. Okul, ulusal bir armaya ve ücretsiz posta gönderme hakkına sahiptir.”⁴¹⁰

Ayrıca bu taslak yönetmelikte zorunlu ve seçmeli dersler ile uygulamalı doğu dilleri ders saatlerini de gösteren bir tablo yer almıştır. Bu tabloya göre, I. ve II. sınıf öğrencileri zorunlu, seçmeli ve uygulamalı dil dersleri olmak üzere toplamda 32 saat ders alacaklardır.⁴¹¹

1905 yılının Kasım ayında Yeni Üniversite Tüzüğü’nün görüşülmesi sebebiyle Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi Dekanı A. İ. Aleksandrov başkanlığındaki heyet fakültede bir Doğu bölümünün kurulması fikrini dile getirmiştir. Bu görüşmede Katanov, uzman sıfatıyla bu projeyi yürütmekle görevlendirilmiştir. Projenin ilk bölümünde Katanov öncelikle Rusya’daki mevcut Doğu bilimi çalışmalarının tarihî önemini hatırlatmış ve Doğu Fakültesi’nin yeniden kurulmasını ihtiyacını dile getirmiştir. Daha sonra ise Kazan Üniversitesi’nde Doğu bilimi çalışmalarının geliştirilmesi hususunda kendi görüşlerini aktarmıştır.⁴¹² Katanov’a göre kurulacak olan Doğu bilimi bölümünde dört ana gruba ayrılan dersler verilmelidir. Bu dersler; Dil bilimi, Tarihî Dilbilim, Doğu Edebiyatı ve Sanatı ile Doğu’nun Dinler Tarihi adlı dersler olmalıdır. Katanov, Dil bilimi dersi adı altında öğrencilere üç dil ailesinin (Ural-Altay, Sami ve Hint-Avrupa) öğretilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ural-Altay dillerinden Fin- Ugor dilleri, Türkçe-Tatarca ve Moğolca-Kalmukça; Sami dillerinden Arapça ve İbranice, Hint-Avrupa dillerinden ise sadece Asya bölümünün dilleri olan Sanskritçe ve Farsça’nın öğretilmesi gerektiğini savunmuştur. Tarihî Dilbilim dersinde

⁴¹⁰ N. F. Katanov, M. A. Maşanov, N. A. Bobrovnikov, “Proekt Polojeniya o Şkole dlya Praktičeskogo İzučeniya Vostočnıh Yazıkov v Kazani”, **Trudi Osobogo Soveščaniya O Voprosam Vostočnıh İnorodtsev**, Pod. red. A. S. Budiloviç, St. Petersburg, İzd. Ministerstva Narodnogo Prosveščeniya, 1905, s. 332-333.

⁴¹¹ Katanov, Maşanov, Bobrovnikov, **a.g.m.**, s. 334.

⁴¹² Sultanbaeva, “Kontseptsiya “inorodčeskogo” Obrazovaniya N. F. Katanova v Kontse XIX-Naçale XX vv.”, s. 2.

ise Ural-Altay, Sami ve Hint-Avrupa dillerinde konuşan halkların tarihi ve etnografyasının öğretilmesi düşüncesindedir. Doğu Edebiyatı ve Sanatı dersi adı altında aynı halkların edebiyatları ve sanatları öğretilmeli, Dinler Tarihi dersinde ise Hristiyan öğretileri, Brahmanizm, Lamaizm, Budizm ve İslamiyet hakkında bilgiler anlatılmalıdır. Aynı zamanda listelenen dersler içerisinde özellikle Rus tarihi ile ilgili meselelere de değinilmelidir. Tarih ve Filoloji Fakültesi profesörlerinden Aleksandrov ve Bogoroditskiy, Doğu bölümünün yeniden kurulması adına ikinci bir proje daha sunmuş ve Katanov'un teklifini yeniden dile getirmişlerdir. Fakat sunulan teklifler sadece kâğıt üzerinde kalmış ve Millî Eğitim Bakanlığı'nca önemsiz sayılmıştır.⁴¹³

Katanov için 1906/7-1917 dönemi, ilmî ve pedagojik faaliyetlerinin türlerinin ve eğilimlerinin çeşitlendiği bir zaman dilimi olmuştur. Hem ülkedeki, hem de üniversitelerdeki huzursuz ve gergin ortama rağmen Katanov eğitim faaliyetlerinden uzaklaşmamış, üniversitede ders vermeye devam etmiştir.⁴¹⁴ Eğitim faaliyetleri çerçevesinde 1907-1916 yılları arasında Kazan Yayın İşleri Geçici Komitesi'nin bir üyesi olarak çeviri faaliyetleri ile meşgul olmuştur.⁴¹⁵ Katanov'un buradaki temel görevi, Rusça eğitim yapmayan okullar için kendi dillerinde ders kitaplarını hazırlamak ve yayınlamak, ayrıca Tatar eğitim kurumlarında kullanılan Tatarca eğitim kitaplarının kontrolünü yapmaktır. Bu sırada Rus olmayan halkların okulları için birçok ders kitabı hazırlamıştır. 1905-1907 yıllarında ise Millî Eğitim Bakanlığı'nın emri ile doğuluların eğitim toplantılarına ve komisyon çalışmalarına katılmak için birkaç kez St. Petersburg'a ve Orenburg'a gitmiştir. 1906-1908 yılları arasında ise gazete ve dergilerde halk eğitimi konusunda birtakım makaleler yayınlamıştır.⁴¹⁶ Kanaatimizce, Rus olmayan halkların eğitimi konusunda Millî Eğitim Bakanlığı'nın Katanov'a danışması ve onu görevlendirmesi ilim adamının bu alandaki otoritesinin ve uzmanlığının bir kanıtıdır.

⁴¹³ Sultanbaeva, **a.g.m.**, s. 2-3.

⁴¹⁴ Sultanbaeva, "Pedagogičeskaya Sistema Nikolaya Fedoroviça Katanova", s. 303.

⁴¹⁵ Sultanbaeva "Kontseptsiya "inorodčeskogo" Obrazovaniya N. F. Katanova v Kontse XIX-Naçale XX vv.", s. 2.

⁴¹⁶ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 87-88.; Smolina, "Znaçeniye İssledovaniy N. F. Katanova dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya", s. 5.

Kazan İlahiyat Akademisi'nde ise Katanov, Altın Orda döneminde Povoljye'de Hristiyanlık Tarihi, V.-XI. Yüzyıllar Arasında Orta Asya ve Moğolistan'da Düzensizliğin Tarihi ve Tatar Dili derslerini vermiştir. 1912 yılında ise ikinci sınıf öğrencileri için *Arapça ve Rusça Transkripsiyonlarıyla Kısa Tatarca-Rusça Sözlük* (Kratkiy tatarsko-russkiy slovar v transkriptsiyah arabaskoy i russkoy), 1913 yılında ise birinci sınıflar için *Tatar Dili Okuma Kitabı* (Hrestomatiya po tatarskomu yazıku) adlı çalışmalarını yayınlamıştır. Ayrıca Kazan İlahiyat Akademisi Misyonerlik Tarih ve Etnografya Müzesi yöneticiliğini ve akademinin yayın organı olan *İnorodçeskoe Obozrenie* adlı derginin redaktörlük görevini de üstlenmiştir. Kokova, Katanov'un bu dergideki çalışmalarını şöyle anlatmıştır:

“Katanov, gayri Rusların sorununa genel bir dikkat çekmek isteyerek bu dergide onların (Başkurt, Tatar, Kırgız, vd.) günümüzdeki durumu, onların yaşayışı, gelenekleri, kadın hakları, millî bayramları, Müslüman okullarıyla ilgili materyallere yer vermiştir. Redaktör sürekli olarak kendi sansürcülük faaliyetinden maksimum fayda sağlayarak Müslüman gazete ve dergilerinin, anayurt tarihi, İslam inancı ve tarihiyle ilgili kitaplarının, yeni ders kitaplarının, takvimlerinin, misyonerlik yayınlarının özetlerini yayınlamıştır. *İnorodçeskoe Obozrenie*, Katanov için gayri Ruslar ile ilgili konular üzerine nefes alabildiği tek alan olmuştur.”⁴¹⁷

Katanov eğitimden ve eğitilmekten uzak oldukları düşünülen birçok Rus olmayan halkın millî benliklerini ve dillerini koruyabilmeleri açısından eğitim konusu üzerine çalışmalarını Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin *İzvestiya* adlı yayın organında, Kazan Üniversitesi'nin düzenli yayını olan *Uçenie Zapiski*'de, Kazan ve Ufa'da yayınlanan çeşitli dergi ve gazetelerde de yayınlamıştır. Katanov'un İstanbul'daki kütüphanesinde de 1881'den 1915 yılına dek Kazan'da yayınlanmış Tatarca pedagoji ile ilgili birçok çalışma yer almıştır. Katanov ayrıca ulusal dilin, halk geleneklerinin ve tarihin canlanması adına birçok ilim adamının eserlerinin Rusçaya çevrilmesinde ve Kazan ve St. Petersburg'daki çeşitli yayınlarda yayınlanmasında da katkı sağlamıştır.⁴¹⁸ Özellikle Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin oturumlarında G. Ahmarov, A. İlyasov, Nikolskiy, Aşmarin, Nasiri ve Mercanî gibi

⁴¹⁷ Kokova, **Nikolay Fedoroviç Katanov**, s. 112.

⁴¹⁸ Geniş bilgi için bkz.: Kokova, **a.g.e.**, s. 40- 41; s. 64-65.

önemli Tatar ilim adamlarının tarihî eserlerini tanıtmak için büyük çaba sarf etmiştir. Nasiri'nin kitaplarını ve makalelerini bizzat Katanov Rusçaya çevirmiş ve Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nce yayınlanmasına öncülük etmiştir.⁴¹⁹ Görüldüğü üzere, Katanov üstün bir çalışma gayreti göstererek ilmî kuruluşlar ve dergilerdeki görevlerine rağmen öğretmenlik ve eğitim faaliyetlerine hiçbir zaman ara vermemiştir. İlmî ve topluluk çalışmalarını yürütürken, öğretmenlik faaliyetlerine devam etmiş ve uzman Türkologların yetişmesine katkı sağlamıştır.

Katanov'un eğitim faaliyetlerinin temelinde, çocukların temel eğitiminin ana dilde yapılması, eğitmenlere saygı duyulması, Türk Dünyası'na ait farklı kültürlerin ilmî temelde incelenmesi, millî eğitmenlerin gözetiminde Rus edebiyatının en iyi eserlerinden faydalanılması, Rus dilinin Rusya halkları ile yakınlaşmada bir araç olması ve Avrupa'nın ilim dünyasına açılan bir pencere olarak görülmesi düşüncesi yatmaktadır.⁴²⁰ Katanov ulusal eğitim çerçevesinde Rus olmayan halkların kendi halklarından olan, çağdaş bir eğitime sahip insanlar tarafından eğitilmesi gerektiğini düşünmüştür. Verilen eğitim öncelikle ana dilde olmalıdır. Katanov'a göre dil, halkın eğitimi ve kültürel gelişimi için temel kaynaktır. Tek bir gruba ait halkların bütün dilleri birbirine yakındır. Bu sebeple Katanov yüz on dört dili kolaylıkla anlayabilmiş ve konuşabilmiştir. Katanov hiçbir zaman dil bilimi ve dil öğretimi sorunlarını halkların kültür, tarih ve etnik geleneklerinden ayrı olarak incelememiştir. Katanov'a göre Rus olmayan halkların eğitimi Rus ve Avrupa ilmî bağlamında ele alınmalıdır.⁴²¹

⁴¹⁹ Sultanbaeva, "Katanov N. F. - Prosветitel Kazanskogo Kraya Kontsa XIX – Naçala XX v.", s. 108.

⁴²⁰ K. İ. Sultanbaeva, "Etnopedagogičeskiy Aspekt Nauçnogo Naslediya N. F. Katanova", **Mir Nauki, Kul'turi, Obrazovaniya**, No 2 (27) 2011, s. 148.

⁴²¹ Sultanbaeva, "Katanov N. F. - Prosветitel Kazanskogo Kraya Kontsa XIX – Naçala XX v.", s. 107.

1. 11. N. F. Katanov Bibliyografyası

Katanov, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Rus Türkolojisi'nin kurucu kadrosunun birkaç öncü isminden birisidir. Katanov'un özellikle Kazan'da bulunduğu 28 yıllık süreçte (1894-1922) ortaya koymuş olduğu eserleri Rusya'da Doğu bilimi ve Türkoloji alanındaki çalışmalara olumlu bir ivme kazandırmıştır. Doğu ve Batı dillerine hâkim oluşu; dil, edebiyat, folklor, etnografya, kültür, tarih ve din konularına ilmî metotlarla yaklaşma becerisi, bizzat sahaya inerek Rusya'nın farklı bölgelerinde yaşayan çeşitli Türk halklarının tarihlerinin, etnografyalarının ve dillerinin incelenmesi hususundaki yeteneği Katanov'a çok geniş bir konu yelpazesi içinde araştırma ve yayın yapma imkânı sağlamıştır. Kazan Federal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, Tarih ve Doğu bilimi Enstitüsü'nden M. S. Mineyeva, Katanov'un bu çok yönlü çalışma alanlarını şöyle sıralamıştır:

“Doğu biliminin birçok dalında çalışmıştır: Arapça, Farsça, Türkçe-Tatarca. Kazak, Kırgız ve Altay lehçelerini öğrenmiştir. Türk lehçelerinin karşılaştırmalı gramerini yapmış ve Doğu nüvizmatliğini, sicillografyayı, kronolojiyi, Sibiry ve Orta Asya tarihini, Tatar, Çuvaş, Kırgız, Başkurt, (Fin-Ugor kabileleri olan) Çeremis, Votyak ve Mordvaların etnografyasını, ayrıca Altın Orda sikkeleri ile Kazan ve Bulgar Hanlıklarına ait mezar taşlarının üzerindeki yazıları da başarıyla incelemiştir.”⁴²²

Hakas kökenli bir Türkolog olan V. Y. Butanayev ise Katanov'u “*XIX. yüzyılın ikinci yarısında doğan Hongoroy'ın Sagay steplerinin oğlu N. F. Katanov, Türkoloji ilmini en yükseğe taşımıştır. O, Sibiry halkları arasındaki hem ilk profesör, hem de Kazan Üniversitesi'nin ilk Rus olmayan öğretmenidir.*” sözleri ile tanımlamıştır.⁴²³

Katanov, XIX. yüzyılın sonunda Rusya topraklarında yaşayan Türk halklarını inceleyerek yepyeni çalışmalara imza atmıştır. Ayrıca Sibiry Türkoloji'sinin gelişmesine de öncülük etmiş ve bu alanın kurucularından biri olmuştur. M. V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Rektörü V. A. Sadovniçiy bir konuşmasında

⁴²² M. S. Mineyeva, “Nasledie Katanova N. F.: Istočnikovedčeskiy Obzor”, **Sektsiya “Arheologiya i etnologiya”, Konferentsiya “Lomonosov 2016”**, s. 1. (Çevrim içi) https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2016/data/8419/uid110667_report.pdf, 15 Ağustos 2019.

⁴²³ V. Ya. Butanayev, “Rol i Znaçenie N. F. Katanova v İzučenii Etnografii Tyurkov Sayano-Altaya”, Abakan, **Nauçnoe Nasledie N. F. Katanova i Sovremennoe Vostokovedenie, Materialı Mejdunarodnoy Naučnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 140-letiyu so Dnya Rojdeniya N. F. Katanova, 22-24 Maya 2002 g.**, 2003, s. 216-217.

Katanov'un Hakasya için değerini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Son 150 yıl içerisinde Nikolay Federoviç Katanov’un seviyesinde bir araştırmacı daha Hakasya’da dünyaya gelmemiştir.*”⁴²⁴ Özellikle Kazan şehrinin Rusya’nın Doğu bilimi alanında en büyük araştırma merkezlerinden biri sayılmasın da Katanov’un payı büyüktür.⁴²⁵

Katanov, Kazan’da yaşadığı dönemde yaz aylarında pek çok kez Orta Asya ve Sibirya’ya ilmî geziler düzenlemiştir. Bu gezileri sırasında Rusya’nın doğu topraklarında yaşayan birçok Türk ve Rus olmayan halkların unutulmaya yüz tutan yönlerini kayıt altına almıştır. Katanov, özellikle gezi raporlarında yalnız gezilerini anlatmakla kalmamış, dil, tarih, etnografya, coğrafya, ekonomi, ticaret ve arkeoloji gibi konulara da değinmiştir. Yaşayan ve ölü Türk dillerini iyi bilen Katanov, gerçekleştirdiği gezilerle dil bilgisini daha da geliştirmiştir.

Katanov’un dil, tarih, etnografya, kültür, folklor ve din alanında tespit edemediğimiz ya da haberdar olmadığımız çok değerli incelemeleri ve araştırmaları olduğu muhakkaktır. Fakat Katanov’un sadece Kazan’da yaşadığı dönemde yayınladığı çalışmaları dahi Rusya’daki Doğu bilimi ve Türkoloji çalışmalarını farklı bir boyuta taşımıştır. Çalışmalarını rahat bir masa başında değil, çok zor koşullarda sahadan topladığı bilgilerle oluşturmuştur.

Katanov, dil, tarih, etnografya, kültür, folklor ve din alanında yazdığı eserlerin yanı sıra önemli ilim adamlarının hayatlarını, ilmî çalışmalarını konu alan yazılar, bibliyografyalar, müzecilik ve eğitim faaliyetleri ile ilgili eserler de kaleme almıştır. A. Karimullin, Katanov’un bibliyograf olarak faaliyetlerinin etraflıca değerlendirmesini şu sözlerle yapmıştır:

“Katanov, Doğu ile ilgili eserlere ve Doğu bilimi alanındaki çalışmalara dokuz yüze yakın tanıtım yazısı, özet ve rapor yazmıştır. İlim adamının bibliyografya ve katalog çalışmalarında yaklaşık yedi bin adet Rusça, Doğu ve Batı dillerindeki eserlerin isimleri yer almıştır. Bu veriler onun zengin bir bilgi kapasitesine sahip bir Doğu bilimci değil, aynı zamanda Doğu kitapları alanında

⁴²⁴ Smolina, “Znaçeniye İssledovaniy N. F. Katanova dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya”, s. 3.

⁴²⁵ V. E. Maynogaşeva, “Rusya Türkolojisi ve Şarkiyatının En Ünlü Bilginlerinden Nikolay Födoroviç Katanov”, N. F. Katanov, **Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri. Bilimsel Eserlerinden Seçmeler**, Yay. haz.: V. E. Maynogaşeva, Çev. Fatma Özkan, Ankara, Türksöy Yayınları, No:16, 2000, s. 190.

uzman bir bibliyograf olduğunun da kanıtıdır. Bu bibliyograf, Doğu biliminin bütün alanlarında çalışmalar yapmıştır.”⁴²⁶

Katanov, başta gezi raporları olmak üzere farklı alanlardaki çalışmalarını çoğunlukla *Uçenie Zapiski*’de, *Zapiski Imp. Russ. Geog. Obşç. po Otd. Etn.*’de, *Zapiski Imp. Akad. Nauk*’da, *İzvestiya* (İOAİE)’da, *Deyatel*’de, *ETGM*’de ve *Pravoslavnyy Sobesednik*’te yayınlamıştır. Bu yayın organlarının dışında ilim adamının çalışmaları *Sibirskiy Sbornik*, *Jivaya Starina*, *Kazanskiy Telegraf*, *Kavkazskiy Vestnik*, *Obnovlenie*, *Turkestanskije Vedomosti*, *Okrainı Rossii*, *Kazanskiy Muzeynyy Vestnik*, *Mélanges Asiatiques* ve *Revue Orientale* adlı yerli ve yabancı dergi ve gazetelerde de basılmıştır. Katanov, bu süreli yayın, dergi ve gazetelerde yayınladığı veya çeşitli cemiyetlerin oturumlarında sunduğu tebliğlerinin çoğunu daha sonra ayrı bir kitap veya kitapçık olarak tekrar bastırmıştır.

Hakas Dili, Edebiyatı ve Tarihi Bilimsel Araştırma Enstitüsü öğretim üyesi Valentina Yevgenyevna Maynogaşeva, Katanov’un hayatta iken yayınlanmış eserlerinin sayısının 382 olduğunu belirtmiştir.⁴²⁷ Aşağıda sunulan bibliyografya Katanov’un sadece Doğu bilimi ve Türkoloji ile ilgili çalışmalarını değil, toplumsal ve pedagojik faaliyetleriyle ilgili makalelerini, eleştiri yazılarını, diğer ilim adamları hakkında yazdığı biyografi ve hatıratları da içermektedir.

İlk eserini kaleme aldığı 1883 yılından ölüm yılı olan 1922 yılına kadar geçen 39 yıllık süre zarfında ulaşabildiğimiz Katanov’un yayınlanmış çalışmaları Rusça adları, Türkçe çevirileri, Rusçadan Latinize edilmiş halleri, yayınevi, cilt (Tom), sayı (vıp.), basım yeri, yıl (god) ve sayfa sayısı sırasına göre kronolojik olarak aşağıdaki gibidir:

1883

1. *Описание Шаманского Бубна и Костюма Сагайского Племена*
Sagay Kabilesine Ait Şaman Tefinin ve Giysisinin Tasviri

⁴²⁶ Kokova, **a.g.e.**, s. 51-52.

⁴²⁷ Maynogaşeva, “Rusya Türkolojisi ve Şarkiyatının En Ünlü Bilginlerinden Nikolay Födoroviç Katanov”, s. 190.

(Opisanie şamanskogo bubna i kostyuma sagayskogo plemeni, **Oçerki Severo-zapadnoy Mongolii**, St. Petersburg 1883.)

1885

2. *Замечания о Богатырских Поэмах Минусинских Тюрков (Енисейской Губернии)*

Minusinsk Türklerinin Kahramanlık Destanları Hakkında Açıklamalar (Yenisey Vilâyeti)

(Zameçaniya o bogatırskih poemah minusinskih tyurkov (Yeniseyskoy Gubernii), **Tipo-lit. Busselya**, St. Petersburg 1885.)

3. *Золотая Кукушка: Богатырская Поэма Минусинских Тюрков*

Altın Guguk Kuşu: Minusinsk Türklerinin Kahramanlık Masalı

(Zolotaya kukuşka: Bogatırskaya poema minusinskih tyurkov, Vıp. I, **Tip. İ. S. Levi**, St. Petersburg 1885.)

4. *Castren's Koibalisch-Deutsches Wörterverzeichnis und Sprachproben des Koibalischen Dialectes, neustransscribirt von N. Katanoff*

(**Mélanges Asiatiques**, tirés de Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. –Pétersbourg, Tome IX, livraison 2, 1885, s. 97-205.)

5. *Die Aus Dem Russischen Entlehnten Fremdwörter Des Sagai-Dialectes, von N. Katanoff*

(**Mélanges Asiatiques**, tirés de Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. –Pétersbourg, Tome IX, livraison 3, 1885, s. 277-312.)

6. *Verzeichniss der Sagaischen Namen der Flüsse, Dörfer, Städte und Stämme, welche die Unterthanen des Steppenge-richts der vereinigten Stämme / an der Mündung des Askys bilden, von N. Katanoff*

(**Mélanges Asiatiques**, tirés de Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. –Pétersbourg, Tome IX, livraison 3, 1885, s. 313-319.)

1886

7. *Обзор Правительственных и Церковных Распоряжений, Касающихся Обращения в Христианство Татар-Мухамедан*

Müslüman Tatarların Hristiyanlığa Geçmesine İlişkin Hükümet ve Kilise Emirlerinin İncelenmesi

(Obzor pravitelstvennih i tserkovnih rasporyajeniy, kasayuşçihsy obraşçeniya v hristianstvo tatar-muhammedan, **Strannik**, No 8, 1886, s. 565-591.)

1887

8. *Замечательное Сельское Училище*

Muhteşem Köy Okulu

(Zameçatelnoe selskoe učilişçe, **Vostoçnoe Obozrenie**, No 21, 28 Maya 1887, s. 9.)

9. *Сказания и Легенды Минусинских Татар*

Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri

(Skazaniya i legendı minusinskih tatar, **Sibirskiy Sbornik**, Tip. İ. N. Skorohodova, St. Petersburg 1887, s. 218–234.)

10. *Родословие Тобольских Сеидов*

Tobol Seyyidlerinin Şeceresi

(Rodoslovie tobolskih seidov, **Sibirskiy Sbornik**, Tip. İ. N. Skorohodova, St. Petersburg 1887, s. 234–238.)

11. *Библиография. Сведения о Тюрках Енисейской Губернии*

Bibliyografiya. Yenisey Vilâyetindeki Türkler Hakkında Bilgiler

(Bibliografiya. Svedeniya o tyurkah yeniseyskoy gubernii, **Sibirskiy Sbornik**, Tip. İ. N. Skorohodova, St. Petersburg 1887, s. 278-286.)

1888

12. *Алфавитный Указатель Собственных Имен, Встречающихся в Первом Томе Образцов Народной Литературы Тюркских Племен*

Türk Boylarının Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler Adlı Eserin Birinci Cildinde Karşılaşılan Özel İsimlerin Alfabetik Dizini

(Alfavitniy ukazatel sobstvennih imen, vstreçayuşihsy vo pervom tome obraztsov narodno-literaturı tyurskih plemen, Sost. N. F. Katanov, **Tip. İmp. Akad. Nauk**, St.

Petersburg 1888.) (Bu eser, 22 Eylül 1887 tarihinde İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin Tarih-Filoloji Bölümü oturumunda sunulmuştur.)

1890

13. *Бубен и Колотушка Шамана, по Описанию Минусинских Татар (Письмо Н.Ф. Катанова Из Г. Минусинска От 17 Апреля 1890 г.)*

Minusinsk Tatarlarının Tasvirine Göre Şaman Tefi ve Tokmağı (N. F. Katanov'un 17 Nisan 1890 tarihinde Minusinsk'ten gönderdiği mektup.)

(Buben i kolotuşka şamana, po opisaniyu minusinskih tatar. Pismo N. F. Katanova iz g. Minusinska ot 17 Aprelya 1890 g., **İzvestiya Tomskogo Universiteta**, Kn. 2, Tomsk 1890, s. 237-239.)

1891

14. *Поездка к Карагасам в 1890 году*

1890 Yılında Karagaslara Gerçekleştirilen Gezi

(Poezdka k Karagasam v 1890 godu, St. Petersburg 1891, 96 s.) / (**Zapiski İmp. Russ. Geog. Obşç. po Otd. Etn.**, Tom XVII, Vıp. 2, Tip. İ. N. Skorohodova, St. Petersburg 1891, s. 133-230.)

1892

15. *Список Вещей, Отправленных Н. Ф. Катановым из Минусинска на Имя Непременного Секретаря Императорской Академии Наук 23 Июня 1892 Года*

23 Haziran 1892 Tarihinde İmparatorluk Bilimler Akademisi Sekreterine N. F. Katanov Tarafından Minusinsk'ten Gönderilen Eşyaların Listesi

(Spisok veşçey, otpravlennih N. F. Katanovim iz Minusinska na imya nepremennogo sekretarya İmperatorskoy Akademii Nauk 23 İyunya 1892 goda, **Zapiski İmp. Akad. Nauk**, Tom 69, Kn. 1, Tip. Akad. Nauk, St. Petersburg 1892, s. 78-80.)

16. *Отчёт о Поездке в Восточную Сибирь, Монголию и Северный Китай за 1890 и 1891 гг.*

1890 ve 1891 Yıllarında Doğu Sibirya, Moğolistan ve Kuzey Çin'e Gerçekleştirilen Gezinin Raporu

(Otčet o poezdke v Vostochnuyu Sibir, Mongoliyu i Severnyy Kitay za 1890 i 1891 gg., **Jivaya Starina**, Vyp. I., St. Peterburg 1892, s. 111-122; s. 134-137.)

1893

17. *Гадания у Жителей Восточного Туркестана по Корану*

Doğu Türkistan Sakinlerinin Kur'ân'a Göre Fal Bakmaları

(Gadaniya u jiteley Vostochnogo Turkestana po Koranu, **Zapiski Vost. Otd. İmp. Russ. Arh.. Obşç.**, Tom VIII, St. Petersburg 1893, s. 105-112. / *Tatarca Konuşan Doğu Türkistan Sakinlerinin Fal Bakma Geleneği* (Gadaniya u Jiteley Vostochnogo Turkestana, Govoryaşçih na Tatarskom Yazıke, **Tip. İmp. Akad. Nauk**, St. Petersburg, 1893.)

18. *Письма Н.Ф. Катанова из Сибири и Восточного Туркестана*

Sibirya'dan ve Doğu Türkistan'dan Mektuplar

(Pisma iz Sibirii i Vostochnogo Turkestana, izd. **İmperatorskaya Akademiya Nauk**, St. Peterburg 1893.) / (**Zapiski İmp. Akad. Nauk**, prilojenie k LXXIII tomu, No 8, Tip. İmp. Akad. Nauk, St. Petersburg 1893, s. 1-114.)

19. *Среди Тюркских Племен*

Türk Kabileleri Arasında

(Sredi tyurkskih plemen, **İzvestiya Russ. Geog. Obşç.**, Tom XXIX, Tip. A. S. Suvorina, St. Petersburg 1893, 23 s. (s. 519-541.)

20. *Сагайские Татары Минусинского Округа Енисейской Губернии*

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazası Sagay Tatarları

(Sagayskie tatarı Minusinskogo okruga Yeniseyskoy gubernii, **Jivaya Starina**, Vyp. 4, Ç. III, St. Petersburg 1893, s. 559-570.)

1894

21. *Этнографический Обзор Турецко-Татарских Племен*

Türk-Tatar Kabilelerinin Etnografik İncelemesi

(Etnografıçeskiy obzor turetsko-tatarskih plemen, **Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ.**, Kazan 1894.) / (**UZKU**, God LXI, Kn. 3 (May-İyun), Tip. Univ., Kazan 1894, s. 186-206.)

22. *О Погребальных Обрядах у Тюркских Племен Центральной и Восточной Азии*

Merkezi ve Doğu Asya Türk Kabilelerinde Ölü Gömme Gelenekleri

(О погребальных обрядах у Тюркских племен Тsentралной и Vосточной Азии, **Типо-lit. İmp. Univ.**, Kazan 1894, 34 s. / **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1894, s. 109-142.)

23. *Качинская Легенда о Сотворении Мира (Записана В Минусинском Округе Енисейской Губернии На Качинском Наречии Тюркского Языка 2 Июня 1890 г.)*

Dünyanın Yaratılışına Dair Bir Kaçın Efsanesi (2 Temmuz 1890 tarihinde Türk dilinin Kaçın lehçesinde Yenisey vilâyeti Minusinsk kazasında kayıt edilmiştir.)

(Kaçinskaya legenda o sotvorenii mira (Zapisana v Minusinskom okruge Yeniseyskoy gubernii na kaçınskom nareçii Tyurskogo yazıka 2 iyunya 1890 g.), **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1894, s. 185-188.)

24. *Приключения Муллы Наср-эр-дина*

Molla Nasreddin'in Maceraları

(Priklyuçeniya Mullı Nasreddina, **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1894, s. 189-190.)

25. *Песня Худаяр-Хана Кокандского и Приход Русских в Среднюю Азию*

Hokand Hanı Hudayar'ın Şarkısı ve Rusların Orta Asya'ya Gelişi

(Pesnya Hudayar Hana Kokandskogo i prihod russkih v Srednyuyu Aziyu, St. Petersburg 1894, s. 65-70; s. 109-116.) (Bu eser, Profesör N. İ. Veselovskiy'in *Türkistan Bölgesinde Rusların Kuşatmalarına Dair Bir Hikâye* (Rasskaz o russkih zavoevaniyah v Turkestanskoy Krae) adlı kitabında yayınlanmıştır.)

26. *Мусульманские Легенды. Тексты и Переводы*

Müslüman Efsaneleri. Metinler ve Çeviriler

(Musulmanskie legendı. Tekstı i perevodı, **Zapiski İmp. Akad. Nauk**, Tom LXXV, No 3, St. Petersburg 1894, s. 1-44.)

27. *Татарские Сказания о Семи Ефесских Отроках*

Yedi Uyurlar Hakkında Tatar Efsaneleri

(Tatarskie skazanie o semi spyaşçih otrokah, **Tip. İmp. Akad. Nauk**, St. Petersburg 1894, s. 223-245.)

28. *О Добром и Злом Человеке (Турфанская сказка)*

İyi ve Kötü Adam Hakkında (Turfan masalı)

(Turfanskaya skazka, **Kazanskiy Telegraf**, No 420, Kazan 1894.)

1895

29. *И. Гамов. Очерки Далекой Сибири. Гомель (1894, 117 стр.)*

İ. Gamov. Uzak Sibirya'dan İzlenimler. Gomet (1894, 117 s.)

(İ. Gamov. Oçerki dalekoy Sibiri. Gomet (1894. 117 str.), **UZKU**, God LXII, Kn. 4 (Aprel), Tipo-lit. İmp. Univ., Kazan 1895, s. 224-228.)

30. *О Свадебных Обычаях Татар Восточного Туркестана*

Doğu Türkistan Tatarlarının Evlilik Geleneklerine Dair

(O svadebnih obiçayah tatar Vostoçnogo Turkestana, **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1895, s. 409-434.)

31. *Китайский Бунтовщик Чи-чи-гун*

Çinli İsyancı Çi-Çi-Gun

(Kitayskiy buntovşik Çi-Çi-Gun, **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1895, s. 448-454.)

32. *Тюркские Сказки о Трех Братьях*

Üç Erkek Kardeş Hakkında Türk Masalları

(Tyurkskie skazki o tryoh bratyah, **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1895, s. 479-480.)

33. *Турецкая Сказка о Трех Братьях-Царевичах*

Üç Çar Kardeş Hakkında Bir Türk Masalı

(Tyurskaya skazka o tryoh bratyah-tsareviçah, **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1895, s. 491-497.)

34. *Сагайская Сказка о Трех Братьях-Богатырях*

Üç Kahraman Kardeş Hakkında Bir Sagay Masalı

(Sagayskaya skazka o tryoh bratyah-bogatıryah, **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1895, s. 497-505.)

35. *Логученская Сказка о Трех Братьях-Богатырях*

Üç Kahraman Kardeş Hakkında Bir Loguçen Masalı

(Loguçenskaya skazka o tryoh bratyah-bogatıryah, **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1895, s. 505-524.)

36. *О Наказании Ленивых Богомольцев у Татар Кутайского Туркестана*
Çin (Doğu) Türkistan'ında Tembel Tatar Duacıların Cezalandırılmalarına Dair
 (O nakazanii lenivih bogomoltsev y tatar Kitayskogo Turkestana, **İOAİE**, Tom 12, Vıp. 6, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1895, s. 578-593.)
37. *Экскурсия в Село Болгары–Успенское*
Bolgarı-Uspenskoe Köyü Gezisi
 (Ekskursiya v selo Bolgarı-Uspenskoe, **İOAİE**, Tom 13, Vıp. 1, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1895, s. 35-36.)
38. *Новые Приобретения Музея Общ. Арх., Ист. и Этн. в 1895 г.*
1895 Yılında Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi'ne Gelen Yeni Parçalar
 (Novie priobreteniya Muzeya Obşçestva Arh., İst. i Etn. v 1895 g., **İOAİE**, Tom 13, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1895, s. 234-243.)
39. *О Татарских Изданиях, Касающихся Истории Болгарского и Казанского Ханств*
Bolgar ve Kazan Hanlıkları Tarihi İle İlgili Tatar Yayınları Hakkında
 (O tatarskih izdaniyah, kasayuşçihsyia istorii Bolgarskogo i Kazanskogo hanstv, tsarstv, **Kazanskiy Telegraf**, No 584, Kazan 1895.)
40. *Восточно-Тюркские Легенды о Сотворении Мира. 1. Алтайская Легенда. 2. Карагасская Легенда (С примечаниями)*
Dünyanın Yaratılışına Dair Doğu–Türk Efsaneleri. 1. Altay Efsanesi. 2. Karagas Efsanesi. (Açıklamalı)
 (Vostočno-Tyurskie legendı o sotvorenii mira. 1. Altayskaya legenda. 2. Karagasskaya legenda (S primeçaniyami), **Kazanskiy Telegraf**, No 647-648, Kazan, 22-23 Mart 1895.)
41. *Несколько Данных о Пословицах Кутайских Киргизов*
Çin Kırgızlarının Atasözleri Hakkında Birkaç Bilgi
 (Neskolko dannih o poslovitsah Kitayskih Kirgizov, **Kazanskiy Telegraf**, No 673, Kazan, 23 Nisan 1895.) / (**Astrahanskiy Vestnik**, No 1760, 1895.)

1896

42. *Нумизматическая Коллекция И. А. Износкова*
İ. A. İznoskov'un Nümizmatik Koleksiyonu

(Numizmatičeskaya kolleksiya İ. A. İznoskova, **İOAİE**, Tom 13, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1896, s. 290-315.)

43. *Отчёт Общества Археологии, Истории и Этнографии при Императорском Казанском Университета за 1895 г.*

1895 Yılı İmparatorluk Kazan Üniversitesi Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Raporu

(Otčet Obščestva Arheologii, İstorii i Etnografii pri İmperatorskom Kazanskom Universitete za 1895 g., **İOAİE**, Tom 13, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1896, s. 1-33.)

44. *О Двух Кашгарских Монетах*

İki Kaşgar Sikkesi Hakkında

(O dvuh Kaşgarskih monetah, **İOAİE**, Tom 13, Vıp. 6, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1896, s. 528-529.)

45. *Об Одном Металлическом Зеркале (С арабской надписью)*

Bir Metal Aynaya Dair (Arapça Yazılı Kitabesiyle)

(Ob odnom metalličeskom zerkale (S arabskoy nadpisyu), **İOAİE**, Tom 13, Vıp. 6, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1896, s. 565.)

46. *Правила Житейской Мудрости у Татар (Тюрков) Восточного Туркестана*

Doğu Türkistan Tatarlarının (Türklerinin) Hayat Bilgeliğinin Kuralları

(Pravila jiteyskoy mudrosti u tatar (tyurkov) Vostočnogo Turkestana, **Deyatel**, No 1, Kazan 1896, s. 76-80.)

47. *Пять Управителей Жизни по Учению Китайских Медиков*

Çinli Tıp Adamlarının Öğretilerine Göre Hayatın Beş Yöneticisi

(Pyat upraviteley jizni po učeniyu kitayskih medikov, **Deyatel**, No 3, Kazan 1896, s. 161-162.)

48. *Рассказы Татар (Тюрков) Восточного Туркестана О Башмаках Правосудия и О Встрече Царской Бумаги*

Doğu Türkistan Tatarlarının (Türklerinin) Adalet Potinleri Hakkındaki Hikâyeleri ve Çarlık Belgelerinin Kabulüne Dair

(Rasskazı tatar (tyurkov) Vostočnogo Turkestana o başmakah pravosudiya i o vstreçe tsarskoy bumagi, **Deyatel**, No 4, Kazan 1896, s. 218.)

49. *Мистик Алла-яр (Биография)*

Tasavvufçu Alla-yar (Biyografi)

(Mistik Alla-yar (Biyografiya), **Deyatel**, No 6, Kazan 1896, s. 339-341.)

50. *Народные Приметы и Поверья Бельтиров*

Beltirlerin Halk İnanışları ve Alametleri

(Narodnie primeti i poverya Beltirov, **Deyatel**, No 8, Kazan 1896, s. 424-425.)

51. *Татарское Поучение о Вреде Пьянства*

Sarhoşluğun Zararları Hakkında Bir Tatar Nasihati

(Tatarskoe pouçenie o vrede pyanstva, **Deyatel**, No 10, Kazan 1896, s. 513-517.)

52. *Татарские Рассказы о Вреде Пьянства*

Sarhoşluğun Zararları Hakkında Tatar Öyküleri

(Tatarskie rasskazy o vrede pyanstva, **Deyatel**, No 11, Kazan 1896, s. 593.)

53. *Апелляция на Решение Суда у Японцев и Китайцев*

Japonlarda ve Çinlilerde Mahkeme Hükümlerinin Adlandırılması

(Apelyatsiya na reşenie suda u Yapontsev i Kitaytsev, **Deyatel**, No 12, Kazan 1896, s. 641-642.)

54. *(Совместно с А. А. Диваевым и П. И. Ахмеровым) Восточные Заметки. Статьи и Исследования*

(A. A. Divaev ve P. İ. Ahmerov ile birlikte) Doğu Notları. Makaleler ve Araştırmalar

(Sovmestno s A. A. Divaevım i P. İ. Ahmerovım) Vostoçnie zametki. Stati i issledovaniya, Kazan 1896, s. 24.)

55. *Спор Рая с Адом, по Сказаниям Восточных Туркестанских Мусульман*

Doğu Türkistan Müslümanlarının Masallarında Cennet ile Cehennemın Tartışması

(Spor raya s adom po skazaniyam Vostoçno-Turkestanskih musulman, **Kazanskiy Telegraf**, No 993, Kazan, 19 Nisan 1896.)

56. *Предания Тобольских Татар о Кучуме и Ермаке*

Küçüm Han ve Yermak Hakkında Tobolsk Tatarlarının Rivayetleri

(Predaniya Tobolskih tatar o Kuçume i Ermake, **ETGM**, Vıp. 5, Tobolsk 1896, s. 1-13.)

1897

57. (Критика) Словарь-Самоучитель. 1500 Татарских Слов и с Приложением Таблицы Индийских, Употребляемых Татарами в Письме, Цифр и Чисел, с Переводом на Русский и Татарский Языки. Составил Е. Неклюдов.

(Eleştiri) Kendi Kendine Çalışma Sözlüğü. 1500 Adet Tatarca Kelime ve Tatarlar Tarafından Yazı, Sayı ve Rakamlarda Kullanılan Hintçe Bir Tablo Eki İle Rusça ve Tatarcaya Tercümesi İle Birlikte. E. Nehlyudov tarafından derlenmiştir.

((Kritika) Slovar-samouçitel, 1500 tatarskih slov i s prilojeniem tablitsı indiyskih, upotreblyaemıh tatarami v pisme, tsifr i çisel, s perevodom na russkiy i tatarskiy yazıki. Sostavil E. Neklyudov, **UZKU**, God LXIV, Kn. 1 (Yanvar), Tipo-lit. İmp. Univ., Kazan 1897, s. 1-15.)

58. Отчёт о Поездке, Совершенной с 15 Мая по 1 Сентября 1896 г. в Минусинский Округ Енисейской Губернии

15 Mayıs-1 Eylül 1896 Tarihleri Arasında Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu

(Otçet o poezdke, soverşennoy s 15 maya po 1 sentyabrya 1896 g. v Minusinskiy okrug Yeniseyskoy gubernii, **UZKU**, God LXIV, Kn. 3 (Mart), Tipo-lit. İmp. Univ., Kazan 1897, s. 1-50.)

59. Отчёт о Поездке, Совершенной с 15 Мая по 1 Сентября 1896 г. в Минусинский Округ Енисейской Губернии (Окончание)

15 Mayıs-1 Eylül 1896 Tarihleri Arasında Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu (Son)

(Otçet o poezdke, soverşennoy s 15 maya 1896 g. po 1 sentyabrya 1896 g. v Minusinskiy okrug Yeniseyskoy gubernii (Okonçanie), **UZKU**, God LXIV, Kn. 5-6 (May-İyun), Tipo-lit. İmp. Univ., Kazan 1897, s. 1-53.)

60. Материалы к Изучению Казанско-Татарского Наречия, Часть I. Образцы Книжной и Устной Литературы Казанских Татар

Kazan-Tatar Lehçesinin Öğrenimine Dair Materyaller, I. Kısım. Kazan Tatarlarının Yazılı ve Sözlü Edebiyat Örnekleri

(Materialı k izuçeniyu Kazansko-Tatarskogo nareçiya, Ç. 1. Obraztsı knijnoy i ustnoy literaturı Kazanskih Tatar, **UZKU**, God LXIV, Kn. 12 (Dekabr), Kazan 1897, s. 1-32.)

61. *К вопросу о Сходстве Восточно-Тюркских Сказок со Славянскими, по Сказкам, Записанным Н. Ф. Катановым и И. П. Рогановичем*

N. F. Katanov İle İ. P. Roganoviç Tarafından Kaydedilen Doğu-Türk Hikâyelerinin Slav Hikâyelerine Benzerliği Sorunsalına Dair

(K voprosu o shodstve Vostočno-Tyurkskih skazok so slavyanskimi, zapisannimi N. F. Katanovım i İ. P. Roganoviçem, **Tipo-lit. İmp. Univ.**, Kazan 1897, 16 s.)

62. *Об Одной Копии XVIII Века с Кипаринского Креста Патриарха Никона-Библиография*

Patrik Nikon'un XVIII. Yüzyıla Ait Haç'ının Bir Kopyası Hakkında.-Bibliyografya (Ob odnoy kopii XVIII veka s Kiparinskogo kresta Patriarha Nikona.- Bibliografya, İOAİE, Tom 14, Vıp. 1, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1897.)

63. *О Поездке Действительного Члена Общества Археологии, Истории и Этнографии Н. Ф. Катанова В Минусинский Округ Енисейской Губернии*

Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Daimi Üyesi N. F. Katanov'un Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasına Gerçekleştirdiği Gezisi Hakkında

(O poezdke deystvitelnogo çlena Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii N. F. Katanova v Minusinskiy okrug Eniseyskoy gubernii, **İOAİE**, Tom 14, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1897, s. 219-221.)

64. *Сагайские Названия 13 Месяцев Года (Дополнение к Статье Академика А. Шифнера)*

Yılın 13 (ay) Ayının Sagayca İsimleri (Akademisyen A. Şifner'in makalesine ilave) (Sagayskie nazvaniya 13 [lunnih] mesyatsev goda, (Dopolneniye k statye Akademika A. Şifnera), İOAİE, Tom 14, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1897, s. 236-237.)

65. *Сагайское Стихотворение*

Sagay Şiiri

(Sagayskoe stihotvorenie, **İOAİE**, Tom 14, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1897, s. 238-239.)

66. *Тюркские Сказки о Человеке, Понимавшем Язык Животных*

Hayvanların Dilini Anlayan Adam Hakkında Türk Masalları

(Tyurkskie skazki o çeloveke, ponimavşem yazık jivotnih, **İOAİE**, Tom 14, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1897, s. 251-258.) (B. Laufer, bu eseri 1901 yılında

Almancaya çevirerek **Revue Orientale** adlı derginin I. sayısında *Zum Märchen von der Thieraprache* başlığıyla tekrar yayınlamıştır.)

67. *Сагайская Сказка о Черте и Женщине*

Şeytan ve Kadın Hakkında Sagay ve Sırp Masalları

(Sagayskaya i Serbskaya skazki o čerte i jenshine, **İOAİE**, Tom 14, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1897, s. 259-264.)

68. *Об Одной Выписи 1700 года, Данной Татарам Свияжского Уезда, по Копии И. Н. Юркина (С Таблицей Татарских Тамг)*

İ. N. Yurkin'in Kopyasına Göre Sviyan Kazası Tatarlarına Verilen 1700 yılına Ait Bir Tercüme Dair (Tatar Tamgalarının Tablosu İle Birlikte)

(Ob odnoy vipisi 1700 goda, dannoy Tataram Sviyajskogo uezda, po kopii İ. N. Yurkina (S tablitsy Tatarskih tamg), **İOAİE**, Tom 14, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1897, s. 361-362.)

69. *Полезно Ли Пить Чай? Татарское Рассуждение*

Çay İçmek Faydalı mıdır? Bir Tatar Muhakemesi

(Polezno li pit çay? Tatarskoe rassujdenie, **Deyatel**, No 1, Kazan 1897, s. 48-49.)

70. *Обзор Всех Казанско-Татарских Календарей, Изданных А. К. Насыровым с 1871 по 1897 гг.*

1871-1897 Yılları Arası A. K. Nasiri Tarafından Yayımlanan Bütün Kazan-Tatar Takvimlerine Bir Bakış

(Obzor vseh Kazansko-Tatarskih kalendarey, izdannih A. K. Nasirovim s 1871 po 1897 gg., **Deyatel**, No 3, Kazan 1897, s. 196-201.)

71. *О Научных Трудах по Востоковедению Проф. Ильи Николаевича Березина, Жившего в 1818-1896 Годах*

1818-1896 Yılları Arasında Yaşamış Prof. İlya Nikolayeviç Berezin'in Doğu bilimi Hakkında İlmî Çalışmalarına Dair

(O naučnih trudah po vostokovedeniyu Prof. İlyi Nikolaeviça Berezina, jivşego v 1818-1896 gg., **Kazanskiy Telegraf**, No 1241, Kazan, 26 Kasım 1897.)

72. *Приметы и Поверия Тюрков Китайского Туркестана, Касающиеся Явлений Природы*

Doğa Olayları İle ilgili Çin Türklerinin Rivayetleri ve İnanışları

(Primeti i poveriya Tyurkov Kitayskogo Turkestana, kasayuşciesya yavleniy prirodi, **Sbornik Statey Uçenikov Prof. B. V. R. Rozena (1872-1897)**, Tip. İmp. Akad. Nauk, St. Petersburg 1897, s. 29-44.)

73. *Предания Тобольских Татар о Прибытии в 1572 г. Мухаммеданских Проповедников в Искер*

Müslüman Vaizlerin 1572 Yılında İsker Şehrine Gelişlerine Dair Tobolsk Tatarlarının Rivayetleri

(Predaniya Tobolskih tatar o pribitii v 1572 g. muhammedanskih propovednikov v gorod İsker, **ETGM**, Vıp. 7, Tobolsk 1897, s. 51-61.)

74. *Предание Тобольских Татар о Происхождении Киргизского Народа*

Kırgız Halkının Kökeni Hakkında Tobolsk Tatarlarının Bir Rivayeti

(Predanie Tobolskih tatar o proishojdenii Kirgizskogo naroda, **ETGM**, Vıp. 7, Tobolsk 1897, s. 73-75.)

1898

75. *(Критика) Описание Путешествия в Западной Китай. Составлено Г. Е. Грум Гржимайло, при Участии М. Е. Грум Гржимайло. Том I. Вдоль Восточного Тяньшаня*

(Eleştiri) Batı Çin Gezisi Tasviri. G. E. Grum Grjmaylo tarafından derlenmiştir. M. E. Grum-Grjmaylo'nun katılımıyla. I. Cilt. Doğu Tyan-şan Boyunca

((Kritika) Opisanie puteşestviya v Zapadnyı Kitay. Sostavleno G. E. Grum Grjmaylo, pri uçastii M. E. Grum-Grjmaylo. Tom I. Vdol Vostoçnogo Tyanşanya, **UZKU**, God LXV, Kn. 4 (Aprel), Tipo-lit. Univ., Kazan 1898, s. 1-31.)

76. *Материалы к Изучению Казанско-Татарского Наречия (Продолжение)*

Kazan Tatar Lehçesinin Öğrenimine Dair Materyaller (Devamı)

(Materialı k izuçeniyu Kazansko-Tatarskogo Nareçiya, (Prodoljeniye), **UZKU**, God LXV, Kn. 7-8 (İyul-Avgust), Tipo-lit. Univ., Kazan 1898, s. 33-168.)

77. *Отчёт о Поездке, Совершенной с 1 Июня 1897 Года по 20 Августа Того же Года в Белебеевский и Мензелинский Уезды Уфимской Губернии*

1 Haziran-20 Ağustos 1897 Tarihleri Arasında Ufa Vilâyeti, Belebey ve Menzelin Kazalarına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu

(Otçet o poezdke, soverşennoy c 1 iyunya 1897 goda po 20 avgusta togo-je goda v Belebeyevskiy i Menzelinskiy uezdı Ufımskoy gubernii, **Tipo-lit. İmp. Univ.**, Kazan 1898, 39 s.) / (**UZKU**, God LXV, Kn. 11 (Noyabr), Tipo-lit. Univ., Kazan 1898, s. 1-37.)

78. *Материалы к Изучению Казанско-Татарского Наречия, Часть II. Образцы Книжной и Устной Литературы Казанских Татар*

Kazan Tatar Lehçesinin Öğrenimine Dair Materyaller, II. Kısım. Kazan Tatarlarının Yazılı ve Sözlü Edebiyat Örnekleri

(Materialı k izuçeniyu Kazansko-Tatarskogo Nareçiya, Ç. II. Obraztsı knijnoy i ustnoy literaturı kazanskih tatar (Prodoljeniye), **Tipo-lit. İmp. Univ.**, Kazan 1898, 117 s.)

79. *Новые Приобретения Музея Общества Археологии, Истории И Этнографии Археoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi'ne Yeni Gelen Parçalar*

(Novıye priobreteniya Muzeya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii, **İOAİE**, Tom 14, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1898, s. 429-433.)

80. *Анализ Содержания Двух Книг, Повествующих об Истории Казани и Города Болгар*

Kazan ve Bolgar Şehirleri İle İlgili İki Kitabın İçerik Analizi

(Analiz soderjaniya dvuh knig, povestvuyuşçih ob istorii Kazani i goroda Bolgari, **İOAİE**, Tom 14, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1898.)

81. *Описание Одного Металлического Зеркала с Арабской Надписью, Принадлежащего Обществу Археологии, Истории и Этнографии*

Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'ne Ait Arap Kitabesiyle Yazılı Olan Metal Bir Aynanın Tasviri

(Opisanie odnogo metalličeskogo zerkala s arabskoy nadpisyu, prinadlejaşego Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii, **İOAİE**, Tom 14, Vıp. 6, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1898, s. 662-664.)

82. *О Раскопках в Саратовской Губернии*

Saratov Vilâyetindeki Kazılar Hakkında

(O raskopkah v Saratovskoy gubernii, **İOAİE**, Tom 16, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1898, s. 445.)

83. *Отчѣт о Поездке Летом 1898 г. в Уфимскую Губернию*

1898 Yılıın Yazında Ufa Vilâyetine Gerçekleştirilen Gezinin Raporu

(Otçet o poezdke letom 1898 goda v Ufimskeyu guberniyu, **İOAİE**, Tom 14, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1898, s. 584-589.)

84. *Из Области Народных Примет, Верований и Преданий Татар- Мусульман. Значение Дней Недели*

Tatar Müslümanlarının Halk Hikâyelerinin, İnanışlarının ve Rivayetlerinin Alanlarından. Haftanın Günlerinin Önemi

(İz oblasti narodnih primet, verovaniy i predaniy Tatar-Musulman. Znaçenie dneý Nedeli, **Deyatel**, No 1, Kazan 1898, s. 21-22.)

85. *Татарские Предания об Озере Кабане в г. Казани*

Kazan'daki Kaban Gölü Hakkında Tatar Hikâyeleri

(Tatarskie predaniya ob ozere Kaban v g. Kazani, **Deyatel**, No 1, Kazan 1898, s. 25-26.)

86. *Значение Месяцев Солнечного Года*

Güneş Yılı Aylarının Anlamları

(Znaçenie mesyatsev solneçnogo goda, **Deyatel**, No 2, Kazan 1898, s. 57-60.)

87. *Татарское Предание о Слободах Старотатарской и Новотатарской в г. Казани*

Kazan Şehrindeki Eski ve Yeni Tatarların Köy ve Kasabalarına Dair Tatar Halk Hikâyeleri

(Tatarskoe predaniya o slobodah staro-tatarskoy i novo-tatarskoy v g. Kazani, **Deyatel**, No 2, Kazan 1898, s. 64-67.)

88. *Предания Русских Инородцев о Том, Как Русские Захватили Их Земли*

Rusların Topraklarını Nasıl Ele Geçirdiklerine Dair Rus Olmayanların Hikâyeleri

(Predanie russkih inorodtsev o tom, kak Russkie zahvatili ih zemli, **Deyatel**, No 3, Kazan 1898, s. 100-103.)

89. *Турецкие Пословицы о Бедности*

Aptallar Hakkında Türk Atasözleri

(Turetskie poslovitsı o durake, **Deyatel**, No 3, Kazan 1898, s. 109.)

90. *Слова Корана о Вине и Игре*

Şarap ve Kumar Hakkında Kur'an-ı Kerim'den Sözler

(Slova Korana o vine i igre, **Deyatel**, No 3, Kazan 1898, s. 109.)

91. *Физиогномика*

Fizyonomi

(Fiziognomika, **Deyatel**, No 3, Kazan 1898, s. 1032-135.)

92. *Из Области Народных Примет, Верований и Преданий Татар-Мусульман. Значение Дней Недели*

Tatar Müslümanlarının Halk Hikâyelerinin, İnanışlarının ve Rivayetlerinin Alanlarından. Haftanın Günlerinin Önemi

(İz oblasti narodnih primet, verovaniy i predaniy Tatar-Musulman. Znaçenie dneý Nedeli, **Deyatel**, No 4, Kazan 1898, s. 177-185.)

93. *Сахарный Вопрос и Безалкогольные Напитки Во Франции*

Fransa'da Şeker Sorunu ve Alkolsüz İçecekler

(Saharniy vopros i bezalkogolnye napitki vo Frantsii, **Deyatel**, No 4, Kazan 1898, s. 187.)

94. *Персидское Поучение об Употреблении Вина (Наставление Дилемитского Царя)*

Şarap Kullanımına Dair Farsça Öğütler (Delemin Çarı'nın Talimatı)

(Persidskoe pouçenie ob upotreblenii vina (Nastavlenie Delemitского Tsarya), **Deyatel**, No 5, Kazan 1898, 229-231.)

95. *Из Области Народных Примет, Верований и Преданий Татар-Мусульман. Средство Против Насморка. Правила о Прием Гостя. Правила об Обхождении с Женой*

Tatar Müslümanlarının Halk Hikâyelerinin, İnanışlarının ve Rivayetlerinin Alanlarından. Nezle İlacı. Misafır Ağırılama Yöntemleri. Eş İle Anlaşma Kuralları

(İz oblasti narodnih primet, verovaniy i predaniy tatar-musulman. Sredstvo protiv nasmorka. Pravila o priem gostya. Pravila ob obhojdenii s jenoy, **Deyatel**, No 6-7, Kazan 1898.)

96. *Народные Приметы и Верования Мещеряков и Башкир*

Meşçeryak ve Başkurtların Halk Alametleri ve İnanışları

(Narodnie primeti i verovaniya Meşçeryakov i Başkird, **Deyatel**, No 8-9, Kazan 1898, s. 373-374.)

97. *Врачебные Средства у Башкир*

Başkurtlarda Tıbbi Çareler

(Vračebnie sredstva u başkir, **Deyatel**, No 8-9, Kazan 1898, s. 390-391.)

98. *Взгляд на Пьянство по Преданию Среднеазиатских Мусульман (Сартов)*
Orta Asya Müslümanlarının (Sartların) Bir Rivayetine Göre Sarhoşluğa Bakış
(Vzglyad na pyanstvo po predaniyu sredneaziatskih musulman (Sartov), **Deyatel**, No 10, Kazan 1898, s. 468-470.)
99. *Казанско-Татарские Пословицы о Бедности, Голоде и Нужде*
Fakirlik, Açlık ve İhtiyaçlar Hakkında Kazan-Tatarlarının Atasözleri
(Kazansko-Tatarskie poslovitsı o bednosti, golode i nujde, **Deyatel**, No 10, Kazan 1898, s. 472-473.)
100. *Погребальные Обряды Тобольских Татар*
Tobolsk Tatarlarının Gömü Gelenekleri
(Pogrebalnye obryadı Tobolskih Tatar, **ETGM**, Vıp. 9, Tobolsk 1898, s. 48-49.)
101. *Предание Тобольских Татар о Грозном Царе Тамерлане*
Korkunç Çar Timur Hakkında Tobolsk Tatarlarının Bir Rivayeti
(Predanie Tobolskih Tatar o Groznom Tsare Tamerlane, **ETGM**, Vıp. 9, Tobolsk 1898, s. 50-52.)
102. *Грамоты Двух Тобольских Архипастырей XVIII Века*
XVIII. Yüzyılda İki Tobolsk Başpapazının Mektubu
(Gramotı dvuh tobolskih arhipastirey XVIII veka, **Tip. Eparh. Bratstva**, Tobolsk 1898, s. 1-7.)

1899

103. *Материалы к Изучению Казанско-Татарского Наречия (Продолжение)*
Kazan-Tatar Lehçesinin Öğrenimine Dair Materyaller (Devamı)
(Materialı k izuçeniyu kazansko-tatarskogo nareçiya (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVI, Kn. 5-6 (May-İyun), Tipo-lit. Univ., Kazan 1899, s. 1-113.)
104. *Опыт Исследования Урянхайского Языка*
Uryanhay Dili Araştırma Denemesi
(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka, **UZKU**, God LXVI, Kn. 11 (Noyabr), Tipo-lit. Univ., Kazan 1899, s. 27-104.)
105. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*
Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVI, Kn. 12 (Dekabr), Tipo-lit. Univ., Kazan 1899, s. 1-48.)

106. *Исторические Песни Казанских Татар*

Kazan Tatarlarının Tarihi Şarkıları

(İstoriçeskiye pesni kazanskih tatar, **İOAİE**, Tom 15, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1899, s. 273-306.)

107. *Речь Памяти П. И. Савваитова*

P. İ. Savvaitov'un Anısına Dair

(Reç ramyati P. İ. Savvaitov, **İOAİE**, Tom 15, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1899.)

108. *Несколько Данных о Пословицах Китайских Киргиз-Кзаков*

Çin Kirgız-Kazaklarının Atasözlerine Dair Birkaç Bilgi

(Neskolko dannih o poslovitsah kitayskih kirgiz-kazakov, **İOAİE**, Tom 15, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1899.)

109. *Краткая История Казанского Царства по Одной Татарской Летописи*

Bir Tatar Kaynağından Kazan Hanlığının Kısa Tarihi

(Kratkaya istoriya Kazanskogo tsarstva po odnoy Tatarskoy letopisi, **Deyatel**, No 4, Kazan 1899, s. 176-180.)

110. *Употребление Вина по Мусульманских Законам*

İslam Kanunlarına Göre Şarap Kullanımı

(Upotreblenie vina po musulmanskim zakonam, **Deyatel**, No 4, Kazan 1899, s. 182-186.) (Ayrıca bu eser, **Antropoloji Cemiyeti Çalışmaları** (Trudı Antropologičeskogo Obşçestva) adlı yayının 242-245. sayfaları arasında St. Petersburg'da 1901 yılında yeniden yayınlanmıştır.)

111. *История Казани и Казанского Царства, Рукопись К. Ф. Фукса, с Предисловием Н. Ф. Катанова*

Kazan ve Kazan Hanlığının Tarihi, K. F. Fuks'un El yazısı, N. F. Katanov'un Önsözüyle

(İstoriya Kazani i Kazanskogo Tsarstva, rukopis K. F. Fuksa, s predisloviem N. F. Katanova, prilojenie k jurnalı **Deyatel**, No 5, Kazan 1899, 23 s.)

112. *Винокурение у Абаканских Татар Енисейской Губернии*

Yenisey Vilâyeti Abakan Tatarlarında Şarap İçimi

(Vinokurenje u abakanskih tatar Yeniseyskoy gubernii, **Deyatel**, No 8-9, Kazan 1899, s. 312-314.)

113. *Народные Способы Лечения у Сагайцев (Минусинского Уезда Енисейской Губернии)*

Sagaylarda Halk Tedavi Yöntemleri (Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazası)

(Narodnie sposobi leçeniya u sagaytsev (Minusinskogo uezda Yeniseyskoy gubernii), **Deyatel**, No 10, Kazan 1899, s. 394-395.)

114. *Казанско-Татарское Предание об Озере Кабан и о Благочестивом Старце Касиме*

Kaban Gölü ve Dindar Yaşlı Kasım Hakkında Bir Kazan-Tatar Rivayeti

(Kazansko-Tatarskoe predanie ob ozere Kaban i o blagoçestivom tsartse Kasime, **Deyatel**, No 11, Kazan 1899, s. 475-476.)

115. *Несколько Слов по Поводу Современных Казней в Китае*

Çin'deki İdamlar Hakkında Birkaç Söz

(Neskolko slov po povodu sovremennih kazney v Kitae, **Kazanskiy Telegraf**, No 2096, Kazan, 26 Ekim 1899.)

116. *Из Области Народных Примет Татар-Мусульман. Октябрьские Приметы Müslüman Tatarların Halk Rivayetleri Alanından. Ekim Rivayetleri*

(İz oblasti narodnih primet tatar-musulman. Oktyabrskie primeti, **Kazanskiy Telegraf**, No 2092, 1899.)

117. *Из Области Народных Примет Татар-Мусульман. Ноябрьские Приметы Müslüman Tatarların Halk Rivayetleri Alanından. Kasım Rivayetleri*

(İz oblasti narodnih primet tatar-musulman. Noyabrskie primeti, **Kazanskiy Telegraf**, No 2106, 1899.)

118. *Из Области Народных Примет Татар-Мусульман. Декабрьские Приметы Müslüman Tatarların Halk Rivayetleri Alanından. Aralık Rivayetleri*

(İz oblasti narodnih primet tatar-musulman. Dekabrskie primeti, **Kazanskiy Telegraf**, No 2150, 1899.)

119. *Влияние Месяцев Октября и Ноября на Здоровье Взрослого и Судьбу Новорожденного, по Книгам Татар-Мусульман*

Müslüman Tatarlarının Kitaplarına Göre Yeni Doğanın Kaderine ve Yetişkinlerin Sağlığına Ekim ve Kasım Aylarının Etkisi

(Vliyanie mesyatsev oktyabrya i noyabrya na zdorovye vzroslogo i sudbu novorejdenного po knigam tatar-musulman, **Kazanskiy Telegraf**, No 2119, Kazan 1899)

120. *Грамота Св. Иннокентия Кульчицкого, Первого Иркутского Епископа, 1728 Года*

1728 Yılına Ait İrkutsk Piskoposu Aziz I. İnnokentiy Kulçitskiy'in Mektubu (Gramota Svyatitelya İnnokentiya Kulçitskogo, Pervogo İrkutskogo Episkopa ot 1728 goda, **İrkutskie Eparhskie Vedomosti**, No 5, İrkutsk 1899, s. 138-144.)

1900

121. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVII, Kn. 2 (Fevral), Tipo-lit. Univ., Kazan 1900, s. 67-80.)

122. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVII, Kn. 7-8 (İyul-Avgust), Tipo-lit. Univ., Kazan 1900, s. 57-120.)

123. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVII, Kn. 11 (Noyabr), Tipo-lit. Univ., Kazan 1900, s. 117-146.)

124. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVII, Kn. 12 (Dekabr), Tipo-lit. Univ., Kazan 1900, s. 111-132.)

125. *Отчёт о Поездке, Совершенной с 20 Мая по 20 Августа 1898 г. в Белебеевский Уезд Уфимской Губернии*

20 Mayıs-21 Ağustos 1898 Tarihleri Arasında Ufa Vilâyeti Belebey Kazasına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu

(Otçet o poezdke, soverşennoy s 20 maya po 20 avgusta 1898 goda v Belebeyevskiy uezd Ufimskoy gubernii, **UZKU**, God LXVII, Kn. 7-8 (İyul-Avgust), Tipo-lit. Univ., Kazan 1900, s. 1-30.)

126. *Отчёт О Поездке, Совершенной Летом 1898-го Года по Поручению Историко-Филологического Факультета Императорского Казанского Университета в Уфимскую Губернию*

İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Emriyle 1898 Yılı'nın Yazında Ufa Vilâyetine Gerçekleştirilen Gezinin Raporu (Otçet o Poezdke, Soverşennoy Letom 1898-go Goda po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Fakulteta İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta v Ufimskuyu Guberniyu, **Tipo-lit. İmp. Univ.**, Kazan 1900, 121 s.)

127. *Народные Способы Лечения у Башкир и Крещеных Татар Белебеевского Уезда Уфимской Губернии*

Ufa Vilâyeti Belebey Kazasında Yaşayan Başkurtlar ve Kreşen Tatarlarının Halk Tedavi Yöntemleri

(Narodniye sposobi leçeniya u Başkirt i Kreşçenih tatar Belebeyevskogo uезда Ufimskoy gubernii, **İOAİE**, Tom 16, Vıp. 1, Tipo-lit. Kazan. Univ., Kazan 1900, s. 1-14.)

128. *Мусульманские Сказания о Жезле Моисея*

Musa'nın Asası Hakkında Müslüman Masalları

(Musulmanskie Skazaniya o Jezle Moiseya, **İOAİE**, Tom 16, Vıp. 1, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1900, s. 87-93.)

129. *Литература Археологии, Истории И Этнографии во Второй Половине 1899 Года (По Газетам, Ведомостям и Некоторым Журналам, Полученным Обществом Археологии, Истории и Этнографии)*

1899 Yılı'nın İkinci Yarısında Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Bibliyografyası (Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Tarafından Satın Alınan Gazetelerden, Haberlerden ve Birkaç Dergiden)

(Literatura Arheologii, İstorii i Etnografii vo vtoroy polovine 1899 goda, (po gazetam, vedomostyam i nekotorym jurnalam, poluçennım Obşçestvom Arheologii, İstorii i Etnografii, **İOAİE**, Tom 16, vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1900, s. 309-320. / **Tipo-lit. Kazan. Univ.**, Kazan 1900, 12 s.)

130. *Описание Одного Металлического Зеркала с Арабской Надписью, Принадлежащего Публичному Музею Г. Минусинска Енисейской Губ. и Несколько Слов О Металлических Зеркалах, Описанных Другими*

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Şehri Halk Müzesi'ne Ait Arapça Yazıl Metal Bir Aynanın Tasviri ve Başkaları Tarafından Tasvir Edilen Metal Aynalar Hakkında Birkaç Söz

(Opisanie odnogo metalličeskogo zerkala s arabskoy nadpisyu, prinadlejaşego publiçnomu muzeyu g. Minusinska Eniseyskoy gub., i neskolko slov o metalličeskih zerkalah, opisannih drugimi, **İOAİE**, Tom 16, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1900, s. 273-291.)

131. *Некролог А.Ф. Бычкова*

Nekrolog A. F. Bıçkova

(Nekrolog A. F. Bıçkova, **İOAİE**, Tom 16, Vıp. 4-6, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1900.)

132. *Взгляд Мусульманских Народов на Женщину*

Müslüman Halkların Kadına Bakışı

(Vzglyad musulmanskih narodov na jenşinu, **Deyatel**, No 6-7, Kazan 1900, s. 425-426.)

133. *Об Употреблении Вина у Древних Арабов*

Kadim Araplarda İçki Kullanımına Dair

(Ob upotreblenii vina u drevnih arabov, **Deyatel**, No 12, Kazan 1900, s. 449-451.)

134. *Татарское Поучение о Том, Как Люди Должны Относиться к Науке*
İnsanların İlme Nasıl Yaklaşmaları Gerektiğine Dair Bir Tatar Öğüdü

(Tatarskoe pouçenie o tom, kak lyudi doljñı odnositsya k nauke, **Deyatel**, No 12, Kazan 1900, s. 569.)

135. *Татарское Предание об Учреждении Базара в Казани*

Kazan'da Çarşının Kurulmasına Dair Bir Tatar Rivayeti

(Tatarskoe pouçenie ob uçrejdenii bazara v Kazani, **Deyatel**, No 12, Kazan 1900, s. 575-576.)

136. *Почетный Член Императорского Казанского Университета, Профессор и Библиотекарь Иосиф Федорович Готвальд*

İmparatorluk Kazan Üniversitesi Onur Üyesi, Profesörü ve Kütüphanecisi İosif Feodoroviç Gotvald

(İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta Početnıy Çlen, Professor i Bibliotekar İosif Feodoroviç Gotvald, **Tipo-lit. İmp. Univ.**, Kazan 1900, 240 s.)

137. *Каталог Книг, Отпечатанных в Типографии Императорского Казанского Университета с 1800 по 1896 Год*

1800 Yılından 1896 Yılına Kadar İmparatorluk Kazan Üniversitesi Basımevi'nde Basılan Kitapların Kataloğu

(Katalog knig, otpeçatannıh v tipografii İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta s 1800 po 1896 g., **Tip. Kazan. Univ.**, Kazan 1900, 80 s.)

138. *Казанско-Татарские Предания о Том, Как Образовалось Озеро Кабан в Казани и Кто Дал Ему Имя*

Kazan'daki Kaban Gölü'nün Nasıl Oluştuğu ve O'na Bu İsmi Kimin Verdiğine Dair Kazan-Tatar Hikâyeleri

(Kazansko-tatarskie predaniya o tom, kak obrazovalos ozero Kaban v Kazani i kto dal emu imya, **Kazanskiy Telegraf**, No 2171, Kazan 1900.)

139. *Правила Мусульманского Хорошего Тона*
İslami Görgü Kuralları

(Pravila musulmanskogo horošego tona, **Kazanskiy Vestnik**, No 1, s. 91-94. i No 2, s. 29-38, Kazan 1900.)

140. *Несколько Слов Относительно Мусульманских Сказаний о Царе Соломоне и Чудодейственном Перстне*

Kral Süleyman ve Onun Mucizevi Yüzüğü Hakkındaki Müslüman Efsaneleri Hakkında Birkaç Söz

(Neskolko slov otnositelno musulmanskih skazaniy o tsare Solomone i çududeystvennom perstne, **Kavkazskiy Vestnik**, No 4, Tiflis 1900, s. 15-20.)

141. *Kleinere ethnographische Mittheilungen*, **Revue Orientale**, Tom I, Vıp. 2, Budapest 1900.

142. *Ueber die Bestattungsgebräuche bei den Türkstämmen Central-und Ostasiens*, **Revue Orientale**, Tom I, Vıp. 2, Budapest 1900.

1901

143. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVIII, Kn. 1 (Yanvar), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 159-192.)

144. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVIII, Kn. 2 (Fevral), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 127-180.)

145. *Отчёт О Поездке, Совершенной с 20 Мая по 20 Августа 1898 г. в Белебеевский Уезд Уфимской Губернии*

20 Mayıs-20 Ağustos 1898 Tarihleri Arasında Ufa Vilâyeti Belebey Kazasına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu (Son)

(Otçet o poezdke, soverşennoy s 20 maya po 20 avgusta 1898 goda v Belebeyevskiy uezd Ufimskey gubernii, (Okonç.) **UZKU**, God LXVIII, Kn. 3 (Mart), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 1-76.)

146. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVIII, Kn. 4 (Anrel), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 1-60.)

147. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVIII, Kn. 5-6 (May-İyun), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 1-86.)

148. *Отчёт о Поездке в 1899 г. в Минусинский Уезд Енисейской Губернии*

1899 Yılında Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu

(Otçet o poezdke v 1899 g. v Minusinskiy uezd Yeniseyskoy gubernii, **UZKU**, God LXVIII, Kn. 7-8 (May-İyun), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 1-58.)

149. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt İssledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVIII, Kn. 7-8 (İyul-Avgust), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 49-82.)

150. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVIII, Kn. 10 (Oktyabr), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 1-60.)

151. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVIII, Kn. 11 (Noyabr), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 1-80.)

152. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXVIII, Kn. 12 (Dekabr), Tipo-lit. Univ., Kazan 1901, s. 115-188.)

153. *Несколько Слов Посвященных Памяти Почетного Члена Общества Академика В. П. Васильева*

Cemiyetin Değerli Üyesi İlim Adamı V. P. Vasilyev'in Anısına Adanmış Birkaç Söz

(Neskolko slov, posvyashennih pamyati pochetnogo člena Obščestva Akademika V. P. Vasilyeva, **İOAİE**, Tom 17, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1901.)

154. *Голландский Путешественник Николай Витсен и Труды Его о России и Азии*

Hollandalı Seyyah Nikolay Vitzen ve Onun Rusya ve Asya Hakkındaki Çalışmaları

(Gollandskiy puteşestvennik Nikolay Vitzen i trudi ego o Rossii i Azii, **İOAİE**, Tom 17, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1901, s. 248-249.)

155. *Что Ожидает Алкоголика Мусульманина на Том Свете?*

Müslüman Bir Sarhoşu Öteki Dünyada Ne Bekliyor?

(Çto ojidaet alkogolika-musulmanina na tom svete?, **Deyatel**, No 2, Kazan 1901, s. 82-83. (Ayrıca bu eser 1901 yılında **Pravoslavnyy Blagovestnik** adlı derginin 4. sayısında **Sarhoşluğa Müslümanlığın Bakışı** (Musulmanskiy vzglyad na pyanstvo) adıyla tekrar yayınlanmıştır.)

156. *О Новых Финляндских Изданиях, Касающихся Поволжья*

Volga Boyu İle Alakalı Yeni Finlandiya Yayınlarına Dair

(O finlyandskih izdaniyah, kasayuščihsysa Povoljya, **Kazanskiy Telegraf**, No 2630, Kazan, 26 Ağustos 1901.)

157. *О Путешествиях и Открытиях Александра Македанского По одному Мусульманскому Рассказу Начала XIV. в.*

XVI. Yüzyılın Başlarında Bir Müslüman Hikâyesine Göre Büyük İskender'in Gezileri ve Keşiflerine Dair

(O puteşestviyah i otkritiyah Aleksandra Makedonskogo. Po odnomu musulmanskomu rasskazu naçala XIV. v, **Kavkazskiy Vestnik**, No 4, Tiflis 1901, s. 27-43.)

1902

158. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXIX, Kn. 1 (Yanvar), Tipo-lit. Univ., Kazan 1902, s. 1-54.)

159. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXIX, Kn. 2 (Fevral), Tipo-lit. Univ., Kazan 1902, s. 9-96.)

160. *Опыт Исследования Урянхайского Языка (Продолжение)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi (Devamı)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka (Prodoljenie), **UZKU**, God LXIX, Kn. 3 (Mart), Tipo-lit. Univ., Kazan 1902, s. 1-120.)

161. *Маньчжурско-Китайский «Ли» на Наречии Тюрков Китайского Туркестана*

Çin Türkistanı Türklerinin Lehçesinde Mançurca-Çince "Li"

(Mançursko-Kitayskiy "Li" na nareçii tyurkov Kitaskogo Turkestana, **Zapiski Vost. Otd. İmp. Russ. Arh. Obçş.**, Tom XIV, St. Petersburg 1901. / **Tip. İmp. Akad. Nauk**, St. Petersburg 1902, s. 31-75.)

162. *Хорезмийская Свинцовая Плита, Найденная в Развалинах Куня-Ургенча*

Köhne-Ürgenç Harabelerinde Bulunan Bir Harezmi Kurşun Levhası

(Horezmiyskaya svintsovaya plita, naydannaya v razvalinah Kunya-Urgença, **Zapiski Vost. Otd. İmp. Russ. Arh. Obçş.**, Tom XIV, Vıp. 1, St. Petersburg 1901. / **Tip. İmp. Akad. Nauk**, St. Petersburg 1902, s. 15-17.)

163. *Восточные Металлические Зеркала из Харьковской и Екатеринославской Губерний*

Harkov ve Yekaterinoslav Vilâyetlerinden Doğu Metal Aynaları

(Vostoçnie metalličeskie zerkala iz Harkovskoy i Yekaterinoslavskoy guberniy, **Trudı Harkovskogo Predvaritelnogo Komiteta po Ustroystvu XII Arheologičeskogo Syezda**, Tom I, Harkov 1902, s. 466-474.)

164. *Türkische Sagen über die Besitznahme von Ländern nach der Art der Dido*, Keleti Szemle 3, 1902, s. 173-179.)

1903

165. *Опыт Исследования Урянхайского Языка. Исправления И Дополнения (Окончание)*

Uryanhay Dili Araştırma Denemesi. Düzeltmeler ve Ekler (Son)

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka. İspravleniya i dopolneniya (Okonçanie), **UZKU**, God LXX, Kn. 4 (Aprel), Tipo-lit. Univ., Kazan 1903, s. 1-8.)

166. *Опыт Исследования Урянхайского Языка, с Указанием Главнейших Родственных Отношений Его к Другим Языкам Тюркского Корня*

Uryanhay Dilinin Türkçe Kökenli Diğer Dillerle Akrabalık İlişkisini Gösteren Bir Araştırma Denemesi

(Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka s ukazaniem glavneyşih rodstvennih otnoşeniy ego k drugim yazıkam Tyurkogo korniya, II Toma, Kazan 1903.)

167. *Садыр Калиев. Образцы Киргизской Литературы. Краткая История России (Киргизское Стихотворение). С Предисловием, Научной Транскрипцией, Русским Переводом и Примечаниями Н. Ф. Катанова и С Дополнениями А. А. Воскресенского*

Sadır Kaliev, Kırgız Edebiyatından Örnekler. Rusya'nın Kısa Tarihi (Kırgız Şiiri). N. F. Katanov'un Önsözü, İlmî Transkripsiyonu, Rusça Çevrisi, Notları ve A. A. Voskresenskiy'in Eklemeleriyle

(Sadır Kaliev. Obraztsı kirgizskoy literaturı. Kratkaya istoriya Rossii (kirgizskoe stihotvorenie). S predisloviem, nauçnoy transkripsiey, russkim perevodom i primeçaniyami N. F. Katanova i s dopolneniyami A. A. Voskresenskogo, **UZKU**, God LXX, Kn. 7-8 (İyul-Avgust), Tipo-lit. Univ., Kazan 1903, s. 1-28.)

168. *О Религиозных Войнах Учеников Шейха Багауддина Против Иностранцев Западной Сибири*

Batı Sibirya Yabancılarına Karşı Şeyh Bagauddin'in Öğrencilerinin Dini Mücadeleleri

(O religioznih voynah uçenikov Şeyha Bagauddina protiv inorodtsev zapadnoy Sibiri, **UZKU**, God LXX, Kn. 12 (Dekabr), Tipo-lit. Univ., Kazan 1903, s. 133-146. / **ETGM**, Vıp. 14, Tobolsk 1905, s. 3-28.)

169. *Швед Филипп-Иоганн Страленберг и Труды Его по России и Сибири (Начала XVIII Века)*

İsveçli Philip Johann Strahlenberg ve Onun Rusya ve Sibirya Hakkındaki Çalışmaları (XVIII. yüzyıl başları)

(Şved Filipp-İogani Stralenberg i trudi ego po Rossii i Sibiri (Naçalo XVIII veka), **İOAİE**, Tom 19, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1903, s. 170-174. / **Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ.**, Kazan 1903, 5 s.)

170. *О Кончине Бар. В. Г. Тизенгаузена*

Baron V. G. Tiesenhausen'in Ölümüne Dair

(O konçine Barona V. G. Tizengauzena, **İOAİE**, Tom 19, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1903.)

171. *О Кончине К. П. Яновского и Р. Вирхова*

K. P. Yanovskiy ve R. Virchow'un Ölümüne Dair

(O konçine K. P. Yanovskogo, R. Virhova, **İOAİE**, Tom 19, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1903.)

172. *Предложение Об Избрании И. Н. Смирнова в Почетные Члены Общества*

Cemiyet Şeref Üyelerine Sunulan İ. N. Smirnov'un Seçilmesine Dair Teklif

(Predlojenie ob izbranii İ. N. Smirnova v poçetniye çlenı Obşçestva, **İOAİE**, Tom 19, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1903.)

173. *Путешествие Николая Спафария в Китай*

Nikolay Spafariy'in Çin Seyahati

(Puteşestviye Nikolaya Spafariya v Kitay, **İOAİE**, Tom 19, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1903.)

174. *Обзор Татарских Литографированных Изданий за Последние Два Года*

Son İki Yılda Tatar Taşbaskı Yayınlarına Bir Bakış

(Obzor tatarskih litografirovannih izdaniy za posledniye dva goda, **İOAİE**, Tom 19, Vıp. 2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1903, s. 25-27.)

175. *Сказание Иностранцев о Казани. I. Thomas – II. Legrelle*

Yabancıların Kazan Hakkındaki Rivayetleri. I. P. Tomas, II. A. Legrelle. (Skazaniya inostrantsev o Kazani, I. P. Tomas, II. A. Legrelle, İOAİE, Tom 19, Vıp. 5-6, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1903, s. 277-285.)

176. *Татарский Рассказ о Взятии Казани*

Kazan'ın Alınmasına Dair Bir Tatar Hikâyesi

(Tatarskiy rasskaz o vzyatii Kazani, **Deyatel**, No 6-7, Kazan 1903, s. 294-299.)

177. *Обзор Татарских Литографированных Изданий за Последние Три Года (1899-1902 гг.)*

Son Üç Yılda Tatar Taşbaskı Yayınlarına Bir Bakış (1899-1902)

(Obzor tatarskih litografirovannih izdaniy za poslednie tri goda (1899-1902), **Deyatel**, No 5, Kazan 1903, s. 235-240 / No 8, s. 360-365.)

178. *Обзор Литературы Деятельности Поволжских Татар за XIX Век*

XIX. Yüzyılda Volga Boyu Tatarlarının Edebi Faaliyetlerine Bakış

(Obzor literaturnoy deyatelnosti Povoljskih татар за XIX vek, **Povoljya** (sbornik B. A. Rozenbluma), Vıp. I, Novgorod 1903, s. 1-29.)

1904

179. *О Трудах И. Н. Смирнова по Этнографии Иностранцев Восточной России*

Doğu Rusya Yabancılarının Etnografyası Hakkında İ. N. Smirnov'un Çalışmalarına Dair

(O trudah İ. N. Smirnova po etnografii inorodtsev Vostochnoy Rossii, **UZKU**, God LXXI, Kn. 9, Tipo-lit. Univ., Kazan 1904, s. 48-51.)

180. *И. Н. Смирнова (Некролог)*

İ. N. Smirnov (Nekroloji)

(İ. N. Smirnov (Nekrolog), **Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveščeniya**, No 9, Otd. 4, St. Petersburg 1904, s. 32-39.)

181. *Несколько Слов по Поводу Русских и Татарских Перстней, Принадлежащих А. А. Сухареву и А. Т. Соловьеву*

A. A. Suharev ve A. T. Solovyev'a Ait Rus ve Tatar Yüzükleri Meselesine Dair Birkaç Söz

(Neskolko slov po povodu Russkih i Tatarskih perstney, prinadlejaşih A.A. Suharevu i A.T. Solovyovu, **İOAİE**, Tom 20, Vıp. 1-3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1904, s. 29-46.)

182. *Киргизская и Казанско-Татарская Версии Христианского Сказания “О Семи Спящих Отроках”*

Bir Hristiyan Efsanesi Olan Yedi Uyurlar’ın Kırgızca ve Kazan Tatarcası Versiyonları (Kırgızskaya i Kazansko-Tatarskaya versii Hristianskogo skazaniya “o semi spyaşih otrokah”, **İOAİE**, Tom 21, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1905, s. 1-7.)

183. *О Заслугах Проф. А. А. Штуkenберга в Областях Геологии и Доисторической Археологии*

Prof. A. A. Ştukenberg’in Jeoloji ve Antik Arkeoloji Alanındaki Hizmetlerine Dair (O zaslugah Prof. A. A. Ştukenberg v oblastyah geologii i doistoričeskoy arheologii, **İOAİE**, Tom 20, Vıp. 1-3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1904.)

184. *О Пожертвовании Обществу С. И. Порфирьевым Библиотеки Восточных Книг и Рукописей, Принадлежавших Г. С. Саблукову*

G. S. Sablukov’a Ait Doğu Kitapları ve Elyazmalarından Oluşan Kütüphanesinin S. İ. Porfiryev Tarafından Cemiyete Bağışlanmasına Dair

(O pojertvovanii obşçestva S. İ. Porfiryevım biblioteki vostočnih knig i rukopisey, prinadlejavşih G. S. Sablukovu, **İOAİE**, Tom 20, Vıp. 1-3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1904.)

185. *О Приобретении Обществом Найденного в с. Болгарах Клада в 773 Серебряные Монеты Золотой Орды, Отчёт, Список Изданий, Список Членов*
Bolgar Şehrindeki Bir Mezarda Bulunan 773 Adet Gümüş Altın Orda Sikkesinin Cemiyet Tarafından Alınmasına Dair Rapor, Yayın Listesi ve Üye listesi

(O priobretenii obşçestvom naydenngo v s. Bolgarah klada v 773 serebryannie moneti Zolotoy Ordı, Otçet, spisok izdaniy, spisok členov, **İOAİE**, Tom 20, Vıp. 1-3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1904.)

186. *Средневековый Ученый Авиценна (980-1037) и Рекомендуемое Им Лечение Пьяниц*

Ortaçağ İlim Adamı İbn-i Sina (980-1037) ve İçki İçenlere Sunduğu Tedavi (Srednevekovıy učenıy Avitsena (980-1037) i rekomenduемое im lečenje pyanits, **Deyatel**, No 1, Kazan 1904, s. 30-33.)

187. *Обзор Казанско-Татарских Отрывных Календарей за 1902-1904 Года*
Son Üç Yılda (1902-1904) Koparılan Kazan-Tatar Takvimlerine Bir Bakış
 (Obzor Kazansko-Tatarskih otrivnih kalendarey za poslednie tri goda (1902-1904),
Deyatel, No 6, Kazan 1904, s. 228-237.)
188. *Прошлое и Настоящее Казани по Одному Татарскому Рассказу*
Bir Tatar Hikâyesine Göre Kazan'ın Geçmişi ve Bugünü
 (Proşloe i nastoyaşee Kazani po odnomu Tatarskomu rasskazu, **Deyatel**, No 10,
 Kazan 1904, s. 359-365.)

1905

189. *Bibliyografiya. Bir Aktrisin Anıları. Paul Ginisty'nin Önsözü ve Notlarıyla Louise Fusil'in (1774-1848) Anıları. Paris 1904*
 (Bibliografiya. Souvenirs d'une actrice. Memoires de Louise Fusil (1774-1848) avec une preface et des notes par Paul Ginisty. Paris, 1904), **İOAİE**, Tom 21, Vıp. 1, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1905, s. 113-120.)
190. *Эпиграфический Памятник Волжской Булгарии*
Volga Bolgarlarının Epigrafik Anıtı
 (Epigrafişeskiy pamyatnik Voljskoy Bulgarii, **İOAİE**, Tom 21, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1905, s. 263-268.)
191. *Отрывок из Одной Татарской Летописи о Казани и Казанском Ханстве*
Kazan ve Kazan Hanlığı Hakkında Tatar Elyazmasından Bir Bölüm
 (Otrivok iz odnoy tatarskoy letopisi o Kazani i Kazanskoy Hanstve, **İOAİE**, Tom 21, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1905, s. 315-320.)
192. *Сказание Иностранцев о Казани. III. Турецкий Писатель Ch.Somy-Bey Fraschery*
Kazan Hakkında Yabancıların Rivayetleri. III. Türk Yazar Sami Bey
 (Skazaniya inostrantsev o Kazani. III. Turetskiy Pisatel Sch. Frascheri Sami Bey, **İOAİE**, Tom 22, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1906, s. 315-320.)
193. *Обзор Разных Сочинений, Имеющих Отношение к Казани, за Последние Три Года (1902-1904)*
Son Üç Yılda (1902-1904) Kazan İle Alakalı Olan Çeşitli Eserlere Bir Bakış

(Obzor raznih soçineniy, imeyuşih otnoşenie k Kazani, za poslednie tri goda (1902-1904), **Deyatel**, No 1, Kazan 1905, s. 19-25.)

194. *Казанско-Татарские Литографированные Издания с Именами Лиц Ветхого и Нового Заветов*

Eski ve Yeni Ahit'teki Kişilerin İsimleriyle Kazan-Tatar Taşbaskı Yayınları
(Kazansko-tatarskie litografirovannie izdaniya s imenami lits Vethogo i Novogo Zavetov, **Tipo-lit. İmp. Univ.**, Kazan 1905, 4 s.)

195. *Известия Лоренца Ланга о Сибири и Сибирских Инородцах*

1716 Yılında Lorenz Lange'in Sibiry'a ve Sibiry'a Yerlileri Hakkındaki Haberleri
(İzvestiya Lorentsa Lyange 1716 goda o Sibiri i Sibirskih inorodtsah, **ETGM**, V1p. 14, 1905, s. 1-10.)

196. *По Поводу Хронологии в Казанско-Татарских Календарях и Других Изданиях Исторического Характера*

Kazan-Tatarca Takvimlerde ve Diğer Yayınlarda Kronoloji Meselesine Dair

(Po povodu hronologii v Kazansko-Tatarskih kalendaryah i drugih izdaniyah, **Pravoslavnyi Sobesednik**, Kazan, Aprel 1905, s. 745-749.)

1906

197. *Несколько Слов по Поводу Волнений в Мусульманских Школах*

Müslüman Okullarındaki Huzursuzluk Hakkında Birkaç Söz

(Neskolko slov po povodu volneniy v musulmanskih şkolah, **Obnovlenie**, No 80, 1906. / **Sankt-Peterburgskie Vedomosti**, No 175, 1906.)

198. *Краткий Обзор «Необыкновенно Полезных Человеку» Казанско-Татарских Изданий*

“İnsana Alışılmamış Faydaları” Adlı Kazan-Tatarcası Yayınlara Kısa Bir Bakış
(Kratkiy Obzor “neobıknovenno poleznih çeloveku” kazansko-tatarskih izdaniy, **Obnovlenie**, No 91, 1906.)

199. *Жалобы Наблюдательных Татар На Падание Нравов в Современном Мусульманском Обществе*

Dindar Tatarların Modern Müslüman Toplumda Ahlakın Düşmesine İlişkin Şikâyetleri

(Jalobı nablyudatelniñ tatar na padanie nraovov v sovremennom musulmanskom obşçestve, **Obnovlenie**, No 95, 1906.)

200. *Татарский Рассказ о Взятии Казани*

Kazan'ın Alınışına Dair Bir Tatar Hikâyesi

(Tatarskiy rasskaz o vzyatii Kazani, *Obnovlenie*, No 101, 1906.)

201. *Взгляды Ученых Мусульман на Женщину*

Müslüman İlim Adamlarının Kadına Bakışı

(Vzglyadı uçenih musulman na jenşçine, **Turkestanские Vedomosti**, No No 83-84, 1906.)

1907

202. *Новые Приобретения Музея Общества Археологии, Истории и Этнографии*

Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi'ne Yeni Gelen Parçalar

(Novie priobreteniya Muzeya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etografii, **İOAİE**, Tom 23, Vıp. 1, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1907, s. 46-47./ **Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ.**, Kazan 1907, 2 s.)

203. *Два Исторических Документа Императрицы Екатерины II о Древностях Волги И Кавказа. С Предисловием Н. Ф. Катанова*

Volga ve Kafkasya'daki Kalıntılar Hakkında Çariçe II. Yekaterina'ya Ait İki Tarihi Belge. N. F. Katanov'un Önsözüyle

(Dva istoričeskih dokumenta İmperatrıtsı Yekaterını II o drevnostyah volgi i Kavkaza. S predisloviyem N. F. Katanova, **İOAİE**, Tom 23, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1907, s. 238-244.)

204. *Хроника. Памяти С. М. Шпилевского*

Kronik. Sergey Mihayloviç Şpilevskiy'nin Anısına

(Hronika. Pamyati S. M. Şpilevskogo, **İOAİE**, Tom XXIII, Vıp. 4, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1907, s. 307-311. / **Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ.**, Kazan 1907, 5 s.)

205. *Памяти Действительного Члена Общества Александра Федоровича Можаровского (1846-1907)*

Cemiyetin Daimi Üyesi Aleksandr Fedoroviç Mojarovskiyy'nin (1846-1907) Anısına

(Pamyati deystvitelnogo člana Obščestva Aleksandra Fedoroviça Mojarovskogo (1846-1907), **İOAİE**, Tom 23, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1907, s. 388-390.)

206. *По Поводу Реставрации Сююмбекиной Башни*

Süyümbike Kulesi'nin Restorasyonu Meselesine Dair

(Po povodu restavratsii suyumbekinoi başni, **Kazanskiy Telegraf**, No 4247-No 4307, Kazan, 12 Nisan 1907.)

207. *Из Мусульманской Печати. О Трёх Разных Направлениях Её*

Müslüman Basınından. Onun Üç Farklı Yönüne Dair

(İz musulmanskoj peçati. O tryoh raznih napravleniyah yeyo, **Okrainı Rossii**, No 14, St. Petersburg 1907.)

208. *Из Мусульманской Печати. О Втором Мусульманском Ученическом Съезде в Казани*

Müslüman Basınından. Kazan'daki İkinci Müslüman Öğrenci Kongresi Hakkında

(İz musulmanskoj peçati. O vtorom musulmanskom uçeniçeskom syezde v Kazani, **Okrainı Rossii**, No 15-17, St. Petersburg 1907.)

209. *Из Мусульманской Печати. О Муллах и Их Правах*

Müslüman Basınından. Mollalar ve Hakları Hakkında

(İz musulmanskoj peçati. O mullah i ih pravah, **Okrainı Rossii**, No 15, St. Petersburg 1907.)

210. *Из Мусульманской Печати. О Мусульманском Театре*

Müslüman Basınından. Müslüman Tiyatrosu Hakkında

(İz musulmanskoj peçati. O musulmanskom teatre, **Okrainı Rossii**, No 15, St. Petersburg 1907.)

211. *Из Мусульманский Печати. О Правах Мусульманской Женщины*

Müslüman Basınından. Müslüman Kadınların Hakları Hakkında

(İz musulmanskoj peçati. O pravah musulmanskoj jenşçini, **Okrainı Rossii**, No 16-17, St. Petersburg 1907.)

212. *Из Мусульманской Печати. Об Экзаменах в Мусульманских Школах*

Müslüman Basınından. Müslüman Okullarındaki Sınavlar Hakkında

(İz musulmanskoj peçati. Ob ekzamenah v musulmanskih şkolah, **Okrainı Rossii**, No 16-17, St. Petersburg 1907.)

213. *Из Мусульманской Печати. О Мусульманских Приказчиках и Их Союзе*
Müslüman Basınından. Müslüman Kâtipler ve Toplulukları Hakkında
 (İz musulmanskoı peçati. O musulmanskih prikazçikah i ih soyuze, **Okrainı Rossii**,
 No 18, St. Petersburg 1907.)
214. *История Торговли в Поволжье*
Volga Boyunda Ticaretin Tarihi
 (İstoriya torgovli v Povoljye, **Gazeta Pravıh**, No 14, 1907.)
215. *Случай Перехода в Ислам Православного Священника Громова*
Ortodoks Rahip Gromov'un İslam'a Geçmesi Olayı
 (Sluçay perehoda v islam pravoslavnogo svyaşennika Gromova, **Sankt-Peterburgskie Vedomosti**, No No 151-172, 1907.)
216. *Наречия Урянхайцев (Сойотов), Абаканских Татар И Карагасов. Тексты Собранные и Переведённые Н.Ф. Катановым. Образцы Народной Литературы Тюркских Племен, Изданные В. Радловым*
Uryanhayların (Soyotların), Abakan Tatarlarının ve Karagasların Lehçeleri. N. F. Katanov Tarafından Toplanan ve Çevirisi Yapılan Metinler. V. Radlov Tarafından Yayımlanan Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler, IX. Kısım
 (Nareçiya uryanhaytsev (soyotov), abakanskih tatar i karagasov. Tekstı sobrannie i perevedennie N. F. Katanovım. Obraztsı narodnoy literaturı tyurskih plemen, izdannie V. Radlovım. Çast IX. Sankt-Petersburg 1907.)

1908

217. *О Предметах Украшения Татарских Женщин*
Tatar Kadınların Süs Eşyalarına Dair
 (O predmetah ukraşeniy Tatarskih jenşin, **İOAİE**, Tom 23, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1908, s. 385-387.)
218. *О Поездке в Петербург Осенью 1907 г.*
1907 Yılının Sonbaharında Petersburg'a Gerçekleştirilen Gezi Hakkında
 (O poezdke v Peterburg osenyu 1907 goda, **İOAİE**, Tom 23, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1908, s. 390-394.)
219. *Нумизматический Кабинет Общества Археологии, Истории и Этнографии*

Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin Nümizmatik Koleksiyon Odası
(Nümizmatičeskiy Kabinet Obşestvo Arheologii, İstorii i Etnografii, **İOAİE**, Tom 24, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1908, s. 293-294.)

220. *О Некоторых Предметах Из Китайской Коллекции Почетного Члена Общества Археологии, Истории и Этнографии Ординарного Профессора Н. Ф. Высоцкого*

Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Onur Üyesi Ordinaryüs Profesör N. F. Vısotskiy'nin Çin koleksiyonu'na Ait Birkeç Esere Dair

(O Nekotorih predmetah iz kitayskoy kollektzii poçetnogo çlena Obşestva Arheologii, İstorii i Etnografii Ordinarnogo Professora N. F. Vısotskogo, **İOAİE**, Tom 24, Vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1908, s. 454-461.)

221. *Общества Археологии, Истории и Этнографии За Тридцать Лет (1878-1908)*

Otuz Yilda Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti (1878-1908)

(Obşestvo Arheologii, İstorii i Etnografii za Tridsat Let (1878-1908), **İOAİE**, Tom 24, Vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1908, s. 238-246.)

222. *Памяти Н. Ф. Агафонова*

N. F. Agafonov'un Anısına

(Pamyati N. F. Agafonova, **İOAİE**, Tom 24, vıp. 5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1908, s. 492-493.)

223. *Взгляд Учёных Мулл на Женщину*

Âlim Mollaların Kadına Bakışları

(Vzglyad uçenih mull na jensinu, **Deyatel**, No 5, Kazan 1908, s. 81-89.)

224. *Башня Сююмбике в Казани*

Kazan'daki Süyümbike Kulesi

(Başnya Suyumbike v Kazani, **Deyatel**, No 8, Kazan 1908, s. 122-134.)

225. *Мнение Мусульман о Напитках и Приемы Лечения Пьяниц у Татар-Мусульман*

İçki Hakkında Müslümanların Fikirleri ve Müslüman Tatarların Sarhoşların Tedavisine Dair Görüşleri

(Mneniya musulman o napitkah i primeti leçeniya ryanits u tatar-musulman, **Deyatel**, No 8, Kazan 1908, s. 134-135.)

226. *Новые Приёмы Лечения Пьяниц у Татар-Мусульман*

Müslüman Tatarların İçki Kullananların Tedavisinde Kullandıkları Yeni Yöntemler

(Novie priema leçeniya pyanits u tatar-musulman, **Deyatel**, No 11, Kazan 1908, s. 206-207.)

227. *Несколько Слов о Новометодных Татарских Школах*

Yeni Metodu Benimseyen Tatar Okulları Hakkında Birkaç Söz

(Neskolko slov o novometodnih tatarskih şkolah, **Okrainı Rossii**, No 4, St. Petersburg 1908.)

228. *Как Поняли Татары-Мусульмане Свободу Вероисповедания?*

Müslüman Tatarlar Din Özgürlüğünü Nasıl Anladılar?

(Kak ponyali tatarı-musulmane svobodu veroispovedeniya? **Okrainı Rossii**, No 10, St. Petersburg 1908.)

229. *Каталог Историко-Этнографического Отдела Казанского Городского-Научно-Промышленного Музея, Тетради I-II*

Kazan Şehir Bilim ve Sanayî Müzesi 'nin Tarih ve Etnografya Bölümü Kataloğu. Defter I-III.

(Katalog İstoriko-Etnografiçeskiego Otdela Kazanskogo Gorodskogo-Nauçno-Promışlennogo Muzeya, Tetradi I-III, **Kazanskiy Muzeyny Vestnik**, Kazan 1909-1910.)

230. *О Сабле с Греческой Надписью и с Золотым на Сабле Изображением Св. Девы Марии*

Üzerinde Yunanca Yazı ve Hz. Meryem'in Altınla İşlenmiş Bir Tasvirinin Bulunduğu Kılıç Hakkında

(O sable s greçeskoy nadpisyu i s zolotim na sable izobrejeniem Sv. Devı Marii, **Ejegodnik Kazanskogo Gorodskogo Nauçno-Promışlennogo Muzeya**, Kazan 1908.)

1909

231. *О Сабле с Греческою Надписью (Из Лихачевского Отдела Городского Научно-Промышленного Музея*

Yunanca Yazılı Bir Kılıç Hakkında (Şehir Bilim ve Sanayî Müzesi Lihaçev Bölümünden)

(O sable s greçeskoj nadpisyu (İz Lihaçeskogo otdela gorodskogo naučno-promışlennogo muzeya), **Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ.**, Kazan 1909.)

232. *Бронзовое Зеркало с Арабской Надписью*

Arapça Yazılı Bronz Ayna

(Bronzovoe zerkalo s arabskoj nadpisyu, **Sinodalnaya Tipografiya**, Moskva 1909.)

233. *Новые Данные о Секте Ваисовцев*

Vaisov Müslüman Tarikatına İlişkin Yeni Veriler

(Novie dannie o Musulmanskoj Sekte Vaisovtsev, **Pravoslavny Sobesednik**, İyul-Avgust, 1909, s. 229-244.)

234. *Новые приобретения музея Общества Археологии, Истории и Этнографии*
Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi'ne Gelen Yeni Parçalar

(Novie priobreteniya Muzeya Obşestva Arheologii, İstorii i Etografii, **İOAİE**, Tom 25, Vır. 6, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1909, s. 209.)

235. *Предания Присяжских Племен о Прежних Делах и Людях*

Sayan Kabilelerinin Eski Olaylar ve İnsanlar Hakkındaki Rivayetleri

(Predaniya Prisayanskih Plemen o Prejnih Delah i Ludyah), **Zapiski İmp. Russ. Geog. Obşç.**, Tom XXXIV, Tip. V. F. Kirşbauma, St. Petersburg 1909, s. 265-288.

1910

236. *Описание 30 Казанско-Татарских Мусульманских Литографированных Таблиц, Пожертвованных Музею Казанского Церковного Историко-Археологического Общества И Снабженных Сведениями, Относящимися К Ветхому Завету*

Kazan Kilise Tarih-Arkeoloji Cemiyeti Müzesi'ne Bağışlanan, Yeni Ahit İle İlgili Bilgilerin Bulunduğu 30 Adet Kazan-Tatar Taşbaskı Tablosunun Tasviri

(Opisanie 30 kazansko-tatarskih musulmanskih litografirovannih tablits, pojertvovannih Muzeyu Kazanskogo Tserkovnogo İstoriko-Arheologičeskogo Obşçestva i snabjennih svedeniyami, odnosyaşçimisya k Vethomu Zavetu, **Pravoslavny Sobesednik**, Kazan 1910.)

237. *Из Мусульманской Жизни. Пребывание Бывшего Турецкого Великого Визиря Хусейна Хильми-Паши 15-17 Апреля 1910 г. в Казани*

Müslüman Yaşamından. Eski Türk Veziri Hüseyin Hilmi Paşa'nın 15-17 Nisan 1910 Tarihleri Arasında Kazan Ziyareti

(İz musulmanskoy jizni. Prebıvanie bıvşego Turetskogo Velikogo Vezirya Huseyna Hilmi Paşa 15-17 Aprelya 1910 g. v Kazani, **Pravoslavnyy Sobesednik**, Sentyabr 1910.)

238. *Казанско-Татарские Мусульманские Литографированные Издания Müslüman Kazan-Tatarlarının Taşbaskı Yayınları*

(Kazansko-tatarskie musulmanskie litografirovannıe izdaniya, Kazan 1910.)

239. *Обработка Сочинения Писателя XVII в. Н. Г. Спафария «Описание Первые Части Вселенные Именуемой Азии, в Ней же Состоит Китайское Государство с Прочими Его Города и Провинции»*

XVII. Yüzyıl Yazarı N. G. Spafariy'in Eseri Asya Olarak Adlandırılan ve İçinde Çin Hükümeti Şehirleri ve Vilayetleri Bulunan İlk Bölümünün Tasviri'nin İncelenmesi (Obrabotka Soçineniya Pisatelya XVII v. N. G. Spafariya «Opisaniye pervoy çasti vselennıya, imenuemoy Aziya, v ney je sostoit Kitayskoe gosudarstvo s proçimi ego gorodi i provintsii», **izd. F. T. Vasilyeva**, Kazan 1910.)

240. *О Сабле с Греческой Надписью*

Yunanca Yazılı Bir Kılıç Hakkında

(O sable s greçeskoj nadpisyu, **İOAİE**, Tom 26, Vıp. 1-2, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1910, s. 55-59.)

1912

241. *Краткий Обзор Татарских Исторических Книг*

Tatar Tarih Kitaplarına Kısa Bir Bakış

(Kratkiy obzor tatarskih istoričeskih knig, **İOAİE**, Tom 28, vıp. 4-5, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1912, s. 499-502.)

242. *Краткий Татарско-Русский Словарь в Транскрипциях Арабской и Русской, в Объем 1-й Части Учебника М. Ф. Каримова «Тарихи Анбия (История Пророков)».*

M. F. Karimov'un "Enbiyalar Tarihi" (Peygamberler Tarihi) Adlı Eserinin I. Bölümünde Arapça ve Rusça Transkripsiyonunlarıyla Kısa Tatarca-Rusça Sözlük

(Kratkiy tatarsko-russkiy slovar v transkriptsiyah arapskoy i russkoy v obeme I çasti uğebnika M. F. Karimova “Tarihi Anbiya (İstoriya Prorokov), Kazan 1912.)

1913

243. *Транскрипция и Глоссарий к Пословицам и Рассказам Первой Части Букваря Г. Н. Ахмарова «Тюркская Азбука»*

G. N. Ahmarov'un “Türk Elifbası” Adlı Alfabe Kitabının I. Kısımındaki Atasözleri ve Hikâyelerin Transkripsiyonu ve Eski Kelimeler Sözlüğü

(Transkriptsiya i glossariy k poslovitsam i rasskazam I çasti bukvarya G. N. Ahmarova “Tyurskaya Azbuka”, Kazan 1913, 64 s.)

1916

244. *Несколько Слов о Распространении Христианства в Персии, Месопотамии, Средней Азии, Монголии и Китае*

İran, Mezopotamya, Orta Asya, Moğolistan ve Çin’de Hristiyanlığın Yayılmasına Dair Birkaç Söz

(Neskolko slov o rasprostranении hristianstva v Persii, Mesopotamii, Sredney Azii, Mongolii i Kitae, **Tsentrálnaya Tipografiya**, Kazan 1916, 20 s.)

1919

245. *О Некоторых Вещах Казанского Городского Музея*

Kazan Şehir Müzesi’ndeki Birkaç Eşyaya Dair

(O nekotorih veşah Kazanskogo Gorodskogo Muzeya, **İOAİE**, Tom 30, vıp. 1, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1919, s. 97-102.)

246. *Разгадка Одной Каббалистической Формулы*

Esrarengiz Bir Kabala Formülünün Çözümü

(Razgadka odnoy kabalistiçeskoy formulı, **İOAİE**, Tom 30, vıp. 1, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1919, s. 127-128.)

1920

247. *Татарские Рассказы о Старой Казани*

Kadim Kazan Hakkında Tatar Hikâyeleri

(Tatarskiye rasskazı o staroy Kazani, **İOAİE**, Tom 30, vıp. 3, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., Kazan 1920, s. 287-300.)

248. *Восточная Хронология. Из Курса Лекций, Читанных в Северо-Восточном Археологическом и Этнографическом Институте в 1918-1919 Учебном Году*
Doğu Kronolojisi. Kuzey-Doğu Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünün 1918-1919 Öğretim Yılında Verilen Derslerden

(Vostochnaya Hronologiya. İz Kursa Lektsiy, Çitannih v Severo-Vostoçnom Arheologičeskom i Etnografičeskom İnstitute v 1918-1919 Uçebnom Godu, Kazan 1920.)

249. *Несколько Слов о Казанских Коллекционерах*

Kazanlı Koleksiyoncular Hakkında Birkaç Söz

(Neskolko slov o kazanskih kollektسیونerah, **Kazanskiy Muzeyny Vestnik**, No 7-8, Kazan 1920, s. 35-47.)

250. *Чувашские Слова в Болгарских и Татарских Памятниках*

Bolgar ve Tatar Anıtlarındaki Çuvaşça Kelimeler

(Çuvaşskie slova v bolgarskih i tatarskih pamyatnikah, **5-aya Gosudarstvennaya Tipografiya**, Kazan 1920, 13 s.)

1921

251. *Эпиграфический Памятник Волжской Булгарии*

Volga Bulgarlarının Epigrafik Anıtı

(Epigrafisçeskiy pamyatnik voljskoy bulgariyi, **Kazanskiy Muzeyny Vestnik**, No 1-2, Kazan 1921, s. 54-56.)⁴²⁸

Katanov'un bir asırdan fazla bir süre önce kaleme aldığı Doğu bilimi ve Türkoloji ile ilgili bu çalışmaları, bu alanda araştırma yapan ve yapmak isteyen birçok ilim adamı için birinci el kaynaklardır. Katanov'un, makaleleri, tebliğleri, gezi

⁴²⁸ Bkz.: **Spisok Uçenih Trudov Professora Nikolaya Katanova** (GA RT, Fond 10, Op. 1, D. 11571, L. 15-23ob.); Katanov, **Türk Kabileleri Arasında**, s. 137-153.; Kolesnikov, Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü, I. Cilt, I. Kitap: Rusya Türkologları (XX. Yüzyıl)**, s. 82-84.; İvanov, "K. F. Katanov'un Hayatı ve İlmi Çalışmalarına Dair", s. 159-170; İ. P. Zagoskina, **Biobibliograficeskiy Slovar Professorov i Prepodavateley Imperatorskogo Kazanskogo Universiteta (1804-1904): v Dvuh Častyah**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1904, s. 94-99.

raporları ve diğ er eserleri ilim adamı henüz hayatta iken hem yurt içi hem de yurt dışındaki ilim adamlarının takdirini kazanmıştır. Katanov'un burada sunulan eserlerinin dışında, başka çalışmalarının olduğu da muhakkaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

İLMÎ GEZİLERİ İLE İLGİLİ ESERLERİ

2. 1. 1890 Yılında Karagaslara Gerçekleştirilen Gezi

- *Поездка к Карагасам в 1890 году*, С. Петербург, 1891, 96 с.
- *Poezdka k Karagasam v 1890 godu*, St. Petersburg, 1891, 96 s.

Katanov'un *1890 Yılında Karagaslara Gerçekleştirilen Gezi* adlı eseri, 1891 yılında İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin emriyle kitap olarak basılmıştır. Ayrıca bu eser, İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti Etnografya Bölümü'nün düzenli yayını olan *Notlar (Zapiski)*'in XVII. cildinin II. sayısının 133-230. sayfaları arasında yine aynı yıl N. İ. Veselovskiy'nin editörlüğünde yayınlanmıştır. Katanov'un bu eserinde yer alan bilgilerin bir kısmı Radlov'un 1907 yılında St. Petersburg'da yayınlanan *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler. Uryanhayların, Abakan Tatarlarının ve Karagasların Lehçeleri* (Образцы народной литературы тюркских племен. Нареция урянхайцев, абаканских татар и карагасов) adlı eserinin IX. cildinde 598-658. sayfaları arasında da yer almıştır. Ayrıca bu eserdeki metinlerin bir bölümü Reşid Rahmeti Arat'ın *Güney Sibirya Türkçesi Metinleri* adlı eserinin 34-40. sayfaları arasında da bulunmaktadır. R. R. Arat, Karagaslarla ilgili bu metinleri Karagas lehçesinde kendi el yazısı ile yazmıştır.⁴²⁹ Katanov'un Karagasların gelenek ve göreneklerine yer verdiği bir başka çalışması ise 1893 yılında yayınlanan *Türk Kabileleri Arasında* adlı eserdir.⁴³⁰

1890 Yılında Karagaslara Gerçekleştirilen Gezi, Rusça yazılmış matbu bir eser olup toplam 96 sayfadır. İlim adamı, eserindeki bilgileri Uryanhay topraklarındaki gezisinin ardından 28 Ocak-26 Mart 1890 tarihlerinde Kamasınların ve Karagasların arasında gerçekleştirdiği gezisi sırasında derlemiştir. Katanov'un gezisini kışın

⁴²⁹ Bkz.: Arat, *Güney Sibirya Türkçesi Metinleri*, s. 34-40.

⁴³⁰ Bkz.: Katanov, *Sredi Tyurkskih Plemen*, s. 4-7.

yapmasının sebebi, Karagasların sadece kışın aynı yerde yaşıyor olmalarıdır. Eser, günlük şeklinde tutulan gezi notlarından oluşmuştur. Eserde içindikiler ve kaynakça bölümü bulunmamaktadır. Eser, Katanov Kütüphanesi'nde **K 2447** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Eserde, günümüzde Güney Sibirya'da İrkutsk bölgesindeki Nijneudinsk'de ve köylerinde, Uda, Kana, Gutara, İya ve Biryusa Nehirleri civarında yaşayan, 1930 yılına kadar Karagaslar olarak bilinen ve günümüzde soyu tükenmekte olan Tofa Türkleri/ Tofalar'ın gelenekleri, günlük yaşamları hakkında bilgiler yer almıştır. Katanov, *Merkezi ve Doğu Asya Türk Kabilelerinde Ölü Gömme Gelenekleri* (O Pogrebalnih Obryadah u Tyurkskih Plemen Tsentralnoy i Vostochnoy Azii) adlı eserinde Tofaların - eski adları ile Karagasların- adının ilk olarak V. yüzyılda Çin yıllıklarında geçtiğini belirtmiş ve kendilerini *Tuba* olarak adlandıran Uryanhayların ve Karagasların kökenlerinin *Dubolar (Tubo/Tuvo)*'dan geldiğini dile getirmiştir.⁴³¹ Tofaların etnik oluşumlarında Samoyed ve Ket kabileleri de yer almış, fakat en önemli rolü Tuba Türk kabileleri oynamıştır.⁴³²

Konargöçer bir yaşam tarzına sahip olan Tofalar, 1930'lı yıllardan itibaren yerleşik düzene geçmişlerdir. Yaşadıkları bölgeye ise *Tofalariya* denmiştir.⁴³³ Karagasların XIX. yüzyılın sonlarında yaşadıkları coğrafya, gelenek ve görenekleri, inançları, yönetim şekilleri, günlük yaşamları, sözlü ve yazılı eserleri, etnik, demografik yapıları, hazineye ödedikleri vergi miktarları ile ilgili bilgiler ve istatistiksel verileri Katanov kendi gözlemlerine dayanarak sahada derlemiştir.

Eser, bir giriş bölümü ile başlamıştır. Katanov, bu bölümde Karagaslar ile ilgili genel bilgiler vermiş ve gezisi boyunca yapmış olduğu çalışmalardan bahsetmiştir. Ayrıca gezisi sırasında kendisine yardımcı olan kişilere de tek tek teşekkür etmiştir. İlim adamının bu bölümde aktardığı bilgilere göre; 1890 yılına ait resmî kayıtlarda

⁴³¹ N. F. Katanov, *O Pogrebalnih Obryadah u Tyurkskih Plemen Tsentralnoy i Vostochnoy Azii*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1894, s. 5.

⁴³² S. Yılmaz, *Rusya'da Kimler Yaşıyor?: Rusya Federasyonu Etnik Atlası*, I. bs., Ankara, Eylül 2020, s. 419.

⁴³³ A. Iğın, "Tofa (Karagas) Türklerinin Bilmeceleri", *Folklor/Edebiyat*, Vol. 22, No 85, s. 80.

Kansk ve Nijneudinsk bölgelerinde yaşıyan, Katanov'un "*Sibirya'nın soyu tükenmekte olan kabileleri*" olarak adlandırdığı Kamasinlerin ve Karagasların toplam nüfusu 900 kişi civarındadır. Ruslaşmış olan Kamasinler o dönemde Yenisey vilâyeti Kansk bölgesindeki birkaç şehirde; Karagaslar ise İrkutsk bölgesindeki Doğu Sayan Dağları'nın kuzey yamaçlarında ve Uda, Tagul, Gutara, Yanguza (Anguza), Agul, Biryusa Nehirleri'nin üst bölgelerinde yaşamaktadırlar. Karagaslar ile aynı boydan gelen ve Çotu (Çodu) Nehri kıyısında yaşadıkları için *Çotalar* diye adlandırdıkları Uryanhayların, günümüzdeki adı ile Tuvaların temel geçim kaynakları avcılık ve geyik besleyiciliğidir. Uryanhaylar, Karagaslardan barut, kurşun, ekmek; Karagaslar ise Uryanhaylardan deri ve çay almaktadırlar. Bazen aralarında evlilikler de gerçekleşmektedir.⁴³⁴

Katanov eserinde Karagas lehçesi ile ilgili detaylı bilgiler vermemiştir. Sadece Karagasların ve Uryanhayların lehçelerinin birbirine çok yakın olduklarını ve bu sebeple kolaylıkla anlaştıklarını dile getirmiştir.⁴³⁵ Günümüzde Tofa Türkçesi, Ural-Alтай dil ailesinin Türk grubunun Sayan alt grubunda yer almaktadır.⁴³⁶

Katanov, 10 Şubat-21 Mart 1890 tarihleri arasında Karagaslardan 67 şarkı, 536 şiir, 32 konuşma metni, 26 hikâye, 25 rüya tabiri, 9 efsane, 9 bilmece, 3 biyografi ve 29 masal derlemiştir. Fakat maddi yetersizliklerden dolayı Kamasinlerle ilgili çok fazla bilgi toplayamamıştır.

İlim adamı, Karagaslar gezisini 1889 yılında Kuzey Moğolistan'a gerçekleştirdiği gezi için kendisine verilen ödenekten artan parayla gerçekleştirmiştir.⁴³⁷ Eserin editörü Veselovskiy, Katanov'un gezisini çok zor şartlar altında, kısıtlı bir bütçe ile gerçekleştirdiğini belirterek ilim adamını şu sözlerle takdir etmiştir: "*N. F. Katanov gezisini o kadar zor şartlar içerisinde gerçekleştirmiştir ki, hiç kimse bu kadar kısıtlı imkânlarla en uzak bölgelere böyle bir geziyi gerçekleştiremezdi. Genç seyyahın bize aktardığı bu zengin ve değerli bilgilerin takdir edilmesi gerekmektedir.*"⁴³⁸

⁴³⁴ N. F. Katanov, *Poyezdka k Karagasam v 1890 Godu*, St. Petersburg, 1891, s. I.

⁴³⁵ Katanov, *a.g.e.*, s. I.

⁴³⁶ Yılmaz, , *Rusya'da Kimler Yaşıyor?: Rusya Federasyonu Etnik Atlası*, s. 419.

⁴³⁷ Katanov, *Poyezdka k Karagasam v 1890 Godu*, s. I-II.

⁴³⁸ Katanov, *a.g.e.*, s. II.

Katanov'un bu eseri günlük notlarından oluştuğu için eserde alt başlıklar bulunmamaktadır. Fakat ilim adamının bu eserini giriş bölümü dışında iki bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölüm (1-68. s.), Katanov'un 28 Ocak-16 Mart tarihleri arasında takip ettiği güzergâh ve bölge coğrafyası hakkındaki bilgiler ile bölge halkından derlemiş olduğu Karagaslarla ilgili folklorik ve etnografik bilgileri içeren günlük notlarından oluşmaktadır. İkinci bölüm ise (68-96. s.) ilim adamının 17 Mart-18 Mart tarihleri arasında Karagasların 1882-1886 tarihleri arasındaki etnografik ve demografik bilgilerini gösteren istatistiksel verileri; 19/20/21 Mart tarihlerinde derlediği masalları ve hikâyeleri; 24/26 Mart tarihlerinde Kamasinlerle ilgili derlediği demografik bilgileri kapsamaktadır.

Katanov, eserine “28 Ocak tarihinde 20 yaşındaki Sagaylı Anaş (İvan) ile birlikte üç at ile Minusinsk'ten yola çıktık.” diyerek başlamıştır.⁴³⁹ Eserin ilerleyen sayfalarında, 2/4/6/7/8/9/10/11 ve 12 Şubat tarihli gezi notlarında Katanov'un gezisini gerçekleştirdiği yol üzerinde bulunan yerleşim yerlerini, bu yerleşim yerlerinin civar köy ve şehirlere olan uzaklıklarını, bölgenin coğrafi yapısını ve doğa güzelliklerini (nehirler, dağlar, madenler, bölgede yetişen otlar ve bitkiler), bölge sakinlerinin geçim kaynaklarını, gezisi sırasında konakladığı kışlakları, bu kışlakların sahiplerini ve bilgi aldığı kişileri en ince detayıyla anlattığı görülmektedir:

“9 Şubat. Altıncı kışlaktan sabah yedide ayrıldık. Yolumuz üzerinde Toybinskiy ve Agulskiy olmak üzere iki büyük dağ var idi. Bu iki dağ arasından Kungus Nehri'ne sağ taraftan dökülen Toyba Nehri geçmekte idi. Toyba Nehri kıyısında ateş yaktık ve çay içtik. Akşam saat altıda yedinci kışlağa vardık. Altıncı ve yedinci kışlak arası 35 versttir. Yedinci kışlağı İrbeyssk nahiyesinden Adrian Filippov işletmekte idi. Bu kışlak, Agul Nehri'ne sol taraftan dökülen Vşivaya Nehri kıyısında bulunuyordu. Bu nehrin suyu kirli idi. Agul Nehri'nin suyu ise temiz ve berraktı. Yedinci kışlak, içerisinde soba ve hamam bulunan bir kulübeden ibaretti. Yakınlarında Karagaslar yaşıyordu. Kışlak sahibinin anlattığına göre, kışın onlar (Karagaslar) Ruslara para karşılığında pipo ve kızak satıyorlarmış, yazın ise altın karşılığında tütün, çay, votka, kibrit ve ekmek alıyorlarmış. (...) Ruslardan votka almak için bindikleri geyikler dışında sahip oldukları her şeyi (samur, sincap ve samuru) vermeye razı imişler.

10 Şubat. Yedinci kışlaktan sabah saat yedide ayrıldık. Önce Agul Nehri yukarısına 20 verst yürüdük. Daha sonra Agul Nehri'ne sağ taraftan dökülen Yanguza (Anguza) Nehri'ni geçtik. Yanguza Nehri üzerinden 23 verst gittik.

⁴³⁹ A.g.e., s. 1.

Sekizinci kışlak Yanguza Nehri'nin sol kıyısında bulunmakta idi. Yedinci ve sekizinci kışlak arasında yol, buzlu ve düz idi. Yanguza Nehri'ne 3 verst kala Karagasların yaşadığı köye vardık ve orada üç saat kaldık. Buradaki dört çadırdaki sekiz geyiği ve dört köpeği olan Karagaslı bir aile yaşıyordu. Burada Karagasça-Rusça sözlük için 289 kelime, 15 konuşma metni ve 2 dörtlük derledim. Bunların dışında Karagasların hayat tarzları ve boyları hakkında da bilgiler topladım. Burada iki yaşlı Karagas ile sohbet ettim. Onlardan birinin adı Çöntok oğlu Pöselçik Huyamıy (Rusça adı: İvan Petroviç) idi. 53 yaşında olan Pöselçik, Çogdu boyundandı. Diğeri ise Kedugan oğlu Konstantin Kolsanay idi. 63 yaşında olan Kolsanay, Sarıg Kaş (Sarı Kaçınler) boyuna tabi idi.”⁴⁴⁰

12/15/16/17/18 Şubat tarihlerinde tutulan gezi notlarında ise Katanov'un daha çok Karagasların etnografik özelliklerini detaylı bir şekilde incelediği görülmektedir. Bu tarihlerde tutulan kayıtlarda, ilim adamı Karagasları oluşturan boyları, boyların kökenini ile ilgili rivayetleri; boyların yönetim şekilleri; yılın on iki ayının adları ve taşıdıkları anlamları; nehirlerin, derelerin, ağaçların ve bitkilerin adları; doğum, evlenme, ad verme ve cenaze törenleri; aile bireyleri arasındaki ilişkiler; dağ ve su ruhlarına at ve geyik adama ritüelleri; şamanların yaşamları; bölge hayvanlarının özellikleri ve Karagasların günlük yaşamları gibi konularda bilgiler bulunmaktadır. Eserde anlatılanlar neticesinde; Kendilerini *Tuba* olarak adlandıran Karagaslar, *Kaş*, *Sarıg-Kaş*, *Çogdu*, *Kara Çogdu* ve *Çeptey* adlı boylardan oluşmuştur.⁴⁴¹ Toms vilâyetindeki *Kara Tatarlar*, Yenisey vilâyetindeki *Tubalar*, *Kaçınler* ile *Uryanhaylar* da kendilerini *Tuba* olarak adlandırmaktadırlar. Bu boyların lehçeleri birbirine çok benzediğinden onların kökenlerinin Tuba Nehri kıyısında yaşayan Sayan Tatarlarına dayandıkları düşünülmektedir.⁴⁴² Çeptey boyunun, Buryat topraklarından; Çogdu boyunun ise Uda Nehri civarından geldiğine inanılmaktadır. Katanov'un, bölge sakinlerinden dinlediği Karagas boylarının kökenleri ile ilgili derlediği rivayetler ise şöyledir:

“Ben (anlatıcı) Çeptey boyunun nereden geldiğini babamdan dinledim. Kaz (Kosolog) Gölü'nden altı kişi gelmiş. Onlar buraya geldiğinde içlerinden kötü iki kişi burada yaşamaya başlamış. Geri kalan dört kişi ise doğuya gitmiş ve “Biz buraya yerleşmeyeceğiz” demişler. Onlar, Verhneudinsk (Verhnyaya Uda) şehrine yerleşmişler. Verhnyaya Uda şehrinin yakınında

⁴⁴⁰ A.g.e., s. 9.

⁴⁴¹ A.g.e., s. 7.

⁴⁴² A.g.e., s. 8.

Aday (Moğollar) halkı yaşamaktadır. Bizim halkımız buraya “Nijnyaya Uda” (Nijneudinsk) demektedir. Bu şehirden 30 verst ötede Buryat halkı yaşamaktadır. (...) Krasnoyarsk şehrine biz “Hongaray”, Kansk şehrine ise “Han şehri” deriz. Çogdu ve Kara Çogdu boyları kışlalarının bulunduğu Uda Nehri’nin yukarı kısmındaki nehirden; Kaş boyu ise Ergelik Gölü’nden gelmiştir. Bu göl, Çotaların (Uryanhayların) oturduğu Kiji-Hem’in yukarisındadır. Kiji-Hem, Hamzıra (Kamsara) Nehri’ne, Hamzıra Nehri ise daha sonradan Yenisey olarak adlandırılan Pe-kem (Bey-kem) Nehri’ne dökülmektedir. Yukarıda Malaya Biryusa ve aşağıda Şelma Nehri’nden doğan Ödenga Çayı, Bolşaya Biryusa Nehri’ne dökülmektedir. Bolşaya Biryusa Nehri’nin büyük bir kolu olan Ödenga Çayı, Şelma Nehri’nden 40 ve Malaya Biryusa Nehri’nden 10 verst uzaklıktadır. Bu çayda yaşlı bir adam balık tutuyormuş. Adam balık tutarken çayda bir çocuk oyun oynuyormuş. Yaşlı adam, çocuğu yakalamış ve ona bakmış. Bu yaşlı adam artık yaşamıyormuş. Çocuk, büyümüş, evlenmiş ve çocukları olmuş. Bu çocuktan doğanlar bugünkü Sarıg Kaş boyunu oluşturmuşlar.”⁴⁴³

Katanov, eserinde Karagasların evlilik, düğün, doğum ve cenaze törenlerinin nasıl gerçekleştiğine ve aile bireyleri arasındaki ilişkilere dair gelenek ve görenekleri en küçük detaylarıyla resmetmiştir. Eserden edindiğimiz bilgilere göre; Karagaslarda evlilik için bazı kaidelerin olduğu görülmektedir. Örneğin, Karagaslarda iki erkek kardeş aynı kişinin iki kızıyla evlenemezler. Kardeş çocuklarının da birbirleriyle evlenemelerine izin verilmemektedir. Ayrıca akraba sayıldıkları için aynı boydan olan bir genç kızla da evlilik yapılamamaktadır. Örneğin, Kaş boyundan olan bir genç, Kaş boyundan kız alamamakta, fakat Çeptey veya Çogdu boylarından bir kızla evlenebilmektedir. Halktan biri öldüğünde, erkek kardeşin ölen öz kardeşinin karısı ile evlenmesi yasaktır. Yakın akrabalarla da evlilik yapılmamaktadır.⁴⁴⁴ Tek eşlilik esastır. Kadın iyi de olsa kötü de olsa ölene dek kocasının himayesinde yaşamaktadır. Karısı ölen erkek bir daha evlenebilmektedir. Eğer ikinci karısı da ölürse, üçüncü bir evlilik de yapılabilir. Fakat erkek bundan sonra bir daha evlenmez. Kocasını ölen kadın da bir kez daha evlenebilir. Eğer dul kadın yaşlı ise düğünün üçüncü gününde oyunlar oynanmaz.⁴⁴⁵ Ayrıca iki erkek bir kadınla evlenemez. Yabancı bir adam genç bir erkeğin karısıyla beraber olursa, koca bu adamı öldürür ya da karısını ve karısının aşığını sopa ile döver. Kadının aşığı suçunun bedelini geyik ya da para ile ödemek zorundadır. Eğer genç bir kız ve bir delikanlı birlikte olurlarsa, onların aileleri bunu

⁴⁴³ A.g.e., s. 19-20.

⁴⁴⁴ A.g.e., s. 21.

⁴⁴⁵ A.g.e., s. 15.

bir suç olarak saymazlar ve onları dövmezler. Eğer evlenmemiş bir genç kız hamile kalırsa ve evlenmezse çocuğunu kendisi büyütür.⁴⁴⁶

Karagasların düğün törenleri de oldukça dikkat çekicidir. Düğün sırasında, gelinin evine önce damadın babası gelir. Birlikte şarap içilir ve et yenir. Damat, annesi ve babası ile birlikte gelinin çadırına geyik üzerinde gelmektedir. Eğer damat tarafı zengin ise yanlarında üç, fakir ise bir kova şarap getirmektedirler. Şarap, öncelikle gelinin babasına ikram edilir. Gelinin babası da çay fincanı ile damadın babasına yani dünürüne şarap sunar. Gelin ve damat dışında düğüne davet edilen herkes hep birlikte şarap içer. Zira herkes içki içerken gelin ve damat ayık olmalıdırlar. Düğün üç gün sürer. Düğünde birinci gün şarap içilir; ikinci gün et yenir; üçüncü gün ise oyunlar oynanır. Balalayka ve armonika eşliğinde dans edilir, şarkılar söylenir. Zenginlere yedi tabak, fakirlere ise üç tabak et ikram edilir. Damat eti eline alır ve önce kayınpederine ikram eder. Sonra gelin, damat ve geri kalan herkes et yer. Damat çay fincanına şarap koyar. Sonra bu çay fincanını kayınpederine diz çökerek ikram eder ve eline bir balta alarak yemin eder. Kayınpederi, damadı Minusinsk Tatarlarında olduğu gibi kamçılar. Çadırın başköşesinde oturan kayınpeder, damadına “*Karını al ve buradan uzağa göç et!*” der. Damat, düğünden beş veya altı gün sonra karısını alır ve daha uzağa göç eder. Göç ettiği yerde yeni bir çadır kurar. Bir yılın ardından yeni evli çiftin anneleri ve babaları onları ziyarete gelir. Evlenmemiş genç bir kızın çok beligi; evli bir kadının ise sadece iki beligi vardır. Genç kızların birbirlerine eşit kalınlıkta olan beliklerinin sayısı, 2, 4, 6, 8 ve 10 arasında değişmektedir. Düğünün ikinci günü yabancı bir kadın, damadın ve gelinin saçlarını tarar. Gelinin saçlarını taradıktan sonra çok sayıdaki beliklerini iki belik olarak tekrar örür. Minusinsk Tatarlarında olduğu gibi gelinin yüzü örtülmez. Karagaslar, kışın çadırın üstünü deri kürk; yazın ise akçaağaç ile kaplarlar. Çadırın içinde ise belli bir düzende oturulur. Misafirler ve yaşlılar çadırın batı tarafında başköşede, kadınlar ise kapı eşiğinde otururlar. Çadırın kapısı ise her zaman doğuya açılır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ A.g.e., s. 15-16.

⁴⁴⁷ A.g.e., s. 12-13.

Karagaslarda bir bebek dünyaya geldiğinde ise doğumun ikinci günü misafirlere et ve *araga* (apara) denilen şarap ikram edilir. Çocuğun ismi çocuk biraz büyüdükten sonra koyulur. Yeni doğmuş bir bebeğe ismini genellikle Lama ya da rahip koyar. Bazen topluluğun ileri gelenlerinden biri lezzetli bir et parçası yerken de çocuğa ismini verebilir. Çocuğun göbek bağına kesen kişiye ise eşarp ve kemer hediye edilir. Bebeği yıkayan ve vaftiz eden rahibe veya lamaya ise bu iş için 3-5 ruble para verilir.⁴⁴⁸

Karagaslarda birisi öldüğünde, çadırın içinde merhumun başı kapıya doğru (doğuya), ayakları ise başköşeye (batıya) gelecek şekilde koyulur. Ölü, deriye, kürke veya bir beze sarılır. Kefen, beyaz, sarı ve siyah renkli olabilir. Ölü, üçüncü gün defnedilir. Şaman defin günü şamanlık yapmaz. Ölü giysileri ile gömülür. Ölen kişinin ruhununun yeraltı dünyasının efendisi olan Erlik Han'a gittiğine inanılır.⁴⁴⁹

Eserde Karagasların aile bireylerinin birbirleri ile olan ilişkileri de detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Katanov'un anlattıklarına göre, Karagaslarda damat, kayınpederine ve kayınvalidesine isimleri ile seslenemez. Gelin de damadın annesi ve babasına isimleri ile hitap edemez. Damat, kayınpederine *kattım*; kayınvalidesine ise *kat iem* der. Kayınpeder ve kayınvalide gelinlerini ismi ile çağırırlar. Küçükler de büyüklere isimleri ile seslenemezler. Yaşlı erkeklerle *dede*; yaşlı kadınlara *nine*; yaşça büyük erkeklerle *ağabey*; yaşça büyük kızlara ise *abla* denilir. Büyükler ise küçük çocuklara çocuk anlamına gelen *çujak* ve yavru anlamına gelen *anay* diyerek hitap ederler. Minusinsk Tatarlarında olduğu gibi çadıra kayınpeder ve kayınvalide girdiğinde gelinler saklanmazlar. Eğer gelin oturuyorsa ayağa kalkar ve ancak kayınpederi ve kayınvalidesi oturduktan sonra oturabilir. Ancak kayınpeder ve kayınvalide konuştuğunda gelin de konuşabilir.⁴⁵⁰ Çocuklar ise ister küçük ister büyük olsun hiçbir zaman anne ve babalarına isimleri ile hitap etmezler. Çocuklar, çadıra büyük biri ya da anne ve babaları geldiğinde ayağa kalkarlar. Anne ve babalar çocuklarına *oğlum*, *kızım*, *yavrum* diyerek seslenirler. Çocuklar ise babalarına *pabam*, annelerine ise *abam* derler. Çocuklar bir suç işlediklerinde ya da yaramazlık

⁴⁴⁸ A.g.e., s. 13-14.

⁴⁴⁹ A.g.e., s. 13.

⁴⁵⁰ A.g.e., s. 14-15.

yaptıklarında anne ve babalar onları azarlar, döver, kulaklarını ya da saçlarını çekerler.⁴⁵¹

Babanın büyük erkek kardeşine *ire*, küçük erkek kardeşine *aja*; babanın ablasına *ene*, küçük kız kardeşine ise *uba* denir. Babanın babasına yaşlı baba anlamında *kırgan paba*, babanın annesine ise yaşlı anne anlamında *kırgan aba*; babanın dedesine *öbüge*, babanın ninesine *öbüge ene* diye seslenilir. Küçük erkek kardeş, büyük erkek kardeşin karısına *eze*; büyük erkek kardeş, küçük ablasının kocasına *çeste*; büyük kardeş küçük erkek kardeşin karısına *hennı*; büyük erkek kardeş küçük kız kardeşin kocasına *hüde*; büyük erkek kardeşin karısı küçük erkek kardeşin karısına ise *paja* der. Büyük ve küçük kız kardeşlerin kocaları da birbirlerine yine *paja* diye seslenirler. Eğer birisinin büyük kardeşi diğerinin büyük kız kardeşi ile evlenirse onun küçük kız kardeşine *kuda*; biri, birisinin büyük kız kardeşiyle evlenirse, küçük kız kardeşine *çurcu* denir. Büyük kardeşin karısı kocasının küçük kardeşine *oglum*; kocasının küçük kız kardeşine *kızım*; babasının büyük kardeşinin karısına *kıs* der. Kocasının erkek kardeşlerinin çocuklarına da yine *oglum* ve *kızım* diye hitap eder.⁴⁵²

Katanov, Karagasların yılın 12 ayına verdikleri isimleri ve bu isimlerin ne anlama geldiklerini de tek tek açıklamıştır. Eserden edindiğimiz bilgilere göre; Ocak ayına *kürük/kurug ay*; Şubat ayına *torbaş ay*; Mart ayına *ıttar/ıttalar ay* (köpek ayı); Nisan ayına *şomur ay*; Mayıs ayına *tozak/tozar ay* (akçaağaç ayı); Haziran ayına *ay kızar ay*; Temmuz ayına *çaylar ay* (göç ayı); Ağustos ayına *eptın ay*; Eylül ayına *çarış ay* (koşu ayı); Ekim ayına *aldılar ay*; Kasım ayına *orügler ay*; Aralık ayına *sok ay* (soğuk ay) denmektedir.⁴⁵³ *Orügler ay*, *sok ay* ve *kürük/kurug ay*, kış aylarıdır. Halkın deyimiyle kışın ilk ayında günler, kızların saç örgüleri gibi kısadır. Bu günlerde tembel kadınlar odun toplamaya dahi vakit bulamazlar. *Sok ay*, “soğuk ay”; *kürük/kurug ay* ise “kuru çadır” anlamına gelmektedir. *Torbaş ay*, *ıttar/ıttalar ay* ve *şomur ay* ise ilkbahar aylarıdır. Karagaslar, torbaş ayında odun kestikleri için bu aya *kütük ayı* da derler. *İttar/İttalar ay*, “köpekle ava çıkma ayı” anlamına gelmektedir. *Şomur ay* ise yeşillik ayıdır. *Tozar ay*, *ay kızar ay* ve *çaylar ay* ise yaz aylarıdır. *Tozak/tozar ay*,

⁴⁵¹ A.g.e., s. 15.

⁴⁵² A.g.e., s. 21-22.

⁴⁵³ A.g.e., s. 10;

akçaağaç ayı anlamına gelir. Çünkü Karagaslar bu ayda akçaağaçların kabuklarını soyarlar ve bu kabuklarla kendi çadırlarını kaplarlar. *Ay kızar ay*, yeşil bitkilerin sararıp kızıl rengini aldıkları bir dönemdir. *Çaylar ay*, bir diğer adıyla *aynar ay* ise halkın ot topladığı aydır. Bu aydan sonra yaz biter ve sonbahar başlar. *Eptin ay*, *çarı etter ay* ve *aldıray ay* sonbahar aylarıdır. *Eptin ay*, sopa ile fıstık düşürme ayı; *çarı etter ay*, geyiklerin döllenme ayı; *aldıray ay* ise samur avlama ayıdır.⁴⁵⁴

Katanov, Karagasların gelenek ve görenekleri dışında onların doğaya ve hayvanlara karşı yaklaşımlarını da tek tek incelemiştir. Katanov'un aktardıkları doğrultusunda; Karagaslar, taze görünmediklerinde ota balığını yemezler. Ayrıca kurbağa ve yılanı da yemezler ve öldürmezler. Yılanı ancak yilandan korkmayan bir kişi öldürebilir. Yılan birini soktuğunda, yılanın zehrini emmezler, yarayı suyla yıkarlar.⁴⁵⁵ Karagasların yaşadığı topraklarda karakuş, ala doğan, çaylak, puhu kuşu, bozdoğan, doğan, guguk kuşu, turna, kaz, martı, kuzgun, karga, alacakarga, çil, sedir kuşu, ağaçkakan, güvercin, saksagan, keklik, bıldırcın, balıkçıl gibi kuş türleri; alabalık, tatlısu gelinciği, lenok balığı, somon, turna balığı ve taş balığı gibi balık çeşitleri bulunmaktadır. Karagaslarda at ve inek çeşidi ise çok azdır. Genellikle ala, gök, kara, boz, kahverengi ve alaca donlu atları vardır. Taya, *ashır*; kısrağa *pe*; bir yaşındaki ata *holun*; iki yaşındaki ata *çaba*; üç yaşındaki ata ise *üç yaşlı* denir. Boğa, *puga*; iğdiş edilmiş inek, *şar*; inek, *inek*; buzağı ise *inek oğlu* olarak adlandırılır.⁴⁵⁶ Karagasların temel geçim kaynaklarından biri de ren geyiği yetiştiriciliğidir. Karagaslar, geyik sütünü Ruslara satarlar. Karşılığında ise Ruslardan çay ve tütün alırlar. Binmeden önce geyiği eyerlerler. Geyik her yıl bir yavru verir. 15 yaşında olan bir geyik artık yaşlı sayılır.⁴⁵⁷

Karagaslar özellikle köpeklere büyük önem vermektedirler. Geyiklere olduğu gibi köpeklere de isim koyarlar. Örneğin, alaca renkli bir köpek benekli anlamında *şıbarak*; göğsünde beyaz lekesi olan siyah köpek ise *çüregeş* olarak adlandırılır. Beyaz boyunlu köpeğe “beyaz boyunlu” anlamına gelen *moynala*; ön ayağı beyaz olan

⁴⁵⁴ A.g.e., s. 20-21.

⁴⁵⁵ A.g.e., s. 13.

⁴⁵⁶ A.g.e., s. 20.

⁴⁵⁷ A.g.e., s. 14.

köpeğe “beyaz ayaklı” anlamına gelen *pilegem*; sarı renkle köpeğe *serka*; beyaz renkli köpeğe *belka*; tamamen siyah renkli köpeğe *taskara*; kara kafalı sarı köpeğe ise *enikke* denir. Köpek çağırırken *pilegeş meg* (kut-kut); köpek kovalanırken ise *tubok, tubok* (us, us) diye söylenir.⁴⁵⁸ Karagaslar özellikle ava çıkarken yanlarına köpeklerini de alırlar. Köpek, av hayvanını gördüğünde hayvanın üzerine saldırır ve avlanacak hayvanı bulduğunda havlamaya başlar. Ondan sonra köpeğin sahibi gelir ve hayvanı tüfekle vurur. Karagaslar avlanırken ok ya da yay kullanmazlar. Eğer bir köpek av sırasında yırtıcı hayvanlar tarafından öldürülürse, bu köpeği gömmezler. Bir kenara atarlar. Karagaslar avladıkları hayvanların beynini ve etini yerler.⁴⁵⁹ Karagaslarda bir ayıyı öldürmek gerektiğinde ise bir kişi kışın ayının mağarasına gider ve ağaçlarla mağaranın girişini kapatır. Sonra, mağaranın önünde durarak ateş eder. Karagaslar, ayıyı bıçakla öldürmezler. Yaz aylarında ayı dağlarda dolaşır. Burada ayıya sinsice yaklaşıp onun tam kalbine ateş ederler. Ayı sonbaharda fındık, yazın ise yeşillikleri, karıncaları ve meyan kökü yer. Ayı tatlı olan her şeyi (ahududu, kuş kirazı, siyah kuş üzümü, kırmızı kuş üzümü) sever. Karagaslar güzel ve tatlı buldukları ayı etini ve yağını yemeyi severler. Ayıya *ire* (büyükbaba) ya da *karan* (kahverengi) derler. Ayrıca ayı yağını merhem olarak da kullanırlar.⁴⁶⁰

Karagaslarda, hayvan kutsama (ıdık) ritüelleri de yapılmaktadır. Geyik ve at kutsal sayılır ve genellikle bu hayvanlar adak olarak adanır. Bir kişi hastalandığı zaman yelesine ve kuyruğuna sarı, beyaz veya siyah bez parçaları bağlanan bir at kurban edilir. Bu ritüel, hayvanların, insanların ve geyiklerin ölmemesi için yapılır. Böylelikle şeytan ruhunun adakla kutsandığına inanılır. At kutsanacağı zaman herkes çadırda bir araya gelir. At ise dışarıda, kapının önünde durur. Atın altına beyaz bir keçe serilir ve atın başı güneşin doğduğu yöne, doğuya çevrilir. Çay içtikten sonra çaydanlık dışarı getirilir. Çay, beyaz keçenin üzerine koyulur. Çay, çaydanlık ve yedi adet çay fincanı beyaz keçenin üzerinde atın sağ tarafında durur. Bu yedi fincan tek sıra halinde dizilir. Her fincandan birer kaşık çay alınıp atın başına, sırtına, ayaklarına ve kuyruğuna serpilir. Sonra şaman elleriyle atı yıkar. At yıkandıktan sonra şaman atın

⁴⁵⁸ A.g.e., s. 27.

⁴⁵⁹ A.g.e., s. 14.

⁴⁶⁰ A.g.e., s. 22.

kuyruğuna, yelesine beyaz, kırmızı, mavi, siyah ve sarı renkli bez parçaları bağlar. At böylelikle kutsanmış olur. Atın sol tarafında duran şaman ayrıca kutsal otlardan bir buhur yapar. Orada bulunanlar hiç konuşmadan sessizce bu ritüeli izlerler. *Idık* denilen kutsanmış ata veya geyiğe sahibinden başka hiç kimse binemez. Bir yabancı bindiğinde atın, geyiğin ya da binen kişinin öleceğine inanılır. Kutsanmış hayvanlar dağ ve su ruhuna adanır.⁴⁶¹

Karagasların doğa olaylarına da farklı anlamlar yüklediği görülmektedir. Örneğin, Karagaslar, küçük çocukların ıslık çalmalarına izin vermezler. Eğer biri ıslık çalarsa, kötü şeylerin olacağına, ıslık çalan kişinin öleceğine veya hastalanacağına inanılır. Kasırğa ise “şeytan” olarak adlandırılır. Kasırğa yaklaştığında Karagaslar üç kere tükürür ve kasırgaya karşı “*Git buradan! Kimi arıyorsan, ona git!*” derler. Karagaslar, Ruslar gibi kasırgaya bıçak atmazlar. Gök gürüldediği zaman ise Tanrı’nın konuştuğuna inanılır. Yıldırım ise Tanrı tarafından gönderilen ateştir ve “Gök Tanrı’nın ateşi” olarak adlandırılır. Karagaslar, yıldırım ateşinin bir ağacı yardığını gördüklerinde, Tanrı’nın şeytanı öldürmek istediğini düşünürler.⁴⁶²

Karagasların başlıca yiyecekleri ise et ve Ruslardan aldıkları un, çay ve tuzdur. Ayrıca ormandan topladıkları bitki kökleri ile de yemek yapmaktadırlar. Çay yerine ise akça ağaç suyu içerler. Uryanhaylar gibi melez ağacının kabuğunu yemezler. Baldıran otu, yabani sarımsak ve soğan yerler. Karagaslar, sincap, samur ve vaşak etini de yerler. Fakat kurt, tilki ve porsuk etini yemezler. Ağacı bıçakla kazıyıp ağacın öz suyunu içerler. Barut, kurşun ve çakmaktaşını Uryanhaylara satar ve karşılığında onlardan deri, geyik, kemer ve çizme koncu alırlar.⁴⁶³

Karagasların Şamanizm geleneklerini günlük hayatta uyguladıkları göze çarpmaktadır. Yaşadıkları bölgede Moğol halklarıyla kurdukları kültürel ilişki sebebiyle Budizm’in tesirinin altında kaldıkları da görülmektedir. Karagaslar, şamanlık yapmak için bir şaman davet ettiklerinde çadırın başköşesine bir kemer veya eşarp asarlar. Fakat şamana hizmeti karşılığında para vermezler. İnsanlar, şamanlık

⁴⁶¹ A.g.e., s. 17-18.

⁴⁶² A.g.e., s. 18-19.

⁴⁶³ A.g.e., s. 14.; s. 18.

yapmaya gençken veya yaşlılıkta başlamaktadırlar. Karagaslarda hem erkek hem de kadın şamanlık yapabilmektedir. Bir şaman öldüğünde ister yaz olsun ister kış olsun şamanı asla toprağa gömmezler. Baltayla bir ağacın içini oyarlar ve ölen şamanı bu ağacın içine koyarlar. Sonra ise üzerini bir kapakla kapatırlar. Ölü şamanın başını batıya doğru koyarlar. Bir kimse doğudan gelirse “*Önden geldim*”; batıdan gelirse “*Arkadan geldim*”; güneyden gelirse “*Dışarıdan geldim*”; kuzeyden gelirse “*İçeriden geldim*” der. Şamanın sahip olduğu bütün eşyaları (kürkü, tefi, tokmağı, şapkası) tabutunun yanına koyulur. Şamanı gömdükleri yere bir ağaç dikerler ve bu ağaca şamanın bütün eşyalarını asarlar. Şaman olmak için özel bir yeteneğe sahip olmak gerekmez. Şaman tefinin üzerindeki püsküller kertenkeleyi, yılanı ve kurbağayı tasvir eder. Şamanın büyük bir tefi ve tokmağı vardır. Tef tokmağı kemikten, geyik boynuzundan ya da ağaçtan yapılır. Karagaslarda şamanlar tokmaklarını “benim taş tokmağım” anlamına gelen *taş orbam* diye adlandırırlar. Şaman, sadece gece olduğunda şamanlık yapmaktadır. Şaman, şamanlık yaparken bir yerde durur ve kendi etrafında döner. Çadırın ak keçe ile döşenmiş başköşesinde oturur. Şamanlar, ritüelleri sırasında *ham ırı* denilen bir şaman şarkısı söylerler. Şarkılarında ise yıldızlara, gökyüzüne, yeryüzüne, suya, dağlara, yüce kuşlara ve hayvanlara seslenirler.⁴⁶⁴

Karagaslar, büyük nehirlerle *hem*, küçüklerine *oy*, çaylara *özen*, akarsulara *ıyığ*; yeraltından çıkan sulara ise *kara sug* (kara su, pınar) derler. Avlanmak için belirlenen yerler boy beyinin ya da *şulenganın* yönetimi altında değildir. Her kim başkasının avlanma alanında avlanırsa, bu durumu sahibine haber vermek zorundadır. Örneğin, Kaş boyunun avlanma yeri Belogorye’de; Sarıg-Kaşların avlanma yeri ise Biryusa Nehri’ne sol taraftan dökülen Teriy-sugu Nehri’nde bulunur. Ruslar bu nehre *Gutar* adını vermişlerdir. Çogdu boyunun avlanma yeri Uda Nehri kıyısında; Kara Çogdu boyunun avlanma alanı ise Tunkin Buryatlarının toprakları olan Aga (Oka) Nehri kıyısında bulunmaktadır. Çeptey boyunun avlanma yeri ise Biryusa Nehri’nin orta kısmındadır. Av vergisi İrkutsk şehrine gönderilir. Genellikle kürk hayvanları ile ödenen vergi halk tarafından ortak olarak ödenir.⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ A.g.e., s. 16-17.; s. 11.; s. 61.

⁴⁶⁵ A.g.e., s. 16.

Karagaslar, Nijneudinsk Bölge Komiserliğine bağlı beş *darga* (дарга-kabile reisi) ve bir *şulenga* (шуленга/улуг паш (великая голова) -büyük başkan) tarafından yönetilmektedirler. Dargalar, kendi halkından vergi toplamakta, bu vergileri ise şulengaya yani en büyük başkana vermektedirler. Şulenga ise aldığı vergiyi Nijneudinsk Bölge Komiserliği'ne teslim etmektedir. Karagaslarda 1890'lı yıllarda yılda bir defaya mahsus olmak üzere şulengaya 30 ruble, starşınaya 15 ruble, dargalara da 5 ruble maaş ödenmektedir. Şulenga, dargaların ve starşınaların en üstüdür. Starşına (старшина-boy beyi) ise kendi çadırında mahkeme kurmakla ve yargılama yapmakla yükümlüdür. Eğer suçlunun suçu büyük ise otuz kez; suçu küçük ise beş veya altı kez kırbaç cezasına çarptırılır. Karagaslar, kendi yöneticilerini kendileri seçerler. İdam cezası hiçbir zaman uygulanmaz. Karagasların toplumsal hayatında *suglan* (суглан) adını verdikleri ve Aralık ayında yapılan bu toplantılar önemli yer tutar. Bu toplantılarda halktan vergiler toplanır. 18-60 yaş arası herkes hazineye vergi olarak bir samur ödemekle yükümlüdür.⁴⁶⁶

Katanov, 19 Şubat tarihinde Bolşaya Biryusa Nehri'nin sol kıyısında derlediği gezi notlarında ise Karagaslara ait yedi adet bilmeceye yer vermiştir. Aynı bilmeceler Radlov'un eserinin 614-615. sayfalarında da aynı sıra ile yer almıştır. Bu bilmeceler şöyledir: Yırtıcı hayvanlar ağ toplar, düşmanlar ise orduyu. (ağ ile balık tutma); Akıyla sağlanır, karayla yok edilir. (beyazlar-diş; siyahlar-dil); Yemek için ağzı var, ancak midesi yok. (çadır ve baca); Tilki kürkünden şapkası olan ihtiyar, dağı aşar. (akşam güneşinin batışı); Al donlu at ve yağız at birbirini tırmalar. (al donlu at "ateş", yağız at, "kap kaçak" ve "tırmalamak", "alev" anlamına gelmektedir.); Ak saçlı ihtiyar dağın tepesinde oturur. (karlı ağaç kütüğü); Kementten ateş parladı. (tüfeğin ateşi)⁴⁶⁷. İlim adamının 19 Mart tarihli notlarında da iki bilmece bulunmaktadır: Bir akşamın altında kaynıyor dökme demir kazan. (karınca yuvası); Atın neden terliyor? - Üzerinde çok su taşıdım! Ağzın neden yağlı? - Şişman bir koyun yedim! (bıçak).⁴⁶⁸

İlim adamı, 25 Şubat tarihinde S. P. Tokaryov'un işlettiği Sergiyev madeni yakınlarında, Bolşaya Biryusa Nehri'nin sağ kıyısında Karagaslara ait 19 adet rüya

⁴⁶⁶ A.g.e., s. 8.; s. 17.

⁴⁶⁷ A.g.e., s. 22-23.

⁴⁶⁸ A.g.e., s. 89.

tabiri derlemiştir. Karagaslarda, rüyada ayı görmek, Rus görmek demektir. Büyük bir ayı görmek ise aksakallı, yaşlı zengin bir Rus'un oturacağına ve ekmek vereceğine; sonbaharda yağmur yağdığını görmek, sonbaharın çok sert, yağmurlu ve karlı geçeceğine; ilkbaharda kar yağdığını görmek, ilkbaharda su bolluğu olacağına; ateş görmek, birçok insanın hasta olacağına; bir Rus'tan çay, ekmek ve şeker almak, ertesi gün hayvan avlanacağına; ölmüş birini görmek mutsuzluğa; bir çocuğun doğduğunu görmek ayı ile karşılaşılacağına; bir kişiyi öldürdüğünü görmek birinin öleceğine; kuru bir ağacı kesmek yaşlı bir insanın; yaş ağacı kesmek ise genç bir insanın öleceğine; bir Uryanhaylı görmek Aza (şeytan)'nın geleceğine; bir başkasına yüzük vermek çocuğunun öleceğine; başkasından güzel bir yüzük almak erkek çocuğun; ince bir yüzük almak ise kız çocuğunun doğacağına; sel görmek insanların çok hastalanacağına; kavga eden iki kişiyi görmek bir insanın hastalanacağına; samur avlamak bir erkek çocuğun doğacağına; samur avlayamamak ise bir erkek çocuğun öleceğine; sincap avladığı görmek bir kız çocuğunun doğacağına; sincap avlayamamak kız çocuğunun öleceğine; ak bir hayvanı (vahşi geyiği) silahla öldürdüğünü görmek, hayvanı bir kerede avlayamamaya; bir Rus'tan ekmek aldığını görmek, hayvan avlamaya; okumuş bir yazıcı (kâtip) görmek ise mutlu olmaya ve sincap öldürmeye delalettir.⁴⁶⁹

Katanov'un 11 ve 22 Şubat tarihlerinde derlediği Karagaslara ait rivayetler de çok ilginçtir. Örneğin, bir şölen yemeği verildiği ya da genç bir kız evlendiği zaman ateş ruhundan merhamet dilemek için çadırın bacasına bir parça et ya da karaciğer atılmaktadır. Ava giden bir kişi Dağ ruhu için kurban kesmekte ve gömleğini yere dikilen bir direğe bağlamaktadır. Böyle yapıldığında Dağ ruhunun hayvan verdiğine ve kişinin mutlu olacağına inanılmaktadır. Eğer ava çıkan kişi yere bir direk dikmediğinde o kişinin hayvan avlayamayacağını düşünülmektedir. Direğin yanında dumanyıla şeytanı korkutup kaçırmayı için kutsal sayılan otlar yakılmaktadır. Bir kimse eğer balık avlayacak ise önce gömleğini nehir kıyısındaki bir direğe bağlamalı ve onun yanında da kutsal otlardan bir ateş yakmalıdır. Böyle yapıldığında su ruhunun ona balık vereceğine; ateş ısıklık çalarsa yani çıtırdarsa ateş ruhunun konuştuğuna; ateş

⁴⁶⁹ A.g.e., s. 45-46.

sabah ıslık çalarsa uzaklardan misafir geleceğine, akşam çalarsa Azanın yani şeytanın geleceğine inanılmaktadır. Ateşin ruhundan sakınmak için ateşe daha çok kutsal sayılan otları atmak gerekmektedir.⁴⁷⁰

Eserin giriş bölümünde de belirtildiği gibi Katanov, Karagas gezisi sırasında farklı tarihlerde 21 Şubat'ta üç; 22 Şubat'ta iki; 23 Şubat'ta yedi; 24 Şubat'ta iki; 25 Şubat'ta bir; 26 Şubat'ta bir; 4 Mart'ta bir; 6 Mart'ta iki; 16 Mart'ta iki; 19 Mart'ta beş; 20 Mart'ta dört ve 21 Mart'ta bir tane olmak üzere *uleger* (улегер) denilen yaklaşık 30 kadar masal derlemiştir.

Eserde yer alan masalların başlıkları şöyledir: *Сказка о водяном духе и рыбаке* (su ruhu ve balıkçı masalı) (s. 28.); *сказка об умном сестре и брате её* (akıllı kız kardeş ve onun erkek kardeşi masalı) (s. 28-29.); *сказка о человеке с коровьим носом* (inek burunlu adam masalı) (s. 29.); *сказка о человеке и волке* (adam ile kurt masalı) (s. 37-38.); *сказка о парне и ведьме* (delikanlı ile cadı masalı) (s. 38.); *сказка о народе Хюндумее и шамане* (Hündumey halkı ve şaman hakkındaki masal) (s. 41.); *сказка о народе Чогду и шамане* (Çogdu halkı ve şaman hakkındaki masal) (s. 41.); *сказка об одном жирном колдуне* (yağ bağlamış büyücü hakkındaki masal) (s. 41.); *сказка об одной птичке и 2 ворах* (bir kuş ve iki hırsız masalı) (s. 42.); *сказка о людях, умеющих принимать вид животных и неодушевленных предметов* (hayvanların ve cansız varlıkların suretine girebilen insanlar masalı) (s. 42.); *сказка об одном парне-сироте и дьяволе* (öksüz genç ile şeytan masalı) (s. 42-43.); *сказка об одном мальчике* (bir çocuk masalı) (s. 43.); *сказка об одном парне и водяном духе* (bir genç ve su ruhu hakkında masal) (s. 43-44.); *сказка об охотнике и горном духе* (avcı ve dağ ruhu hakkında masal) (s. 44.); *сказка о первом человеке* (ilk insan hakkında masal) (s. 45.); *сказка о худом человеке и плечной лопатке* (zayıf bir adam ve kürek kemiği hakkında masal) (s. 51-52.); *сказка о мудрой девице и царе* (bilge kız ile çar hakkında masal) (s. 55-56.); *сказка о Боге и бедняке-сироте* (Tanrı ile öksüz fakir adam hakkında masal) (s. 56-57); *сказка о Боге и 3 девицах* (Tanrı ve üç genç kız hakkında masal) (s. 57-59.); *сказка о происхождении медведя*

⁴⁷⁰ A.g.e., s. 11.; s. 36.

(ayının kökeni hakkında masal) (s. 67.); *сказка о Боге и дьяволе* (Tanrı ile şeytan hakkında masal) (s. 67-68.); *сказка о происхождении кости Чогду, кости Чептей и кости Сарыг Каи*(Çogdu, Çeptey ve Sarıg Kaş boylarının kökenleri hakkında masallar) (3 adet) (s. 87-88.)”; *сказка о подземном мире* (yeraltı dünyası hakkında masal) (s. 88.); *сказка о богатыре и 2 змеях* (kahraman ve iki yılan hakkında masal) (s. 88-89.); *сказка о Боге, дьяволе и ведьме* (Tanrı, şeytan ve cadı hakkında masal) (s. 89.); *сказка о людях с конскими копытами, о вечных людях и живой воде* (at toynaklı insanlar, ölümsüz insanlar ve yaşayan su hakkında masal) (s. 89-90.); *сказка о человеке и змее* (adam ve yılan hakkında masal) (s. 90-91.); *сказка о бурятском царе* (Buryat Çar hakkında masal) (s. 91.); *предание о древних карагасах и бурятах* (eski Karagaslar ve Buryatlar hakkında bir rivayet) (s. 92-93.). Bu masallar aynı sıra ile Radlov’un yukarıda adı geçen eserinin 618-658. sayfaları arasında da yer almıştır.

Masallar dışında sözlü edebiyat eserleri arasında eserde Karagasların iç dünyalarının zenginliğini yansıtan şarkılar ve *ır* (ыр) denilen dörtlükler (çetveroctişie) de bulunmaktadır. Eserde yer alan şarkıların ve dörtlüklerin geneline bakıldığında halk yaşantısı, sosyal ilişkiler, gelenek ve görenekler, doğa ve hayvan (özellikle geyik ve at) sevgisi, aşk, aile hayatı, iki sevgilinin ayrılığı gibi konuların işlendiği görülmektedir.

Şarkı söylemeyip de

Ne yapacaksın?

Oturmak ve şarkı söylemek gerek!

Konuşmayıp da

Ne yapacaksın?

Oturmak ve konuşmak gerek!

(Что станешь делать,

Если не будешь петь?

Надо сидеть и петь!

Что станешь делать,

Если не будешь разговаривать?

Надо сидеть и разговаривать!)⁴⁷¹

⁴⁷¹ A.g.e., s. 26.

Onunla tanışmak isterdim.

Ama ablasından korkuyorum!

Onunla yalnız yaşamak isterdim!

Ama annesinden korkuyorum.

(Я желала-бы встретить его

Да боюсь его старшей сестры!

Я желала-бы жить с ним вдвоем,

Да боюсь его матери!)⁴⁷²

Katanov, gezisi sırasında Karagasların etnografik ve folklorik bilgileri dışında onların demografik yapıları ve vergi sistemleri hakkında da bilgiler aktarmıştır. Eserin ikinci bölümü olarak adlandırabileceğimiz bu bölümde, Katanov, Nijneudinsk Bölge Komiseri V. P. Buksgevdin'in 17 Mart tarihinde kendisine vermiş olduğu 1882-1888 yılları arasında Karagaslara ait vergilendirme evraklarını değerlendirmiştir. Bu verilerden yola çıkarak; 1882 yılında Karagaslarda hane sayısı 231; erkek ve kadın nüfusu toplam 225 kişidir. 120 adet deri çadır bulunmaktadır. 51 at, 1.744 geyik ve 6 ata sahiptirler. Karagaslar, 1882 yılında 1.180 samur, 937 sincap, 328 geyik, 150 kızıl geyik ve 22 ayı avlamışlardır.⁴⁷³ 1883 yılında ise Karagaslarda erkek nüfusu 232; kadın nüfusu 225 kişidir. 119 adet deri çadır bulunmaktadır. 62 at, 1.725 geyik, 7 inek ve 166 adet köpeğe sahiptirler. Karagasların 1883 yılındaki avladıkları av hayvanları ise 722 samur, 2.882 sincap, 227 geyik, 89 kızıl geyik ve 45 ayıdan ibarettir. 1883 yılında 7 çocuk dünyaya gelmiş ve 12 kişi de hayatını kaybetmiştir. Ölümünün başlıca sebebi ise soğuk algınlığıdır.⁴⁷⁴

Katanov, 1884 yılına dair vergilendirme evraklarında samur, sincap, tilki, su samuru, ayı, tavşan, porsuk, karaca gibi hayvanların kürklerinin 1880-1882 yılları arasında değişen fiyat listelerini sunmuştur. Ayrıca 1884 yılının nüfus verilerine bakıldığında Karagaslarda erkek nüfusunun 205, kadın nüfusunun 202; deri çadır sayısının ise 100; at sayısının 55, geyik sayısının 1.766, inek sayısının ise 7 olduğu

⁴⁷² A.g.e., s. 39.

⁴⁷³ A.g.e., s. 69.

⁴⁷⁴ A.g.e., s. 71.

görülmektedir. Karagasların 1884 yılındaki avladıkları av hayvanları ise 757 samur, 3.178 sincap, 258 geyik, 116 kızıl geyik ve 68 ayı ve 21 keçiden ibarettir. 1884 yılında ölen kişi sayısı 8'i erkek 7'si kadın olmak üzere toplam 15 kişidir. 1883 kayıtlarına kıyasla erkek nüfus sayısı 7, kadın nüfus sayısı ise 23 kişi azalmıştır.⁴⁷⁵ 1885 yılı kayıtlarında erkek nüfusunun 228, kadın nüfusunun ise 198 olduğu görülmektedir. 55 at, 1.334 geyik vardır. Karagasların 1885 yılındaki avladıkları av hayvanları ise 313 samur, 2.075 sincap, 260 geyik, 17 kızıl geyik ve 18 ayıdan ibarettir. 1885 yılında ölen kişi sayısı 9'u erkek 3'ü kadın olmak üzere toplam 12 kişidir.⁴⁷⁶ 1886 yılı kayıtlarında erkek nüfusunun 219, kadın nüfusunun ise 204 olduğu görülmektedir. 42 at, 1.467 geyik, 6 inek ve 159 köpek bulunmaktadır. Karagasların 1886 yılındaki avladıkları av hayvanları ise 736 samur, 325 sincap, 280 geyik, 108 kızıl geyik ve 25 ayıdan ibarettir. 1886 yılında ölen kişi sayısı 9'u erkek 3'ü kadın olmak üzere toplam 12 kişidir.⁴⁷⁷ 1887 yılı kayıtlarına bakıldığında ise erkek nüfusunun 224, kadın nüfusunun ise 202 olduğu görülmektedir. 33 at, 1.118 geyik, 6 inek ve 147 köpek bulunmaktadır. Karagasların 1886 yılındaki avladıkları av hayvanları ise 332 samur, 1.621 sincap, 249 geyik, 70 kızıl geyik ve 9 ayıdan ibarettir.⁴⁷⁸ 1888 yılı kayıtlarında da erkek nüfusunun 219, kadın nüfusunun ise 197 olduğu görülmektedir. 39 at, 984 geyik, 6 inek ve 119 köpek bulunmaktadır. Karagasların 1886 yılındaki avladıkları av hayvanları ise 386 samur, 2.820 sincap, 251 geyik, 79 kızıl geyik ve 22 ayıdan ibarettir.⁴⁷⁹

Katanov 24 Mart 1890 tarihinde Kamasinlerin yaşadığı Kan Nehri'nin sol kıyısında bulunan Kansk şehrine gelmiştir. İlim adamı buraya geliş sebebini “*Bir Türk kabilesi olan Kamasinler hakkında bilgiler toplamak için geldim.*” diyerek belirtmiştir.⁴⁸⁰ Fakat Kamasinlerle ilgili bilgiler sadece 1890 yılı demografik verilerini içermektedir. Kansk şehrinde üç gün kaldıktan sonra Katanov 27 Mart 1890 tarihinde tekrar Minusinsk'e dönmüştür.

⁴⁷⁵ A.g.e., s. 75.

⁴⁷⁶ A.g.e., s. 77.

⁴⁷⁷ A.g.e., s. 80.

⁴⁷⁸ A.g.e., s. 83.

⁴⁷⁹ A.g.e., s. 86.

⁴⁸⁰ A.g.e., s. 93.

Günümüzdeki adıyla Tofalar, Rusya Federasyonu içerisinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Türk halklardan biridir. 1925 yılına kadar Tofaların sayısı 400-500 kişi iken, 2010 nüfus sayımında Tofaların toplam nüfusu 762'ye yükselmiştir.⁴⁸¹ Katanov'un bu eseri, XX. yüzyılın başlarında başta Karagaslar olmak üzere Güney Sibirya coğrafyasında birlikte yaşadıkları diğer halkların da özellikle kültürel yapıları, etnik ve demografik yapıları hususunda yapılacak çalışmalar için çok önemli bilgiler sunan değerli bir kaynaktır. Eserde, Karagasların sözlü kültür eserleri toplu bir şekilde ele alınmıştır. Katanov'un yaklaşık 130 yıl önce sahadan elde ettiği verilerle ürettiği bu ilmî çalışması, Karagasların sözlü edebiyat geleneğinin incelenmesi açısından bugün de değerini korumaktadır.

2. 2. Türk Kabileleri Arasında

- *Среди Тюркских Племен*, Известия Русс. Геог. Общ., Том XXIX, Санкт Петербург, Тип. А. С. Суворина, 1893, 23 с. (s. 519-541.)
- *Sredi Tyurkskih Plemen*, İzvestiya Russ. Geog. Obşç., Tom XXIX, St. Petersburg, Tip. A. S. Suvorina, 1893, 23 s. (s. 519-541.)

Katanov, *Türk Kabileleri Arasında* adlı bu eserini ilk olarak 19 Mayıs 1893 tarihinde İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin genel oturumunda tebliğ olarak sunmuştur. Daha sonra bu tebliğ, 1893 yılında cemiyetin yayın organı olan *İzvestiya*'nın XXIX. cildinde yayınlanmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 23 sayfadır. İncelemesini yaptığımız orijinal eserin ilk kısmında Katanov'un *1890 Yılında Karagaslara Gerçekleştirilen Gezi* (Poezdka k Karagasam, 1891) adlı çalışması da yer almıştır. Eser, giriş bölümü dışında altı alt başlıktan meydana gelmiştir. Eserde önsöz, kaynakça ya da dizin gibi bölümler yer almamıştır. Eser, Katanov Kütüphanesi'nde **K 2447** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

⁴⁸¹ Yılmaz, **Rusya'da Kimler Yaşıyor?: Rusya Federasyonu Etnik Atlası**, s. 24; s. 419.

Katanov, giriş kısmında, eserde aktarılan bilgileri 1889-1892 yılları arasında İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti ve Rusya Bilimler Akademisi tarafından Türk kabilelerini etnografik ve dilbilimsel açıdan incelemek için görevlendirildiği ilk ilmi gezisi sırasında derlediği bilgisini vermiştir. Daha sonra alt başlıklar halinde sırasıyla *Uryanhaylar*, *Karagaslar*, *Kazak Kırgızları*, *Sartlar*, *Çin*, *Aksu*, *Lobnor*, *Loguçen*, *Hami* ve *Minusinsk Tatarlarının* yaşam tarzlarını ve sözlü eserlerini detaylı bir şekilde inceleyeceğini açıklamıştır.⁴⁸²

Katanov, birinci alt başlıkta (s. 2-4.) günümüzde Tuva Türkleri olarak bilinen, XIX. yüzyılın sonlarında Bey-Hem, Ulug-Kem ve Bom-Kemçik Nehirlerinin vadilerinde göçebe olarak yaşayan, hayvancılık ve tarımla uğraşan *Uryanhaylar*'ın yaşam tarzları, inançları, defin törenleri, şaman ayinleri, efsaneleri ve bilmeceleri hakkında bilgiler vermiştir. Katanov, bu eserinde Uryanhaylar ile ilgili vermiş olduğu bu bilgileri, *Uryanhay Topraklarından Notlar (İmparatorluk Bilimler Akademisi ve İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Emriyle 1889 Yılında Gerçekleşen Gezinin Günlüğü)* adlı eserinde daha detaylı bir şekilde yazmıştır. *Türk Kabileleri Arasında* adlı eserden Uryanhaylarla ilgili aktarılanlara göre, XIX. yüzyılın sonunda Uryanhayların nüfusu 45.000 civarındadır. *Uherida (yxeyuda)* denen sancak beyleri tarafından yönetilirler. Şamanizm'i benimsemişlerdir. Tedavi olmak için genellikle şamanlara başvururlar. Ölülerini toprağa gömmezler. Onları genellikle Lamaların gösterdikleri yüksek tepelere bırakırlar. Uryanhaylı şamanlar ayıları insanların atası, toprağın ve suyun efendisi, zayıfların koruyucusu olarak görürler. Bu sebeple de ayıya özel bir saygı duyarlar. Uryanhaylar arasında var olan bir efsaneye göre; ayı önceden bir insanmış. Çok fazla votka içip hareketsiz kaldığı için ayıya dönüşmüş. Başka bir efsaneye göre ise eskiden iki tane insan varmış: kadın ve erkek. Bunlar kürklerini ters giyerek Erlik (şeytan) olmak istemişler. Bunun için Erlik Han onları ayıya dönüştürmüş ve yeryüzüne kovmuş.⁴⁸³

Uryanhaylı şamanlara göre insanlara sürekli kötülük eden üç kötü ruh vardır. Bunların isimleri *Aza* (Аза), *Albis* (Албыс) ve *Çulbus* (Чулбыс)'tur. Rivayete göre, Aza, insanları aldatmak için insan, tilki, kasırga suretine bürünür ve şaman ayinlerinin

⁴⁸² Katanov, *Sredi Tyurkskih Plemen*, s. 1-2.

⁴⁸³ Katanov, *a.g.e.*, s. 3.

yapılmadığı bir çadıra girmiş. Eğer kasırgaya 2-3 kez tükürülürse, kötü ruh Aza hiçbir zarar veremezmiş. Albıs ise önceden evlenmek isteyen genç bir kız imiş. Bu kötü ruh sadece erkeklere zarar verir, kayalık ve kumluk yerlerde yaşarmış. Çulbus ise hem insanlara hem de hayvanlara zarar verirmiş. Şamanlar, kötü ruh Çulbus'un bakırdan bir burnu ve alnının ortasında bir gözü olduğunu, onun dağlarda ve mağaralarda yaşadığını söylermiş.⁴⁸⁴

Uryanhaylar, ayı etini ve lota balığını yemezler. Çünkü lota balığını da insan olarak kabul ederler. Bir efsaneye göre, tütün için bir kadın bir gün kocasına çok kızmış ve ağzındaki tütün çubuğuyla suya atlamış. Şeytan da onu kucağına almış ve onu lota balığına çevirmiş. Uryanhayların büyük bir kısmı diğer balıkları da yemezler. Çünkü onları su ruhunun halkı olarak görürler. Uryanhaylar, lota balığını genellikle ilaç yapımında kullanırlar. Uryanhaylar yemin ederken, konuşmalarında ayıya, kurda, köpeğe ve lota balığına yer verirler. Bir kişi yemin ettiği sırada ayı, kurt ve köpek başı, ok ucu ve bıçağın keskin yüzünü yalamak zorundadır. Boş ve yalan yere yemin edilmez. Edildiğinde kişinin hiçbir zaman hayvan avlayamayacağına inanılır.⁴⁸⁵

Uryanhayların dinî inanışlarına göre, gökyüzü on sekiz kattan oluşur. On sekizinci katta yeryüzünün hâkimi Maydır-purhan yaşar ve buradan yeryüzünü seyreder. Yedinci katta ise büyük bir ejderha oturur. Ejderhanın homurtusu ile gök gürültüsünü, kuyruğunu sallayarak ise şimşeği çıkardığına inanılır. Katanov'a göre, ejderha inancı Uryanhaylara Moğollar aracılığıyla Çinlilerden geçmiştir. Katanov'un Uryanhay bilmecelerine verdiği örneklerden bazıları ise şöyledir:

- *Bir kavak ağacında on iki dal ve üç yüz altmış tane yaprak vardır. (Bir yıl)*
- *Otuz iki tane beyaz at bir iptе durur, onların ortasında bir direkte sarı bir tay bağlıdır. (Diş ve dil).*⁴⁸⁶

Çalışmanın ikinci alt başlığında günümüzde Tofalar/Tofa Türkleri olarak bilinen Karagasların yerleşim bölgesi, nüfusları, defin ve kurban törenleri, inançları, rüya tabirleri ve masalları hakkında bilgiler aktarılmıştır. Bu bölümde özet olarak sunulan bilgiler *1890 Yılında Karagaslara Gerçekleştirilen Gezi* adlı eserde daha

⁴⁸⁴ A.g.e., s. 4.

⁴⁸⁵ A.g.e., s. 3-4.

⁴⁸⁶ A.g.e., s. 4.

detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Katanov'un aktardığı bilgiler doğrultusunda, İrkutsk şehrinde Uda, Agul ve Biryusa Nehirleri'nin üst kısımlarında göçebe bir hayat süren Karagaslar, avcılık ve ren geyiği yetiştiriciliği ile uğraşırlar. Uryanhay halkı ile aynı dili konuşurlar. 1889 yılında nüfusları 416 kişidir. Resmî olarak Hristiyan olmalarına rağmen günlük hayatta şamanlık geleneklerini uygularlar. Nikâh, vaftiz ve cenaze törenleri her yıl 6-10 Aralık tarihleri arasında yılda bir kez olmak üzere Nijneudinsk yakınlarındaki Rubahin Nehri kıyısında rahipler tarafından yapılır. Karagaslarda öteki dünyanın gerçek hayatın devamı olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu sebeple ölen kişi kıyafeti ve günlük hayatta kullandığı eşyalarıyla birlikte gömülür. Ölü için verilen ölü aşında hayvanların kemikleri kırılmadan ateşte yakılır. Karagaslı şamanlar da eşyaları ile birlikte başı batıya, ayakları doğuya gelecek şekilde gömülürler. Kötü ruhlar (ateş, su ve dağ) adına genellikle at veya geyik gibi hayvanlar kurban edilir. At genellikle bir insan hastalandığında kurban edilir. Tören sırasında atın veya geyiğin yelesine ve kuyruğuna beyaz, siyah ve sarı bez parçaları bağlanır. Daha sonra ise şaman, hayvan için kutsal sayılan otları yakarak tütsü yapar. Bu kutsanmış ata yalnızca sahibi binebilir. Ata ya da geyiğe yabancı biri binerse, atın ya da geyiğin öleceğine inanılır. 18 yaşından küçükler ve sinirli olan kişiler ise şamanlık yapamazlar.⁴⁸⁷

Karagaslar balık yakalayacakları zaman ise nehir kıyısındaki bir ağaca bez bağlarlar. Su ruhunun kendilerine daha bol balık vermesi için ağacın etrafında kutsal sayılan otlardan tütsü yakarlar. Ateşin ruhundan merhamet ve af dilemek için ateşe dört parça et ve yağ atarlar. Eğer ateş ıslık çalarsa yani çıtırdarsa, bu ateşin ruhunun ses verdiği anlamına gelir. Ateş sabahleyin ıslık çalarsa, uzaktan misafirin; akşam ıslık çalarsa, bu da şeytanın geleceğine işarettir. Şeytanın gelmemesi ve zarar vermemesi için ateşe daha fazla kutsal ot atılması gerekir. Ayrıca şamanların fal bakarak kaybolan eşyaları bulma yetenekleri vardır. Fal bakmak için şaman herhangi bir hayvanın kürek kemiğini alır ve onu güçlü bir ateşe atar. Eğer kemik kararır ve çatlırsa, şaman kemiğin üzerindeki çatlaklardan kaybolan eşyanın nerede olduğu tahmin eder. Uryanhaylar gibi Karagaslar da şaman dualarında *dede* olarak adlandırdıkları ve su ruhundan daha güçlü saydıkları Ayı'yı çağırırlar. Bir efsaneye göre; eskiden iki kardeş varmış. Bu iki kardeş çok fazla göle sahipmiş. Bir gün bu kardeşler kavga etmişler ve birbirlerine

⁴⁸⁷ A.g.e., s. 4-5.

küsmüşler. Büyük kardeş ayıya dönüşmüş, küçük olan ise insan olarak kalmış. Karagaslar da bu küçük kardeşten türeyip geldiklerine inanmaktadırlar.⁴⁸⁸

Katanov'a göre, Karagaslar doğa olaylarını da çok ilginç bir şekilde yorumlamışlardır. Karagaslar ay tutulmasının, cadının ayı insanlardan uzaklaştırmak istediği için ayın üstünü kapatmasından meydana geldiğine inanırlar. Cadıyı korkutmak ve ondan ayı geri almak için ise ateş ederler ve ürkütücü sesler çıkartırlar. Eğer gökyüzünde oturan Tanrı konuşmaya başlarsa, bundan gök gürültüsü meydana gelir. Tanrı yeryüzüne indiğinde ve kötü ruhları kovaladığında ise onun oklarından çıkan ateşlerden şimşekler oluşur. Şeytan bir yıldızı kendine doğru çektiğinde yıldız kayacağına inanılır. Güneş tutulması ise birçok insanın öleceğine ve çiçek hastalığına işaretir. Karagaslar, çiçek hastalığını, kızamığı ve sıtmayı şeytanın getirdiğine inanırlar.⁴⁸⁹

Karagasların oldukça ilginç masalları da bulunmaktadır. Bu masallar arasında ise *сказка о богатырях, которых из беды выводят дочери* (kızlarını felaketten kurtaran bahadırlar hakkında masal); *сказка о топоре, который сам строит избу* (kendine kulübe yapan balta hakkında masal); *сказка о железной палке, избивающей 300 солдат* (300 askeri öldüren demir sopa hakkında masal); *сказка о мешке, из которого высыпаются разные яства* (içinden çeşitli yiyecekler çıkan torba hakkında masal); *сказка о 3 братьях, из которых младший, считающийся дураком, делается счастливее других братьев и женится на царице* (küçük kardeşin aptal olduğu ve prensesle evlenip diğerlerinden daha mutlu olan üç kardeş hakkında masal); *сказка о 3 братьях, нашедших себе невест стрелами, пущенными в разные стороны* (farklı yönlerde ok atarak kendilerine eş bulan üç kardeş hakkında masal) en çok bilinenleridir.⁴⁹⁰

Katanov, Karagasların rüyalarını nasıl yorumladıklarına da kısaca değinmiştir. Karagaslar, rüyada ayı görmenin bir Rus'u görmeye; Rus'tan çay, şeker ve ekmek

⁴⁸⁸ A.g.e., s. 6.

⁴⁸⁹ A.y.

⁴⁹⁰ A.g.e., s. 7.

almanın çok sayıda kürk hayvanını öldürmeye; bir Uryanhaylı görmenin ise şeytan ile karşılaşmaya delalet olduğuna inanmaktadırlar.⁴⁹¹

Katanov, üçüncü alt başlıkta ise *Rus Kazak Kırgızlarının* yaşamları, inançları, masalları ve atasözleri hakkında bilgiler aktarmıştır. Bu bilgilere göre; Rus Kazak Kırgızları, Rus nahiye ve kaza yöneticileri tarafından yönetilirler. Hayvan yetiştiriciliği ile uğraşırlar. Müslüman olan Rus Kazak Kırgızları, İmam Hanefi'nin öğretilerini uygularlar. Oldukça ilginç halk inanışları vardır. Örneğin, humma hastalığının insan vücuduna yerleşen yaşlı ve kötü bir ruhu olduğuna ve bu hastalığın beyaz gözlü at ya da bir Rus gördüğü zaman insan vücudundan ayrıldığına; kötü ruhların genellikle rutubetli yerlerde yaşadıklarına; karlar eriyip kuşlar uçup gittiğinde insanların bedenlerine yerleştiklerine; kötü bir ruhun genellikle ev keçisi suretine bürünerek sık sık bozkırda dolaştığına inanırlar. Bu yüzden Arapça dua bilmeyen Rus Kazak Kırgızları bozkırda tek başına dolaşan ev keçilerinden korkarlar. Bu kötü ruhlar çocuk ve yetişkin insan suretine de girebilirler. Ayrıca şeytanın tecrübesiz insanları kendi ağına çekmek için ateş yaktığını düşündükleri için bozkırda tek başına yanan ateşten korkarlar. Her avlunun, hayvanın ve suyun hem kendi ruhu hem de koruyucu bir ruhu olduğuna, dünyayı mavi bir öküzün taşıdığına ve bu öküzün dünyayı diğer boynuzuna geçirdiği sırada depremin meydana geldiğine inanırlar. Rus Kazak Kırgızlarının, kadınlar, kötü adamlar ve boş konuşmalar hakkındaki atasözleri de oldukça ilginçtir ve hala günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. Bu atasözlerinden bazıları şunlardır:

- *Надейся лучше на собаку, чем на жену, которая может изменить тебе.*
- (Köpeğe karından daha çok güven. Seni aldatabilir.)
- *У женщины волосы – длинные, ум – короткий.*
- (Kadının saçı uzun, aklı kısadır.)
- *Если потрепешься около котла, то пристанет к тебе сажка; если познакомишься с худым, то пристанет к тебе зло.*
- (Eğer tencerenin yanına otursan üzerine kurum, kötü adamla tanışırsan kötülük bulaşır.)

⁴⁹¹ A.y.

- *Если будешь сватом собаке, то будешь пировать на навозе.*
- (Köpeğe dünür olursan, gübre içinde ziyafet çekersin.)
- *Когда нет собаки, и свинья лает на дворе; когда нет судьи, и раб судит народ.*
- (Köpeğin olmadığı zaman avluda domuz avlar. Hâkim olmadığı zaman köle halkı yargılar.)
- *Многословие не бывает кладью для осла, т.е. говори, сколько хочешь.*
- (Boş laf eşek için yük değildir, istediğin kadar konuş.)⁴⁹²

Katanov, dördüncü alt başlıkta ise Semireçye bölgesinde ve Tarbagatay civarında, Hokand, Taşkent, Semerkand, Namangan, Andican ve Margilan şehirlerinde yaşayan *Sartlar*'dan kısaca bahsetmiştir. Katanov'un belirttiğine göre, Sartlar, XIX. yüzyılın sonlarında Orta Asya topraklarında Rusların himayesinde yaşamışlar; ticaretle, meyvecilikle ve ipek böceği yetiştiriciliğiyle uğraşmışlardır. Katanov, onların dilsel materyallerinin, fetihleri hakkındaki şiirlerinin oldukça ilginç olduğunu, masallarının, atasözlerinin, rüya tabirlerinin ve şarkılarının Çin Tatarlarının sözlü halk edebiyatı eserlerine benzediğini ve şiirlerinde genellikle yöneticilerin korkaklıklarından ve savaş kahramanlarının cesaretlerinden bahsedildiğini dile getirmiştir.⁴⁹³

Katanov, eserin beşinci alt başlığında ise Aksu, Loguçen, Turfan ve Hami şehirlerinde yaşayan *Çin Tatarları*'nın günlük yaşamları hakkında bilgiler vermiştir. Katanov'un aktardığına göre, 1890'lı yılların başında Çin Tatarları, meyvecilik, ipek böceği yetiştiriciliği ve dokumacılık ile uğraşmışlardır. Çin'de yaşayan bütün Tatar nüfusu o dönemde 425.000 civarındadır. Çin Tatarlarının çoğu İslam dinine mensuptur. Sünni mezhebinden olan Çin Tatarları, İmam Hanefi'nin öğretilerini benimsemişlerdir.⁴⁹⁴

Katanov, Aksu şehrinde iken bu şehrin sakinleri ile ilgili olarak kendi lehçelerinde birçok şiir, masal ve yabancılar için yazılmış Çin kanunlarının

⁴⁹² A.y.

⁴⁹³ A.g.e., s. 7-8.

⁴⁹⁴ A.g.e., s. 9.

tercümelerini derlermiştir. Katanov, Aksu Tatarlarının masallarının Sartların ve Kazak Kırğızlarının masallarına benzediği dile getirmiştir. Bu masalların en bilinenleri ise *сказка о дружбе гуся с лягушкой* (kazın kurbağa ile dostluğu hakkında masal), *сказка о дружбе мухи и лягушки с комаром* (karasineklerin ve kurbağanın sivrisinek ile dostluğu masalı), *сказка о коварствах лисицы, надувающей всегда простякаволка* (saf yürekli kurdu her zaman aldatan tilkinin kurnazlıkları hakkında masal)’dır. Aksu Tatarlarının masallarında insanların dostları genellikle köpek, kedi, karınca, sıçan, fare ve yılan gibi hayvanlar; düşmanları ise yaşlı büyücüler ve kötü ruhlardır. Masallardaki büyücüler ise insanların etleri ve kanları ile beslenen yedi başlı cadı Yalmanuz’a yardım etmektedirler. Bu cadıya *Calmanuz-Kempir* adıyla Kırğız masallarında da rastlanmaktadır. Aksu, Hoten, Kaşgar ve Bay şehirlerindeki Tatarlar ise Türkistan’da genellikle şarkıcı ve müzisyen olarak tanınmaktadırlar. Ayrıca bu şehirlerde şiir okuyarak dilenen dilenciler de bulunur. Dilenciler dilenirken “*Allah güzelliğini ay gibi aydınlatsın.*”, “*Allah dilencileri unutmayanlara merhamet eder.*”, “*Allah senin dualarını kabul etsin ve mutluluğun ebedi olsun.*” gibi güzel sözler dile getirmektedirler. Aksu Tatarları da dünyanın bir öküzün tek boynuzu üzerinde durduğuna inanmaktadırlar.⁴⁹⁵

Katanov, *Turfan Tatarlarıyla* ilgili olarak ise şu bilgileri aktarmıştır: Turfan Tatarlarının sözlü halk edebiyatı örnekleri arasında 1862-1877 yılları arasında Çin’de meydana gelen Dungan isyanı ve hayvanlarla ilgili hikâyeler, bayramlarda evlerde söylenen Hz. İsa ve peygamberler hakkında şiirler yer almaktadır. Turfan Tatarlarının masallarında genel olarak yaban domuzu, örümcek, karga, papağan, martı, eşekarı, kaplumbağa, tavşan, akrep, baykuş, bukalemun gibi hayvanların önceden insan olduğu ve hepsinin çeşitli suçlardan dolayı hayvana dönüştükleri anlatılmaktadır.⁴⁹⁶

Turfan Tatarlarının tedavi yöntemleri de oldukça ilginçtir. Örneğin, çocuk sahibi olmak isteyen ve çocuğu olmayan bir kadın misk ve karanfilden oluşan bir karışımı ya da kurdun, karganın ve kırmızı koyunun ödünden hazırlanmış bir karışımı içmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ A.g.e., s. 9-10.

⁴⁹⁶ A.g.e., s. 10.

⁴⁹⁷ A.y.

Katanov, Turfan Tatarları ile ilgili uzun yıllardır var olan bir geleneğini de aktarmıştır. Bu geleneğe göre, Çin İmparatorluğu'ndaki memurlar şehirden ayrılırken kendi potinlerini anı olarak şehre bırakırlarmış. Eğer bu memur adaletli ve saygın biri ise halk ona saygısını ve hürmetini göstermek için bu Çinli memuru şehrin çıkış kapısına kadar uğurlar ve o memurdan şehre bir eşyasını anı olarak bırakmasını isterlermiş. O memur da potinlerini çıkarır ve şehre anı olarak bırakmış. Turfan halkı bu potinleri *Adalet Potini* (башмаки правосудия) olarak adlandırır ve tahta bir kafes içinde şehir kapısına koyarlarmış.⁴⁹⁸ Katanov'un adalet potinlerini konu alan bir eseri bulunmaktadır. Bu çalışma, *Doğu Türkistan Tatarlarının (Türklerinin) Adalet Potinleri Hakkında Hikâyeleri ve Çarlık Belgelerinin Kabulüne Dair* (Rasskazı tatar (tyurkov) Vostochnogo Turkestana o başmakah pravosudiya i o vstreçe tsarskoy bumagi) adıyla 1896 yılında *Deyatel* adlı dergide yayınlamıştır.

Katanov'un beşinci alt başlıkta ele aldığı bir diğer Doğu Türkistan sakini ise *Lobnor Tatarları*'dır. Katanov, Lobnor lehçesinin Aksu ve Turfan sakinlerinin lehçelerine benzediğini dile getirmiş ve onlarla ilgili bir geleneği aktarmıştır. Bu gelenekte, Lobnor Tatarları yabancıları aralarına ancak temizlendikten sonra kabul ederlermiş. Öncelikle kutsal otlardan ve akpelin otundan bir ateş yakarlar ve yabancıyı bu ateşin üzerinden 41 kez atlatırlarmış. Ancak bu şekilde yabancıların temizlendiklerine inanırlarmış. Ayrıca bulaşıcı hastalıklardan çok korkan Lobnor Tatarları cüzzam ya da çiçek hastalığına yakalanan birini çadırı ile birlikte yakarlarmış. Ayrıca Lobnor Tatarları yemin ederken tırnaklarını yalar ya da farklı yerde yanan yedi ateşin üzerinden atlatırlarmış.⁴⁹⁹

Katanov eserine *Loguçen Tatarlarının* sözlü halk edebiyatı örneklerinden masallara yer vererek devam etmiştir. Katanov'un belirttiği üzere, Loguçen Tatarlarına ait masallardan bazılarının isimleri şöyledir: *сказка о говорящем соловье и молчаливом царевице* (konuşan bülbül ve sessiz prens masalı); *сказка о хорошем и худом человеке* (iyi ve kötü adam hakkında masal); *сказка о дружбе собаки с курицей* (köpek ile tavuğun dostluğu masalı); *сказка о плешивом мальчике и злой его мачихе* (keloğlan ve üvey annesi hakkında masal); *сказка о лисице, обманувшей*

⁴⁹⁸ A.g.e., s. 10-11.

⁴⁹⁹ A.g.e., s. 11.

одного нищего (bir fakiri aldatan tilki hakkında masal); *сказка о дружбе одного бедняка со злыми духами* (fakir bir adamın kötü ruhlarla dostluğu hakkında masal); *сказка о трудолюбивом муравье и курице, носившей золотые яйца* (çalışkan karınca ve altın yumurtlayan tavuk hakkında masal); *сказка о богатыре, не могшем победить 9 глупцов* (dokuz aptalı yenemeyen bahadır hakkında masal); *сказка о похождениях двух воров-дневного и ночного* (gececi ve gündüzcü iki hırsız hakkında masal).⁵⁰⁰

Katanov’a göre, Loguçen Tatarlarının doğa olaylarını yorumlama şekilleri de oldukça ilginçtir. Loguçen Tatarları gök gürültüsünün kötü ruhlu kasırgayı melekler gökyüzüne kovaladıkları ve arkasından bağırarak için meydana geldiğini düşünmektedirler. Onlar için karga, yarasa ve guguk kuşu kehanet getiren kuşlardır. Örneğin, karganın iki defa ötmesi mutlu bir haberin geleceğinin işaretidir. Baş ve mide ağrısı ile çiçek hastalığını geçirmek için ise ilginç tedavi yöntemleri de vardır. Evlerinin duvarlarında Çince ve Tatarca yazılmış tedavi yöntemlerinin yazılı olduğu levhalarda kadın, erkek ve çocuk hastalıklarının, umutsuz aşktan aklını kaybedenlerin, cin çarpmalarının ve sara hastalığının iyileştirildiğinden bahsedilmektedir. Loguçen Tatarlarında yanmış kürek kemiği, nohut taneleri, küçük taş parçaları ve Kur’ân ile bakılan çeşitli fal yöntemleri de mevcuttur.⁵⁰¹

Loguçen Tatarlarının rüya tabirleri, bilmece ve atasözleri de oldukça ilginçtir. Örneğin, rüyada bülbül görmek, bir güzele âşık olmak; Çinli görmek ise toplum tarafından saygı görmek anlamına gelmektedir. Loguçen Tatarlarına ait bilmece ve atasözlerinden bazıları ise şöyledir:

Bir göl kenarında kara kamışlar büyür. (Kırpıklar); Attan yüksek, köpekten alçak. (Eyer); Kadının kolu uzun, akli kısadır.; Köpek sadıktır, kadın hain.; Hayırsız dosttan tüten ocak daha iyidir.; Dostun eskisi, giysinin yenisi makbuldür.⁵⁰²

Katanov, Loguçen Tatarları’ndan sonra *Hami Tatarlarının* rüya tabirlerini, atasözlerini, masallarını, hikâyelerini ve ibadetlerini örneklerle açıklamıştır. Hami

⁵⁰⁰ A.y.

⁵⁰¹ A.g.e., s. 12.

⁵⁰² A.g.e., s. 13.

Tatarlarının günlük yaşamlarında sıklıkla başvurdukları ev idaresi kitabı, rüya tabirleri, çiçek aşısı yapma kuralları, ipekçilikte kurtlara ve zararlı böceklerle karşı mücadele yöntemleri ve vergi affı kanunu gibi elyazması kitaplarının olduğunu dile getirilmiştir.⁵⁰³ Hami Tatarlarına göre, rüyada dinî emirlerin yerine getirildiğinin görülmesi, refaha; putperestlik ile ilgili rüya görülmesi mutsuzluğa işarettir. Kur'ân'ı görmek sıkıntılardan kurtulmaya; put görmek ise isyana delalettir. *Из дешёвого мяса не будет хорошего навару* (ucuz etin yahnisi iyi olmaz); *если хочешь пользоваться почетом, не говори много, а если хочешь быть здоровым, не ешь обильно* (saygı görmek istiyorsan az konuş, sağlıklı olmak istiyorsan çok yeme!) gibi deyişler de Hami Tatarlarına ait atasözleridir.⁵⁰⁴

Katanov, Hami Tatarlarına ait masalların da dikkat çekici olduğunu, bu masallarda başrolü oynayanların daha çok Hızır Peygamber ve Rusların Baba Yaga'sına benzeyen *Cadı Yalmanuz* olduğunu dile getirmiştir. Hami Tatarlarının sözlü halk eserleri arasında Çin Tanrılarının mucizelerinin bahsedildiği, İskandinav ve Almanların masallarına benzeyen hayvan masallarının da olduğu, bu masallarda uçan halı, görünmezlik kalpağı ve sihirli sofraya örtüsü gibi nesnelere sıkça rastlanıldığından bahsetmiştir. Ayrıca Hami Tatarlarının *Özlü Sözler* olarak adlandırılan kitaplarında eski İncil'den kehanetler, coğrafya, istatistik ve dinî gelenekler hakkında bilgilerin olduğunu da yazmıştır.⁵⁰⁵

Katanov eserine Hami şehri yazarlarının yaptıkları cennet ve cehennem tasvirlerini anlatarak devam etmiştir:

“Cennet sekiz bölümden oluşur. Birinci bölüm kırmızı safirden, ikinci bölüm gümüşten, üçüncü bölüm yakuttan, dördüncü ve beşinci bölüm ışıktan, altıncı bölüm altından, yedinci ve sekizinci bölüm ise zümrüitten oluşur. Cennet, yedinci göktedir. Her bölümün yedi kapısı vardır. Bu kapıları biri kristal, diğeri zümrüttür. Bu kapılar arasındaki mesafe doğu ile batı arasındaki mesafe kadardır. Her kapıda şöyle yazılıdır: “Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir diyeni cennete yükseltiriz.” Cennet binalarının tuğlaları altından, gümüşten ve yakuttan yapılmıştır. Harcı ise misk ve küçük incilerle karılmıştır. Cennet ağaçları safrandır. Meyve ağaçlarının bazıları büyük, bazıları küçüktür. Ağaçların gövdeleri gümüş, yakut ve pırlantadır. Dalları ise kırmızı, mavi, yeşil ve sarıdır. Ne

⁵⁰³ A.g.e., s. 14-15.

⁵⁰⁴ A.g.e., s. 15.

⁵⁰⁵ A.g.e., s. 16.

kadar meyvesi yense de hiç tükenmez. Nehirleri süten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Cennete giren her inanan altın, gümüş, yakut ve safirden yapılmış yetmiş farklı saray alır. Her sarayın etrafı bir aylık yoldur. Her sarayın bin odası vardır. Her odada bin taht, her tahtta iki yatak, iki yastık ve yetmiş bin Huri vardır. Bunlar her nesilden yetmiş bin tane nazik, beyaz ve güzel kızlardır. Bu güzellerden bir tanesinin tırnağının parlaklığı bütün yeryüzünü doğudan batıya kadar kör edebilir.

Cehennem tasviri ise şöyledir: Cehennem yedi bölümden oluşur. Cehennemin bir bölümü ateşten oluşur. Bu ateşin etrafını ancak beş bin yılda dolaşmak mümkündür. Bin avlusu vardır. Her avluda on bin ev vardır. Her evde on bin çeşit farklı acı vardır. Bu ateşin küçük bir kıvılcımı dahi yeryüzünü doğudan batıya kadar yakabilir. Bu bölüme Allah'a dua etmeye üşenenler, oruç tutmayanlar ve emirleri yerine getirmeyenler gireceklerdir. Cehennemin ikinci bölümünün etrafı dört yüz yıllık bir yoldur. Bu yolda bin avlu, her avluda altmış bin şato, her şatoda sayısız yılan ve akrep vardır. Bu şatolar dağdan daha yüksektirler. Bu bölüme dünyada adaletsiz olan krallar, hâkimler ve din adamları gireceklerdir. Cehennemin üçüncü bölümü ise on üç bin tane kan ve pislikle dolu derin kuyulardan oluşur. Eğer kuyuya büyük bir taş atılırsa, bu taş kuyunun dibine bin yılda varır. Bu pisliğin bir damlası bile bütün dünyayı aniden yok eder. Bu bölüme cimriler ve gaddarlar düşecektir. Dördüncü bölümün etrafı on iki bin yıllık yoldur. İçinde bin şehir vardır. Her şehirde buz ve ateşten bin dağ bulunur. Bu bölüme ise hep başkalarının paralarıyla yaşayanlar ve öksüzlere eziyet edenler gireceklerdir. Beşinci bölümün etrafı ise bin yıllık yoldur. İçinde altmış bin tane rüzgâr vardır. Bu rüzgârların en hafifi bile yeryüzündeki bütün dağları yerinden sökebilir. Bu bölüme ise zina edenler, içki içenler ve vatanına ihanet edenler girecektir. Altıncı bölümün etrafı ise on bin yıllık yoldur. İçerisinde ise zifiri karanlık hükmeder. Bu bölümün ortasında büyük yılanlarla dolu bir kuyu vardır. Bu yılanın önünde yeryüzündeki hayvanlar dahi korkudan yok olur. Zifiri karanlığın ufak bir parçası dahi bütün yeryüzünü karartabilir. Cehennemin bu bölümüne iftiracılar, ibadet yapılırken müzik çalanlar ve para karşılığında kumar oynayanlar gireceklerdir. Cehennemin yedinci bölümünün etrafı ise dokuz bin yıllık yoldur. Bu bölümde en korkunç azaplar vardır. Bu bölüm, yerin yedi kat dibindedir. Buraya tefeciler, pasaklılar, haram yiyenler, kanunsuz yoldan para kazananlar girecektir.”⁵⁰⁶

Katanov, eserinin son bölümünde *Minusinsk Tatarlarının* meslekleri, yerleşim yerleri, masalları, bayramları, tedavi yöntemleri, inançları, rivayetleri, ölü gömme gelenekleri, kurban törenleri, rüya tabirleri, atasözleri, bilmeceleleri ve masalları hakkında bilgiler vermiştir.

Katanov, eserinde incelediği Minusinsk Tatarları adı altında Yenisey vilâyeti Minusinsk kazasında Abakan Nehri'nin her iki yakasında, batıda Kuznetskiy dağları, güneyde Sayan sıradağlarıyla çevrelenmiş bölgede göçebe bir hayat süren Abakan

⁵⁰⁶ A.g.e., s. 16-17.

Tatarlarını kastettiğini dile getirmiştir. Bu bölgede yaşayan Karginler, Sagaylar, Beltirler, Kaçlar (Kaçınler)'dir. Genellikle hayvancılıkla, tarımla ve avcılıkla uğraşırlar. Katanov'un belirttiği üzere, 1 Ocak 1889 tarihi itibarıyla bütün Minusinsk Tatarlarının nüfusu 50.000 kişidir.⁵⁰⁷

Katanov, bütün Minusinsk Tatarlarının yaşam tarzlarının, dinlerinin ve masallarının birbirlerine benzediğini dile getirmiştir. Minusinsk Tatarlarının masallarında başrolü, hiçbir zaman ölmeyen, kenevirden belikleri, bakırdan burnu, kurşun gözlü Baba Yaga görünümündeki *Kukat* adlı cadı ve her şeyden kaçabilen, hilekâr, yedi başlı *Çelbigen* oynamaktadır. Minusinsk Tatarlarının Rus bayramlarına verdikleri isimler de oldukça ilginçtir; Maslenitsa'ya *sarı yağ* (желтое масло), Paskalya'ya *kırmızı yumurta* (красное яйцо), Hz. İsa'nın doğumuna ise *kolyada* (коляда) demektedirler.⁵⁰⁸

Katanov, Minusinsk Tatarlarının hastalıkları ve tedavi yöntemleri ile ilgili bilgileri de aktarmıştır. Minusinsk Tatarlarının “misafir” olarak adlandırdıkları çiçek, kızamık ve sıtma hastalıklarını genellikle şamanlar tedavi etmektedirler. Kadınların kolay doğum yapması için üzerlerine yılan derisi koyulmaktadır. Kuduz bir köpeğin ısırıldığı kişi önce kırk çadırın etrafını, sonra da kırk kavağın etrafını güneşin seyri yönünde dolaşmaktadır. Ayrıca bu kişi kırk gün boyunca verilen sadakalarla beslenmek zorundadır.⁵⁰⁹

Minusinsk Tatarları ile ilgili aktarılan halk inanışları ve alametleri de oldukça dikkat çekicidir. Örneğin, ateş ısıklık çalarsa Karginlerden bir misafir gelecek demektir. Karginlerde, yılanın yolundan geçen kişinin öleceğine inanılmaktadır. Rastgele havaya atılan bir bıçağın keskin yüzü yukarı gelirse, bu bir hayvanın kaybolacağına delalettir. Kötü bir belanın başa gelmemesi için bıçak sağ elle alınmalı ve keskin yüzü üç defa yere vurulmalıdır. Sagaylarda ise kasırganın zarar vermemesi için onun ruhuna üç kere üfleme gerekmektedir. Beltirlerde yanan ateş ses çıkarırsa ateşe yulaf unu ve yağ atılmalıdır. Çünkü bu ateşte mutlu insanları ve evleri koruyan bir ruh yaşamaktadır. Minusinsk Tatarları Tanrı'nın gökyüzünde büyük bir çadır içinde

⁵⁰⁷ A.g.e., s. 17.

⁵⁰⁸ A.y.

⁵⁰⁹ A.g.e., s. 18.

yaşadığına inanırlar. Erlik Han (şeytan) ise yer altında yaşamakta ve hüküm sürmektedir. Bütün Minusinsk Tatarları Hristiyan olmalarına rağmen rahipten çok şamanlara saygı duymaktadırlar. İnanışlarına göre, Tanrı, Erlik Han'a ateş ettiği için yıldırımlar oluşmuştur. Gök gürültüsü ise Tanrı'nın çılgılığıdır. Ay ve güneş tutulması da büyücülerin kendi ışıklarıyla onları kapatmalarından kaynaklanmaktadır.⁵¹⁰

Minusinsk Tatarlarının hikâyelerinde önceden Yenisey'in üst bölgelerinde yaşamış olan Moğollar ve Kırgızlar dönemine ait efsanevi karakterlere rastlamak mümkündür. Minusinsk Tatarları taştan yapılan yaşlı kadınların -taş ninelerin- çeşitli günahlardan dolayı taşla dönüştüklerine inanmaktadırlar. Katanov bu taş yapıları Ulug-Hem, Bom-Kemçik ve Abakan Vadisi'nde rastladığını dile getirmiştir. Minusinsk Tatarları bu taşları kutsal saymışlar ve onları ataları olarak kabul etmişlerdir.⁵¹¹

Katanov, Minusinsk Tatarlarının ölü gömme geleneklerine de kısaca denmiştir. Minusinsk Tatarları defin işlemleri sırasında ölüyü yıkadıktan sonra ölüye elbiselerini giydirebilirler. Yüzünü ise örtü ile kapatırlar. Kışın ise ölüye şapka ve tek parmaklı eldiven de giydirebilirler. Tabutun içine bir yastık ve yatak koyarlar. Mezarın dibini ise akçaağaç kabuğu ile kaplarlar. Karagaslar ve Uryanhaylar gibi Minusinsk Tatarları da öteki hayatın gerçek hayatın bir devamı olduğuna inandıkları için tabutun içine ölünün sağ eline bir torba ya da kap içinde yiyecek, tütün, tütün çubuğu, para ve sol eline de bir şişe votka, ayakucuna da atının eyerini, kemendini ve diğer eşyalarını koyarlar. Ölünün yakınları 7 gün boyunca kurban edilen hayvanın ciğerlerini, yüreklerini yemezler ve hayvanın kemiklerini kırmazlar. Bunları ölen kişinin Erlik Han'a daha kolay ulaşması, ölen akrabaları ve atalarıyla mutlulukla karşılaşmasına yardımcı olması için yaparlar. Ayrıca Minusinsk Tatarları yeraltı dünyasının da bir ayı ve güneşi olduğunu, fakat gerçek dünyadaki kadar parlak olmadığını düşünürler.⁵¹²

Minusinsk Tatarları arasında ruhlar için at kurban etme geleneği de vardır. Bu geleneğe göre, kurban edilecek atın kuyruğuna ve yelesine beyaz ve mavi iki bez parçası bağlanır. Bu ata sadece sahibi binebilir. Eğer sahibinden başka biri ata binerse,

⁵¹⁰ A.y.

⁵¹¹ A.g.e., s. 19.

⁵¹² A.g.e., s. 19-20.

o kişi hastalığa yakalanır ve ölür. Her at renginin koruyucu bir ruhu vardır. Örneğin, kıızıl atların koruyucusu, ateşin ruhudur. Ona ailenin baş ve göz hastalıklarından korunması ve kurtulması için belirli aralıklarla boz bir kısrak sunulur. Kahverengi atların koruyucusu ise dağ ruhudur. Onun kurbanı ise siyah başlı bir beyaz koyundur. Dağ ruhunun her türlü hastalığa şıfa verdiğine inanılır. Bu ruh bazen atın yelesini dolaştırır. Bu, atın kurban edilmesi gerektiğini belirtir. Dağ ruhuna kurban sunma genellikle ruhun dağda, kurban ayini sırasında önünde durduğuna inanılan akęaaęacın önünde geręekleřir. şamanlar bu kurbanları dağ ruhuna hayatın devam etmesi için verirler. Kır atların koruyucusu ise su ruhudur. şamanlar bu ruhun Yenisey ve Abakan Nehirleri'nin dibinde yaşadığını, ęuha gibi yumuşak ve kırmızı bir yatakta uyuduğunu ve ęuhaya benzeyen bir şapkası olduğunu belirtirler. Katanov verdiği dipnotta, su, dağ ve ev ruhlarının eski dönemlerde bütün şamanist Tatar kabilelerinde mevcut olduğunu dile getirmiştir. Bitkilerin ve ekinlerin ruhuna ise insanları baş hastalıklarından korumak için gök renkli bir at kurban edilir. Diğer renkteki atların koruyucuları ise değişik yerlerde yaşarlar ve yeryüzünde uğarlar. Bazı renkli atların kurban edilmesinin ise insanları karın ve göğüs hastalıklarından koruduğuna; renkli kuyruklu, sarı atların kurban edilmesi insanları romatizmadan, doru atların kurban edilmesi ise göğüs hastalıkları ve veremden koruduğuna inanılır. ęadırın kapısının koruyucusu ise ayıdır. şamanlar ise tüm gün boyunca şamanlık yaparlar. Sadece tütün ve su içmek için dinlenirler.⁵¹³

Katanov, Minusinsk Tatarları ile ilgili biręok atasözü, rüya tabiri, bilmece ve masal da derlemiştir. Minusinsk Tatarları rüyada ayı görüldüğünde bir memurun geleceğine; Rus görmenin sıtma hastalığının işareti olduğuna; yılan, kertenkele, kurbağa ve turna balığı görmenin su ve dağ ruhlarından kötülük geleceğine, Rus votkası içmenin ise ölümü işaret ettiğine inanırlar. Minusinsk Tatarlarının masalları ise Rus masallarına benzemektedir. Örneğin, *Ateş Bahadırın Kılıcı İle Kesilmiş Koca Kafa* masalı ile *Yerulan Lazareviğ* adlı Rus masalının konuları benzemektedir. Katanov, Minusinsk Tatarlarının atasözleri ve bilmecelerine ise şu örnekleri vermiştir:

⁵¹³ A.g.e., s. 20-22.

- *Кто не имеет свояка и кто не имеет сердца? Не имеет свояка собака и не имеет сердца судья.*
(Kimin bacanağı, kimin kalbi olmaz? Köpeğin bacanağı, hâkimin kalbi olmaz.)
- *Вокруг озера сидят большие утки. (ресницы)*
(Bir göl kenarında büyük ördekler oturur. (Kırpikler))
- *Между 30 голубыми конями бежит рыжий конь. (зубы и язык)*
(30 tane gök rengi bir tane aldonlu ata koşar. (Dil ve dişler))
- *Два брата живут через гору и друг с другом не видятся. (уши)*
(Aynı dağda birbirleriyle görüşmeyen iki kardeş. (Kulaklar))
- *Три парня опоясаны одним поясом. (треножник)*
(Üç delikanlı bir kementle sarılmış. (Sehpa))
- *Если бы иметь мне ноги, то я мог бы достать до неба, если бы иметь руки, то я мог бы поймать разбойника. (дорога)*
(Eğer ayakları olsa göğe ulaşır. Eğer kolları olsa hırsız yakalar. (Yol))⁵¹⁴

Sonuç olarak, Katanov bir gezi raporu olan bu eserinde XIX. yüzyılın sonlarında Sibirya ve Doğu Türkistan'da yaşayan bazı Türk halklarının yaşam biçimleri, gelenek ve görenekleri, sözlü edebiyat eserleri hakkında geniş bilgiler vermiştir. Bu durum, Katanov'un ilk ilmî gezisini ne kadar geniş bir sahada gerçekleştirdiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca ilim adamının Abakanlı oluşu ve inceleme yapılan bölge halkını yakından tanıması da aktarılan bilgilerin güvenilirliğini arttırmıştır. Katanov, derlediği bilgileri aktarırken adı geçen halkların yaşamlarını sık sık birbiri ile karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırma, uzun yıllar aynı ve yakın bölgelerde yaşayan halkların dillerinde ve kültürlerinde ortak unsurlara sahip olduklarını ve sürekli birbirleriyle etkileşim içinde bulunduklarını göstermektedir. Katanov, eserinde aktardığı bilgileri masallar, hikâyeler, efsaneler ve diğer sözlü edebiyat örnekleriyle daha da zenginleştirerek sunmuştur. Eser, ilim adamının saha araştırmasına dayansa da, aktarılan bilgiler gerekli açıklamalarla ve önemli ek kaynaklarla da desteklenmiştir. Eser, XIX. yüzyılın sonunda Sibirya ve Doğu Türkistan'da yaşayan Türk halklarının günlük yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini, halk inanışlarını ve sözlü halk eserlerini

⁵¹⁴ A.g.e., s. 23.

öğrenmek isteyen araştırmacılar için bu eser günümüzde dahi temel başvuru kaynaklarından biridir.

2. 3. 1 Haziran-20 Ağustos 1897 Tarihleri Arasında Ufa Vilâyeti, Belebey ve Menzelin Kazalarına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu

• *Отчёт о Поездке, Совершенной с 1 Июня 1897 Года по 20 Августа Того-же Года в Белебеевский и Мензелинский Уезды Уфимской Губернии, Казань, Типо-лит. Импер. Унив., 1898, 39 с.*

• *Отчет о Поездке, Совершенной с 1 Июня 1897 Года по 20 Августа Того-же Года в Белебеевский и Мензелинский Уезд Уфимской Губернии, Казан, Типо-лит. Импер. Унив., 1898, 39 с.*

Katanov'un 1 Haziran-20 Ağustos 1897 Tarihleri Arasında Ufa Vilâyeti, Belebey ve Menzelin Kazalarına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu adlı bu eseri, 1898 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi basımevinde Tarih-Filoloji Fakültesi'nin emriyle kitap olarak basılmıştır. Ayrıca bu eser, İmparatorluk Kazan Üniversitesi'nin düzenli yayını olan *Ученіе Записки*'de de (s. 1-37.) 1898 yılında yayınlanmıştır. Katanov, eserindeki bilgileri 1897 yılının yazında 1 Haziran-20 Ağustos tarihleri arasında Başkurdistan'ın başkenti ve en büyük şehri olan Ufa guberniyasına (vilâyetine) bağlı Belebey ve Menzelin uyezdlerine (kazalarına)⁵¹⁵ eşi ile birlikte gerçekleştirdiği gezisi sırasında derlemiştir. Eser, Rusça yazılmış matbu bir eser olup toplam 39 sayfadır. Eserde içindikiler ve kaynakça bölümü bulunmamaktadır. Eser,

⁵¹⁵ I. Petro döneminde tüm Rusya Arhangelsk, Moskova, St. Petersburg, Smolensk, Kiev, Kazan, Azak ve Sibir olmak üzere sekiz "gouvernement"e (vilâyet, eyalet) ayrılmış, fakat "guberniya" teşkilatı, I. Petro döneminde tam olarak şekillenememiştir. II. Katerina döneminde ise Rusya idari bakımından 20 vilâyetten oluşmakta idi. 1775 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile 300-400 bin nüfusun yaşadığı saha "guberniya" (vilâyet); 20-30 bin nüfusun yaşadığı saha ise "uezd" (kaza) olarak adlandırılmıştır. Böylelikle bütün Rusya 50 guberniyaya bölünmüştür. Bkz.: Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 7. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, s. 305.; **Uyezd** kelimesi Türkçede ilçe (kaza) anlamına gelmektedir. 1929 yılında Rusya'da rayon sistemine geçilinceye dek idari birimler "uezd" olarak adlandırılmışlardır. Bkz.: Hatice Kerimov, **Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s. 4.

Katanov Kütüphanesi'nde **K 2902** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Katanov'un inceleyeceğimiz bu eseri, *sunuş* (s. 3-7.) bölümü dışında toplam on bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm: *Nagaybak Kilisesi Arşivi* (s. 7-9.); ikinci bölüm: *Ufa ve Orenburg Vilâyetlerinde Yabancı Nüfus* (s. 9.); üçüncü bölüm: *Dinlerine Göre Ufa Vilâyetinin Rus Olmayan Nüfusu* (s. 10.); dördüncü bölüm: *Ufa Vilâyetinde Rus Olmayan Nüfusun İşgal Ettiği Toprak Miktarı ve Genel Nüfus* (s. 10-13.); beşinci bölüm: *Başkurt Lehçesinin Dilsel Özellikleri* (s. 13-14.); altıncı bölüm: *Ufa Vilâyetindeki Kreşin Tatarlarının Lehçeleri* (s. 14-15.); yedinci bölüm: *Başkurtların ve Kreşin Tatarlarının Lehçeleri* (s. 15-17.); sekizinci bölüm: *Başkurtlarda Özel Şahıs Adları* (s. 17-18.); dokuzuncu bölüm: *Başkurtların ve Kreşin Tatarlarının Günlük Yaşamları* (s. 18-20.); onuncu bölüm: *Tatarlaşan Tepterlerin Yazılı Edebiyat Eserleri* (s. 20-39.) adlarını taşımaktadır.

Eserin *sunuş* bölümü, ilim adamının eşi ile birlikte gemiyle Kazan'dan yola çıkarak Ufa vilâyetine geliş öyküsünü anlatmasıyla başlamıştır. Burada verilen bilgilere göre, Katanov, öncelikle eşi ile birlikte önce Volga Nehri üzerinden aşağıya doğru Kama Nehri ağzına, sonra Kama Nehri üzerinden Bely (Beyaz) Nehri ağzına gelmiş, daha sonra ise Bely Nehri'nin sol kıyısında bulunan Menzelin kazasına bağlı Azyakul köyüne varmıştır. Katanov, Azyakul köyünde Tatar bir Başkurt'tan at kiralamış ve at üzerinde Menzelin kazasına bağlı Baysarova köyüne gitmiştir. Bu köyde başka bir Tatar Başkurt'tan yine at kiralayan Katanov yazını geçireceği ve çalışmalarını derleyeceği Diaşevo köyüne geçmiştir. Katanov'un Kazan şehrinden Diaşevo köyüne gelişi tam iki buçuk gün sürmüştür. Katanov, Diaşevo köyünden civar köylere gitmiş ve buralarda hikâye anlatıcılarını ve şarkı söyleyen kişileri bir araya getirerek gezi notlarını derlemiştir.⁵¹⁶

Katanov eserine Menzelin kazasına bağlı, aralarında 80 verst⁵¹⁷ mesafe bulunan Azyakul köyü ile Diaşevo köyü arasında yer alan köylerin isimlerini vererek

⁵¹⁶ N. F. Katanov, *Otčet o Poezdke, Sovershennoy c 1 İyunya 1897 Goda po 20 Avgusta Togo-je Goda v Belebeyevskiy i Menzelinskiy Uyezdi Ufimskey Gubernii*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1898, s. 3.

⁵¹⁷ 1 verst=1,06 km.

ve bu köylerde yaşayan halkların etnik yapılarını anlatarak devam etmiştir. Burada verilen bilgiler doğrultusunda; 1897 yılında Azyakul köyü ile Aktanış köyünde Tatar Müslüman Başkurtlar; Kırpıla köyünde Pagan Çuvaşlar; Baysarova ve Çurakayevo köylerinde Müslüman Tatarlar; Novo-İlikova köyünde Kreşin Tatarları; Kileyevo köyünde Ruslar, Bakala köyünde Kreşin Tatarları ve Ruslar; Ahmanova köyünde Kreşin Tatarları, Pagan Çuvaşlar ve Ruslar; Diaşevo köyünde ise Ruslar ve Kreşin Tatarları yaşamaktadırlar. Diaşevo köyü, yönetimi Bakala köyünde bulunan bir *volosta* (nahiyeye)⁵¹⁸ bağlıdır. Azyakul köyünden Bakala köyüne giden yol üzerinde Novo-İlikova köyü ile başlayan Bakala nahiyesinin nüfusunu ise Ortodoks Ruslar, Raskolnikler⁵¹⁹, Kreşin Tatarları, Pagan Çeremisler, Kreşin Mordvalar, Kreşin Tepterler ve Müslümanlar oluşturmaktadır.⁵²⁰

Katanov, sunuş bölümüne, bu kez Diaşevo köyünden Kazan şehrine geri dönerken izlediği yol güzergâhını, geçtiği köyleri, köyler arasındaki mesafeleri, köylerde yaşayanların etnik nüfusu ve Müslüman Tatar köylerinde bulunan camiler hakkında bilgiler vererek devam etmiştir:

“Diaşevo köyünden Kazan’a şu yolu takip ederek geri döndüm: Diaşevo köyünden 12 verst uzaklıkta bulunan, nüfusu Ruslardan, Kreşin Tatarlarından ve Müslüman Tatlardan oluşan Azmeyevo köyü; yolun sol tarafında bir zamanlar bir Başkurt’tan satın alınan Palçikovo çiftliği; yolun sağ tarafında Ufa müftüsü Sultanov’un malikânesi; Azmeyevo köyünden 8 verst uzaklıkta Belebey kazasına bağlı, nüfusu Ortodoks Ruslardan ve Raskolniklerden oluşan Kazançi köyü; Kazançi köyünden 12 verst uzaklıkta Belebey kazasına bağlı, nüfusu Ruslardan ve Kreşin Tatarlarından oluşan Usa köyü; Usa köyünden 25 verst uzaklıkta Menzelin kazasına bağlı Tabın köyü bulunmaktadır. Usa köyünden Tabın köyüne giden yol üzerinde Menzelin kazasına bağlı 4 adet Müslüman köyü vardır. Bu dört köyden üçünde cami bulunmaktadır. Oka Nehri kıyısında bulunan Metrey aulu⁵²¹ ve Müslüm aulunda 2 cami; Oka Nehri’nin kolu olan Melle Nehri kıyısında bulunan Melle-tamak köyünde 1 cami vardır. Katmış aulunda ise cami yoktur. Bu dört köy, Ufa vilâyeti Menzelin kazasına bağlıdırlar. Tabın

⁵¹⁸ **Volost (волость):** Rusya İmparatorluğu’nda kırsal arazilerde 1000-2000 arasındaki hane sayısından oluşan idari yönetim birimidir. Türkçede nahiye (bucak) kelimesine denk gelmektedir. Bkz.: Kerimov, a.g.t., s. 4.

⁵¹⁹ “Eski din” savunucuları.

⁵²⁰ Katanov, *Otçet o Poezdke, Sovershennoy c 1 İyunya 1897 Goda po 20 Avgusta Togo-je Goda v Belebeyevskiy i Menzelinskiy Uyezdi Ufimskoy Gubernii*, s. 3-4.

⁵²¹ **Aul:** Kafkasya ve Orta Asya’da kullanılan bir ifade olup “köy” anlamına gelmektedir. Bkz.: S. İ. Ojegov, *Slovar Russkogo Yazıka*, Moskva, izd. “Sovetskaya Entsiklopediya”, 1968, s. 30.; “1867 yılı geçici nizamname tasarısına göre, Volostlar, göçebe köyler olan Aullardan oluşuyordu.” Bkz.: Kerimov, a.g.t., s. 4.

köyünden 10 verst ötede bir Rus köyü olan Strunçak; Strunçak köyünden 8 verst ötede bir camisi olan Tatar köyü Saklau; 8 verst ötede bir manastır çiftliği; çiftlikten 4 verst ötede bir camisi bulunan Seitov köyü; Seitov köyünden 4 verst uzaklıkta bir camisi olan Kugaş köyü; Kugaş köyünden 28 verst uzaklıkta ise Menzelin kazasına bağlı Kama Nehri'nin sol kıyısında yer alan Çelna köyü bulunmaktadır. Kugaş ve Çelna köyleri arasında sadece Rus köyleri yer almaktadır. Diaşevo köyünden Çelna köyüne olan mesafe at üzerinde 119 versttir. Ben bu yolu at üzerinde 15 saatte; Çelna köyünden Kazan'a ise nehir vapuru ile 15 saatte geldim.”⁵²²

Katanov, yukarıda adı geçen köylerin dışında Belebey kazasına bağlı Ahmanov, Bakala, Nagaybak, Bucurov, Kurçeyevo, Balıklı, Sakat, Utarov, bölgenin en büyük Müslüman köyü olan ve içerisinde üç camisi bulunan Kamışlı ile Samara vilâyetine bağlı Tımtık köylerini de ziyaret ettiğini dile getirmiştir.⁵²³

Katanov, sunuş bölümünün son kısmında ise gezisi sırasında derlediği materyallerin miktarı hakkında bilgiler vermiştir. İlim adamı, Bakala köyünde 39'u Kreşin Tatarlarından, 3'ü Tabın köyünde Tatar Başkurtlardan, 69'u Sakat köyünde Müslüman Tepterlerden olmak üzere 111 adet atasözü; 13'ü Bakala köyündeki Kreşin Tatarlarından, 44'ü Sakat köyündeki Müslüman Tepterlerden olmak üzere 57 bilmece; Sakat köyündeki Müslüman Tepterlerden ise *Rus ve Tilki Hakkında (o русском и лисице)*; *Turna ve Tilki Hakkında (o журавле и лисице)*; *Yaşlı Adam ve Tilki Hakkında (o старике и лисице)*; *Çar, 9 Oğlu ve Ejderha Hakkında (o царе, 9 его сыновьях)*; *Çarın Oğlu ve Vezirin Oğlu Hakkında (o сыне царя и сыне везира)* başlıklarını taşıyan 5 adet masal derlemiştir. Ayrıca Sakat köyünde Müslüman Tepterlerden ulusal bayramları olan *Sabantuy şenliği* hakkında nesir şeklinde bir öykü de kaydetmiştir. Diaşevo köyünde ise Kreşin Tatarlarından *Genç İlyas'ın Ölümüne Dair (o смерти юноши Илии)*; *Anisya'nın Ahmet Tarafından Öldürülmesine Dair (об убийстве Анисии Ахметом)*; *Afinogen'in Ölümü Hakkında (o смерти Афиногена)*; *Fatima'nın Babası Tarafından Öldürülmesi Hakkında (об убийстве Фатимы отцом)*; *Nehirde Boğulan Atuk Hakkında (об Атуке, утонувшем в реке)*; *İki Genç Hakkında (o двух юношах)* ve Davet Mektubu adlı 7 adet hikâyeyi derlemiş, Sakat'ta Müslüman Tepterlerin yazılı kaynaklarından alınmış 8 şiiri (48 dördlük) kaydetmiştir.

⁵²² Katanov, *Otçet o Poezdke, Sovershennoy c 1 İyunya 1897 Goda po 20 Avgusta Togo-je Goda v Belebeyevskiy i Menzelinskiy Uyezdı Ufimskoy Gubernii*, s. 4-5.

⁵²³ Katanov, *a.g.e.*, s. 4.

Ayrıca 1421 adet şarkı kayıt altına almıştır. Bu 1421 şarkıdan 251'ni Kazan vilâyetindeki Kreşin Tatarlarından; 206'sını Ufa vilâyetindeki Müslüman Tepterlerden ve Tatar Başkurtlardan; 964'ünü ise Ufa vilâyetindeki Kreşin Tatarlarından derlemiştir. Bunun dışında, Katanov, Ufa vilâyetindeki gezisinden önce Kazan'da Berezin'in *Türkçe Okuma Kitabı* (Turetskaya Hrestomatiya, St. Petersburg 1890)'nın ikinci cildinin 189-209. sayfaları arasında yer alan 61 şarkıyı da kontrol ettiğini dile getirmiştir.⁵²⁴

Katanov sunuş bölümünün ardından *Nagaybak Kilisesi Arşivi* (s. 7-8.) başlığını taşıyan birinci bölümde; 12 Ağustos 1897 tarihinde eskiden bir kale olan Nagaybak köyündeki kilise arşivini incelediğini dile getirmiş ve kilise arşivinde Rus olmayanlar hakkında kayıtlı yazılı arşiv belgelerinden edindiği bazı bilgileri aktarmıştır. Kilise arşivinde bulunan 1751, 1752, 1773, 1774, 1775 yıllarına ait kayıtların içeriklerinden bahsetmiştir. Burada verilen bilgilere göre, Nagaybak köyünde Başmelek Mihail Kilisesi ve bir zamanlar Yemeliyan Pugaçev tarafından kuşatılan Kutsal Üçlü Kilisesi olmak üzere iki kilise bulunmaktadır. Katanov'un örnek gösterdiği arşiv belgelerinden 1751 yılına ait olan kayıt, Sigida adlı Çuvaş bir kadının vaftiz edilmesine dair bir belge iken, 1752 yılına ait kayıt ise Tatar bir kadının vaftiz edilme talebi üzerine kiliseye sunduğu bir dilekçeden ibarettir. 1773 yılına ait kayıta ise Y. Pugaçev'e karşı alınan tedbirler konusunda halka yapılan açıklamalar yer alırken, 1774 yılına ait belgede 31 Nisan tarihli Kutsal Sinod'un Pugaçev ile ilgili bir kararnamesi bulunmaktadır.⁵²⁵

Katanov, eserin ikinci bölümüne Ufa ve Orenburg vilâyetlerinde yaşayan Rus olmayan nüfusun etnik yapısı hakkında bilgiler vererek devam etmiştir. Katanov'un aktardığı bilgilere göre, yerli nüfusu Başkurtlardan oluşan Ufa ve Orenburg vilâyetlerine Ruslardan başka batı vilâyetlerinden göç ederek yerleşenler arasında; Kazan ve Simbirsk vilâyetlerinden gelen Müslüman Meşçeryaklar; Vyatka ve Simbirsk vilâyetlerinden gelen Müslüman ve pagan Tepterler; Kazan, Penza ve Simbirsk vilâyetlerinden gelen Müslüman Tatarlar ve Kreşin Tatarları; Kazan ve Simbirsk vilâyetlerinden gelen Hristiyan ve pagan Çuvaşlar; Kazan, Simbirsk ve Vyatka vilâyetlerinden gelen Hristiyan ve pagan olan Çeremisler; Penza ve Simbirsk

⁵²⁴ A.g.e., s. 5-7.

⁵²⁵ A.g.e., s. 8-9.

vilayetlerinden gelen Hristiyan ve pagan olan Mordvalar ile Vyatka vilâyetinden gelen Hristiyan ve pagan olan Votyaklar bulunmaktadır. Katanov, 1897 yılında bütün bu halkların (Başkurtlar, Meşçeryaklar, Çuvaşlar, Çeremisler, Kreşin Tatarları, Tepterler, Mordvalar, Votyaklar) toplam nüfusunun, Rus nüfusundan az olduğunu dile getirmiştir.⁵²⁶

Katanov, eserin üçüncü bölümde, 1897 yılına ait Ufa Piskoposluk Dairesi arşivini inceleyerek Ufa vilâyetinde yaşayan Rus olmayan nüfusun hangi dinlere mensup oldukları konusunda sayısal verileri aktarmıştır. Burada verilen bilgilere göre, Ufa vilâyetindeki kadın ve erkek olmak üzere Raskolniklerin toplam sayısı 16.901; Hristiyan olmayanların (inoverest) toplam sayısı ise 1.099.251 kişidir. Raskolniklerin kadın ve erkek olmak üzere toplam kişi sayısı Menzelin’de 56; Birski’de 1511; Belebey’de 6359; Sterlitamak’ta 2247; Zlatoust’da 3650; Ufa’da ise 3078 kişidir. Başkurtlar, Mordvalar, Çuvaşlar ve Çeremislerin içinde bulunduğu Hristiyan olmayanlar (inoverest) ile İslamiyet’i ve paganizmi benimseyen diğer gayri Rusların sayısı, Menzelin’de 203.601; Birski’de 338.385; Belebey’de 238.117; Sterlitamak’ta 76.423; Zlatoust’ta 60.500; Ufa’da ise 137.225’tir. Müslüman Başkurt köylerinde yani Başkurt topraklarında yaşayan gayri Ruslar, Rus köyleriyle karışarak Ufa vilâyetine dağılmışlardır. Pagan Mordvalar, Çuvaşlar ve Çeremisler çoğunlukla Ufa, Birski ve Belebey’e yerleşmişlerdir. Katolik ve Protestan mezheplerine mensup ve Yahudiliği benimsemiş olanlar ise ya devlet hizmetinde görev almışlar ya da ticaret, tarım ve diğer işlerle uğraşarak farklı bölgelerde; Kreşin Tatarları ise çoğunlukla Menzelin ve Belebey kazalarında yaşamışlardır. Ufa vilâyetinde de göçmen Kreşin Tatarları bulunmaktadır. Katanov’un belirttiğine göre, 1840 yılından önce Diaşevo ve Bakalı köyleri civarında Kazaklar yaşamışlardır. Daha sonra Kazakları buradan Orenburg vilâyetine bağlı Troitskiy ve Verhneural’a sürmüşlerdir.⁵²⁷

Katanov, dördüncü bölümde önce 1897 yılında Ufa vilâyetinde yaşayan Rus olmayan halkın kapladığı arazi miktarı, sonra ise 1896 yılında Ufa vilâyetinin toplam nüfusu hakkında sayısal veriler vererek eserine devam etmiştir. Katanov’un aktardığı

⁵²⁶ A.g.e., s. 9.

⁵²⁷ A.g.e., s. 10.

bilgilere göre, 1897 yılında Başkurtlar 15.825.365 desyatinlik⁵²⁸ ekilebilir arazi ve çayıra; 21.134.877 desyatinlik ormanlık alana ve 1.666.651 desyatinlik elverişsiz arazi olmak üzere toplamda 38.626.893 desyatinlik bir alana sahiptirler. Başkurt topraklarına yerleşmiş diğer Rus olmayan halklar ise 10.616.508 desyatinlik ekilebilir arazi ve çayıra; 3.760.853 desyatinlik ormanlık alana ve 1.181.012 desyatinlik elverişsiz alan olmak üzere toplamda 15.558.373 desyatinlik bir alana sahiptirler. Ufa vilâyetindeki toplam ekilebilir arazi ve çayırılık alan 49.865.982; ormanlık alan 5.355.684; ve elverişsiz alan ise 5.220.771 desyatindir. Toplam arazi miktarı olan 108.643.593 desyatinlik alan ise kazalara göre, Ufa - 18.027.165; Birski- 22.348.444; Menzelin - 11.653.686; Belebey - 20.643.861; Sterlitamak 19.173.586 ve Zlatoust - 16.796.851 desyatinlik alanlara ayrılmıştır. 1896 yılında Ufa vilâyetinde yaşayan erkek nüfusu 1.097.647, kadın nüfusu 1.136.615 olmak üzere toplam nüfus 2.234.262 kişidir. Bu toplam nüfus içerisinde 563.828'i erkek, 566.771'i kadın olmak üzere toplamda 1.130.599 kişi Müslümandır. Başkurtların, Tepterlerin ve Meşçeryakların toplam nüfusu ise 1.041.961 (508.875 erkek nüfus/533.086 kadın nüfus) kişiden oluşmaktadır. 1896 yılında 2.234.262 kişi olan toplam nüfusun kazalara göre dağılımı ise şu şekildedir: Ufa - 370.391; Sterlitamak - 348.344; Belebey - 437.156; Menzelin - 391.927; Birski - 4.933.662; Zlatoust - 192.782'dir.⁵²⁹

Katanov, bu sayısal bilgileri aktardıktan sonra zamanının büyük bir kısmını geçirdiği Ufa vilâyeti Belebey kazası Bakalı nahiyesi hakkında bilgiler vererek dördüncü bölüme devam etmiştir. Katanov, aktardığı bu bilgileri 1897 yılının Haziran ayında Bakalı Nahiyesi Yönetimi Arşivi'nden bizzat kendisinin aldığı dile getirmiştir. Burada verilen bilgilere göre, 1897 yılında Bakalı nahiyesine bağlı içerisinde çiftliklerin olduğu 30 köy ile kiliseleri olan Bakalı, Ahmanovo, Diaşevo, Kosteyevo, Kileyevo, Starie Matı köyleri bulunmaktadır. Adı geçen bu 6 köyün nüfusunu çoğunlukla Ortodoks Hristiyanlar, Kreşin Tatarları ve Çuvaşlar oluşturmaktadır. Ayrıca 1897 yıllık kayıtlarına göre, Bakalı nahiyesinde 6 kilise, 4 cami, 29 değirmen, 5 şarap dükkânı ve 18 okul bulunmaktadır. Bu okulların 8'i bölge; 2'si kilise; diğer 8'i de misyoner okullarıdır. Toplam 3.181 hane vardır. 1858 yılında yapılan X. teftişte ise

⁵²⁸ 1,09 hektara eşit arsa.

⁵²⁹ Katanov, *Otčet o Poezdke, Sovershennoy c 1 İyunya 1897 Goda po 20 Avgusta Togo-je Goda v Belebeyevskiy i Menzelinskiy Uyezdi Ufimskey Gubernii*, s. 11.

nahiyede 4.669 hane bulunmakta idi. 1897 yılı kayıtlarına göre ise Bakalı nahiyesinde yaşayan kadın ve erkek nüfusu toplam 21.290 kişidir. Bakalı nahiyesine bağlı Başkurtlar, Mordvalar ve Çeremisler çoğunlukla Tokberdino, Mustafino, Narat-İlgo, Azmeyevo, Staro-İlikovo köylerinde yaşamaktadırlar.⁵³⁰

Katanov, eserinin beşinci bölümünde Başkurt lehçesinin özelliklerinden bahsetmiştir. Özellikle Doğu Başkurt lehçesi ile Kreşin Tatarlarının lehçesi arasında leksikolojik olarak çok büyük bir fark olmadığını, fakat iki lehçe arasında fonetik açıdan büyük farklılıklar göze çarptığını dile getirmiş ve bu farklılıkları örnekler vererek açıklamıştır. Örneğin, Altay ve Uryanhay lehçelerindeki “ä” sesi ve Kırgız lehçesinde ön seste yer alan “e” sesi, Başkurt ve Kreşin Tatar lehçesinde “i” (misyoner kaynaklarda “и”) olarak geçmektedir. Katanov’un verdiği bir başka örnekte ise Altay ve Uryanhay lehçelerinde “давай” (hadi!), Başkurt ve Kreşin Tatar lehçesinde “бир” (bir) olarak geçmektedir.⁵³¹

Katanov, altıncı bölümde, Ufa vilâyetinde yaşayan Kreşin Tatarlarının lehçesinin dilsel özelliklerine kısaca değinmiştir. Katanov, öncelikle Ufa ve Kazan vilâyetlerinde yaşayan Kreşin Tatarlarının lehçeleri arasında hiç bir fark olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Ufa ve Kazan vilâyetlerinde yaşayan Kreşin Tatarlarının lehçeleri ile Orenburg vilâyeti Verhneural kazasına bağlı Nagaybak köyü sakinlerinin de lehçeleri arasında bir fark olmadığından bahsetmiştir. Fakat Katanov, Başkurt ve Nagaybak lehçeleri ile Kreşin Tatarlarının lehçelerinde önemli bir farklılık olduğunu da eklemiştir. Bu duruma, Kreşin Tatar lehçesinde “барыжык” kelimesi, Nagaybak lehçesinde “баражык” olarak; Kreşin Tatar lehçesinde “уттый” kelimesi, Nagaybak lehçesinde “уттай” olarak kullanıldığını söyleyerek bir örnekle açıklık getirmiştir.⁵³²

Katanov, yedinci bölümde ise Başkurt ve Kreşin Tatar lehçelerinde yer alan yabancı kelimeler üzerinde durmuştur. Katanov, bölümün başında genel bir bilgi vererek, Başkurt ve Kreşin Tatar lehçelerindeki yabancı kelimelerin Rusçadan, Arapçadan ve Farsçadan benimsendiğini, Arapça ve Farsça kelimelerin ise Başkurt ve

⁵³⁰ A.g.e., s. 12.

⁵³¹ A.g.e., s. 13-14.

⁵³² A.g.e., s. 14-15.

Kreşin Tatar lehçelerine Türkistan'dan Sartlar ve Tatarlar aracılığı ile ve Türkiye'den Müslüman Tatarlar aracılığıyla geçtiklerini dile getirmiştir. Konunun devamında ise birinci (Başkurt Lehçesi) ve ikinci alt başlık (Kreşin Tatar Lehçesi) altında Başkurt ve Kreşin Tatar lehçelerinde yer alan Rusça, Arapça ve Farsça kelimelere örnekler vermiştir. İlim adamı Başkurt lehçesinde yer alan Rusça kelimeleri örnek gösterirken o kelimenin önce Rusça, sonra ise Başkurt lehçesindeki yazımı ile göstermiştir. Başkurt lehçesinde yer alan Rusça kelimeler içinde *калоши, книга, лампа, стена, печь, шкаф, самоварь, кровать, тарелка, клеть, сарай, дуга, путь* gibi kelimelerin olduğunu yazmıştır. Konunun devamında Katanov, Başkurt lehçesinde yer alan Arapça ve Farsça kelimelere yer vermiş, bu kelimeleri önce Arapça ve Farsça, sonra Rusça, en son da Başkurt lehçesindeki karşılıklarını vererek aktarmıştır. Başkurt lehçesine Arapçadan geçen kelimeler arasında *письмо, перо, Бог, мир, польза, город, жизнь, неделя, ум, дурак, чудо, святой, почтение, почёт, терпение, благодать, трудность, добро-благотворение*; Farsçadan geçen kelimeler arasında ise *Бог-Худай, царь, стекло, мастер, полотенце, слон, неделя, счастье, помощь, грех, надежда* gibi kelimelerin yer aldığını söylemiştir. Katanov, Batı Başkurt lehçesinde Fin-Ugor kökenli kelimelere rastlamadığını da dile getirmiştir. Kreşin Tatar lehçesinde yer alan Rusça kelimeleri verirken ise o kelimenin önce Rusça, sonra Kreşin lehçesindeki yazımı ile göstermiştir. Katanov'un aktardığı üzere, Kreşin Tatar lehçesinde yer alan Rusça kelimeler içerisinde *обед, адрес, вор, гусли, контора, картуз, фонарь, пара, квартира, форма, поднос, пудовка, суд, дегот* gibi kelimeler bulunmaktadır. Katanov, Kreşin Tatar lehçesinde yer alan Rusça kelimelerden sonra Arapça ve Farsça kelimelere yer vermiş, bu kelimeleri önce Arapça ve Farsça, sonra Rusça, en son da Kreşin Tatar lehçesindeki karşılıklarını vererek aktarmıştır. Kreşin Tatar lehçesine Arapçadan geçen kelimeler arasında *учтивость, человек, смерть, мучение, былина, часть доходов, несчастный, вера/молитва, народ, польза, сострадание/милость* gibi kelimeler bulunmaktadır. Katanov, Arapça kelimelere Belebey kazasındaki Kreşin Tatarlarının lehçesinde daha çok, Menzelin kazasındaki Kreşin Tatarlarının lehçesinde ise daha az rastladığını dile getirmiştir. Farsçadan geçen kelimeler arasında ise *царь, дракон, хозяин, пророк,*

слон, прямой, стекло, пособие, дест бумаги десяток, враг, верно/справедливо, забота gibi kelimelerin bulunduğunu dile getirmiştir.⁵³³

Eserin sekizinci bölümde ise Katanov, Başkurtların kullandıkları erkek ve kadın özel şahıs isimlerini ele almıştır. İlim adamının aktardığı üzere, Ufa vilâyetinin batı kesiminde yaşayan Başkurtların kullandıkları özel şahıs isimleri daha çok Arapça kelimelerden oluşmaktadır ve nadiren Türkçe kökenli isimlere rastlanmaktadır. Ufa vilâyetinin doğu kesiminde yaşayan Başkurtlarda ise tam tersine Arapçadan ziyade Türkçe kökenli özel şahıs isimlerinin daha çok olduğu görülmektedir. Örneğin, Şeyhulla, Şerefulla, Gibadulla, Abdülhalim, Sadrul'İslam, Keşşaf'üddin gibi erkek adları Başkurtlarda kullanılan Arapça kökenli özel şahıs isimleridir. Türkçe, Türkçe-Arapça ve Farsça kökenli özel şahıs isimleri içerisinde Şah Sultan, Muhammed Lâtif, Muhammed Sâfa, Mir Seyf, Devlet Giray gibi erkek ve Nur-can gibi kadın isimleri de bulunmaktadır.⁵³⁴

Katanov, eserin dokuzuncu bölümünde ise Başkurt ve Kreşin Tatarlarının günlük yaşamları hakkında bilgiler vermiştir. Katanov öncelikle Ufa vilâyetinin batı kesiminde yaşayan Başkurtların günlük yaşamlarının Müslüman Tatarların günlük yaşamlarıyla; Kreşin Tatarlarının günlük yaşamlarının ise Rus köylülerinin günlük yaşamları ile aynı olduğunu dile getirmiştir. İlim adamının aktardığı üzere, 1890'lı yılların sonunda Batılı Başkurtlar çoğunlukla tarımla; Kırgızların yanı başında yaşayan Doğulu Başkurtlar ise genellikle hayvancılıkla uğraşmışlardır. El sanatları, arıcılık, dokumacılık, tesviyecilik, bahçecilik gibi meslekler ise Başkurtlara ve Kreşin Tatarlarına Ruslardan geçen meslek gruplarıdır. Başkurtların ve Kreşin Tatarlarının en büyük eğlenceleri at binmek, çuval içerisinde koşu yarışları düzenlemek, güreşmek; keman, flüt, armonika ve balalayka çalmaktır. Başkurtlar, bayramlarını Müslümanlar; Kreşin Tatarları ise Hristiyanlar gibi kutlamaktadırlar. Başkurtların en önemli bayramları Müslüman Tatarlar tarafından da kutlanılan *Sabantuy*⁵³⁵ diğer adıyla *pulluk*

⁵³³ A.g.e., s. 15-17.

⁵³⁴ A.g.e., 17-18.

⁵³⁵ **Sabantuy bayramı:** Tarım ile ilgili bir bayram olup, “sapan” ve “toy” kelimelerinden oluşmuştur. Eskiden Sabantuy bayramı tarım işlerinin başladığı Nisan ayında kutlanırken, daha sonraları ekim işlerinin bittiği Haziran ayı başında kutlanmaya başlanmıştır. Bu bayram sadece Tatarların değil, diğer halklarında severek ve coşkuyla kutladıkları bir şenliktir. İ. Topsakal, L. Şahin, K. Yıldırım, v.d., **Rusya'daki Türkler**, 1. bs., İstanbul, Türk Dünyası Vakfı, 2015, s. 187.

şenliğidir. Bu bayram, karın yerden kalktığı günlerden itibaren bahar ekini ekilinceye kadar geçen dönemde kutlanmaktadır. Başkurtların ve Kreşin Tatarlarının şarkıları ise hem içerik hem de melodi açısından birbirine çok benzemektedir. Ancak Başkurtlar arasında söz yazma, özellikle uzun şiir yazma becerisi Kreşin Tatarlarından daha gelişmiştir. Başkurtların meskenleri de Müslüman Tatarların meskenleri gibi inşa edilmekte ve temizlenmektedir.⁵³⁶

Katanov eserinin son bölümünde ise Tepterlerin yazılı edebiyat eserlerinden örnekler sunmuştur. Bu eserler arasında “*daha çok Allah’a yakarış maksadıyla yazılmış manzum ve mensur eserler*”⁵³⁷ olan 5 adet münâcât; 2 adet beyit ve 1 adet de mektup örneği yer almıştır. Katanov, bu bölümde önce Tepter metinlerini Kazan Tatarcası ile aktarmış, sonra bu metinlerin Rusça transkripsiyonunu yapmış, en son da eserlerin Rusça çevirilerini vermiştir. Katanov, eserin son bölümünde burada yer alan ilk 4 münâcâtı ve *Oğula Öğüt* adlı beyiti Belebey kazasına bağlı Sakat köyü sakinlerinden 52 yaşındaki Nuru’l İslam adlı bir beyin 15-19 Temmuz 1897 tarihlerinde kendisine ait el yazmalarından dikte ederek kaydettirdiğini dile getirmiştir.⁵³⁸

Katanov onuncu bölümün ardından eserin “son” bölümü olarak adlandırabileceğimiz kısımda ise Ufa vilâyetine gerçekleştirdiği gezisi sırasında kendisine yardımcı olan kişiler hakkında bir takım bilgiler sunmuştur.

Sonuç olarak, eser, ana hatlarıyla günümüzde “*sayı açısından Rusya’nın dördüncü kalabalık topluluğu*”⁵³⁹ olan İdil-Ural bölgesinde yaşayan Başkurtlar olmak üzere diğer halkların (Kreşin Tatarları, Mordvalar, Çeremisler, Tepterler, Çuvaşlar) yaşadıkları coğrafya, etnik ve demografik yapıları, bazı gelenek ve göreneklere, günlük yaşamları ve yazılı eserleri hakkında bilgiler içermektedir. Eser, XX. yüzyılın başlarında başta Başkurtlar olmak üzere o coğrafyada birlikte yaşadıkları diğer halkların da etnik ve demografik yapıları, dilsel özellikleri, yazılı ve sözlü eserleri hususunda yapılacak çalışmalar için günümüzde dahi ana kaynak değerindedir.

⁵³⁶ Katanov, a.g.e., s. 19-20.

⁵³⁷ Muhsin Macit, “Münâcât” TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXXI., İstanbul, 2006, s. 563.

⁵³⁸ Katanov, a.g.e., s. 36.

⁵³⁹ Yılmaz, Rusya’da Kimler Yaşıyor?: Rusya Federasyonu Etnik Atlası, s. 95.

2. 4.İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Emriyle 1898 Yılıının Yazında Ufa Vilâyetine Gerçekleştirilen Gezinin Raporu

• *Отчёт О Поездке, Совершённой Летом 1898-го Года по Поручению Историко-Филологического Факультета Императорского Казанского Университета в Уфимскую Губернию, Казань, Типо-лит. Импер. Унив., 1900, 121 с.*

• *Отчёт о Поездке, Совершённой Летом 1898-го Года по Поручению Историко-Филологического Факультета Императорского Казанского Университета в Уфимскую Губернию, Казань, Типо-лит. Импер. Унив., 1900, 121 с.*

Katanov'un *İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Emriyle 1898 Yılıının Yazında Ufa Vilâyetine Gerçekleştirilen Gezinin Raporu* adlı bu eseri, 1900 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi basımevinde Tarih-Filoloji Fakültesi'nin emriyle kitap olarak basılmıştır. Ayrıca bu eser, İmparatorluk Kazan Üniversitesi'nin düzenli yayını olan *Ученые Записки*'de de aynı yıl yayınlanmıştır. Katanov, eserindeki bilgileri 1898 yılının yazında Başkurdistan'ın başkenti ve en büyük şehri olan Ufa guberniyasına (vilâyetine) eşi ile birlikte gerçekleştirdiği gezisi sırasında derlemiştir. Eser, Rusça yazılmış matbu bir eser olup toplam 121 sayfadır. Eserde içindikiler ve kaynakça bölümü bulunmamaktadır. Eser, Katanov Kütüphanesi'nde **K 2382** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Katanov'un inceleyeceğimiz bu eseri, *sunuş* (s. 3-6.) bölümü dışında toplam beş bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm: *Günlük Yaşam* (s. 7-10.); ikinci bölüm: *İnançlar ve Rivayetler* (s. 11-12.); üçüncü bölüm: *Halk Edebiyatı* (s. 13-17.); dördüncü bölüm: *Fonetik Özellikler* (s. 18-21.); beşinci bölüm: *Morfolojik Özellikler* (s. 22-119.) adlarını taşımaktadır. Eserin dördüncü ve beşinci bölümlerinde Ufa vilâyetinin doğu kesiminde yaşayan Başkurtların lehçesi daha detaylı ele alınarak diğer lehçelerle karşılaştırılmıştır. Eserin 120-121. sayfalarında ise *Sonuç* kısmı yer almıştır.

Eserin *Sunuş* kısmında yer alan bilgilerden Katanov'un bu çalışmasını hem hazırlama sebeplerini, hem de eserde kullanılan inceleme yöntemlerini öğrenmekteyiz. Katanov, eserine 22 Mayıs 1898 tarihinde eşi ile birlikte gemiyle Kazan'dan yola çıkarak Ufa vilâyetine geliş öyküsünü anlatarak başlamıştır:

“22 Mayıs 1898 tarihinde Yakimov vapuru ile eşimle birlikte Kazan'dan Ufa'ya doğru yola çıktık. Vapur, Volga (İdil), Kama (Çulman) ve Belaya (Ak İdil) Nehri boyunca ilerleyerek 27 Mayıs tarihinde Ufa'ya vardı.”⁵⁴⁰

Bu satırların ardından Katanov, Ufa'ya iner inmez şehri dolaştığını, şehri resmeden kartpostallar aldıktan sonra ilk iş olarak Ufa İstatistik Komitesi (Statistiçeskiy komitet)'nden Başkurtlar, Meşeryaklar, Tepterler ve Kreşin Tatarları hakkında bilgiler edindiğini, sonra da Samara-Ufa demiryolu üzerinden Belebey kazasındaki Şafranovaya istasyonuna doğru yola çıktığını dile getirmiştir. Katanov, İstatistik Komitesi'nden, Ufa vilâyetinde geniş bir alanda, özellikle de Ufa vilâyetinin kuzeybatı kesiminde, Volga ve Kama Nehirleri arasında ve demiryolu hattı boyunca ikamet eden gayri Rusların yaşam tarzları, inançları ve dilleri ile ilgili bilgiler edindiğini belirtmiştir.⁵⁴¹

Katanov, sunuş bölümünün devamında 22 Mayıs (Kazan'dan ayrılış) - 27 Mayıs (Ufa'ya varış) - 18 Ağustos 1898 (Kazan'a geri dönüş) tarihleri arasında gerçekleştirdiği Ufa gezisinin detaylarını anlatmıştır. Gezisini hangi zorluklar altında gerçekleştirdiğini, hangi güzergâhlardan, hangi tarihlerde kaç kez geçtiğini, inceleme yaptığı köylerin coğrafyasını, etnik yapısını, yanlarında konakladığı kişilerin isimlerini ve mesleklerini tek tek açıklamış, yaptığı çalışmalardan bahsetmiş ve gezisinin amacını belirtmiştir:

“27 Mayıs-30 Mayıs tarihleri arasında, solda Belaya Nehri'nin sol kolu olan Dim Nehri'ne dökülen, Kursak Nehri'nin sağ kıyısında bulunan, Belebey kazasına bağlı olan ve Meşeryakların yaşadığı Slak (Islak) köyünde kaldım. Slak köyünde arabacı Meşeryak Nur Muhammed'in yanında konakladım. 31

⁵⁴⁰ N. F. Katanov, *Otçet o Poezdke, Soverşennoy Letom 1898-go Goda po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Fakulteta İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta v Ufinskuyu Guberniyu*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900, s. 3.

⁵⁴¹ Katanov, *a.g.e.*, s. 3.

Mayıs tarihinde Başkurt köyü olan Surakayeva köyüne geçtim ve burada 1 Temmuz tarihine kadar bir Başkurt köylüsü olan Abu Talib'in evinde kaldım. 7, 14, 21 ve 28 Haziran tarihlerinde Surakayeva köyünden Slak köyüne geçtim ve burada Meşeryak lehçesini incelemekle uğraştım. Surakayeva köyü, Kursak Nehri'nin her iki kıyısında da yer almaktadır. 1 Temmuz tarihinde bir Tepter köyü olan ve Tepter lehçesinde "Mäcäй аулы" olarak adlandırılan Turuntayş köyüne geçtim. Marangoz Tepter Mohammed Vefa'nın yanına yerleştim ve 7 Temmuz tarihine kadar onun yanında kaldım. 8 Temmuz tarihinde Kreşin Tatarlarına ait bir köy olan Utarova köyüne geçtim. Burada Kreşin Tatarı İuda Andreyev'in evinde 8 Ağustos tarihine kadar kaldım. Buradan etraflarında Kreşin Tatarları, Tepterler, Çeremisler ve Tatar Başkurtların yaşadıkları yerlerden Rus köyleri olan Nuzeyeva'ya 4 kez (11, 18, 25 ve 28 Temmuz); Diaşevo'ya 2 kez (12 ve 20 Temmuz) ve yine Çukayevo'ya 1 kez (26 Temmuz) gittim. Utarova köyü, Belaya Nehri'nin sol kolu olan Sün Nehri'ne sağ taraftan dökülen Menedi Çayı'nın sol kıyısında bulunmaktadır. 9 Ağustos tarihinde Kreşin Tatar köyü olan Kurçeyeva köyüne geçtim ve burada bir Kreşin Tatarı olan Prokopi İvonoviç Yegorov'un evinde kaldım. 16 Ağustos tarihinde Kurçeyeva'dan Kazan'a doğru yola çıktım. Diaşevo, Kazançı, Usı ve diğer Tepter köylerinden geçerek 17 Ağustos tarihinde Kurbatov gemisine bindiğim Çelna köyüne ulaştım. 18 Ağustos tarihinde akşam saat 9'da Kazan'a vardım. Şafranovaya istasyonundan Çelna limanına varana dek Slak-Surakayeva-Turuntayş-Utarova-Kurçeyeva-Diaşevo-Kazançı-Usı köylerinden geçtim. Bu yolculuğu at üzerinde gerçekleştirdim. Ancak bir gün, Surakayeva'dan Rayevka istasyonunun yakınında düzenlenen Başkurt halk festivaline trenle gitmek zorunda kaldım. 1897 yılının yazında Kreşin Tatarlarına, Teptere ve Tatar Başkurtlara ait birçok şarkı, şiir ve masal derledim. 1898 yılının yazında ise şarkıların yanı sıra masal, atasözü, çeşitli hastalıklara karşı yapılan büyüler, bilmece, tarihî ve gündelik yaşama ait şiirler, halk inanışları ve rüya tabirlerini derleme işi ile uğraştım. Bunların dışında özel isimleri de kayıt altına aldım. Bütün bu materyalleri, Ufa'da Türkçe konuşan gayri Rusların yaşamlarını ve inançlarını gözlemlemek, özellikle de dillerini incelemek amacıyla topladım."⁵⁴²

Katanov, bu satırların devamında ise 1897 yılında, S. G. Rıbakov'un *Ural Müslümanlarının Şarkıları* (Pesni uralskih musulman) adlı kitabından Kreşin Tatarlarının lehçesiyle ve Kırgız, Başkurt lehçeleri uzmanı V. V. Katarinskiy gözetiminde Orenburg'da yayınlanan Misyonerlik Cemiyeti'nin yayınlarından Başkurt lehçesiyle tanışması sayesinde 1898 yılında gerçekleştirdiği bu gezisinde Kreşin Tatarlarını ve Başkurtları anlamakta hiç zorluk çekmediğini dile getirmiştir. Tepterler ile Meşeryaklar'ın köken olarak Ugor kabilelerinden geldiklerini, onların Kazan Tatarları vasıtasıyla İslamiyet'i benimsediklerini ve Türkçe konuştukları için

⁵⁴² A.g.e., s. 3-5.

de büyük bir çaba sarf etmeden kısa sürede onların lehçelerini de öğrendiğini söylemiştir.⁵⁴³

İlim adamı ayrıca *sunuş* bölümünde Kreşin Tatarları, Başkurtlar, Tepterler ve Meşeryaklar'ın dil yapıları hakkında da kısa bilgiler vermiştir. Daha sonra ise lehçelerin fonetik ve morfolojik özelliklerini eserin dördüncü ve beşinci bölümlerinde daha detaylı bir şekilde ele alacağını dile getirmiştir. Katanov'un aktardığı bilgilere göre, Ufa vilâyeti Belebey kazasında yaşayan Kreşin Tatarları, Kazan vilâyeti Mamadış kazasında yaşayan Kreşin Tatarları ile çok az bir farkla aynı lehçeyi konuşmaktadırlar. Mamadış kazasında yaşayan Kreşin Tatarlarının lehçesi ile ilgili olarak N. P. Ostroumov⁵⁴⁴ ve A. A. Voskresenskiy⁵⁴⁵ sözlükler yayınlamışlardır. Ufa vilâyetinde yaşayan Başkurtların lehçesi, birbirinden tamamen farklı iki lehçe ile konuşulmaktadır. Ufa vilâyetin batı kesiminde yaşayan Başkurtlar, Kreşin Tatar lehçesine çok yakın bir lehçe ile; doğu kesimde yaşayan Başkurtlar ise doğu lehçesinde konuşmaktadırlar. Meşeryak ve Tepterlerin lehçeleri de Kreşin Tatar lehçesine çok yakındır. Bu dört lehçenin sözcük yapısına bakıldığında, Meşeryak, Tepter ve Müslüman Tatarların, Başkurtlardan ve Kreşin Tatarlarından çok daha fazla Arapça ve Farsça kelimeye sahip olduğu, Kreşin Tatarlarında ise daha fazla Rusça kelime bulunduğu görülmektedir.⁵⁴⁶

Eserin *Günlük Yaşam* başlığını taşıyan birinci bölümünde Katanov, Başkurtların, Kreşin Tatarlarının, Tepterlerin ve Meşeryakların düğün törenlerinden,

⁵⁴³ A.g.e., s. 5.

⁵⁴⁴ **Nikolay Petroviç Ostroumov:** Rus misyoner ve Doğu bilimcisidir. 1846 yılında Tambov'da doğmuştur. 1860-1866 yılları arasında Tambov Ruhanî Okulu'nda eğitim görmüştür. 1870 yılında ise Kazan Ruhanî Akademisi'ni bitirmiştir. N. İ. İlminski'nin öğrencisidir. N. P. Ostroumov, 1870-1877 yılları arasında Kazan Ruhanî Akademisi'nin "Müslümanlara Karşı Misyonerlik Dersleri" bölümünün bölüm başkanlığı görevini üstlenmiştir. 1877 yılında Türkistan bölgesi halk okulları müfettişliği görevine getirilmiştir İslamiyet konusu alanında birçok çalışma kaleme almıştır. Ostroumov'un 1876 yılında çıkan *Perviy Opıt Slovarya Naradno-Tatarskogo Yazıka Po Vigovoru Kreşçenih Tatar Kazanskoy Gubernii* ve 1892 yılında yayınlanan *Tatarsko-Russkiy Slovar* adlı eserleri en önemli çalışmalarındandır. Bkz.: L. M. Fayzrahmanov, "N. P. Ostroumov – Missioner i İslamoved", *İstoriya, İzvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 4/1, 2008, s. 146-150.

⁵⁴⁵ **A. Voskresenskiy:** Rus misyoneri ve Doğu bilimcisidir. Kazan Ruhanî Akademisi'nden mezun olmuştur. Misyonerlik Cemiyeti'nin aktif üyeliğini yapmıştır. Voskresenskiy, Kazan Okulu'nda Kreşin Tatarlarına dinî eğitim vermiştir. Ayrıca Kırgız okullarında müfettiş olarak görev yapmıştır. 1894 yılında Kazan'da *Rusça-Tatarca Sözlük* adlı çalışmasını yayınlamıştır. A. Ş. Yusupova, "İstoričeskiy Kontekst Tatarsko-Russkih i Russko-Tatarskih Slovary XIX Veka", *Uçenie Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Tom 150, Kn. 2, 2008, s. 139.

⁵⁴⁶ Katanov, a.g.e., s. 6.

meskenlerinden, hastalıklara karşı uyguladıkları tedavi yöntemlerinden ve kıyafetlerinden bahsetmiştir. Eserden edinilen bilgilere göre, XIX. yüzyılın sonunda Başkurt düğünleri Kırgız düğünlerine benzer şekilde düzenlenmektedir. Tepter ve Meşeryak düğünleri ise Müslüman Tatarların düğünlerine en yakın olanıdır. Kreşin Tatar düğünleri de bazı halk geleneklerinin eklenmesiyle Hristiyan düğünleri gibi yapılmaktadır.⁵⁴⁷

Katanov, gezisini gerçekleştirdiği dönemde yani XIX. yüzyılın sonunda hemen hemen tüm gayri Rusların kulübelerde yaşadıklarını ve kulübeleri aynı şekilde düzenlediklerini dile getirmiştir. Genellikle kulübenin içerisinde birbirine kapalı kirişlerle bağlanmış, kalaslı ve içerisinde tahta sedir bulunan bir mutfak bulunmaktadır. Başkurtlar bazen mutfakta veya ahırda sedirin yanına yemek pişirmek için özel bir sacayağı ve bir kazan koymaktadırlar. Şafranovaya demiryolunun yakınında yaşayan Başkurtlar, göçebe yaşamlarını 10-15 yıl önce (1880’li yıllarda) terk etmişlerdir. Ancak bazı yerlerde zengin sığır yetiştiricileri, yazı geçirmek için kulübelerini kapatarak dağlara gitmektedirler. Dağlarda kendilerine ait genellikle Rusların kullandıkları üstü keçe ile örtülü bir araba olan *kibitkaları*nda yaşamaktadırlar. Tatar Müslümanların yakınlığı ve sürekli etkileşim halinde olmaları sebebiyle Başkurtlar Tatarlaşmışlardır. Kreşin Tatarları ise Ruslarla sürekli iletişim içinde olduklarından Ruslaşmışlardır. 1890’lı yıllarda Ruslardan uzakta olan ve Müslüman bölgelerin yakınında yaşayan Kreşin Tatarları ise Müslümanlığa yönelmişlerdir. Tepterler, Meşeryaklar ve Kreşin Tatarları da kulübelerde yaşamışlar ve hiçbir zaman göç etmemişlerdir.⁵⁴⁸

Eserin devamında Katanov yukarıda adı geçen bu halklarda sıklıkla görülen baş ağrısı, kellik (mantar) hastalığı, göz hastalıkları, çıban, ishal, nezle, köpek ısırığı, öksürük, diş ağrısı gibi hastalıklar için başvuru alan tedavi yöntemlerine ve hastalıkların sebeplerine değinmiştir. İlim adamının aktardığı bilgilere göre, Başkurtlar sıtma hastalığını ya sıtma olan hastanın üzerine bir kova soğuk su dökerek ya da hasta olan kişiye 1-2 gün boyunca sıtma hastalığını betimleyen bir kukla bağlayarak

⁵⁴⁷ A.g.e., s. 7.

⁵⁴⁸ A.y.

uzaklaştırmaya çalışmaktadırlar. Sıtmanın hastadan bu kuklaya geçtiğini düşündükleri için de bu kuklayı daha sonra bozkıra atmaktadırlar.⁵⁴⁹

Katanov'un anlattıklarından Kreşin Tatarlarında da oldukça ilginç tedavi yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. Örneğin, bir çocuğa nazar değmesi durumunda o çocuğun gömleği mil taşına asılmalıdır. Sıtmanın çaresi kişinin üzerinde atın bilgelik dişini ya da saksağan dilini taşıması veya hastanın tırnağını ve saçını bir sopa yarığına koyarak dışarıya atması gerekmektedir. Aynı hastalığa tekrar yakalanmamak için gömleğin altındaki haçın yanına bir geyik kemiği veya bir boynuz parçası takılmalıdır. Ahırda yaşayan kirli ruhun kirli oyunlarına karşı ısıklık çalınmamalıdır. İyi hasat almak için de nehir kenarında kurban kesilmelidir. Kreşin Tatarlarının hastalıkları önlemek için yaptıkları çeşitli büyüler de bulunmaktadır. Bu büyüler arasında insanlar tarafından görülmeyen bakır kırmızısı renkli bir yilandan kaynaklanan, kemik çürümesi ve dolama hastalığına karşı büyü; kasırgaya karşı yapılan büyü; koltuk altlarının altındaki tümöre karşı yapılan büyü; kabakulak, epilepsi ve difteri hastalıklarına karşı yapılan büyü; karın şişkinliğine karşı yapılan büyü; kuzuların arka bacaklarının kıvrılmasına neden olan hastalığa karşı yapılan büyü; kesilen el veya koldan akan kanı durdurmak için yapılan büyüler yer almaktadır.⁵⁵⁰

Katanov, Müslüman Tatarlar, Başkurtlar, Tepterler ve Meşeryaklar arasında kellik (mantar) hastalığının ve göz hastalıklarının; Kreşin Tatarları arasında ise epilepsi ve mide hastalıklarının yaygın olduğunu, hemen hemen gayri Rusların yaşadıkları tüm köylerde boğaz ve zührevi hastalıklarına da rastlandığını dile getirmiştir. Katanov genellikle baş ve ayak kısımlarında mantar hastalığının görülmesinin temel nedeninin banyodan çıktıktan sonra aynı çamaşırların ve aynı kıyafetlerin giyilmesi, aynı havluyla silinilmesi, aynı tabaktan yemek yenmesi ve çoğu zaman çamaşırların yıkandığı kazan içinde yemek pişirilmesinden kaynaklandığını dile getirmiştir.⁵⁵¹

Müslüman ve Kreşin Tatar kadınlarının ve genç kızlarının kıyafetleri hakkında da kısa bilgiler veren Katanov, önceden kadınların ve genç kızların kıyafetlerinde altın

⁵⁴⁹ A.g.e., s. 8.

⁵⁵⁰ A.g.e., s. 8-9.

⁵⁵¹ A.g.e., s. 9.

ve gümüş sikkeler kullandıklarını, ancak 1898 yılındaki gezisi sırasında kadın kıyafetlerinde büyük ölçüde kalaylı sikkelerin yer aldığını gözlemlediğini belirtmiştir.⁵⁵²

İnançlar ve Rivayetler başlığını taşıyan ikinci bölümde ise Katanov, Ufa’da yaşayan gayri Rusların halk inanışlarını incelemiştir. Bu bölümden edindiğimiz bilgilere göre, Meşeryaklar fare yılında (1852-1864-1876-1888-1900) çok fazla bal olacağına; tavşan yılının (1855-1867-1879-1891-1903) herkes için çok kötü geçeceğini; domuz yılında (1851-1863 -1875-1887-1899) ise özellikle çok fazla ekmek olacağına inanmaktadırlar. Meşeryakların saç traş etmek, tırnak kesmek, evden taşınmak, elbise biçmek, mezarlıklar, göz kapaklarının seğirmesi, hıçkırık, kulakların çınlaması, hapşırma, ayna, gök gürültüsü, şimşek, hayvanların davranışına göre kötü hava durumunu tahmin etme ve semaver hakkında dile getirdikleri bir takım rivayetleri bulunmaktadır. Bunların dışında Kreşin Tatarlarının ev, ahır, su, orman, hamam, mezarlık, dağ ve diğer yerlerde yaşayan kötü ruhlar hakkındaki rivayetleri de mevcuttur. Bütün bu ruhlar hem dış görünüş hem de yaptıkları kötülükler bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Örneğin, ahır ruhu çiftlik hayvanlarına çeşitli hastalıklarla eziyet etmektedir. İnaniş’a göre, su ruhu, günbatımında insanlara kötülük yapmadan önce, uzun sarı saçlarını taramaktadır. Orman ruhunun (genellikle kadındır) ise vücudunda kuşlarındaki gibi yumuşak tüyleri bulunmaktadır ve göğüsleri o kadar uzundur ki koşarken onları omuzlarının üzerine atmak zorunda kalmaktadır. Kadınları doğum sırasında boğan kötü ruh ise çoğu zaman erkekleri sırt üstü, üstelik bir kadının yanında uyurken boğmaktadır. Ateş ruhu çıkardığı ısıklık sesi ile fırtınanın habercisidir; semaver ise ışıltı ile misafirleri eve davet etmektedir. Yine başka bir rivayete göre, sıtma hastalığı genellikle dış görünüş olarak Rus deniz kızlarına çok benzeyen bir su ruhu tarafından yaratılmıştır. Bu ruh, güneşten, mollalardan ve rahiplerden çok korkmaktadır. Fakat uygun fırsattan yararlanarak, genellikle bir mollayı veya bir rahibi kullanarak bir kişinin bedenine sızmakta ve bu ruh yalnızca ısı ve ateşle kovulabilmektedir. Bir insanın terlemesi ya da üşümesi de ateş ve su ruhları arasında bir mücadelenin olduğu anlamına gelmektedir.⁵⁵³

⁵⁵² A.y.

⁵⁵³ A.g.e., s. 9.

Katanov, *Halk Edebiyatı* başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise gezisi sırasında derlediği Ufa’da yaşayan gayri Ruslara ait birçok masal, şarkı, şiir, atasözü, bilmece ve rüya tabirini okuyucuya sunmuştur. İlim adamının öncelikle Meşeryaklar’a ait derlediği masalların başlıkları şöyledir: *о человеке, спрятавшем в мешке волка* (kurdu çuvalda saklayan adam hakkında); *о 3 братьях, из которых младший-паршивый женился на царской дочери* (en küçüğünün çarın kızıyla evlendiği üç erkek kardeş hakkında); *о человеке, спасшем от огня змею* (yılanı ateşten kurtaran adam hakkında); *о богатыре, сделанном из теста* (hamurdan yapılmış bir kahraman hakkında); *о старике* (yaşlı bir adam hakkında); *о скатерти – самобранке* (kendi kendine toplanan masa örtüsü hakkında); *кобыль, испражнявшейся золотом* (altın dışkılayan kısırak); *о дубине, колотившей врагов* (düşmanları yenen sopa hakkında); *о целомудренной девице и похотливом мулле* (iffetli kız ile şehvetli molla hakkında).⁵⁵⁴

Katanov’un Kreşin Tatarlarına ait derlediği masalların başlıkları da şunlardır: *о старике и его утке, несшей золотые яйца* (yaşlı adam ve altın yumurtlayan ördeği hakkında); *о старике и его сыне – богатыре, родившемся от рыбы и убившем последовательно 2 драконов с 3, 9 и 12 головами* (yaşlı bir adam ve balıktan doğan, art arda 3, 9 ve 12 başlı iki ejderhayı öldüren bir kahraman olan oğlu hakkında); *о юноше, жившем у старика год за один щелчок* (tek bir tokat için bir yıl yaşlı bir adamla yaşayan genç bir adam hakkında); *о человеке, знавшем язык животных* (hayvanların dilini bilen adam hakkında); *о 2 девицах и их злой мачех* (iki kız ve onların kötü üvey anneleri hakkında); *о человеке, спасшем от огня змею* (yılanı ateşten kurtaran bir adam hakkında); *о богатыре, сденланном из теста* (hamurdan yapılmış kahraman hakkında); *об одном солдате-мечтатель, хотевшем разбогатет от одного горшка яиц* (bir çömlek yumurta ile zengin olmak isteyen hayalperest bir asker hakkında).⁵⁵⁵

Katanov, içerik olarak Tepter masallarının, Kreşin Tatar, Başkurt ve Meşeryak masallarından çok az farklı olduğunu ve masallarda genellikle farklı ruhların, yılanların, hayvanların, görünmez şapkaların, kendi kendine toplanan masa örtülerinin

⁵⁵⁴ A.g.e., s. 13.

⁵⁵⁵ A.g.e., s. 13-14.

ve kendi kendine hareket eden meşe ağaçlarının konu edildiğini dile getirmiştir. Müslüman Tatar masalları ile Kreşin Tatar masalları arasındaki en büyük farkın ise genellikle Müslüman Tatar masallarında Müslüman azizlerin; Kreşin Tatar masallarında ise Hristiyan azizlerin olmasıdır.⁵⁵⁶

Katanov, adı geçen bu halkların askerlik konulu şarkı ve şiirlerinde ise vatan (köy, orman, bozkır, nehir), vatan özlemi, askerliğin zorlukları gibi konuların ele alındığını dile getirmiştir. Ayrıca Katanov gezisi sırasında Tepterler ve Kreşin Tatarları arasında: Balkanlar'daki zorlu geçiş, Muhtar Paşa ve Osman Paşa ile yapılan savaşlar, Erzurum ve Kars'ın ele geçirilmesi gibi konuları ele alan askerlik şarkılarını derlediğinden bahsetmiştir.⁵⁵⁷

Eserin devamında Katanov gezisi sırasında derlediği atasözlerine ve bilmecelere yer vermiştir. İlim adamı, dini konu alan veya aynı dinden olsa da başka bir halkın alay edildiği durumlar dışında, incelediği bu dört halkın atasözlerinin neredeyse birbiriyle aynı olduğunu dile getirmiştir. Katanov'un derlediği atasözlerinden bazıları şöyledir:

- *Про русского говорится, что в пьяном виде он ходит под себя.*
(Bir Rus sarhoşken altına işer.)
- *Про татарина – мусульманина и тептяря, что они взянут под каждым тальником.*
(Her söğüt ağacının altında bir Müslüman Tatar ile bir Tepter görürsün.)
- *Про башикура, что у него всегда голова в паршах.*
(Bir Başkurt'un kafasında daima mantar (hastalığı) vardır.)
- *Поедешь тихо, проедешь 60 версть, а поедешь скоро, проедешь только 6 версть.*
(Sessizce gidersen 60 verst, hızlı gidersen 6 verst yol alırsın.)
- *Собака взбесившись, кусает и своего хозяина.*
(Öfkeli köpek sahibini ısırır.)
- *У женщины волосы длинные, а ум короткий.*

⁵⁵⁶ A.g.e., s. 14.

⁵⁵⁷ A.y.

- (Kadının saçı uzun, akli kısadır.)
- *Гость перед хозяином то же, что и осель перед погонищиком.*
(Sahibinden önce gelen misafir, çobanından önce gelen eşekle aynıdır.)
 - *Он хвалится домом, между тем как щи у него точно вода.*
(Lahana çorbası su gibiyken eviyle övünüyor.)
 - *Горшок котлу не товарищ.*
(Çömlek, kazanın dostu değildir.)
 - *Умеет ласкать детей лишь тот, у кого есть дочь.*
(Sadece kızı olan biri çocukları nasıl okşayacağını bilir.)
 - *У кого есть дочь, у того 30 гостей.*
(Kızı olanın 30 misafiri vardır.)
 - *Соседова утка всегда кажется гусем.*
(Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.)
 - *Нужда заставит, сделаешься и баимачником.*
(İhtiyaç adamı kunduracı yapar.)
 - *Не хвали коня раньше месяца, не хвали жену раньше года*
(Bir aydan önce atını; bir yıldan önce karını övme.)
 - *В чьи сани садишься, того и песни пой.*
(Kimin kızıağında otursan, onun şarkısını söylersin.)
 - *Женищина без мужа то же, что и конь без узды.*
(Kocasız kadın dizginsiz at gibidir.)
 - *Муж-голова, а жена-шея.*
(Erkek baş, kadın boyundur.)
 - *У луна свидетель всегда под боком.*
(Yalancının her zaman yanında bir tanığı vardır.)
 - *Получил утку, надеется получить и гуся.*
(Ördek alan, kaz almayı da ümit eder.)
 - *Пошёл на драку, а дубину забыл дома.*
(Kavgaya giden, sopasını evde unuttur.)⁵⁵⁸

⁵⁵⁸ A.g.e., s. 14-15.

Katanov, atasözleri dışında adı geçen dört halka ait bilmecelerin de hemen hemen aynı olduğunu belirtmiştir. Bir kişinin evde, bahçede, suda ve diğer yerlerde sahip olduğu veya gökyüzünde gözlemlediği her şeyi (yıldızlar, ay, güneş, gökyüzü, don, rüzgâr, ev, horoz, araba, balık, buz, pire, lahana, masa, yıl, ay, gün, gök gürültüsü, şimşek, mil taşı, sütun, kale, eller, para, mum) bilmece olarak sorduğunu dile getirmiştir.⁵⁵⁹

Halk şarkılarında ise aşk, vatan ve akraba özleminden bahsedilmekte, sevgilinin ihanetine ise lanet edilmektedir. Halk şarkıları genellikle dört satırdan oluşmaktadır. Üç (birinci, ikinci ve dördüncü satır) birbiriyle genellikle kafiyelidir. Birinci ve ikinci satırlarda genellikle doğadan veya hayvanlardan, diğer iki satırda ise aşktan bahsedilmektedir. Dört satırın tümü bir konu hakkında bilgi veriyorsa, yalnızca ilk iki satır genellikle kafiyeli olmaktadır:

Güney rüzgârları düzeltiyor,	(Гривы наших рыжих коней,
Bizim kızıl atlarımızın yelelerini,	Оправляют южные ветра,
Ve birbirimiz hakkında ne düşündüğümüzü,	А том, что мы думаем друг про друга,
Söylüyor, gökyüzünde uçan kuş.	Поёт птица, летящая по небу.) ⁵⁶⁰

Katanov, rüya tabirleri konusunda ise Kreşin Tatarlarının rüyalarını özellikle yaşlı kadınların yorumladıklarını, Başkurtlar, Meşeryaklar ve Tepterler arasında okuryazar olanların ise rüyaları yorumlamak için Kazan'da ve Türkiye'de çok sayıda basılan rüya tabirleri kitaplarına başvurduklarını dile getirmiştir. Katanov'un aktardığı üzere, Kreşin Tatarları'nda rüyada balık görmek veya votka içmek havanın kötü, ateş ise havanın açık olacağına; ağlamak ve uçmak sevince; çıplak insan belaya; bayram, akrabanın ölümüne; ayı, kara; kilise, ölüme; bakır para, dedikoduya; tütün içmek, üzüntüye; terlemek, mutsuzluğa; dağa tırmanmak, mutluluğa ya da barışa; dağdan inmek, talihsizliğe ya da bir kayba; kuyuya düşmek ise ölüme delalettir.⁵⁶¹

⁵⁵⁹ A.g.e., s. 15.

⁵⁶⁰ A.g.e., s. 15-16.

⁵⁶¹ A.g.e., s. 16.

Katanov, kendisine masalları çobanların, şarkıları ve bilmeceleri gençlerin, atasözlerini ise yaşlıların anlattığını, gittiği her yerde kendisine eşinin yardım ettiği için Müslüman kadınların kendisinden korkmadıklarını, sorularına ise cesurca cevap verdiklerini de eserin devam eden satırlarında belirtmiştir.

Katanov, eserinin *Fonetik Özellikler* başlığını taşıyan dördüncü bölümünde ise Başkurt, Kazan, Ufa ve Kreşin Tatar, Tepter ve Meşeryak lehçelerini fonetik açıdan incelemiştir. Öncelikle bu lehçelerdeki kelime başı, ortası ve sonunda gerçekleşen ses olaylarını lehçeler çerçevesinde kıyaslamış ve seslerin tanımlarını örnekleriyle birlikte ele almıştır. Ünlü ve ünsüz harflerin birbirlerinden farklılaşmalarına sebep olan ayırt edici özellikleri işaret etmiştir. Örnekleri ise Rusça açıklamalarıyla birlikte vermiştir. Bölüm sonunda ise Meşeryak, Ufa-Tatar ve Başkurt lehçesinde yer alan 13 adet kelimenin okunuşlarını Arapça ve Rusça transkripsiyonlarını yaparak göstermiş, fakat Arapça transkripsiyonun lehçelerin özelliklerini tam anlamıyla yansıtmadığını dile getirmiştir. Katanov ayrıca Türkçe kelimelerin aktarımı sırasında Arap alfabesinin yetersizliğinin farkında olan Kazan Tatarları ve Başkurtları harflerin telaffuzlarını göstermek için V — A gibi farklı işaretler kullandıklarını, fakat bu kullanımın halk tarafından benimsenmediğini belirtmiştir.⁵⁶²

Eserin beşinci bölümü *Morfolojik Özellikler* adını taşımaktadır. Bu bölüm, eserin inceleme bakımından ağırlık noktası durumundadır. Bölümde Başkurt, Kazan, Ufa ve Kreşin Tatar, Tepter ve Meşeryak lehçelerini morfolojik açıdan inceleyen Katanov, adı geçen lehçelerin dil bilgisel yapılarını 82 alt maddede ele almıştır. Dil bilgisel yapıların (isimler, sıfatlar [sahiplik, benzerlik, üleştirme, sıra sayı sıfatları], çoğul isimler, ismin halleri [yalın, tamlama, yönelme, belirtme, bulunma, çıkma halleri], sayılar, kişi zamirlerinin ismin hallerine göre çekimleri, işaret, iyelik, olumsuzluk ve soru zamirleri, fiiller fiillerde zaman, kip ve çatı, isim, sıfat ve zarf fiiller, fiilden sıfat ve isim türetme, vb.) lehçelerde hangi ekler kullanılarak yapıldığını tek tek anlatmış ve her madde içerisinde ayrı alt başlıkta Kazan Tatar, Ufa Tatar,

⁵⁶² A.g.e., s. 17-21.

Tepter, Meşçeryak ve Başkurt lehçelerinde verdiği kelime örnekleriyle konuya açıklık getirmiştir.⁵⁶³

Sonuç bölümünde ise Katanov çalışmasının neticelerini özetlemiştir. Eser boyunca, dördüncü ve özellikle beşinci bölümde enine boyuna değerlendirilmiş olan konunun sonuç bölümünde derli toplu bir değerlendirmeye sunulması hem çalışmanın amacına ulaşması, hem de gezisinin detaylarının okurun zihninde canlanmasını sağlaması bakımından faydalı olmuştur.

Sonuç bölümünden Katanov'un aktarımıyla edindiğimiz bilgiler şöyledir: Kazan Tatar, Ufa Tatar ve Tepter lehçeleri hemen hemen her bakımdan birbirine benzemektedir. Meşçeryak lehçesi bu lehçelerden sadece fonetik açıdan farklıdır. Kazan Tatar, Ufa Tatar, Tepter, Meşçeryak lehçeleri morfolojik açıdan ise birkaç istisna dışında birbirinin aynısıdır. Ufa vilâyetinin doğu kısmında ve Orenburg vilâyetinin batı kısmında yaşayan Başkurtların lehçesi ise morfolojik olarak Ufa Tatar, Kazan Tatar ve Tepter lehçelerinden daha çok Kırgız lehçesi ile benzerlik göstermektedir. Ufa vilâyetinin batı kesiminde yaşayan Başkurtlar, Tepterler ve Tatarlarla asimile olduklarından lehçeleri arasında keskin bir fark bulunmamaktadır. Katanov'a göre, Ufa vilâyetindeki Tatar lehçesi, sürekli sözlü iletişim içinde oldukları Müslüman Tatarlar tarafından uzun süredir devam eden İslam propagandası ve Tatarların ürettiği Müslüman yayınlarının Kazan'da bol miktarda dağıtılması sayesinde giderek bölgede daha fazla yayılmıştır. Altın Orda'nın Kazan, Astrahan ve Kırım Hanlığına bölünmesinin ardından Başkurtların Kazan ve Astrahan Hanlıklarına tabii olmalarıyla başlayan Tatar Müslüman propogandası sayesinde İslamiyet sadece Başkurtlar tarafından değil, onların topraklarına yerleşen ve köken olarak Fin-Ugorlar'dan gelen diğer kabileler tarafından da kabul edilmiştir. Halk efsaneleri ise Tepterlerin, Müslüman Tatarlar sayesinde onların din ve dillerini benimsediklerini, günlük yaşam, inanç ve dil açısından onlarla bir bütün olduklarını göstermektedir. Ayrıca Tepterler İslamiyet'i kabul etmeden önce ayrı kabileler halinde yaşamışlar ve bu kabileler Votyak, Mordva, Çeremis ve Çuvaş olarak adlandırılmışlardır. Katanov, bu adı geçen Fin-Ugor kabilelerinin Ufa vilâyetine Vyatka, Penza, Kazan, Simbirsk

⁵⁶³ A.g.e., s. 22-119.

vilâyetlerinden geldiklerini, Tatarca konuşan Meşçeryaklar'ın da önceden “meşçer/mişer” olarak adlandırılan bir Fin-Ugor kabilesinin devamı olduğunu da belirtmiştir.⁵⁶⁴

Özetle, eser, ana hatlarıyla Ufa vilâyetinde geniş bir alanda, özellikle de Ufa vilâyetinin kuzeybatı kesiminde, Volga ve Kama Nehirleri arasında yaşayan başta Başkurtların olmak üzere Müslüman Tatarların, Kreşin Tatarlarının, Meşçeryakların (Mişer) ve Tepterlerin günlük yaşamları, halk inanışları ve lehçeleri hakkında bilgiler içermektedir. Katanov'un bu eseri, XX. yüzyılın başlarında başta Başkurtlar olmak üzere İdil-Ural coğrafyasında birlikte yaşadıkları diğer halkların da başta dilsel özellikleri olmak üzere folklorları hususunda yapılacak çalışmalar açısından oldukça değerlidir.

2.5. İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Emriyle 1899 Yılıının Yazında Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu

• *Отчёт о Поездке в Минусинский Уезд Енисейской Губернии, Совершенной по Поручению Историко-Филологического Казанского Университета Летом 1899 Года*, Казань, Типо-лит. Импер. Унив., 1900, 59 с.

• *Отчет о Поездке в Минусинский Уезд Yeniseyskoy Gubernii, Soverşennoy po Poruçeniyu İstoriko-Filologiçeskogo Kazanskogo Universiteta Letom 1899 Goda*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900, 59 s.

Katanov'un *İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Emriyle 1899 Yılıının Yazında Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasına Gerçekleştirilen Gezinin Raporu* adlı bu eseri, 1900 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi basımevinde Tarih-Filoloji Fakültesi'nin emriyle kitap olarak basılmıştır. Ayrıca bu eser, İmparatorluk Kazan Üniversitesi'nin düzenli yayını olan *Uçenie Zapiski*'nin 1901 tarihli V. ve VI. sayılarında da yayınlanmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam

⁵⁶⁴ A.g.e., s. 120-121.

59 sayfadır. Katanov, bu eserindeki bilgileri 1899 yılının yazında Yenisey vilâyeti Minusinsk kazasına, diğer bir ifadeyle, doğduğu topraklara eşiyle birlikte gerçekleştirdiği gezi sırasında derlemiştir. Eser, Katanov Kütüphanesi'nde **K 5287** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Katanov, eserine “1899 yılının yazında, zamanımın büyük bir kısmını Askıs İdaresi'ne bağlı olan yabancılar hakkında istatistiksel veriler ve Moğol dönemine ait eserler topladığım Yenisey vilâyeti Minusinsk kazasına bağlı Askıs köyünde geçirdim.”⁵⁶⁵ diyerek başlamıştır.

Katanov, Minusinsk gezisi sırasında öncelikle Yenisey vilâyetine bağlı Askıs ve Abakan'da bulunan Yabancılar İdaresi olarak adlandırılan kurumları ziyaret etmiş ve bu kurumlardaki arşiv belgelerini incelemiştir. Bu araştırmasının sonucunda, arşiv belgelerine dayanarak, XIX. yüzyıla ait bölge halkının yerleşim yerleri, nüfus bilgileri, geçim kaynakları gibi konularda istatistiksel bilgileri aktarmıştır.

Katanov, derlediği bu bilgileri eserinde altı bölüme ayırarak anlatmıştır: Birinci bölümünde (s. 3-7.), Askıs Yabancılar İdaresi arşivindeki kayıtlar (mahkeme kayıtları, arşiv belgeleri, makbuzlar, vs.) hakkında özet bilgiler sunmuştur. İkinci bölümde (s. 8-33.), 1898 yılında Askıs Yabancılar İdaresi'ne bağlı bölgede yaşayan yabancı nüfusun öncelikle yaşadığı yerlerin adlarını maddeler halinde sıralamış, daha sonra ise bölge halkının nüfus bilgileri, geçim kaynakları ile bölgenin genel olarak Askıs, Krasnoyarsk ve Minusinsk'e olan uzaklıklarını aktarmıştır. Üçüncü bölümde (s. 34-45.), ikinci bölümde olduğu gibi, bu kez 1898 yılında Abakan Yabancılar İdaresi'ne bağlı bölgede yaşayan yabancı nüfusun yaşadığı yerlerin adlarını listelemiş ve bölge halkının nüfus bilgileri, geçim kaynakları ile bölgenin yazın ve kışın Krasnoyarsk ve Minusinsk'e olan uzaklıklarını yazmıştır. Bu bilgileri aktarırken yer yer 1897 yılına ait *Yenisey Vilâyeti Kayıt Defteri* (Pamyatnaya Knijka)'ne başvurarak düzeltmeler ve eklemeler yapmıştır. Ayrıca birinci, ikinci ve üçüncü bölümün sonlarında maddelerde açıkladığı istatistiksel verilerin bir özetini sunmuştur. Dördüncü bölümde (s. 46-48.),

⁵⁶⁵ N. F. Katanov, *Otčet o Poezdke v Minusinskiy Uyezd Yeniseyskoy Gubernii, Sovershennoy po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Kazanskogo Universiteta Letom 1899 Goda*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900, s. 3.

Sagay halk edebiyatı eserlerinden genellikle hastalıkla ilgili halk inanışlarına yer vermiştir. Beşinci bölümde (s. 49-55.), Yenisey vilâyetinin Minusinsk kazasında gerçekleştirdiği gezisi sırasında kendisine hediye edilen ve satın aldığı bölge halkının eski ve günlük yaşamına ait eşyalar (buluntular) hakkında bilgiler aktarmıştır. Altıncı bölümde (s. 56-59.) ise şair A. K. Kuzmin'in 1828 yılında kaleme aldığı *Minusinsk Bölgesi* (Minusinskiy Kray) adlı şiiri aracılığıyla Minusinsk bölgesinin detaylı bir tasvirini yapmıştır. İçindekiler kısmı eserin son sayfasında yer almıştır. Eserde kaynakça ya da bibliyografya bölümü bulunmamaktadır. İlim adamı gerekli gördüğü kavram ve motifleri dipnotlarda açıklamıştır.

Katanov, "Askıs Yabancılar İdaresi Arşivi" başlığını taşıyan birinci bölümde yer alan 24 maddede Askıs İdaresi arşivine kayıtlı 1767, 1770, 1773, 1774, 1776, 1782, 1784 yıllarına ait Krasnoyarsk Voyvodası ve Krasnoyarsk Alt Bölge Mahkemesi tarafından vergi ödeyen ve ödemeyen knezlere gönderilen emirler, mahkeme kararları, hazine makbuzları gibi resmî evraklar hakkında çok kısa bilgiler sunmuştur. Bu bilgiler içerisinde, XVIII. yüzyıl sonunda vergi ödeyen kişi sayısı, ödenen vergi miktarı, verginin nereye ödendiği, hazineye ait mallar (barut, kurşun gibi) ve ürün fiyatları, ulusların bağlı oldukları idareler, bölge uluslarında yaşayan erkek ve kadın nüfusu ile ilgili genel konuları ele alınmıştır. Bunların dışında toprak yönetimine ve 1808 yılında çiçek aşısı olunmasına dair kısa tavsiyeler de yer almıştır. Örneğin, birinci bölümün 12. maddesinde Krasnoyarsk Alt Bölge Mahkemesi'nce 31 Aralık 1784 tarihli mahkeme tutanağında, "Kaçın toprağı" Şiloşin Ulusu Knezleri Domojokov ve Kobolkov'a gönderilen bir arşiv belgesinden bahsedilmiştir. Evraktan, 1783 yılında vergilerin Krasnoyarsk Voyvodası'na; 1784 yılında ise Krasnoyarsk Kazası Hazinesi'ne ödendiği anlaşılmaktadır. Şiloşin Ulusu'nda 601 kişinin vergi ödediği, 1783 ve 1784 yıllarında ödenilen toplam vergi miktarının 1038 ruble 22 ³/₄ kapık olduğu; Tarajakov ulusunda ise vergi ödeyen kişi sayısının 80 olduğu belirtilmiştir. 1783 ve 1784 yıllarında ödenilen toplam vergi miktarı ise 162 ruble 60 kapıktır. 10 Ocak 1787 tarihli başka bir evrak ise "Koybal toprağı" Tarajakov ulusu Knezi Kaçilor Marıptayev'den 1784 yılına ait 80 kişinin 32 ruble 60 kapık değerindeki vergi borcunun tahsis edilip Krasnoyarsk Kazası Hazinesi'ne ödendiğini göstermektedir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁶ Katanov, a.g.e., s. 4.

Katanov'un bölgedeki farklı uluslardan seçerek verdiği arşiv belgelerinden XVIII. yüzyılın sonunda vergilerin doğru bir şekilde toplandığı görülmektedir.

Katanov, eserine birinci bölüme dair açıklayıcı özet bilgileri anlatarak devam etmiştir. Katanov'un aktardığı bilgilere göre; yukarıda adı geçen Şiloşin ulusu, "Kaçın Meclisi" olarak da adlandırılan ve Minusinsk Kazası Üst Abakan köyünde bulunan Abakan Yabancılar İdaresi'ne bağlıdır. "Kaçın toprağı" denmesinin nedeni buraların özellikle Abakan İdaresi'ne bağlı olduğu anlamına gelmektedir. "Kamasin toprağı", Yenisey vilâyeti Kan kazasının güney kesiminde yer almaktadır. Uluslar, çeşitli soylardan (ailelerden) oluşmaktadır. "Koybal toprağı" ise önceden ulus olarak adlandırılan 5 soydan oluşmuştur. Abugaçayev soyunda erkek nüfus 113, kadın nüfusu 111; Bolşebaykatovski soyunda erkek nüfus 129, kadın nüfusu 136; Arşa soyunda erkek nüfus 54, kadın nüfusu 50; Tarajakov soyunda erkek nüfus 257, kadın nüfusu 234 ve Kolskiy soyunda ise erkek nüfus 49, kadın nüfusu 43'tür. Bu beş soya Malobaykatovski ve Kandikov adlı iki soy daha eklenmiştir. X. nüfus sayımından (revizyondan) sonra Utin köyünde yer alan Koybal Bozkır Meclisi lağvedilmiştir. Sakinleri ise Koybal soyu altında, Askıs köyünde bulunan Bozkır Meclisi tarafından yönetilen 11 soya dâhil edilmiştir. Kaçın Meclisi idaresindeki yabancıların bir kısmı Krasnoyarsk ve Açın'den gelen Türk boylarından, bir kısmı da Yenisey'de yaşayan Ugor-Fin kabilelerinden (örneğin Ara ve Salba) gelmektedir. Koybal Meclisi'ne bağlı yabancılar, esas olarak Ugor-Fin kabilelerinden oluşmaktadır. Türkler arasına girince hızla kendi dillerini kaybederek Türkçeyi benimsemişlerdir. Askıs Bozkır Meclisi'nin sakinleri büyük çoğunluğu Türk olan Ugor-Fin kabilelerinden (Örneğin Beltirler) oluşmuştur. Kırgızlardan geri kalanlar ise Abakan Yabancılar İdaresi'nin bir parçası olmuşlardır. Katanov'un aktardığı üzere, o dönemde tüm idarelerdeki yabancılar Türkçe konuşmaktadır.⁵⁶⁷

Katanov, eserin ikinci bölümünde, öncelikle 1898 yılında Askıs Yabancılar İdaresi bağlı bölgedeki yabancıların yaşadıkları ulusların ve köylerin isimlerini maddeler halinde sıralamıştır. Toplam 212 ulus ve köyün⁵⁶⁸ ismini vermiştir. Daha

⁵⁶⁷ Katanov, **a.g.e.**, s. 6-7.

⁵⁶⁸ 1898 yılında Askıs Yabancılar İdaresi'ne bağlı ulusların, köylerin, madenlerin ve yazlıkların isimleri sırayla şöyledir: Kazanov, Monosov, Barastaev, Politov, Barçenakov, Bayanov, Tokolisov, Sarıhbaşev, Pitokov, Maganakov, Tibik, Panov, Yeremyev, Surganov, İvanov, Kiskasov, Çamakov, Pizimov,

sonra bu ulusların bulundukları yerler, uluslarda bulunan hane sayısı, kadın ve erkek nüfusu, geçim kaynakları, bu ulusların Askıs köyü ile Krasnoyarsk ve Minusinsk kazalarına olan uzaklıkları, yer yerde adı geçen ulusların kim tarafından kurulduklarına dair bilgiler aktarmıştır. Askıs Yabancılar İdaresi'ne bağlı bu uluslar hakkındaki bilgileri, ilim adamına bölge sakinlerinden İ. E. Tütübeyev ve K. G. Terskiy vermiştir.⁵⁶⁹ Katanov, bu bilgileri aşağıdaki örneklerde olduğu gibi her maddede her ulus için aynı düzen içinde sunmuştur. Şöyle ki:

“İvanov Ulusu: Uybat Nehri kıyısındadır. Hane sayısı 22'dir. Erkek nüfusu 63; kadın nüfusu 64'tür. Sakinleri, hayvancılık ile uğraşmaktadır. Askıs köyünden 58 verst uzaklıktadır.”⁵⁷⁰

Maçon Ulusu: Uybat'ın sağ kolu olan Nini Nehri kıyısındadır. Hane sayısı 4'tür. Erkek nüfusu 13; kadın nüfusu 15'dir. Sakinleri, hayvancılık ile uğraşmaktadır. Askıs köyünden 75 verst uzaklıktadır. Bu ulus, Sagaylı Maçon (Rusça: İvan Semyonoviç Oreşkov) tarafından kurulmuştur.”⁵⁷¹

İlim adamı eserine kendi doğduğu yer hakkında bilgi vererek devam etmiştir. Tez çalışmamızın ilk bölümünde belirtildiği üzere, Katanov, önceden Askıs Bozkır Meclisi olarak adlandırılan Askıs Yabancılar İdaresi'ne bağlı Askıs köyü İzyum

Ononov, Arhipov, Srakov, Kipokov, Semyonov, Maçon, İliksenov, Pçanov, Kolpakov, Posarev, Altaev, Nonisov, İbisov, Miçinov, Kupaev, Çikin, Maltıgasov, Oçak, Odaev, Tordonov, Adıçakov, İrbenov, Kolçik, Aptiş, Yakov, Alekseyev, Pubanov, Multısov, Solon, Çononov, Pçanov, Pilak, Bayahtanov, Amponisov, Pustugluh, Kapçal, Kaho, Kuyasov, Karasuk, Kulganov, Uluh-çazı, İstençin, Oklina, Flippov, Tarakanov, Terençi, Üst-Töyskiy, Paçanov, Bırganov, Sakasov, Sosnovskiy, Şçetkin, Apakov, Borboyakov, Safranov, Samsonov, Meçenkin, Karkin, Karinek, Prokopyev, Çaçkonov, Leon, Karimov, Birinci ve İkinci Yefimov Ulusu, Kolçik Moynagaşev, Paskaçek, Sidorov, Kızılasov, İresov, Ahbaşev, Varlas, Kolpakov, Akaçik, Sandır, Sastagı-al, Arihtagı-al, Multıgasov, Uspisov, Varlas, Makçanov, Aptisv, Kazanov, Kirial, Apçakov, Pahpalaev, Paçinov, Kinin, Tazalçin, Malıy Ulen, Kubaçakov, Sondin, Mukaçak, Fedorov, Oydonov, Toçakov, Pançin, Palitov, Sakanov, Sakeev, Sarıh-kol, Onçin, İlemorov, Çotırov, Üst-Çul, Larsa, Üst-Töyskiy, Butrahtinskiy, Çilanskiy, Çetıkov, Podkaragaskiy, Tarbaganskiy, Palarçikov, Üst Taştıp, Perevozinskiy, Çardanov, İgirköl, Sirskiy, Yegorov, Petrov, Bayskiy, Patanov, Tepçikov, Kızılasov, Alekseev, Aganov, Mitiçin, Kartayev, Karis, Petrov, Kartusov, Apçikin, Matov, Çebolgaev, Varlaşkin, Kudezeka, Kamgaza, Korbesov, Karablek, Lekantsev, Burunakov, Medvedev, Sarajakov, Mukos, Petren, Arhipov, Kazanov, Çılaska, İzyum, Verhneomonotskiy, Malıy Monok, Üst Kızıl-Karasuk, Altıgı-Karasu, Akçinov, İzerekov, Kenov, Üst-Sosinskiy, Çugunekov, Yermolov, Sidorov, Gorev, Sverh-bor, Matkeçev, Kadir, Üst-Tabatskiy, Tabargaçik, Üst-Kindarla, Kindarla, Sodan-Karasuk, Sosinskiy, Alas, Letnik, Beyskiy, Uta, Podsininskiy, Şardaykov, Borohtaev, Seligeev, Troşkin, Petka, Serjenekov, Sagat, Aydolay, İonov, Lapov, Tombaev ve Sobakinskiy Ulusları ile Sinyavino, Üst-Yenisey, Askıs Köyleri, Mihaylovskiy Madeni ve İ. P. Kuznetsov'un Yazlığı.

⁵⁶⁹ Katanov, *Otçet o Poezdke v Minusinskiy Uyezd Yeniseyskoy Gubernii, Soverşennoy po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Kazanskogo Universiteta Letom 1899 Goda*, s. 33.

⁵⁷⁰ Katanov, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁷¹ *A.g.e.*, s. 10-11.

ulusunda dünyaya gelmiştir. Askıs köyü, Abakan Nehri'nin sol kolu olan Askıs Nehri'nin ağzında bulunmaktadır. 1898 kayıtlarına göre köydeki hane sayısı 54'tür. Erkek nüfusu 139; kadın nüfusu ise 133'tür. Köy sakinleri, tarımcılık ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. 1897 yılı *Kayıt Defteri*'nde Askıs köyünün, Minusinsk'ten 120; Krasnoyarsk'tan 620 verst uzakta olduğu belirtilmiştir. Askıs köyünde, Yenisey Vilâyeti Valisi Stepanov döneminde, küçük bir ahşap kilise, bir rahip evi ve bir meyhane bulunmaktadır. Fakat Stepanov döneminde köydeki tek kilise (bu kilise, 20 Ekim 1770 tarihinde Tobolsk ve Sibiryâ Piskoposu Varlaam'ın onayıyla inşa edilmişti) de yanmıştır. 1899 yılında ahşap kilise yerine taştan bir kilise inşa edilmiştir. R. Maak'ın *Yenisey Vilâyeti'ndeki Yerleşim Yerlerinin Listesi* (Spisok naek-lennih mest Yeniseyskoy Gubernii, Sankt Petersburg, 1864) adlı eserinde geçen bilgilere göre, 1859 yılında Askıs köyünde 40 hane vardır. Erkek nüfusu 115; kadın nüfusu ise 106'dır. Köyde o dönemde bir kilise mevcuttur. Askıs Bozkır Meclisi ise daha sonradan Askıs Yabancılar İdaresi olarak yeniden adlandırılmıştır. 1869 yılında Askıs'ta önce Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı tek sınıflı bir okul⁵⁷² vardır. 1899 yılına gelindiğinde ise Askıs köyünde artık üç öğretmenin görev aldığı iki sınıflı bir okul bulunmaktadır.⁵⁷³

Askıs köyünden 15; Minusinsk'ten 105; Krasnoyarsk'tan ise 605 verst uzaklıkta olan İzyum Uluğu ise Sagaylı Turak (Rusça: Semenov Alekseyeviç Katanov) tarafından kurulmuştur. 1899 yılında Katanov'un akrabalarının burada yaşamaya devam ettikleri görülmektedir. 1898 yılı kayıtlarına göre, Abakan Nehri kıyısında bulunan İzyum Uluğu'nda hane sayısı 4'tür. Erkek nüfusu 7; kadın nüfusu 8'dir. Sakinleri ise hayvancılıkla uğraşmaktadır.⁵⁷⁴

Katanov, gezi raporunun ikinci bölümünün sonunda, bölümde aktarılan istatistiksel bilgilerin bir özetini sunmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda, 1898 yılı kayıtlarına göre, Askıs Yabancılar İdaresi'ne bağlı 212 ulus bulunmaktadır. Eserde 1 ila 174. maddeler arasında sıralanan uluslar, Abakan Nehri'nin sol tarafında; 175-182., 188-196. ve 198-212. maddeler arasındaki uluslar ise Abakan Nehri'nin sağ tarafında

⁵⁷² Katanov da bu okulda öğrenim görmüştür.

⁵⁷³ Katanov, *Otčet o Poezdke v Minusinskiy Uyezd Yeniseyskoy Gubernii, Sovershennoy po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Kazanskogo Universiteta Letom 1899 Goda*, s. 26-27.

⁵⁷⁴ Katanov, *a.g.e.*, s. 28.

yer almaktadır. 1898 yılının sonunda Askıs Yabancılar İdaresi'nde toplam 7.012 erkek; 6.886 kadın yaşamaktadır. Toplam 2.488 hane bulunmaktadır. Erkek nüfusundan (7.012) sadece 2.997 kişi vergi ödemektedir. Yerleşim alanı, 2.040 dönüm; ekilebilir arazi 6.094 dönüm; çayırılık alan, 10.188 dönüm; hayvanlar için otlaklar 10.014 dönüm; ormanlık alan ise 3.302 dönümdür. Toplamda kullanılan topraklar ise 31.638 dönümdür. Bölge halkı, toplam 16.919 at; 18.980 büyük baş, 12.560 küçükbaş hayvan; 420 domuz; 53.340 koyun; 4.286 keçiye sahiptir. 4.216 ³/₄ dönümlük alan sadece tahıl ekimi için ayrılmıştır. Bu verilerden, Askıs Yabancılar İdaresi'ndeki halkın tarımcılıktan çok hayvancılıkla uğraştıkları açıkça görülmektedir.⁵⁷⁵

Katanov, gezi raporunun üçüncü bölümünde (s. 34-45.) ise 1898 yılında Abakan Yabancılar İdaresi'ne bağlı bölgedeki yabancıların yaşadıkları 92 ulusun ve köyün⁵⁷⁶ isimlerini maddeler halinde tek tek listelemiştir. Askıs Yabancılar İdaresi'nde olduğu gibi Abakan Yabancılar İdaresi'ne bağlı olan köy ve ulusların bulundukları yerleri, uluslarda bulunan hane sayısını, kadın ve erkek nüfusu, geçim kaynakları ile bu ulusların yaz ve kış mevsimlerinde Krasnoyarsk ve Minusinsk'e olan uzaklıkları hakkında bilgiler aktarmıştır. Katanov yine bu bilgileri her maddede belli bir düzen içinde sunmuştur. Şöyle ki:

“Üst Uybat Ulusu: Abakan Nehri'ne dökülen Uybat Nehri kıyısındadır. Hane sayısı 15'tir. Erkek nüfusu 26; kadın nüfusu 39'dur. Yabancılar İdaresi'nden 45; Minusinsk'ten kışın 57, yazın 63; Krasnoyarsk'tan 530 verst uzaklıktadır.

⁵⁷⁵ A.g.e., s. 33.

⁵⁷⁶ 1898 yılında Abakan Yabancılar İdaresi'ne bağlı ulusların ve köylerin isimleri sırayla şöyledir: Atkninskiy, Ayovski, Aljibaeovski, Alanovski, Arıştaevski, Ayoşinski, Abdinski, Abumovski, Arıbkaeovski, Balganov, Bicinski, Bey-Bulutski, Barojulski, Baklaevski, Botinski, Vanyuk-İnjekov, Vorotski, Gordeevski, Domojakovski (I-II-III), Dorin, Duşinski, Dodonkovski, Cirimski, Japtıkovski, Justeevski, Jarodovski, Jerebkeevski, İnkejekovski, Kişteevski, Kotejekovski, Kartinski (I-II), Kulagaşevski, Kobelkovski, Kozinski, Kuten-Bulutski, Kazaçinski, Kokaşkin, Kapkaev, Kıştimovski, Kongarovski, Kolmakovski, Kobejekovski, Kokovski, Kotyuşevski, Kobyakovski, Kangarovski, Kurtiakovski, Mohovski, Monkorakovski, Mohovski, Molokovski, Monastırski, Okunevski, Pod-Beli Yar, Polit Çarkov, Podkuninski, Podyelnitski, Porosenovski, Salbino-Koybalski, Sartıkov, Samrin, Sargovski, Spirinski (I-II), Tutaçıkovski, Troyakovski, Tazminski (I-II-III), Tolçey, Tungujulski, Totorovski, Troşkinski, Topanovski, Tergeşinski, Üst Uybat, Üst Kamışta, Üst Taşebe, Üst Bijinski, Üst Koksinski (I-II), Çarkovski, Şoevski, Şalgınovski (I-II) Ulusları ve Üst-Abakan Köyü.

Üst Bey Ulusu: Biji Nehri kıyısındadır. Hane sayısı 14'tür. Erkek nüfusu 29; kadın nüfusu 38'dir. Yabancılar İdaresi'nden 55; Minusinsk'ten 63; Krasnoyarsk'tan 557 verst uzaklıktadır.

Üst Kamışta Ulusu: Abakan Nehri'nin Kamışta Nehri'ne döküldüğü yerde bulunmaktadır. Hane sayısı 46'dır. Erkek nüfusu 15; kadın nüfusu 23'tür. Abakan İdaresi'nden 75; Askıs İdaresi'nden 25; Minusinsk'ten kışın 87, yazın 93; Krasnoyarsk'tan 560 verst uzaklıktadır.⁵⁷⁷

Katanov, gezi raporunun üçüncü bölümünün sonunda da Abakan Yabancılar İdaresi'ne bağlı uluslar ve köyler hakkında bilgiler verdikten sonra bu uluslarla ilgili yine özet bir bilgi sunmuştur. Listelenen 92 ulus ve köyün Minusinsk ve Krasnoyarsk'a olan uzaklıkları 1897 yılına ait *Yenisey Vilâyeti Kayıt Defteri*'nden alınmıştır. Katanov, geri kalan bilgileri ise kendisinin belirttiği üzere, S. U. Harin'den ve bölge halkından elde etmiştir. 1898 yılı verilerine göre, Abakan Yabancılar İdaresi'ndeki 92 ulusta toplam 1.905 hane bulunmaktadır. Toplam erkek nüfusu 4.871; kadın nüfusu ise 4.962'dir. Burada sayısı belirtilen erkek nüfusundan sadece 2.153 kişi vergi ödemektedir. 1.388 dönümlük bir yerleşim alanı vardır. Ekilebilir arazi 762; çayırılık alan 24.369 dönüm; hayvanlar için otlaklık alan 28.067; ormanlık alan ise 1.950 dönümdür. Bölge sakinleri toplamda 45.327 ata; 43.118 inek ve öküz, 102.209 koyuna; 1.971 keçiye, 4.509 taya, 9.340 adet danaya sahiptirler. Bu veriler, Abakan Yabancılar İdaresi'ne bağlı bölgedeki halkın tarımcılıktan çok hayvancılıkla uğraştıklarını göstermektedir.⁵⁷⁸

Eserin dördüncü bölümünde ise Katanov, Sagayların sözlü halk edebiyatı eserlerinden genellikle hastalıkla ilgili örneklerle yer vermiştir. İlim adamı, Sagaylara ait bu sözlü halk edebiyatı eserlerini 27 Temmuz 1899 tarihinde Askıs Yabancılar İdaresi'ne bağlı Pegrenovski ulusunda derlemiştir. Katanov'un derlediği örnekler ve açıklamaları şöyledir:

“Yarasa: Eğer bir atın sırtında yara açılırsa, yarasayı öldürüp, onu kuruturlar. Daha sonra bu yarasayı yaranın içine koyarlar. Ardından bizim Tatar halkımız ise şöyle der: “Yaşlanan fare yarasaya dönüşecek ve uçup gidecek!”

Karacaotu: Bir koyuna ya da ineğe bit bulaştığında, topraktan karacaotunu çıkarırlar. Önce karacaotunun köklerini kuruturlar ve onu bitle kaplı yere

⁵⁷⁷ A.g.e., s. 43-44.

⁵⁷⁸ A.g.e., s. 45.

koyarlar. Böylece bitler yere dökülürler. Karacaotunun saplarını kullanmazlar. Sonbaharda ise artık bu bitkinin bir etkisi kalmamaktadır.

Fulgurit (Yıldırım Taşı): Fulgurit (yıldırım taşı) bulmak, o kişinin zengin olacağı anlamına gelir.

Yılan derisi: Eğer bir hayvan veya kadın doğumunu kolay bir şekilde yapamıyorsa, hayvanın veya insanın sırtına bütün bir yılan derisi koyarlar. Yılan derisi koyulur koyulmaz hızlı ve kolay bir şekilde doğum gerçekleşir. Yüksük: Eğer bir köpek, bir kişiyi kolundan veya bacağından ısırırsa, yaşlı bir kadın eline yüksük alır. Bu yüksüğü üç parmağıyla alttan tutarak, önce tüm yaralara, sonra ise yere üç kez dokunur. Daha sonra “Kendi kötülüğünü al, yaranın şişmemesi ve ağrıması için kötülüğü uzaklaştır!” diye dua eder. Bu duadan sonra yara iyileşir.

Alerji: Eğer deri üzerinde alerji meydana gelir ve bu kabarcıklar kaşınırsa, daha da çoğalırlar. Bir insanın vücudunda böyle bir kabarcık çıktığında hemen bir saksağanı öldürürler ve saksağanın beynini kabarcığın üzerine sürerler. Bundan sonra hasta kişi iyileşmeye başlar.

Kırmızı leke görünümünde deride çıkan kabarcık: Bir insanın vücudunda kırmızı leke görünümünde bir kabarcık çıkarsa şöyle dua etmektedirler: “Sarı atın sakrum kemiği ile daha doğurmamış dişi atın kısa kuyruğuyla ve genç kızların göğüsleriyle seni kovuyorum.” Bu sözlerden sonra leke kaybolur. Bu kabarcık büyüdükçe daha da kırmızı bir hal alır. Üzeri sıyrıldıktan sonra yara siyaha döner.

Apse: Apsenin çıktığında, apseyi ayı yağı ile ovarlar. Ardından ağrıyan yer iyileşir. Eğer apse daha büyürse, hemen inek gübresi getirirler. Önce gübreyi küle karıştırırlar. Sonra ise onu sıcak küle gömerler. Gübreyi külen içinden çıkardıktan sonra bir beze sararlar ve bu bezi apsenin üzerine koyarlar. Bundan sonra hasta iyileşir. Gübreyi soğuyana dek apse üzerinde tutmak gerekir. Eğer apse azalmazsa, bu işlem üç kez daha uygulanabilir.

Deniz kabukları: Tatarlar deniz kabuklarını küçük çocukların kıyafetlerine veya beşiklerine bağlarlar. Deniz kabuğu bağlamak, mutluluğun çocuğu terk etmeyeceği anlamına gelir. Eğer bağlanmaz ise o zaman mutluluk uçup gidecektir.

Romatizma: Eğer bir kişinin kolları ve bacakları ağrıyorsa, büyük bir kazan içine su doldururlar. Suyu kaynatırlar ve bir tekneye dökerler. Bu teknenin içine önce hasta kişiyi yatırır ve onun her yerini sararlar. Sonra hastayı yatağa yatırır ve yeniden her yerini örterler. Bundan sonra hasta terlemeye, terledikçe de iyileşmeye başlar.⁵⁷⁹

Eserin beşinci bölümünde ise Katanov, 9 Temmuz-12 Ağustos 1899 tarihleri arasında gezisi sırasında topladığı bölge halkına ait eski ve günlük yaşama dair eşyalar, bölgedeki kurganlar, sulama kanalları ve yol boyunca gördüğü anıtlardan bahsetmiştir. İlim adamı yine maddeler halinde kendisine hediye edilen veya kendisinin satın aldığı her bir eşyayı öncelikle kimden, ne zaman ve nerede aldığını, daha sonra ise bu eşyaları hangi kurumlara bağışladığını tek tek belirtmiştir.

⁵⁷⁹ A.g.e., s. 46-48.

Katanov, beşinci bölümde öncelikle Minusinsk Dağları'ndan Askıs köyüne giden yol üzerinde bulunan yerleşim yerlerinden ve bu güzergâh üzerinde hangi halka ait olduğu bilinmeyen, dört tarafında yüksek ve geniş levhaların dikili olduğu eski kurganlardan bahsetmiştir. Katanov, bu kurganlar ile ilgili kazı çalışmalarının, P. S. Pallas, Radlov, İ. P. Kuznetsov ve başka ilim adamları tarafından yapıldığını, fakat kurganların kimlere ait olduklarının belirlenemediğini dile getirmiştir.⁵⁸⁰

Katanov gezisi sırasında farklı yerleşim yerlerinde farklı kişilerden demir ve bakırdan yapılmış ok ve mızrak uçları, bıçaklar, sikkeler, çakmak taşları ve tütün keseleri satın almıştır. İlim adamı satın aldığı veya kendisine hediye edilen eşyaların bir kısmını Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi'ne bağışlamıştır. Geri kalan eşyaları ise gezi dönüşünde 4 Eylül 1899 tarihinde Kazan Üniversitesi Anayurt Müzesi'ne hediye etmiştir. Anayurt Müzesi'ne bağışlanan eşyalar içerisinde; Katanov'un Askıs Yabancılar İdaresi'ne bağlı Petren Ulusu'nda satın aldığı ipek desenlerle işlenmiş, zengin bir Sagaylıya ait bir tütün kesesi; fakir bir Sagaylıya ait bir bıçak ve çakmaktaşı; Mukos Ulusu'ndan Platon Petrov Behterev aracılığıyla satın aldığı zengin bir Sagaylıya ait bir çakmaktaşı ve Sinyavino köyünde Askıs rahibinin kardeşi rahip K. E. Suhovskiy'den satın aldığı Kaçın kabilesine ait bir şaman kostümü, şaman tefi, kemik tokmak ve baykuş tüylü bir şapka bulunmaktadır.⁵⁸¹ Bu şaman kostümü ve tefi tezimizin ikinci bölümünde görsellerle anlatılmıştır.

Eserin altıncı bölümünde ise Katanov, Minusinsk'in tasvirini daha iyi yapabilmek adına A. K. Kuzmin tarafından kaleme alınan ve *1828 Yılı Yenisey Almanakları*'nda (Yeniseyskie Almanahı na 1828 god, Krasnoyarsk 1828) yayınlanan *Minusinsk Bölgesi* (Minusinskiy Kray) adlı şiirine yer vermiştir. Katanov, Kuzmin'in bu şiiri ile önce Yenisey'in coğrafi güzelliğini adeta canlı bir tablo gibi gözler önüne sermiş, sonra ise Hakasların günlük yaşamından kesitler sunmuştur. Bizzat tarafımızdan çevrilen bu şiirin tercümesinde şiirdeki kavram ve motifler (dipnotlar 580-587.) Katanov'un kendi eserinde şiire yerleştirdiği dipnotlar aracılığıyla açıklanmıştır. Şiirde yer alan dipnotların hepsi Katanov'a aittir.

⁵⁸⁰ A.g.e., s. 49.

⁵⁸¹ Bkz.: A.g.e., s. 49-55.

“Güçlü Yenisey’i gördüm,
Anayurdu Moğolistan diyarından
Yararak Sayan Dağları’nı
Bir okmuşçasına uçtuğu yerde,
Parçalıyor ağaçları, taşları
Yok ediyor onları
Ve kopan fırtınayla
Koşuyor dörtmala Rusya’ya;
Ve birden ayrılıp dökülerek bir başka kola
Çabalıyor biraz daha sakin olmaya⁵⁸².

Bazı eski yazılar gördüm
Vahşi Yenisey kayalıklarında.
Geçmiş zamanlar gizemlice,
Gelecekteki torunlarından esirgemeyip
Çizmişler onların farazi hayallerine
Bu bilgece çizgileri.
Ve sen bir ulak olamazsın, değilsin
Ve sen Yenisey Nehri,
Ve sen upuzun bir tarihe eşsin,
Kimin anlaşılmaz eli
Çizdi bize bu bilmeceyi
Yakıcı geçmişin işaretlerini⁵⁸³.

Bir sıra eski mezar gördüm,
Onların son bakışları göremedi
Tarlalara dağılmış

⁵⁸² Moğolistan sınırında, Yenisey Nehri’nin akıntısı o kadar güçlüdür ki, sal üzerinde gidenler, akıntının da kendilerini sürüklememesi için kendilerini sal direklerine bağlarlar. Sallar saatte yaklaşık 40-50 verst yol almaktadırlar. **A.g.e.**, s. 57.

⁵⁸³ Yenisey havzasında kayalar üzerinde üç soya ait yazıtlar bulunmaktadır. Bunlar, insan ve hayvan figürlerinin tasvir edildiği Yenisey-Orhon Yazıtları ve Moğollara ait yazıtlardır. (Moğollara ait yazıtlar, XVII. yüzyılın başlangıcından daha geç bir dönemde yazılmış olamazlar.) **A.y.**

Bu koskoca kurganları
Kim bilir kimlerin mezar taşları
Köşelerde
Andırıyor zorlu devleri⁵⁸⁴.
En karanlık düşünceleri⁵⁸⁵ kabul etmeye,
Meyilli ürkek zihin istemsizce
Nedenlerin geçmiş karanlığında,
Hayallerde,
Yeterince taze gıda var hüznüne.
Sessizce yürümektesin tek başına
Bir dünya mezarlığının arasında;
Güneşin kaybettiği, sararttığı
Her yerde yükselmiş otlar.
Etraf bomboş, step, zar zor uzaktan
Fark etmek mümkün
Nasıl dalgalandığını
Masmavi⁵⁸⁶ tuz göllerinin
Kimin için gökyüzünde
Kaybolarak buluşur gözlerin,
Yazın ortasında kardan taşlarla⁵⁸⁷
Taçlanmış çöl dağlarının zirveleriyle.

Aydınlık Abakan'ı gördüm,
Uçan dalgalarıyla.
Hangi Sibiryâ ülkesi acaba

⁵⁸⁴ Kurganların muhteşem tasvirlerini, İ. P. Kuznetsov'un *Minusinsk Yazıtlarının Atlasları* (Atlası Minusinskîh Drevnostey) adlı eserinde görmek mümkündür. **A.y.**

⁵⁸⁵ Yerliler, belirsiz zamanlarda yaşanan şiddetli savaşımlardan korkan insanların kendilerini kurganlara gömdüklerine inanıyorlar. **A.y.**

⁵⁸⁶ Sibiryâ tarihçisi P.A. Slovtsov (28 Mart 1843'te öldü) tarafından *Sibiryâ'nın Tarihi İncelemesi* (İstorîçeskoe Obozrenie Sibiri) adlı eserde belirtildiği üzere Minusinsk bölgesindeki tuz göllerinin sayısı 15'ten fazladır. **A.y.**

⁵⁸⁷ Burada, tabii ki, onlarca verst uzaktan görülebilen ve alçak bölgelerdeki sıcaklık +40 R'ye ulaştığında, yaz ortasında bile her zaman karla kaplı olan Sayan Dağları'nın zirveleri kastedilmektedir. **A.g.e.**, s. 58.

Dopdolu böyle güzelliklerle?
Genç Akasya ağaçlarının gölgesinde,
Dallanmış kavakların serinliğinde,
Mavi s sen çiçeklerinin arasında
Akıtıyor sularını mis kokulu çayırlara.
Temiz yürekli Tatarlar yaşamakta orada

Doğanın vahşi oğulları,
Hayran bırakırlar insanı kendilerine
Sıcaktan bunaldıklarında
Serinlemenin telaşıyla dalgalar içinde,
Kıpır kıpır sürüleri sürerken heyecanla.

Arkalarında izler bırakıyorlar
Kumdan tepeciklerle
Ayaklarının altında bozkır titremekte
İşte uçarcasına kavuşuyorlar ve
Sürü atıyor kendisini nehre büyük
Kitlelerle.

Abakan, g m şlenmiş köpüklerle
Vahşi bu ülkelerin etrafı
Korkular, sular yükselmekte.

Vahşi yurtlarını gördüm
Dağılmış vadilere
Bozkırların ortasında benzeyen tepe
Onlar dönmekte edebi bir sisle;
Yakınlarda, derede şu şırıltısı,
Geniş bir tarla Tatarların avluları,
Tembel ve özgürce otluyor
Semiz koyunları.

Çathanda⁵⁸⁸ gördüm,
Saçları kırışmış Başlık'ın⁵⁸⁹ maharetli
Ellerinin
Kendi ulusunda tellerden çıkardığı sesleri,
Bu vahşi ve kederli sesle
Bakışları yönelerek mezar tepelerine
İhtiyar yüceltti antik çağları⁵⁹⁰

Sonuç olarak, öncelikle Katanov diğer gezi raporlarında olduğu gibi bu gezi raporunda da gözlemlerini aktarmaktan öteye geçmemiştir. Eser, içerdiği verilerden ötürü XIX. yüzyılın sonunda Güney Sibirya'da Yenisey vilâyetine bağlı kazaların ve bölge halkının sosyal, kültürel, siyasi ve idari yapısının incelenmesi açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

2. 6. Uryanhay Topraklarından Notlar (İmparatorluk Bilimler Akademisi ve İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Emriyle 1889 Yılında Gerçekleşen Gezinin Günlüğü)

• *Очерки Урянхайской Земли (Дневник Путешествия Исполненного в 1889 Году по Поручению Императорской Академии Наук и Императорского Русского Географического Общества)*, Отв. ред. К.А. Бичелдей, Кызыл, Музей Антропологии и Этнографии Им. Петра Великого (Кунсткамера), Тув. Ин-т Гуманит. Исслед., 2011, 384 с.

• *Очерки Урянхайской Земли (Дневник Путешествия, Исполненного в 1889 Году по Поручению Императорской Академии Наук и Императорского Русского Географического Общества)*, Отв. ред. К.А. Биçелдей, Кызыл, Музей Антропологии и Этнографии Им. Петра Великого (Кунсткамера), Тув. Инс. Гуманит. Исслед., 2011, 384 с.

⁵⁸⁸ Daha doğrusu “чаттыган” (çathan) olan, bakır telli bir müzik aletidir. Bu enstrümanda yaşlılar ve erkekler destanları; genç kızlar ise bir şiirle aynı uzunlukta olan şarkıları çalmaktadırlar. **A.y.**

⁵⁸⁹ «Башлык» (Başlık) – baş, başkan demektir. **A.y.**

⁵⁹⁰ **A.g.e.**, s. 56-59.

Katanov'un 1889 yılında yayına hazırladığı *Uryanhay Topraklarından Notlar* (*İmparatorluk Bilimler Akademisi ve İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Emriyle 1889 Yılında Gerçekleşen Gezinin Günlüğü*) adlı bu eseri, yazım tarihinden tam 122 yıl sonra 2011 yılında Tuva Cumhuriyeti'nin başkenti Kızııl'da Rusya Bilimler Akademisi Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesi (Kunstkamera) ve *Tuva İnsani Bilimler Araştırma Enstitüsü işbirliğinde* yayınlanmıştır. Eser, ilim adamının *Uryanhay Dilinin Türkçe Kökenli Diğer Dillerle Akrabalık İlişkisini Gösteren Bir Araştırma Denemesi* adlı doktora tezinden sonra hacim olarak ikinci büyük çalışmasıdır. Kısa adıyla *Uryanhay Topraklarından Notlar* adlı bu eser, toplam 384 sayfadır. Eser, Tuva Devlet Üniversitesi Felsefe bölümü profesörlerinden A. K. Kujugut'in eseri ilgili bir tanıtım yazısı (s. 3-8.) ile başlamıştır. Kujugut, yazısında Katanov'un adı geçen eseri hakkında genel bilgiler vermiş ve eserde gün gün anlatılan bilgileri konularına göre sınıflandırmıştır. Kujugut'in yazısının ardından filoloji uzmanı B. İ. Tamarintsev'in *N .F. Katanov ve Uryanhay Topraklarından Notlar* başlığını taşıyan makalesi (s. 8-12.) gelmiştir. Tamarintsev, makalesinde Katanov'un hayatından ve ilmî çalışmalarından kısaca bahsettikten sonra, eserin yazım ve yayın süreci ile içeriğinden bahsetmiştir. Eserin sonunda ise dipnotların açıklandığı *Yorumlar, Yer Adları Dizini ve İçindekiler* kısmı yer almıştır. Ayrıca eser sonunda *Tuva Folkloru Derleyicisi-N .F. Katanov* (s. 344-359.) ve *Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Yaşamı ve Sanatı* (s. 359-383.) adlı iki ayrı makale daha yer almaktadır. Eser, XIX. yüzyılın sonunda Uryanhayların, günümüzdeki adları ile Tuva Türklerinin (Tuvalar/Tıvalar) günlük yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini yakından incelemek isteyen araştırmacılar için birincil kaynak değerindedir. Katanov'un Uryanhay gezisi sırasında derlediği şarkıların, masalların, bilmeceelerin çoğu kısmı Radlov'un 1907 yılında yayınladığı *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler. Uryanhayların, Abakan Tatarlarının ve Karagasların Lehçeleri. IX. Kısım* (Obraztsı narodnoy literaturı tyurskih plemen. Nareçiya uryanhaytsev, abakanskih tatar i karagasov, XI. Çast) adlı eserinin IX. cildinde *Uryanhay Metinlerinin Çevirileri (1889)* başlıklı birinci bölümde 1-181. sayfaları arasında yer almıştır.

Eserin el yazması, eser basılana dek *Rusya Bilimler Akademisi Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesi (Kunstkamera)* arşivinde 5 numaralı fonda muhafaza edilmiştir.⁵⁹¹ Eser, gün gün tutulan gezi notları şeklinde yazılmıştır.

Katanov, St. Petersburg Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra İmparatorluk Bilimler Akademisi ve Rus Coğrafya Cemiyeti'nin emriyle 1889-1892 yılları arasında Sibirya, Kuzey Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan'a Türk halklarının etnografyasını, folklorunu, günlük yaşamlarını ve dillerini incelemek için uzun ve zorlu bir geziye gönderilmiştir. Katanov'un öncelikle Uryanhay topraklarına gönderilmesinin başlıca sebebi, o güne değin Uryanhayların dilleri konusunda detaylı bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Zira bu gezi sırasında özellikle Uryanhay dili üzerinde yaptığı incelemeler ve derlediği metinler sayesinde ilim adamı *Uryanhay Dilinin Türkçe Kökenli Diğer Dillerle Akrabalık İlişkisini Gösteren Bir Araştırma Denemesi* adlı doktora tezini kaleme almıştır. Katanov, doktora tezinin "*Uryanhay Toprakları İle İlgili Eserlerin Bibliyografik Dizini*" adlı bölümünde Uryanhaylar hakkında çalışmaları olan Rus ve Batılı ilim adamlarının bir listesini vermiş ve eserlerinin içeriklerini özetlemiştir. Bu dizin, günümüzde Tuvalar hakkında etnografya, folklor ve dil alanında çalışmalar yapacak araştırmacılar için oldukça önemlidir.⁵⁹²

Katanov, doktora tezinin *Önsöz* kısmında Tuvaların çeşitli tarihî kaynaklarda ve ilmî araştırmalarda farklı isimlerle adlandırıldıklarını dile getirmiştir. Buradaki bilgilerden yola çıkarak, örneğin, İranlı yazar Reşidüddîn, Uryanhayları *Uryanhit* (Урянхит); seyyah Wilhelm von Rubruk, *Orengey* ya da *Orengay*; tarihçi Johann Eberhard Fişer, *die Saganschen Tataren*; dilbilimci Friedrich von Adelung, *die Saganschen Tatarn* olarak adlandırmışlardır. XIX. yüzyıl batılı yazarlar (A. Vambéry, G. Helmersen, M. A. Kastren, V. Klaproth, S. Pallas) ise *Soyotlar* (Сойоты) ve

⁵⁹¹ A. K. Kujuget, "Vstupitelnoe Slovo", N. F. Katanov, *Oçerki Uryanhayskoy Zemli (Dnevnik Puteşestviya, İspolnennogo v 1889 Godu po Poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva*, Otv. red. K. A. Biçeldey, Kızıl, Muzey Antropologii i Etnografii İm. Petra Velikogo (Kunstkamera), Tuv. İns. Gumanit. İssled., 2011, s. 3.

⁵⁹² Bkz.: N. F. Katanov, *Opit İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıkı s Ukazaniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy Ego K Drugim Yazıkam Tyurskogo Kornya*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1903, s. 1369-1524.

Soyonlar (Сойонцы) demişlerdir. Ekim Devrimi öncesinde ise Tuvalara *Soyonlar*, *Soyotlar*, *Sayanlar*, *Uryanhaylar*, *Sayan Tatarları* ve *Tannu-Tuvalar* denildiğini görmekteyiz. Moğollar ve Mançurlar ise resmî kayıtlarda Tuvaları, *Urianhay* (Урианхай) olarak adlandırmışlardır. Diğer bir ifadeyle, *Uryanhaylar*, Moğolların Tuvalar için kullandıkları bir addır.⁵⁹³ Eser içerisinde ise Katanov, Uryanhaylar için *Soyotlar* adını kullanmıştır. Radlov da *Sibirya*'dan adlı eserinde bu halka Moğolların *Uranhaylar*, Rusların *Sayantsı*, Altaylıların ve Abakan Tatarlarının *Soyonlar* dediklerini, bilim eserlerinde ise genellikle *Soyon* ve *Soyot* olarak adlandırıldıklarını dile getirmiştir.⁵⁹⁴ Günümüzde ise Tuvalar kendilerini *Tıva kiji* ya da *Tıvalar* olarak adlandırmaktadırlar. Sibirya Türkleri üzerine önemli çalışmaları bulunan Ekrem Arıkoğlu, aslında bu isimlerin “*Tuvaların bir üst kimliğinin adı*” olduğunu ve Tuva halkının Bay-kara, Çoodu, Deleg (Telengit), Doňgak, Hertek, İrgit, Kırgıs, Küjuget, Maadı, Oorjak, Oyun, Sat, Salçak, Sayan, Tumat, Toju, Todut, Uygur, Balıkçı, Kuskun, Höyük, Homuşku, Monguş, Ondar, Hovalıg, Hoyug, Sang, Oy-ondar, Kara-ondar, Darhat (Tarkat) gibi çeşitli boylardan ve oymaklardan oluştuğunu dile getirmiştir.⁵⁹⁵

Günümüzde Tuvalar, Rusya Federasyonu içerisinde Tuva Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Tuva Cumhuriyeti, Yukarı Yenisey havzasında bulunmakta olup, kuzeybatıda Hakasya Özerk Cumhuriyeti ve Krasnoyarsk bölgesi, kuzeydoğuda İrkutsk bölgesi, batıda Altay Özerk Cumhuriyeti, doğuda Buryat Cumhuriyeti, güneydoğuda Moğolistan ile çevrilidir. Tuvaların yaşadıkları topraklar eski devirlerde Hun, Göktürk, Kırgız, Moğol, Mançu-Çin ve Rus hâkimiyetinde kalmıştır. Bölge, yaklaşık iki yüzyıl (1717-1911) Mançuların hâkimiyeti altında kaldıktan sonra Tuvalar, 1911 yılında isyan ederek bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. 1914 yılında ise Rusya, Uryanhay bölgesini kontrolü altına almıştır. 1921 yılında Tannu-Tuva Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuş ve Tuva'nın ilk anayasası kabul edilmiştir. 1930 yılında Tuva Halk Cumhuriyeti adını almıştır. 1944 yılında tekrar Ruslar tarafından işgal

⁵⁹³ Bkz.: Katanov, *Opit İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıka s Ukazaniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy Ego K Drugim Yazıkam Tyurskogo Kornya*, s. I-II.

⁵⁹⁴ V. V. Radlov, *Sibirya'dan I (Aus Siberien)*, Çev. Ahmet Temir, İstanbul, Maarif Basımevi, 1954, s. 218.

⁵⁹⁵ E. Arıkoğlu, “Güney Sibirya Türkleri”, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 100, Sayı 287, Temmuz 2011, s. 137.

edilerek SSCB'ye dâhil edilmiştir. 10 Ekim 1961 tarihinde otonom bölge, 12 Aralık 1991'de ise Tuva Özerk Cumhuriyeti olmuştur.⁵⁹⁶ XIX. yüzyılın sonunda nüfusları 45.000 civarında iken, günümüzde Rusya'daki Tuva nüfusu 2010 nüfus sayımına göre 262.076'dır. Tuvalar, Tuva Özerk Cumhuriyeti dışında, Krasnoyarsk, İrkutsk, Novosibirsk, Tomsk bölgelerinde, Hakasya ve Buryat Cumhuriyetlerinde; Rusya dışında ise Moğolistan ve Çin'de de yaşamaktadırlar.⁵⁹⁷

Katanov, doktora tezinin *Önsöz* kısmında farklı ilim adamlarının çalışmalarına atıfta bulunarak Uryanhayların kökeni hakkında birtakım bilgiler vermiştir. Katanov'un aktardığına göre, eski Çin kaynaklarında geçen adıyla Dubolar yani Tubalar, Kosologa Nehri kıyısında Kara Kırgızlar ve Uygurlarla birlikte yaşamışlardır. Katanov da Uryanhayların ve Karagasların soylarını M.S. V. yüzyıldan itibaren Yenisey'in yukarı bölgelerinde güneyde Uygurlarla, batıda ise Kırgızlarla (Hakaslar) komşu olarak yaşayan Dubolara dayandırmaktadır. Uryanhaylar da kendilerini *Tubalar* olarak adlandırmışlardır. Uryanhaylara ek olarak, Tomsk vilâyetinin güney kesimindeki Kara Tatarlar, Yenisey vilâyeti Minusinsk bölgesindeki Kaçınların Tuba soyu ve İrkutsk vilâyetindeki Nijneudinsk bölgesindeki Karagaslar da kendilerini *Tuba* olarak adlandırmaktadırlar. Rivayetler de, bu halkların bir zamanlar Minusinsk'te Tuba Nehri kıyısında yaşadıklarından bahsetmektedir. Tarihçi J. E. Fişer'in aktardığı bir rivayete göre, XVII. yüzyılda Tuba Nehri kıyısında yaşayan Prens Soit, Ruslara karşı savaşmış ve ardından Sayan Dağları'nın ötesine yerleşerek beraberinde getirdiği halka kendi adını vermiştir.⁵⁹⁸ Katanov, *Sayan Kabilelerinin Eski Olaylar ve İnsanlar Hakkındaki Rivayetleri* adlı eserinde ise Uryanhayların kökenin Moğol, Türk ve Samoyed unsurlarından oluştuğunu dile getirmiştir.⁵⁹⁹

Katanov yine doktora tezinin *Önsöz* kısmında dönemin etkili ve önemli ilim adamlarının (Klaproth, Kastren, Yadrintsev, hatta Radlov) aksine Tuva dilinin Türk kökenli bir dil olduğunu dile getirmiştir. Zira adı geçen bu ilim adamlarının eserlerinde

⁵⁹⁶ Bkz.: A. Taşağıl, "Tuva", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ek II. Cilt, Ankara 2019, s. 612.; O. Gedikli, "Tuva Özerk Türk Cumhuriyeti", **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Aralık 2013, s. 36.

⁵⁹⁷ Yılmaz, **Rusya'da Kimler Yaşıyor?: Rusya Federasyonu Etnik Atlası**, s. 412.

⁵⁹⁸ Katanov, **Opıt İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıka s Ukazaniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy Ego K Drugim Yazıkam Tyurskogo Kornya**, s. II-III.

⁵⁹⁹ Katanov, **Predaniya Prisayanskikh Plemen o Prejnih Delah i Ludyah**, s. 286.

hâkim olan düşünce, Tuvaların Samoyed ve Yenisey asıllı bir halk oldukları, zamanla Türk ve Moğol halklarıyla birleşerek asimile oldukları ve dillerinde birçok Samoyed ve Ostyak kökenli kelimeye sahip olduklarıdır. Katanov, doktora tezi ile Tuva dilinin bir Türk dili olduğunu ispatlamaya çalışmıştır: “*Uryanhay dilini inceleyince şu sonuca vardım. Buluk’tan Cir-Carik’e kadar olan yaklaşık 300 verstlik bir alanda yaşayan tüm Uryanhaylar, Samoyedçe ve Ostyakça değil, tamamen Türkçe konuşmaktadırlar.*”⁶⁰⁰ Ayrıca Katanov, eserde yer alan 14 adet karşılaştırmalı dil tablosunda da Uryanhay dilini diğer Türkçe kökenli yaşayan ve ölü dillerle karşılaştırdığında da Uryanhay dili fonetiğinin ve morfolojisinin de tamamen Türkçe olduğunu kanıtlamıştır.⁶⁰¹ Günümüzde Tuva dili, Ural-Altay dil ailesinin Türk grubunun Toba (Sayan) alt grubuna aittir.⁶⁰² Fakat Tuva dilinde çok sayıda Moğolca ve Rusça kelime de bulunmaktadır. Katanov, 19 Mart tarihli gezi notunda kaydettiği birçok kelimenin Uygur diline çok yakın olduğunu söylemiş ve konuşma dilinde Moğollardan alınan nesneler için pek çok Moğolca kelime kullanıldığını belirtmiştir.⁶⁰³

Uryanhay Topraklarından Notlar adlı eser, Katanov’un 1889 yılında ilmî gezisinin ilk durağı olan Uryanhay topraklarında 13 Mart-4 Eylül 1889 tarihinde gerçekleştirdiği gezi sırasında Uryanhayların etnografyası ve folkloru ile alakalı derlediği gezi notlarından meydana gelmiştir. Katanov gezisini bitirir bitirmez hemen Askıs köyüne dönmüştür. Burada topladığı materyalleri temize çeken Katanov, 27 Eylül 1889 tarihinde bu eserini tamamlamıştır.

Eserin temeli, XIX. yüzyılın sonlarında Tuvaların yaşadıkları bölgelerden derlenen etnografya ve folklor ile ilgili saha çalışması malzemelerine dayanmaktadır. Eserde, Tuvaların XIX. yüzyıl sonunda yaşadıkları coğrafya, yönetim şekilleri, günlük yaşamları, bölgenin iklim koşulları, nüfus sayıları, diğer halklarla olan münasebetleri,

⁶⁰⁰ Katanov, *Opit İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıka s Ukazaniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy Ego K Drugim Yazıkam Tyurskogo Kornya*, s. XVI.

⁶⁰¹ Katanov, *a.g.e.*, s. XVIII.

⁶⁰² Yılmaz, *Rusya’da Kimler Yaşıyor?: Rusya Federasyonu Etnik Atlası*, s. 412.

⁶⁰³ N. F. Katanov, *Oçerki Uryanhayskoy Zemli (Dnevnik Puteşestviya, İspolnennogo v 1889 Gody po Poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva)*, Otv. red. K.A. Biçeldey, Kızıl, Muzey Antropologii i Etnografii İm. Petra Velikogo (Kunstkamera), Tuv. İns. Gumanit. İssled., 2011, s. 24.

kıyafetleri, müzik aletleri, hikâye, masal ve efsaneleri, halk inanışları, şarkıları, bilmeceleri, şaman duaları, geleneksel bayram ve kutlamaları hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca eserde bilgilerin ne zaman ve nerede derlendiği, ilim adamının nerelerde konakladığı ve gezi sırasında ne kadar harcama yaptığı detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Katanov, kendisine bilgi veren anlatıcıların adlarını, yaşlarını, hangi soya bağlı olduklarını, aile yapılarını detaylarıyla açıklamıştır. İlim adamı, bilgilerin önemli bir kısmını bölgede yaşayan ve bölge diline hâkim olan Rus tüccarlardan, memurlardan, maden sahiplerinden, memurlardan ve bölge sakinlerinden derlemiştir.

Katanov'un Uryanhay topraklarında bulunduğu sırada bölge Mançurya toprağıdır. Bölgenin yerel yöneticileri de halkın yabancılara bilgi aktarmasını istememektedir. Bu sebeple Katanov halkın güvenini kazanmak adına kendisini "*Usin sınır komutanının Soyotça tercümanı olan Abakan Tatarı*" olarak tanıtmış ve edindiği her bilgi için halka küçük hediyeler vermiştir. Katanov'un Uryanhay topraklarındaki gezisi yaklaşık beş buçuk ay sürmüştür. İlim adamının bölgede uzun süre kalması onun halkın dil çevresine derinlemesine nüfuz etmesine, zengin bir etnografya ve folklor materyali toplamasını sağlamıştır. İlim adamı, tüm notlarını Uryanhay dilinde tutmuş, sonra her metni Bilim Akademisi Yayınları'nda kabul edilen Rusça transkripsiyona uygun olarak Rusçaya çevirmiştir. Katanov, sadece Uryanhay gezisi sırasında içerisinde 133 bilmecenin bulunduğu 1410 adet folklor metni derlemiştir.⁶⁰⁴

İlim adamına bu gezi için İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin teşviki ile Millî Eğitim Bakanlığı'ndan yıllık 720; Rus Coğrafya Cemiyeti'nden ise yıllık 600 ruble ödenek tahsis edilmiştir. Katanov, Yenisey vilâyetindeki Beltirleri ve İrkutsk vilâyeti Nijneudinsk kazasındaki Karagasları incelemek için ise 188 ruble 35 kapık daha ödenek talep etmiş, yaptığı her harcamayı ise kayıt altına almıştır.⁶⁰⁵ Katanov, *Uryanhay Topraklarından Notlar* adlı eserinin *Önsöz* bölümünde Uryanhay gezisi sırasında bulunduğu yerleri tarih vererek şöyle açıklamıştır:

"12 Aralık 1888 tarihinde St. Petersburg'dan yola çıktım. 17 Aralık'ta Orenburg'a, 19 Ocak 1889 tarihinde ise Krasnoyarsk'a vardım. St. Petersburg'dan Krasnoyarsk'a kadar bütün harcamalarım 141 ruble 56 kapık

⁶⁰⁴ Dugarjap, "Zagadki, Sobrannie N. F. Katanovim v Tuve", s. 126.

⁶⁰⁵ Katanov, *Oçerki Uryanhayskoy Zemli*, s. 15.

tuttu. Krasnoyarsk'tan Yukarı Usin köyüne (Yenisey'in üst kısmı) Yenisey Nehri üzerinden geldim. 14 Mart tarihinde Yukarı Usin köyüne vardım. Krasnoyarsk'tan bu köye gelene dek 401 ruble 90 kapık harcadım. Minusinsk'te, gezi sırasında Uryanhaylara hediye vermek için ihtiyaç duyduğum şeyleri (tütün, çay, iplik, iğne, kâğıt, çakı ve şeker) satın aldım. 15 Mart'ta Ulu-Kem Nehri'nin sol kolu olan Çagol'da düzenlenen mahkemeye Çinli yetkililerle görüşmek için gittim. 30 Mart'ta Yukarı Usin köyüne geri döndüm. Dönüş yolunda Uryanhay dili ile tanıştığım Eli-Kem Nehri kıyısında iki gün geçirdim. Sonra 28 Nisan'da Yukarı Usin köyünden araba ile Buluk Nehri'ne geçtim. 8 Mayıs'ta Buluk'tan atla Eleges (Eligest) Nehri'ne gittim. 26 Mayıs'ta Eleges Nehri'nden salla Şagonar Nehri'ne; 12 Haziran'da Şagonar Nehri'nden Çagol Nehri'ne gittim. 18 Haziran'da Çagol'dan Eli-Kem'e geçtim. Buradan ise 2 Temmuz'da tekrar Çagol'a döndüm. 7 Haziran'da Çagol'dan Ulu-Kem'in sol kolu olan Bom-Kemçik'e vardım. 4 Ağustos'a kadar Bom-Kemçik'in sol kolu olan Çadan'da bulundum. 4 Ağustos'ta Bom-Kemçik'in sol kolu olan Ak-sug'a vardım. 10 Ağustos'ta buradan Cirkak'a; 15 Ağustos'ta ise Cirkak'tan Cir-carik'e geldim. 27 Ağustos'ta buradan ayrıldım. 6 Eylül tarihinde ise Askıs'a geri döndüm.⁶⁰⁶

İlim adamının Uryanhay topraklarında izlediği güzergâh, özetle, Yukarı Usin Kasabası- Oznaçenniy Köyü-Ulug-Kem-Eliges (Eleges)-Şagonar (Çaganar)-Çakul-Çadan-Ak-Sug- Cirkak-Bom-Kemçik-Cir-carik bölgelerini içine alan yaklaşık 700 verstlik bir mesafeden oluşmaktadır.

Günlük şeklinde tutulan notlardan oluştuğu için eserde tam bir konu bütünlüğü bulunmamaktadır. Farklı tarihlerde tutulan her bir gezi notu, Tuvaların ve boylarının günlük yaşamları hakkında ayrı bir bilgiyi içermektedir. Kujuget, yukarıda adı geçen makalesinde eserde gün gün anlatılan etnografya ve folklor bilgilerini konu başlıklarına göre sınıflandırmıştır. Kujuget'in yazdıklarından yola çıkarak ve tarafımızdan yapılan eklemelerle başlıklarına ve tarihlerine göre eserde anlatılan konular özetle şöyledir:

Katanov, Uryanhay topraklarındaki gezisine 9 Mart 1889 tarihinde saat 10.00'da yardımcısı İ. K. Repolovskiy ile birlikte Askıs köyünden yola çıkarak başlamıştır. 9/12/13/14/15/16 Mart 1889 tarihli gezi notlarında Katanov'un gezisini gerçekleştirdiği yol üzerinde bulunan yerleşim yerlerini, bu yerleşim yerlerinin civar köy ve şehirlere olan uzaklıklarını, bölgenin coğrafik yapısını ve doğa güzelliklerini

⁶⁰⁶ Katanov, a.g.e., s. 15-16.

(nehirler, dağlar, madenler, bölgede yetişen otlar ve bitkiler), bölge sakinlerinin geçim kaynaklarını, gezisi sırasında konakladığı kışlakları, bu kışlakların sahiplerini anlatan bilgiler yer almıştır. 17 Mart tarihinden itibaren ise Katanov, gezisi sırasında edindiği izlenimleri aktarmaya başlamıştır.

Eserin ilerleyen sayfalarında, Katanov, 2 ve 4 Mayıs tarihli gezi notlarında bölgenin sayısız nehirlerinden bölge halkının nasıl geçtiğini; 28 Mart, 1/6 Mayıs'ta geleneksel çalgı aletlerini; 5/6 ve 11 Mayıs'ta geleneksel kıyafetlerini, baş süslemelerini ve mutfak eşyalarını; 2/12/17 Mayıs ve 3 Haziran'da *вдаалы* (domino) ve *шыдыраа* (satranç) denilen geleneksel oyunların kurallarını; 13 Mayıs'ta balık tutma yöntemlerini; 28 Mart ve 30 Mayıs'ta avlanma yöntemlerini; 28 Mart, 1/20 Mayıs, 27 Haziran, 30 Temmuz ve 27 Ağustos'ta ölü gömme geleneklerini ve cenaze törenlerini; 25/28 Mart ve 27 Haziran'da kız isteme, evlenme ve çocuklara ad verme geleneklerini; 23 Mart ve 9 Ağustos'ta mahkûmların işledikleri suçlar karşısında aldıkları cezaları ve Moğolistan sınırındaki Ulyasutay şehrinde geçirdikleri hapis hayatlarını; 11 Mayıs'ta misafir ağırlama geleneklerini; 20 Mayıs, 4/5/22/24 Haziran'da Tuva kozmolojisi ve demonolojisini; 24/27/30 Haziran'da yemin etme geleneklerini; 25 Haziran'da adak sunma törenlerini; 26 Mart, 4/13 Mayıs, 1/7/25 Haziran, 22/31 Temmuz ve 25 Ağustos'ta eski inançları olan Şamanizm'i, şaman kıyafetlerini, Şamanizm ile ilgili metinleri, duaları, geleneksel bayramları ve kutlamalarını; 5/7/8/12/13/14/18/23/26 Ağustos'ta ise masalları hakkında bilgiler vermiştir. Eserde çok sayıda bilmeceye yer verilmiştir.

Eserdeki folklor materyallerinin esas bölümünü *ır* denilen halk şarkıları oluşturmuştur. Katanov, eserinde Uryanhay topraklarındaki gezisi sırasında farklı tarihlerde olmak üzere [5 Mayıs'ta üç; 13 Mayıs'ta iki; 17 Mayıs'ta dört; 18 Mayıs'ta üç; 20 Mayıs'ta üç; 23 Mayıs'ta iki; 25 Mayıs'ta iki; 26 Mayıs'ta altı; 29 Mayıs'ta dört; 30 Mayıs'ta on üç; 2 Haziran'da on iki; 3 Haziran'da dört; 4 Haziran'da iki; 6 Haziran'da dört; 8 Haziran'da bir; 9 Haziran'da beş; 10 Haziran'da otuz yedi; 11 Haziran'da on iki; 12 Haziran'da on yedi; 15 Haziran'da üç; 18 Haziran'da dokuz; 22 Haziran'da bir; 24 Haziran'da on sekiz; 25 Haziran'da on beş; 3 Temmuz'da on bir; 8 Temmuz'da beş; 9 Temmuz'da on dört; 10 Temmuz'da on iki; 11 Temmuz'da on altı; 12 Temmuz'da on dokuz; 13 Temmuz'da dokuz; 16 Temmuz'da yirmi iki; 17

Temmuz'da otuz dört; 18 Temmuz'da on üç; 19 Temmuz'da on; 20 Temmuz'da beş; 22 Temmuz'da iki; 24 Temmuz'da otuz sekiz; 25 Temmuz'da on bir; 26 Temmuz'da elli bir; 27-28 Temmuz'da on altı; 29 Temmuz'da yedi; 30 Temmuz'da sekiz; 31 Temmuz'da yirmi bir; 1 Ağustos'ta kırk beş; 2 Ağustos'ta bir; 3 Ağustos'ta yedi; 4 Ağustos'ta iki; 5 Ağustos'ta kırk iki; 7 Ağustos'ta otuz sekiz; 8 Ağustos'ta on altı; 9 Ağustos'ta elli iki; 11 Ağustos'ta otuz; 12 Ağustos'ta kırk altı; 13 Ağustos'ta otuz iki; 14 Ağustos'ta yirmi bir; 18 Ağustos'ta on sekiz; 19 Ağustos'ta on beş; 20 Ağustos'ta yirmi yedi; 21 Ağustos'ta yetmiş bir; 23 Ağustos'ta bir; 24 Ağustos'ta on yedi; 26 Ağustos'ta otuz; 27 Ağustos'ta üç] 1000'den fazla şarkıya yer vermiştir. Eserde yer alan şarkıların geneline bakıldığında, bölge sakinlerinin halk yaşantıları, Çinliler, Moğollar ve Ruslar ile olan ikili ilişkileri, gelenek ve görenekleri, kadınlar ve erkekler arasındaki münasebetler, aile yaşantıları, doğa, hayvan (özellikle at ve geyik) ve vatan sevgileri gibi konuların işlendiği görülmektedir.

Yukarıda tarihleriyle birlikte verilen konu başlıklarından yola çıkarak Uryanhay topraklarında farklı bölgelerde yaşayan Soyotların [Katanov'un eserde adlandırdığı şekilde] XIX. yüzyılın sonunda günlük yaşamları, başlıca geçim kaynakları, yönetim şekilleri, diğer halklarla olan ilişkileri, inançları ve sözlü halk edebiyatı eserleri hakkında tüm eserde anlatılanlar özet olarak şöyledir:

Soyotların geleneksel geçim kaynakları, geyik yetiştiriciliği ve avcılıktır. Geyik dışında sığır, deve, koyun, keçi ve at da yetiştirmektedirler. Fakat tavuk ve domuz yetiştirmezler. Yarı göçebe hayat tarzına sahiptirler. Bu sebeple tarımda çok başarılı değillerdir. Soyotlar otları tırpanla; ekini ise orakla biçmezler. Bu işleri elleriyle veya bıçakla keserek yaparlar. Genellikle çadırlarda yaşarlar. Çok fakir bir halk olan Soyotlar, sık sık Rusların ve Çinlilerin baskılarına maruz kalmaktadırlar. Takvimleri on iki yıllık dönemlerden oluşmakta ve her bir yıl çeşitli hayvan isimleri (fare, inek, pars, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuz) ile adlandırılmaktadır. İdari olarak beş *koşuna* (хошун) ayrılmışlardır. Her bir koşun ise kendi içinde boylara, başka bir ifadeyle, askeri bölük anlamına gelen *sumın*lara (сумон) ayrılmaktadır. Her koşunu tümen komutanı rütbesinde *uherida* (ухерида) denilen bir kabile reisi yönetmektedir. Kabile reisliği görevi babadan oğula

geçmektedir. Fakir halk vergiden muaf tutulmakta; zenginler ise yıllık vergilerini 120 sincap, 3 samur ve bir de kunduz ile vergilerini ödemek zorundadırlar. Orta sınıf halk ise vergi olarak 15 boğa vermekle yükümlüdür. Erkeklerin temel uğraşı, hayvanları otlatmak, ekin ekmek ve ava gitmektir. Kadınların ise dikiş dikmek, kıyafetleri onarmak, yemek hazırlamak, misafir ağırlamak ve keçe yapmak gibi bir takım uğraşları vardır. Geleneksel kıyafetleri ise hayvan derisinden, kürkünden, bez ve keçelerden yapılmaktadır. Genellikle kulaklıklı yüksek şapkalar giymektedirler. Oldukça fakir bir halk olan Soyotlar, genel olarak çay, darı ve avladıkları hayvanların eti ile beslenmektedirler. Soyotlar, Minusinsk Tatarları gibi domuz etini yemezler. Ama tavşan etini yemektirler.⁶⁰⁷

Soyotlar, *yurt* (юрт) adı verilen keçe çadırlarda yaşamaktadırlar. Çadırları yuvarlaktır ve çok yüksek değildir. Çadırın tepesi koni şeklindedir. Çadırın en tepesinde dumanın çıktığı ve çadırı aydınlatan kafesli bir delik, çadırın merkezinde ise bir ocak bulunmaktadır. Soyotlar çadırlarını yazın akçaagaç kabuğu ile örter, kış aylarında ise boğa derisiyle kaplarlar. Soyotların çadırları içerisinde bir camın altında deri üzerinde *burkan*ları bulunur. Çadırın yeri değiştirileceği zaman çadırın sahibi bu burkanı alır ve koynuna saklar. Çadıra gelen misafire ise genellikle çay ikram edilir. Misafirperver bir halk olan Soyotlar misafirliğe gittiklerinde ise, ev sahibi ve misafir tütün çubuklarını yakarlar ve bu çubukları birbirine değdirirler. Sadece tanışmak istemeyenler sigara içmezler. Çok fakir bir halk olmasına rağmen Soyotlar her şeylerini misafirle paylaşırlar. Soyotlar, çadırlarında bir fare gördüklerinde onu öldürmezler. Çünkü farenin ev sahibine refah ve bereket getirdiğine inanırlar.⁶⁰⁸

Soyotlar, büyük nehirleri at ya da öküz üzerinde oturarak geçerler. Bu hayvanların kuyruklarına 5 ya da 7 tomruktan yapılan bir sal bağlarlar. Soyotlar, ata, deveye ve öküze binerler. Nehirlerin soğuk suyuna rağmen hiçbir zaman soğuk algınlığına yakalanmazlar. Atların kuyruklarından tutarak nehirlerden geçerler ve bu sırada şarkı söylerler. Soyotlar, nehirden kayıkla geçtikleri sırada ise kayığın sallantısından çok korktukları için hiç konuşmazlar. Bir atın kuyruğuna bağlanmış sal

⁶⁰⁷ A.g.e., s. 17-56.

⁶⁰⁸ A.g.e., s. 22;24.; s. 65-66.

üzerinde nehri geçerken kendilerini daha güvende hissederler ve her zaman şarkı söylerler.⁶⁰⁹

Soyotlar, *idiş* (идиш) adı verilen saklama kapları yaparlar. Silindir şekilli bu kapları kavak ağacından hazırlarlar. Ruslar, Soyotlardan bu tür kapları 5 ila 7 kapiğe satın alır ve bu kapları süs bitkisi ekmek için kullanırlar. Soyotlar, atkuyruğu da satarlar. Atkuyruğunun fiyatı, Minusinsk bölgesinde 12 ila 40 ruble arasındadır. Uryanhay topraklarında da yaklaşık bu fiyata satılmaktadır. Katanov'un eserinde resmettiği Soyotların günlük hayatta kullandığı ev eşyaları arasında süzgeç, ahşap kadeh, havaneli, ahşaptan yapılmış kova ve fiç, kepçe, tokmak, ahşap saplı bıçaklar, kancalar, akçaagaçtan ya da kavaktan yapılmış küçük bir çamaşır teknesi, deriden yapılmış çuval, ahşap sandıklar, kutular, eyerler, çay pişirmek için kullanılan sacayağı vardır. Ocak, ise her zaman çadırın ortasında bulunur.⁶¹⁰

Soyotların geleneksel çalgıları arasında *topçuluur* (топчулур) adı verilen bir tür balalayka, *çadagan* dedikleri bir çeşit arf ve keman bulunmaktadır. İki veya üç telli bir çalgı olan balalayka, Minusinsk Tatarlarının kullandıkları *komıs* (комыс) denilen ağız kopuzundan daha güçlü ses çıkartmaktadır. Balalaykanın kırışleri at kılından yapılır. *Çadagan* denilen arf, 1,5 arşın uzunluğundadır. Arf üzerinde ise koyun bağırsağından yapılmış 7 adet kırış bulunur. Müzik aletlerini hem kadınlar hem de erkekler çalmaktadırlar.⁶¹¹

Soyotların *вдаалы* (domino) ve *шыдыраа* (satranç) denilen geleneksel oyunları vardır. Domino, 60 adet taşla oynanan bir oyundur. Taşların üzerleri 1-12'ye kadar noktalarla işaretlenmiştir. Oyunda önce bu taşlar karıştırılır, sonra 12 "banka" halinde bu taşlar dizilir. Her bankada 5 adet taş vardır. Her oyuncu sırayla 4 taş seçer. Sonra herkes seçtiği taşları nokta sayısına göre dizer. Sonra bir oyuncu 1-3 taşını koyar. Diğerleri ise sırayla nokta sayısı daha büyük taşları koyarlar. Bu oyun oldukça uzun sürer. En fazla taşla sahip olan oyunun galibi olur. *Шыдыраа* adı verilen satranç

⁶⁰⁹ A.g.e., s. 45.; s. 48.

⁶¹⁰ A.g.e., s. 49.; s. 52-55.

⁶¹¹ A.g.e., s. 31.; s. 41; s. 54.

oyununda ise *höl* (хöl) adı verilen bir satranç tahtası vardır. Bu satranç tahtası, 32 beyaz, 32 siyah kareden oluşur.⁶¹²

Soyotların balık tutma ve avlanma yöntemleri de oldukça ilginçtir. Soyotlar, ağ ve demir kancalarla balık tutarlar. Demir kancalar uzun bir çubuğa tutturulur. Kancalarla balık tutma genellikle sonbaharda, nehir ince bir buz tabakasıyla kaplandığında yapılır. Soyotlar, önce derin bir yer veya bir çukur seçerler. Sonra ses çıkararak ve buza vurarak balığı bu yere gelmesini sağlarlar. Buzu kestikten ve suya kancayı fırlattıktan sonra, balıkların gelmelerini beklerler. Av sırasında ise Karagaslarda olduğu gibi Soyotların da yanlarında köpekler bulunur. Bölgede hiç kunduz yoktur. Ancak çok sayıda ayı, tilki, vaşak, tavşan, keçi, geyik, maral, sincap ve kurt vardır. Yaban domuzu sadece Ulu-Kem Nehri'nin sol kolu olan Bom-Kemçik'in üst kısımlarında bulunan Cir-Carik bölgesindeki ormanlarında bulunur. Vaşaklar ve ayılar taygada sürüler halinde dolaşırlar. Kuşları ise sadece tuzak kurarak avlarlar. Av sırasında tüfek de kullanırlar. Soyotlar, tüfekleri Ruslardan, Moğollardan ve Çinlilerden temin ederler. Çin tüfekleri diğerlerinden daha pahalıdır. Barutu ise güherçile, kükürt ve kömür kullanarak kendileri yaparlar.⁶¹³

Soyotların kendilerine özgü ölüm ve cenaze törenleri bulunmaktadır. Fakat ölü gömme geleneklerinde bölgesel farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin, Ulu-Kem Nehri civarında yaşayan Soyotlarda ölen iyi kişinin ruhu gökyüzüne, kötü kişinin ruhu ise Erlik Han'ın toprağına gider ve onun hizmetçisi olur. İnançlarına göre, gökyüzü otuz üç kattan, cehennem ise on sekiz kattan oluşur. Lama ve Şaman ölümlerini gömmezler. Onları yüksek bir yere bırakırlar. Şamanların ruhunun kayalarda ve ağaçlarda yaşadığına inanılır. Kuzey Moğolistan'da Kara İrtiş bölgesinde yaşayanlar ise ağaç dallarından masa benzeri bir şey yaparlar ve ölüyü onun üzerine koyarlar. Ölen kişi halkın saygısını kazanmışsa, mezarının başına onun taştan oyulmuş ya da tahtadan yontularak yapılmış bir suretini dikerler. Ölünün yanına gerçek hayatta kullandığı eşyaları da koyulur. Hua-Kem Nehri kenarında yaşayanlar da ölümlerini bozkıra götürürler. Cenaze merasimini önce ölünün çadırında sonra da bozkırda yaparlar. Bozkırda ölüyü, kurtlar, köpekler ve yırtıcı kuşların yemesi için ya toprak

⁶¹² A.g.e., s. 43-44.; s. 67.

⁶¹³ A.g.e., s. 70.; s. 92-93.; s. 31.

üzerine ya da bir tahta üzerine koyarlar. Bir Uryanhay öldüğünde ölünün ardından 7., 49. ve birinci yıldönümlerinde ölü aşı verilir. Bu süre zarfında ölünün hiçbir eşyasını çadırdan çıkarmazlar.⁶¹⁴

Kız isteme, evlenme ve çocuklara ad verme gelenekleri de oldukça ilginçtir. Soyotlarda, Minusinsk Tatarlarında olduğu gibi kız kaçırma âdeti yoktur. Öncelikle damadın annesi ve babası darı, et, kumaş ve votka götürerek damat ile gelini nişanlarlar. Gelinin ailesini ilk ziyaret esnasında götürülen hediyelere *дадаазын* (dadaazın) denir. Bu hediye, genellikle tabaklanmış keçi derisinden beyaz bir kuşak olmaktadır. Daha sonra gelin damadın evine götürülür. Gelin damadın evine yüzü kapatılarak getirilir. Gelini getirdikleri atın dizginini damadın babası tutar. Gelin, damadın çadırının etrafında üç kez dolaştırılır. Bu sırada çadırın etrafındaki kalabalık halk gelinin ve damadın babasının üzerine nehir suyu serper. Gelinin ardı sıra kalabalık da çadırın kapısından başlayarak çadırın etrafını üç kez dolaşır. Bu tören sırasında damat kalabalığın etrafında dolaştığı çadırın içerisinde ailesiyle birlikte oturur. Sonra gelin yeni kurulan çadırın içine girer. Gelin çadıra girince damadın babasının ayaklarına eğilerek kayınpederini selamlar. Gelinin ardından düğüne gelenler de çadıra girer. Hep birlikte et yenir ve votka içilir. Eğer gelinin ailesi yok ise gelinin ardı sıra akrabaları gelir. Düğün şölenine *toy* (тоѣ) denir. Kızlarda evlilik yaşı 15'tir. Erkeklerde ise evlilik yaşı daha küçüktür. 10 yaşını dolduran bir erkek evlenebilmektedir. Bir kız nişanlandığında, kızın ailesi bir inek keser. Damadının ailesi ise inek ya da koyun keser ve bol bol votka hazırlar. Gelin, kayınpederinin yüzüne asla bakmaz. Kayınpeder geldiğinde gelin çadırdan çıkar. Gelin, kayınpederine veya kayıinvalidesine isimleri ile seslenmez. Damadın annesi gelinine “*Burası ölmen gereken yerdir. Artık sen bizimsin!*” der. Düğünden önce damadın babası, gelinin babasına başlık parası öder. Başlık parası deve, at, inek ve koyun gibi hayvanlarla ödenir. İnek ve koyunların sayısı 100'e kadar çıkmaktadır. Sadece kız kardeşlerin çocukları birbirleriyle evlenebilmektedirler. Çocuklu dul bir kadın başka bir aileden biriyle veya ölen kocasının bekâr erkek kardeşiyle evlenebilir. Fakirler ve zenginler aynı anda iki eş alabilirler. Üç eş oldukça nadirdir. İlk eş, ikinci eşten daha fazla miras

⁶¹⁴ Katanov, *O Pogrebalnih Obryadah u Tyurskih Plemen Tsentralnoy i Vostochnoy Azii*, s. 20-21.; Katanov, *Oçerki Uryanhayskoy Zemli*, s. 314.

alma hakkına sahiptir. Bir bebek dünyaya geldiğinde ise doğumun birinci günü bir şölen düzenlenir. Yemekte et yenir, şarap ve çay içilir, şarkılar söylenir. Çocuğun ismini göbek bağı kesen kadın koyar. Eğer çocuk öksüzse ismini bir erkek de koyabilir.⁶¹⁵

Ölünün ardından mirasın dağıtılması da belli usuller çerçevesinde gerçekleşir. Herhangi bir Soyot öldüğünde, merhumun malı mirasçılarının mülkü sayılır. Genellikle mirası en küçük erkek kardeş alır. Mirasçılar olmadığında ise mal akrabalarına geçer. Mülkiyet paylaşımı, mirasçılar, memurlar ve hatta lamalar tarafından yürütülür. Genellikle ölen kişinin çok akrabası olduğunda herkesi tatmin etmenin bir yolu yoktur. Memurlar ve lamalar da mirasın bir kısmını alır. Eğer ölen kişinin çocukları yoksa ve karı koca farklı boylardan gelmekte ise o zaman tüm akrabalar mirastan pay alabilir. Ölen kişinin karısı da mirastan küçük bir pay alarak kendi ailesinin yanına döner.⁶¹⁶

Mahkûmların işledikleri suçlar karşısında aldıkları cezalar da oldukça katıdır. Bir hırsız az miktarda bir şey çaldığında kırbaçla cezalandırılır. Daha fazla sayıda hayvan çaldığında bir eli kesilir. Büyük bir hırsızlık yaptığında ise Ulyasutay şehrinde bulunan zindana atılır. Örneğin, bir hırsız 22 tane at çalmış ve bu suçundan dolayı 13 yıl zindanda kalmıştır. Zindanda suçlulara günde bir kez etsiz karalahana çorbası verilir. Mahkûmlara lahana çorbası baş çavuş olan *kündü* (кунду) tarafından dağıtılır. Su asla verilmez. Ayrım yapılmaksızın 50 ila 100 kişi aynı koğuştaki kalır. Mahkûmların her iki kolunda, bacaklarında ve boyunlarında zincirler takılıdır. Kendi kıyafetlerini giyen mahkûmlar, 7 kişi birbirine bağlı halde bir kütük üzerinde otururlar. Mahkûmları gözetleyen her bir askerin bir mızrağı, yayı, oku ve tüfeği vardır. Genellikle hayvan hırsızları, soyguncular ve katiller hapse girmektedirler. Zindan, ahşaptan yapılmış bir evdir ve dışı kil ile kaplıdır. Zindana *kından* (кындан) denir. Zindanın etrafı sivri uçlu üç sıra çitle çevrilidir. Çitin içinde ve dışında 300 asker durur. Moğollar Tanguklar, Soyotlar, Buryatlar, Kalmıklar, Mançurlar ve Çinliler ayrım yapılmaksızın zindana atılırlar. Mahkûmlar günde bir kez açık havaya çıkartılırlar. Mahkûmlara tütün, bıçak veya ateş verilmez. Bir mahkum kavga başlatırsa, emir erleri olan *boşkolar* mahkumu

⁶¹⁵ A.g.e., s. 144; s. 30-31.; s. 27.

⁶¹⁶ A.g.e., s. 79.

zindandan çıkararak sopayla döverler. Cezası biten bir mahkûmu kündü ve boşko komutanın yanına götürür. Komutan, mahkûma “*Çalma, yangın çıkarma, ne gündüz ne gece hırsızlık yapma!*” der ve onu serbest bırakır.⁶¹⁷ Hırsızlık, Soyotların sıklıkla başvurdukları bir suçtur. Genellikle Rusların atlarını çalmaktadırlar. Bir Soyot hırsızlık yapmadan önce kıyafetlerini çıkarır, sonra çıplak vücuduna yağ, yüzüne ise is sürer. Bu yüzden onu yakalamak ve tanımak zorlaşır. Soyotlar saldırı anında bıçak ya da sırık kullanırlar. Çin yasalarına göre, bir saldırganı göğsünden ya da koşarken sırtından vurmaktır yasaktır. Bir Rus, bir Soyot’u öldürdüğünde, Soyotlar büyük yığınlar halinde toplanır ve intikam için Rusları öldürürler. Ruslar, bir Soyot köyünün yakınında durduklarında genellikle soyulurlar. Soyotlar arasında hırsızlık, yiğitlik olarak addedilir. Hayatı boyunca bir Rus’tan en az bir at çalmayan bir Soyot kötü sayılır.⁶¹⁸

Soyotların inanişına göre, Gök, otuz üç kattan oluşur. Birçok Tanrı vardır. Tanrıların en büyüğünün adı *Maydır-Purhan*’dır. Yeryüzünün en alt katında 18 Erlik’in yönettiği 18 cehennem vardır. Erliklerin en büyüğünün adı Erlik-Han’dır. Erliklerin görevi, cehenneme gelen günahkârlara ateş ve suyla azap çektilmektir. Yeryüzünde ise çok fazla sayıda iyi ve kötü ruhun olduğuna inanılır. Kötü bir insanın ruhu cehenneme giderken, iyi bir insanın ruhu ise göğe yükselerek orada yeniden doğmaktadır. Şamanın ruhu hiçbir yerde kabul görmez. Bu sebeple şamanın ruhu kayalarda ve ağaçlarda yaşar. Soyotların saygı duydukları çeşitli ruhlar vardır. Bu ruhlar, dağlarda, ormanlarda, evlerde, suda ve ateşte yaşarlar. Dağ ruhlarına şükranlarını sunmak için küçük taşları üst üste koyarlar ve bu taşları renkli bez parçaları ile süslerler. Ateş ruhu için ise ateşe et atarlar ve votka serperler. Kötü ruhlar arasında *Albıs* (албыс), *Şulbus* (шылбус) ve *Aza* (аза) bulunur. Albıslar (denizkızları), kumlu ve taşlı yerlerde yaşarlar ve keçi gibi bağırarak insanları kendilerine çekerler. Erkekler için oldukça tehlikelidirler. Albısların hiç evlenmemiş bir kızıdan türediğine inanılır. Şamanlar, albıs yüzünden hasta olan kızları tedavi ederler. Tedavi sırasında hasta kız, şamanla birlikte önce çadır ile çadır kapısı arasında oturur. Ardından pantolonunu çıkarır. Bundan sonra şaman, ocağa birkaç tutam tütün ile birkaç damla

⁶¹⁷ A.g.e., s. 247-248.

⁶¹⁸ A.g.e., s. 26-27.; s. 93-94.

votka serper. Geriye doğru çekilir ve fareye dönüşen bir albısı yakalar. Bu fareyi bıçakla keser ve onu ateşe atar. Böylelikle kız iyileşmiş olur. Hem insanlara hem de hayvanlara zarar veren şulbusun alınının ortasında bir gözü ve büyük bir burnu olduğuna inanılır. Şulbus, sadece mağarada yaşar. Hem kadın hem de erkek olabilir. Erkeklerle kadın kılığında, kadınlara ise erkek kılığında yanaşır. Albıs ve şulbus kötü şamanlardan korkmazlar. Ancak iyi ve güçlü şamanlardan kaçarlar. Albıs sık sık yeraltına iner. Fakat göğe çıkamaz. *Aza* ise her yerde olabilir. İnsanları kandırmak için kâh insan, kâh tilki gibi hayvan kılığına bürünür. Sık sık kasırğa kılığına girerek çadırın bacasından içeri girer. Soyotlar, bunu gördüklerinde yere iki veya üç kez tükürürler. Yalnızca kışın ve karın kalın bir tabaka halinde yağdığı ülkelerde büyük bir yılan veya ejderhanın bağırmasından dolayı gök gürültüsünün olduğuna inanılır. İlkbaharda ve yazın dağda Maydır-Purhan adına *tagılga* denilen kurban törenleri yapılır. Bu törenler sırasında at yarışları ve güreşler düzenlenir.⁶¹⁹

Soyotlar suya yemin ederken “*Kaybettiğin şeyi ben almadım! Söylediğini duymadım! Yaptığın işi görmedim! Doğru söylemiyorsam, Ulu-Kem’de boğulayım.*” derler. Boş yere edilen bir yemin için su ruhunun yeminini bozan kişiyi nehri geçerken boğacağına inanırlar. Ayrıca Soyotlar, köpek pisliği üzerine de yemin ederler. Yemin ederken ayakkabının tabanını da yaladıkları olur. Yeminini bozan kişinin midesinin ağrıyacağına, kel kalacağına ya da öleceğine inanırlar. Ağır hastalar ise iyileşmek için kendilerini dine adayacaklarına dair ant içerler. Bu durumdan dolayı Soyotlar arasında çok sayıda din adamı vardır.⁶²⁰

Soyotlar arasında farklı adak adama (ыдык) törenleri mevcuttur. Bunlardan biri dağda yapılan adak adama törenleridir. Bu törende önce dağa çam, huş ağacı, söğüt, kavak gibi bir ağaç dikilir. Bu ağaç genellikle de çam ağacı olmakta ve bu ağaca *şamanın çamı* denmektedir. Ağacın etrafına taze ağaç dallardan dörtgen bir masa kurulur. Böylece ağaç, masanın tam ortasında kalmış olur. Masanın her köşesine, kutsal otlar yerleştirilir. Ağaca farklı renklerde bez parçaları asılır ve ağaca inek yağı sürülür. Son olarak da kurban edilen hayvanın ciğerleri ağaca asılır. Bir diğer adak adam töreni ise çalı tepeleri üzerinde yapılmaktadır. Bu tepeler sadece dağ üzerinde

⁶¹⁹ A.g.e., s. 78; s. 102-103.; s. 124; s.138.

⁶²⁰ A.g.e., s. 139; s. 143-144.; s. 147.

değil, düz alanlarda da bulunur. Çalı tepeleri 3 sajen yüksekliğinde olabilmekte ve uzaklardan görülebilmektedir. Her iki tepenin de içine küçük bir masanın yerleştirildiği *oba* (оба) denilen küçük bir oda yapılır. Masanın üzerine votka, arpa, darı, süt ve su konulur. Bu odanın içerisine sadece lama girebilir. Buraya gelen insanlar ise bu tepenin etrafını güneş yönünde üç kez dolaşarak yalvarırlar. Obaların kapıları doğuya bakar. Lama, bu odanın içerisinde *nom* (ном) denilen Buda öğretilerinden kutsal metinler okur.⁶²¹

Soyotların resmî dini Lamaist Budizm olmasına rağmen asıl inançları Şamanizm'dir. Bu sebeple birçok Şaman inancı Budist inancına karışmış durumdadır. Budizm, Tuva'ya ilk kez IX. yüzyılda Uygurlarla beraber gelmiş, fakat benimsenmesi XVIII. yüzyılın sonunda olmuştur.⁶²² 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla da Budizm Tuvalar tarafından resmî din olarak kabul edilmiştir. Katanov da eserinde hem lamaların hem de şamanların toplum içerisindeki yerlerini detayları ile anlatmıştır. Katanov'un verdiği bilgilere göre, lamaların ve şamanların toplum içerisinde dikkat çeken birtakım görevleri bulunmaktadır. Uryanhay topraklarında Lamaizm din adamlarına *lama*; Şamanizm'in din adamlarına ise *kam* ya da *ham* denilmektedir. Lamalar, sadece erkeklerden oluşurken; şamanlar kadın ve erkek olabilmektedir. Lamalar da şamanlar gibi hastaları iyileştirmekte ve kutsal sayılan dağ, nehir, tepe gibi yerlerde törenler düzenlemektedirler. Lamalar, *hüree* (хүрээ) denilen Budist manastırlarında eğitim alırlar ve insanları manastırdan ücret karşılığında aldıkları ilaçlarla tedavi ederler. Bu ücret genellikle geyik boynuzları ve atlarla ödenmektedir. İlaçlar ise farklı bitkilerden yapılmaktadır. Soyotlar, Rus rahiplerini de *lama* olarak adlandırmaktadırlar.⁶²³

Soyotlarda, şamanlar sadece gece yarısı şamanlık yapmaktadırlar. Uryanhay topraklarındaki şamanlar Ulu-Kem'de yaşayan *büyük şaman/kam* (великий шаман) tarafından yönetilmektedirler. Şamanlar, insanlar ile ruhlar arasındaki iletişimi sağlamaktadırlar. Şaman ayin sırasında, önce ateşin önüne oturur ve tefini çalar. Sonra ayağa kalkar, ateşin üzerinde ayakta durur. Fakat şamanın ayakları yanmaz. Sonra

⁶²¹ A.g.e., s. 140.

⁶²² Yılmaz, **Rusya'da Kimler Yaşıyor?: Rusya Federasyonu Etnik Atlası**, s. 415.

⁶²³ Katanov, **Oçerki Uryanhayskoy Zemli**, s. 28.

şaman bir bıçak alıp göğsüne saplar ve bıçağı ağzından çıkarır. Şaman bundan asla zarar görmez. Daha sonra üç kez güneşin dönüş yönünde döner. Hasta genellikle çadır sahibinin yanında, çadırın sağ tarafında yatar. Hasta oturabilirse yatağa oturur. Şaman şimşek çaktığında et yer ve çay içer, sonra uykuya yatar. Şaman tefin iç kısmının alt tarafında yılan, yukarısında ise bir insan resmedilir. Gece yarısı şaman, yeraltı dünyasına genç şeytanın (Aza) yanına gider ve ona “*Hasta yaşayacak mı yoksa ölecek mi?*” diye sorar. Sonra aynı amaçla gökyüzüne yaşlı şeytan Ulug-Aza’nın yanına gider. Şaman hastaya yaklaşır ve tefini hastanın üzerine kaldırarak şamanlık yapar. At, koyun veya keçi, Aza’nın ruhuna adanır. Ancak Aza’nın ruhuna inek adanmaz. Atlar ve diğer hayvanlar sadece şaman tarafından kutsanır. Ruhlara adanmış hayvanlar diğerlerinden farklıdır. Atların yelelerine, diğer hayvanların ise boyunlarına beyaz, mavi, sarı ve kırmızı kurdeleler bağlanır. Bu kurdelelerin sayısı en fazla beş, en az ise iki tane olmalıdır. Adanmış koyun ve keçileri yemek yasaktır. Onları yiyenler ya da öldürenler ya hastalanır ya da ölürlür. Maydır-Purhan’ın ruhuna adanmış bir ata ancak sahibi binebilir. Bir kadın böyle bir atın üzerine bindiğinde önce atın kuyruğu, sonra yelesi ve en sonda atın kendisi kaybolur. Ancak kadın ölmez. Şamanlar ve diğer şifacılar kayıp hayvanları genellikle fal bakarak bulurlar. Bir koyunun kürek kemiğini alırlar ve kemiği kızgın ateşte yakarlar. Sonra kemiği güneşe tutarlar ve kürek kemiğinin üzerindeki çizgilerden kayıp hayvanın nereye gittiğini bulurlar. Bir at ya da başka bir hayvan ise şu şekilde kutsanır: önce hayvan getirilir, nehir suyuyla yıkanır. Sonra hayvanın her tarafına süt serpilir. Ardından şaman *artış* denilen kutsal otlardan bir tütsü yakar ve atın sahibi hayvana kurdeleler bağlar. At, her zaman sahibinin yanında tutulur. Atı sahibi yıkar ve atın üzerine süt serpiştirir. Şaman, hayvanı adamak için hiçbir şey almaz. Sadece çay içer ve et yer. Şamana her zaman votka verilir. Şamana votka verilmediğinde şamanın kötülük yapacağına inanılır.⁶²⁴

Ayrıca eserde farklı tarihlerde kaydedilmiş yaklaşık 150 adet *tıvızık* (тывызык) olarak adlandırılan bilmece de yer almaktadır. Bu bilmecelelere bakıldığında insan zihninde canlanabilen her bir varlığın ve konunun (bitkiler, hayvanlar, yemişler, organlar, günlük yaşama dair her türlü eşya, doğa ve doğa olayları, gök cisimleri,

⁶²⁴ Katanov, a.g.e., s. 28-29.

müzik aletleri gibi) anlatıldığı görülmektedir. Eserde yer alan bilmecelerden bazı örnekler şunlardır:

- *При выходе – скрип и при входе скрип. (дверь)*
(Çıkışta bir gıcırtı, girişte bir gıcırtı. (kapı))
- *Маленькая собака, пойдя в лес, лает на дерево. (топор)*
(Ormana giden küçük bir köpek ağaca havlıyor. (balta))
- *Красное, круглое, а растёт подобно траве. (шиповник)*
(Kırmızı ve yuvarlaktır, çimen gibi büyür. (kuşburnu))
- *Сама похожа на топор, а кричит подобно молочному озеру. (кукушка)*
(Kendisi baltaya benzer, fakat bir süt gölü misali şakır. (guguk kuşu))
- *С востока пришла красная чашка и бросила что-то. (солнце)*
(Doğudan kırmızı bir fincan geldi ve bir şey fırlattı. (güneş))
- *На земле - косолапый богатырь. (медведь)*
(Yeryüzünde beceriksiz bir kahraman. (ayı))
- *Меньше меня, а меня обманул. (сон человека)*
(Benden küçük, ama beni aldattı. (insan uykusu)).

Eserin son kısımlarında, 5/6/7/8/12/13/14/18/23/26 Ağustos tarihlerinde ise Soyotlara ait çeşitli masallar yer almıştır. Eserde yer alan masalların isimleri kaydedildiği tarih sırasıyla şu şekildedir: *сказка о старике и дьяволе* (yaşlı kadın ve şeytan masalı) (s. 231.); *сказка о лисьем сыне и 7 волках* (tilki oğlan ve 7 kurt masalı) (s. 233.); *сказка о сироте и волчьем царе* (öksüz çocuk ile kurt çar masalı) (s. 233-235.); *сказка о двух человеке* (iki adam masalı) (s. 240.); *сказка о двух богатырях* (iki kahraman masalı) (s. 243-244.); *сказка о старухе Куделе* (yaşlı kadın Kudelya hakkında masal) (s. 258.); *сказка о сироте и волчьем царе Каратты* (öksüz çocuk ile kurt çar karattı hakkında masal) (s. 262-265.); *сказка о юноше-богатыре Палдыр-Пежике* (kahraman Paldır-Pejik hakkında masal) (s. 268-270.); *сказка о мудрой девице и царе Каратты* (bilge kız ile Çar Karattı masalı) (s. 274-275.); *сказка о грудном младенце и ведьме* (bebek ile cadı masalı) (s. 295-296.); *сказка о старике-карлике Калдазыне* (yaşlı adam Kaldazın hakkında masal) (s. 305-307.). Bu masallar aynı sıra ile Radlov'un eserinde 99-174. sayfalar arasında da yer almıştır.

Katanov'un bu eseri, XIX yüzyılın sonlarında başta Tuvalar olmak üzere Güney Sibiry coğrafyasında birlikte yaşadıkları diğer halkların da etnografyası ve folkloru ile ilgili konularda yapılacak çalışmalar için çok önemli bilgiler sunan değerli bir kaynaktır. Eserde, Tuvaların sözlü kültür eserleri toplu bir şekilde sunulmuştur. Eser, özellikle halkı şarkıları bakımından oldukça zengindir. Katanov'un yaklaşık 130 yıl önce sahadan elde ettiği verilerle ürettiği bu ilmî çalışması, Tuvaların sözlü edebiyat geleneğinin incelenmesi açısından birincil kaynak niteliğindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ETNOGRAFYA, DİN, KÜLTÜR, MÜZECİLİK İLE İLGİLİ ESERLERİ, BİYOGRAFİLER ve HATIRATLAR

3. 1. Altın Guguk Kuşu, Minusinsk Türklerinin Kahramanlık Masalı

- *Золотая Кукушка, Богатырская Поэма Минусунских Тюрков*, Вып. I, С. Петербург, Тип. И. С. Леви, 1885, 11 с.
- *Zolotaya Kukuška, Bogatırskaya Poema Minusinskih Tyurkov*, Vıp. I, St. Petersburg, Tip. İ. S. Levi, 1885, 11 s.

Katanov, *Altın Guguk Kuşu, Minusinsk Türklerinin Kahramanlık Masalı* adlı bu eserini 1885 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'ndeki öğrenciliği sırasında St. Petersburg'da yayınlamıştır. Sibiryâ bölgesinde yaşayan Türk halklarının kültürel yaşamları ve dilleri üzerine birçok eser kaleme alan Katanov, *Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri* adlı eserinde olduğu gibi, bu eserinde de Minusinsk Türklerine ait bir kahramanlık masalını Rusça olarak aktarmıştır. Eser, toplam 11 sayfadır. Eser, Katanov Kütüphanesi'nde K 4374 katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Altın Guguk Kuşu, Minusinsk Türklerinin Kahramanlık Masalı adlı eser, kısa bir masaldan oluşmaktadır. Katanov, bu eserde masal hakkında detaylı bir inceleme yapmamıştır. Eserde ilk olarak *Altın Guguk Kuşu* masalının Rusçası verilmiştir. Daha sonra ise Katanov masalın içeriğini maddeler halinde sıralamıştır. Eserin sonunda ise ilim adamı masalda yer alan az bilinen ya da anlaşılması güç olan kavram ve motifleri açıkladığı bir *Notlar* kısmına yer vermiştir. Minusinsk Türklerine ait olan bu masalı Rusçaya bizzat Katanov çevirmiştir. İlim adamı *Notlar* kısmında bu masalı çevirirken genel olarak Türkçe kökenli ifadeler ve cümle yapılarına bağlı kaldığını belirtmiştir. Eserdeki bazı Rusça kavramların açıklamaları ise Abakan lehçesi ile yapılmıştır.

Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri adlı eserin analizi sırasında detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere, Hakasların sözlü edebiyatları içerisinde destanlar, *nımah*; kahramanlık destanları ise *alıptıĝ nımah* olarak adlandırılmaktadırlar. Bu eserler genellikle bahadırların kahramanlıklarının anlatıldığı anlatılardır. *Nımah* terimi, Hakas Türkleri arasında masal, destan türünü karşılamaktadır. Bu terimin başına getirilen *alıptıĝ* ise kahramanlık anlamına gelmektedir. *Altın Guguk Kuşu* masalında da görüleceği üzere, Hakas Türklerinin destanlarında ve masallarında geçen olaylar genellikle gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı dünyasından oluşan üç katmanlı bir evrende meydana gelmektedir. Bahadırlar mücadelelerini daha çok yeryüzünde gerçekleştirmektedirler. Fakat çeşitli nedenlerden ötürü yeraltı dünyası ile yeryüzü arasında gidip gelmektedirler. Hakas kahramanlık destanlarının ve masallarının temel konularını ise genellikle bahadırların olağanüstü yetenekleri, canavarlarla mücadeleleri, evlilikleri, ailesi ve akrabaları ile olan ilişkileri, yeraltı dünyasının varlıklarıyla mücadeleleri oluşturmaktadır.⁶²⁵ Eserde sunulan masalda da Altın Guguk Kuşu (Altın Kök) adlı çocuk yaştaki bir bahadının Ay Kün adlı şeytan ile mücadelesi, bu mücadele sırasında kahramanın başından geçen fantastik maceralar, evliliği ve kardeşinin başına gelen olaylar anlatılmıştır.

Masalın olay örgüsü ise sırasıyla şu olaylardan meydana gelmiştir: Tanrılardan iki habercinin gelmesi; habercilerin çocukla konuşması; kız kardeşin erkek kardeşin gitmesine izin vermemesi; çocuğun habercilerle gitme konusundaki ısrarlı isteği; Çocuğun yurdundan ayrılması ve Tanrılara varışı; Ay Kün'ün korkunç görüntüsü; Ay Kün'ün çocukla ve onun atıyla alay etmesi; çocuğun öfkesi ve Ay Kün ile olan şiddetli mücadelesi; Ay Kün'ün mücadelede yenilmesi ve ölümü; Tanrıların, çarların ve bahadırların çocuğa teşekkür etmeleri; çocuğa Altın Guguk Kuşu, kız kardeşine ise Altın Örtü isimlerinin verilmesi; Altın Guguk Kuşu ile Güzel Avuç İçi'nin evlenmesi; düğün toyu ve çocuğun kralların başı olması; Altın Örtü'nün Tanrılar tarafından gökyüzüne çağırılması; Altın Örtü'nün Tanrılara gitmek için hazırlanması ve Altın Guguk Kuşu'nun huzurlu hayatı.

⁶²⁵ Killi Yılmaz, **Hakas Destanları IV. Altın Taycı**, s. 21.

Eserde yer alan *Altın Guguk Kuşu* masalının tarafımızdan yapılan Rusçadan Türkçeye çevirisi ise şöyledir:

“Bir zamanlar anne ve babası olmayan bir çocuk, kız kardeşi ile birlikte yurdunda yaşıyormuş. Çocuk üç, kız kardeş ise yedi yaşında imiş. Kimseyi tanımıyorlarmış. İkisinin de çok atı varmış. Bozkır ise büyük baş hayvanlarla dolu imiş. Çocuğun bir de atı varmış. Ama hem çocuğun hem de atın bir adı yok imiş. Bir keresinde sabah erkenden çocuk ve kız kardeşi yataklarından kalkmışlar ve uzaklardan gelen iki atın toynak seslerini duymuşlar. Kız kardeş aceleyle bahadının çadırının örtüsünden bir delik açmış ve iki at üzerinde onların çadırına doğru yaklaşan iki bahadır görmüş. Bu iki bahadır atlarını altın direğe bağlamışlar ve çocuğun çadırına girmişler. İkisi de çocuğun önünde eğilmişler ve “Ateş edilen bir kurşun taştan korkmaz. Gönderilmiş haberci (elçi) de kendi kralından korkmaz. Biz sana yedi tanrı (Kuday, Hunday), yetmiş kral ve yetmiş bahadır tarafından gönderildik. Ay Gün (Ay Kün) adında çok korkunç bir şeytan (Ayna) yer altından çıktı. Şimdi bütün tanrılar, bütün çarlar ve bütün bahadırlar senden bu şeytanı yenmeni istiyorlar. Hiçbir bahadır bu şeytanı yenecek durumda değil.” demişler. Kız kardeş kardeşini habercilerle göndermek istememiş. Çünkü kardeşi böylesi bir savaş için çok küçükmüş. Fakat çocuk buna sinirlenmiş ve kız kardeşine “Sen, aklını mı kaçırdın. Yukarıdaki yedi tanrı, bütün çarlar ve bahadırlar benden yardım istemiş, nasıl geri çevirim!” demiş. Çocuk hızla atının eyerini takmış ve atına binmiş. O zaman da kız kardeşi atın dizginini sıkıca tutarak, “Beni de atına bindirmezsen, senin buradan gitmene asla izin vermem.” demiş. Çocuk sinirlenmiş. Hızlıca kız kardeşine doğru gitmiş, onu atından uzaklaştırarak kenara itmiş. Çocuk atına kamçıyla vurmuş ve tanrılardan haber getiren bahadırlarla birlikte oradan ayrılmış. Sonra beyaz bir deniz kıyısındaki yüksek bir dağa varmışlar. Bozkırda denize yakın yerde bir çadır varmış. Deniz kenarında çarlar, bahadırlar oraya buraya dolaşıyorlarmış. Yedi tanrı, dünyayı seyreterek bir bulutun üstünde oturuyorlarmış. Dağın tepesinde ise Ay Kün yatıyor ve elini kulaklarına götürerek etrafına bakıyormuş. Eğer Ay Kün gökyüzüne bakarsa, bulutlar kırmızı ateşle yanar; toprağa bakarsa, yerdeki otlar ateş olup yanarmış. Neşe dolu, gülen ve kendi kendilerine mırıldanan yedi şeytan yeryüzünden dağ eteğinin yarısına kadar başlarını uzatmışlar. Ay Kün çocuğu görür görmez gülmeye başlamış ve “Yüksek dağlardan beyaz atlı birini beklediklerini söylediler. Ama sadece bir tavşan geldi. Kavak ağacı gibi uzun boylu bir bahadırdan söz ettiler. Karşımda ise küçücük bir çocuk görüyorum.” demiş. Ay Kün’ün bu söylediklerine sinirlenen çocuk atından atlamış ve Ay Kün’ün yüzüne bir tokat atmış. Ay Kün de ayağa kalkmış ve çocukla savaşılmaya başlamış. Üç gün boyunca ikisi de birbiriyle savaştı. Şeytan daha güçlüymüş, ama çocuğu yenememiş. Dördüncü gün çocuğun gücü artmış, böylece her ikisinin de gücü eşit olmuş. Çocuk, şeytanı dağa, şeytan ise çocuğu denizin dibine götürmek istemiş. Sonunda şeytan çocuğu dağdan indirmeyi başarmış. Şimdi çocuk ve şeytan deniz kıyısında savaşıyorlarmış. Her ikisi de bir yıl boyunca bu şekilde savaştılar. Tanrılar, bu savaşı yedi şeytan, yetmiş bahadır ve yetmiş çarla izliyorlarmış. Bu savaş sırasında yer sallanmış, deniz dalgalanmaya başlamış. Böylece deniz kollarıyla bozkıra dökülmeye başlamış. Bozkırda hayvanlar bu sudan içmişler. İnsanlar ve sürüler ise dağların tepelerine doğru koşuyorlarmış. Suyun içerisinde ise bir çocuk, bir şeytanla savaşılmaya devam ediyormuş. Denizin içerisinde kırmızı

ve siyah kanlar görünüyor. O zaman yedi tanrı da “Akan kırmızı kan güçlü bahadır çocuğun kanıdır. Akan siyah kan ise kötü şeytanın Ay Kün’ün kanıdır.” demişler. Bu sırada ikisi de savaşırken, çocuk hızla şeytanı omuzlarına almış ve onu dağın tepesine götürmüş. Şeytanı omuzlarında dağın tepesine taşırken, onun kollarını ve bacaklarını bağlamış. Çocuk dağın tepesine varınca eline bir mızrak almış, şeytanın vücudundan büyük et parçaları kesmiş ve şeytanı bu etleri yemesi için zorlamış. Çocuk, şeytana “Eğer et yemek istemiyorsan, seni hemen yakarım. Söyle bana Ay Kün, kendi ruhunu nereye sakladın? Çünkü içinde bir ruh olsaydı, sen onu çoktan öldürürdün.” demiş. Şeytan ise “Atımın eyerinde bir heybe asılı. Heybenin içinde on iki başlı bir yılan gizli. O benim ruhumu sakladı. Eğer yılanı öldürürsen, beni de öldürürsün.” diye cevap vermiş. Şeytan bunu söyledikten sonra çocuk ata doğru gitmiş. Heybeyi eyerden çözmüş ve içindeki on iki başlı yılanı öldürmüş. Yılanla beraber şeytan ve atı da ölmüş. Aynı zamanda yedi şeytan da ortadan kaybolmuş. Yükseklerde oturan yedi tanrı, yetmiş çar ve yetmiş bahadır sevinçle çocuğa teşekkür etmişler. Sonra onu “Altın Guguk Kuşu” (Altın Kök); kız kardeşine ise “Altın Örtü” (Altın Arçol) adını vermişler. Şeytanı yenen güçlü çocuk Altın Guguk Kuşu tanrıların önünde diz çökerek onlardan kız kardeşine haber göndermelerini ve kendisinin sağ olduğu haberini vermelerini istemiş. Haberci geri döndüğünde “Kız kardeş, erkek kardeşinin onu bırakıp gittiği yerde bekliyor. Ancak senin hayatta olduğunu duyunca ayağa kalktı. Ona kardeşinin haberini götürdüğümde, o kadar sevindi ki tamamen iyileşti.” diye cevap vermiş. Köyde Güzel Avuç İçi (Ayazın Koo) adlı güzel bir kız yaşarmış. Yedi tanrı, bütün çarlar ve bütün bahadırlar bu kızı Altın Guguk Kuşu ile evlendirmişler ve ikisine de dua etmişler. Bütün çarlar ve bütün prensler Altın Guguk Kuşu’na düğününde hizmet etmişler. Yedi gün toy sürmüş ve Altın Guguk Kuşu kralların başı olmuş.

Düğün bittikten sonra, Altın Guguk Kuşu evine dönmüş. Yedi tanrının emri üzerine önde altı, arkada yedi bahadır gidiyormuş. Altın Çar (Altın Kan), genç eşinin babası onunla beraber yolun ortasından geliyormuş. Altın Guguk Kuşu evine dönünce düğününü yeniden kutlamış. Düğünü kutlarken Altın Guguk Kuşu geceleyin atının kişnemesini duymuş. Çadırından çıkınca atının ağzında bir kâğıt parçası görmüş. Bu kâğıtta “Altın Örtü (Altın Arçol)’yü dünyada iken evlenmemesi ve onlarla birlikte yaşaması için tanrılar çağırıyor.” yazılıymış. Altın Örtü önce vücudunu temiz deniz suyu ile yıkamış, rozmarin sürmüş, kardeşi ile vedalaşmış, üzerine kartal kanatları olan bir elbise giymiş ve tanrılara doğru göğe yükselmiş. Altın Guguk Kuşu hep dünyada yaşıyormuş. Ne bir bahadır, ne de bir şeytan bu bahadırı rahatsız etmeye cesaret edemiyormuş.”⁶²⁶

Katanov, eserin son kısmında bulunan *Notlar* kısmında Minusinsk Türklerinin destanlarında ve masallarında yer alan az bilinen ya da anlaşılması güç olan kavram ve motifleri açıklamıştır. Katanov’un açıklamalarına göre, Minusinsk Türklerinin destanlarında ve masallarında bahadırlar kahramanlıklarına genellikle 2, 3, 5-7

⁶²⁶ N. F. Katanov, *Zolotaya Kukuşka, Bogatırsкая Poema Minusinskih Tyurkov*, Vip. I, St. Petersburg, Tip. İ. S. Levi, 1885, s. 3-8.

yaşlarından itibaren başlamaktadırlar. At, bahadırın yanından ayrılmayan, sadık bir dosttur. Destanlarda ve masallarda genellikle altın ve gümüş kullanılmaktadır. Bazen bakır, çelik ve demirden eşyaların da kullanıldığı görülmektedir. Minusinsk Türkleri destanlarında ve masallarında kendi Tanrılarının (Kuday) habercilerini ve yer altı dünyasının muhafızlarını tasvir etmezler. İyi bir varlık, Tanrı suretinde, kötü bir varlık ise yer altı dünyasının şeytanı olan *Ayna* suretinde tasvir edilmektedir. İnsanlar, *Ayna* ile kendi şamanları (kam) aracılığıyla iletişim kurmaktadır. Sürüdeki en iyi at *Ayna*'nın ruhuna adanmaktadır. *Ayna*'nın ruhuna adanan at üzerine binilmesine izin verilmemektedir. Bir kâğıt ya da bir kâğıt parçası bazı bahadırların okuryazar olduklarını göstermektedir. Minusinsk Türklerinde genel olarak yüksek dağlara *tashıl*; karla kaplı dağlara ise *ahtashıl* (beyaz dağlar) denilmektedir. Tayga ise *derin orman* ya da *sık orman* anlamına gelmektedir. Minusinsk Türklerinin kahramanlık destanlarında ve masallarında hemen hemen tüm denizlerin doğduğu bir kaynak (ağız) bulunmaktadır. Deniz genellikle *talay* olarak adlandırılmaktadır. *Tingis talay* ise okyanus, büyük deniz anlamına gelmektedir.⁶²⁷

Katanov bu eserinde Güney Sibirya bölgesinde yaşayan Minusinsk Türklerine ait farklı bir masalı aktarmıştır. *Altın Guguk Kuşu* masalı *Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri* adlı eserde yer alan *Alıp Soyan* ve *Altın Pırkan* destanlarında olduğu gibi kahramanın yeraltı dünyasının canavarlarına karşı mücadelesi, kız kardeşi ile ilişkisi ve başından geçen fantastik olaylar anlatılmıştır. Türkiye'de Hakas destanları ve masalları bir seri olarak Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmaya başlanmıştır. Katanov'un aktardığı bu masalın Rusça metni ve tarafımızdan yapılan çevirisi Türkiye'de Hakas destanları ve masalları üzerine çalışan araştırmacılar için bir kaynak olacaktır.

⁶²⁷ Katanov, a.g.e., s. 9-11.

3. 2. Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri

• *Сказания и Легенды Минусинских Татар*, Санкт-Петербург, Сибирский Сборник, 1887, 17 с. (с. 218–234.)

• *Skazaniya i Legendy Minusinskih Tatar*, St. Petersburg, Sibirskiy Sbornik, Tip. İ. N. Skorhodova, 1887, 17 s. (s. 218–234.)

Katanov, Hakas kahramanlık destanlarından örnekler sunduğu *Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri* adlı bu eserini, 1887 yılında St. Petersburg’da *Sibirskiy Sbornik* külliyyatında yayınlamıştır. Sibiryâ bölgesinde yaşayan Türk halklarının folklor, etnografya ve dilleri üzerine birçok eser kaleme alan Katanov, bu eserinde Minusinsk Tatarlarına ait iki kahramanlık destanını Rusça olarak aktarmıştır. Eser, toplam 17 sayfadır. Eser, Katanov Kütüphanesi’nde **K 4294** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Katanov’un Hakas folkloru ve etnografyası ile ilgili derlediği diğer materyalleri, başka sözlü halk edebiyatı eserleri ile birlikte Radlov tarafından yayınlanan *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eserin IX. kısmında yer almıştır. 1907 yılında St. Petersburg’da basılan bu eserin Uryanhaylar, Abakan Tatarları ve Karagaslar’ın lehçelerini konu alan IX. cildindeki tüm metinler Katanov tarafından kayıt altına alınmış ve çevirisi yapılmıştır.⁶²⁸ Katanov, bu eserin önsözünü kendi yazmış ve eserin içeriğini şu şekilde açıklamıştır:

“*Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı bu kitapta, Sayan bölgesinde yaşayan altı halka ait farklı zamanlarda derlediğim ve akademisyenler O. N. Betling ve V. V. Radlov’un sistemlerine göre transkripsiyonunu yaptığım metinler yer almaktadır. Kitap içeriği şöyledir: 1) 1-216. sayfalar arasında Sayan ve Tannu-Ula Dağları, Ulug-Kem ve Bom-Kemçik Nehirleri ile bu nehirlerin kolları arasında yaşayan, kendilerini “Tuba” olarak adlandıran Uryanhaylar ile ilgili 21 Mart-28 Ağustos 1889 tarihleri arasında kaydettiğim metinler; 2) 217-259. sayfalar arasında Yenisey vilâyeti Minusinsk kazası Abakan vadisinde yaşayan Kaçınlar ve Sagaylar ile ilgili 1878-1884 yılları arasında kaydettiğim metinler; 3) 260-488. sayfaları arasında, Abakan vadisinde yaşayan Sagaylar, Koyballar, Kaçınlar ve Beltirler ile ilgili 21 Eylül 1889-12 Ocak 1890 tarihleri arasında

⁶²⁸ Bkz.: *Obraztsy Narodnoy Literatury Tyurskih Plemen (Nareçiya Uryanhaytsev (Soyotov), Abakanskiy Tatar i Karagasov. Teksti, sobranie i perevedennye N. F. Katanovim)*, Çast IX, s. 1-658.

kaydettiğim metinler; 4) 488-522 sayfaları arasında Minusinsk bölgesi Abakan vadisindeki Beltirler, Kaçınlar ve Sagaylar ile ilgili 10 Mayıs-9 Haziran 1890 tarihleri arasında kaydettiğim metinler; 5) 561-612. sayfalar arasında aynı Abakan vadisinde yaşayan Sagaylar, Beltirler ve Kaçınlar hakkında 1 Temmuz-12 Ekim 1892 tarihleri arasında kaydettiğim metinler; 6) 614-657. sayfalar arasında Yenisey vilâyeti Kansk bölgesi ile İrkutsk vilâyeti Nijneudinsk bölgesindeki Biryusa ve Uda Nehirleri civarında yaşayan Karagaslar ile ilgili metinler bulunmaktadır. Bu metinler arasında şarkılar, bilmeceler, rüya tabirleri, masallar, hikâyeler, efsaneler, rivayetler, şaman duaları ve açıklamalar yer almaktadır.”⁶²⁹

Katanov’un kendi halkının destanlarını konu alan bir diğer çalışması ise 1885 yılında kaleme aldığı *Minusinsk Türklerinin Kahramanlık Destanları Hakkında Açıklamalar* (Zamečaniya o bogatırskih poemah minusinskih tyurkov, Sankt-Petersburg 1885) adlı kısa makalesidir. Katanov, *Minusinsk Türklerinin Kahramanlık Destanları Hakkında Açıklamalar* adlı bu makalesinde, Minusinsk Türklerinin kahramanlık destanları ile ilgili çeşitli ilim adamlarının çalışmaları ile destanlarda yer alan kavram ve motifleri, destan kahramanlarının genel özelliklerini açıklamıştır.⁶³⁰ Bu kısa makalede yer alan açıklamalar, inceleyeceğimiz eserin giriş ve dipnotlar kısmında da yer yer geçmektedir.

Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri adlı eser, giriş (s. 218-219) ile *Alıp Soyan* (s. 219-223) ve *Altın Pırkan* (s. 223-234) adlı iki adet kahramanlık destanından oluşmaktadır. Katanov, bu eserde destanlar üzerine bir inceleme yapmamış, sadece destanları Rusça olarak aktarmıştır. Bunun sebebini ise eserin giriş kısmında şöyle açıklamıştır: “*Rus okurların çoğunluğu Minusinsk Tatarlarının kahramanlık destanlarının içeriğine aşina olmadıklarından, bazı eserleri Rusça çevirisiyle aktarmanın ilginç olacağını düşünüyoruz.*”⁶³¹

Eserde yer alan *Alıp Soyan* destanı, 1882 yılında F. M. Kokov tarafından Katanov’a anlatılmıştır. Destan, Katanov tarafından Abakan Nehri kıyısında Türk dilinin Kaçın lehçesinde kaydedilmiştir. *Altın Pırkan* adlı ikinci destanı ise Radlov, Yukarı Abakan’da Taştıp Köyü civarında bir Sagaylı’dan dinlemiştir. İkinci destan

⁶²⁹ A.g.e., s. I-II.

⁶³⁰ Bkz.: N. F. Katanov, “Zamečaniya o Bogatırskih Poemah Minusinskih Tyurkov”, **Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri**, Ankara, Türksoy Yayınları No: 16, 2000, s. 367-370.

⁶³¹ N. F. Katanov, **Skazaniya i Legendy Minusinskih Tatar**, St. Petersburg, Sibirskiy Sbornik, Tip. İ. N. Skorohodova, 1887, s. 219.

yine Radlov tarafından Almancaya çevrilmiş ve ilim adamının *Güney Sibiry ve Cungarya Steplerinde Yaşayan Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı serisinin II. cildinin (Obraztsı narodnoy literaturı tyurskih plemen, jıvüşçih v Yujnoy Sibiri i Djungarskoy stepi, St. Petersburg 1868) 88-136. sayfaları arasında yer almıştır.⁶³² G. Killi Yılmaz'ın aktardığı üzere, Radlov, bu eserinde 1863-1864 yılları arasında Sagay, Koybal, Kaç, Şor ve Kızıllar arasında derlediği 19 kahramanlık destanı metnini yayınlamış; metinleri, derlendikleri bölgelerin tam isimleri ve kaynak kişileri ile birlikte vermiştir. Radlov'un eserinde, bu çalışmada inceleyeceğimiz *Altın Pırkan* destanının da dâhil olduğu destanlar 1000 ile 4000 dizeden oluşan hacimli destanlardır.⁶³³ Katanov ise kendi eserinde yer alan bu destanları nazım ve nesir karışık bir halde özet olarak okuyucuya sunmuştur.

Katanov, eserin giriş kısmında, Yenisey vilâyetinde yaşayan Türk halklarının yaşadıkları bölgelere ve yaşam tarzlarına kısaca değinmiştir. Katanov'un verdiği bilgilere göre; 1880'li yılların sonlarında Yenisey vilâyetinde bulunan Krasnoyarsk'tan güneydeki Sayan Dağları'na ve doğudaki İrkutsk vilâyetinden batıdaki Tomsk vilâyetine kadar uzanan geniş bozkırlarda, Şamanizm'i ve Hristiyanlığı benimsemiş çeşitli göçebe ve yarı göçebe Türk boyları yaşamaktadır. Katanov'a göre, Şamanizm, bu boylar arasında sıkı sıkıya korunduğu için, Hristiyanlık onlara çok fazla nüfuz edememiş ve bu sebeple Rus misyonerler onların aralarına yayılamamışlardır. İdari olarak, Açın bölgesindeki Yus bozkırlarında göçebelik eden *Kızıllara*, Kansk bölgesindeki *Kamasinlere* ve Abakan Nehri vadisinde göçebe olarak yaşayan, ilim dünyasında *Kaçınler*, *Koyballar*, *Beltirler* ve *Sagaylar* olarak bilinen *Minusinsk* ve *Abakan Tatarlarına* ayrılmıştır.⁶³⁴

Katanov, eserin giriş bölümünde yukarıda geçen bilgilerin yanı sıra Minusinsk'e farklı zamanlarda ilmî geziler gerçekleştiren ilim adamlarına ve onların ilmî çalışmalarından da bahsetmiştir. Bu ilim adamları arasında; Doğa bilimci P. S. Pallas, botanikçi S. G. Gmelin, coğrafyacı J. G. Georgi, dilbilimci A. M. Kastren, Radlov, Yenisey Valisi A. Stepanov, Minusinsk Bölge Müdürü N. A. Kostrov

⁶³² Katanov, a.g.e., 219.

⁶³³ Killi Yılmaz, *Hakas Destanları IV. Altın Taycı*, s. 16.

⁶³⁴ Katanov, *Skazaniya i Legendı Minusinskih Tatar*, s. 218.

bulunmaktadır. Adı geçen bu ilim adamları Abakan Tatarlarının kahramanlık destanlarının kaydedilmesi ve yayınlanması işiyle uğraşmışlardır. Saha çalışmaları sırasında Kastren, Almanca çevirisiyle birlikte 10 kahramanlık destanı; V. Titov, Rusça çevirisi ile birlikte 5 destan; Radlov Almanca çevirileri ile birlikte 22 destan; İ. İ. Korotanov iki destan ve N. U. Popov ise Rusça çevirisiyle birlikte bir destan kaydetmişlerdir. Ek olarak, akademisyen A. Şifner, Kastren ve Titov'un derlemelerine dayanarak, 1858 yılında *Melanges Asiatiques*'in III. cildinin 373-425. sayfaları arasında bir makale yayınlamıştır. Bir yıl sonra ise Şifner, bu iki yazarın 15 destanını Almanca çevirileri ile birlikte birtakım düzeltmeler yaparak *Heldensagen der Minnussinschen Tataren. Rhytmisch bearbeitet von Anton Schiefner* (St. Petersburg, 1859) adlı eserinde yeniden basmıştır.⁶³⁵ Katanov'un isimlerini verdiği bu ilim adamlarının dışında 1733-1743 yılları arasında Sibiry'a ya ilmî geziler gerçekleştiren G. F. Miller'in *Sibiry Tarihi* (İstoriya Sibiri) adlı eserinde de Hakasların efsanelerine yer verilmiştir. Miller, eserinde, efsanelerin tarihî olaylarla ilişkisi üzerinde durmuştur.⁶³⁶

Eserde yer alan destanları aktarmadan önce zengin bir sözlü halk geleneğine sahip Hakasların geleneksel toplum yaşamının bir parçası olan kahramanlık destan geleneklerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hakasların sözlü edebiyatları içerisinde destanlar, *nımah*; kahramanlık destanları ise *alıptığ nımah* olarak adlandırılmaktadırlar. Hakaşça-Türkçe sözlükte *nımah* kelimesi “masal, hikâye, destan”; *alıptığ* kelimesi “alplık, kahramanlık, bahadırılık”; *alıptığ nımah* kelimesi ise “kahramanlık destanı” olarak açıklanmıştır.⁶³⁷ *Alıptığ* kelimesinin de, “yiğit, alp, bahadır, güçlü” anlamına gelen *alıp* kelimesinden türetildiğini görmekteyiz.

G. K. Yılmaz, “Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra” adlı makalesinde, Hakas kahramanlık destanlarını “*iyi ile kötünün, kahramanın yer altı varlıklarıyla ya da halkını ve malını süren hanlarla yaşadığı mücadelenin ya da kahramanın kendine eş bulma yolunda yaşadığı maceraların anlatıldığı uzun manzum*

⁶³⁵ Katanov, **a.g.e.**, s. 219.

⁶³⁶ M. Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi (İnceleme)**, I. Cilt, Ankara, TDK Yayınları: 690, 1997, s. 131.

⁶³⁷ Bkz.: E. Arıkoğlu, **Örnekli Hakaşça Türkçe Sözlük**, I. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 31.

anlatılar”⁶³⁸ olarak tanımlamaktadır. İnceleyeceğimiz iki Hakas destanının da ortak konusu Yılmaz’ın tanımına uymaktadır. Eserdeki her iki destanda da kahramanların hanlara, yabancı istilacılara, kötü ve acımasız rakiplerine karşı yürüttükleri mücadeleleri ve elde ettikleri zaferleri anlatılmıştır. Katanov da Hakasların kahramanlık destanlarının genel özelliklerini *Minusinsk Türklerinin Kahramanlık Destanları Hakkında Açıklamalar* adlı makalesinde şöyle anlatmıştır:

“Genel olarak, kahramanlar ve onların kahramanlıklarını anlatan destanlarda halkın tarihi, dini inançları, gelenek ve göreneklere hakkında birçok ilginç bilgi bulunacaktır. Her kahramanlık destanı az ya da çok halkın dini ve dünyevi görüşü, Tanrıların gücü, öteki dünya yaşamı ve diğer yeraltı halkları ile ilgili bir ayna görevi görmektedir.”⁶³⁹

Minusinsk Tatarlarının Destanları ve Efsaneleri adlı eserde yer alan iki destan da, ana kahramanları olan *Alıp Soyan* ve *Altın Pırkan*’ın isimlerini taşımaktadır. Katanov, her iki destanda da verdiği dipnotlarla destanlar içerisinde yer alan az bilinen ya da anlaşılması güç olan kavram ve motifleri açıklamıştır. Bu sebeple, Katanov’un nazım ve nesir olarak özet şeklinde aktardığı bu destanların daha iyi anlaşılması adına destanların Rusçadan Türkçeye tarafımızca yapılan çevirileri Katanov’un dipnotlarda (dp. 638-677 arası) verdiği açıklamalarıyla birlikte aktarılmıştır:

I. Alıp Soyan

“Dünya ilk yaratıldığında, bakır erimiş haldeyken, nehirler ilk kez akmaya başladığında ve akkavak ilk büyüdüğünde, Ak Deniz⁶⁴⁰ kıyısında bir sıradağın eteğinde, ak yüzlü bir ata, değerli eşyalarla dolu bir çadıra ve bir bozkır sürüsüne sahip kahraman Alıp Soyan yaşamış. Kahramanın atı sıradan bir at değil, özel bir at imiş:

Kuyruğu bir iplik kadar inceydi;
Yelesi ipek kadar yumuşaktı;
Dışkısı kurşun kadar sert;
Sidiği sarı bakır kadar parlaktı.⁶⁴¹

⁶³⁸ G. Killi Yılmaz, “Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 7/3, 2010, s. 175.

⁶³⁹ Katanov, *Zameçaniya o Bogatırskih Poemah Minusinskih Tyurkov*, s. 368.

⁶⁴⁰ Destanlarda denizler sadece, kara, ak, kırmızı, mavi renkli ve ılık sıfatları ile nitelendirilmektedir. Katanov, *Skazaniya i Legendı Minusinskih Tatar*, s. 219.

⁶⁴¹ Destanlarda bir kahramanın atının genellikle altın rengi saçları ve yelesi vardır. At, güneş ve ay gibi parlamaktadır. Destanlarda atın farklı donları (beyaz, beyaz-mavi, al, kırmızı, gri, siyah, açık kırmızı, kestane doru) olabilmektedir. Atın gözlerinden kıvılcımlar, burun deliklerinden ise ya duman çıkmakta ya da alev fışkırmaktadır. Atın sıcak nefesinden ise bir köy küle dönebilmektedir. At, sahibini tehlikelere karşı uyarmakta, onun geleceğini tahmin etmekte, onu ve onun çocuklarını beladan kurtarmakta ve korumaktadır. Böyle bir at, insan sesi ile konuşabilmektedir. Kahramanın atı, en geçilmez yollardan geçmekte ve her türlü zorluğa dayanmaktadır. Katanov, *a.g.e.*, s. 220.

Alıp Soyan'ın ruhu hiçbir zaman "onu terk etmez" ve onun kanı hiçbir zaman "akmazmış". Alıp Soyan, onu besleyen, erkek yapan babasını ve onu göğsüyle besleyen, büyüten annesini tanımıyormuş. Onun, büyük ve küçük kardeşi de yokmuş. Alıp Soyan "pençeli" siyah hayvanları, gagalı semiz kuşları avlamaya gidiyormuş⁶⁴². Bir keresinde kahraman Alıp Soyan sabahleyin erkenden, sabah seherinde ve parlak güneş doğduğunda çadırından dışarı çıkmış. Keskin gözleriyle uçsuz bucaksız, geniş bozkıra bakmaya başlamış. Ancak şüphe duyulacak bir durum yokmuş. Sonra Alıp Soyan çadırına dönmüş ve yemek yemeye başlamış. Sıradan ölümlülerin yaptığı gibi Alıp Soyan, kemikleri kemirmez, büyük kemikleri ağzından, küçük olanları da burun deliklerinden dışarıya atarmış. Bir keresinde bol et ve lahana çorbası içip açlığını dindirdikten sonra altı hizmetkârı masaya gelmiş ve onun masasını toplamış. Sonra güçlü kahraman altından bir yatağa uzanmış, üzerini siyah tilki kürkü⁶⁴³ ile örtmüş ve uykuya dalmış. Değirmendeki büyük bir değirmen taşı tahıl öğütüyormuş gibi gür bir sesle horluyormuş. Bir süre uyuduktan sonra, Alıp Soyan halkının "kimsenin gelmediği yerlerden bir adamın çıkıp geldiğini", "tek bir atın bile gelmediği ülkelerden bir atın geldiğini" konuştuklarını duymuş. "Hiçbir zaman korkmayan" kahraman Alıp Soyan, konuşulanları duyduktan sonra korkmuş. Çadırından dışarı çıkmış ve büyük bir adamın Altay Dağlarından geldiğini görmüş. Alıp Soyan, misafiri her zamanki gibi selamlamış, ona ayran⁶⁴⁴ ikram etmiş. Hangi soya bağlı olduğunu ve babasının kim olduğunu sormuş. Kendisine gelen kişinin, ak-gri bir ata sahip bir kahraman olan Alıp Tas (Taş Kahraman) olduğu ve üç "cennet ülkesinin"⁶⁴⁵ ardında yaşayan Altın Kan (Altın Han)⁶⁴⁶ ile Kümüş Arıg (Saf Gümüş) adlı kahraman bir çiftin oğlu olduğunu öğrenmiş. Destanın ilerleyen kısmında da Alıp Tas'ın, ebeveynlerin siyah bir atı olan kahraman Kara Mos ile evlendirmek istedikleri Altın Arıg (Saf Altın) adında bir ablası olduğu görülmektedir. Altın Arıg, Kara Mos ile evlenmek istemiyormuş. Çünkü Kara Mos, yeryüzünün 70; yeraltı dünyasının⁶⁴⁷ 60 kahramanı ile birlikte onunla evlenmek için defalarca gelmiş. Altın Arıg da gizlice Alıp Soyan'dan⁶⁴⁸ kendisine gelmesini ve bu istenmeyen misafirleri kovmasını istemiş. Parlak

⁶⁴² Bir kahramanın, savaş dışında, en büyük uğraşı, avlanmak ve avdan bol bir avla geri dönmektir. Kendisi bu avdan önemsiz bir pay almakta, avın çoğu kısmını ise halkı arasında bölüşürmektedir. Bir kahraman çadırında oturduğunda ise ya sadağını oklarla doldurmakla ya da altın bir koltukta oturarak 40-60 telli bir müzik aleti olan "çathan" çalmakla meşgul olmaktadır. Ancak, güçlü bir kahraman çadırında uzun süre kalmaz. Diğer kahramanlarla savaşmaya gider. **A.y.**

⁶⁴³ Minusinsk Türklerinin destanlarında karşılaşılan hayvanlar genellikle aslan, tavşan, ayı, geyik, kurt, samur, tilki, kakım, köpek, at, boğa, koyun, fare, yılan, orman tavuğu, kartal, saksagan, şahin, kuzgun, guguk kuşu, kuğu, domuz, karınca ve bittir. **A.y.**

⁶⁴⁴ Ayran, yeni gelen bir yabancıya çadırda servis edilen bir içecektir. **A.g.e.**, s. 221.

⁶⁴⁵ Güneşin aydınlatığı dünyanın tamamı "cennet" denilen birçok ülkeyi barındırmaktadır. Bunların en büyüğünün sayısı 70'e kadar çıkmaktadır. Ayrıca 3, 6, 7 ve 12 ülkenin olduğu bir dünya da bulunmaktadır. **A.y.**

⁶⁴⁶ Destanlarda hanlar, ak, altın, mavi, lacivert, kırmızı ve kara şeklinde nitelendirilmektedirler. **A.y.**

⁶⁴⁷ Yeraltı dünyasının kahramanları aslında 40 kömür evinde yaşayan 9 erkek handan oluşmaktadır. Bunlardan biri, en büyüğü olarak kabul edilmektedir. Evlerinin 9 odasında günahkârlar korkunç işkencelere katlanır, diğer 9 bölümde ise günahkâr insanların kafaları sergilenir. 40 kişi çekiç, 40 kişi testere, diğer 40 kişi ise maşa döver. Bunlar, suçlulara işkence yapmak için kullanılan aletlerdir. Evin önünde ise at direği (at çakısı) yerine çalılık yer alır. **A.y.**

⁶⁴⁸ Alıp-Soyan, "Soyanlı kahraman" demektir. **A.y.**

bir silah⁶⁴⁹ kuşanan Alıp Soyan beyaz atını eyerlemiş ve yola koyulmuş. Alıp Soyan az gitmiş uz gitmiş, sonunda 3 “cennet ülkesinin” ötesine, “Altay Dağlarının çok ötesinde” yaşayan Altın Kan’a ulaşmış. Alıp-Soyan, beyaz kıvrak atını altın at direğine (at çakısına) bağlamış ve Altın Kan’ın beyaz çadırına girmiş. Burada büyük, siyah başlı insanların olduğu büyük bir meclisin kurulduğunu görmüş. Alıp Soyan selam vermiş ve “şeref köşesine (başköşeye)”⁶⁵⁰ oturmuş. Kendisini ve atını takdim ettikten sonra “beyaz-gri” renkli ayran kabını almış ve kahraman Kara Mos’a sunmuş. Kara-Mos susuyormuş; sessiz ve acımasız gözleriyle ona bakıyor ve ayranı almıyormuş. Ardından Alıp Soyan hiç tereddüt etmeden Kara Mos’un kara kafasına ayranı dökmüş. Böyle bir hakareten sonra Kara Mos ayağa kalkmış ve güçlü Alıp Soyan ile göğüs göğse⁶⁵¹ savaşımaya başlamış. 9 yıldır⁶⁵² bu şekilde savaşıyorlarmış. Kara Mos, nihayet, gücünü kaybetmiş ve dört ayak üzerinde sürünmeye başlamış. Sonra Alıp Soyan onu yakalamış, göğün en tepesine kaldırmış, elini hızlı bir hareketle yere indirmiş. Kara Mos’un omurgasını 6 yerden, boynunu 3 yerden kırmış. Böylece düşmanını⁶⁵³ öldürmüştür. Kötü Kara Mos’un ölümünden sonra, güçlü Alıp Soyan ile güç ve el becerisi açısından eşit sayılabilecek başka bir kahraman yokmuş. Sonra Alıp Soyan, güzeller güzeli Altın Arığ ile evlenmiş. Karısıyla birlikte “kendi toprağına ve kendi suyuna” dönmüş ve dünyanın her yerinden güçlü kahramanların katıldığı büyük bir toy⁶⁵⁴ düzenlemiş. Toydan sonra Alıp-Soyan huzur içinde yaşamış. Ne bir kahraman ne de kötü bir ruh⁶⁵⁵ ona dokunmamış.”⁶⁵⁶

⁶⁴⁹ Kahramanın silahları, bir mızrak, sadakta saklanan oklar, kılıç veya yay gibi farklı silahlar olabilmektedir. Bir destan kahramanının kendi kendini kesen bir kılıcı da olabilir. Başka bir kahramanın ise kendisi uçup giden ve sahibine geri dönen altın bir oku vardır. Güçlü savaşçıların kılıçları güneşten daha çok parlamaktadır. Yüce bir kahramanın yayı, ancak sahibinin kendisi veya onunla aynı adı taşıyan biri tarafından çekilebilir. Kahramanların sadağı o kadar büyük yapılmıştır ki, atıyla birlikte bir kişi onun içine kolaylıkla sığabilmektedir. **A.g.e.**, s. 222.

⁶⁵⁰ Çadırın ön köşesinde yer alan şeref köşesine “*tör*” denir. Abakan Tatarları, Altaylar, Kırgızlar’da vardır. Ayrıca Çağatayca kitaplarda ve M.S. 439 tarihinde kaleme alınan Kutadgu-Bilig’te de bu ifade çok sık geçmektedir. **A.y.**

⁶⁵¹ Şiddetli bir mücadelede galip olan, mağlup olan rakibini kendi etini yemeye zorlar. Eşit güçler altında güçlü kahramanlar bir araya gelir ve kardeş olurlar. **A.y.**

⁶⁵² Mücadele genellikle 7 ila 9 gün veya 3 ila 7 yıl sürmektedir. Mücadele, savaşçıların ayaklarının altında yer sallanacak, kayalar çatlayacak ve deniz kıyılarından dışarı çıkacak şekilde gerçekleşir. Mücadele, savaşçılardan birinin ölümüyle sona erer. Öldürülen bir kahramanın vücudun kopmuş uzuvları yeniden bir araya gelir ve kahraman, düşmanlara karşı yeni bir mücadele için yeniden canlanır. **A.y.**

⁶⁵³ Çoğu zaman, bir kahramanı öldürmek için sadece ruhunun nerede saklandığını bilmek gerekmektedir. **A.y.**

⁶⁵⁴ Toylarda diğer kahramanlar ölçüsüzce şarap içer ve et yerler. Toy için bütün at sürüleri öldürülür, yemekler çok sayıda dökme demir kazanlarda pişirilir, büyük kaplara ayran ve kırmızı dökülür. Kırmızı ve ayranın yanı sıra, destanlarda bazen sadece çok saygın bir konuğa çadıra varır varmaz sunulan bir tür yeşil “şeref” şarabından da ikram edilir. **A.g.e.**, s. 223.

⁶⁵⁵ Destanın olağan bir sonucudur. **A.y.**

⁶⁵⁶ Bkz.: **A.g.e.**, s. 219-223.

II. Altın Pırkan

“60 yaşındaki kahraman Kara Kan (Kara Han), 70 yaşındaki karısı Kara Ningil (Kara İnci) ile tek başına, soyu olmadan, boyu olmadan yaşıyormuş⁶⁵⁷. Ama onun altın yeleli, gümüş⁶⁵⁸ kuyruklu⁶⁵⁹ kara bir atı varmış. Bu mükemmel atın yanı sıra Kara Kan çok sayıda hayvana ve halkı sahipmiş. Kara Ningil bir gün kocasına şöyle demiş:

Ah, benim ihtiyar kocam! Biz nasıl yaşayacağız?
Ciğerimizden gelen bir çocuğumuz yok!
Bizim rahmimizden doğan bir çocuğumuz yok!

Kara Kan eşine “Eğer Yüce Kuday⁶⁶⁰ bize çocuk vermediyse, biz onu nereden alabiliriz ki? diye cevap vermiş. Sonra Kara Kan avlanmaya gitmiş, “kara hayvanları”, “semiz kuşları” vurmuş ve evine dönmüş. Kara Kan, çadırının yakınında birbirinin aynısı olan, “kızıl” renkli iki at görmüş. Buna çok şaşırılmış. Çünkü Kara Kan hayatı boyunca çadırının yakınında yabancı insanların atlarını hiç görmemiş. Avladığı hayvanların etini parçalara ayırdıktan sonra, Kara Kan çadırına girmiş ve eşikte iki kahraman görmüş. Onların “gözlerinden kıvılcımlar, burun deliklerinden alevler çıkıyormuş.” Kara Kan onlara nereden ve neden onun ülkesine geldiklerini, isimlerini sormuş. Onlar da “İkimiz de kahramanız ve kardeşiz, size uzak ülkelerden geldik, bizim isimlerimiz Ay Tas (Ay Taşı) ve Kun Tas (Güneş Taşı). Bizim kızıl renkli atlarımız var.”⁶⁶¹ diye cevap vermişler. Sonra Kara Kan’ın tüm hayvanlarını ve halkını alıp kendisine getirmeleri emrini veren kahraman Sarıg Kan tarafından gönderildiklerini söylemişler. Bu sözleri duyan Kara Kan, Sarıg Kan’dan intikam almaya yemin etmiş ve “7 gün sonra ona geleceğim. Varsın Sarıg Kan (Sarı Han) en iyi silahları kuşansın. En iyi giysilerini giyip beni beklesin!” demiş. Sonra bu iki elçi kahraman eve dönmüş. Kara Kan, Sarıg Kan’a karşı savaşmak için sürüden en iyi 100 atı ve halkı arasından en çevik 100 kişiyi seçmiş.

⁶⁵⁷ Kahramanın çadırı genellikle yeryüzünün bir köşesinde, deniz kıyısında ya da yüksek bir dağ eteğinde bulunmaktadır. **A.g.e.**, s. 223.

⁶⁵⁸ Destanlarda metallerden en çok altın ve gümüşe rastlanmaktadır. Ayrıca demir, çelik ve bakır da mevcuttur. Tüm bu metaller destanlarda çok önemli bir rol oynamaktadır. **A.y.**

⁶⁵⁹ Kahramanın atı, hem yeryüzünde hem de öteki dünyada, cennette veya cehennemde onun ayrılmaz yoldaşı ve arkadaşısıdır. Bu inanç, sadece destanlarda değil, gerçek hayatta da mevcuttur. Minusinsk Türkleri, bir kişinin ölümü üzerine, atının öteki dünya yaşamında sahibine hizmet edeceği düşüncesiyle kahramanın bindiği atını mezarında öldürmektedirler. **A.y.**

⁶⁶⁰ Kuday, Farsça bir kelimedir ve “Tanrı” anlamına gelmektedir. Abakan Tatarları, Altaylılar ve Kırgızların dillerinde mevcuttur. Birçok destanda birkaç Kuday olduğundan bahsedilmektedir. Kudaylar, bir çadırda yaşarlar. Çadırın önünde altın bir at direği (at çakı) bulunur. Çadırın içinde perdenin arkasında 7 veya 9 Tanrı (Kuday) oturur ve önlerinde insanların doğumların ve ölümlerin yazılı olduğu ve kaderlerinin tayin edildiği büyük bir “kutsal kitap (hayat kitabı)” tutarlar. Destanların daha sonraki baskılarında 7 veya 9 Tanrı ile birlikte, yalnızca bir Tanrı ortaya çıkar. Bu, dünyanın yaratıcısıdır (çer-çayan). Tüm Kudayların en kıdemlisidir. Bu, halkın düşüncesinde Rusların getirmiş olduğu Hristiyan etkisinin bir sonucudur. Tanrılar gökyüzünde, bulutların üzerinde yaşarlar ve oradan dünyaya bakarlar. **A.y.**

⁶⁶¹ Kahramanlar genellikle kendi atlarının, onların mücadelelerine katılanların isimlerini ve kahramanlıklarının vasıflarını taşırlar. Örneğin destanlarda kır atının üzerinde kır saçlı bir kahraman, ak atının üzerindeki Ak Han veya da mavi at üzerindeki mavi çelik ile karşılaşmaktayız. Bazı destanlarda ise atın tüy rengi ile kahramanın ismi aynı harfle başladığını görmekteyiz. **A.g.e.**, s. 224.

Parlayan silahını aldı,
Demir zırhını giydi.
Büyüleyici kara atına bindi,
Atını dizginledi.
Kara toprak kanat çırpı,
Mavi deniz sallandı.
Atın toynakları taşlara değdiğinde,
Kıvılcımlar her yöne uçuşuyordu.
Büyük bir ateş çıktı.
Ulu at, 100 verstlik yolu dörtnala gitti.
Atın sıçramasından bir kasırga yükseldi,
Onun sıçramasından yeryüzü sallandı.

Fakat ulu kara at, güçlü rüzgâra karşı koşamamış. Kara Kan da korkan atının boynunu tutmuş ve ona o kadar yüksek sesle bağırması ki tüm gökyüzü Kara Kan'ın sesinden titremiş, mavi deniz dalgalanmış⁶⁶². Kara Kan geriye dönüp baktığında kükreyen (sarı) bir atın üzerinde bir kahraman görmüş. Bu, Sarı Kan'ın oğlu Altın Ergek (Altın Parmak) imiş. Babası onu, Kara Kan'ın tüm malı ve halkı ile birlikte alıp kendi topraklarına getirmesi için Kara Kan'a göndermiş. Altın Ergek, babasının tüm emirlerini yerine getirmiş. Kara Kan'ı, tüm malını ve yeni doğan oğlunu getirmiş. Kötü bir şeyin olacağını önceden hisseden Sarı Kan, Kara Kan'ın yeni doğan oğlunu öldürmediği için oğluna kızmış. Sarı Kan, kendi oğlunu öldürmek için yerden 7 “çıplak” hizmetkârını çağırmış. Hizmetkârlar, efendilerinin karşısına “altın şapkalarını kollarının altına koyarak çıkmışlar. Sarı Kan, onlara atıyla birlikte oğlu Altın Ergek'i öldürmelerini emretmiş. Altın Ergek ilk başta direnmiş. Ancak sonunda 7 “çıplak” hizmetkâr onu bağlamışlar, ellerine ve ayaklarını ise 9 zincirle sarmışlar. Altın Ergek'i atı ile birlikte ateşin üzerine koymuşlar ve yakmışlar. Bu ateş, 40 yıldır yanıyormuş. Ateş söndüğünde ise geriye sadece kül kalmış. Rüzgâr esmiş, külü yeryüzüne savurmuş; yağmur yağmış, bu yerde otlar büyümüş. Bu yeri hiç kimse, ne yeraltı dünyasının hâkimi olan Ayna, ne de dünyanın göksel yaratıcısı Çayan bilmiyormuş. Bu 7 “çıplak” hizmetkâr, hanlarına oğlunu öldürdüklerini söylediğinde, han, onların bu yaptıklarını onaylamış ve onları yeraltına, evlerine göndermiş. Sonra yaşlı Sarı Kan, ak-demir kır donlu atını eyerlemiş. Bu at o kadar ağırmış ki “donmuş toprağa dizine kadar; çamura ise karnına kadar batıyormuş.” Bu atın toynaklarından çıkan ateş, toprağı, suyu ve gökyüzünü tutuştururmuş. Atını eyerleyen Sarı Kan, hem Kara Kan'ın hem de kendisinin hayvanlarına ve insanlarına bakmaya gitmiş. Kara Kan'ın kısıraklarından biri bir tay doğurmuş. Bu kısrağın Kara Kan'ın sürülerini koruyormuş. Bu kısrağın kuyruğu ve yelesi o kadar uzunmuş ki, yerde sürükleniyormuş. Bu kısrağın doğan tay sıradan değil, özel bir tay imiş:

Onun ön toynakları altından,
Arka toynakları
Ve kuyruğu gümüşten imiş.
Kırk kısrağın süt emermiş.

⁶⁶² Kahramanların sesi genellikle güçlü bir gök gürültüsü gibi çıkar, “orman hayvanlarının” kükremesini bastırır ve hatta kayaları böler. **A.g.e.**, s. 225.

Sarıg Kan, bu tayı ne olursa olsun yakalamak istiyormuş. Ama tay ondan kaçıyormuş. Sonunda, tay o kadar sert bir şekilde homurdanmış ki, yeryüzünü kalın bir sis kaplamış ve bu sırada tay gözden kaybolmuş. Sarıg Kan ise bu harika tayın gökte mi yoksa yerde mi saklandığını merak ediyormuş. Sarıg Kan'ın, yeryüzünden kaybolan bir tayın yerini tespit edebilen iki kara köpeği varmış. Sarıg Kan, onları yeraltından çağırmış ve onlara şöyle demiş:

Pençelerinden ateş çıkan
Benim iki kara yeraltı köpeğim!
Kırk yıldır kayıp olan
Keçileri kovalayan
Benim iki köpeğim.
Ey, bu dünyadaki hiçbir şeyden korkmayan köpekler!
Benim tayım kayboldu, onu bulun.”

Sonra köpekler tayı⁶⁶³ aramaya başlamış. Köpekler koşarken yer sallanıyormuş. Köpekleri gönderdikten sonra Sarıg Kan, aynı tayı aramak için bu sefer gökyüzünde yaşayan iki kartalı⁶⁶⁴ çağırmış. Kartallardan sonra ise Sarıg Kan, canavar Çelbigen'i çağırmış. Bu canavar, korkunç görüntüsüyle sıradan ölümlülere korkuturmuş.

“Çelbigen'in yedi başı vardır,
Yerin altında yaşar,
Emirleri yerine getirmekte pek çeviktir,
Asası kırmızı bakırdandır.”

Sarıg Kan, Çelbigen'e, eğer tay yeraltından koşarak gelirse, tayın üzerine 100 pud ağırlığında bir demir kement atmasını emretmiş. Efendisinden emir alan Çelbigen, yeraltında saklanmış. Sarıg Kan, Çelbigen'den sonra al donlu bir kısağı ve kendirden örgüleri olan Cadı Kukat'ı (Kuğu Kadın) çağırmış. Ona da kaybolan tay hakkında bilgi vermiş ve onu yakalamasını söylemiş. Bu cadının⁶⁶⁵ ardından denizin⁶⁶⁶ dibinde yaşayan korkunç, devasa büyüklükte bir canavar olan Ker-Palık'ı⁶⁶⁷ çağırmış. Sarıg Kan, Ker-Palık'tan tayı denizden sağ olarak getirmesini rica etmiş. Bu arada yaşlı Kara Kan ile karısı Kara Ningil ölmüş. Onların oğlu, annesiz, babasız tek başına kaldığı için Sarıg Kan'ın aradığı tay, bu öksüz çocuğa gitmiş. Onu, kendi burun deliklerine saklamış ve çocuğu alıp gitmiş. Bu sefer Sarıg Kan, tayı bizzat kendisi aramaya gitmiş. Sarıg Kan tayı ararken, o kadar yüksek bir demir kayaya ulaşmış ki, “ne kanatlı kuşlar, ne de pençeli hayvanlar bu

⁶⁶³ Bir yerde, bir kahramanı yiyip 7 yıldır uyumayan bir köpekten de bahsedilmektedir. **A.g.e.**, s. 226.

⁶⁶⁴ Kartallar, aslanlar ve ayılar genellikle yeraltı dünyasının korkunç koruyucuları rolündedir. 7 kurt ve 7 tilki ise kahramanları yüksek sesle havlayarak ve çığlık atarak takip ederler. Kartallar ise bazen kahramanın beladan kurtulmasına yardım ederler. **A.y.**

⁶⁶⁵ Kukat, insanlara kötü şeyler yapabilme yeteneği ile Ayna'ya yakın olan bir cadıdır. Bazı destanlarda yaklaşık 40 kukat olduğundan bahsedilir. Bunların en büyüğü, 17 kat yer altından çıkan çalılarla örtülü kayada yaşamaktadır. Kukat, nehrin veya denizin kaynağını kesebilir. Kahramanların kanı ile beslenir. **A.g.e.**, s. 226-227.

⁶⁶⁶ Destanlarda adı geçen denizlerin özel isimleri yoktur. **A.g.e.**, s. 227.

⁶⁶⁷ Destanlarda yer alan canavarlar arasında, yılda 60 çocuğun (ker-palık) yemeğine getirilen bir tür büyük balıktan bahsedilmektedir. Radlov “ker-palık”ı Almanca “wallfisch” olarak çevirmiştir. Bu isim, *Örnekler*'in I. cildinin 84. sayfasında geçmektedir. **A.y.**

yüksek kayanın tepesine tırmanamazmış.” Ak-kır donlu atıyla bu korkunç derecede yüksek kayaya ulaşan Sarıg Kan, yaşlı tayın sanki merdivenlerden çıkıyormuş gibi kayaya tırmandığını görmüş. Sarıg Kan, ak-kır donlu atına kırbaçla vurmuş ve tayın ardı sıra kayanın tepesine tırmanmış. Sarıg Kan kayanın tepesinde, burun deliklerinde ağlayan bir çocuk olan tayı görmüş. O anda Sarıg Kan altın sadaktan tüylü bir ok çıkarmış ve tayı hedef almış. Tay ise ona şunları söylemiş⁶⁶⁸:

“Bana vurduğun sürece,
Ağrılı parmağınız düşecek;
Atın, beni yakalayana kadar
Dört toynağı uçup gidecek!”

Bu sözleri söyledikten sonra tay ortadan kaybolmuş. Sarıg Kan daha sonra koynundan sihirli bir ayna⁶⁶⁹ çıkarmış. Aynayı “aya ve güneşe” tutmuş. Ama aynadaki yansımalar, Sarıg-Kan’a tayın kaçtığı yolları göstermemiş. Sonra Sarıg Kan kükreyen ak donlu atına binmiş ve çöl bozkırındaki bir tepede tayın izini sürmeye devam etmiş. Ama tayı burada yakalamak imkânsız imiş. Tay, kaçıyor ve her yerde bir kurtuluş yolu arıyormuş. Tayı her yerde arıyorlarmış. Sarıg Kan’ın sadık hizmetkârları olan iki kara köpek ve korkunç Ker-Palık da tayı yakalayamamış. Tay, 40 kanatlı altın bir şahine dönüşmüş⁶⁷⁰. Bir denizin kıyısında “uzun otlarla dolu gür bir orman” var imiş. Burada çimenlerin arasında tay, kuştan asker kıyafeti giymiş bir adama dönüşen bir çocuğu saklıyormuş”. Bu adam, önce söğütten bir ok ve yay yapmış, sonra 40 adet geyik vurmuş. Bu geyiklerin yağını ve iliğini çıkarmış. Bunlarla, her şeyi yiyen çocuğu beslemiş. Çocuğu besledikten sonra bu adam tekrar taya dönüşmüş. Çocuğu yeniden burun deliklerine saklamış ve yoluna devam etmiş. Yolda karşısına altın bir saray çıkmış. Bu altın saray o kadar büyümüş ki, “6 yaşındaki bir at bile onun etrafından dolaşamazmış.” Burada, 9 tepenin üzerinde duran sarayda 40 genç kız, oyunlar oynayarak şarkı söylüyormuş. Bu kızlar ellerinde 40 altın mendil tutuyor ve 40 farklı şarkı söylüyorlarmış. Kuday ise genç kızların oyunlarına bakıp, şarkılarını dinleyerek mutlu oluyormuş. Saraydan çok uzak olmayan bir yerde tay, bir “tüy otu” koparmış ve çocuk için yumuşak bir yatak yapmış. Bir bitkinin geniş bir yaprağını koparıp çocuğun üzerini onunla örtmüştü. Tay, çocuğu yatağına yatırdıktan sonra silkelenmiş ve “ellerinde 40 gümüş mendil olan 40 kıza” dönüşmüş. Bu 40 kız diğer 40 kıza katılmış ve 80 kız birlikte birkaç ay, bir yıl süren oyunlar oynamış.” Oyun o kadar coşkuluymuş ki, “altın başörtülü 40 kız” diğerleri tarafından fark edilmeden ortadan kaybolmuş. Çocuk da ortadan kaybolmuş. Tay artık çocuğun bir akbaba mı yoksa bir şahin tarafından mı götürüldüğünü bilmiyormuş. Sonra tay silkelenmiş ve 40 kızıdan sarı boynuzlu bir kıvılcık geyiğe dönüşmüş. Geyik, “Bu toprağı kurutmazsam, o zaman dünyada olmayayın!” diye haykırmış. Bu uğursuz

⁶⁶⁸ Minusinsk Türklerinin destanlarındaki hayvanların neredeyse hepsi insanlarla konuşma yeteneğine sahiptirler. Sahiplerini yaklaşan tehlikelere karşı uyarmaktadırlar. Geçmiş hatırlatmakta, insanlara yararlı öğütler vermekte veya onları kandırmaktadırlar. **A.y.**

⁶⁶⁹ Yeryüzünde olanlar aya, güneşe ve buradan da aynaya yansıtılır. Destanlarda kullanılan tılsımlar arasında en bilineni ise çakmaktaşıdır. Zira çakmaktaşının bir darbesinden 100 asker, bina ve bir kahramanın ihtiyacı duyabileceği her şey yaratılabilmektedir. **A.y.**

⁶⁷⁰ Destanlarda, şekil değiştirmelere sıkça rastlanmaktadır. Kahramanların ruhları bir kuşa, 5 saplı beyaz bir ota, bir yüzüğe, bir ok ve bir yaya, bir iğneye, bir değneğe, kuma veya küle dönüşebilir. Bir tay veya at ise genellikle bir insana, altın bir ördeğe veya bir turnaya dönüşebilmektedir. **A.g.e.**, s. 228.

sözleri duyan, Çayan ile yeraltı tanrısı Ayna⁶⁷¹ ağlamış. Kızıl geyik sinirlenmiş, sarı boynuzlarıyla yeri kazmış, yeryüzünü gökyüzüne fırlatmış, gün ışığını gece gibi karartmış, insanları ve hayvanları boynuzlarına alıp “akan ak denize” atmış⁶⁷². Dünyanın bütün halkları ağlamış, inlemiş. Daha sonra “6 yaşındaki bir atın etrafından dolaşamadığı” altın saraydan bir kadın çıkmış. Kucağında bir çocuk taşıyormuş. Çocuğu kızıl geyiğe vermiş. “Sarı boynuzlu” kızıl geyik kadından, çocuğun ak-gri donlu bir atı olan kahraman Aydolay’ın (Dolunay) ülkesinde olduğunu öğrenmiş. Bu kadın, Kara Kan ve Kara Ningil’in kızı imiş. Kadının adı Kan Targak imiş. Aydolay bir keresinde ava çıkmış ve Kara Kan’ın çadırına girdikten sonra Kan Targak’ı kaçırıp karısı yapmış. 9 yıl sonra Kara Targak bir çocuk doğurmuş. Kızıl geyik ata dönüşmüş. Kan Targak, ata sahibinin kim olduğunu sorunca, at, sahibinin Kara Kan ve Kara Ningil’in oğlu olduğunu söylemiş. Bunu duyan kadın ağlamaya başlamış ve bu atın sahibinin erkek kardeşi olduğunu öğrenince attan çocuğu yetiştirmesini rica etmiş. At, çocuğu geri vermiş ve kadına ona iyi bakmasını emretmiş. Kendisi de ona bakacağına söz vermiş. At ise “Çocuğu iyi bakıp bakmadığınızı öğreneceğim. Geceleri bir fareye, gündüzleri de beyaz bir ermene dönüşerek altın sarayın etrafında koşacağım.” diye cevap vermiş. Kız kardeşinin gözetimi altında, çocuk büyüyormuş. Çocuk, büyürken evde oturmaz, kahraman Aydolay’ın oğlu ile kuşlara ateş edermiş. Aydolay’ın oğlu 30 kuşu vurursa, Kara Kan’ın oğlu 50 kuş vuracakmış; Aydolay’ın oğlu 50 kuş vurursa, Kara Kan’ın oğlu 100 kuş öldürecekmiş. Bir keresinde, her iki oğlan da kuşları vurarak eğlenirken, kuvvetli bir rüzgâr esmiş. Güçlü kahraman Aydolay gelmiş. Aydolay’ın karısı Kan Targak, “onun yemeğini altın masaya koymuş, en tatlı yemeği getirmiş, en sert votkayı vermiş.” Yemek sırasında Aydolay, karısına hayvanlarının ve halkını nereye kayb olduklarını sormuş. Karısı, hayvanlarının bulunacağını söyleyerek onu sakinleştirmiş. Aydolay, karısını⁶⁷³ dinlemiş ve susmuş. Ancak Kan Targak, Aydolay’ın küçük kız kardeşi Altın Arığ’ın (Saf Gümüş) onun küçük kardeşini öldürmek istediğini söyleyince, Aydolay sinirlenmiş. Hemen “demir çubuğunu” eline almış ve kız kardeşi Altın Arığ’ı 60 saç örgüsünden tutarak, “saf ruhu uçup gitsin” diye onu kırbaçlamış⁶⁷⁴. Onun vücudunu köpeklere ve kuşlara yemeleri için veren Aydolay, yemeğini yemek için eve dönmüş. Birden sokakta bir çığlık duymuş. Sokaktaki çocuklar vurdukları kuşların paylaşmak için kavga ediyorlarmış. Kara Kan’ın oğlunun Aydolay’ın oğlunu öldürdüğü ortaya çıkmış. Kara Kan’ın oğlu da yorgunluktan düşüp ölmüş. Aydolay ve Kan Targak iki oğulun yanına gelmişler ve çok ağlamışlar. Kara bir at koşarak onlara doğru gelmiş ve efendisini (yani Kara Kan’ın oğlu) kimin öldürdüğünü sormuş. Kan Targak yaşanan her şeyi detaylı bir şekilde

⁶⁷¹ Yeryüzünün altında yaşayan, Çayan’ın düşmanı, en kötü ruh olan Ayna, Minusinsk Türklerinin destan ve inançlarında yeryüzündeki insanların cezalandırıcısı olarak karşımıza çıkar. Sadece şamanlar, onu şefkatle överek yatıştırılabilirler. Bkz.: N. Y. Popov’un “Kaçın Tatarları”, s. 43.; Kудay insan dostu iken, Ayna hem Kудay’ın hem de insanın düşmanıdır. Ayna dışında birçok farklı kötü ruh vardır. Bu ruhlar insanları korkutmak için insan, köpek, tilki, kuş şeklini alabilir. Bu tür ruhlar, Altaylıların, Çeremislerin ve Kazan Tatarlarının inançlarında da bulunur. **A.g.e.**, s. 229.

⁶⁷² Destanlarda tüm denizlerin bir ağzı ve bir kaynağı vardır. Kaynaktan bir su kütlesi akar ve bazen de suyun akışı durdurulabilir. **A.y.**

⁶⁷³ Kahramanın karısı, kocasının sadık bir danışmanı ve hayatı arkadaşıdır. Bununla birlikte, kahraman genellikle onun sözünü dinlemez. Eğer karısına çok kızarsa, onu saç örgülerinden yakalar, çadırın etrafında sürükler ve bayılıncaya kadar ona kırbaç veya sopa ile sertçe vurur. **A.g.e.**, s. 230.

⁶⁷⁴ Genel olarak, kahramanlar, yararlı tavsiyeler verseler bile sık sık kız kardeşlerini döverler. **A.y.**

anlatmış ve efendisini sadece uzak ülkelere kaçarak diriltebileceğini söylemiş:

“Gökyüzünde,
Dokuz Tanrı (Çayan) yaşarmış,
Bu dokuz Tanrı’nın üzerinde de
Ölümsüz bir Tanrı varmış,
Bu Tanrı’nın üstünde ise, üç kız kardeş yaşarmış.
Bunlar; ölüleri diriltebilecek olan Ay Arıg (Temiz Ay), Kun Arıg (Temiz
Güneş) ve Altın-Çüstük (Altın Yüzük) imiş.
Kız kardeşlerden biri yani en büyüğü
Güzeller güzeli Altın Çüstük imiş,
O, ölümlere ruhlarını geri verebilirmiş.”

Kara at, birkaç sıçrayışta üç kızın evine ulaşmış ve onlardan efendisini diriltmelerini istemiş. Kızlar ise ondan ölüye göz kulak olmasını istemiş. Onların arasından “altın guguk kuşu”na dönüşen Kun Arıg yeryüzüne inmiş.

“O, canlı su getirdi,
Ölünün yüzüne sürdü.
Dokuz yapraklı sarı çimeni
Ağızına koydu,
Ve ölen kişi dirildi.”

Çocuk diriltildikten sonra, yukarıda bahsedilen kara atını eyerlemiş, omuzlarına 9 demirden bir zırh giymiş, eline altın bir kılıç almış ve kara atına binmiş. Sonra kız kardeşi Kan Targak’ı görmeye gitmiş. Ak-gri donlu atın sahibi kahraman Aydolay’dan intikam almak istiyormuş. Yolda, ona bir isim vermesi için ay karası atına başvurmuş. At, ona altın yünden ay karası bir atı⁶⁷⁵ olan “Altın Pırkan (Altın İdol)”⁶⁷⁶ adını vermiş. Altın Pırkan, Sarıg Kan’ın ülkesine gelmiş. Atından inmiş ve Sarıg Kan’ın altın sarayına girmiş. Sarıg Kan, kaybolan tayın yakalanmasına neden yardım etmediğini sormuş. Altın Pırkan öfkesini kaybetmiş, Sarıg Kan’ı ele geçirmiş. Onu öldürmek niyetinde imiş. Sarıg Kan, 9 kat yer altında yaşayan hizmetkârlarından biri olan, bakır bir sopası ve 7 başı olan Çelbigen’den yardım istemiş. Ancak Altın Pırkan, Çelbigen’i bacaklarından yakalamış ve onu 9 kat yerin altına göndermiş. Sarıg Kan’a, ne “kısarak” sahibi cadı Kukat, ne yeraltında yaşayan 7 çıplak adam, ne 2 siyah köpek, ne de kartallar yardım etmiş. Altın Pırkan, Sarıg Kan’ı bacaklarını yakalamış ve onu “atların bağlandığı renkli direğe” vurmuş. O kadar sert vurmuş ki, Sarıg Kan’ın “saksağanların, kargaların yemesi için eti; köpeklerin yalaması için kanı kalmamış.” Altın Pırkan, Sarıg Kan’ın kükreyen atını ise bir mızrakla öldürmüştü. Sonra Altın Ergek’in kemiklerinin gömüldüğü yere gitmiş. 3 kez ıslık çalmış, ayağını 3 kez yere vurmuş. Kuvvetli bir rüzgâr esmiş. Bu rüzgâr, farklı yönlerde dağılan Altın Ergek’in küllerini bir araya getirmiş ve kahraman yeniden canlanmış. Sonra her iki kahraman da birbirlerine sonsuza kadar arkadaş kalmaya,

⁶⁷⁵ Bazı destanlarda, kahraman kendine bir isim verir. Çoğu zaman, Kuday tarafından gönderilen kâğıda kahramanın adı yazılı olan eyerin yayında, ona tam koşum takımıyla ve kahraman için bir silahla bir at gönderilir. Büyük kahraman adı verirse, diğer kahramanlara boyun eğmemek ve kanını dökmek gibi talimatlar da verir. **A.g.e.**, s. 231.

⁶⁷⁶ Kahramanların isimleri çoğunlukla altın ve gümüş olmak üzere metal isimlerinden veya ay ve güneş isimlerinden, demir, çelik veya hayvan isimlerinden türetilmiştir. **A.y.**

“kardeş olup birlikte yaşamaya” söz vermişler. Her iki kahraman daha sonra, hem Sarıg Kan’ın hem de Kara Kan’ın hayvanlarını ve halkını, “6 yaşındaki bir atın bile etrafında dolaşamadığı altın saray”ın yakınındaki eski bir saraya götürmüşler. Onlar, bu sarayda yaşıyorlarmış ve kimse onları rahatsız etmiyormuş:

“Sürüye ne uzun kuyruklu bir kurt,
Ne de halka uzun kılıçlı bir kahraman gelememiş.”

Altın Pırkan, bir keresinde arkadaşı Altın Ergek’e, uzak ülkelerde yaşayan ve “birbirinin benzeyen kandan daha kızıl atları olan” iki kahraman Ottıg Kös (Ateşli Kömür) ve Ottıg Çalın’ın (Ateş Alevi) ablaları güzeller güzeli Altın Tülgü (Altın Tilki) ile evlenmesini⁶⁷⁷ tavsiye etmiş. Çünkü “altın yeleli benekli at”ın sahibi kahraman Altın Kiçi’nin (Altın Mutluluk) kahraman Altın Ergek’in rakibi olduğundan, Altın Pırkan önüne hiçbir engel çıkmaması için arkadaşının her şeyden önce rakibini öldürmesini tavsiye etmiş. Altın Ergek de parlak bir zırh giymiş ve uzun bir yolculuğa çıkmış. Kahramanlar Ottıg Kös ve Ottıg-Çalın’ın ülkesine vardığında Altın-Ergek, rakibi Altın-Kiçi ile göğüs göğse mücadele etmiş ve uzun bir mücadelenin ardından onu öldürmüştü⁶⁷⁸. Güzeller güzeli Altın-Tülgü, bizzat Altın Pırkan’a gelmiş ve kendisi ona evlenme teklifi etmiş. Fakat Altın Pırkan bu teklifi arkadaşı için reddetmiş. Rakibini öldüren Altın Ergek, genç kızın kardeşlerinin yanına gelerek, genç kızı erkek kardeşlerinden istemiş. Ancak onu reddetmişler ve “Altın Ergek”i boynuna ağır bir taş asıp suya atmakla” tehdit etmişler. Bu sırada Altın Pırkan gelmiş. Onun atı sadece 80 sıçrayışta güzel Altın-Tülgü’nün erkek kardeşlerinin yaşadığı altın saraya varmış. Altın Pırkan ve kardeşleri arasında uzun bir mücadeleden sonra, mücadele Altın Ergek lehine sonuçlanmış. Arkadaşı evlendikten sonra Altın Pırkan da Altın Çüstük (Altın Yüzük) ile evlenmeye niyetlenmiş. Bunun için, aykarası atıyla gökyüzüne 9 Tanrı’ya gitmiş. Parlak bir saraya, onların yanına varmış. 9 Tanrı (Çayan) Altın Pırkan’ı kollarından tutmuşlar. Altın masaya yiyecek koymuşlar ve ona en iyi yemeği sunmuşlar. 9 Tanrı, “Altın Çüstük’ün büyük bir güce sahip olduğunu ve dünyada eşi benzeri olmadığını” söylediklerinde, Altın Pırkan sunulan yemeği reddetmiş ve ölümsüz Tanrı’nın yanına gitmiş. Bu, kahramana güç katmış ve sonunda 3 kızın yanına gitmiş. Önce selam vermiş. Kızlara uzun yolculuğunun amacını anlatmış. Altın Çüstük orada değilmiş; sadece iki kız kardeşi Ay Arıg ile Kun Arıg varmış. Kız kardeşlerden birinin parmağında havada sallanan altın bir yüzük varmış. Yüzük birden Altın Çüstük’e dönüşmüş. Altın Çüstük, ancak göğüs göğse mücadeleden sonra galip geldiği takdirde evlenmeyi kabul edecekmış. Altın Pırkan onunla mücadele etmeye başlamış. Birkaç yıldır savaşıyorlarmış. Sonunda Altın Pırkan, “9 zincirli gömleği ve demir zırhı 9 yerden yırtılmış” olmasına rağmen mücadeleyi kazanmış. Altın Pırkan, güzel Altın Çüstük’ü gökyüzüne kaldırmış ve onu yere vurmak

⁶⁷⁷ Bazı destanlarda bir baba ya da erkek kardeş “gelin” arayabilir. Ama genellikle Kудay (Tanrı), kahramanlıklarıyla ünlü cesur bir kahraman için hangi kızın hayat arkadaşı olması gerektiğini kendisi belirlemektedir. **A.g.e.**, s. 232.

⁶⁷⁸ “Güzel bir kız” ile evlenmek için birkaç aday var ise talip olan kahramanın; bir yarışta atları sürme, güreşme, yüzüğün ortasına bir ok atma, deniz dibinden dev bir taş çıkarma, Ayna’nın kötü ruhunun üstesinden gelme gibi bir takım şartları yerine getirmesi gerekir. Genç kız genellikle sorunu çözen ve galip gelen kahraman ile evlendirilir. **A.y.**

istemiş. Ancak gelecekteki eşi olacağı için onu affetmiş. Sonra onu altın cebine koymuş ve “düğünü yapmak ve toyu kutlamak” için eve gitmiş. Kahramanları davet etmiş:

Güçlü adamlar, kahramanlar
Büyük bir toya gelmişler;
En iyi kocalar,
En hızlı atlar da buraya gelmişler.
Bir toy için 1000 at kurban edilmiş.”
Toy, iki kahramanı bir araya getirmiş (Altın Pırkan ve arkadaşı Altın Ergek).

Toy sonrası Altın Pırkan şöyle demiş: “Büyük toyda bulunan kudretli kahramanlar neden savaşmasın?” Sonra kahramanların en güçlüsü savaşmak için ortaya çıkmış. Çok geçmeden mücadele, felaket bir savaşa dönüşmüş.

“Mücadelede birçok iyi at ölmüş,
Kahramanların en iyileri ölmüş.
Ölen kahramanların kemiklerinden yüksek bir kaya oluşmuş,
Bu, onların kanlarıyla oluşan büyük kızıl deniz imiş.”

Bu savaştan sonra tek bir güçlü kahraman kalmamış. Toyda bulunan güçlü adamların geri kalanı korku içinde topraklarına dağılmış. Ayrıca bayramda saksağanlar ve köpekler de bol miktarda “tatlı et ve yağlı kemik” verilmiş. Saksağanlar o kadar çok sarhoş olmuşlar ki, kısa süre sonra bozkırda uçamayacak; köpekler ise aşırı yemekten avluların etrafında yürüyemeyecek hale gelmişler.

Toydan sonra herkes farklı yönlere gitmiş. “Doğuştan kahraman” olan Altın Pırkan ve “doğuştan kahraman” olan arkadaşı Altın Ergek eşleriyle birlikte evlerine dönmüşler. Evlerine vardıklarında altın yataklara uzanmışlar, samur örtülerini örtünmüşler ve uykuya dalmışlar⁶⁷⁹.”⁶⁸⁰

Ekim Devrimi öncesinde Katanov, kendi halkının sözlü edebiyatının araştırılması ve derlenmesi işiyle yakından uğraşan ilk Hakas ilim adamıdır. Kahramanlık destanları da Hakasların sözlü edebi eserleri başından gelmektedir. Kahramanlık destanları aracılığı ile Kaç, Koybal, Kızıl, Şor, Sagay, Beltir gibi farklı boylardan oluşan Hakas halkının tarihi, yaşam tarzları, inançları, gelenekleri, dünya görüşlerini ve zengin kültürel öğeleri gibi çok farklı bilgilere ulaşmak mümkündür.

⁶⁷⁹ Çoğu zaman, kahramanın uzun ve yorucu bir çalışmadan sonra evde oturup dinlenmesi, kendine ağır bir silah yapması, uyuması veya avlanmaya gitmesi ile olur. Uykusu genellikle 3 veya 7 gün, 1 yıl veya 7 yıl sürer. “Zavallı kahramanlar” genellikle yabancı tavşan ve tavuk yakalamakla meşgul olurlar. **A.g.e.**, s. 234.

⁶⁸⁰ Bkz.: **A.g.e.**, s. 223- 238.

Katanov bu eserinde Güney Sibirya bölgesinde yaşayan farklı Türk boylarından oluşan Hakaslara ait iki destanı aktarmıştır. Her iki destanda da konu olarak, kahramanların istilacı hanlara ve yeraltı dünyasının canavarlarına karşı mücadeleleri, aile ve akrabalık ilişkileri anlatılmıştır. Her iki destanın da ortak sonucu, kahramanların türlü zorlukları aşarak hedeflerine ulaşmalarıdır. Türkiye’de *Hakas Destanları* bir seri olarak Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmaya başlanmıştır. Katanov’un aktardığı bu destanların Rusça metinleri ve tarafımızdan yapılan çevirileri, Türkiye’de Hakas Destanları üzerine çalışan araştırmacılar için önemli bilgiler sunmaktadır.

3. 3. Tatarca Konuşan Doğu Türkistan Sakinlerinin Fal Bakma Geleneği

- *Гадания у Жителей Восточного Туркестана, Говорящий на Татарском Языке*, Санкт-Петербург, Тип. Импер. Акад. Наук, 1893, 8 с.
- *Gadaniya u Jiteley Vostochnogo Turkestana, Govoryaşıh na Tatarskom Yazıke*, St. Petersburg, Tip. İmp. Akad. Nauk, 1893, 8 s.

Katanov’un *Tatarca Konuşan Doğu Türkistan Sakinlerinin Fal Bakma Geleneği* adlı bu eseri, 1893 yılının Mayıs ayında Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti tarafından St. Petersburg’da basılmıştır. Eser, ayrıca yine 1893 yılında İmparatorluk Rus Arkeoloji Cemiyeti’nin düzenli yayını olan *Zapiski Vostochnogo Otdela*’nın VIII. cildinin 105-112. sayfaları arasında da yayınlanmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 8 sayfadır. Eserin giriş kısmı Rusça kaleme alınmıştır. Eserde incelenen metnin (fal listesinin) orijinali Uygurca’dır. Katanov, çalışmasında önce Uygurca metni vermiş, daha sonra ise bu metnin Kazan Tatarca’sına transkripsiyonunu yapmış, ardından ise Rusça çevirisini vermiştir. Eserde söz konusu fal metni tek bölüm halindedir. Eserde içindikiler ve kaynakça bölümleri bulunmamaktadır. Eser, Katanov Kütüphanesi’nde **K 744** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır. Bu eser incelemesinin amacı,

Katanov'un aktarımıyla XX. yüzyılın başlarında Doğu Türkistan'da oldukça yaygın bir fal bakma yönteminin detaylarını öğrenmektir.

Katanov, eserine Doğu Türkistan sakinleri diyerek Hoten, Kaşgar, Aksu, Turfan, Loguçen ve Hami şehirleri sakinlerini kastettiğini dile getirerek başlamıştır. Daha sonra bu şehirlerin yönetim şekilleri ile Hami ve Loguçen şehirlerindeki medrese eğitimine kısaca değinmiştir. Katanov'un aktardığına göre; XIX. yüzyılın sonunda Hoten, Kaşgar, Aksu ve Turfan şehirlerinin sakinleri Çinliler tarafından; Loguçen ve Hami şehirlerinin sakinleri ise *Van-Bey* denilen Tatar prensler tarafından yönetilmektedirler. Hami ve Loguçen prensleri her üç yılda bir Pekin'e gidip İmparator'a Doğu Türkistan'a ait hediyeler sunmaktadırlar. Bu şehirler arasında Aksu şehri dönemin önemli bir ilim merkezi konumundadır. Hami ve Loguçen şehirlerindeki medreselerde ise Mısır'dan ve Arabistan'dan gelen öğretmenler ders vermekte, derslerde Farsî ve Arap ilahiyatçı ve yazarların eserleri okutulup, tercümeleri yapılmaktadır. Bu tercümelerin arasında tabirnameler, fahnâmeler, *Papağan Masalları*, *Bin bir Gece Masalları* ve *Ferhat ile Şirin* gibi eserler bulunmaktadır.⁶⁸¹

Katanov, eserine Doğu Türkistan bölgesinde bilinen ve oldukça ilginç olan fal bakma yöntem, araç ve tekniklerinin isimlerini vererek devam etmiştir. Bunların arasında Kur'an'a göre fal bakma, su dolu bir kap içinde çiçek tozu keselerine göre fal bakma, yanmış koyun kemiğine göre fal bakma, gökyüzüne yükselen çiçek tozuna göre fal bakma, kaya yığınlarına göre fal bakma gibi çeşitli ve değişik yöntemlerin olduğundan bahsetmiştir. Yanmış koyun kemiğine göre fal bakma yönteminin sadece Loguçen ve Hami şehirleri sakinlerine özgü olmadığını, bu yöntemin Karagaslarda, Uryanhaylarda, Minusinsk ve Altay Tatarlarında da uygulandığını dile getirmiştir.⁶⁸²

Katanov, eserinde daha doğru ve güvenilir olduğunu düşündüğü Kur'an'a göre fal bakma yöntemini detaylarıyla açıklamıştır. Bu fal bakma yöntemi, Katanov'a Doğu Türkistan gezisi sırasında 6 Nisan 1892 tarihinde Loguçenli Hoca Nay-Han tarafından anlatılmıştır. Hoca Nay-Han ise eserde ele alınan fal listesinin kendisine Turfan

⁶⁸¹ N. F. Katanov, *Gadaniya u Jiteley Vostochnogo Turkestana, Govoryaşchih na Tatarskom Yazıke*, St. Petersburg, Tip. İmp. Akad. Nauk, 1893, s. 105.

⁶⁸² Katanov, *a.g.e.*, s. 105-106.

şehrinde yaşayan falcı Abdürrahim'e ait *Falnâme* adlı eserden aktarma olduğunu söylemiş, Katanov da Hoca Nay-Han'dan bu falcıyı bulmasını ve onun neler yapabildiğini göstermesini rica etmiştir.⁶⁸³

Bilindiği üzere, Katanov, birçok eserini bizzat sahada bulunarak yazmış, öğrenmek istediklerini birinci ağızdan dinlemiş ve bilgi edindiği kişileri eserlerinde detaylarıyla tanıtmıştır. Bu eserinde de aynı yöntemi kullanan Katanov, anlatıcı Hoca Nay-Han'ı detaylıca tanıtmıştır:

“Kur’ân’a göre fal bakma, 6 Nisan 1892 tarihinde Turfan şehrinde Loguçenli Molla Mehmet Maksut Bey’in 1827 yılında doğan oğlu Hoca Nay-Han tarafından bana anlatılmıştı. Nay-Han, Kaşgar’daki meşhur Yunus Bey’in torunu, İskender Bey’in ikinci ve Emin Bey’in de üçüncü dereceden torunudur. Yunus-Van (Bey) otuz yıl boyunca Kaşgar Beyliği yapmıştır. Mehmet Maksut ise Yangi Hisar Beyi idi. Şu anki Loguçen beyi Sün-Van, Sultan Maksut Mahmut Emin Bey tarafından Nay-Han ile akrabadır.”⁶⁸⁴

Rusça çevirisinden incelediğimiz bu eserde, Kur’ân’a göre nasıl fal bakıldığı anlatılmıştır. Eserden edindiğimiz bilgilere göre fal bakma işlemi şu sıra ile yapılmaktadır: Fal bakmaya niyeti olan kişi önce Kur’ân’a’ı eline alır. Gözlerini kapar ve “*Ben bir tek Yüce Allah’a güveniyorum.*” der. Kur’ân’ı baş hizasına kaldırır ve rastgele bir sayfa açar. Eğer sabah vakti ise Kur’ân’ı başından, öğle vakti ise ortasından, akşam vakti ise sonundan açar. Sonra açılan sayfadan itibaren ileriye doğru yedi sayfa daha sayar ve yedinci sayfanın yedinci satırındaki cümlemin ilk harfine bakar.⁶⁸⁵

Eserde verilen fal listesinde yer alan Arap alfabesindeki her harf olumlu ya da olumsuz bir anlama sahiptir. Bazı harflerin her iki anlama da sahip olduğu görülmektedir. Fal bakan kişi rastgele karşısına çıkan harfin taşıdığı anlama göre geleceğe dair bir takım iyi veya kötü haberler edinmektedir. Katanov’un aktardığı üzere, tarafımızdan Rusçadan Türkçeye çevrilen 28 harfin taşıdığı anlamlar şöyledir:

“1. Eğer yedinci satırın ilk harfi Elif ise; Bu fal, Hz. Âdem’in falıdır. (Fal bakan kişinin) Bütün işleri rast gidecek; bir general ya da hükümdardan bir fayda ya da iyilik görecektir; bir devlet adamı (memur) olacak; seyahatinden sağ

⁶⁸³ A.g.e., s. 108.

⁶⁸⁴ A.g.e., s. 106.

⁶⁸⁵ A.g.e., s. 110.

salim dönecek; düşmanları onun kölesi olacak; çok yakında beklenmedik bir kazanç elde edecek; eğer hırsız bir eşyasını çalmışsa, o eşyası geri gelecek.

2. Eğer Be ise; Bu fal, Şuayip Peygamber'in falıdır. (Fal bakan) başarı sahibi olacak; büyük biri olacak; hükümdardan çok iyilik görecek; yakında seyahatten dönecek.

3. Eğer Te ise; Üzüntü ve kederden kurtulacaksın; bütün işlerinde sabırlı ol, zira yeryüzündeki bütün işleri bilmem mümkün değildir; sakın olur ve sabredersen, amacına ulaşırın.

4. Eğer Se ise; Bütün işlerinden fayda göreceksin.

5. Eğer Cim ise; Amacına ulaşacaksın; bütün işlerin iyi olacak; o (kaybolan) eşyası geri gelecek.

6. Eğer Ha ise; Düşmanların dostun olacak; akrabalarından fayda göreceksin; sır olan çok yakında gün yüzüne çıkacak.

7. Eğer Hı ise; Birçok korku ve tehlike olacak; sakın ol ve fakirleri doyur.

8. Eğer Dal ise; İşlerin iyi olacak; büyük insanlardan fayda göreceksin; başarılar kazanacaksın.

9. Eğer Zel ise; Kötülüklerden ve acılardan kurtulacaksın; günden güne mutlu olacaksın.

10. Eğer Re ise; Her hangi bir şehrin müdürü ya da başı olacaksın.

11. Eğer Ze ise; Hiçbir işin yolunda gitmeyecek.

12. Eğer Sin ise; Mutluluğa ve refaha ulaşacaksın; bütün işlerin yolunda gidecek.

13. Eğer Şın ise; Savaşa gitme; yola çıkma; hiçbir işe kalkışma, sonu kötü olacak.

14. Eğer Sad ise; Sabret; işlerin açılacak; istediğine ulaşacaksın.

15. Eğer Dat ise; Hiç kimseye kefil olma; dostlarından bir kötülük göreceksin.

16. Eğer Tı ise; Büyük bir insan olacaksın; bütün yüreğinle istediğin her iş gerçekleşecek; çalınan bir eşyanı bulacaksın.

17. Eğer Zı ise; Düşmanların yok olacak; bir niyetin var ise, o gerçekleşecek.

18. Eğer Ayn ise; Hiç kimseden bir kötülük görmeyeceksin; düşmanların kedere düşecek; başarılar kazanacaksın; üzüntüden kurtulacaksın; sırrını kimseye söyleme.

19. Eğer Gayn ise; bazı işlerin kötü sonuçlanacak; seyahatin iyi geçecek; (fal bakan) ulu olacak; istediğine ulaşacaksın.

20. Eğer Fe ise; Hükümdar (fal bakan kişinin) ismini duyacak ve hükümdar memnun olacak.

21. Eğer Kaf ise; (Fal bakan kişi) Çar'dan altın ve gümüş alacak; bütün işleri iyi olacak; düşmanların dahi dostun olacak; buna kalbin de sevinecek.

22. Eğer Kef ise; Düşmanların ölecek; kederden kurtulacaksın; seyahatin iyi geçecek; eğer hırsız bir şeyini çalmışsa, onu bulacaksın.

23. Eğer Mim ise; Hiçbir zaman acıdan kurtulamayacaksın; eğer tövbe edersen, acıların senden uzaklaşacak; acı olacak; düşmanların seni yenecek; sabret, kötülüğün yerini iyilik alacak. Yürü ve "Yüce Allah var" de.

24. Eğer Nun ise; Yaptığın her iş iyi olacak; üzüntüden kurtulacak ve mutlu olacaksın; başkalarına sırrını söyleme; kimseye söylemez isen, iyi olacak; fakirleri doyur ve insanları sevindir.

25. Eğer Vav ise; Bütün insanlardan fayda göreceksin; Allah'tan ne dilersen, onu sana verecek; beklemediğin bir yerden para alacaksın; bilinmeyenden haberin olacak.

26. Eğer He ise; Bütün işlerin çok iyi olacak; hiç kimseden korkma; hem bu dünyada hem de öteki dünyada iyi olacaksın; düşmanların sana itaat edecek; seyahatin iyi geçecek; hayır yap.

27. Eğer Lam Elif ise; Bu iş iyi sonuçlanmayacak; (fal bakan) birçok başarıya ulaşacak; çok mutlu olacaksın.

28. Eğer Ye ise; Düşmanların dostun olacak; istediğin her şey iyi olacak; hükümdardan bir hayır göreceksin. Bu fal diğer fallara benzemiyor. Bu, oldukça iyi bir faldır. Eğer fal bakan kişi bir yolculukta ise, bu yolculuktansağ salim dönecektir. Yedi gün sonra bilinmeyen bir haber alacaktır. Bütün işleri yolunda gidecektir.”⁶⁸⁶

Katanov, eserinin sonunda verdiği dipnotta, Loguçen Tatarlarının açıklamalarına göre, sadece tövbe eden (fal bakan) kişinin başarılar elde edeceğini dile getirmiştir.⁶⁸⁷

Görüldüğü üzere, eserde verilen harflerin yorumları oldukça kısa ve nettir. Olumlu haberlerin işareti olarak kabul edilen harf sayısı olumsuz gelişmelerin işareti olduğuna inanılan harflere oranla daha fazladır. Hatta bazı harfler (*Elif* ve *Be* harfleri) doğrudan bir peygamber ile özleştirilmiştir. Bu harflerin olumsuz bir anlamı da yoktur. Olumlu anlam taşıyan harfler ile genellikle fal bakan kişiye bütün işlerinin yolunda gideceği, bir hükümdardan iyilik göreceği, kaybolan bir eşyasını bulacağı, düşmanlarını yeneceği, yolculuğundan sağ salim döneceği ve başarılar elde edeceği şeklinde müjdelere verilmiştir. Olumsuz bir anlama sahip harfler ile fal bakan kişiye kötü durumların önceden haber verilerek daha çok bir takım tavsiyelerde bulunulduğu görülmüştür. Örneğin; *Mim* harfi ile kişinin hiçbir zaman acıdan kurtulamayacağı, fakat tövbe ettiği ve sabırlı olduğu takdirde sıkıntılarının ve acılarının kurtulacağı yorumu yapılmıştır. *Hı* harfi ile ise fal bakan kişinin birçok korku ve felaketle karşılaşabileceği haberi verilmiş ve sabırlı olması telkin edilmiştir. Bazı harflerle ise herhangi bir tavsiyede bulunulmadan doğrudan kötü haber verilmiştir. Örneğin; *Ze* harfi ile fal bakan kişiye hiçbir işinin iyi sonuçlanmayacağı söylenmiştir. Ayrıca olumsuz anlama sahip harflerde genellikle fal bakan kişiye başına gelebilecek felaketleri önlemesi için fakirleri ve açları doyurması şeklinde bir takım öğütler verildiği de görülmüştür.

⁶⁸⁶ A.g.e., s. 110-112.

⁶⁸⁷ A.g.e., s. 112.

Sonuç olarak, fal bakma ve baktırma geçmişten bu yana birçok toplum tarafından uygulanan bir gelenek haline gelmiştir. Türk Dünyası'nda da falın çok eski dönemlere kadar uzandığı görülmektedir. Türk Dünyası ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, farklı ilim adamlarının farklı dönemlerde ve bölgelerde yaşamış Türk halklarının fal bakma geleneklerini incelediği birçok çalışmasının olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan biri, Başkent Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı öğretim üyelerinden Ayşe Duvarcı'nın "Halk Kültürü Uygulamalarından Biri Olan Fal Geleneğinin Değerlendirilmesi" adlı makalesidir. A. Duvarcı, bu çalışmasında, falın tanımını genel olarak yaptıktan sonra eski kültürlerde fal, Türk geleneği içindeki fal ve fal kitaplarını, İslam'a göre falı ve Türk İslam dünyasında kullanılan başlıca fal çeşitlerini, falcıların kimlik özelliklerini ve fal geleneğinin psikolojik ve sosyolojik boyutunu incelemiş ve Kur'an'dan nasıl fal bakıldığına kısaca değinmiştir. Duvarcı'nın aktarımıyla, Katanov'un aktardığı fal bakma yönteminin hemen hemen aynı olduğu görülmektedir:

"Kur'an Falı: Doğrudan doğruya Kur'anıkerim'in kendisinden açılan faldır. Abdest alıp, temizlendikten sonra bazı dualar okunur. Kur'an özel bir şekilde açılır. Sağdan 7. satırın ilk harfi dikkate alınarak bu iş için hazırlanmış fal cetvellerindeki anlamlarına bakılır. Yöntemler çeşitli olmakla birlikte esas aynıdır. Eskiden İranda basılan Kur'anların arkasına niyet sahiplerine kolaylık olması için falname ilavesi yapılmış."⁶⁸⁸

Bir diğer kaynak ise Radlov'un *Türklük ve Şamanlık* adlı eseridir. Radlov, eserinin XII. bölümü "Falcılık ve Kehanet" başlığı altında Sibiry ve Orta Asya'daki falcılığın Şamanizm'in başlıca unsurlarından biri olduğunu dile getirmiş, farklı Türk boylarında kürek kemiği ve aşık kemiği ile fal bakma, kumalak falı, ateşin alevlerine, közlerin duruşuna, odunun ısıklık seslerine göre fal bakma gibi çok farklı yöntemlerin bulunduğu da değinmiştir.⁶⁸⁹ Katanov, bu eseri ile Doğu Türkistan Türklerinin halk kültürü uygulamalarından birini tanıtmış ve falın bir folklor malzemesi olarak o

⁶⁸⁸ A. Duvarcı, "Halk Kültürü Uygulamalarından Biri Olan Fal Geleneğinin Değerlendirilmesi", **Erdem** Cilt 13, Sayı 37, 2001, s. 121.

⁶⁸⁹ Bkz.: W. Radlov, **Türklük ve Şamanlık**, Çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu, 1. bs., İstanbul, Örgün Yayınevi, 2008, s. 341-349.

coğrafyada nasıl çözümlenip yorumlandığını göstermiştir. Bu sebeple ilim adamının bu eseri halk bilimi araştırmacıları için önemli bir kaynak niteliğindedir.

3. 4. Merkezi ve Doğu Asya Türk Kabilelerinde Ölü Gömme Gelenekleri

• *О Погребальных Обрядах у Тюркских Племен Центральной и Восточной Азии*, Казань, Типо-лит. Импер. Унив., 1894, 34 с.

• *О Погребальных Обрядах у Тюркских Племен Тsentралной и Восточной Азии*, Казан, Типо-лит. Имп. Univ., 1894, 34 s.

Katanov'un *Merkezi ve Doğu Asya Türk Kabilelerinde Ölü Gömme Gelenekleri* adlı bu eseri, 1894 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi basımevinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Komisyonu'nun emriyle kitap olarak basılmıştır. Ayrıca Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin yayını olan *İzvestiya*'nın 1894 tarihli XII. cildinin II. sayısının 109-142. sayfaları arasında yayınlanmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 34 sayfadır. Katanov, bu eserindeki bilgileri 1889-1892 yılları arasında Rusya Bilimler Akademisi ve Rus Coğrafya Cemiyeti tarafından gönderildiği Sibiry, Kuzey Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan gezisi sırasında toplamıştır. Gezisinden döndükten yaklaşık iki yıl sonra bu çalışmasını yayınlamıştır. Eser, Katanov Kütüphanesi'nde **K 2042** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Katanov, eserin giriş bölümünde XIX. yüzyılda Sibiry, Kuzey Moğolistan, Cungarya ve Doğu Türkistan'da yaşayan Türk-Tatar kabilelerinin ve aynı bölgede yaşayan diğer kabilelerin ölü gömme gelenekleri hakkında genel bir takım açıklamalar yapmış, eserine “*Bizden önceki uzak devirlerde bütün Türk kabileleri Şamanist idiler.*” sözleriyle başlamıştır.⁶⁹⁰ Katanov'a göre, tarihî koşullar sebebiyle farklı bölgelere göç etmek zorunda kalan Türk kabileleri buralarda Hristiyanlık, İslamiyet ve Budizm

⁶⁹⁰ Katanov, *О Погребальных Обрядах у Тюркских Племен Тsentралной и Восточной Азии*, s. 1.

inancını benimsemiş diğer halklarla tanışmışlardır. Bu üç dini benimsemelerine rağmen, yine de Şamanizm'in bazı geleneklerini korumuşlardır.⁶⁹¹

Katanov, eserin ilk sayfasında Türklerin ve onlara komşu olan halkların ölü gömme gelenekleri hakkında kısa bir bilgi vermiştir. İlim adamına göre, kendisinin yaşadığı dönemde Şamanizm'i benimseyen bütün kabileler ölüm sonrası hayatın gerçek hayatın bir devamı olduğunu düşünmektedirler. Ölüm sonrasındaki hayatın da kendi güneşinin, ayının, insanların ve hayvanlarının olduğuna; öteki dünyada da bu dünyadaki gibi bir hayatın olduğuna, fakat ölüm sonrası hayatın, daha az sıkıntılı geçeceğine derinden inanmışlardır. Bu inanca sahip olan şamanlar bu sebeple ölen kişinin mezarına günlük hayatta kullandığı ev eşyalarını (atının eyerini, giysilerini, parasını, votka şişesini, yayını ve oklarını, tütün çubuğunu ile kesesini ve bir torba yiyecek) koymuşlardır. Katanov, ölen kişinin mezarına yiyecek ve diğer eşyaların koyulması geleneğinin Çeremisler, Mordvalar, Votyaklar, Permyaklar, Vogullar, Meşçeryaklar, Tepterler, Çuvaşlar, Loparlar, Ostyaklar, Yakutlar, Tunguzlar, Koryaklar ve Gilyaklar gibi diğer Ural-Altay kabilelerinde de mevcut olduğunu dile getirmiştir.⁶⁹²

Katanov eserine, Çin kaynaklarında adı geçen eski Türklerin ve onların yanı başlarında yaşayan ve Şamanizm'i benimseyen halkların ölü gömme geleneklerine kısaca değinerek devam etmiştir:

“Hunlar: Çin kaynaklarında Hunnu (Хунну) olarak adı geçen Hunlar, M. Ö. III. yüzyıldan M. S. I. yüzyıla kadar Kuzey Moğolistan'da yaşamışlardır. Hunlar, kendi hanlarını önce altın ve gümüş işlemeli kıyafetleriyle bir tabutun içine koyarlar, daha sonra ise bu tabutu daha büyük başka bir tabutun içine yerleştirirlerdi.

Uhuanlar: Uhuanlar (Ухуань) ya da Dun-hular (Дун-ху), Mançur kabilesi olan Syanbilerin akrabasıdır. M. Ö. I. yüzyıldan M. S. III. yüzyıla kadar Doğu Moğolistan'da yaşamışlardır. Uhuanlar ölümlerini tabuta koyarlar ve ağıt yakarlardı. Tabutu şarkılarla ve danslarla uğurlarlardı. Besili bir köpek alırlar ve onu renkli bir kürk içinde taşırlardı. Ölen kişinin binmeyi sevdiği atını, giysilerini ve eşyalarının hepsini yakarlardı. Ayrıca ölen kişinin ruhunu koruması için köpeği tabutun arkasında taşırlardı.

Uygurlar: Uygurlar, Moğolca Oyhor ve Hoyhor (Ойхорь-Хойхорь), Çince ise Hoyhu ve Gaoguy (Хойху- Гаогюй) olarak adlandırılmaktadırlar.

⁶⁹¹ Katanov, **a.g.e.**, s. 1.

⁶⁹² **A.g.e.**, s. 2.

Hunların soyundan gelen Uygurlar, M. S. I. yüzyıldan M. S. III. yüzyıla kadar Kuzey Moğolistan'da ve Çin Türkistan'ında yaşamışlardır. Uygurlar, ölülerini tıpkı canlıymış gibi elinde tuttuğu gerilmiş bir ok, belinde kılıç, koltuk altında bir mızrak ile mezarın tam ortasına koyarlardı. Fakat mezarı kapatmazlardı.

Dulgalar: Hun soyundan gelen ve Uygurların akrabaları olan Dulgalar ya da Tugüler (Тугю) (Türkler- Тюрки) M. S. V. ve VII. yüzyıllar arasında Kara İrtiş ve Gobi Çölü'nün kuzey kısmında yaşamışlardır. Dulgalar, ölüyü atı ve eşyaları ile beraber yakarlardı. Mezarın başına ise ölünün çizilmiş suretini ve katıldığı savaşları anlatan yazıtlar dikerlerdi. Dulga erkekleri, kocalarının ölümünden sonra üvey anneleri, gelinleri ve teyzeleri ile evlenirlerdi. Ataları olan Hunlar da böyle yaparlardı.⁶⁹³ XIX. yüzyılın sonlarında bu gelenek Minusinsk Tatarlarında da görülmekte idi.

Dubolar: Duboların soyu Hunlardan gelmektedir. Uygurların ve Dulgaların akrabalarıdır. M. S. V. yüzyıldan itibaren Yenisey'in üst bölgelerinde yaşamışlardır. Güneyde Uygurlar ile batıda ise Dağ Kırğızlarının ataları olan Kırğızlarla (Hakaslar) karışmışlardır. Dubolar, günümüzde kendilerini Tuba (Tuva) olarak adlandıran Uryanhaylardan ve Karagaslardan başkası değildir. Dubolar, ölülerini tabutlara koyup dağlara ya da ağaçlara bırakırlardı. Kabiledaşları Dulgalar gibi ölünün ardından ağıtlar yakarlardı.”⁶⁹⁴

Katanov, Çin kaynaklarında geçen Şamanist gömü geleneklerini anlattıktan sonra eserine Avrupalı seyyahlar Plano Carpini, Wilhelm von Rubruk, Marco Polo ve yazarlar Marcin Kromer, Vincent de Beauvais'ın anlattıkları gömü merasimlerini ve öteki dünyaya dair inançlarını aktararak devam etmiştir.

Plano Carpini, Papa IV. İnnocentius tarafından 1246 yılında elçilik göreviyle Moğolistan'a gönderilmiştir. Katanov'un aktarımıyla, Carpini'nin anlattığı Tatarların gömü merasimleri şöyledir:

“Tatarlar öteki dünyada mutlu olacaklarına ve bu dünyada sahip oldukları hayvanlara ve eşyalara öteki dünyada da sahip olacaklarına inanırlardı. (...) Bir soylu öldüğünde onu gizlice gömerlerdi. Önüne üzerinde et dolu bir kap ve inek sütü dolu bir kâsenin olduğu bir masa koyarlardı. Ölüyü atının eyeri ve üzengileri ile beraber gömerlerdi. Mezarlıkta başka bir atı yerlerdi. Ölüyle beraber altın ve gümüş de gömerlerdi. Ölünün atını ve çadırını yakıp, yerle bir ederlerdi. İki toprak set arasına mezara benzeyen bir çukur açarlardı,

⁶⁹³ Eski Türklerde 'levirat sistemi' olarak adlandırılan bu uygulamanın amacı, aile güvenliğini ve aile soyunun korunmasını sağlamaktır. Gözde Sazak, bu sistemi şöyle tanımlamaktadır: “Bu sistemde babaları ölen oğullar, üvey annelerini ile küçük kardeşlerini ailelerine katıp, bakmak zorunda idiler. Ölen kardeşlerin eşleri ve çocukları da aynı şekilde hayatta kalan diğer kardeşin ailesine katılırdı. (...) Bu sistem sayesinde dul kalan kadınlar ve çocuklar sınırsız kalmıyor, yoksulluk çekmiyordu. Özellikle çocuklar sınırsız kalmayıp başka ailelere sığınıp soylarını değiştirmiyorlardı.” Bkz.: G. Sazak, İ. Zasetkaya, **St. Petersburg State Hermitage Museum's Golden Hun Treasures & Blessed Meanings**, Çev. Maya L. Johnson, Gülcan İnalcık, İstanbul, İstanbul University Press, 2020, s. 78.

⁶⁹⁴ Katanov, **O Pogrebnih Obryadah u Tyurkskih Plemen Tsentralnoy i Vostochnoy Azii**, s. 2-4.

çukurun içine ölüyü ve eşyalarını koyarlar, sonra da üzerini toprakla örterlerdi. Mezarı kimse bulmasın diye üzerini çayırda kapatırlardı. Ölünün akrabaları ve ailesi iki yerde yakılan ateşle temizlenmek zorundaydı. Özellikle iki ateş yakarlar, ateşin etrafına da uçlarını iple bağladıkları iki mızrak dikerlerdi. İnsanların ve hayvanların temizlenmeleri için bu ipin altından ve ateşle mızrak arasından geçmeleri gerekirdi. Bunun yanı sıra iki kadın bazı sözler söyleyerek, biri bir yandan, diğeri bir yandan onlara su atarlardı. Yıldırım çarpmasından ölen kişinin eşyalarını da ateşle temizlerlerdi.”⁶⁹⁵

1253 yılında Fransa Kralı IX. Ludwig tarafından Moğolistan’a gönderilen Wilhelm Von Rubruk’un anlattığı gömü merasimleri ise şöyledir:

“Tatarlar, ölülerinin ardından hıçkırıklarla ve feryatlarla ağıtlar yakarlar. Daha sonra bir yıllığına vergi ödemekten muaf tutulurlar. Birisinin cenazesinde bulunan kişi Büyük Hakan’ın kapısının eşiğinden bir yıl boyunca geçemez. Kıpçakların ise ölen kişinin mezarının üzerine topraktan bir set yapma ve bu setin üzerine de ölünün elinde bir kâse ve yüzü doğuya dönük bir şekilde heykelini dikme gelenekleri vardı. Zengin ve soylu kişilerin mezarlarının üzerine piramide benzeyen küçük kütükler koyarlar. Mezarın dört tarafına da on altı adet at postu asarlar. Mezarın içine ise bir kap içerisinde et ve kıymık koyarlar. Mezarları dikey olarak yerleştirilmiş kayalar ile sararlar. Bu dört kaya yönleri ifade eder.”⁶⁹⁶

Venedikli seyyah Marco Polo’nun aktardığı başka bir ölü gömme geleneği ise şöyledir:

“Eğer bir Tatarın bekâr oğlu, bir diğerrinin ise bekâr kızı ölürse, bu aileler iki gence nikâh kıyıp onları evlendirirlerdi. Daha sonra ölen çiftin resmini bir kâğıda çizerlerdi. Onların öteki dünyada evleneceklerine inanırlardı.”⁶⁹⁷

Polonyalı diplomat ve tarihçi Marcin Kromer, Fransız yazar Vincent de Beauvais ve diğerr yazarların anlattıklarına göre, Tatarlar gerçek hayatta sahip oldukları hayvanlarına ve eşyalarına ölüm sonrası hayatta da sahip olacaklarına inanırlardı. Ölüyü, taht benzeri bir sekinin üzerine yerleştirip, yanına ise üzerinde kap içinde et ve süt bulunan bir masa koyarlardı. Kısrağı, atı ve tayı ile birlikte gömerlerdi. Başka bir atı ise kurban ederek etini yerlerdi. Atın derisini ise kuru ot ile doldurup, iki

⁶⁹⁵ Moğolların ölü gömme gelenekleri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Johann de Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatnâme 1245-1247**, Çev. Ergin Ayan, Trabzon, Derya Kitabevi, t.y., s. 41-45.; Katanov, **O Pogrebalnıh Obryadah u Tyurkskih Plemen Tsentralnoy i Vostochnoy Azii**, s. 4-5.

⁶⁹⁶ Katanov, **a.g.e.**, s. 5.

⁶⁹⁷ **A.y.**

sopaya asarlardı. Tatarlar bu gelenekleri ölen kişinin öteki dünyada kendi kulübesi, atı ve sütü olsun diye yaparlardı. Kemikleri her zaman yakarlardı. Önemli kişileri ise köleleri ile birlikte gizlice gömerlerdi. Bazıları ise ebeveynlerinin bedenlerini yakıp, onların küllerini ete serpmek için saklardı.⁶⁹⁸

Katanov, Çin kaynakları, bazı seyyah ve yazarların eski Türk halklarındaki ölü gömme geleneklerine kısaca değindikten sonra ilk ilmî gezisi sırasında incelediği halkların ölü gömme geleneklerini detaylı bir şekilde anlatmaya başlamıştır. İlk grup olarak Hristiyanlığı kabul eden Beltirleri, Sagayları, Karginleri, Kalarları ve Karagasları (Tofalar); ikinci grup olarak Budizm'i kabul eden Uryanhayları (Tuvalar); üçüncü grup olarak ise İslamiyet'i kabul eden Kazak Kırgızları, Doğu ve Batı Çin Tatarları ile Lob-Nor Tatarları'nın ölü gömme geleneklerini genellikle yorumunu katmadan en ince detayına kadar açıklamıştır. Katanov'un aktardığı üzere yukarıda adı geçen bu halkların ölü gömme gelenekleri özetle şöyledir:

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasında yaşayan Beltirler'de; Ölmüş bir kadını kadınlar, ölmüş bir erkeği ise erkekler yıkarlar. Ancak yaşlı kadınlar küçük erkek çocuklarını yıkayabilirler. Ölü, tahta ya da akağaç kabuğu üzerinde yıkanır. Ölünün yıkandığı tahta bir daha kullanılmaz. Ölüye öteki dünyada giymesi için giysiler giydirilir. Ölüyü yıkayıp, giydirdikten sonra ölünün yüzü örtü ile kapatılır ve başına şapkası takılır. Eğer ölüm kışın gerçekleşmişse ölüye tek parmaklı eldiven de giydirilir. Sonra ölü bir keçe içine koyulur. Ölü keçe içerisinde beklerken, akrabalarından ve diğer erkeklerden oluşan yaklaşık otuz kişi tahtadan tabut yapmaya giderler. Tabutu yaptıktan sonra takozları ve tokmakları uzaklara atarlar ve “*Tanrı bize bir daha böyle işler vermesin.*” derler. Tabut genellikle melez ya da kavak ağacından yapılır. Yazın tabutu çadıra arabayla, kışın ise kızakla taşırlar. Tabutu içeriye taşıyarak aldıktan sonra onu ölünün sol tarafına koyarlar. Ölüyü tabutun içine keçeyle beraber tabutu yapanlar koyar. Sonra ölü aş (поминка) hazırlarlar. Ölü aşında et yerler ve şarap içerler. Ölü, geceyi çadırında geçirir. Ertesi gün bozkıra (mezarlığa) götürülür.⁶⁹⁹

⁶⁹⁸ A.g.e., s. 5-6.

⁶⁹⁹ A.g.e., s. 7-8.

Beltirler'in daha eski dönemlerde uyguladıkları ölü gömme gelenekleri daha farklıdır. Önceden Beltirler, ölünün eşyalarını ve baltasını eyere bağlarlar ve atını da aynı gün eyerlerler. Atın yelesini ve kuyruğunu kadının saç örgüsü gibi örerler. Ölünün atını kapı önüne bağlarlar. Bu at, kapı önünde ölü içeriden çıkıncaya kadar bekler. Tabutu çadırdan kementlerle kaldırarak çıkartırlar. Ölüyü mezarlığa yazın araba, kışın ise kızakla taşırlar. Arabada tabutun yanına tahta bir haç ve kürek koyarlar. Sonra hepsini kementle sararlar. Bu sırada çadırdaki yaşlı bir kadın bir kâse içine süt döker ve kâsenin ağzını beyaz bir örtü ile kapatır. Sütü çadırdan dışarı çıkarır ve şöyle der: “*Onunla beraber bizim mutluluğumuz da gitmesin.*” Daha sonra bu yaşlı kadın güneşin seyri yönünde “*Kuruy! Kuruy! (Kurtar! Kurtar!)*” atın ve ölünün diyerek etrafında üç kere dolaşır ve eliyle kâse içerisindeki sütü serper. Kalan sütü çadıra geri getirir, boşaltır ve sonra kâseyi yeniden beyaz bir örtü ile kapatır. Bir erkek arabanın atına, diğer erkek ise ölünün atına biner. Mezarlığa (bozkıra) kadınlar gitmez. Mezarlığa bütün erkekler at üzerinde giderler. Mezarlığa gelindiğinde erkeklerin bir kısmı mezar kazar, bir kısmı ise kaya taşır. Ölüyü mezara kafası batıya, ayakları doğuya gelecek şekilde koyarlar. Daha sonra eyerlenmiş atını getirirler. “*Kendi atını al!*” derler ve eyeri ölünün sol eline üç kez atarlar. Eyeri, o at üzerinde gelen kişi atar. Sonra atın üzerindeki bütün eşyaları çıkarırlar ve atı alçak bir yere ya da bir çukura götürürler. Hiçbir şeyden korkmayan insanlar atı getirirler. Onu çukura koyduktan sonra atın dört ayağını bağlarlar. Eyeri, dizgini ve atın kafasını ön ayaklarının arasına çekerler. Atın arka ayakları ile karnına bir sopa bastırırlar. Halk bu sopaya ayakları ile basar. Cesur ve korkusuz bir kişi atın kulağı ile ensesi arasına keskin bir bıçak saplar. At hemen ölürse bütün ipleri çözerler ve ipleri, eyeri ve dizgini götürürler. Atı orada bırakırlar. Kuşlar ve köpekler ölü atı yedikleri için bu attan geriye bir şey kalmaz. Daha sonra kemikleri gömmek için geri gelirler. Bu sırada diğer erkekler mezarı kazmışlar ve taşları hazırlamışlardır. Öteki dünyada bir bütün olacağına inandıkları için eyeri, dizgini ve kementleri parçalara ayırırlar. Ölünün giysilerindeki bütün düğmeleri keserler ve bu düğmeleri ölen kişinin karısına ve çocuklarına tılsım (кымапка) olması için verirler. Ölünün kaşığını ve fincanı kırarlar ve tabutun içine koyarlar. Ölünün sol yanına bir kap içinde yiyecek ve bir şişe şarap koyarlar. Her şeyi yiyip içtikten sonra kementle tabutu iki yerinden tutarak mezarın içine indirirler. Daha sonra dizgini, kementi, eyeri, keçeyi, yemek kazanını ölünün ayakucuna koyarlar. Bazen ölünün

kalbinin üzerine madeni para koyarlar ve “*Onun şansı ve ruhu iyi olsun!*” derler. Eğer ölen kişinin gözleri kapanmamışsa, bu o kabileden bir kişinin daha öleceği ve kötü şeylerin yaşanacağı anlamına gelir. Daha sonra ölünün üzerine önce kardeşi, babası ve herhangi bir yakın akrabası üç kez, daha sonra ise geri kalan halk toprak atar. Mezarın üzerini kaya yığınıyla örterler. Mezarlıkta eti yenen atın kemiklerini yakmazlar. Ölüyü taşıdıkları arabayı ise mezarlıkta bırakırlar. Tahta kürekleri ise mezarın başında kırarlar. Kadınlar çadırın önüne kova içerisinde su koyarlar. Ölen kişinin çadırına gelenler önce toprağın üzerinde yıkanır. Yıkanma işlemi bittikten sonra boşalan kovayı ölen kişinin karısına götürürler. Karısı da kendi çadırında yıkanır. Herkes mezarlığa gittiğinde yaşlı bir kadın çadırda ölen kişinin karısının saç örgülerini çözer ve saçlarını tam ortasından keser. Kadının saçlarını yedi gün sonra tekrar örterler. Mezarlıktan dönen halk ölünün çadırına gelir. Burada yemek yer ve şarap içer. Daha sonra bir kısım halk ölünün çadırında kalır ve üç gün uyumadan otururlar. Eğer biri uyursa, ölen kişinin ruhunun geri gelmemesi için hemen uyandırır. Üç gün sonra ölü aşı hazırlanır. Ölüye kurban olması için şarabın ve yiyeceğin yarısını ateşe atarlar. Ölünün yakın akrabaları yedi gün boyunca kesilen hayvanın yüreğini ve ciğerini yemezler. Yedinci günün ardından bu ciğeri ve yüreği kendi vücutlarına sürerler ve onları ağaçlara atarlar. Eğer yedi gün geçmeden bu karaciğer ve yürek yenilirse, bu ölen kişinin öteki dünyada ciğerinin ve yüreğinin ağrıyacağı anlamına gelir. Yedinci günün ardından bu kez herkes mezarlığa gider. Mezarlığa geldikten sonra herkes kendi tabağındaki etten bir parça ve kâsesindeki şaraptan ise bir damla verir. Toplanan bu şarabı ve eti kayaların üzerine koyarlar. Mezarın batı ucunda ateş yakarlar. Şarap içip eti yedikten sonra herkes ölen kişinin çadırına döner. Yeniden yemek yerler ve şarap içerler. Ölen kişinin eşyası ölümünün üzerinden yedi gün geçmeden çadırdan çıkarılmaz. Eğer çıkarılırsa, o çadırdan eşyalarla birlikte mutluluğun da çıkıp gideceğine inanılır. Yirmi gün sonra yeniden bir ölü aşı verilir. Bu yemekte de et yenir ve şarap içilir. Kırk gün, altı ay ve bir sene sonra tekrar ölü aşı verilir. Bir yıl sonra verilen ölü aşında bütün akrabalar bir araya gelir ve mezarlığa gidilir. Eğer koca ölmüş ise karısı, karısı ölmüş ise kocası üç kez mezarın etrafında güneş seyrinde dolaşır. Bir yılın sonunda yapılan bu törende karı veya koca “*Şimdi seni bırakıyorum!*” der. Eskiden bir yıl dolmadan kadın ya da erkek yeniden evlenmezlermiş. Fakat Katanov’un yaşadığı dönemde bu gelenek kaybolmuştur. Eğer erkeğin karısı ölmüş

ise, erkek karısının ancak küçük kız kardeşi ile evlenebilir. Büyük kız kardeş ile evlenmesine izin verilmez. Ayrıca erkek, büyük kız kardeşe ismi ile seslenemez. Kadınlar için de aynı durum geçerlidir. Kadının, ölen kocasının ancak küçük erkek kardeşi ile evlenmesine izin verilir. Bir şaman öldüğünde ise cenazede bulunan bir kişi şamanın tefini alır ve onu ağaca asar. Sonra tefin derisini keser ve tokmağı içine koyar.⁷⁰⁰

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasında yaşayan Sagaylar'da; Ölen kişi yetişkin biri ise bir veya iki gün sonra, bir çocuk ise aynı gün gömülür. Mezar, bir buçuk arşından fazla kazılmaz. Ölen kişiyi bir tahta üzerinde öldüğü gün yıkarlar. Sagaylar daha sonra bu tahtayı bozkıra atarlar ya da yakarlar. Ölüyü yıkadıktan sonra öteki dünyada ihtiyacı olacağı için ölüye giysilerini giydirebilirler. Tabuta *komdı* (комды) derler. Tabutun içine yatak ve yastık koyarlar. Mezarın dibini ise akçaağaç ile kaplarlar. Ölünün sağ eline bir torba ya da kap içinde yiyecek, tütün, tütün çubuğu, zenginler ise para koyarlar. Ölüyü mezara başı batıya, ayakları doğuya gelecek şekilde yerleştirirler. Ölüyü çadırından yabancılar çıkarırlar. Ölüyü mezarlığa kadar araba ya da kızak ile götürürler. Mezarlığa genellikle araba veya at ile giderler. Mezarlık yaşanılan yerden bir verst⁷⁰¹ uzaklıkta bulunur. Mezarlığa gelindiğinde önce mezar kazılır, sonra ölü mezara koyulur. Ölü son kez gün ışığına baksın diye bir süre tabutun kapağını açık tutarlar. Sonra bütün eşyalarını koyup mezarı kapatırlar. Ölüyü gömmeden önce aynı şişeden votka içerler ve onu mezarda ölünün sağ eline verirler. Ölüyü gömmeden önce ölüyü dudağından ve göbeğinden öperek vedalaşırlar. Daha sonra eşi ya da yakın akrabası mezara üç kez toprak atar. Ölü gömüldükten sonra herkes çadırda oturduğu düzende oturur, votka içer, et yer ve ölünün evine gider. Evde de et pişirirler. Defin sırasında hiçbir zaman ateş yakılmaz. Cenazeyi mezarlığa götüren araba orada bırakılır. Ancak bu araba üç gün sonra eve getirilir. Çadırda kalan kadınlar kapı önüne kova ile ırmak suyu koyarlar. Mezarlıktan dönenler önce ellerini ve yüzlerini yıkarlar ve çadırın içine girerler. Burada et pişirirler, yemek yerler ve bir-iki kadeh votka içerler. Sagaylar, ölen şamanlarını ise yüksek bir dağa götürürler. Orada şamanı yere koyarlar. Yanına ise tefini ve kürkünü koyarlar. Kötü şamanı dağa

⁷⁰⁰ A.g.e., s. 8-13.

⁷⁰¹ **Verst** (Rusça: верста): Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,06 km'ye denk gelmektedir.

götürmezler. Böyle bir şamanın yanına mavi, siyah ve beyaz renkli bez parçalarının asılı olduğu kare şeklinde küçük bir levha asmak için bir sopa dikerler. Ölünün akrabaları üç ve yedi gün boyunca kurban edilen hayvanın kemiklerini kırmazlar. Bu günler içerisinde hayvanın akciğerini ve karaciğerini de yemezler. Ölünün akrabaları yedinci gün hayvanın akciğer ve karaciğerini alırlar, bunları kendi vücutlarına sürerler, sonra ise onları çadırın kapılarına atarlar. Ölü aşı üçüncü ve yedinci günde verilir. Ayrıca yedinci gün mezarlığa gidilir. Mezarlıkta et yendikten sonra kemikler mezarın başında yakılan ateşte yakılır. Bol bol votka içerler. Votkayı içmeden önce mezara dökerler. Yirminci, kırkinci günlerde ve bir yıl sonra ölü aşı verilir. Tabut, genellikle kavak ağacından yapılır. Cenaze yemeğine bütün halk katılır. Zenginler bazen cenaze törenine Rus rahip de davet ederler. Kocası ölen kadın “*Beni ve çocuklarını kimlere emanet ettin? Zalim ölüm seni vaktinden önce aldı! Yalnız ve biçare ben, sensiz nasıl yaşarım?*” der. Eğer ölen kişinin ailesi yok ise malı akrabaları arasında paylaşılır. Ölümün yer altı dünyasında yaşayan Ayna (Айна)’dan geldiğine inanılır. Mezar kaya yığınları ile örtülür. Mezarı kazdıkları tahta kürekleri eve getirmezler, mezarın başında kırarlar. Demir kürekleri ise değerli oldukları için eve geri getirirler. Mezarlıkta yakılan ateş (ateşin ruhu-суть огни) Ulu Kудай (Всевышний Кудай)’a yükselmeden önce ölünün ruhunun yanmasından ölünün ateşi (üzüt оти-ўзўт оты) çıkar. İyi ruh yani süne (сюне) gökyüzüne çıkar, kötü ruh ise yer altı dünyasında kalır.⁷⁰²

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasında yaşayan Karginler’de; Karginler, 1; 1,5; 2 arşın derinliğinde kazdıkları mezarlara tabutu iple indirirler. Vaftiz olan ölünün başını doğuya, vaftiz olmayan ölünün başını ise batıya doğru koyarlar. Mezarda tabutun yanına et, bir şişe votka, yumurta ve kalaç (калач) denilen bir çeşit ekmek koyarlar. Ölünün gömleğindeki bütün düğmeleri koparırlar ve evde bırakırlar. Ölüyü giysileri giyilmiş bir şekilde gömerler. Mezara önce para ve çakmak koyarlar. Eğer ölünün akrabaları yok ise kesilen düğmeleri de tabuta koyarlar. Eğer akrabası var ise atı ona verilir. Aksi halde atının eyeri de tabuta koyulur. Atı, ölü aşını veren kişi alır. Mezarda ölünün baş kısmına yakın bir yerde ateş yakılır. Kurban edilen hayvanın kemiklerini bu ateşte yakarlar. Karginler’de kesilen hayvanın kemiklerini kırmak caiz değildir. Ateşe üç kâse votka ve üç avuç et atarlar. Eti yedikten sonra herkes güneş

⁷⁰² A.g.e., s. 13-16.

yönünde üç tur dolaşır ve “*O, gerçek dünyaya gitti, biz ise evimize, kendi halkımıza gideriz!*” der. Tabutu mezara koymadan önce ölünün oğlu, babası ya da erkek kardeşi tabutu taşıyan ata yaklaşır ve üç kez tabuta vurur ve “*Sen gerçek dünyaya gidiyorsun!*” der. Ölü gömüldükten sonra herkes ölünün çadırına gider. Ölüyü mezara taşıdıkları arabayı ve küreği bozkırda bırakırlar. Ölünün çadırına geldiklerinde ön köşeye, ateşe ve kapıya üç kaşık votka dökerler. Ön köşede kabilenin koruyucusu olan ruh, ateşte ise ateşin ruhu yaşar. Bu ruhlar Erlik-Han’a kadar ölüye eşlik ederler. Kapıda ise çadırı ve avluyu küçük kötü ruhlar olan dağ, orman ve su ruhlarından koruyan görünmez ev ruhu (Ayı) vardır. Herkes için verilen ölü aşlarının verilme zamanları şöyledir: 1) üçüncü, yedinci, yirminci ve kırkıncı günlerde; 2) Şaman’ın uçuşu sırasında ona kötü ruhların yaklaştığını haber veren Guguk kuşunun ilk öttüğünde; 3) birinci ve ikinci yılın bitimine iki gün kala. Cenaze yemeklerinde bol bol et yenir ve votka içilir.⁷⁰³

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasında yaşayan Kalarlar’da; Kalarlar ölen bir şamanı hemen gömerler. Ölünün bedeni henüz çadırda iken akrabaları ve onunla aynı köyde yaşayanlar et yerler ve votka içerler. Tabutu melez ya da çam ağacından yaparlar. Önceden Kalarlar birbirlerine kirişler ile bağlanmış dört direk diker, bu kirişlerin üzerine ağaç dallarını yerleştirir, tabutu da buraya koyarlardı. XIX. yüzyılda ise Kalarlar sadece çok saygın insanları bu şekilde gömerler. Hristiyan geleneklerine göre kadın şamanı kadınlar, erkek şamanı ise erkekler yıkar. Ölüyü yıkadıkları tahtayı ise çadırın ön kapısının önünde yakarlar. Tabut, kişinin ölümünden sonra yapılır. Kabilenin bütün erkekleri tabut yapımına katılır. Baltaları tabutun içine koyarlar ve ölüyü defnedecekleri zaman tabuttan çıkarırlar. Tabutu mezarlığa yazın araba ile kışın ise kızak ile götürürler. Bir kişi tabutu taşıyan atın üzerine oturur, geri kalanlar ise yürüyerek gelirler. Tabutu yapanlara bu iş için para verilmez. Çadırın içinde ölen bir erkeği güney yöne doğru, ölen bir kadını ise kuzey yöne doğru koyarlar. Ölünün altına beyaz bir kumaş ya da keçe sererler. Ölüyü çadırdan çıkarmadan önce başka bir şaman üç kez tokmakla vurduğu tefin derisini keser. Tefi kestikten sonra şaman “*O, Erlik Han’ın çağrısına uyarak öldü.*” der. Sonra aynı şaman tefi ve tokmağı alır ve halkın arkasından mezarlığa gider. Bir şamanı defnetmek için yalnızca erkekler, sıradan bir kişiyi defnetmek için ise hem erkekler hem kadınlar mezarlığa gider. Mezarlığa köpek

⁷⁰³ A.g.e., s. 16-17.

giremez. Ayrıca mezarlıkta ısıklık çalınmaz. Eğer kişi sabah öldüyse aynı gün, akşam öldü ise ertesi sabah defnedilir. Definden sonra üç gün boyunca ölünün çadırında kimse uyumaz. Bu süreyi masallar anlatarak, votka içerek ve et yiyerek geçirirler. Bu sürede kim uyursa, o kişi ölünün ruhunu çiğnemiş olur. Şamanın ölümünden sonra tefinin deri kısmını keserler. Tefin içerisine tokmağı koyarlar ve giysisiyle beraber ağaca asarlar. Tokmakta asılı olan bütün bez parçalarını koparırlar ve tefin içine koyarlar.⁷⁰⁴

İrkutsk Vilâyeti Nijneudinsk Kazasındaki Karagaslar'da: Bir kişi öldüğünde ölüyü önce keçe ya da kefene sararlar. Ölüyü Hristiyan geleneklerine göre gömerler. Bir şamanı defnederken, Şamanizm geleneklerine uyulmaz. Ölü, şapkası, kürkü, pantolonu ve potini ile gömülür. Ölen kişinin ruhu üç kat yeri geçerek Erlik Han'a ulaşır ve Erlik'e dönüşür. Ölünün ruhu bu üç katı üç yılda geçer. Tabut mezarlıkta yapılır. Mezarın üzerini kaya ile kapatmazlar. Yazın kazılan mezar bir insanın omuz hizasına kadardır. Kışın ise ölünün etrafını kapaklarla kapatıp öyle gömerler. Ölünün ayaklarının yanına bıçak, balta, çay fincanı, çanak, çay, tütün ve bir şişe votka koyarlar. Ölünün yanına para koymazlar. Şamanın ve normal bir insanın tabutunu çam ya da melez ağacından yaparlar. Şamanın mezarının yanına bir ağaca tefini, tokmağını ve kostümünü asarlar. Ölüyü mezara kafası batıya gelecek şekilde koyarlar.⁷⁰⁵

Ulug-Hem'de yaşayan Uryanhaylar'da: Ölen iyi kişinin ruhu gökyüzüne, kötü kişinin ruhu ise Erlik Han'ın toprağına gider. Uryanhaylar, Lamaidler ve Şamanlar ölülerini gömmezler. Onları yüksek bir yere bırakırlar. Ölen iyi kişinin ruhu Tanrı'ya yükselir ve orada yeniden doğar. Ölen kötü kişinin ruhu ise Erlik Han'a gider ve onun emrinde hizmetçi olur. Uryanhaylar'a göre gökyüzü otuz üç kattan, cehennem ise on sekiz kattan oluşur. Şamanların ruhu kayalarda ve ağaçlarda yaşar.⁷⁰⁶

Kara İrtiş'de yaşayan Uryanhaylar'da: Kuzey Moğolistan'da Kara İrtiş bölgesinde yaşayan Uryanhaylar ağaç dallarından masa benzeri bir şey yaparlar ve ölüyü onun üzerine koyarlar. Ölen kişi halkın saygısını kazanmışsa, mezarının başına

⁷⁰⁴ A.g.e., s. 17-19.

⁷⁰⁵ A.g.e., s. 19-20.

⁷⁰⁶ A.g.e., s. 20.

onun taştan oyulmuş ya da tahtadan yontularak yapılmış bir suretini dikerler. Ölünün yanına gerçek hayatta kullandığı eşyaları da konulur.⁷⁰⁷

Hua-Hem'de yaşayan Uryanhaylar'da: Ölülerini bozkıra götürürler. Cenaze merasimini önce ölünün çadırında sonra da bozkırda yaparlar. Bozkırda ölüyü, kurtlar, köpekler ve yırtıcı kuşların yemesi için ya toprağın üstüne ya da bir tahta üzerine koyarlar.⁷⁰⁸

Tarbagatay bölgesinde yaşayan Uryanhaylar'da: Bu bölgede yaşayan Uryanhaylar insanları kökenlerine göre kara, orta ve beyaz kemik olmak üzere üç gruba ayırırlar; Kara kemik-sıradan halk; orta kemik-zenginler ve memurlar; beyaz kemik ise din adamı ve ruhban sınıfından oluşur. Bu bölgede yaşayanlar basit insanların bedenlerini bozkıra bırakırlar. Orta kemik insanlarını ise eğer Lama izin verirse defnederler. İzin vermediği takdirde ise bozkıra atarlar. Bir Lama öldüğünde diğer din adamları önce ölüyü kenevir yağı ile yağlarlar. Daha sonra ise keçeyle sarıp, yakarlar. Ölünün küllerini bir hamur haline getirip kile karıştırırlar. Kalmuklar ve Uryanhaylar yakılan ölünün öteki dünyada temiz ve kutsal olacağına inanırlar. Ölünün altına önce ince bir keçe sererler. Öteki dünyada ölüye gerekeceği için ölünün başının altına eyerini, eline tütün çubuğunu, kürkünü koyarlar. Bazen başucuna atını da bağlarlar. Eğer ölen bir Lama'nın ailesi yok ise bütün malları manastıra veya diğer Lamalara verilir. Orta kemik insanların ölülerini toprağa gömerler. Ölünün başında ateş ve kâğıt yakarlar. Ölüyü köpeklerin daha çabuk yemesi için kenevir yağı ile yağlarlar. Ölünün bedeni ne kadar hızlı yenirse akrabaları o kadar sevinir. Çadıra döndüğünde herkes votka içerek ölüyü anar.⁷⁰⁹

Tarbagatay bölgesinde yaşayan Çin-Kazak Kırgızlarında: Gömü törenlerini ölen kişilerin aile üyelerine karşı olan ilişkilerine göre yapar. Bir erkeğin cenaze törenini bir atın yanında, bir kadının cenaze törenini ise devenin yanında yaparlar. Ölü gömülmeden önce yıkanır. Ölüyü yıkayan insanlara yedi gün sonra ölünün giysileri verilir. Ölü için önce Molla Kur'ân okur ve bütün günahlarının affedilmesi için dua eder. Molla'ya bunun için buğday verilir. Erkekler ölen kişi için ağlamazlar. Kadınlar

⁷⁰⁷ A.y.

⁷⁰⁸ A.g.e., s. 21.

⁷⁰⁹ A.g.e., s. 21-22.

ise ölü çadırdan çıkartılırken ağlarlar. Yedinci, yirminci ve kırkıncı günler ile bir yılın sonunda ölü aşı verilir. Yemekte önce Kur'ân okunur. Erkek ölünün atının eyerini çadırının ön köşesine koyarlar. Eğer genç biri ölürse, mızrağın ucuna kırmızı bir kumaş bağlarlar ve mızrağı çadırın çatısına çıkartırlar. Gencin elbiseleri verildikten sonra yedinci gün atının kuyruğunu keserler. Kesilen bu kuyruğu bozkıra atarlar. Kırk gün boyunca ateşin yanında kandil yakılır. Bir yıl sonra halka yemek verilir. Çadırın tepesine takılan mızrak bir yıl sonra kırılır. Büyük bir ateş yakılır ve kırılan mızrak ve kırmızı kumaş bu ateşe atılır. Ölen kişinin karısı siyah elbise, kızı ise beyaz bir elbise ve kırmızı bir şapka giyer. Ölümün üzerinden bir yıl geçmeden ölen kişinin karısı ve kızı hiçbir şölene katılmaz. Kadınlar mezarlığa gitmezler. Cenaze evinde ev halkı üç gün yemek hazırlamaz. Yemekleri komşuları getirirler. Ölünün defnedildiği gün yabancı bir kadın ölünün karısının ve kızının saçlarını çözer. Yedi gün sonra onların saçlarını tekrar örer. Ölen kişinin karısı ve kızı bir yıl boyunca her gün ağlarlar. Yaşlı bir kadın öldüğünde atın eyerini devenin sırtına koyarlar ve eyeri bir elbise ve atkı ile örterler. Bu deveyi yaşlı kadının kızı veya gelini ipinden tutarak götürür. Bir yılın sonunda verilen ölü aşına çok fazla insan davet edilir. At koşuları düzenlenir. Yarışlarda kazanan at sahibine üç yüz at ve sığır bağışlarlar. Bu yemek sırasında ölünün bindiği bir at kurban edilir. Ölenin akrabaları bu atın etini halka dağıtırlar. Molla, cenaze evinde yedinci, yirminci, kırkıncı günlerde ve birinci yılda Kur'ân okur. Cenaze merasiminde ölünün karısı ve kızı yüzlerini kan gelinceye kadar tırmalarlar. Ölümü duyan dünür deri bir fiçı içine kımız doldurur ve bütün akrabalarıyla ölünün çadırına gelir. Cenaze yemeği için kesilen hayvanların kemikleri kırılmaz ve ateşe atılmaz. Bu yemekte Kur'ân'dan sureler okunur. Ölümün üzerinden bir yıl geçmeden ölünün kızı evlenemez. Ayrıca bir yıl boyunca ölenin karısı ve kızı dışarı yüzleri kapalı bir şekilde çıkarlar. Ölen kişiyi, eğer erkekse üç kez, kadın ise beş kez beyaz bir kumaşla sararlar. Ölüyü sardıkları kumaşa *akırat* (kefen) denir. Bu kumaşlar Taşkent ve Buhara'dan getirilir. Mezar kazan insanlara para verilir. Molla'ya ise bir tane koyun verirler. Ölünün elbisesini yıkayarak akşam olmadan önce sokağa asarlar. Mezarlık uzakta ise cenazeyi deve üzerinde taşırlar. Ölü çıplak elle yıkanmaz. Cenaze töreni

sonunda Molla halka “*Ey cemaat onu nasıl bilirdiniz?*” diye sorar. Halk da “*İyi biliriz.*” diye cevap verir.⁷¹⁰

Hami ve Barkul şehirlerinde yaşayan Doğu Çin Tatarları’nda: Bir soylu öldüğünde, ölünün ailesi hizmetçileri aracılığıyla ölünün ruhuna erkeklere cüppe, kadınlara ise mavi, yeşil, kırmızı renkli elbiselik kumaşlar dağıtırlar. Erkek ölüyü erkekler, kadın ölüyü ise kadınlar yıkarlar. Ölü yıkandıktan sonra kefene sarılır. Bu sırada Molla çatıya çıkar ve Kur’ân okur. Bu hizmeti karşılığında Molla’ya dokuz renkte dokuz adet fincan ve bir masa örtüsü verilir. Cenaze mezarlığa getirildiği sırada cenaze evinden mezarlığa kadar halkın alması için yola et (at, koyun ve boğa eti) koyulur. Mezarın başında duranlar farklı kumaşları parçalara ayırarak içlerine beş-on kapık değerinde madeni para sararlar. Daha sonra bu paraları bir torbaya koyarlar ve bu torbalarla ölünün başı üzerinde bir daire çizerler. Mezar başında Molla’nın eşliğinde ölüye dua edilir. Bu iş için Molla’ya dizgini ve eyeriyle birlikte bir at, Kur’ân, silah ve elbiselik kumaş verilir. Ölü ilk üç gün içerisinde uygun bir vakitte defnedilir. Hem kadının hem de erkeğin cenazesinde mezarlığa yalnızca erkekler gider. Tabutu erkekler taşır. Ölü mezarlığa başı önde tutularak taşınır. Ölü mezara tabutsuz koyulur. Ölünün üzerine önce yakın akrabaları yedi kürek toprak atar. Defin işlemi tamamlandıktan sonra tekrar Kur’ân okunur. Defin günü akşam olmadan tekrar mezarlığa gelinerek dua edilir. Buna yedi gün boyunca devam edilir. Daha sonra kırk gün boyunca güneş doğmadan hemen önce her sabah ölünün ayakucunda dua edilir. Mezara hiçbir eşya koyulmaz ve mezar genellikle kütüklerle örtülür. Zengin kimseler ölünün ayakucunda bir yıl boyunca Kur’ân okuturlar. Bunun için okuyan kişiye aylık on ya da yirmi kapık öderler. Bazıları bütün bir yıl, bazıları ise yedi gün süresince halka yemek verir. Kocasını ölen kadın dört ay on gün dolmadan evlenemez. Karısını ölen erkek ise istediği zaman evlenebilir. Cenaze törenlerinde giyilen yas elbiseleri ise beyaz renktedir. Normal sınıftan zengin bir kimse öldüğünde ölen kişinin cenaze töreni soylu bir Bey’in cenaze törenine benzer şekilde yapılır. Çatıda Kur’ân okuyan Molla bir çift büyük ve bir çift küçük çay fincanı ve bir masa örtüsü alır. Cenazeyi defnettikten sonra mezarın dört köşesine dört tane genç Molla oturur ve Kur’ân okur. Beylerin cenazesinde Kur’ân’ı yaşlı Mollalar okur. Bu iş için her bir Molla’ya hırka,

⁷¹⁰ A.g.e., s. 22-26.

kürk, uzun iç gömleği, kuşak ve şapka verilir. Bu Mollalar ölüm gününden sonra yedinci günden kırkıncı güne kadar Kur'ân okumaya devam ederler. Akrabası olmayan ölünün mal varlığı hazineye aktarılır. Kocasını ölen kadın dört ay on gün dolmadan evlenemez. Karısı ölen erkek ise uygun bir zamanda evlenebilir. Ölen bir prensin, soylunun ya da normal bir kimsenin oğlu kırk gün dolmadan evlenemez. Fakat kızlar kırk günden önce evlenebilir. Fakir kimselerin cenazeleri ortaklaşa gömülür. Mollalar dua etmek için para istemezler. Ölünün cenaze yemeği üçüncü, yedinci, yirminci, kırkıncı günlerde ve bir yıl sonra halk tarafından verilir.⁷¹¹

Kaşgar, Aksu, Turfan ve Piçan şehirlerinde yaşayan Batı Çin Tatarları'nda: Erkeklerin cenaze törenleri şu şekilde yapılır: Ölen erkeğin başı ve çenesi beyaz bir kumaş ile bağlanır. İki ayak parmakları da birbirine bağlanır. Hami Tatarları ölülerini evde ayakları batıya gelecek şekilde koyarlar. Bu sırada akrabaları Kur'ân okur. Molla'ya kumaş, gömlek, pantolon, kuşak ve bir cübbe verilir. Zenginler ise ayrıca bir at verirler. Fakirler ise ölünün evinin bacasının yanına bir takım elbise, bir kaşık, bir kâse ve buğday koyarlar. Sonra “Hatip” çatıya çıkar ve yedi kez Yasin suresini okur, ölünün ruhuna dua eder ve onun eşyalarını alır. Ölü kefenlendikten sonra akşama kadar evinin kapısının önünde bekletilir. Bu sırada aile üyeleri ölü için ağıt yakarlar. Ölü mezara başı kuzeye, ayakları güneye gelecek şekilde konur. Mezarın içinde ölüye sarılan kefeni başından ve ayaklarından çözerler. Ölüyü mezara koyan insanlar “*Biz seni Yüce Allah'a emanet ediyoruz.*” derler. Daha sonra yakın akrabalarından biri mezara yedi kürek toprak atar. Sonra Molla mezara yaklaşır ve ölüye telkin okur. Molla mezarın başından ayrıldıktan sonra mezar tamamen kapatılır. Defin töreninden sonra yedi gün boyunca iki üç Molla her gün mezarın başında Kur'ân okur. Yedinci günün ardından bir sığır kesilir. Ölümün üzerinden kırk gün geçinceye kadar yedi kişi ölü için her sabah dua eder. Kırkıncı günün sonunda tekrar sığır kesilir ve bir gün boyunca halka yemek verilir. Ölümün birinci yıl dönümünde ölünün yakın akrabaları ağıt yakarlar. En sonunda yakın bir akrabası “*Şimdi biz ölüyü uğurladık.*” dedikten sonra herkes evlerine dağılır.⁷¹²

⁷¹¹ A.g.e., s. 26-28.

⁷¹² A.g.e., s. 28-31.

Bu bölgede yaşayan kadınların cenaze gelenekleri ise şöyledir: Bir kadın öldüğünde dua okunmadan önce ölü evinde bulunan kadınlara üç düzine iğne dağıtılır. Bunun sebebi ölen kadının yaşarken birçok kez iğne kullanmış olmasıdır. Eğer ölen kadın borçlu olarak ölmüş ise bu iğneleri kadınlara merhumenin boynunda borç kalmasın diye dağıtırlar. Ölen kadının cenazesini kadınlar yıkar. Mezarlığa ise erkekler götürür. Kadınlar evde kalarak ağıt yakarlar. Cenaze yemeği, üçüncü, yedinci, kırkıncı günlerde ve birinci yılda verilir. Ölen kişi zengin ise malları cenazeye gelen halka ölü gömülmeden önce dağıtılır. Eğer ölen kişi fakir ise yedi-sekiz veya on üç funt⁷¹³ meyve götürürler ve erkeklere dağıtırlar. Eğer kişi sabah ölmüş ise aynı gün güneş batana dek gömerler. Karısı ölen bir erkek ölümün üzerinden dört ay geçmeden, kocası ölen kadın ise yedi ay geçmeden evlenemez. Eğer kadın ya da erkek evlenmek isterse, eline bir kap su alır, mezara gider ve suyu mezara döker. Büyük kardeş ölen küçük kardeşinin karısıyla evlenebilir. Fakat küçük kardeş büyük kardeşin karısıyla evlenemez.⁷¹⁴

Lob-Nor Gölü ve Tarım Nehri ağzında yaşayan Lob-Nor Tatarlarında: Ölüyü cenaze evinde 3. güne kadar kamıştan yapılmış bir çadır içerisinde tutarlar. Bu sırada ölünün mal varlığı akrabaları ve kabiledaşları arasında pay edilir. İslami geleneklere göre Kur'an okuyan Mollalara ölünün kalan mallarının onda biri verilir. Ölüyü mezara altına bir keçe serdikten sonra tabutsuz olarak koyarlar. Gömü merasimine katılanlar ölünün çadırına gelirler ve çadırı yakarlar. Kazak-Kırgızları gibi Lob-Nor Tatarları da mezarın üzerine kaya yığarlar. Eğer kişi bulaşıcı bir hastalıktan ölmüşse ve bu hastalığı uzun süre çekmişse o zaman ölünün bedeni çadırı ve malları ile birlikte yakılır. Bu tür hastalıklı kişilere yiyeceklerini ve içeceklerini uzun sopalarla verirler. Çadırı ve malları ile birlikte yakılan kişinin kemikleri nehre atılır.⁷¹⁵

Katanov eserinin son kısmında ise Türk halklarının gerçekte ve rüyada ölümü çağrıştırdığına inandıkları rivayetlere de yer verir. Bu rivayetler şöyledir:

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasında yaşayan Kobıylar'da: Rüyada rahip görmek, toprak sürmek, güneşi, ayı ve büyüyen bir ağacı görmek, Allah'a dua etmek,

⁷¹³ **Funt (Rusça: фунт):** Eski bir Rus kütle ölçü birimidir. 409,5 grama denk gelmektedir.

⁷¹⁴ Katanov, *O Pogrebalnih Obryadah u Tyurkskih Plemen Tsentralnoy i Vostochnoy Azii*, s. 31-32.

⁷¹⁵ Katanov, *a.g.e.*, s. 32-33.

başını kaşımak, sıkı giyinmek, at eti kaynatmak, karga görmek, toprağı kazmak, tabut yapmak, soba görmek, kendini kör ya da miyop olarak görmek, yarış edercesine koşmak ve birini geride bırakmak, kendini yeni doğmuş görmek, yeni bir çadıra veya eve girmek, ölü birini diri olarak görmek, kalın saç örgüsü olan bir kadın, tavuk, yumurta ya da hâkim görmek.⁷¹⁶

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasında yaşayan Kalarlar'da: Gerçekte eskiden çadır ya da ev bulunan bir yerde geceyi geçirmek, cenaze gömüldükten sonra ilk üç gece ölünün bulunduğu çadırdaki ya da evde uyumak, yılanın ayaklarını görmek, yılanın sürünerek geçtiği yerden yürüyerek ya da araçla geçmek.⁷¹⁷

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasında yaşayan Beltirler'de: Gerçekte insan kılığına girmiş, değişik sesler çıkaran dağ ve su ruhları ile karşılaşmak.⁷¹⁸

Yenisey Vilâyeti Minusinsk Kazasında yaşayan Karglar'da: Gerçekte yılanın ayaklarını ya da zehrini görmek, yılanın küçük bir kuşu yuttuğunu görmek, tarlada dolaşan mavi bir ateş görmek. Rüyada ise düğün ya da şölen görmek, köpek tarafından ısırılmak, ikona, kilise, rahip ya da şaman görmek.⁷¹⁹

İrkutsk Vilâyeti Nijneudinsk Kazasında yaşayan Karagaslar'da: Gerçekte çadırdaki ısıklık çalmak, rüyada ise adam kesmek, büyüyen bir ağacı kesmek, Uryanhaylı, Moğol ya da Buryat birini görmek, kendi yüzüğünü başkasına vermek, samura ya da sincaba ateş edip vuramamak.⁷²⁰

Kaşgar, Aksu, Turfan ve Piçan çevresinde yaşayan Batı Çin Tatarlarında: Rüyada yarış edercesine koşmak, at arabasında oturmak, ayağını ya da kolunu kıldığını görmek, şölen ya da düğün görmek, gerçekte ise karganın ötüşünü duymak.⁷²¹

Hami ve Barkul çevresinde yaşayan Doğu Çin Tatarlarında: Rüyada, kadının öleceğine delalet olan kırılmış kın ya da kılıf görmek, Hristiyanlık, Budizm ve Musevilik öğretilerini yerine getirmek. Gerçekte ise 1., 2. ve 8. aylarda ay tutulması,

⁷¹⁶ A.g.e., s. 33.

⁷¹⁷ A.y.

⁷¹⁸ A.y.

⁷¹⁹ A.g.e., s. 33-34.

⁷²⁰ A.g.e., s. 34.

⁷²¹ A.y.

2., 3., 4., ve 12. aylarda deprem olması, özellikle de bu depremin Cuma gününe denk gelmesi (salgın bir hastalıktan ölümü işaret etmektedir). Ayrıca Kur'ân okumaya ve dua etmeye üşenmek, dini sohbetlerde bulunmaktan kaçınmak, İslam'ın yasakladığı yiyecekleri yemek, yakınlarına iftira atmak ve Pazar günleri hamama gitmek ölüme delalet eden işaretlerdir.⁷²²

Sonuç olarak, Katanov bu eserinde, XIX. yüzyılda farklı bölgelerde yaşayan ve farklı inançları benimsemiş Türk kabilelerinin ölü gömme geleneklerini, ölüme dair inançlarını, defin, yas geleneklerini ve ölümü rivayet eden rüyalarını detaylı bir şekilde, kendi yorumunu katmadan anlatmıştır. Öncelikle incelenen eserde, Katanov'un aktardıklarından, geçmişte Sibiryâ, Orta ve Doğu Asya Türk kabilelerinin dinî inançları gereği çok farklı ölü gömme gelenekleri olduğu, fakat Hristiyanlık, Budizm ve İslamiyet gibi inançları benimsemelerine rağmen ölü gömme merasimleri sırasında Şamanist geleneklerini de uygulamaya devam ettikleri görülmektedir. Genel olarak, Hristiyanlığı benimseyen Beltirler, Sagaylar, Karginler, Kalarlar ve Karagaslar'da ölüyü önce yıkayıp keçeyle sararak toprağa, atı ve eşyalarıyla birlikte defnetme; Budizm'i benimseyen Uryanhaylar'da tabutu dört direk üzerine ağaca asma, vahşi hayvanların yemesi için bozkıra bırakma ya da yakma; İslamiyet'i benimseyen Çin-Kazak Kırgızları'nda, Batı Çin Tatarları'nda ve Lob-Nor Tatarları'nda ise ölünün önce yıkanıp daha sonra kefenle sararak defnetme gibi gömme şekilleri uygulanmıştır. Budizm'in yayılmış olduğu kabilelerde genellikle ölen kişinin cesedinin vahşi hayvanların ve kuşların yemesi için uzaklara atılması, bozkıra bırakılması geleneği oldukça yaygındır. Ölünün bedeninin bozkıra bırakılması veya evinin çok uzağında bir yere gömülmesi geleneği daha çok ölüden ve ölüme sebebiyet veren kötü ruhlardan uzaklaşma, kaçma düşüncesiyle ilişkilidir. Abdülkadir İnan'a göre, Uryanhaylar'ın ölülerini gömmeyip bozkıra bırakmaları Lamaizm inancıyla gelen bir gelenektir.⁷²³

Ayrıca defin merasimleri sırasında ve sonrasında, Beltirlerin, Sagayların ve Kalarların ölülerini Müslümanlar gibi yıkadıkları göze çarpmıştır. Fakat aynı dini benimsemelerine rağmen özellikle adı geçen bu kabilelerin kendi şamanlarını gömerken farklı ritüelleri uyguladıkları görülmüştür. Örneğin, Sagaylar ölen bir

⁷²² A.y.

⁷²³ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar**, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s. 184

şamanın cenazesini yüksek bir dağa ya da tepeye çıkarıp yere yatırmışlar ve yanına davulu ve büyü aletlerini koymuşlardır. Kalarlar ise şamanlarını bozkıra götürerek dört direk üzerine bir tahta kerevet yapıp onun üzerine şamanın cesedini yerleştirmişler, ölen şamanının iki yanına da içleri oyulmuş ağaç kütükleri koymuşlar ve bu ağaca şamanın delinmiş davulu ve tokmağını asmışlardır. Karagaslar ise şamanlarını başları Doğuya bakacak şekilde toprağa gömmüşlerdir.⁷²⁴ İslamiyet'i benimseyen Lob-Nor Tatarları'nın ise bulaşıcı bir hastalıktan ölen kişinin çadırı ve malları ile birlikte yakıldıktan sonra kemiklerini nehre atmaları dikkat çekicidir.

Çin-Kazak Kırgızları'nda, Batı Çin Tatarları'nda ve Lob-Nor Tatarları'nda ise ölüyü yıkamak, kefenlemek, mezarının başında Kur'ân okumak, ölünün vasiyetini yerine getirmek, mirasını hak sahiplerine adaletli bir şekilde dağıtmak, ölünün mezarını belirli günlerde ziyaret etmek, fakirlere yemek vermek gibi günümüzde de var olan geleneklerin uygulandığı görülmüştür. Yine Çin-Kazak Kırgızları'nda, Batı Çin Tatarları'nda ve Lob-Nor Tatarları'nda gördüğümüz din görevlilerine defin sırasında ve sonrasında yerine getirdikleri dini vecibeler karşılığında giysi, mutfak eşyaları ve ölen kişinin atının verilmesi “*bir zamanlar var olan ölümler için kurban verme geleneğinin mirasçısı haline geldiklerinin*”⁷²⁵ bir göstergesidir.

İncelenen tüm geleneklerin temelinde “ölüm sonrası hayatın” gerçek hayatın bir devamı olduğu düşüncesi hâkimdir. Beltirler, Sagaylar, Karginler, Kalarlar ve Karagaslar'da ölünün giysileri, bindiği atı, günlük eşyalarıyla birlikte ve yanına yemek koyularak gömülmesi de ölüm sonrası hayatta ölünün bu eşyalara ihtiyacı olacağı düşüncesiyle yapılmıştır. Ölen kişinin atının kuyruğunun örülmesi geleneği ise sahibinin cesur ve savaşçı biri olduğu anlamına gelmektedir. Defin sırasında mezarlıkta ya da ölünün çadırında ateş yakılması ise arınma ve temizlenme amacıyla yapılmaktadır. Ölüyü defnederken kullanılan kürek, ölünün taşındığı kızak ya da arabanın parçalanıp kırılması, yakılması ya da mezarlıkta ters çevrilerek bırakılması ise bu eşyaların uğursuzluk getireceği düşüncesiyle alakalıdır.⁷²⁶ Beltirler'de görülen ölen kişinin çadırından çıkarıldıktan sonra yaşlı bir kadının elinde bir süt kabıyla

⁷²⁴ Uno Harva, **Altay Panteonu. Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar**, Çev. Ömer Suveren, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2015, s. 249.

⁷²⁵ Harva, **a.g.e.**, s. 247.

⁷²⁶ **A.g.e.**, s. 236.

ölünün etrafında üç kez dolaşarak etrafa süt serpmesi ve ölüye “*mutluluğumuzu bizden alma*” temennisinde bulunması da yine ölen kişinin geride kalanlara uğursuzluk getireceği endişesiyle gerçekleştirilen bir ritüeldir.⁷²⁷ Defin sonrasında mezarın etrafında güneşin hareketi yönünde yani Doğu’dan Batı’ya doğru yapılan dönüş hareketi ise insanların dünyasına yaklaşmayı, güneşin tersi yönünde yapılan hareket ise yeraltı dünyasının ruhlarına yaklaşıldığı anlamını taşımaktadır.⁷²⁸ Beltirler’de, Karginler’de göze çarpan ve *kumarkı* olarak adlandırılan ölünün elbisesinden düğmelerinin sökülüp ailesine verilmesi geleneğini ise ölüden ailesine bırakılan bir miras olarak düşünmek mümkündür.⁷²⁹

Ölünün dul kalan eşinin saç örgülerini açıp dağıtması, saçlarını ortadan kesmesi, yedi gün sonra saçını tekrar örmesi, ancak belirli bir süre dolduktan sonra evlenmesi, siyah elbise giymesi, ölünün kızının ise beyaz bir elbise giyip kırmızı bir şapka takması, ölümün üzerinden bir yıl geçmeden ölen kişinin karısının ve kızının hiçbir şölene katılmaması, ağlayarak ağıt yakılması ise farklı yas tutma gelenekleridir. Ölünün ardından belirli günlerde verilen ölü aşı verme geleneği ise inanç ayrımı olmaksızın hemen hemen hepsinde uygulanmış bir gelenektir. Ölü aşı, ölünün ruhunu teskin ve onun kötülüklerinden korunmak amacı ile verilmektedir. Günümüzde ise bu gelenek ölüye sevap olsun inancı ile verilmeye devam etmektedir. Ayrıca ölü bulunan evde yemek pişirilmeme, yemeğin komşular tarafından getirilmesi geleneği günümüzde devam eden bir adettir.

Özetle, ilim adamının bu eseri, Sibiryâ, Moğolistan ve Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Türk halklarının ölüm ve ölüm sonrasında uygulanan gelenekler üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için Rusça yazılmış en önemli başvuru kitaplarından birisi niteliğindedir. Zira konu ile ilgili araştırma yapılırken incelenen kaynaklarda Katanov’un bu eserinin temel kaynaklar arasında olduğu görülmüştür.

⁷²⁷ A.g.e., s. 232.

⁷²⁸ A.g.e., s. 234.

⁷²⁹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar*, s. 182.

3. 5. Yedi Uyurlar Hakkında Tatar Efsaneleri

- *Татарские Сказания О Семи Спящих Отроках*, Санкт Петербург, Тип. Имп. Акад. Наук, 1894, с. 223-245.
- *Tatarskie Skazanie o Semi Spyaşçih Otrokah*, St. Petersburg, Tip. İmp. Akad. Nauk, 1894, s. 223-245.

Katanov, *Yedi Uyurlar Hakkında Tatar Efsaneleri* adlı bu eserini öncelikle 20 Eylül 1893 tarihinde St. Petersburg’da tebliğ olarak sunmuştur. Daha sonra ise bu tebliğ, İmparatorluk Rus Arkeoloji Cemiyeti’nin emriyle 1894 yılında St. Petersburg’da İmparatorluk Bilimler Akademisi Basımevi’nde İmparatorluk Rus Arkeoloji Cemiyeti’nin düzenli yayını olan *Zapiski Vostochnogo Otdela*’nın VIII. cildinde de yayınlanmış hali ile ayrı bir kitapçık olarak (s. 223-245.) basılmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 22 sayfadır. Katanov, bu eserinde yer alan iki efsaneyi, 1889-1892 yılları arasında gerçekleştirdiği ilmî gezisi sırasında derlemiştir. Eserde Ashâb-ı Kehf kıssasının iki versiyonu yer almıştır. Katanov, Ashâb-ı Kehf kıssasının Loguçen versiyonunun bir Loguçen Tatarı’ndan duyup kayıt altına almıştır. Diğer efsaneyi ise Rabgûzî’nin *Peygamber Kıssaları (Kıssasul Enbiyâ)* adlı eserinden aktarmıştır. Katanov, ikinci efsaneyi Rabgûzî’nin eserinin 1859 yılında Kazan’da basılan nüshasından almıştır. *Yedi Uyurlar Hakkında Tatar Efsaneleri* adlı bu eser, Katanov Kütüphanesi’nde **K 3800** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Hristiyan kültüründe bilinen ismiyle *Efes’in Yedi Uyurları* diğer adıyla *Ashâb-ı Kehf* konu olarak dinlerini korumak adına zalim ve putperest kralın zulmünden kaçarak mağarada Tanrı’ya sığınan yedi insan ile bir köpeğin, ölümden sonra dirilişin ve yeniden doğuşun hikâyesidir. Yedi Uyurlar hikâyesi, İslam kültüründe de yakından bilinmekte, birçok yazılı ve sözlü metne kaynaklık etmektedir. Kuşkusuz bunun en büyük sebebi, Kur’ân’da bu hadiseden bahseden bir surenin olmasıdır. Kur’ân’da 18. sûre olan Kehf sûresinin 9 ila 26. ayetlerinde bu anlatıya yer verilmiştir.⁷³⁰ Bu

⁷³⁰ M. Erdem, A. Demir, “Metinsel-Aşkınlık Bakımından Ashâb-ı Kehf’in Türk Dili ve Edebiyatına Yansımaları”, *Millî Folklor*, Sayı 121 (2019 Bahar), s. 16-17.

hikâyenin birçok nüshası⁷³¹ ve çeşitli versiyonları bulunmaktadır. Bu eserde de Katanov, Ashâb-ı Kehf kıssasının Loguçen versiyonunu önce Loguçen lehçesinden sunmuş, ardından ise Rusça çevirisini aktarmıştır. Rabgûzî'nin *Peygamber Kıssaları* adlı eserindeki efsaneyi ise doğrudan Rusça olarak vermiştir. Bu sebeple, efsanelerin çevirileri yapılırken özellikle gençlerin ve köpeğin isimleri Katanov'un eserde aktardığı şekilde Rusçadan doğrudan Latinize edilerek verilmeye çalışılmıştır.

Ashâb-ı Kehf kıssası, İslâm dışındaki diğer bazı dinlerde ve çeşitli efsanelerde de yer almıştır. Hristiyan kaynaklarında *Efes'in Yedi Uyurları* adıyla adlandırılmıştır. Hadisenin ana kaynağı da Hristiyanlıktır: “*Ashâb-ı Kehf ile ilgili kıssa ana hatlarıyla “Efes'in yedi uyurları” adıyla Hristiyanlık'ta da mevcut olup İmparator II. Theodosios'un saltanatının otuz sekizinci yılında Efes şehrine yakın bir mağarada hiç bozulmamış bazı cesetlerin bulunması olayına dayanmaktadır.*”⁷³² Katanov da bu efsanenin kökenini Hristiyanlığa dayandırmış ve iki versiyon arasında isimler ve olayların geçtiği yerler hakkında küçük farklılıklar olduğunu dile getirmiştir:

“Yedi Uyurlar efsanesi, bir Hristiyan efsanesi olan Efesli Yedi Uyurlar'a birçok yönden benzemektedir. Ortodoks Kilisesi, Yedi Uyurlar'ı yılda iki kez 4 Ağustos ve 22 Ekim tarihlerinde bir ayinle anmaktadır. Ayrıca Loguçen versiyonu, aralarında farklılıklar olsa da Kur'ân'da ve Rabgûzî'nin eserinde yer alan Müslüman menkıbeleri ile de benzerlik göstermektedir. Hristiyan efsanesinde, bilindiği üzere, Efesli Yedi Uyurlar (Maximilian, Iamblicus, Martinian, John, Dionysius, Exacustodianus ve Antoninus) putperest Kral Decius'tan kaçmışlar ve bir mağarada 150 yıl uyuduktan sonra Hristiyan Kral II. Theodosius döneminde uyanmışlardır. Rabgûzî'nin eserinde ise olay Bizans İmparatorluğu döneminde Roma'da geçmektedir. Putperest kralın adı Dakyanus, Müslüman melikin adı ise Yüstagâd'dır.”⁷³³

Katanov, *Yedi Uyurlar* efsanesinin Loguçen versiyonunu 27 Temmuz 1891 tarihinde Rusça *Çuguçak* olarak adlandırılan Çin'in Biyar kentinde 1856 yılında

⁷³¹ *Kıssası'l Enbiyâ'nın* Londra British Museum'da bir, Rusya'da Leningrad'da altı, İsveç'te Uppsala Üniversitesi kütüphanesinde ve İsveç Lund Üniversitesi kütüphanesinde bir tane olmak üzere toplam iki, Paris Bibliothèque Nationale'de bir ve Bakü'de bir tane, Özbekistan'da XIX. yüzyıla ait yedi, bunların dışında bir de Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde dört el yazması nüshası bulunmaktadır. Bkz.: S. Alan, “Kıssaşü'l-Enbiyâ'da Sayı Sistemleri”, **ERDEM**, Sayı: 78, Haziran 2020, s. 28.

⁷³² İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. III, (1991), s. 465.

⁷³³ N. F. Katanov, **Tatarskie Skazanie o Semi Spyaşçih Otrokah**, St. Petersburg, Tip. İmp. Akad. Nauk, 1894, s. 224.

dünyaya gelen Loguçenli Tatar Müjüb Ahun'dan dinlemiştir. Katanov eserine anlatıcı Müjüb Ahun hakkında şu bilgileri vererek başlamıştır:

“Müjüb Ahun, 1890 yılından beri Çuguçak'ta yaşamakta ve para keseleri ile halıların üzerlerine desen ve çiçek işlemleri yapmaktadır. Yakub Beg döneminde, üç yıl boyunca Turfan şehrinde Yakub Beg'in yardımcısı Hekim Han komutasında asker olarak görev yapmıştır. Sonra ise Çin ordusu saflarında bulunmuştur. Müjüb Ahun Tatarca okuyamıyor ve yazamıyor. Ancak sahnede oynanan Çin oyunlarını çok iyi anlıyor. Yarkend, Kaşgar ve Loguçen şehirleri arasındaki tüm şehir ve köyler de bulunmuştur. Türkistan'daki gezileri sırasında birçok efsane ve masal öğrenmiştir. Müjüb Ahun, Dungan-Çin Savaşı ile ilgili farklı olayları ve Çin Türkistan'ın Doğu kesimini yöneten, 1875 yılında Korla şehrinde vefat eden ünlü Yakub Beg'in hayatının son günlerini bana anlatmıştır.”⁷³⁴

Katanov'un kayıt altına aldığı efsanenin Loguçen versiyonunda, putperest kralın adı *Dakyanus*, şehrin adı ise *Kara-Hoca* olarak geçmektedir. Katanov'un aktardığı bilgilere göre, Kara-Hoca şehri oldukça eski bir şehirdir. Kara-Hoca şehri, Turfan şehrinin güney doğusunda, Loguçen şehrinin ise kuzeybatısında bulunmaktadır. Çin kaynaklarına göre, eski dönemlerden beri bu şehirde Uygurlar ve diğer Tatar kabileleri yaşamışlardır. Katanov, 1890-1891 yılları arasında Çin'deki gezisi sırasında, Hami şehrinin doğusunda bulunan Miao-er-go köyünde dahi *Yedi Uyurlar* hakkında bir efsane duyduğunu, Çin Tatarlarının, Kral Dakyanus'un Kara-Hoca'da yaşadığına ve bu şehre çok uzak olmayan bir mağarada uyuyan gençlerin tam olarak Kur'ân'da adı geçen gençler olduğuna inandıklarını dile getirmiştir.⁷³⁵

Loguçenli Tatar Müjüb Ahun, Katanov'a Hami şehrinde bulunan Hami Kütüphanesi'nde Çin Türkistan'ında yaşayan Müslüman azizlerin hayatlarının anlatıldığı bir külliyyat olduğunu ve bu külliyyat içerisinde Kara-Hoca şehri yakınlarında uyuyan gençlerle ilgili bir efsanenin de yer aldığını anlatmıştır. Fakat Katanov içerisinde hikâyelerin bulunduğu bu ilginç külliyyatı görmeyi başaramamıştır.⁷³⁶

Katanov, Çuguçak şehrinde daha önce Semireçye bölgesinde, Sergiopol'de yaşayan, daha sonra ise Çin'e yerleşen Halid Hacı'nın oğlu Molla İmam Kurban Aliy adlı bir ilim adamı ile tanışmıştır. Molla İmam Kurban Aliy, 1888 yılında tarihî içerikli

⁷³⁴ Katanov, **a.g.e.**, s. 223-224.

⁷³⁵ **A.g.e.**, s. 224.

⁷³⁶ **A.y.**

bir kitap kaleme almış ve eserinde *Yedi Uyurlar*'ı konu alan yirmi yedi sayfalık bir bölüme yer vermiştir. Katanov'un aktardığına göre, adı geçen molla *Yedi Uyurlar*'a ibadet etmeye gitmiş ve yolda bu aziz gençlerle ilgili çeşitli masallar ve efsaneler derlemiştir. Molla İmam Kurban Aliy, kitabında Çuguçak'tan Turfan'a ve Kara-Hoca'ya olan yolculuğunu da anlatmıştır. Katanov, mollanın Kur'ân'da adı geçen bu gençlere ibadet ettiğinden kesinlikle emin olduğunu, buna dayanarak, gençlerin Çin'de olduklarını kanıtlamak için bu gençleri gerçek isimleriyle göstermediğini ve Çinli Tatarların bugüne kadar her kelimeyi çarpıttığı gerekçesiyle, isim değişikliğinin tamamen yasal olduğunu düşündüğünü yazmıştır.⁷³⁷

Katanov'un aktardığı üzere, Molla İmam Kurban Aliy kendi kitabında Tanrı Dağlarının kuzeyinde bulunan Urumçi şehrini "Rum" kelimesi ile değiştirmiştir. Molla'nın tahminine göre ise "Efes" (Efesus), önce "Tarsus", sonra "Tarfus"– "Tarfun" ve son olarak da "Turfan" olarak değişmiştir. "Elbistan"ı ise Turfan şehrinin 5 verst güneydoğusunda bulunan Astana köyü olarak değiştirmiş ve bazı isimlerin değiştirilmesinin oldukça doğal olduğunu dile getirmiştir. Örneğin, "Konstantinapol" önce "Konstantiniye", sonra "İstanbul" ve hatta "İslambol" olarak değişmiştir. Kitapta ayrıca gençlerin, köpeğin, putperest kralın isimleri ve köpeğin tüylerinin rengi de verilmiştir. Kıtımîr adlı köpeğin tüylerinin renginin grimsi, kırmızımsı, sarı veya karışık renkli olduğu dile getirilmiştir. Katanov, bazı ilim adamlarının gençlere bir köpeğin değil de, bir aslanın eşlik ettiğini söylediklerini de yazmıştır. Ayrıca Molla İmam Kurban Aliy kitabında, putperest kralın adının *Decius* veya *Takyanus* olduğunu, onun Babil veya Yunanistan'da doğduğunu dile getirmiştir.⁷³⁸

Katanov, Çinli Tatarların, köpek Kıtımîr'in bacakları kırıldığında dahi gençleri durmadan takip ettiği için, en kısa sürede ulaştırılması gereken mektupların adres kısımlarına onun adını üç kez yazdıklarının, Tatarların ve Kırgızların ise köpeğin adını mektup üzerindeki adres kısmına yazarlarken Rusçaya çevirdiklerinin bilgisini de vermiştir.⁷³⁹ Eserin devamında ise Ashâb-ı Kehf kıssasının önce Loguçen versiyonunu

⁷³⁷ A.g.e., s. 225.

⁷³⁸ A.g.e., s. 225-226.

⁷³⁹ A.g.e., s. 226.

ardından ise Rusça tercümesini vermiştir. Efsanenin Rusçadan Türkçeye tarafımızdan yapılan çevirisi şöyledir:

““Mağara sakinleri” olarak adlandırılan üç erkek kardeş vardı. Medine’den ilk ayrıldıklarında, büyük kardeş 15, ortanca kardeş 11, küçük kardeş ise 7 yaşında idi. Çin’e geldikleri zaman şimdi Turfan bölgesinde bulunan Kara-Hoca adında bir köy vardı. Bu köyde, Turfan bölgesi ve Hami’ye kadar olan tüm topraklarda olmak üzere altı şehri yöneten Dakyanus adında putperest bir kral yaşıyordu. Mağara sakinleri olan bu gençlerin üçü de Dakyanus’u görmeye gitmişlerdi. Kralın sarayına vardıklarında saray görevlisi onlara “Siz kimsiniz? Nereden geldiniz?” diye sordu. Gençler, “Medine’den geldik.” diye cevap verdiler. Saray görevlisi, “O zaman siz burada bekleyin, ben gidip krala haber vereyim.” dedi. Krala giden saray görevlisi, “Ey tüm dünyanın kralı! Medine’den üç çocuk geldi. Bu çocuklar Tanrı’yı aradıklarını söylüyorlar.” dedi. Dakyanus ise “Buraya gelen büyük çocuklar bunlar mı?” diye sordu. Saray görevlisi, “Bunlar küçük, çok küçük çocuklar.” diye cevap verdi. Sonra Dakyanus görevliye onları getirmesini emretti. Görevli de üç çocuğu krala getirdi. Kral çocuklara, “Nereden geldiniz? Şimdi nereye gidiyorsunuz?” diye sordu. Çocuklar, “Tanrımızın olduğu yere gidiyoruz.” diye cevap verdiler. Dakyanus, “Eğer aradığınız Tanrı ben isem, bana hizmet etmeden mi gideceksiniz!” diye sordu. Deneyimsiz çocuklar, “Bu durumda size hizmet etmeye hazırız.” diye cevap verdiler. Bu şekilde iki-üç gün geçti. Ortanca kardeş, “Kardeşlerim, biz bu Dakyanus’u hiç sınamadık.” dedi. Büyük kardeş, “O halde bu akşam kral dinlenirken onu sınayacağız.” diye cevap verdi. Akşam olduğunda kral, bir kedinin başının üzerine bir kandil koydu ve onu izlemeye başladı. Bunu gören üç genç birbirlerine “O gerçekten Tanrı mı, değil mi? Kedi, bir hayvandır. Bir hayvan bunu gerçekten öğrenebilir mi?” diye sormaya başladılar. Büyük kardeş, “Ah, küçük kardeşlerim, ne olursa olsun, uzak diyarlardan geldik. Şimdi burada birkaç gün kalacağız ve nereye gideceğimizi düşündükten sonra, hiç vakit kaybetmeden buradan ayrılmak zorunda kalacağız!” dedi. Böylece gençler altı ay Kral Dakyanus’a hizmet ettiler. Altı ay sonra, Dakyanus bu gençleri kendi sarayında bıraktı ve ava gitmek için hazırlandı. Gençlerin en küçüğü, “Ey ağabeylerim, onu ava çıkmadan önce bir kez olsun sınamayalım mı?” diye sordu. Büyük kardeş, “Bu durumda, akşama kadar bir yerlerden fare bulmamız gerekiyor. Akşam olduğunda ve kedinin başına kandil konulduğunda, birimiz fareyi tutsun, diğer ikimiz de kralın yanında beklesin. Sohbet çok ilginç bir hale geldiğinde, fareyi bırakalım. Kedi fareye dikkat etmeden oturursa ve kandili tutarsa, o zaman bu (adam) Tanrı’dır. (Kedi) lambayı atıp fareyi kovalarsa, o zaman o, Tanrı değildir. Yarın kral ava çıkacak ve ertesi gün geri dönecek. Eğer burada kalmamız emredilirse, bu duruma (kedi) rağmen kalacağız. Eğer kalmayacaksak, o zaman (kral) avdan dönmeden önce, bir yerlere kaçacağız!” dedi. Böylece gençler kendi aralarında anlaştılar. Üçü birden harabelere gittiler. Bir fare bulup getirdiler. Gün akşam olduğunda, kandili yakma zamanı gelmişti. Kral kediyi çağırdı ve onu oturttu. Sonra kral kedinin kafasına kandili yerleştirdi. Bu kedi yerden başka bir şeye bakmıyor, kıpırdamadan oturuyordu. Gece yarısı olduğunda, kral birkaç adamıyla birlikte oturuyordu. Büyük ve ortanca kardeş gidip kralın iki yanında durdu. Küçük kardeş ise fareyi koluna saklamış, kandilin gölgesinde duruyordu. Kral, adamlarıyla sohbet ediyor ve gülüyordu. Sohbet daha canlı bir hale

geldiğinde, fareyi tutan küçük kardeş onu kolundan yavaşça salıverdi. Kedi, fareyi gördü ve başının üzerinde duran kandili fırlatıp farenin peşinden koşmaya başladı. Oda tamamen karardı. Kral, yanındakilere çok kızarak “Bu kediyi beslemediniz mi!” diye sordu. Bu sırada kandil tekrar yakıldı. Ateş ışığında, kedinin bir köşede hala fareyi yediği görülüyordu. Kral bunu görünce sinirlendi ve kedinin başına vurdu. Sonra kediyi alıp getirdi. Yerine oturtuktan sonra kandili tekrar kedinin kafasına koydu. Sonra üç genç sessizce kapıdan çıktı ve üçü bir köşede oturarak konuşmaya başladı. En küçük kardeş, “Ağabeylerim, bu nasıl bir iştir?” diye sordu. Büyük kardeşler, “Görünüşe göre, o Tanrı değil!” diye cevap verdiler. Küçük kardeş, “Bu durumda ne yapılması gerekecek?” diye sordu. Büyük iki erkek kardeş “Bu Dakyanus’un Tanrı değil de, bir yalancı olduğu ortaya çıktı. Yarın ava çıkacak ve ertesi gün dönecek, sonra biz bir yerlere kaçacağız!” diye cevap verdi. İşte kardeşler böyle anlaştılar. (Sonra) tekrar içeri girdiler ve her biri kendi işini yapmaya devam etti. İki veya üç gün sonra kral ava gitti. Üç genç kendi aralarında konuşuyorlardı. Gençler, “Kaçmamız gerekmiyor mu? Haydi, kaçalım!” dediler ve gecenin bir yarısı sarayı terk ettiler. Şehirden ise şafak vakti ayrıldılar. Birbirlerine bakarak, “Şimdi nereye gidiyoruz?” diye sordular. Büyük kardeş, “Yakında anlayacaksınız, kimse görmeden gidelim!” dedi. Bu sözlerin ardından yol boyunca hızla yürüdüler. Bir yere geldiklerinde, bir çoban çocukla karşılaştılar. Bu çocuğun bir koyun sürüsü vardı. Çoban, yol boyunca yürüyen üç gence bağırarak, “Hey gençler, hey gençler! Durun durun!” dedi. (Sonra) Onlara doğru koştu ve onları yakaladı. Çoban çocuk onlara, “Nereye gidiyorsunuz?” diye sordu. Üç genç ise “Tanrı’yı aramaya gidiyoruz!” diye cevap verdiler. Çoban çocuk, “Tanrı’yı aramaya gidiyorsanız, ben de gelirim!” dedi. Üç genç, “Bizimle gelmek istiyorsan, bu kadar koyunla nereye gideceksin?” diye sordular. Çoban, “Bu koyunların bir kısmı başkalarına ait. Eğer bir süre bu koyunlarımın başında durursanız, (o zaman) gideceğim ve bu koyunların sahiplerini aradıktan sonra onları sahiplerine teslim edeceğim. Koyunlarımın geri kalanını bu ormanda bırakıp onları Tanrı’nın iradesine emanet edeceğim. Sonra nereye giderseniz, sizinle geleceğim!” dedi. Üç genç ise “Öyleyse çabuk gidin ve koyunlarını sahiplerine verin, (çünkü) takip edilmekten korkuyoruz!” dedi. Sonra çoban çocuk hızla gitti ve koyunların sahiplerini çağırarak her birine koyununu teslim etti. Koyunlarını alanlar evlerine döndü. Kendi koyunlarını yola sürmüş olan çoban, “Burada (koyunları) Tanrı’nın iradesine emanet ediyorum! (Koyunları) ormanda bırakırsam, o zaman aç kurtlar onları yerler; eğer onları bu yola bırakırsam, oradan geçen insanlar tarafından yakalanırlar ve götürülürler. Eğer insanlar Tanrı’ya hamd ederek bu koyunları yerlerse, bu (iyilikten) fayda göreceğim!” dedi. Bu sözlerin ardından 3.600 koyunu Tanrı’nın iradesine emanet etti. Sonra bu çoban çocuk ve (Dakyanus’dan) kaçan 3 genç yola koyuldular. Bu çoban çocuğun bir de köpeği vardı. Bir fersah (8 verst) yol gittikten sonra, sahibinin gittiğini fark etmeyen köpek koyunların arasında kaldı. İleri geri koşarak, gökyüzüne bakarak efendisini aramaya ve ulumaya başladı. (Sonra) Yola koyulan dört gencin peşinden koştu. İki fersah yol gittikten sonra köpek dört gence yetişti. Çoban çocuk, “Ey yoldaşlar, işte benim köpeğim koşuyor. Onunla ne yapacağız? Bu köpek bizimle gelirse mi yoksa gelmezse mi daha iyi olur?” diye sordu. Üç genç, “Bu köpek bizimle gelirse bizim için kötü olur. Neden mi? Biz, onun sahibi ile giden insanlarız. Herhangi bir nesneyi gören bu köpek ona havlayacak ve

bizi ele verecek. Bu köpeği yanımıza almazsak iyi olur!” dediler. Çoban, eline bir taş aldı ve köpeği kendinden uzaklaştırmaya başladı. Dört çocuk yol boyunca, köpeği kendilerinden uzaklaştırarak yürüdüler. Sonra bu köpeği dövdüler. Köpek, başını eğerek ve darbelere aldırış etmeden yürümeye devam etti. Sonra üç gençten en büyüğü diğerlerine “Bu köpeğe sert vurmayın, çünkü onu Tanrı yaratmıştır. Bu köpeği başka birine vereceğiz ya da onu bir yere sıkıca bağlayacağız. Biri gelip onu alacak!” dedi. Hepsi bunu kabul ettikten sonra köpeği bir yere bağladılar. Bir saat yol gittikten sonra, köpek, onu bağladıkları ipi de sürükleyerek yeniden onları takip etmeye başladı. Dördü de çok kızdı. Daha sonra (üç genç) çobana; “Köpeğinizi yakalayın!” diye emretti. Köpeği yakaladıktan sonra üç genç köpeğin iki bacağını kesti. Kalan iki bacağı da sıkıca bağlayıp köpeği bir çukura attılar ve tekrar yola koyuldular. Bir saat sonra köpek, iki bağlı, iki kesik bacakla onlara tekrar yetiştii. Mağara sakinlerinin en büyüğü “Bu köpeğe bir şey sorsak iyi olacak!” dedi. Sonra ortanca kardeş, “Hey köpek, nereye gidiyorsun?” diye sordu. Köpek, “Ya siz nereye gidiyorsunuz?” dedi. Gençler, “Biz Tanrı’yı aramaya gidiyoruz!” diye cevap verdi. Köpek, “Beni kim yarattı? Sizi kim yarattı?” diye sordu. Gençler, “Seni, Tanrı yarattı, bizi de Tanrı yarattı!” diye söylediler. Köpek, “Seni Tanrı yarattıysa, beni de Tanrı yarattı. Ben de aradığınızı Tanrı’yı aramaya başlarsam ne olacak?” diye cevap verdi. Bunu söyledikten sonra, köpek ağlamaya başladı. Üç kardeşin en büyüğü, “Bu durumda, büyük bir günah işledik. Boşuna bu köpeği dövdük, bacaklarını kestik. Çok büyük bir günah işledik! Onu gittiğimiz her yere kucağımızda taşıyalım!” dedi. Bunu söyledikten sonra köpeğin kafasını okşadılar ve köpeğin bacakları eskisi gibi sağlıklı bir hale geldi. Bu dört genç yol boyunca köpeği kucaklarında taşıdılar ve yerde yürütmesine izin vermediler. Böylece yedi fersah yol gittiler. Bir dağın tepesine tırmandılar. Bu dağın tepesinde, başlangıcı ve sonu olmayan derin bir mağara vardı. Beşi de bu mağarayı gördükten sonra içeri girdiler ve “Bir saat dinlenelim, sonra kalkarız ve yiyecek ararız. Yemek yedikten sonra yine yola koyuluruz. Çok fazla yorulduk!” dediler. (Sonra) uykuya yattılar. Üç genç saraydan kaçtıktan sonra, kralın adamları onları farklı yönlerde aramaya başladılar. Ancak hiçbir yerde onları bulamadılar. Kral, düşünmeye başladı. Krala gelen bir adam, “Onlar bir dağın tepesine tırmandılar ve içinden sadece dövülmüş bir kazığın girebileceği bir deliğe girdiler.” dedi. Sonra kral, adamlarına “Eğer onları bulamazsanız, bu sarayda yaşayan hiç kimseye acımayacağım. Bu üç kişi için üç bin kişiyi öldürmezsem, o zaman kraliyet tahtına (daha fazla) oturmayacağım!” diyerek, kendisine bir söz verdi. Sonra bu kralın adamları (kaçakları) aramak için tekrar farklı yönlerde doğru yola çıktılar. Bazıları gençlerin kaybolduğu dağın tepesine tırmandı, bazıları ise başka yönlerde gitti. Dağa tırmananlar ayak izlerini gördüler ve onları takip ettiler. Sonra deliğe vardıklarında, güvercinler yavrularını çıkardılar, örümcekler ağ ördüler. Kralın adamları, “Burada bir insana dair hiçbir iz yok! Buraya gelmiş olamazlar. Deliği bulduk ama kimseyi bulamadık. Bu delikten içeri girmek istedik, ancak delik o kadar küçüktü ki, onların bu delikten geçebileceklerine dair hiçbir kanıt yoktu.” dediler. Kral ise “Bu durumda, fal bakacağız.” dedi. Falcılar fal açmaya başladılar ve “Görülüyor ki, onlar deliğin içindeler. Deliğin içine tek bir kişi giremez, ancak içine giren bir kişi dışarı çıkabilir.” diyerek bir kehanette bulundular. Dakyanus, “Nasıl olur da bu deliğe giren bu insanlar hiçbir zaman dışarı çıkmayacaklar? Bir gün onlar dışarı çıkacaklar. Biri gidip onları izlesin!” dedikten sonra 5.000 Kalmuk

ailesini deliğin (mağaranın) hemen karşısına yerleştirdi. Bu beş kişi, 443 yıl sonra uykudan kalktı. Birinin heybesinde Dakyanus döneminde kullanılan 11 miskal (2 ruble 20 kapık) değerinde bir sikke vardı. İçlerinden biri “Gidiniz ve bu parayla biraz ekmek alınız!” dedi. Çoban ayağa kalktı ve ekmek almaya gitti. Bu çoban Beş-kobuk köyüne gitti ve ekmek almak için bir fırıncıya geldi. Çoban, “Hey, fırıncı amca, ekmek satıyor musun?” diye sordu. (Fırıncı) “Satıyorum, çocuk!” diye cevap verdi. (Sonra) çoban heybesinden 11 miskal çıkardı ve fırıncıya verdi. Fakat fırıncı parayı tanıyamadı. Fırıncı, çocuğa “Ah çocuk, bu parayı biliyor musun? Bu para, hangi zamanın parası? Onun üzerinde hangi imparatorun olduğunu biliyor musun?” diye sordu. Çocuk (korkmuş) bir halde “Parayı yolda buldum! Ey fırıncı amca, bu parayı bilmiyorum! Siz, bu paranın üzerindeki imparatoru tanıyor musunuz?” diye sordu. Fırıncı, “Ben de bu parayı bilmiyorum. Bu paranın hangi imparator döneminde kullanıldığını bilmiyorum. Ben, kendim de bu parayı kullanmadım. Ama paranın üzerinde bir yazı var. Eğer okumuş biri görürsek, bu parayı ona gösterelim. Belki o zaman öğrenebiliriz.” diye cevap verdi. O sırada yoldan bir adam geçiyordu. Fırıncı, “Bu adamı çağıralım ve bu parayı biliyor mu diye soralım.” dedi. Sonra fırıncı, adama “Sen okuma biliyor musun?” diye sordu. Adam, “Evet, biliyorum.” diye cevap verdi. Fırıncı, “O zaman bu paranın üstündeki yazıyı okumayı dener misin?” dedi ve parayı adama uzattı. Adam, “Bu sikkeler, Kral Dakyanus’a aittir. Bu sikke kullanılmayalı yedi kral hüküm sürdü. Bu sikke şu anda kullanılmıyor. Bu sikkeyi alın ve krala sunun!” diye cevap verdi. Bunun üzerine fırıncı dükkânını kapadı ve çocuğu da yanına aldı ve krala gitti. Bu sırada, kralın sarayı, önceden Dakyanus’un yaşadığı şehirde bulunuyordu. Kral bahsi geçen bu sikkeyi görünce çobana, “Çocuk, bu parayı nereden aldın? Gerçeği söyle!” dedi. Çocuk, hükümdara “Ey dünyanın kralı, bana soyunuzu anlatınız, (o zaman) size hikâyemi maceralarımı anlatayım!” diye cevap verdi. Kral, “Ben Müslümanım.” dedi ve “Bize kökeninizle ilgili gerçeği söyleyin ve Müslüman’sın değil mi?” diye sordu. Çocuk, “Doğuştan Müslümanım!” diye cevap verdi. Kral, “Kaç kişisiniz? Nerede saklanıyorsunuz? Benim babam da büyükbabam da Müslüman. Bu para, Dakyanus dönemine aittir. Bu paranın ne zaman ve kim tarafından kullanıldığını babam ve büyükbabam bile bilmiyordu. Oğlum, eğer kendin hakkındaki tüm gerçeği söylersen, sana kötü bir şey olmayacak. Ama eğer yalan söylersen, seni hapse atarım!” dedi. Çocuk, “Ey dünyanın kralı! Biz beş kişiydik. Bu şehirden çıkıp, o dağdaki bir mağaraya girdik ve orada uykuya daldık. Bu mağarada bu sabaha kadar uyuduk. Akşama doğru uyandık. Karnımız acıkmıştı. Bu kadar paramız olduğunu gördük. Ben de buraya ekmek almaya geldim!” dedi. Kral, “Beşiniz en başından beri birlikte miydiniz, yoksa daha sonra mı birleştiniz?” diye sordu. Çocuk, “Yoldaşlarımdan üçü birlikte şehri terk etti. İkimiz sonra onlara katıldık!” diye cevap verdi. Kral, “Bu durumda, âlimleri çağırmanız ve bunu kitaplardan bakmanız gerekiyor. Bu çocuk, bu sabah uyandıklarını söylüyor ve elindeki paranın Kral Dakyanus’a ait olduğunu görüyorum. Burada garip bir şey var!” dedi ve etrafına âlimleri topladı. Kral onlara, “Ey âlimler, bu sikkeleri biliyor musunuz?” diye sordu. Âlimler sikkelere baktılar ve “Bu sikkeleri biliyoruz, ama bu sikkelerin ne zaman kullanıldıklarını bilmiyoruz.” diye cevap verdiler. Kral, “Bu sikkelerin ne zaman kullanıldıklarını bilmiyorsanız, onları nasıl tanıdınız?” diye sordu. Âlimler, “Bu sikkeleri kullanan insanları tanıyoruz!” diye cevap verdiler. Kral, “Bu

durumda, bu sikkeler ne zamandan beri kullanılıyordu? Ne zaman kullanımdan kalktı?” diye sordu. Âlimler birçok kitabı incelediler ve bu sikkelerin kullanımdan kalktıklarından beri yedi imparatorun hüküm sürdüğünü öğrendiler. Bu parayı kullanan Kral Dakyanus idi. Dakyanus’un ölümünün üzerinden 435 yıl geçmişti. Bu gençler, 443 yıl önce uykuya daldılar. Âlimler, “Bize bu çocuklara ne olduğunu soruyorsunuz. Onlarda tuhaf bir şeyler var.” diye söylediler. Bunun üzerine Kral, “Bu çocukları özel kılan nedir?” diye sordu. Âlimler, krala, “Dakyanus zamanında üç genç Medine’den ayrıldı. Bu gençler, Kral Dakyanus’un yanında altı ay kaldılar ve ondan kaçtılar. Sonra bu gençler bir dağa çıktılar ve bir mağaraya saklandılar. İşte kitaplardan öğrendiklerimiz bunlardır. Kitaplarda yer alan bir efsaneye göre, onlar beş kişidir. Başka bir efsaneye göre ise sayıları yedidir. Onlara “mağara sakinleri” denmiştir. Onların adı kitaplarda böyle geçmektedir. Bu gençleri gören hiç kimse olmamıştır!” diye cevap verdiler. Kral, “Bu çocuk sabahtan akşama kadar bütün gün uyuduğunu söylüyor ve kitaplardan (arkadaşlarıyla birlikte) 443 yıl uyuduğu anlaşılıyor. Bu çocuğa yiyecek verin ve onu doyurun. Sonra bu çocuğu alıp arkadaşlarının yanına gideceğiz!” dedi. Ondan sonra çocuğa yemek verdiler. Sonra kral muhafızlarını ve âlimlerini topladı. (Gitmek için) hazırlandı. Bu arada, karnı tok olan çocuk da gitmek için hazır. Kral, “Hey çocuk, bizi arkadaşlarına götür! Size hiçbir şekilde zarar vermeyeceğiz!” dedi. Çocuk arkasında kral ve muhafızları ile birlikte yola koyuldu. Bir saat sonra onlar, gençlerin uyudukları dağa vardılar. Çocuk, krala, “Ey dünyanın kralı, burada az bekleyiniz, ben de gidip arkadaşlarıma haber vereceğim.” dedi. Kral, “O halde bize de haber ver!” dedi. Çocuk yürümeye devam etti ve arkadaşlarına sessizce bağırarak “Kalkın!” dedi ve onları uyandırdı. Sonra çocuk, arkadaşlarına, “Hey, arkadaşlar, bir kral sizi görmeye geliyor. Bu kraldan korkmayın, çünkü o bir Müslüman!” dedi. Gençler, “Bırakın, kral gelsin!” dediler. Bu sözlerin ardından (kralla buluşmak için) çoban çocuğu gönderdiler. Çoban çocuk gitti ve kralı davet etti. Sonra kralın âlimleri kitaplarını ellerine aldılar. Çocuğu takip ederek, önde kral ve tüm orduyla birlikte dağa çıktılar. Gençler kralla tanışmak için mağaradan çıktılar. Kral gençleri görünce yere eğildi. Onları görünce, diğerleri de eğildi. Neden? (Çünkü) Kralın ve bütün halkının yüzü ateş gibi yandı. Kral ve âlimler (gençlere) yaklaşmadı. Sonra âlimler kitaplara baktılar ve “mağaranın sakinleri gerçekten de bunlar!” dediler. Sonra gençler âlimlere, “Biz, Medine’den ayrıldık. Bize (kim olduğumuzu) sorarsanız, biz Ashâb-ı Kehf’iz. Şimdi evinize dönünüz ve orada bizim için dua etmeye başlayınız, iyi olacaksınız!” dediler. O zamandan beri bu gençlere “Ashâb-ı Kehf Sultan Hazretleri” (mağaranın kutsal ve kudretli sakinleri) lakabı verilmiştir. Mağara sakinlerinin yattığı yere ise “Tüyük” (Түюк) adı verilmiştir. O zamandan beri, mağaranın bu sakinleri herkesçe bilinmektedir. Turfan’dan Dakyanus’un şehrine olan mesafe 60 joldur⁷⁴⁰. Dakyanus’un şehriden Beş-kobuk köyüne 2 joldur. Kara-Hoca adlı köy, Dakyanus’un (eski) başkentidir. Gençlere eşlik eden köpeğin adı Kıtımır’dır. Bu Kıtımır, mağara sakinlerinin yanında dinlenmektedir. Hepsisi (beşi de) uyuyorlar. Hala dağda girdikleri mağarada yatıyorlar. Kara-Hoca denilen köyden bu dağ 30 joldur.”⁷⁴¹

⁷⁴⁰ **Jol:** Yarım verstlik (yaklaşık 500 metre) yoldur.

⁷⁴¹ Katanov, *Tatarskie Skazanie o Semi Spyaşçih Otrokah*, s. 234-241.

Katanov'un Rabgûzî'nin eserinin 1859 yılına ait Kazan nüshasının 440-443. sayfalarında yer alan efsanenin tarafımızdan Rusça'dan Türkçeye yapılan çevirisi ise şu şekildedir:

“Roma’da (yani Bizans İmparatorluğu) Dakyanus adında büyük ve zalim bir kral vardı. Sayısız askere sahipti. Dakyanus, bir zamanlar bir kralla savaştı ve onu öldürdü. Onun (öldürülen kralın) altı oğlu vardı ve hepsini (Dakyanus) esir aldı. (Dakyanus) herkesten kendisini Tanrı olarak tanımalarını istedi. Altı genci de kendisine tapmaları için zorladı. Çünkü bütün dünya Dakyanus’u Tanrı olarak kabul etmişti. Bir keresinde bir kedi fareyle oynarken, bacadan yere düştü. Bunu gören Dakyanus korktu. Bu altı kardeş (Dakyanus’un kediden korktuğunu) görünce, “Görünüşe göre bu adam Tanrı değil. O, bu kediden korktu! Buraya gelin, gidip Tanrı’yı arayalım!” dediler. Adı Yemliha olan büyük kardeş “Kral bize top oynamamızı emrettiğinde gideceğiz. Son topu bozkıra doğru atacağız (böylece), top oynama bahanesiyle evden uzaklaşacağız, ama eve yaklaştıkça daha yavaş vuracağız!” dedi. Bu sözlerin ardından gençler (top oynamaya) karar verdiler. Dakyanus’un geleneği şöyleydi: Gösterinin yapıldığı alanın başında kendisi (Dakyanus) otururdu. Topa güzelce vuran ve (arkasından koşan) cesur biniciye (Dakyanus) hediyeler verirdi. Her gün genellikle gençler gelip sırayla topa vururlardı. Bir keresinde topa vurma sırası bu altı gence gelmişti. Sonra bir hileye başvurdular. Gençler (sahanın ortasına) geldiklerinde önce yavaşça topa vurdular. Bozkıra yaklaştıkça topa daha sert vurmaya başladılar. Gençler topla oynama bahanesi altında, uzaklara gittiler ve bir köye vararak temiz giysilerini toprağa gömdüler. Kaba cüppeler giyerek yola çıktılar. Bir çobanın yanına geldiler. Çoban onlara ayran (ekşi süt) verdi ve “Nereye gidiyorsunuz?” diye sordu. Gençler, “Biz, Tanrı’yı aramaya gidiyoruz!” dediler. Çoban, “Dakyanus, Tanrı değil mi?” diye sordu. Onlar “Onun Tanrı olmadığı ortaya çıktı!” diye cevap verdiler. Çoban, “Bir saat bekleyin, sizinle geleceğim.” dedi. Onun (çobanın) Karkarin (Каркарин), kimilerine göre is Kıtmır (Кытмыр) adında bir köpeği vardı. Gençlerin isimleri Yamliha (Ямлиха), Maksilmina (Максильмина), Martunus (Мартунус), Menitunus (Менитунус), Sarfunus (Сарфунус), Zuanvanus (Зуанванус) ve Kefisitatyunus (Кефиситатюнус) idi. Onlar, koyun çobanına, “Köpeğinize dövün ki bizi takip etmesin. Yoksa bizi ele verecek!” dediler. Çoban köpeğini dövdü. Ama köpek geri dönmedi. Köpeğin bacaklarından birini kırdılar. Yüce Tanrı’nın gücü sayesinde, insan sesiyle konuşan köpek, “Sizin Yüce Tanrı’ya ihtiyacınız varsa, benim de O’na ihtiyacım yok mu?” diye sordu. (Bu) sözleri duyan gençler köpeği kucaklarına aldılar. Akşam oldu ve onlar bir mağaraya geldiler. Mağaradan içeri girdiler ve uykuya yattılar. Yüce Tanrı onlara özel bir uyku verdi. Onları arayan kral mağaraya geldi ve örümceğin mağara deliğini ağlarıyla kapattığını görünce, gençlerin öldüğünü düşündü. Dakyanus, “Beni inkâr ettiler, bu yüzden öldüler!” dedi ve evine geri döndü. Bu mağarada 309 yıl uyudular. 9 yıl konusu tam olarak net değildir. Bazıları “9 ay”, bazıları “9 gün” demekteler. Uyandıklarında içlerinden biri, yani Yamliha, diğerlerine “Burada ne kadar uyuduk?” diye sordu. Biri: “Yarım gün geçti!”, diğeri, “Bir gün geçti!” dedi. (Sonra) “Yüce Rab en iyisini bilir!

Birini çarşıya gönderelim, gidip baksın ve bize yiyecek getirsin.” dedi. Buna ek olarak, kimsenin (kendisi ve bizim hakkımızda) bir şey bilmemesi için (şehir) sakinleriyle sohbet etmesin! Eğer (bizi) tanırlarsa, yakalayıp döverler ya da inancımızdan döndürürler. Onlardan sonsuza kadar kurtulamayız!” dediler. Yamliha ayağa kalktı ve çarşıya gitti. Fırıncıya: “Bana bir ekmek ver!” dedi. Fırıncı (ondan) bir bozuk para aldı ve paranın üzerinde Dakyanus adının yazılı olduğunu gördü. Fırıncı, “Sanırım siz bir hazine buldunuz. Bu sikke artık kullanılmıyor. Onu nereden aldın?” diye sordu ve Yamliha’yı alıp krala götürdü. Kralın adı ise Yüstagâd idi. O, bir Müslümandı. Halk da Müslümandı. Yamliha’ya “Sen kimsin?” diye sordu. O da her şeyi detaylı bir şekilde anlattı. Yüstagâd âlimlerini topladı ve onlara “Söylediği doğru mu?” diye sordu. Âlimlerden biri, “Dakyanus zamanında altı gencin kaçıp, dağlara çıkıp bir mağaraya girdiklerine dair bir hikâyede okudum!” dedi. Kral atına bindi ve (maiyetiyle birlikte) bu mağaraya bakmaya gitti. Kral mağaraya yaklaştığında, Yamliha “Korkmamaları için bir saat bekleyiniz. Ben önce gidip onlarla görüşeceğim!” dedi. Diğerlerinden önce gelen Yamliha arkadaşlarına kralın geleceğini bildirdi. Kralın geleceğini duyan gençler hemen bayıldılar. Kendilerine geldiklerinde tekrar sordular. Yamliha (her şeyi) anlattı. Bu sırada kral geldi ve onlara, “Sizi şehre götüreceğim!” dedi. Gençler bundan rahatsız oldular ve mağaranın derinliklerine kadar indiler. Kral geri döndü. İnananlar “Biz bir mescid yapacağız!” dediler ve (burada) bir mescid inşa ettiler.”⁷⁴²

Katanov, eserin sonunda Yahudilerin ve putperestlerin gençlerin sayısı konusunda aynı fikirde olmadıklarını, fakat kendisinin buna katılmadığını dile getirmiştir:

“Bunu kimse bilmemektedir. İnananlar onların sayılarının köpeklerle birlikte sekiz olduğunu söylemektedirler. Tanrı, Hz. Muhammed’e şöyle demiştir: “Ey Muhammed, Rabbimizin en iyisini bildiğini ve Yahudilerin sayılarını bilmediklerini, inananların ise çok az şey bildiklerini söyle!” Abdullah-ibn-Abbas ise “Ben de dâhil çok az inanan onları tanıyor. Onların sayısı yedi, köpeklerle birlikte sekiz. Bunu söylemek için şöyle gerekçeler var. “Tanrı onlara (mağarada) ne kadar kaldıklarını sormalarını söyledi. İçlerinden biri sordu ve onlar “Bir gün veya bir günün bir kısmında kaldık!” diye söylediler. “Söylediler” ifadesi çoğul olduğu için köpeklerle birlikte onlar sekiz kişiydiler.” demektedir.”⁷⁴³

Yedi Uyurlar efsanesi hemen hemen bütün dinler tarafından benimsenmiş, bu sebeple de evrensel bir nitelik kazanmıştır. Katanov’un eserinde sunmuş olduğu bu iki versiyonda da olay örgüsü küçük farklılıklar dışında aynıdır. Fakat şahıs ve yer isimlerinde, gençlerin sayılarında ve gençlerin mağarada geçirdikleri süre de farklılıklar bulunmaktadır. Farklı kültürler tarafından benimsenmiş olan *Ashâb-ı Kehf*

⁷⁴² Katanov, **a.g.e.**, s. 242-244.

⁷⁴³ **A.g.e.**, s. 244-245.

kıssası hakkında Türkiye’de birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde tefsirler, yazmalar, tezler, makaleler ve bildiriler bulunmaktadır. Katanov’un bu eseri de Ashâb-ı Kehf’in farklı versiyonlarını konu bakımından karşılaştırmalı inceleyecek araştırmacılar için yeni bir kaynak niteliğindedir.

3. 6. N. F. Katanov ve İ. P. Roganoviç Tarafından Kaydedilen Masalların Doğu-Türk ve Slav Masalları İle Benzerliğine Dair

• *К Вopросу О Сходстве Восточно-Тюркских Сказок со Славянскими, по Сказкам, Записанным Н. Ф. Катановым и И. П. Рогановичем, Казань, Типо-лит. Импер. Унив., 1897, 16 с.*

• *К Вopросу о Шодстве Восточно-Тюрских Сказок со Славянскими, по Сказкам, Записанным Н. Ф. Катановым и И. П. Рогановичем, Казан, Типо-лит. Импер. Унив., 1897, 16 с.*

Katanov’un *N. F. Katanov ve İ. P. Roganoviç Tarafından Kaydedilen Masalların Doğu-Türk ve Slav Masalları İle Benzerliğine Dair* adlı bu eseri, 1897 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti’nin emriyle kitap olarak basılmıştır. Ayrıca bu eser, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti’nin düzenli yayını olan *İzvestiya*’nın XIV. cildinde de ayrı basım olarak yayınlanmıştır. Eser matbu bir eser olup toplam 16 sayfadır. Eserde önsöz, içindekiler ve kaynakça gibi bölümler bulunmamaktadır. Eser, sadece iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, *Hayvanların Dilinden Anlayan Adam Hakkındaki Türk Masalları* (s. 3-10.); ikinci bölüm ise *Şeytan ve Kadın Hakkında Sagay ve Sırp Masalları* (s. 11-16.) başlıklarını taşımaktadır. Eserde, konu olarak “Hayvanların Dilinden Anlayan Adam” hakkındaki Türk masalının Çağatay, Turfan, Beltir ve Sagay versiyonları ile “Şeytan ve Kadın Hakkındaki Masallar” adlı Sagay ve Sırp versiyonları sunulmaktadır.

Katanov, eserin birinci bölümünde hayvanların dilinden anlayan adam konusunu ele alan Türk masallarının içerikleri hakkında bir takım bilgiler vermiştir. Eserden edinilen bilgilere göre; Katanov, Orta Asya’da gerçekleştirdiği gezi sırasında bu masalları derlemiştir. İlim adamı, *Hayvanların Dilinden Anlayan Adam Hakkındaki*

Türk Masalı'nın Turfan versiyonunu Tanrı Dağları eteğinde bölge sakinlerinin ağzından kelimesi kelimesine kayıt altına almış, Beltir ve Sagay versiyonlarını ise Kuzey Moğolistan sınırı yakınında derlemiştir. Masalın Turfan, Beltir ve Sagay versiyonlarını St. Petersburg İlimler Akademisi'nin Türkçe yayınlarda kabul ettiği transkripsiyonla yazmıştır. Katanov, adı geçen bu masalın Çağatayca versiyonunu XIV. yüzyılda Rabgûzî'nin kaleme aldığı ve doğudaki Sünni Müslümanlar arasında oldukça yaygın olan *Kıyasu'l Enbiyâ* adlı eserinden aldığını dile getirmiştir.⁷⁴⁴ Katanov'un derlediği Beltir, Turfan ve Sagay versiyonlarının Çağatay versiyonuyla benzer olduklarından ilim adamı Çağatay versiyonunu eserine eklediğini ve Ufa'daki Müslüman halkın Rabgûzî'nin bu eserini ellerinden düşürmediklerini de ayrıca belirtmiştir.⁷⁴⁵

İlim adamı eserin devam eden satırlarında ise *Hayvanların Dilinden Anlayan Adam Hakkındaki Türk Masalı*'nin Çağatay, Turfan, Beltir ve Sagay versiyonlarını konu olarak birbirleriyle karşılaştırmıştır. Katanov'un aktardığı üzere; masalın Çağatay versiyonunda; hayvanların dilini nasıl öğrendiğini anlamaya çalışan karısının üstesinden gelemeyen adamla horoz; Sagay versiyonunda ise aygır alay etmektedir. Çağatay ve Sagay versiyonlarında koca, meraklı karısını çubukla dövmektedir. Turfan ve Beltir versiyonlarında ise hayvanların dilinden anlayan adam, karısının tatlı sözlerine kanmakta ve her şeyi karısına anlatmaktadır. Bunun için de ölümle cezalandırılmıştır. Çağatay versiyonunda, adam hayvanların dilini, cinler, yırtıcı hayvanlar, kuşlar, sürüngenler ve böceklerin tabi olduğu Süleyman Peygamber'den öğrenmiştir. Masalın Turfan versiyonunda ise adamın hayvanların dilini nereden öğrendiği belirtilmemiştir. Buna karşılık, Beltir ve Sagay versiyonlarında adamın hayvanların dilini yılandan öğrendiği görülmektedir. Masalın Beltir versiyonu iki bölümden oluşmaktadır. Beltir versiyonunun ikinci kısmı Turfan ve Çağatay versiyonu ile benzerlik göstermektedir. Masalın ilk kısmı Rus ve Batı Avrupa masallarından *Hakem Tilki* ve eski *Ekmek Tuz* masallarını anımsatmaktadır. Sagay masalı bu masallardan konu olarak biraz daha farklıdır.⁷⁴⁶

⁷⁴⁴ N. F. Katanov, *K Voprosu o Shodstve Vostočno-Tyurskih Skazok so Slavyanskimi, po Skazkam, Zapisannim N. F. Katanovim i İ. P. Roganovičem*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1897, s. 3.

⁷⁴⁵ Katanov, *a.g.e.*, s. 9.

⁷⁴⁶ *A.g.e.*, s. 3-4.

Katanov, eserin birinci bölümünde ilk olarak *Hayvanların Dilinden Anlayan Adam Hakkındaki Türk Masalı*'nin Çağatay versiyonunu sunmuştur. İlim adamı bu masalı, Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ* adlı eserinin 1891 yılında Kazan'da basılan nüshasından aldığını belirtmiştir.⁷⁴⁷ Katanov'un aktarımıyla masalın Çağatay versiyonunun Rusçadan Türkçeye çevirisi şöyledir:

“Bir gün Süleyman Peygamber’e bir adam gelmiş. Adam, “Ey Tanrı’nın elçisi, bana hayvanların dilini öğret!” demiş. Süleyman Peygamber, adama “Öğrenme! Eğer öğrenirsen ve bunu birine söylersen, ölürsün!” demiş. Adam, “Bu sırrı hiç kimseye söylemeyeceğim!” diye söz vermiş. Süleyman Peygamber de ona hayvanların dilini öğretmiş. Adam akşam evine gelmiş ve hizmetkârına boğayı ve eşeği ahıra götürmesini emretmiş. Hizmetkâr da sahibinin dediğini yapmış. Eşek, boğaya “Dostum, bugün nasılsın?” diye sormuş. Boğa ise “Neden soruyorsun? Kötüyüm, çok yorgunum” diye cevap vermiş. Eşek “Sana bir kurnazlık öğreteceğim ve sen de yarınki işten kurtulacaksın!” demiş. Boğa, “Ne yapmalıyım?” diye sorunca eşek “Eğer bugün sana yem verirlerse yeme. Böylelikle senin hasta olduğunu düşünecekler ve seni çalıştırmayacaklar!” demiş. Hayvanların dilinden anlayan adam bu konuşmaları duyunca gülmüş ve karısının kendisini görüp görmediğini anlamak için etrafına bakınmış. Sonra adam ayağa kalkmış ve dışarıya çıkmış. O gece boğa yemini yememiş. Ertesi gün sahip, hizmetkârına “Bugün boğayı bırak ve işe eşeği koş!” diye emretmiş. Hizmetkâr da sahibinin söylediğini yapmış. Akşam olmuş. Hizmetkâr eşeği ve boğayı yeniden ahıra götürmüş. Akşam olunca boğa, eşeğe “Dostum, çok mu yoruldu?” diye sorunca, eşek “Dostum, o kadar çok iş vardı ki işi bitirmek için sahip beni bütün gün çalıştırdı!” diye cevap vermiş. Boğa, “Sahip, benim hakkımda bir şey söyledi mi?” diye sorunca, eşek “Söyledi.” diye cevap vermiş. Boğa “Ne dedi?” diye sorunca eşek “Sahibimiz, ertesi gün işe boğaya götürecektir. Eğer iyi çalışmazsan, akşam eve dönünce yemini yemezsen seni kesecek ve etini fakirlere dağıtacak.” demiş. Bunu duyan boğa korkmuş ve hemen yemini yemeye başlamış. Boğanın sahibi boğa ile eşeğin yine konuşmalarını duymuş ve gülmüş. Karısı “Sen dün gülüyordun, bugün de gülüyorsun! Yoksa sana haber getiren bir sevgilin mi var?” diye sormuş. Karısı adamla tartışmaya başlamış ve “Ya beni boşa ya da bana neden güldüğünü söyle!” demiş. Adam ayağa kalkmış. Karısının ısrarına dayanamayan adam karısına söylemesi için birine sırrını söylemiş. Adam dışarı çıkmış ve sokakta bir horoz ile bir köpeğin konuştuğunu görmüş. Horoz tavuğa saldırmış. Köpek, “Bugün senin sahibin ölecek. Neden seviniyorsun?” diye sormuş. Horoz, “Sahibim ölürse ölsün. Çünkü o cesur bir adam değildir. Benim yirmi karım var ve ben hepsiyle başa çıkıyorum. Onun ise bir karısı var. Fakat ona söz geçiremiyor!” diye cevap vermiş. Köpek, “Ey horoz, bu işin başka bir yolu yok mudur?” diye sorunca, horoz, “Sahibin bırak dışarıya çıksın. Oradan dut dallarını kessin ve getirsin. Sonra kapısına kilit vursun ve karısı pişman oluncaya ve karısı “Tanrı, beni affetsin!” deyince kadar karısını dövsün. Bir daha böyle sorular

⁷⁴⁷ A.g.e., s. 4.

sormayacaktır.” demiş. Adam eve geri dönmüş ve horozun söylediğini yapmış. Karısı da bir daha hiç soru sormamış.”⁷⁴⁸

Katanov, masalın Çağatay versiyonunun ardından Turfan versiyonunu sunmuştur. İlim adamı verdiği dipnotta bu versiyonu, 16 Nisan 1892 tarihinde Çin’in kuzeybatısında bulunan ve günümüzde Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin başkenti olan Urumçi’de Türkçeyi çok az konuşan, fakat Çinceyi çok iyi bilen, ayakkabıcılıkla uğraşan Zait isimli bir gencin kendisine anlattığını aktarmıştır.⁷⁴⁹ Katanov’un aktarımıyla masalın Turfan versiyonunun Rusçadan Türkçeye çevirisi şöyledir:

“Süleyman Peygamber devrinde hayvanların dilini bilen bir adam varmış. Bu adam kendi evine gelmiş. Onun sabana koştuğu bir öküzü ve eşiği varmış. Akşam olunca hayvanlar ahırlarına gelmişler. Eşek, öküze “Nasılsın?” diye sorunca öküz, “Beni sabana koştular, dövdüler ve çok çalıştırdılar!” diye cevap vermiş. Eşek, “Sen yemini yeme!” demiş. Öküz de yemini yememiş. O sırada adam, eşek ve öküzün yanında duruyormuş ve onların bütün konuşmalarını duymuş. Ertesi gün eşiği sabana koşmuşlar ve eşiği bütün gün çalıştırmışlar. Akşam olunca ahırlarına dönmüşler. Eşek öküze, “Beni dövdüler ve çalışmaya zorladılar. Ama beni öldürmeyecekler. Sen ne yapacaksın? Sahip, bugün sen hastalandığın için seni satacağımı söyledi.” demiş. Bunu duyan öküz eşiğe “Şimdi ne yapmalıyım?” diye sormuş. Eşek ona, “yemini yemesini ve yüksek sesle böğürmesini” söylemiş. Öküz de öyle yapmış ve iyileşmiş. O sırada adam eşek ile öküzün bütün konuşmalarını duymuş ve gülmüş. Karısı adama “Neden gülüyorsun?” diye sormuş. Adam sırrını açık ederse öleceğini bildiği için karısına bir şey söylemek istememiş. Fakat karısı ısrar etmiş. Adamın çok sayıda tavuğu ve bir de horozu varmış. Horoz, “Bakın, ben bir horozum ve horoz olarak bu kadar tavuğu güdüyorum. Sahibimizin ise tek karısı var ve ondan korkuyor!” demiş. Sonra horoz “Karısını döverse iyi olur!” demiş. Bu adamın ayrıca bir köpeği ve bir kedisi de varmış. Adam karısını dövdüğü zaman köpek kediye “Sahibimiz birkaç gün sonra ölecek. O öldükten sonra, çok yemek olacak!” demiş. Kedi, “Eğer sahibimiz ölürse, ne yapacaksın?” diye sormuş. Köpek de “Bana kim kemik verirse, ona gideceğim.” diye cevap vermiş. Bir gün karısının tatlı sözlerine kanan adam karısına her şeyi anlatmış ve ölmüş.”⁷⁵⁰

İlim adamı eserine bu kez aynı masalın Beltir versiyonunu sunarak devam etmiştir. Katanov yine verdiği bir dipnotta masalın bu versiyonunu kendisine 14 Aralık 1889 tarihinde Yenisey vilâyeti Minusinsk kazasına bağlı Abakan Nehri’nin sol kıyısında, Abakan köyünden 12 verst uzaklıkta bulunan Askıs köyünde Rusçayı çok

⁷⁴⁸ A.g.e., s. 4-5.

⁷⁴⁹ A.g.e., s. 5.

⁷⁵⁰ A.g.e., s. 5-6.

kötü konuşan Appak Asoçakov'dan derlediğini dile getirmiştir.⁷⁵¹ Katanov'un aktarımıyla masalın Beltir versiyonunun Rusçadan Türkçeye çevirisi şöyledir:

“Bir adam bir gün avlanmaya karar vermiş. Eline tüfeğini ve sopasını alıp avlanmaya gitmiş. Yukarı doğru çıkarken bir yangın olduğunu ve yangının için bir yılanın süründüğünü görmüş. Yılan, “Beni bu yangından kurtarırsan, sana üç iyilik gösteririm. Sana üç dil öğretirim.” demiş. Adam ateşin içinden geçene dek yılanı koynuna saklamış. Yılanı yere bırakmak istediğinde ise yılan onun boynuna sarılmış. Adam yılanı “Neden boynuma sarıldın?” diye sorunca yılan “iyilik iyilikle ödenmez. Alnını bana yaklaştı. Seni sokayım!” demiş. Adam ise “Önce üç hakeme danışalım. Eğer ben haksız ise o zaman sokarsın!” diye cevap vermiş. Sonra yola koyulmuşlar. Yolda karşılarında bir köy çıkmış. Orada yaşlı bir at dolaşüyor ve ot topluyormuş. Adam ata, “Ey, at! Dur ve bize yol göster!” diye bağırmış. At, “Size ne oldu?” diye sorunca adam her şeyi tek tek anlatmış. At yılanı, “Evet, evet! Haklısın. İyilik iyilikle ödenmez. Onu alnından sok! Ben zengin insanların toprağını sürdürdüm, onları besledim. Yaşlandığımda ise sahibim beni kovdu.” demiş. Bunun üzerine adam köpeğe “Ey köpek, bize hakemlik yap!” demiş. Köpek, “Size ne oldu?” diye sorunca köpek, “İyilik iyilik ile ödenmez. Ben samurların ve kuşların ardı sıra çok gittim. Onları yakalayarak sahibime götürdüm. Yaşlandığımda ise sahibim beni kovdu. Bunun için onu alnından sok!” demiş. Sonra adam yılanı başka bir hakeme başvurmayı önermiş. Geniş bir yolda yürüyorlarmış. Bu yol bozkırdan geçiyormuş. Yoldan geçerken bir tilki görmüşler. Adam tilkiye seslenmiş ve ona her şeyi tek tek anlatmış. Tilki yılanı, “Şimdi aşağı in ve bu adam gibi dik dur.” demiş. Yılan aşağı inmiş ve dimdik durmuş. Tilki adama, “Neden evden çıkarken tüfek ve sopa aldın?” diye sormuş. O an adam yılanı sopayla öldürmesi gerektiğini anlamış ve bir vuruşla hemen yılanı öldürmüş. O sırada tilki oraya buraya koşuşmaya başlamış. Adam omuzundan tüfeğini almış ve hemen tilkiyi vurmuş. Böylelikle iyiliğin iyilikle ödenmeyeceğini kanıtlamış. Artık adam tüm dilleri bilerek evine dönmüş. Evine geldiğinde, kuşlar, inekler ve atlar karısının kendilerine yemek vermediği söyleyerek şikâyet etmişler. Bunun üzerine adam karısına kızmış. Ama bu sırrını birine söylerse öleceğini bildiği için hayvanların dilini bildiğini ona söylememiş. Karısı ona her gün neden hayvanların yanına gittiğini sormuş, ama adam bir cevap vermemiş. Bir gün kümeden tavuklar çıkmış ve şöyle “Ben kırk tavuğa söz geçiriyorum, sen ise bir kadınla baş edemiyorsun!” demiş. Sonra kanatlarını açarak tüm tavukları küme sokmuş. Karısı sürekli adama hayvanların dilini nereden öğrendiğini soruyormuş. Adam artık karısının ısrarına dayanamayıp her şeyi karısına anlatmış ve sabaha karşı ölmüş.”⁷⁵²

Katanov, eserine masalın Sagay varyantını da aktararak devam etmiştir. Ayrıca hayvanların dilini anlayan adam masallarını 1897 yılında Ufa vilâyetine bağlı Belebey kazasında Müslüman Tepterlerden ve Kreşin Tatarlarından da dinlediğini, ama bu masalların Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ* adlı eserinde geçen Çağatayca varyantı ile

⁷⁵¹ A.g.e., s. 7.

⁷⁵² A.g.e., s. 7-8.

aynı olduğu için bu eserinde yer vermediğini de dile getirmiştir.⁷⁵³ İlim adamı adı geçen masalın Sagay varyantını, 7 Ocak 1890 tarihinde Yenisey vilâyeti Minusinsk kazasına bağlı Askıs köyünden 10 verst uzaklıkta bulunan Baza Nehri'nin sol yakasındaki Baza köyünde yaşayan, Tomnarlara mensup okuma yazma bilmeyen Aptışka oğlu 33 yaşındaki Kebey Moynagaşev'den derlediğini de belirtmiştir.⁷⁵⁴ Katanov'un aktarımıyla masalın Sagay varyantının Rusçadan Türkçeye çevirisi şöyledir:

“Fakir bir adam sahibinin hayvanlarının ardından gidiyormuş. Giderken bir yılanın taşın altından sürünerek çıkamadığını görmüş. Yılan, adama “Beni buradan kurtar!” demiş ve adam da onun taşın altından çıkmasına yardım etmiş. Yılan, “İyiliğin karşılığını işte böyle öderler!” demiş ve adamı başından sokmuş. Bunun ardından adam bütün hayvanların ve kuşların dilini anlamaya başlamış. Adam, binlerce koyun otlatıyormuş. Hayvanları otlatırken bir gün bir kuzu arkada kalmış. Kuzunun annesi bağırarak: “Yavrum, neden geride kaldın? Çabuk buraya gel!” demiş. Kuzu, “Gelemem, çünkü bütün koyunların mutluluğu bana bağlı!” demiş. Görevi bittiği zaman, çoban sahibinden parasını ve o kuzuyu almış. Sonra kuzuyla beraber bir fakirin evine gitmiş. Orada otururken birden iki kez ısıklık sesi duymuş ve fakir adam ateşe yemek atmış⁷⁵⁵. O sırada eski çoban zengin adamla fakir adamın evlerindeki ateş iyelerinin konuştuğunu anlamış. Zengin adamın ateş iyesi, “Senin sahibin fakir olmasına rağmen, seni iyi besliyor. Ama benim sahibim zengin olmasına rağmen beni beslemiyor.” demiş. Ateş iyesi zengin adamı terk etmiş ve fakir adamın evinde yaşamaya başlamış. Bundan sonra zengin adam fakirleşmiş, fakir adam ise zenginleşmiş. Çoban kuzusuyla birlikte evine geri dönmüş. Bir keresinde çoban karısıyla göçmeye hazırlanırken, iki serçenin tartıştığını fark etmiş. Serçelerden biri sonradan yemek için sakladığı peyniri yayıyor, diğer serçe ise ona engel oluyormuş. Çoban, serçenin ne yaptığını anlayınca gülmüş. Karısı da niçin güldüğünü sormuş. Ama çoban ölmekten korktuğu için karısına bir şey anlatmamış. Çobanın 40 kısırağa sahip bir tayı varmış. En iyi kısırağının semiz bir tayı varmış. Sahibi onu kesip yemek istemiş. Tay da annesine yapışmış ve onu emmeye başlamış. Annesi bunu soran taya bunun sebebinin “Sahibimiz beni kesip yemek istiyor. Çünkü karısının merakını tatmin etmek ve sakince ölmek istiyor.” diyerek açıklamış. Bunu duyan tay yüksek sele “Ben kırk kısırağa hükmediyorum, o ise bir karısıyla baş edemiyor!” demiş. Bunları duyan çoban evine geri dönmüş ve acımasızca karısını dövmüş. Sonra karısı düzelmiş ve karı koca zengin olmaya başlamışlar.”⁷⁵⁶

⁷⁵³ A.g.e., s. 9.

⁷⁵⁴ A.y.

⁷⁵⁵ Minusinsk Tatarları yemek yemeden ve içki içmeden önce evin koruyucusu olan ev ruhu için yedikleri yemekten bir parça ateşe atarlar ve içtikleri içkiden ateş üzerine dökerler. A.g.e., s. 9.

⁷⁵⁶ A.g.e., s. 9-10.

Katanov, eserinin ikinci bölümünde ise bu kez şeytan ve kadın hakkındaki Sagay ve Sırp masallarına yer vermiştir. İlim adamı, ikinci bölümün giriş kısmında; önceden şamanlığı, sonradan ise Hristiyanlığı ve Lamaizmi benimsemiş birçok Türk kabilesinde bir adamın, özellikle de bir kadının şeytanı aldatması, hatta bazen de öldürmesi ile ilgili masallar ve hikâyeler olduğunu belirtmiş ve şeytanı aldatan adam hakkındaki masalları da akraba olan Karagaslar ve Kuzey Moğolistan'daki Uryanhaylar arasında derlediğini dile getirmiştir. İlim adamının derlediği masalın Karagas versiyonu Rusça çevirisiyle İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin düzenli yayını olan *Zapiski Vostochnogo Otdela*'nın XVII. cildinin II. sayısının 162. sayısında yer almıştır. Katanov'un belirttiği üzere, masalın Uryanhay versiyonu ise bu eserin basıldığı dönemde henüz yayınlanmamıştır. Katanov'un kaydettiği masala benzer bir başka Karagas masalını Macaristan'daki Klausenburg Üniversitesi Profesörü Gábor Bálint de Szentkatolna (1844-1913) Kazan Tatarları arasında kayıt altına almış ve bu masal, ilim adamının *Kazáni-tatár szövegek és fordítás* (Budapeşte, 1875) adlı kitabının 50 ve 51. sayfalarında yayınlanmıştır.⁷⁵⁷

Katanov, *Şeytan ve Kadın Hakkında Sagay Masalı*'nı eserinde verdiği bir dipnotta 31 Kasım 1889 tarihinde Abakan Nehri'nin sol kıyısında bulunan Askıs köyünde yaşayan Sarıglar'a mensup okuma yazması olmayan 38 yaşındaki Kiçemey Sarajakov'un oğlu Tarhov'dan dinlediğini dile getirmiştir.⁷⁵⁸ Katanov'un aktarımıyla şeytan ve kadın hakkındaki masalın Sagay versiyonunun Rusçadan Türkçeye çevirisi şöyledir:

“Bir kadın ve kocası varmış. Bu çiftin beş çocuğu varmış. Çok zenginlermiş. Karısı yemek yapmasını, kıyafet ve ayakkabı dikmesini bilmiyormuş. Çocukları çıplak dolaşıyorlarmış. Kocasını bir gün eline silah almış ve avlanmaya gitmiş. Avlanmaya gittiği yerde yeraltı dünyasına açılan bir delik varmış. Deliğin çevresi kırmızı ve siyah frenküzümleriyle çevriliymiş. Adam deliğin olduğu yere gelmiş ve ağaç dallarını kırmış. Bu ağaç dallarıyla deliğin üzerine örtmüş. Ayrıca deliğin üzerini otlarla ve frenküzümüyle kaplamış. Adam işi bittiğinde evine geri dönmüş ve karısına “Kırmızı ve siyah frenküzümünün çok olduğu bir yer gördüm! Yarın at arabasıyla frenküzümü toplamaya gidelim.” demiş. Ertesi gün karı koca birlikte iki kova alıp frenküzümü toplamaya gitmişler. Karısı yemişleri toplarken delikten yeraltı dünyasına düşmüş. Adam eve dönmüş ve komşularına “Karım kayboldu. Ben onu bulamıyorum!” demiş. Sonra adam başka bir

⁷⁵⁷ A.g.e., s. 11.

⁷⁵⁸ A.g.e., s. 12.

kadınla yeniden evlenmiş ve yeni karısıyla üç yıl yaşamış. Yeni karısı çocuklara kıyafetler ve ayakkabılar diyor ve onların karınlarını doyuruyormuş. Ancak çocuklar yine de annelerini çok özliyormuş. Çocukların babaları o zaman tekrar deliğe gelmiş. Eski karısını düşünmüş ve çok üzölmüş. Ama karısı ortada yokmuş. Başka bir gün tüfeğini omzuna alıp avlanmaya gideceğini söyleyerek evden çıkmış ve deliğin olduğı yere gelmiş. Orada, simsiyah, kuyruklu, boynuzları olan dört ayaklı bir canavar görmüş. Adam canavara, “Sen kimsin? İn misin, cın misin?” diye sormuş. Canavar, adama “Güneşle aydınlanan dünyadaki insanın elinde iki kovası olmaz mı?” diye sormuş. Adam, “Evet!” diye cevap vermiş. Sonra canavar, “Ben, kuyruklu, boynuzlu ve kötü bir şeytanım. Bizim dünyamıza iki kovalı bir kadın geldi. O, bizim şeytanlarımıza kötölük yapıyor!” demiş. Adam, “Onu yeryüzüne getirebilir misin?” diye sorunca canavar, “Evet, onu getirmeye çalışacağım! Onun geldiğı yolu öğrenmek için deliğin olduğı yere geldim!” diye cevap vermiş. Adam bir kez daha “O kadın, sizin dünyanızdaki bütün kötü varlıkları öldürmek için geldi. Onu kovunuz. Eğer o kadın sizinle birlikte kalırsa hiç şeytan kalmayacak. O herkesi öldürecek!” demiş. Şeytan, “Yarın onu buraya getireceğim! Onun elinden tutacak mısın?” diye sormuş. Adam, “Evet, tutacağım!” demiş. Şeytan, “Eğer onun elinden tutarsan, yarın onu buraya getireceğim! Burada bekle!” demiş. Adam, “Tamam, yarın burada bekleyeceğim!” diye cevap vermiş ve evine geri dönmüş. Bunun üzerine adam ikinci karısını babasının evine göndermiş. Ertesi gün atına binip deliğin olduğı yere gelmiş ve beklemeye başlamış. Bir süre bekledikten sonra şeytan kadını iki kovasıyla birlikte yeryüzüne çıkarmış ve “Bu kadını al ve bir daha bize gönderme!” demiş. Adam, “Bir daha göndermeyeceğim, korkma, sana söz veriyorum!” diye cevap vermiş. Adam karısını eve getirince ona yeraltı dünyasında neler yaptığını sormuş. Karısı, “Yeraltı dünyasında inekleri otlatan bir çoban gördüm. İnekler beni görünce kortular ve kaçtılar. Çobana yaklaştım ve ona selam verdim. Çoban bana bakmadı ve beni duymadı. Çobanın atı da benden korktu. Sonra yola devam ettim. Koyunları güden başka bir çoban gördüm. Ona yaklaştım. Onunla da selamlaştım. O da bana bakmadı ve beni duymadı. Yine yoluma devam ettim. İleride bir köy gördüm. Köyde bir çadıra girdim ve oradaki insanlarla selamlaştım. Onlar da beni görmediler ve duymadılar. Çadırdan çıktığımda güreşen iki çocuk gördüm. Çocuklardan biri çukura düştü. Ona ayağı kalkması için yardım ettim. Çocuk, “Ah, felaket” diye bağırdı ve ağlamaya başladı. Benim çıktığım çadırdan iki kişi çocuğun yanına geldiler ve “Ne oldu?” diye sordular. Çocuk, “Hasta oldum.” diye cevap verdi. Sonra çocuğı çadıra götürdüler. Çok geçmeden çocuk öldü. Herkes oraya geldi. Ben kime dokunsam hemen ölüyordu. Onlar da hemen bir şaman getirdiler. Bu kuyukları ve boynuzları olan bir şeytandı. Şaman, “Güneşin aydınlattığı dünyadan buraya elinde iki kovası olan kadın görünüşlü kötü bir varlık gelmiş. Onu yeryüzüne göndermek gerekiyor. Onun buraya nasıl geldiğine bakmaya gideceğim ve sonra onu göndereceğim!” demiş. Sonra şeytan benim geldiğim yolu buldu ve beni buraya attı. Kovaları da yanımda getirdim.” demiş. Bundan sonra bu karı koca yeniden birlikte yaşamaya başlamışlar.”⁷⁵⁹

⁷⁵⁹ A.g.e., s. 12-14.

Eserine *Şeytan ve Kadın Hakkında Sagay Masalı*'nın Sırp versiyonunu aktararak devam eden Katanov, yine verdiği dipnotta bu masalı Karadağlı İovan Petroviç Roganoviç'in öğrencilik yıllarında Progonoviça köyünde yaşayan 80 yaşındaki dedesi Jivka Roganoviç'den dinlediğini dile getirmiş ve İ. P. Roganoviç hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Roganoviç, 9 Mayıs 1871 tarihinde Çetine şehrine 3 saat uzaklıkta bulunan Progonoviça köyünde dünyaya gelmiştir. 1887-1892 yılları arasında Belgrad'da bir gimnazyumda eğitim almıştır. Daha sonra 1892-1895 yılları arasında Prag Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde, 1895 yılından itibaren ise Kazan İlahiyat Akademisi'nde öğrenim görmüştür.”⁷⁶⁰

Katanov'un aktarımıyla şeytan ve kadın hakkındaki masalın Sırp versiyonunun Rusçadan Türkçeye çevirisi şöyledir:

“Bir adam varmış. Bu adamın bir de karısı varmış. Kadının her tavrı kocasının istek ve emirlerine tersmiş. Adam, süt beyaz derse, karısı siyah dermiş. Adam, güneş yakıyor derse, karısı üşütüyor dermiş. Adam yemek istediğinde karısı evden kaçarmış. Kocasını onu işe çağırınca, yatar uyurmuş. Adam, karısına “sevgili karım” dese, karısı ona “şeytan” dermiş. Adam ne kadar nazik olsa da karısı bir o kadar kaba imiş. Adam o kadar bıkmış ki, onu dövmek istemiş. Fakat kadın onu dövmüş. Zavallı adam karısına uzun süre sabretmiş. En sonunda ondan kurtulmaya karar vermiş. Fakat karısı kocasının niyetini anlamış ve onu daha çok üzmeye başlamış. Gündüzleri kocasını hiçbir yere salmıyor, geceleri de kocasını zincirle yatağa bağlıyormuş. Adam hastalanmış ve zayıflamış. Kadın bu duruma çok sevinmiş. Bir gün çayırılığa ot kesmeye gitmişler. Çayırılıkta bir delik varmış. Bu delik sayesinde şeytan yeraltından dünyaya çıkıyormuş. Adam birden bu delikten karısını yeraltına atmak istemiş. Bunu aklına koymuş. Deliğin etrafını otlarla kapatmış, üzerine ise halı sermiş. Sonra adam karısına, “Sevgili karım, halının üzerinde gezinme!” demiş. Karısı da “Ah, şeytan! Seni mi dinleyeceğim!” diye cevap vermiş. Kadın halının üzerine basınca uçuruma yuvarlanmış ve şeytan yavrularının birinin üzerine düşmüş. Şeytan yavrusu o kadar korkmuş ki kar gibi bembeyaz olmuş. Şeytanların başı uzun süre çile çeken bu zavallı şeytan yavrusunu bu kadından güç bela kurtarmış ve onu yeryüzüne fırlatmış. Kadını ise yeraltında bırakmış. Yeryüzünde ona rastlayan eski dostları ve arkadaşları neden renginin uçup gittiğini, neden şeytan suretini kaybettiği sormuşlar. O da ağlayarak, korkunç bir yaratığın uçurumdan düştüğünü, bu yaratığın tüm şeytanları nasıl dehşete düşürdüğünü ve şeytanların başının kendisini kadından kurtararak için yeryüzüne fırlattığını anlatmış. Bu, daha önce hiç kadın görmemiş olan şeytan yavrusunun dünyaya ilk çıkışıymış. Dostları ve arkadaşları ona, “Ey, sevgili kardeşim, bu kadından kurtulduğunu düşünüyorsan çok yanılıyorsun.

⁷⁶⁰ A.g.e., s. 14.

Sen yeraltında onlardan sadece biri ile karşılaşmışsın. Yeryüzünde kadınlardan yüzlerce, binlerce ve milyonlarca var.” demişler. Bunun duyan şeytan yavrusu bayılmış. Ancak üç yıl sonra arkadaşları onu kendine getirebilmiş. Şeytan yavrusu korkudan bembeyaz olmuş. Sonra ne yeraltındaki ne de yeryüzündeki kadınlarla karşılaşmamak için şeytan yavrusu çelik bir zincirle kendisini uçurumun kıyısındaki bir kayaya asmış. O günden bu yana kadınlardan korkan şeytan yavrusu orada asılı duruyormuş.”⁷⁶¹

Görüleceği üzere, her iki masal da genel özellikleri itibari ile birbirine benzemektedir. Sagay masalında bir kadının, kocasının daha önce otlarla ve dallarla gizlediği bir delikten; Sırp masalında ise yine kocası tarafından halıyla gizlenen bir delikten yeraltı dünyasına düştüğü anlatılmaktadır. Her iki masalda da koca, karısını evi nasıl idare edeceğini bilmediği ve eşinin isteklerine karşı geldiği için karısından kurtulmak istediği görülmektedir. Sagay masalı, yeraltı dünyasında dayanılmaz bir kadının tuhaflıklarını ayrıntılı olarak anlatması bakımından Sırp masalından farklıdır. Sagay masalında şeytan, kuyruklu, boynuzlu ve 4 ayaklı siyah bir canavar şeklinde sunulmuştur. Sırp masalında ise sadece şeytanın siyah, korkudan renginin beyaza dönüştüğü söylenmiş, dış görünüşü hakkında detaylı bir tasvir yapılmamıştır.

3. 7. İmparatorluk Kazan Üniversitesi Onur Üyesi, Profesörü ve Kütüphanecisi İosif Feodoroviç Gotvald

• *Императорского Казанского Университета Почетный Член, Профессор и Библиотекарь Иосиф Феодорович Готвальд*, Казань, Типо-лит. Импер. Унив., 1900, 240 с.

• *Imperatorskogo Kazanskogo Universiteta Početnyy Çlen, Professor i Bibliotekar İosif Feodoroviç Gotvald*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900, 240 s.

Katanov'un, *İmparatorluk Kazan Üniversitesi Onur Üyesi, Profesörü ve Kütüphanecisi İosif Feodoroviç Gotvald* adlı bu eseri, 1900 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi Komisyonu kararıyla Kazan Üniversitesi basımevinde basılmıştır.

⁷⁶¹ A.g.e., s. 14-16.

Eser matbu bir eser olup, toplam 240 sayfadır. Eser, Katanov Kütüphanesi'nde **K 1965** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Katanov'un bu eseri, iki bölümden meydana gelmiştir. Eserin birinci bölümünde (s. I-XI.) İmparatorluk Kazan Üniversitesi onur üyesi ve kütüphanecisi Profesör İosif Feodoroviç Gotvald'ın hayatı ve ilmî çalışmaları detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu bölüm ayrıca 1897 ve 1898 yıllarında St. Petersburg'da İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin yayını olan *İzvestiya*'nın VII. ve VIII. ciltlerinde de yayınlanmıştır. İkinci bölüm ise beş alt başlıktan (s. 1-240.) oluşmuştur. Bu bölümde ise İ. F. Gotvald'ın vefatının ardından İmparatorluk Kazan Üniversitesi kütüphanesine ilim adamının vasiyeti üzerine 1895-1897 yılları arasında bağışlanan kitaplarının ve el yazma eserlerinin bir kataloğu yer almıştır.

Eserin ön sayfasına Gotvald'ın ileriki yaşlarda çekilmiş bir fotoğrafı yerleştirilmiştir. Katanov, eserin ilk sayfasında verdiği dipnotta, bu fotoğrafın Moskova'da A. T. Pomazan tarafından çekildiğini ve Gotvald'ın kızı İ. İ. Krellenberg'e teslim edildiğini dile getirmiştir. Fotoğraf, 14 Şubat 1900 tarihli Üniversite Komisyonu kararı gereğince esere eklenmiştir. Daha sonra ise Gotvald'ın bu fotoğrafından hazırlanan büyük bir portresi Milli Eğitim Bakanlığı'nın 11 Aralık 1897 tarihli 32275 numaralı kararı ile Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'ne asılmıştır.⁷⁶²

Katanov'un eserin birinci bölümünde Gotvald'ın hayatı ve ilmî çalışmaları hakkında aktardığı bilgiler özetle şöyledir: Gotvald, 13 Ekim 1813 tarihinde Silezya'nın Ratibor şehrinde dünyaya gelmiştir. Katolik inancını benimsemiş Prusyalı bir memurun oğludur. İlk eğitimini Rotibor şehrinde bir gimnazyumda tamamlayan Gotvald, 1832 yılında Wroclow Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ne girmiş, o dönemde Wroclow Üniversitesi'ndeki seçkin eğitim dallarından biri olan Doğu dilleri ve edebiyatı bölümüne kaydolmuştur. Gotvald, burada Doğu bilimciler M. Habicht ve M. Bernstein'den Sami dilleri üzerine özel dersler almıştır.⁷⁶³

⁷⁶² N. F. Katanov, *İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta Početny Çlen, Professor i Bibliotekar İosif Feodoroviç Gotvald*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900, s. I.

⁷⁶³ Katanov, *a.g.e.*, s. I.

Wroclaw Üniversitesi'ni 1836 yılında bitiren ve felsefe alanında doktor unvanını alan Gotvald aynı yıl, X. yüzyılın ikinci yarısında ölen Hamza bin Hasan el-İsfahânî'nin *Kitâbü Tarihu Sini Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiya* adlı el yazması eseri üzerinde çalışmaya başlamıştır. Hamza bin Hasan el-İsfahânî, bu eserinde kralların ve peygamberlerin kronolojisini yazmıştır. İran, Makedonya, Roma, Yunanistan, Arabistan ve Mısır (M.S. 961 yılına kadar) tarihindeki olayları kapsayan bu muhteşem el yazması eserin iki nüshası Leiden ve Wroclaw Üniversiteleri kütüphanelerinde muhafaza edilmiştir. Gotvald, bu el yazması eser üzerindeki çalışmasını bitirdikten sonra çalışmasının sonuçlarını yayınlamak için hazırlamış ve 1844-1848 yılları arasında *Hamzae Ispahanensis Annalium Libri* başlığı altında iki cilt olarak Leipzig'de yayınlamıştır. Eserin birinci cildinde Arapça metin, ikinci cildinde ise Latince çevirisi yer almıştır.⁷⁶⁴

Gotvald, daha sonra Bodleian Kütüphanesi'nde muhafaza edilen eski Suriye el yazmaları üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmaların sonucunda, Doğu bilimi alanındaki bazı dergilerde eski el yazılarıyla ilgili birkaç makale yayınlamıştır. 1838 yılında Almanya'dan Rusya'ya gelmiştir.⁷⁶⁵

St. Petersburg'a geldikten sonra, Gotvald'ın çalışmaları, 1851 yılında vefat eden Kazan Üniversitesi Profesörü Doğu bilimci H. M. Fren'in dikkatini çekmiştir. Akademisyen Fren, Gotvald'ı İmparatorluk Halk Kütüphanesi müdürü A. N. Olenin'e (1763-1843) engin bilgisiyle kütüphanenin Doğu şubesinde görev almaya layık bir ilim adamı olarak tavsiye etmiştir. Bu tavsiye sayesinde Gotvald, 30 Aralık 1841 tarihinde İmparatorluk Halk Kütüphanesi'ne yardımcı kütüphaneci olarak atanmıştır. 16 Haziran 1844 tarihinde ise kadrosu onaylanmıştır. İmparatorluk Halk Kütüphanesi'nde bulunduğu süre içerisinde Gotvald kütüphanede muhafaza edilen Arapça, İbranice, Farsça ve Türkçe el yazması eserler üzerinde yoğun bir şekilde çalışmıştır. Bu çalışmalarının sonuçlarını ise Doğu bilimi alanındaki özel dergilerde yayınlamıştır. Gotvald, Doğu dilleri konusunda derin bilgi sahibi bir uzman olarak tüm ilim dünyasının hemen dikkatini çekmiştir. Gotvald, Halk Kütüphanesi'nde eski ve nadir eserlerin tasnif edilmesi ve kopyalanması işleriyle de ilgilenmiştir. İlk olarak,

⁷⁶⁴ A.g.e., s. I-II.

⁷⁶⁵ A.g.e., s. 2.

Ortaçağ Papalık kararnamelerini Latinceye çevirmiş ve daha sonra ise bunları farklı ilmî dergilerde yayınlamıştır. İkinci olarak, XII. ve XIII. yüzyılda Livonca yazılan vesikaları Latinceye çevirmiş, daha sonra N. V. Busse bu vesikaları *Livonya ve Estonya Kanunları Koleksiyonu* (Sobranii livonskih i estlyandskih aktov)'nda yayınlamıştır. Üçüncü olarak ise XVIII. yüzyıl öncesi parşömen üzerine yazılmış Fransız kanunları üzerine çalışmıştır. Gotvald, kütüphanedeki bütün el yazması koleksiyonlar üzerinde çalışan ilk kişi olmuş, bu titiz çalışmalarından ötürü de 30 Nisan 1846 tarihinde Çar'ın lütfuna mazhar olmuştur. Estonya yasalarının tasnifi ve kopyalanması üzerine çalışmaları sebebiyle *Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands* adlı Riga İlim Cemiyeti 16 Ekim 1844 tarihinde Gotvald'ı muhabir üye; *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* adlı Leipzig Oryantalistler Cemiyeti ise Doğu üzerine yaptığı çalışmalarından ötürü 1 Mayıs 1846 tarihinde üye olarak seçmişlerdir.⁷⁶⁶

İslam hukuku alanında uzman bir isim olan Gotvald, 1846 yılında İslam kanunları külliyyatının tamamlanması için İmparatorluk bünyesinde oluşturulan komitenin çalışmalarına davet edilmiş, bu komitede 1846-1849 yılları arasında üç yıl görev almıştır. Gotvald, komitedeki çalışmalarının yanı sıra Doğu tarihi çalışmalarına da devam etmiştir. 1847 yılında *Notice d'un manuscrit arabe renfermant une continuation de l'Histoire universelle d'Aboulféda* başlıklı çalışması yayınlanmıştır. Gotvald'ın bu eseri, 1846 yılında Paris'te *Journal Asiatique*'te de basılmıştır. Eser, M.S. 1331 yılında ölen Hama sultanı coğrafyacı İmamü'd-din İsmail Ebu'l-Fida tarafından yazılan genel tarihin bir devamı niteliğindedir.⁷⁶⁷

Gotvald, 12 Eylül 1849 tarihinde bir yıl önce St. Petersburg'a giden Kazan Üniversitesi profesörlerinden A. K. Kazam-Bek'in yerine Kazan Üniversitesi'ne Arapça ve Farsça dilleri profesörü olarak atanmış ve Kazan Üniversitesi'nde Doğu dilleri bölümü kapanana dek (1 Temmuz 1855) bu görevde kalmıştır. Gotvald, Kazan Üniversitesi profesörü iken 1851 yılında Ali bin Mahmud bin Muhammed Er-Raid Badahşan'a ait *Kitâbü Hülâsatül-hâlise* adlı Arapça metni yayınlamıştır.⁷⁶⁸

⁷⁶⁶ A.g.e., s. 3.

⁷⁶⁷ A.g.e., s. 3-4.

⁷⁶⁸ A.g.e., s. 4.

Kazan Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Bölümü'nün kaldırılmasından sonra Gotvald, St. Petersburg'a gitmek istememiş ve Kazan'da kalmıştır. 24 Ocak 1850 tarihinde ise Kazan Üniversitesi'ne kütüphaneci olarak atanmış ve bu görevi 10 Mayıs 1897 yılına dek sürdürmüştür.⁷⁶⁹

St. Petersburg'da Doğu Dilleri Fakültesi kurulmadan önce, Doğu dilleri henüz Kazan'da öğretilirken, Gotvald, Kazan Üniversitesi'ne ait Arapça el yazmalarını istinsah etmeye başlamış ve bu işi başarıyla tamamlamıştır. Gotvald'ın bu çalışması Kazan Üniversitesi'nin yayın organı olan *Uçenie Zapiski*'de 1854-1855 yıllarında yayınlanmıştır.⁷⁷⁰

Kütüphanecilik görevi Gotvald'ın diğer görevlerini yerine getirmesine engel olmamıştır. Doğu dilleri alanındaki derin bilgisi sebebiyle 25 Temmuz 1855 tarihinde sansür memuru olarak atanmıştır. 26 Ocak 1857-6 Mayıs 1884 tarihleri arasında ise Kazan Üniversitesi Basımevi'nin müdürlüğünü yapmıştır. 11 Kasım 1859-7 Ocak 1862 tarihleri arasında ise Kazan Üniversitesi'nde İngiliz dili ve edebiyatı derslerini vermiştir. Gotvald, sansür memuru olarak görev yaptığı ve üniversite basımevinin başında bulunduğu sırada, yazarların ve yayıncıların isteği üzerine tek bir Arapça ya da Farsça kitap, imlâ ve tarihî düzeltme olmadan basılmamıştır. Gotvald'ın yaptığı düzeltmeler ve eklemeleri içeren pek çok el yazması hala üniversite arşivlerinde ve kütüphanesinde bulunmaktadır. Eski ve yeni Doğu ile ilgili el yazmalarını istinsah etme ve okuma deneyimine sahip olan ve aynı zamanda sansür memuru olarak çalışan ve basımevinin müdürlüğünü yapan Gotvald, Doğu bilimi alanındaki tüm haberleri yorulmadan takip etmiş ve bunlarla ilgili özel dergilerde yazılar yazmıştır. Hiçbir yerde yayınlanmamış çeşitli el yazması metinler üzerinde çalışmış, en uzaklardaki el yazması eserleri satın almış ve bu eserlerden büyük ve değerli bir koleksiyon oluşturarak 1895 yılında Kazan Üniversitesi'ne bağışlamıştır. Daha sonra özellikle bilimsel olarak hiçbir yerde yayınlanmamış çeşitli el yazması metinleri en ilginç el yazmalarını kopya etmiş ve satın almıştır. 1895 yılında bunlardan geniş ve değerli bir koleksiyon oluşturarak Kazan Üniversitesi'ne bağışlamıştır.⁷⁷¹

⁷⁶⁹ A.y.

⁷⁷⁰ A.g.e., s. 5.

⁷⁷¹ A.g.e., s. 5-6.

Tarihî, filolojik ve arkeolojik çalışmalarından ötürü Gotvald, 12 Mayıs 1862 tarihinde Philadelphia'daki *Pensilvanya Tarih Cemiyeti*'ne üye; 1870 yılında St. Petersburg'daki *İmparatorluk Bilimler Akademisi*'ne muhabir üye ve 24 Şubat 1887'de ise *Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti*'ne kurucu üye olarak seçilmiştir. Cemiyet'in son oturumunda Doğu alanında çalışan üyelere başkanlık etmiştir. Doğu'ya ait sikke ve el yazmaların tarihlendirilmesi ve okunması konusunda da rehberlik etmiştir. Sikkelerle ilgili bilgileri ise St. Petersburg Arkeoloji Cemiyeti'ne bildirmiştir. Bilimler Akademisi'ne ise Doğu çalışmaları ile ilgili yaptığı incelemeleri göndermiştir. Gotvald, D. A. Hvolson'un X. yüzyılda yaşamış Arap yazar Abu-Ali Ahmed Ben Omar Ibn-Dasta'nın *Hazarlar, Burtalar, Madyarlar, Slavlar ve Ruslar Hakkındaki Haberleri* (İzvestiya o hozarah, burtasah, madyarah, slavyanah i russah, St. Petersburg 1869) adlı çalışması üzerine yapmış olduğu inceleme sebebiyle 25 Eylül 1870 tarihinde XIII. Uvarov ödülüne layık görülmüş ve altın madalya almıştır. Gotvald 1851 yılında ise Nikolay Yegoroviç Tornau'nun *Müslüman Hukuku Kaynaklarının Açıklaması* (İzlojeniye načal musulmanskogo zakonovedeniya, St. Petersburg 1850) adlı eseri incelemesi üzerine Demidov ödülüne layık görülmüştür. A. Ya. Garkavi'nin *Müslüman Yazarların M.S. VII. Yüzyılın Ortalarından X. Yüzyılın Sonuna Kadar Slavlar ve Ruslar Hakkındaki Hikâyeleri* (Skazaniye musulmanskih pisateley o slavyanah i russkih, s polovinu VII do kontsa X. Veka, St. Petersburg 1870) adlı eseri için ise bir para ödülü almıştır. Bu üç eserin analizi, Gotvald'ın sadece Arap diline değil, aynı zamanda Müslüman Doğu'nun tarihi ve içtihi hakkında derin bilgisi olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır.⁷⁷²

Gotvald, XI. ve XII. yüzyıllarda İmam Şeyh Ebü'l-Kasım El-Muhakkik tarafından hazırlanan ve eski Kazan Üniversitesi profesörü A. K. Kazam-Bek tarafından *Şii İnancındaki Müslümanların Kanunları* (Zakon musulman şiietskogo veroispovedeniya, St. Petersburg, 1862) başlığıyla basılan kapsamlı bir İslam yasası üzerinde çalışması için St. Petersburg'a çağırılmıştır. Arapça bir metinden ve Rusça çevirisinden oluşan bu eser yazarın sağlığında basılmamıştır. Fakat eserin el yazması Kazan Üniversitesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almıştır Gotvald, Kazan Üniversitesi'nde çeyrek asırdan fazla bir süre görev yaptıktan sonra, 31 Aralık 1876

⁷⁷² A.g.e., s. 6

tarihinde kendisine aslî danışman statüsü verilmiştir. Bir Doğu bilimci olarak Gotvald, 1876'da St. Petersburg'da, 1881'de Berlin'de, 1883'de Leiden'de, 1889'da Stokholm'de gerçekleştirilen Doğu bilimi kongrelerinde Kazan Üniversitesi'ni temsil etmiştir. 1886 yılında ikinci kez Gotvald'a Wroclow Üniversitesi'nden fahri Felsefe Doktoru diploması gönderilmiştir. Diplomanın ikinci kez gönderilmesinin sebebi, Wroclow Üniversitesi'nde bu dereceyi ilk kez aldığı günden itibaren yarım yüzyıl yaşamış olan ilim adamlarına ikinci kez diploma verme geleneğinin olmasıdır. Gotvald, ilerlemiş yaşına rağmen, hayatının son günlerine kadar ilmî çalışmalarla uğraşmıştır. 1878 yılında, Hoca Ahmed Yesevi'nin *Dîvân-ı Hikmet* adlı eserinin birinci, 1887'de ikinci, 1893'te üçüncü ve 1896 yılında ise dördüncü baskısını yayınlamıştır. Bu neşirlerin hepsi hacim olarak birbirinden farklılık arz etmektedir. Katanov'a göre bu eserlerin en mükemmeli, 1896 yılında yayınlanan dördüncü baskısıdır. Gotvald'ın baskısından önce Hoca Ahmed Yesevi, zaman zaman çeşitli doğu yazarlarının koleksiyonlarında ve A. Vambery'nin antolojisinde (Leipzig, 1867) yer alan birkaç şiiriyle tanınmıştır. Bu harika koleksiyonun orijinali ve diğer nüshaları Kazan Üniversitesi'ne bağışlanan el yazmaları arasında yerini almıştır.⁷⁷³

Gotvald, Kazan'da kaldığı süre boyunca kendisine danışan herkese isteyerek yardım etmiştir. Kimine taş, metal aynalar ve madeni paralar üzerindeki Arapça, Farsça ve Türkçe yazıları okumasına, kimine ise Doğu'nun tarihi ve içtihi hakkında incelemeler yapmasına yardımcı olmuştur. Gotvald, Volga'daki eski Bulgar Krallığı bölgesinde bulunan taşların üzerindeki yazıları okuyarak, Bulgarlara ait eski eserlerin (madeni paralar, yazıtlı taşlar ve binalar) çoğunun Volga bölgesinin tarihinde Moğol döneminden kalma eserler olarak kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Gotvald'ın yardımları sadece Kazan ile sınırlı kalmamış, sınırların çok ötesine geçmiştir. Öyle ki, Doğu bilimci V. V. Velyaminov-Zernov, Çağatayca yazan farklı şairlerin şiirlerinden alıntıları kendi Çağatayca-Türkçe sözlüğü için kontrol ederken "Mîr Haydar" ismiyle karşılaşmış, fakat bu ismin kim olduğunu hiçbir yerde bulamamıştır. Bunu öğrendikten sonra Gotvald, Orta Asya'daki Müslüman ilim adamlarıyla görüşmüştür. Kısa bir süre sonra ise bu eserin *Mahzenü'l Esrar* olduğunu ortaya çıkarmış ve bu eseri 1858 yılında yayınlamıştır. Böylece, bu eserin XI. yüzyılda

⁷⁷³ A.g.e., s. 7-8.

yaşayan Mîr Haydar Harezmi'den başkasına ait olmadığını kanıtlamıştır. Üç yıl sonra, Kur'an'ı ve eski Arap edebiyatını incelemek isteyenler için Gotvald bir Arapça-Rusça sözlük (Opıt arabsko-russkogo slovarya na koran) kaleme almış ve bu çalışmasını 1861 yılında *Uçenie Zapiski*'de yayınlamıştır. ⁷⁷⁴

Gotvald, Kazan Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nin 26 Mayıs 1895 tarihli Komisyon toplantısında alınan karar üzerine, Doğu bilimi alanındaki çalışmaları, el yazması eserlerini üniversiteye bağışlaması ve Kazan Üniversitesi'nde geçen 46 yıllık hizmetlerinden ötürü oy birliği ile onur üyesi olarak seçilmiştir. Gotvald onur üyesi olarak iki yıl daha Kazan Üniversitesi'nde kütüphanecilik yapmış, daha sonra ise hastalığı sebebiyle 10 Mayıs 1897 tarihinde emekliye ayrılmıştır. Çok geçmeden 7 Ağustos 1897 tarihinde vefat etmiştir. ⁷⁷⁵

İlim adamının kızı İ. İ. Krellenberg babasının vasiyeti üzerine Gotvald'ın kitaplarını Kazan Üniversitesi'ne bağışlamış ve onları on büyük kutu içerisinde Üniversite'ye göndermiştir. Kitap kutularının üzerinde ne katalog ne de kitap listesi bulunmadığından kutuların içeriğini bilmek adına Üniversite Konseyi tarafından kutuların açılması kararı verilmiş ve kitaplarla ilgili çalışmaların raporları 13 Şubat 1899 tarihli bir toplantı ile Üniversite Konseyi'ne bildirilmiştir. Kitap kutuları içerisinde Doğu ve Batı dillerinde yazılmış hem basılı hem de el yazması eserler yer almıştır. Eserlerin bazıları iyi korunmuş, bazıları ise kirli ve kötü bir şekilde muhafaza edilmiştir. Bazılarının ise sadece bir nüshası bulunmuştur. ⁷⁷⁶

Katanov, eserin birinci bölümünde ilim adamının hayatı ve ilmi çalışmalarıyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra ikinci bölümünde ise İmparatorluk Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Gotvald'ın kitaplarını farklı alt başlıklar altında kataloglandırmıştır. Katanov, katalogdaki eserleri alfabetik sıra ile sıralayan kişinin İmparatorluk Kazan Üniversitesi kütüphanecisi L. A. Berg olduğunu dile getirmiştir. ⁷⁷⁷

⁷⁷⁴ A.g.e., s. 8-9.

⁷⁷⁵ A.g.e., s. 9.

⁷⁷⁶ A.g.e., s. 10.

⁷⁷⁷ A.g.e., s. 11.

Katalogun birinci alt başlığında (s. 1-177) İmparatorluk Kazan Üniversitesi ana kütüphanesinde bulunan ve tek nüshaları olan kitaplar alfabetik sıra ile listelenmiştir. Bu kitaplar arasında farklı kişiler (Gotvald, Fren ve Sablukov) tarafından el yazısıyla yazılmış notların bulunduğu eserler de yer almıştır. Katalogun birinci kısmında yaklaşık 2.260 eser bulunmaktadır. Bu kısımda farklı yazarlara ait farklı dillerde yazılmış Rusça, Tatarca, Çağatayca sözlükler, bibliyografik fihristler, atlaslar, edebi eserler, metodoloji, dua, ders ve tıp kitapları, kanunlar, resmî belgeler, ders programları, antlaşma metinleri, eski Türkçe dergiler, farklı cemiyet raporları ayrıca Gotvald'ın kaleme aldığı eserler sıralanmıştır. Basılı eserler katalogunda; A. Andreyev, *Avrupa'nın Resim Galerileri*, C. I-III, St. Petersburg 1862-1864. (A. Andreyev, *Kartinnie gallerei Yevropı*, T. I-III, Sankt-Peterburg, 1862-1864); A. Artemyev, *İmparatorluk Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Tarihî El Yazmaları, Makaleler I-III*, St. Petersburg 1852, 1854, 1856. (A. Artemyev, *İstoriçeskie rukopisi biblioteki İmp. Kaz. Univ. Stati I-III*, Sankt Peterburg, 1852, 1854, 1856); B. A. Dorn'un *Kafkasya ve Hazar Denizi Kıyılarına Yaptığı Seyahat Atlası*, St. Petersburg 1895, (Atlas k puteşestviyu B. A. Dorna po Kavkazu i yujnomy poberejyu Kaspiyskogo morya, Sankt Peterburg 1895); *Farsça Yazılmış Türk Gazetesi "Ahter"*; N. Bajenov, *Kazan Tarihi*, I. Kısım, Kazan 1847, (N. Bajenov, *Kazanskaya İstoriya*, ç. I. Kazan 1847.); İ. N. Berezin, *Fars Dili Grameri*, Kazan 1853. (İ. N. Berezin, *Grammatika persidskogo yazıka*, Kazan 1853.); İ. N. Berezin, *Altın Orda'nın İç Yapısı (Han Yarlıklarına Göre)*, St. Petersburg 1850, (Vnutrennie ustroystvo Zolotoy Ordı (po hanskim yarlıklam), Sankt Peterburg 1850); *İncil (Arapça)*, Beyrut, 1866, (Bibliya, na arabskom yazıke, Beyrut 1866.); A. Bobrovnikov, *Moğolca-Kalmukça Sözlük*, Kazan 1849, (Grammatikamongolsko-kalmıtskogo yazıka, Kazan, 1849.); İ. A. Boduen de Kurtene, *1876-1877 Eğitim Yılı Detaylı Ders Programı*, Kazan 1878. (İ. A. Bouden de Kurtene, *Podrobnaya programma lektsiy v 1876-1877 uç. g.*, Kazan, 1878.); M. P. Veske, *Çeremis Dili Lehçeleri Üzerine Araştırmalar*, Kazan 1889, (M. P. Veske, *İssledovaniya o nareçiyah çeremisskogo yazıka*, Kazan 1889); İ. F. Gotvald, *İmp. Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'nde Bulunan Arapça El Yazmalarının Tasviri (Gotvald'ın el yazısı notları ile)*, Kazan 1855 (Opisanie arabskih rukopisey, prinadlejavşih biblioteke İmp. Kaz. Universiteta (s rukopisnımı primeçaniyami avtora, Kazan 1855) adlı eserleri görmek mümkündür.

İkinci alt başlıkta (s. 179-197), 11 Ekim 1899 tarihli Üniversite Konseyi kararına göre, İmparatorluk Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmayan kitaplarla takas edilebilen ve kütüphaneci tarafından devlet kurumlarına, cemiyetlere ve şahıslara satılan eserlerin diğer nüshaları listelenmiştir. Üniversite Yönetim Kurulu'nun 11 Mayıs 1900 tarihli 1030 numaralı kararına göre, kitap çiftlerinin bir nüshası öğrenci kütüphanesine gönderilmiştir.⁷⁷⁸ Burada yaklaşık 500 kitap sadece katalog numaraları ile gösterilmiş, nüsha sayısı ve kitap fiyatlarına dair bilgiler verilmiştir.

Üçüncü alt başlıkta (s. 199-209.), 11 Ekim 1899 tarihli Üniversite Konseyi kararına göre, Kazan Üniversitesi kütüphanesinde bulunmayan ve kütüphaneci tarafından devlet kurumlarına, cemiyetlere ve şahıslara satılan kitaplarla takas edilebilen 133 adet hatalı eserler, eski ve eksik nüshalar listelenmiş, her eserin fiyat bilgisi de verilmiştir.⁷⁷⁹ Bu kısımda yer alan eserlerin bazıları şu sırayla listelenmiştir: *Divan-ı Hikmet*, Çağatayca, 1 nüsha, tamamlanmamış, 20 kapık; *Hüsâmeddin Menla*, Tatarca, Kazan 1886. s. 1-48, 65-72, 1 nüsha, 4 kapık; *Hutbe*, Arapça, s. 177-183, 1 nüsha, 2 kapık; *Tarihi-i Taberistan*, Farsça, St. Petersburg, 1850, s. 1-80, 6 kapık; İ. F. Gotvald'ın *Arapça-Rusça Sözlüğü*, Kazan, 1863, 7 nüsha, Toplam 40 kapık; *Tarih-i Mekke*, Türkçe, Kazan 1869, 3 nüsha, 50 kapık.

Dördüncü alt başlıkta (s. 211-224.), Gotvald'ın hayatta iken kendisinin bağışladığı 111 adet el yazması eserin listesine yer verilmiştir. Eser isimleri çoğunlukla Arapça harflerle yazılmış ve genellikle eserlerin fiyatları da belirtilmiştir: Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn*, I. Kısım (s. 1-60); II. (61-120); III. (121-180); IV. (181-240); V. (241-300); VI. (301-306); VII. (361-420); VIII. (421-480); IX. (481-542); X. (543-602); XII. (663-1361). Fiyatı 60 ruble; Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, Türkçe el yazması, 15 ruble.; Molla Şemsi, *Ceng-nâme*, Türkçe el yazması, 3 ruble.; Taberi, *Kitabü'l Târih-i Tâberii*, 1199 (1784), Türkçe el yazması, 20 ruble.; *Leyla ile Mecnun*, Türkçe el yazması, Arapçadan çevirili, 3 ruble.; Sa'dî-i Şîrâzî'in *Gülîstan*'ı, Farsça el yazması, 10 ruble.

⁷⁷⁸ A.g.e., s. 10-11.

⁷⁷⁹ A.g.e., s. 11.

Beşinci alt başlıkta ise (s. 225-240.) kütüphanenin Yazma Eserler bölümünde bulunan 157 adet el yazması eserin bir listesi verilmiştir. Bu eserlerden bazıları şöyledir: *Farsça ve Türkçe Şiirler Derlemesi*, Köngen, 1842. (Sbornik persidskih i turetskih stihotvoreniy, Kongen 1842, 19 ruble); *İ. F. Gotvald Tarafından Okunan Hokand Sikkeleri (Rusça)*, 38 sayfa (Moneti Hokandskie, opisannie İ. F. Gotvaldom, na russkom yazıke), 3 ruble.; *Fars Grameri*, I. Kısım (Rusça), 92 sayfa (Persidskaya grammatika, çast I, na russkom yazıke, 92 str.), 2 ruble.; *İ. F. Gotvald'ın Arapça Yazılmış Müslüman Devletler Hakkındaki El Yazmaları*, 28 sayfa (Rukopisi İ. F. Gotvalda, na arabskom yazıke, o musulmanskih gosudarstvah, 28 str.), 5 ruble.

Sonuç olarak, Katanov bu eserinde Arap dili uzmanı Gotvald'ın biyografisi ve eserleri hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Katanov'un eserin ikinci bölümünde Gotvald'ın kütüphaneye bağışladığı eserler üzerine yapmış olduğu katalog çalışması ise pek çok ilim adamı için ayrı bir önem arz etmektedir. Katalogda eserlerle ilgili detaylı bilgilerin verilmiş olması Katanov'un titiz ve disiplinli bir bibliyograf olduğunun da ispatıdır. 1855 yılında Doğu dilleri çalışmalarının ana merkezi olan Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'nün kapatılarak St. Petersburg Üniversitesi'ne taşınmasıyla üniversite kütüphanesindeki birçok basılı eser ve büyük bir el yazması koleksiyonu başkente gönderilmiştir. Fakat Katanov'un özellikle bu katalog çalışması, 1900'lü yılların başında Kazan Üniversitesi kütüphanesinin "Doğu" alanında basılı ve yazma eserler üzerine hala zengin bir koleksiyona sahip olduğunu göstermiştir.

3. 8. Yabancıların Kazan Hakkındaki Rivayetleri. I. P. Tomas, II. A. Legrelle

• *Сказания Иностранцев о Казани, I. Thomas – II. Legrelle*, Казань, Типо-лит. Импер. Казан. Унив., 1903, 9 с.

• *Skazaniya Inostrantsev o Kazani, I. Thomas – II. Legrelle*, Kazan, Tipo-lit. Imp. Kazan. Univ., 1903, 9 s.

Katanov, *Yabancıların Kazan Hakkındaki Rivayetleri. I. P. Tomas, II. A. Legrelle* adlı bu eserini 1903 yılında Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin bir oturumunda tebliğ olarak sunmuştur. Daha sonra bu tebliğ, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin yayın organı *İzvestiya*'nın XIX. cildinin V. ve VI. sayılarında 277-285. sayfaları arasında yayınlanmıştır. Ayrıca İmparatorluk Kazan Üniversitesi basımevinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Komisyonu'nun emriyle ayrı bir kitapçık olarak da basılmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 9 sayfadır. 2012 yılında ise eser orijinal hali korunarak Moskova'da küçük bir kitapçık olarak tekrar basılmıştır. Katanov Kütüphanesi'nde **K 4058** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Katanov, eserde iki Batılı seyyahın XIX. yüzyılda İslam dünyasının en önemli kültür merkezlerinden biri olan Kazan şehrine gerçekleştirdikleri gezileri sırasında edindikleri izlenimleri kısaca aktarmış ve analiz etmiştir. Eser, iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde (s. 1-6.) öncelikle Fransız seyyah Prosper de Saint Thomas'ın hayatı ve çalışmaları ile ilgili kısa bir bilgi verilmiş, daha sonra ise Prosper de Saint Thomas'ın Kazan gezisi aktarılmıştır. İkinci bölümde (s. 7-9.) ise A. Legrelle'in *Le Volga* adlı eserinde yer alan Kazan şehri hakkındaki izlenimlerine yer verilmiştir. Eserdeki gezi notları, iki etnograf seyyahın gözünden XIX. yüzyılda Kazan'da yaşayan Rusların ve Tatarların günlük yaşamlarının resmedilmesi açısından oldukça kıymetli bilgiler içermektedir. Her iki seyyah da Kazan şehri ve sakinleri ile ilgili gördükleri ve işittikleri tüm ilginç bilgileri yer yer kişisel duygularını da katarak aktarmışlardır. Her iki gezi notunda da yazar, okuyucunun karşısına “ben” anlatıcısı olarak çıkmıştır.

Katanov, eserin birinci bölümüne Prosper de Saint Thomas'ın hayatı ile ilgili sınırlı kaynaktan elde ettiği bilgileri aktararak başlamıştır. Katanov'un aktardığı bilgilere göre, Prosper de Saint Thomas ya da Kazan Üniversitesi arşivinde görülen ismiyle Johannes Michaelis Thomas (Rusça adıyla İvan Grigoryeviç Tomas), 1770 veya 1771 yılında Yukarı Saksonya'da Coburg şehrinde dünyaya gelmiştir. On bir yaşındayken şehirdeki bir gimnazyuma girmiştir. 1782 yılından 1789 yılına kadar burada eğitim görmüştür. 1789 yılında Halle şehrinde bulunan üniversiteye kaydolmuştur. 1790-1792 yılları arasında öğrenimine aynı şehirde devam etmiştir. 1792 yılında doğduğu şehir olan Coburg'da İlahiyat bölümüne aday öğrenci olarak girmeye hak kazanmıştır. Daha sonra Tartu şehrine yerleşmiştir. Burada 1800-1802 yılları arasında papaz-diyakoz ve müdür yardımcısı olarak görev yapmıştır. 19 Aralık 1810 tarihinde Kazan Üniversitesi'nde, genel tarih, coğrafya ve istatistik bölümünde profesör unvanını almıştır. 29 Kasım 1816 tarihinde ise Lutheran bölge papazlığı görevine atanmıştır. Bu dönemde profesörlük unvanı da saklı tutulmuştur. Ancak 14 Haziran 1819 tarihinde Çar'ın emriyle görevine son verilmiştir. 24 Ağustos 1842 tarihinde Kazan'da çıkan yangından önce Kazan'ı terk ettiği düşünülmektedir.⁷⁸⁰

Katanov, Prosper de Saint Thomas ile ilgili bu bilgileri seyyahın adı geçen kitabından ve N. P. Zagoskin'in *Kazan Üniversitesi'nin İlim Adamları* (Deyateli Kazanskogo Universiteta) isimli yayınından elde ettiğini dile getirmiştir. Seyyahın, *Souvenirs de Russie* adlı eserinden onun bir dönem Moskova Asiller Enstitüsü'nde öğretim üyesi olarak görev yaptığını öğrendiğini de yazmıştır. Ayrıca Katanov, Prosper de Saint Thomas ile ilgili eserin birinci sayfasında verdiği dipnotta onun Kazan Üniversitesi profesörlerinden biri olduğunu, Kazan'da görev yaptıktan sonra Almanya'ya değil de Fransa'ya gittiğini ve *Souvenirs de Russie* adlı eserini Fransa'da bulunduğu dönemde yazmış olabileceğini düşündüğünü, bunların dışında çalışmasını kaleme aldığı sırada Prosper de Saint Thomas ile ilgili başka bilgi edinemediğini de yazmıştır.⁷⁸¹

Katanov'a göre, Prosper de Saint Thomas'ın tek eseri, Rusya gezisi sırasında edindiği izlenimlerini aktardığı 1844 yılında Épinal şehrinde yayınlanan *Souvenirs de*

⁷⁸⁰ Katanov, *Skazaniya İnostrantsev o Kazani, I. Thomas – II. Legrelle*, s. 1.

⁷⁸¹ Katanov, *a.g.e.*, s. 1-2.

Russie (Rusça: Vospominaniya o Rossii “Rusya Anılarım”) adlı kitabıdır.⁷⁸² Bu eser, 1906 yılında Kazan Üniversitesi Batı Avrupa Edebiyatı bölümünde 1916-1918 yılları arasında profesör olarak görev yapan Valter Nikolayeviç Anderson (1885-1962) tarafından *1842 Yılında Prosper Thomas’ın Moskova’dan Kazan’a Seyahati* (Puteşestvie Prospera Tomasa v 1842 godu ot Moskvı do Kazani) adıyla yeniden yayınlanmıştır. V. N. Anderson, bu eserde Katanov’un, Prosper de Saint Thomas’ı 1810-1819 yılları arasında Kazan Üniversitesi’nde genel tarih, coğrafya ve istatistik profesörü olarak görev yapan İvan Grigoryeviç Tomas ile karıştırdığını ve Katanov’un Prosper de Saint Thomas’ın hayatı ile ilgili verdiği yukarıdaki bilgilerin hatalı olduğunu dile getirmiştir. Anderson’a göre bu hatanın temel sebebi, Prosper de Saint Thomas’ın eserinde kendisini Kazan Üniversitesi’nde profesör olarak tanıtmış ve Katanov da onu Kazan Üniversitesi öğretim kadrosu arasında aramıştır.⁷⁸³

İlginçtir ki, Prosper de Saint Thomas’ın adı ünlü Rus yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910)’un hayatında da karşımıza çıkmıştır.⁷⁸⁴ Gerçekte, Prosper de Saint Thomas, 1812-1880 yılları arasında yaşamıştır. 1835 yılında Rusya’ya, iyi bir evde Fransızca öğretmen ve mürebbiye olarak çalışmayı umarak gelmiştir. Prosper de Saint Thomas, St. Petersburg’da soyadını değiştirmiş ve Sen-Toma soyadını almıştır. Prosper de Saint Thomas, anılarında 12 Aralık 1835 tarihinde Kiev’e geldiğini, Kiev’de bir yıl vali yardımcısı olarak çalıştığını, 1836 yılında Moskova’ya gittiğini yazmıştır.⁷⁸⁵ 1837 yılında ise Tolstoyların evine öğretmen-mürebbiye olarak girmiştir.⁷⁸⁶ Henri Troyat, Tolstoy’un biyografisini ele aldığı eserinde Prosper de Saint Thomas’ın kişiliği, görünümü ve Tolstoy üzerindeki etkisini şu sözlerle açıklamıştır:

“Prosper de Saint-Thomas yirmi beş yaşında, ufak tefek biriydi. Kumral, kaslı, enerjik, hoş fizikli, ortalamanın üstü kültürlü, kendisini beğenmiş bu

⁷⁸² A.g.e., s. 2.

⁷⁸³ G. E. Rafikova, “Putevie Zametki Pervoy Poloviny XIX v.: Tatarı Kazanskoy Gubernii Glazami Puteşestvennikov”, *İstoričeskaya Etnologiya*, Tom 3, No 1, 2018, s. 83.

⁷⁸⁴ Bkz.: Gülcan İnalçık, L. N. Tolstoy’un Romanlarında Kadın Karakterler ve Kadın Sorunsalı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s. 5.

⁷⁸⁵ A. N. Polosina, “Guvernerı v jizni i v proizvedeniyah Leva Tolstogo”, Pod. red. A. V. Çudinova, V. S. Rjeutskogo, Moskva, Frantsuzskiy Yejegodnik 2011, Frankoyazıçnie Guvernerı v Yevrope XVII-XIX vv., s. 334.

⁷⁸⁶ Rafikova, “Putevie Zametki Pervoy Poloviny XIX v.: Tatarı Kazanskoy Gubernii Glazami Puteşestvennikov” s. 83-84.

eğitmen öğrencilerine karşı zor kullanma yanlısıydı. Rusya'ya servet aramaya gelmiş yurttaşların çoğu gibi, yüklü bir servetin miras kaldığı bir kadını baştan çıkartıp onunla evlenme hayalleri kurduğuna kuşku yoktu. Bunu beklerken, cep harçlığını pırıl pırıl botlar, ipek jileler satın alarak harcıyor, menekşe tozu ile parfümleniyor, süslü bir dille konuşuyor ve “pedagogluk rolüne seve seve bürünüyordu.” (...) Mesafeli ve iğneleyici dış görünümünün altında, bu adamda oldukça güvenilir bir yargı mevcuttu. (...) Saint-Thomas öğrencilerinden birini cezalandırmak istediğinde, göğsünü şişiriyor, kolunu uzatıyor ve haykırıyordu. “Diz çok kötü yaratık!” “Ben ayakta duruyordum, öfkeden benzim atmış bir halde,” diye yazacaktır Lev Tolstoy İlk Gençlik'te, “onun önünde diz çökmektense derhal ölmek istediğimi düşünüyordum; tüm gücüyle omuzlarımı bastırıyor, sırtımı eğiyor ve beni diz çökmeye zorluyordu.” Saint-Thomas oğlanı aşağılamaya çalıştıkça, Lev de öğretmeninin beceriksiz otoritesine o ölçüde isyan ediyordu.”⁷⁸⁷

Prosper de Saint Thomas, Tolstoy'un kendi hayat hikâyesini anlattığı *Çocukluk* (Detstvo, 1852), *İlk Gençlik* (Otroçestvo, 1854) ve *Gençlik* (Yunost, 1857) adlı eserlerinde St. Jérôme ismi ile karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸⁸

Tolstoy, 1837 yılında babasını aniden beyin kanamasından kaybetmiştir. Babasının ölümünden sonra Tolstoy ve kardeşlerinin velayeti önce halaları A. Osten-Saken'e; 1841 yılında ise Osten-Saken'in ölümünden sonra Kazan'da bulunan halaları Pelageya İlinişna Yuşkova'ya geçmiştir.⁷⁸⁹ 2 Ocak 1842 tarihinde Prosper de Saint Thomas da öğretmenleri olarak Tolstoy ve kardeşleri ile beraber uzun süredir “Kazan Üniversitesi'nde öğretmen olarak çalışmayı” umut ettiği Kazan'a gelmiştir.⁷⁹⁰ Fakat Prosper Saint de Thomas Kazan'da uzun süre kalamamıştır. Gezi notunda da belirttiği üzere, 1842 yılının ilkbaharında iki kez sıtma hastalığına yakalanmış ve ardından Fransa'ya geri dönmüştür.⁷⁹¹ Fransa'ya döndükten sonra ise Rusya anılarını 1843-1844 yıllarında kaleme aldığı 105 sayfadan oluşan *Souvenirs de Russie* adlı eserinde aktarmıştır. Prosper de Saint Thomas, 1848 yılında Fransa'daki devrimde yer almış, 1852 yılında Strasbourg'da hukuk fakültesini bitirmiş ve ardından avukat olmuştur.

⁷⁸⁷ H. Troyat, **Lev Tolstoy**, Çev. Z. Canan Özatalay, Işık Ergüden, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 48-49.

⁷⁸⁸ Troyat, **a.g.e.**, s. 50.

⁷⁸⁹ İncalcık, **a.g.t.**, s. 5.

⁷⁹⁰ Polosina, “Guvernerı v jizni i v proizvedeniyah Leva Tolstogo”, s. 336.

⁷⁹¹ Rafikova, “Putevie Zametki Pervoy Polovini XIX v.: Tatarı Kazanskoy Gubernii Glazami Puteşestvennikov”, s. 84.; Polosina, **a.g.m.**, s. 336.; Katanov, **Skazaniya İnostrantsev o Kazani, I. Thomas – II. Legrelle**, s. 5.

1880 yılında 68 yaşında iken vefat etmiştir.⁷⁹² Özetle, kanaatimizce, Prosper de Saint Thomas hakkında Katanov'un aktardıkları bilgiler hatalıdır. Katanov, yanlışlıkla Prosper de Saint Thomas yerine Kazan Üniversitesi profesörlerinden İvan Grigoryeviç Tomas'ın hayatı ile ilgili bilgileri vermiştir. Anderson'un söylediklerinden yola çıkarak Prosper de Saint Thomas'ın Tolstoy'un öğretmeni olarak Kazan'a gelmesi daha güçlü bir ihtimaldir.

Katanov'dan edindiğimiz bilgiye göre, Prosper de Saint Thomas'ın *Souvenirs de Russie* adlı kitabının birinci bölümü (s. 1-16.) St. Petersburg hakkındadır. İkinci bölümde (s. 17- 45.), Moskova'dan söz edilmektedir. Üçüncü bölümde (s. 46- 62.) Prosper de Saint Thomas, St. Petersburg'dan Kiev'e yaptığı yolculuğu; dördüncü bölümde (s. 63-78.) Kiev'i; beşinci bölümde Moskova'dan Kazan'a yaptığı yolculuğu, son olarak da altıncı bölümde (s. 97-105.) Kazan'ı anlatmıştır.⁷⁹³

Katanov, bu eseri ile Prosper de Saint Thomas'ın kitabının altıncı bölümünde yer alan Kazan ile ilgili izlenimlerini aktarmıştır. Seyyahın anılarından Kazan şehrinin adının nereden geldiği, şehrin tarihçesi, doğası, demogojik ve mimari yapısı, Kazan Üniversitesi ve kütüphanesi, şehir sakinlerinin günlük yaşamları hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Alıntı içerisinde aktarılan 792. ve 793. dipnotlar Katanov'a aittir. Katanov'un aktarımıyla Prosper de Saint Thomas'ın Kazan gezisinin detayları şöyledir:

“Kazan kelimesi Tatarca “kazan” anlamına gelmektedir. Şehre “Kazan” isminin verilmesi, şehrin duvarlarını yıkayan Kazanka Nehri'nde, Tatar bir liderin kaybettiği “kazandan” mı kaynaklanıyor, yoksa yüksek tepelerle çevrili olan şehir merkezinin konumundan dolayı kazana benzetildiği için mi bu isim verilmiş bu konu bizi pek ilgilendirmiyor. Acaba bu Tatar lider de kimdi? Tatar lider – Sain, Altın Orda'nın⁷⁹⁴ Çar'ı mıydı ya da Han Altınbek⁷⁹⁵ miydi? Bütün bunlar yerli ilim adamlarının cevap vermesi gereken sorulardır. Kazan şehrinin Tatar kökeninden emin olmak için, İmparator Nikolay tarafından şehrin en yüksek noktasına, üniversite binasının yanına inşa edilmiş olan muhteşem gözlem kulelerine çıkmak yeterli olacaktır. Buradan baktığınızda şehrin alçak kısımları ayaklarınızın altında uzanmaktadır. Nüfusun büyük kesimi Ruslardan, tüccarlardan ve işçilerden oluşmaktadır. Bunları, üzerlerinde haçların yükseldiği sayısız kubbelerin bulunduğu kiliselerden tanıyacaksınız. Ama başınızı biraz sola

⁷⁹² Polosina, **a.g.m.**, s. 337.

⁷⁹³ Katanov, **Skazaniya İnostrantsev o Kazani, I. Thomas – II. Legrelle**, s. 2.

⁷⁹⁴ Altın Orda'nın kurucusu, Cuci'nin oğlu Batu Han'dır. **A.g.e.**, s. 2.

⁷⁹⁵ Bulgar Hanı Abdullah Hanı'nın sonuncu oğludur. **A.y.**

doğru çevirip doğu yönüne doğru baktığınızda, tepelerinde bulunan şerefeleri ile taçlanan minareleri görürsünüz. Buraya çıkan beyaz sarıklı mollalar müminleri dua etmeye çağırırlar. Camilerin üzerinde, pençelerinde Rus egemenliğinin sembolü olan devrilmiş bir hilal tutan iki başlı kartal bulunmaktadır. Sonra, bunların biraz daha üzerinde, İsa'nın ruhunun, Muhammed'in ruhu üzerinde kazandığı zafere şahitlik edencesine, çanın üzerine yükselen zafer haçıyla Yunan kilisesini görürsünüz. Volga Nehri, Kazan'ın 7 km. güneyinden akar. Mayıs ayının ortalarına doğru başlayan bahar selleri, yaklaşık iki ay sürer ve Volga'dan Kazan'a kadar olan bütün bu bölgeyi sular altında bırakır. Volga ve Kazanka Nehirlerinin dalgaları birbirine karışır. Kazan'a artık kara yolu ile girilemez olur. Şehre giriş ancak Sibirya kapıları üzerinden, doğu yönünden yapılabilir. Mallarla yüklü gemiler, kale surlarının tam dibine kadar yaklaşabilirler. Tepelere sırtlarını vermiş olan köyler sanki dalgaların kucağından çıkmış gibidirler. Gözümde Mısır'da Nil'in taşıdığı o zamanları canlandırmaktadır. Bu zamanlarda Kazan adeta bir deniz limanını andırır. Şehirde fuarlardan çok daha kapsamlı etkinlikler yapılır. İşte bu gerçek bir bayramdır. Şehrin en güzel binası Üniversite binasıdır. İçerisinde Doğu'ya ve Çin'e ait el yazmalarını da bulunduran çok zengin bir kütüphaneyi barındırmaktadır. Bu müthiş toprak parçasına, bundan birkaç yıl önce, içine çok büyük ebatlardaki bir teleskobun da yerleştirildiği bir gözlem evi inşa edilmiştir. Kerpiçten yapılmış kalenin etrafı on üç adet kuleyle çevrilidir. Bu kulelerin ikisi diğerlerinden daha yüksektir. Pugaçev şehri ele geçirip 1774 yılında yağmaladığında, şehir halkı bu kalenin içine saklanmıştı. Bu Kazak çetesinin başı, hırsız serseri, Rusya'nın doğu bölgesini tümüyle ateşe vermiş, kılıcıyla Moskova'yı bile titretmişti. Yalnız bu ihanet sonunun gelmesine yardımcı olmuş, yakalanmış ve Moskova'da idam edilmişti. Bu kalenin içinde Kazan'daki Hristiyanlara ait olan Blagoveşçenskiy Katedrali yer almaktadır. Bu bina başlangıçta ahşap olarak inşa edilmiş, daha sonra, 1552 yılında Çar İvan Vasiliy tarafından kerpiç olarak yenilenmiştir. Burada ayrıca Kazan Hanlığına ait eski saray içerisinde olan Süyümbike Kulesi de bulunmaktadır. Benim Kazan'da bulunduğum dönemde, şehrin nüfusu 35.000 kişiydi ve burada 41 kilise, 4 manastır mevcuttu. Bütün bu binalar, Asya'dakilerle olan benzerliklerini gözler önüne sererler.

Bunların dışında, Kazan Üniversitesi'nde, doğu dilleri dersleri ileri düzede verilmekteydi. Bu diller, yerel kıyafetler giyinmiş İranlı dilbilimciler tarafından öğretilmekteydi. Yabancı dillerin temel yapıları gençlere özel bir enstitüde öğretilirdi. Hükümet, bu geç insanların eğitimlerini en iyi şekilde tamamlamaları amacıyla birkaç yıl boyunca Doğu'da seyahat edebilmeleri için maddi imkân sağlar, dahası aralarında başarılı olanların büyükelçi ve danışman olarak atamalarını yapardı. Memleketten ayrılmadan iki sene öncesinde bu gençler, dilleri, alışkanlıkları, davranışları ile o ülkelerin halklarına ters düşmesin diye Doğu'ya özgü kıyafetler giymeye başlardı. Alınan bu küçük önlemler, Rus siyasetinin ne kadar kurnaz ve ileri görüşlü bir ruha sahip olduğunu kolaylıkla anlaşılabilir hale getirmiştir. Artık Rus diplomasisinin, bütün Avrupa diplomasisinden niye bu kadar üstün olduğuna şaşırılmamak gerekir.

Her adımda karşınıza, dik kollu kıyafetleri, deri çorapları, sadece başlarının tepesinde ince örülmüş saçları dışında tıraş edilmiş kafaları ile Tatarlar çıkabilir. Gözleri küçüktür. Ama simsiyah ve canlıdır. Zeki olduklarını

gösteren alınları ise geniştir. Rusların alt sınıf insanından oldukça üstündürler. Her biri Arapça okuyabiliyor, yazabiliyor, öğrenmeyi günah saydıkları aritmetiği daha çok gayret göstererek öğrenebiliyorlar. En zengin olanları, çocuklarını eğitim almaları için Buhara'ya iyi okullara gönderiyorlar. Kadınlar eğer çok fakir değillerse dışarıya kapalı olarak çıkıyorlar. Giysileri hemen hemen erkeklerin giysilerine benziyor. Ancak daha uygun ve zarif bir şekilde tasarlanmışlardır. Kadınların başları ve göğüsleri kolyeler, sikkeler ve madalyalar ile süslüdür. Zengini, fakiri hepsi ticaret yapar ve bir zanaat ile uğraşır. Her dalda mükemmel işçilerdir. Yaptıkları deri ürünler ve sabunlar bütün Rusya'ya nam salmıştır. Tatarlarda verilen söz, kutsaldır. Ruslarla yaptıkları işler dışında dikkatli olma haklarını kullanırlar, hiçbir işlerinde kontrat hazırlamazlar, yazılı anlaşma yapmazlar. Kadınlar, bütün Doğu ülkelerinde olduğu gibi, erkeklerin malıdır. Bir kere satın alındıklarında artık kendileri gibi olamazlar. Ruslarla komşuluklarında, kendilerine özgü özelliklerini sürdürmektedirler. Şehir hapishanesinin karşısında kalıyordum. Bundan birkaç gün önce, eve dönerken zavallı bir Tatar kadınına dek geldim. Kapının eşiğine oturmuş, karşıdaki hapishanenin kapısına gözünü dikmiş hıçkırığa hıçkırığa ağlıyordu. İçimde bir acıma hissi uyandı, neden bu kadar üzgün olduğunu sordum:

- “ Ah! Efendim, kocam hapishanede.” dedi kötü bir Rusçayla. O ne yaptı ki? Oh! Efendim hiçbir şey yapmadı. Sadece eşlerinden birini asarak öldürdü. Kışkandığı için beni dövmüştü de kadın.
- Ama dedim, bir kadını asarak öldürmek çok büyük bir suçtur. Daha büyük bir suç olabilir mi?
- Ama dedi, o kendi karısıydı ve onu asmak için kullandığı ipi çalmamıştı. O zaman bir an için Fransa'da, bir takım mavi çoraplılar tarafından (önemsiz bir takım ilmi ve edebi çalışmalar yürüten kadınlar) kadınların özgürleşmesi adına ders olarak öğretilen ahlak kurallarını düşündüm. Bu iki uç noktayı birbirine yakınlaştırmak isterdim. Burada da yüksek sosyete, Rusya'nın diğer büyük şehirlerindeki gibidir. Doğrusu benim için hiç de yeni olmayan bir gözlemi Kazan'da da bir kez daha onaylamış oldum. Hemen hemen bütün beyefendiler, Rusya'nın her köşesini iyi tanımaktaydı. Her biri bana Moskova'yı, St. Petersburg'u, Kiev'i, Odesa'yı sanki oralarda yaşamış, benim tanıdıklarımla yakın ilişkiler kurmuş gibi bir edayla anlatıyordu. Gerçekten de Ruslar yarı göçebe hayatı yaşamaktaydı. Onlar için seyahat etmek kadar sıradan bir durum yoktu. 200, 300 millik yolu sadece birbirlerini görmek için gidebilirlerdi. Bu arada yolların durumu da pek iç açıcı durumda değildi. Bir yerden diğer bir yere gidebilmeleri için aynı bizde olduğu gibi kolay erişim yolları olsaydı ne olurdu? Kazan'da Maslenitsa demek, eğlenme zamanı demektir. 5000-6000 Tatarın atlara bağlanmış kızaklarıyla gelip, 2-3 su (4-5 kapık) karşılığında sizi şehrin etrafında gezdirmesi bayrama ayrı bir orijinallik kazandırır. Herkes, en fakirler için bile bu memnuniyet kaçınılmaz olur. Bir gün Kazan'da, daha önce Kiev'de tanıdığım üç Polonyalı gençle karşılaştım. Daha önceleri memleketlerinde tanıdıkları birine rastladıkları için nasıl mutlu olduklarını, bana nasıl yakınlık gösterdiklerini, nasıl korkusuzca sıkıntılarını, umutlarını ifade ettiklerini anlattığımda hiç kimse inanmayacaktır. Kazan'daki eğitimlerini tamamlamaya ve daha sonrasında ailelerini bile görme hakları olmadan Rusya'da 10 yıl boyunca hizmet etmeye mahkûm edilmişlerdi. Ruslardan çok daha akıllı ve çalışkanlardı. İlmî çalışmalarda Ruslardan çok daha başarılı oldukları için Eğitim Vasisi

Musin-Puşkin özellikle onları çok seviyordu. Eğer iklim bu kadar zorlayıcı ve yıpratıcı olmasaydı, onlar da belki sonradan Kazan'ı sevebilirlerdi. Ayrıca kalplerinden çıkaramadıkları vatan hasreti öyle bir duyguydu ki, araya yollar girdikçe ve zaman geçtikçe daha da artmaktaydı. Kazan'ın, Buz Denizi'nden başlayan bütün engin düzlüklerin en yüksek noktasına konumlanmış olması, şehrin iklimini, aynı enlemde bulunmalarına rağmen Moskova'dan daha da soğuk olmasına yol açar. Kazan'da her zaman şiddetli rüzgârlar hüküm sürer, dereceler zaman zaman – 40'ları gösterir. Bu durumda iş yerleri kapanır, üniversiteler derslere ara verirler ve herkes evine kapanır. Böyle havalarda dışarı çıkmak insanın hayatına mal olabilir. Yazın hava çok boğucudur, Mayıs ayından itibaren, Volga kıyılarında bulunan bataklıklardan milyonlarca tatarcık ve sivrisinek evlerin içinde bile sizi bulur ve sokar. Her baharda nüfusun dörtte biri sıtmadan yatağa düşer. Benim orada bulunduğum sene 6 hafta içinde garnizonda bulunan 4000 kişiden 1345'i hayatını kaybetti. Şehir sakinlerinin üçte biri yataklık olmuştu. Bense iki kez bu hastalıktan mustarip oldum. O zaman gerçekten çok korkmuştum ve Fransa'ya dönmeye karar verdim. O zaman yollar bunun için uygundu ve sel, yolculuğu engelleyecek kadar önemli sayılmazdı. Aynı gün pasaportumu almak için Genel Vali'nin yanına gittiğimde, sekreterlerden birinden sır kabilinden, yolumun üzerindeki köylerde bir takım sorunlar olduğunu öğrendim. Son derece yokluk içinde geçen iki seneden sonra Çuvaşlar ve Çeremisler öfkeyle harekete geçmişlerdi. Ellerinde sopa ve tırmıklarla Kazan fırınlarını talan ediyorlardı. Kazan'ın ve Çeboksar'ın bazı ilçelerinde isyanın daha da ilerlemesi tehdidi vardı. Genel Vali kendi emir subaylarını, sakin bir şekilde olayları yatıştırmaları için göndermişti. Ama boşunaydı. Hükümetin, halkı öfkeliendiren bu kıtlığı önlemek için halkı boş arazilerde de ekip biçmeye zorladığı, ürünleri dükkânlarda stoklayıp zor yıllar için saklamak istediği anlaşılıyor. Ancak daha önceleri kurnazlık yaparak ürünlere devlet memurlarının verdikleri nazik güvencelere çok da itimat etmeyen köylüler onlara daha fazla itaat etmeyi reddettiler. Daha sonra onları ayaklanmaya götüren cezalandırmalar başladı. Aynı gün, Kazan polis şefine 2 piyade bölüğünü asileri bastırmak üzere göndermesi için emir verildi. Tüm bu olaylara rağmen, ben yola çıkmaya karar verdim ve St. Petersburg'a gidecek olan astronomi profesörü Bay Simhov'la birlikte yola koyuldum. Yolda hemen hemen tamamen boş olan birkaç köy gördüm. Nihayet ülke artık sakinleşmişti. Ruslaşmış bir Alman olan Kazan polis şefi evini inşa ettiği küçük bir köyde karşılaştığımızda isyanı nasıl bastırdığını bize şöyle anlattı. Ben sözü bizzat kendisine bırakacağım ve onun ifadesini tercüme etmekten mutluluk duyacağım: -"Oraya ulaştıktan sonra, asilerin başındakilerle görüşüp onlara memnuniyetsizliklerinin sebebini öğrenmem ile ilgili emri iletme üzere geldiğimi söyledim. Ama onlar benim bu söylediklerime cevap vermediler. Bunun yerine sayıları 6000'den fazla olan halk ellerindeki sopaları sallayarak, vahşi hayvanlar gibi "-ekmek" "-ekmek" diye bağırıp üzerimize yürümeyi tercih etti. Ben de o zaman küçük birliğime sıraya girmelerini ve silahlarına sarılmalarını emrettim. O zaman mutsuz şeytanları bir korku sardı ve tabana kuvvet kaçmaya başladılar. Ben bir kez daha ilk önce yaptığım teklifimi yineleyerek her 10 kişiyi temsilen bir kişi ile görüşmek istediğimi söyledim. Bu görüşmeden iki gün sonra yüzlerce kişi yanıma geldi. Onları tek sıra halinde dizdikten sonra, teker teker yanıma çağırdım ve gösterdiğim bir barakaya girmelerini istedim. Orada bekleyen güçlü kuvvetli iki askerin uyguladığı kırkar sopa darbesiyle

ana baba usulüyle terbiye edildiler. Böylesine iyi bir başlangıçtan sonra onları gayet iyi durumda buldum ve görüşmemin diğer etabına geçmek amacıyla binanın diğer bir bölümüne geçmelerini emrettim. Hepsi gösterilen yere doluştular ve daha sonra köydeki arkadaşlarını yatıştıracaklarına dair yemin ettiler. Şimdi edindiğim bilgilere göre bunlar köylerine döndüklerinde, ettikleri yeminlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmişler.” Yüzbaşı P... yukarıda anlatılan bu talihsiz olayları nasıl başarıyla bastırdığını gururla anlatırken bir yandan da kahkahalar atıyor, şakalar yapıyordu. Tam da bütün bu olanları bize anlatırken Tsivilsk kasabasında birkaç dükkânın talan edildiği haberini almış ve aynı deneyimi yeniden başlatmak için hazırlıklara başlamıştı bile. Benim de onun başarılı olduğu konusunda hiçbir şüphem yoktu. Ancak Fransa’ya dönmemim üzerinden iki ay geçmişti ki dergilerden Kazan’ın alevlerle kaplandığını, yangının aynı anda birkaç yerde başladığını ve bunun bir kundaklama eylemi olduğunu öğrendim. Bu durumda tabii ki hemen aklıma bir kaç zaman önce Rusya’da gördüklerim geldi ve bununla birlikte Yüzbaşı P... tarafından alınan anadan babadan kalma terbiye sistemi. Acaba 1834 yılında Tula’nın köylerinde ve şehir meydanında sık sık çıkan yangınlar, vatanlarından zorla uzaklaştırılmak istenen Polonyalılar ve Yahudiler tarafından yürütülen protestolar mıydı? Rusya İmparatorluğu, saçlarını kutbun soğuk sularında yıkayan, ayakları Karadeniz’de yüzen ve kolları bir kerede Avrupa’ya, Asya’ya, Amerika’ya uzanan koca bir devdir. Şüphesiz, bu imparatorluk ölçülemez büyüklüktedir ve bu hacim hayal gücünü korkutmaktadır. Ama bırakın bu devin kalbini bir test etsinler, bırakın neşter bu güç ve kuvvet kabuğunu kaldırsın, işte o zaman, kalbin hiç de iyi durumda olmadığını, kanının damarlarında iyi dolaşmadığını, bürokrasi solucanının devi yiyip bitirdiğini ve yaraların kanadığını görsünler. Polonya, bu açgözlü intikam şahinine, defalarca keder ve üzüntü çığlıkları attırtacaktır.”⁷⁹⁶

Katanov, eserin ikinci bölümünde ise bu kez, felsefe ve filoloji doktoru, edebiyatçı Fransız yazar Arsen Legrel (Arsène Legrelle/1834-1899)’in 1877 yılında Paris’te yayınladığı *Le Volga: Notes Sur La Russie* adlı kitabında yer alan Kazan ile ilgili anılarını aktarmıştır. Katanov’un eserinde, Legrel’in hayatı ve çalışmaları ile ilgili detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Legrel hakkında edindiğimiz tek bilgi, onun Rus edebiyatının önemli bir eseri olan A. S. Griboyedov’un *Akıldan Bela* (Gore ot uma) adlı eserini 1884 yılında Fransızcaya çevirdiğidir.⁷⁹⁷

Eserin ikinci bölümüne Katanov ilk olarak Legrel’in eserinin içeriği hakkında bilgi vererek başlamıştır. Katanov’un aktardığı üzere, *Le Volga: Notes Sur La Russie* adlı eser toplam altı bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm, *Tver Yakınlarındaki Volga*

⁷⁹⁶ A.g.e., s. 2-6.

⁷⁹⁷ A. S. Griboyedov: *Russkaya i Natsionalnie Literaturı*: Materialı Mejdunarodnoy Naučno-Praktičeskoy Konferentsii 26-27 Sentyabrya 2015 Goda, Glv. red. G. R. Gasparyan, Erevan, İzd. “Dom Lusabats”, 2015, s. 6.

(s. 1-31.); ikinci bölüm, *Yazın Moskova* (s. 32-88.); üçüncü bölüm, *Nijniy Novgorad Fuarı* (s.89-137.); dördüncü bölüm, *Kazan ve Kazan Üniversitesi* (s. 138-209.); beşinci bölüm, *“Miklaşevskiy” Gemisinin Güvertesinde* (s.210- 272.); altıncı bölüm ise *Saratov ve Nijnyaya Volga* (s. 273- 348.) adlı başlıklar ile adlandırılmıştır. Eser, yazarı tarafından Edward Herve isimli, kendi dergilerinde değişik gezi anılarını yayınlamayı seven bir şahsa ithaf edilmiştir.⁷⁹⁸

Katanov’un verdiği bilgilere göre, eserin, *Kazan ve Kazan Üniversitesi* başlıklı dördüncü bölümü içerik olarak iki kısma ayrılmıştır. Bölümün ilk kısımda (s. 138-174.), Kazan ile ilgili olmayan tamamen farklı konulardan bahsedilmiştir. Daha çok Volga Nehri’nde yüzmekte olan gemiler, tekneler, yelkenliler, ahşap uçak gemileri, güvertesiz yelkenli gemiler, gemi nakliye şirketleri; Kafkasya ve Merkür; Nijniy Novgorod-Kazan yolu; vapurlarda yakacak odunları taşıyan kadınlar ve genç kızlar; Kerjen ormanlarındaki raskolnikler (ayrılıkçılar); Paris’te öğrenim gören sulh yargıçları ile yazarın yaptığı sohbetler; Rus rahiplerin çiğa balığına ve içkiye düşkünlükleri; Avrupalıların yabancılara karşı tutumları ve halkların özyönetimi hakkında bilgiler yer almıştır.⁷⁹⁹

Dördüncü bölümün ikinci kısmında ise (s. 174-209.) Legrel, Kazan’da bulunan görülmeye değer yerleri, Kazan Üniversitesi ve kütüphanesi ile şehirdeki Tatar nüfusun yoğun olduğu bölgeler hakkında bilgiler vermiştir. XIX. yüzyılda farklı etnik grupların yaşadığı Kazan şehrinin panoraması Legrel’in gözünden şöyledir:

“Volga iskelesinde yazarı hayrete düşüren çoğunlukta yük arabacıları, hamallar, arabacılar olmasıydı. Tatar hamalların başlarında kenarları kıvrık, tepeleri sivri, ortaçağdaki Hristiyanlarınkini andıran şapkalar vardı. Volga Nehri’nin kıyısından şehrin içine kadar uzanan bir demiryolu hattı bulunmaktaydı. Şehre yaklaşırken gözünüze ilk önce Kremlin’in çanları ve kuleleri çarpardı. 1862 yılında Katolik şapellerinin yanı sıra Protestan mabetleri de bulunmaktaydı. Yazarın bildirdiğine göre o tarihte 42 Rus kilisesi, 6’dan fazla manastır ve 9 cami bulunmaktaydı.”⁸⁰⁰

Eserin ilerleyen satırlarında ise Katanov, Legrel’in Kazan şehrinin adının nereden geldiği ve şehrin tarihçesi ile ilgili verdiği bilgileri aktarmıştır:

⁷⁹⁸ Katanov, *Skazaniya İnostrantsev o Kazani, I. Thomas – II. Legrelle*, s. 7.

⁷⁹⁹ A.y

⁸⁰⁰ A.y.

“- Kazan, Moğol istilasından beri başkent ve Cengizhan ile torunlarının kalesi olmuştur. Şehir o zamanlar şimdi bulunduğu yerden yaklaşık 45 verst ötede, Kazanka Nehri’ne doğru olan bir alanda bulunmaktaydı. İsmi yine Kazan idi. Kazan, “kazan” anlamına gelmektedir. Çünkü gerçekten “kazan” a benzeyen bir havzada uzanmaktadır. Karamzin’in ifadesine göre, bu isimde köyler de bulunmaktaydı. Günümüzde de, Trabzon (Trabzon İmparatorluğu ya da Tzaniti Krallığı) yakınları aynı isme sahip birkaç köy bulunmaktadır. “-Bulgarların düşmesi ile birlikte Kazan, Müslümanların ana merkezi haline geldi. Korkuç İvan devri gelene kadar burada 20 Han hüküm sürmüştür. Korkuç İvan’ın Rusya’nın ilk milli gücünün kurucusu olması ve vatanseverliği onun bütün zalimliğini affettirmiştir. 1552 yılında Kazan, Astrahanlar tarafından kuşatıldı ve 1556 yılında ele geçirildi. Başkent’in ana caddesinin adı “Voskresenie”dir. “Diriliş” anlamına gelmektedir. Bu cadde, iki küçük kum tepesinin sırtı boyunca yokuş aşağı uzayıp gider. Kremlin’de birkaç kilise, manastır, başpiskoposun evi ve bir okul dışında yeni inşa edilen bir de saray vardı.”⁸⁰¹

Katanov, bölümün ilerleyen sayfalarında Legrel’in Rahibeler Manastırı’ndan, 1579 yılında bulunan mucizevi ikonlardan, bu ikonaların mucizelerinden söz etmiş ve yüzeysel olarak İtalyan tarzı boyamalarla süslenmiş Peter ve Paul Kilisesi ve diğer kiliselerden, gaz lambası ile aydınlatılmış sokaklardan, dükkânlardan, Kazan’da az sayıda bulunan Paris ve Çin restoranlarından, savaşta ölenlerin anısına dikilen anıtlarından, yazlıklardan, arabacılar ve polislerden de bahsettiğini dile getirmiştir.⁸⁰² Eserin devamında da Legrel’in Sibirya yolu üzerinde 1874 yılında 12.488 talihsiz olay yaşandığı bilgisini verdiğini, Tatar ve Rus kıyafetleri, minareli camiler, mollalar ve müezzinleri tasvir ettiğini de söylemiştir:

“Müezzin caminin şerefesine çıkıp ezan okumaya başlayıp halkı namaza davet ettiği zaman, insanlar evlerinden çıkıp sakince camiye doğru yol alıyorlardı. Cami girişinde, özel bir köşede, bir yığın halinde duran topuksuz, genellikle çizme üzerine geçirilen deri mestler bulunmaktaydı. Mihrabın üstü bir örtüyle kapatılmıştı. Daha ileride doğu tarafında bulunan üç renkli camlı pencerenin aydınlatığı nişin yanında, ipek giysiler içinde ayakta durmakta olan din adamı her kutsal ismi zikredip “Allah” dediğinde, tatbikata çıkmış askerler gibi iki sıra halinde nizami bir şekilde durmakta olan insanlar gerçekten sihirli bir gücün etkisi alındaymış gibi kâh dizlerinin üzerinde duruyorlar, kâh sanki yeri kucaklamış gibi yere eğiliyorlar. Birkaç dakika boyunca bu yatay durumda kalıyorlar.”⁸⁰³

⁸⁰¹ A.g.e., s. 7-8.

⁸⁰² A.g.e., s. 8.

⁸⁰³ A.y.

Eserin devam eden kısımlarında ise Legrel, Rusların Tatarları Ruslaştırmak adına yürüttükleri faaliyetlerden, Kazan Üniversitesi'nin kuruluş sürecinden ve çalışmalarından bahsetmiştir:

“Korkunç İvan zamanından beri, Tatarları Ruslaştırmak ve onları kendi dinlerine çekmek için kullandıkları yöntemlerden biri, Tatarlara Rus içkisi kvas ve bal içirmek, ikinci yöntemleri de misyonerlik faaliyetleri yürütmektir. Halkın eğitimi için laik okulların açılması daha yakın zamana ait faaliyetlerdir. Ama ilk olarak I. Petro, okullarda aritmetik, okuma ve din dersleri okutulması emrini vermiştir. 1733 yılında eğitimi güçlendirmek amacıyla Kievli profesörlerin Kazan’a taşınmaları emri verilmiştir. XVIII. yüzyılın sonunda I. Pavel ilahiyat seminariyasını bir akademiye (academie ecclesiastique-kilise akademisi) çevirdi. 1758 yılında imparatorluğa bağlı ilk orta öğrenim kurumu kuruldu ve bu okulda asillerin ve memurların çocuklarının okuması amaçlandı. 1804 yılında, aynı kozadan çıkan kelekler gibi bu okuldan da bir üniversite doğdu. I. Aleksandr’ın ve bakanlarının bu üniversiteyi kurmalarındaki niyetleri, özellikle, batı ve doğu dillerinin, filolojilerin ve dil bilimlerinin, teorik ve pratik olarak eğitimlerin yapıldığı güçlü bir ocak teşkil edip, tüm Asya’nın dağıntık halde bulunan halkları ve göçmenlerini Rusya’ya çekebilmektir. Diğer bilimler başlangıçta dikkate alınmadı. Örneğin, 1810 yılında üniversitede bir klinik bile bulunmamaktaydı.”⁸⁰⁴

Legrel, daha sonra Kazan Eğitim Çevresi’nin ilk zamanlardaki mütevellî heyetinden ve XIX. yüzyılda Kazan Üniversitesi’nde verilen eğitimden kısaca söz etmiştir. Katanov’un aktardığına göre; 1836 yılında I. Nikolay, üniversiteyi ziyaret etmiş ve medrese öğrencilerine Tatarca ve Rusça öğretmeye devam etmelerini emretmiştir. Bu eğitime ancak 1876 yılında şehir meclisinin bu konular için yıllık 500 ruble ödeme kararı almasından sonra başlanmıştır. 1841 yılında I. Nikolay sayesinde üniversitede gözlemevi, kütüphane, anatomik amfi tiyatro, fizik odası, kimya laboratuvarı da açılmıştır.⁸⁰⁵

Legrel’in Kazan Üniversitesi ziyareti sırasında üniversitenin sürekli olarak gaz lambasıyla aydınlatılmadığı zaman kapkaranlık olan, sokağa paralel bir koridor üzerinden üst kata çıkılabilmesi, ilk katın mükemmel bir şekilde temiz olması, masalarda bir kırıntı dahi bulunmaması ve duvarlarda çizik bile olmaması yazarı hayrete düşürmüştür. Kazan Zeoloji Müzesi ziyareti sırasında ise Legrel’i başında kadife üzerine altın işlemeli şapkasıyla bir Tatar bekçi karşılamıştır. Legrel, müzede

⁸⁰⁴ A.g.e., s. 8-9.

⁸⁰⁵ A.g.e., s. 9.

doğa tarihi koleksiyonunu incelemiş, onu en çok şaşırtan ise müzedeki Volga balıkları koleksiyonu ve müzede Rumyantsev Müzesi'nden daha çok nadir eser bulunması olmuştur.⁸⁰⁶

Legrel, eserinin devamında Kazan Üniversitesi ve üniversite kütüphanesinden bahsetmeye devam etmiştir. Legrel'e göre, XIX. yüzyılda üniversite kütüphanesinde el yazmaları dışında 80.000 cilt kitap bulunmaktadır. Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki kitapların büyük bir kısmı 1854 yılında St. Petersburg Üniversitesi'ne nakledilmiştir. 1 Nisan 1873 yılında Kazan Üniversitesi'nde 59'dan fazla öğretim üyesi vardır. Bununla birlikte 48 kürsü boşaltılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında üniversitede toplam 531 öğrenci bulunmaktadır. 1874 yılında üniversitede yapılan tüm faaliyetlerin hazineye getirdiği yük 2.340.000 ruble olmuştur.⁸⁰⁷

Özetle, Katanov bu eserinde Doğu ve Batı medeniyetlerinin kesiştiği bir nokta olan Kazan şehrini iki Fransız seyyahın gözünden resmetmiştir. Türkiye'de Thomas'ın ve Legrel'in adı geçen eserleri hakkında bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple eserlerin içeriklerine bakıldığında her iki eserin de disiplinler arası araştırma yapmak için güzel örnekler oluşturacağı kesindir. Zira her iki eserde de iki Batılı yazar gözüyle Doğu'nun hem olumlu hem de olumsuz yönleri resmedilmiştir.

⁸⁰⁶ A.y.

⁸⁰⁷ A.y.

3. 9. İsveçli Philip Johann Strahlenberg ve Onun Rusya ve Sibirya Hakkındaki Çalışmaları (XVIII. yüzyıl başları)

• *Швед Филипп-Иоганн Страленберг и Труды Его по России и Сибири (начала XVIII века)*, Казань, Типо-лит. Импер. Казан. Унив., 1903, 5 с.

• *Şved Filipp-İogann Stralenberg i Trudi Ego po Rossii i Sibiri (naçala XVIII veka)*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1903, 5 s.

Katanov, *İsveçli Philip Johann Strahlenberg ve Onun Rusya ve Sibirya Hakkındaki Çalışmaları (XVIII. yüzyıl başları)* adlı tebliğini ilk olarak 30 Nisan 1902 tarihinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin genel oturumunda sözlü olarak sunmuş ve ilk olarak bu tebliğ *İzvestiya*'nın XIX. cildinin II. sayısında yayınlanmıştır. Daha sonra bu tebliğ, 1903 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi'nce ayrı bir kitapçık olarak basılmıştır. Toplam 5 sayfadır. Tebliğde, önsöz, giriş, alt başlık ya da kaynakça gibi bölümler yer almamıştır. Bir eser tanıtımı olarak nitelendirebileceğimiz bu tebliğinde, Katanov öncelikle Yenisey yazıtlarını keşfeden Alman ilim adamı Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685-1735) ve Rusların İvan Filippoviç Tabbert⁸⁰⁸ olarak adlandırdıkları Alman kökenli İsveçli bir subay olan Philip Johann von Strahlenberg (1676-1747)'in ilmî çalışmaları hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Daha sonra ise P. J. von Strahlenberg'in *Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Северная и Восточная Части Европы и Азии/Asya ve Avrupa'nın Kuzey ve Doğu Kıyıları, Stockholm 1730)⁸⁰⁹ adlı eserini içerik olarak kısaca tanıtmıştır. Katanov,

⁸⁰⁸ İvan Filippoviç Tabbert, İsveç'e döndükten sonra kendisine Strahlenberg soyadını almış ve kendisine İsveç Hükümeti tarafından soyluluk unvanı verilmiştir. N. F. Katanov, *Şved Filipp-İogann Stralenberg i Trudi Ego po Rossii i Sibiri (naçala XVIII veka)*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1903, s. 3.

⁸⁰⁹ Strahlenberg'in bu eseri, Yenisey yazıtları hakkında ilk bilgileri vermesi açısından oldukça kıymetli bir çalışmadır. Kırgızlara ait mezar taşlarından ibaret olan Yenisey Yazıtları, ilk olarak 1721 ve 1722 yıllarında P. J. von Strahlenberg ve D. G. Messerschmidt tarafından Yenisey Nehrinin yukarı kısmında keşfedilmiştir. Yenisey Yazıtları ile ilgili ilk bilgiler tarihçi Alaeddin Ata Melik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihângüşâ*'sında ve Çin kaynaklarında da geçmesine rağmen, Türk Yazıtlarını ilim âlemine ilk tanıtan Strahlenberg olmuştur. Eser, yayınlanır yayınlanmaz ilim dünyasının hemen dikkatini çekmiştir. Strahlenberg'in 1730 yılında eserinin yayınlanmasının üzerinden yaklaşık 160 yıl sonra Türk Dünyası için yeni bir sayfa açılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında bölgeye Rus bir heyet gönderilmiş ve 1889 yılında Rus ilim adamı Nikolay Mihayloviç Yadrintsev, Moğolistan'da Orhun Nehri kıyısında Kül Tigin ve Bilge Kağan abideleri olarak bilinen Orhun Abidelerini bulmuştur. H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 3. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994, s. 18.; *Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov, Dooktyabrskiy Period*, s. 81.

Strahlenberg'in adı geçen eserini tanıtırken diğer ilim adamlarının yaklaşımlarından da bahsetmiştir.

Katanov eserine ilk olarak Alman ilim adamı D. G. Messerschmidt'i⁸¹⁰ tanıtarak başlamıştır ve şu şekilde devam etmiştir: Messerschmidt, Almanya'dan, bizzat Çar I. Petro tarafından, Rusya adına Sibiryâ bölgesinde araştırmalar yapmak üzere çağırılmıştır. Messerschmidt'in görevi, Sibiryâ coğrafyası, tarihi, tıbbı, bölgedeki salgın hastalıklar, şifalı bitkiler, tarihi yerler, abideler, bölge halkları ve bu halkların dilsel özellikleri hakkında araştırmalar yapmaktır. 1719-1726 yılları arasında tam yedi yıl Sibiryâ'da araştırmalar yapan Messerschmidt, ilmî gezisi için Rusya'dan yıllık 500 ruble gibi çok az bir ödenek almıştır. Maddi imkânsızlıklara rağmen görevini başarıyla tamamlayan Messerschmidt, gezisi sırasında şifalı bitkiler toplamış, bölge hakkında haritalar ve resimler çizmiş, antik çağa ait çeşitli yazılı ve görsel materyaller (putlar, büyük mamut kemikleri, Kalmuklara ait mektuplar, mezar taşları, vb.) toplamış ve bunları kayıt altına almıştır. Fakat Messerschmidt bu materyalleri sağlığında yayınlamamıştır. St. Petersburg'a döndükten sonra bütün bu materyalleri Rusya Bilimler Akademisi'ne vermiştir. Peter Simonoviç Pallas ve Radlov gibi ünlü ilim adamları daha sonra bu materyalleri çalışmalarında kullanmışlardır. Messerschmidt'in gezi günlüğü ise 5 ciltten oluşmaktadır.⁸¹¹

Messerschmidt, Sibiryâ gezisi sırasında kendisine kılavuzluk edecek birisine ihtiyaç duymuş ve Rus yetkililerden kendisine bir yardımcı verilmesini rica etmiştir. Rus yetkililere bu talebi için 1719 yılında büyükelçi rütbesiyle Çin'e gönderilen Lev

⁸¹⁰ **Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685-1735):** Alman fizikçi, coğrafyacı ve doğa bilimcidir. Jane ve Halle Üniversitelerinde iyi bir eğitim almıştır. 1716 yılında Büyük Kuzey Savaşı sırasında Danzig şehrini ziyaret eden Çar I. Petro ile tanışmıştır. Genç ilim adamı doğa bilgisi ile çar üzerinde büyük bir etki yaratmış, bunun sonucunda Messerschmidt 1719 yılında Çar I. Petro tarafından Rusya'nın doğu bölgelerine gönderilmiştir. Messerschmidt'e yardımcı olarak eğitilmiş askeri esirlerden Subay İvan Flippoviç Tabbert (Strahlenberg) ve Daniel Kapell'i alma izni verilmiştir. Bu iki ismin dışında ilim adamının gezi ekibine bir ressam, tercüman ve aşçı da dâhil olmuştur. Sibiryâ'nın kuzeybatısında bulunan Mangazeya'da da araştırmalar yapan Messerschmidt, burada yaşayan Tunguzların kıyafetlerini, mücevherlerini, silahlarını, mesleklerini ayrıntılı bir şekilde ilk defa anlatmış ve Tunguz dili ile ilgili küçük de bir sözlük hazırlamıştır. Ayrıca Messerschmidt, Çulım dili hakkında bir kelime listesi hazırlamıştır. G. Yu. Klaproth bu kelime listesini *Asia Poluglotta* adlı eserinde yayınlamıştır. Bkz.: **Materialı Dlya İstorii İmperatorskoy Akademii Nauk**, Tom Perviy (1716-1730), St. Petersburg, Tip. İmp. Akad. Nauk, 1885, s. 347-348. **Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov, Dooktyabrskiy Period**, s. 78.

⁸¹¹ Katanov, **Şved Filipp-İogann Stralenberg i Trudi Ego po Rossii i Sibiri (naçala XVIII veka)**, s. 1.

Vasilyeviç İzmaylov'un yanına dört kişinin verildiğini örnek göstermiştir. Fakat Ruslar arasında kendisine yardımcı olabilecek eğitimli bir kişinin bulunamaması sebebiyle Poltava Muharebesi⁸¹² sırasında Ruslara esir düşen İsveçli askerler arasından tıbbi bilgisi olan eğitimli bir esirin kefaletle serbest bırakılarak kendisine yardımcı olarak verilmesini talep etmiştir. Bu isteği onaylanan Messerschmidt de esirler arasından İsveçli bir subay olan Philipp Johann von Strahlenberg'i seçmiştir. 1676 yılında Stralsund'da doğan Strahlenberg, 27 Haziran 1709 tarihinde meydana gelen Poltava Muharebesi'nde Ruslar tarafından esir alınmış ve on üç yıl Sibiry'a da yaşamıştır. 1721 yılında İsveç ile Rusya arasında imzalanan Nystad Antlaşması⁸¹³ sonucunda ülkesine dönmüştür. Strahlenberg, Messerschmidt için sadece eğitimli bir yardımcı değil, aynı zamanda sadık bir dost olmuştur.⁸¹⁴

Strahlenberg, Tobolsk'da bulunduğu sırada bir Sibiry haritası hazırlamıştır. Fakat Strahlenberg'in bu çalışması o dönemin Sibiry Valisi olan Matvey Grigoryeviç Gagarin'in pek hoşuna gitmemiştir. Bir rivayete göre, Vali M. G. Gagarin, Strahlenberg'in hazırladığı haritayı elinden zorla almış ve bir daha yabancı toprakların tasvirini yapmaması için onu Buz Denizi kıyısına sürgüne göndermekle tehdit etmiştir. Strahlenberg iki kez Sibiry haritası çizme girişiminde bulunmuştur. Ancak bu çalışmasını üçüncü girişiminde, Vali Gagarin'in tutuklanmasından sonra başarıyla tamamlamıştır. Messerschmidt, Strahlenberg ile birlikte 1721 yılında İrtiş'ten Tara'ya, Barabin bozkırından Tomsk'a, daha sonra ise Tom Nehri üzerinden Kuznetsk ve Abakan'a gitmiştir. 1722 yılında ise Messerschmidt ve Strahlenberg Yenisey Nehri üzerinden Krasnoyarsk'a geçmişlerdir. Strahlenberg burada Messerschmidt'ten

⁸¹² İsveç tarihindeki en büyük yenilgi olarak kabul edilen Poltava Muharebesi, 27 Haziran 1709 tarihinde Rusya ile İsveç arasında gerçekleşmiştir. Büyük Kuzey Savaşı (1700-1721) sırasında yaşanan en büyük muharebedir. Poltava Muharebesi'nde Rus Çarı I. Petro, İsveç Kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl)'ı büyük bir yenilgiye uğratmış, bunun sonucunda XII. Karl Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bu muharebe sonucunda Rusya Baltık Denizi kıyılarına erişim imkânı kazanmıştır. Bkz.: G. Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Çev. Doğukan Mızrak, Efekan Ç. Mızrak, 4. bs., İstanbul, Selenge Yayınları, 2019, s. 197-199.

⁸¹³ Nystad Antlaşması (Nişat Barışı), 30 Ağustos 1721 tarihinde Finlandiya'nın Nystad şehrinde Rusya ve İsveç arasında imzalanmıştır. Büyük Kuzey Savaşı'nı sonlandıran bu barış antlaşması ile Estonya, Letonya, İngriya Rusya'ya bırakılmıştır. Bu galibiyet sonucunda 22 Kasım 1721 tarihinde Çar I. Petro'ya "Bütün Rusya İmparatoru, Vatanın Babası, Büyük" unvanları verilmiştir. Rusya bu antlaşma ile Avrupa Devletleri arasında yüksek bir mevki kazanmıştır. Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 281.

⁸¹⁴ Katanov, **Şved Filipp-İogann Stralenberg i Trudı Ego po Rossii i Sibiri (naçala XVIII veka)**, s. 1-2.

ayrılarak ülkesine geri dönmüştür. Messerschmidt ise 1725 yılına kadar Doğu Sibirya'daki çalışmalarına devam etmiş ve aynı yıl Batı Sibirya'ya geçmiştir. 1727 yılının Mart ayında ise St. Petersburg'a geri dönmüştür.⁸¹⁵

Strahlenberg, Sibirya'da bulunduğu süre zarfında Sibirya ile ilgili birçok materyal toplamıştır. Rus tarihi ile ilgili kayıtların yanı sıra iki adet Sibirya haritası hazırlamıştır. Strahlenberg, Nystad Antlaşması sonrasında, birincisine göre daha detaylı ve doğru olan ikinci haritayı Çar I. Petro'ya sunmuştur. Strahlenberg'in hazırladığı Sibirya haritası çarın o kadar çok hoşuna gitmiştir ki, Çar I. Petro kendisine arazi araştırmacılığı görevini teklif etmiş, fakat Strahlenberg bu görevi kabul etmemiştir. Strahlenberg hazırladığı birinci haritayı ise Moskova'daki bir tüccara göndermiş, bu harita ancak tüccarın ölümünden sonra Çar I. Petro'nun eline geçmiştir. Strahlenberg ülkesine döndükten sonra ise Sibirya'da topladığı materyallerin üzerinde çalışmaya başlamıştır. 1730 yılında Stokholm'de 438 sayfadan oluşan *Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia*⁸¹⁶ adlı eserini Almanca olarak yayınlamıştır. Bu eserin *Historie der Reisen in Russland* başlıklı ikinci baskısı Leipzig'de yayınlanmış, ayrıca bu eser, 1738 yılında İngilizceye, 1757 yılında Fransızcaya ve 1780 yılında ise İspanyolcaya çevrilmiştir. Konusu Rusya olmasına rağmen eserin Rusça çevirisi yapılmamıştır.⁸¹⁷

Strahlenberg, 1724 yılında Stokholm'de ilk Rus tarihçisi olan ve Çar I. Petro tarafından farkı görevlerle İsveç'e gönderilen Vasiliy Nikitiç Tatişçev (1686-1750)⁸¹⁸

⁸¹⁵ Katanov, **a.g.e.**, s. 2.

⁸¹⁶ Strahlenberg'in *Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia* adlı bu eseri önsöz, bölümler, sözlük, ek, dizin, düzeltme ve resim kısımlarından oluşmuştur. Eser, Szeged'de 1975 yılında Çuvaşça, Yakutça ve Moğolca uzmanı olan akademisyen J. R. Krueger'in önsözü ile *Studia Uralo-Altaica* dergisinde tıpkıbasım olarak yeniden basılmıştır. Bkz.: Ph. J. Von Strahlenberg, **Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia**, Szeged, 1975.

⁸¹⁷ Katanov, **Şved Filipp-İogann Stralenberg i Trudi Ego po Rossii i Sibiri (naçala XVIII veka)**, s. 2-3.; Türkolog Hasan Eren ise adı geçen eserin Rusçaya çevrildiğini, fakat Rusça çevirisinin yayınlanmadığı bilgisini vermiştir. Bkz.: H. Eren, **Türklük Bilimi Sözlüğü. I. Yabancı Türkologlar**, Ankara, TDK Yayınları, Sayı: 705, 1998, s. 28.

⁸¹⁸ **Vasiliy Nikitiç Tatişçev (1686-1750)**: Rus devlet adamı, ilim adamı, tarihçi ve etnografıdır. Moskova Mühendislik Okulu'ndan mezun olan V. N. Tatişçev, Büyük Kuzey Savaşı'na ve Poltava Muharebesi'ne katılmıştır. 1716-1720 yılları arasında Rusya, Almanya, Polonya ve İsveç'te askeri diplomatik görevlerde bulunmuştur. 1720-1739 yılları arasında Ural bölgesinde maden işletmeciliği ile uğraşmıştır. 1724-1726 yılları arasında ise ülke ekonomisini incelemek için İsveç'e gönderilmiştir. 1742-1745 yılları arasında da Astrahan Valisi olarak görev yapmıştır. İlk Rus tarihçisi olan Tatişçev, etnografya, istatistik, coğrafya, haritacılık, hukuk ve pedagoji gibi alanların gelişmesine büyük katkı

ile tanışmıştır. V. N. Tatişçev, Strahlenberg'in Rusya ve Sibirya'nın kuzey-doğu kısmı ile ilgili bu eserini yayına hazırlarken; Rusya İmparatorluğu'nun zaferi adına daha fazla açıklama yapmak ve eserini Rus çarına ithaf etmek istediğini, ancak bunun için Çar'dan onay alamadığını ve bu sebeple eserini İsveç Kralı I. Fredrick'e ithaf ettiğini yazmıştır.⁸¹⁹

Rus tarihçi İvan İvanoviç Golikov (1735-1801)⁸²⁰ gibi bazı ilim adamları ise Strahlenberg'i "kötü bir iftiracı" olarak nitelendirmişlerdir. Fakat eserinde Rusya ve Sibirya hakkında vermiş olduğu yeni ve değerli bilgiler sebebiyle Strahlenberg'e karşı adil olunmalıdır. Zira Strahlenberg öncesinde bu bilgiler Avrupa'da hemen hemen hiç bilinmemektedir. Strahlenberg'e yapılabilecek tek eleştiri, Rus dilini iyi bilmediği için sık sık farklı filolojik hatalar yapmış olmasıdır.⁸²¹

Katanov tebliğinin son sayfalarında ise ağırlıklı olarak Strahlenberg'in eserinden bahsetmiş ve içeriği hakkında şu bilgileri vermiştir: Strahlenberg öncelikle eserinin önsözünde kendisinden önce yapılan Doğu ile ilgili çalışmalara değinmiştir. Takip eden sayfalarda ise, Rusya ve Asya topraklarından, "Bulgar" kelimesinin anlamından, Sibirya coğrafyasında eski çağlardan XVIII. yüzyıla kadar yaşamış olan halklardan (Moğollar, Ruslar, Tatarlar, Özbekler, Türkmenler, Kara-Kalpaklar, Kalmuklar, Mordvalar, Çeremisler, Permyaklar, Votyaklar, Vogullar ve Ostyaklar) kısaca bahsetmiştir. Devam eden sayfalarda ise Tatarlar, Ostyaklar, Başkurtlar, Yakutlar, Finler, Moğollar ve Arinler gibi halklarla ilgili kısa bilgilerin yer aldığı *Tabula Polyglotta* (çok dilli tablo) adlı ek bir şemaya ve onunla ilgili bilgilere (s. 55-91.) yer vermiştir. Ayrıca Strahlenberg giriş kısmında Avrupa ile Asya arasındaki sınırdan (s. 91-112), Tobolsk'da yaşayan Buharalılardan, 1643-1663 yılları arasında

sunmuştur. Bkz.: M. D. Merzlenko, N. V. Jivaykina, "Vasiliy Nikitiç Tatişçev (1686-1750)", *Ustoyçivoe Lesopolzovanie*, No 1 (3) 2004, s. 47-48.

⁸¹⁹ Katanov, *Şved Filipp-İogann Stralenberg i Trudı Ego po Rossii i Sibiri (naçala XVIII veka)*, s. 3.

⁸²⁰ **İvan İvanoviç Golikov (1735-1801):** Rus tarihçidir. Rusya'da Çar I. Petro dönemi ile ilgili birçok el yazmasını ve belgeyi derleyen ve yayınlayan ilk isimdir. İ. İ. Golikov'un çalışmaları, XIX. yüzyıla kadar Rusya'da tarih alanındaki ilk kaynaklardır. 1787 yılında tamamladığı *Rusya'nın Bilge Yenilikçisi Büyük Petro'nun Faaliyetleri* (Deyaniya Petra Velikogo, Mudrogo Preobrazovatelya Rossii) adlı eseri on iki cilt olarak N. İ. Novikov tarafından yayınlanmıştır. (Çevrim içi) http://hrono.ru/biograf/bio_g/golikovviv.php, 16 Aralık 2020.

⁸²¹ Katanov, *Şved Filipp-İogann Stralenberg i Trudı Ego po Rossii i Sibiri (naçala XVIII veka)*, s. 3.

hüküm süren Hive Hanı Ebûlgazi Bahadır Hanı'nın ünlü eseri *Şecere-i Terâkime*'yi nasıl Almancaya çevirdiğinden söz etmiştir (s. 112-127).⁸²²

Eserin 127-136. sayfaları arasında önceki bölümlerle ilgili olan bir ek kısmı yer almıştır. 136. sayfada ise giriş kısmı son bulmuştur. Eserde 1500 Moğolca kelimenin yer aldığı *Vocabularium Calmucko-Mungalicum (Kalmukça-Moğolca Sözlük)* (s. 137-156.) adlı bir sözlük de yer almıştır. Takip eden bölümlerde ise Rusya'nın taşıdığı farklı adlar ve bu adların kökenleri (s. 159-171); Rusya'nın sınırları, konumu ve iklimi (s. 171-179); Rusya'nın farklı bölgelere ve vilayetlere bölünmesi (s. 179-189); Rusya'nın eski ve yeni hükümdarları (s.189-208); Romanov Hanedanlığı'nın başlangıcı ve sonrası (s. 208-223); Çar I. Petro devri (s. 224-266); çar ve büyük knezlik unvanları arasındaki farklar (s. 266-269); Rusya'daki dinler (s. 269-281) ve dini yönetim (s. 281-291); Rusya'nın gelirleri (s. 292-293) ve askeri gücü (s. 293-300) ve Rusya'daki dört sınıfı oluşturan aileler (s. 300-307) anlatılmış, ayrıca alfabetik sıra ile ticaret şehirleri, madencilik endüstrisi, bitki örtüsü, fabrikaları ve turistik yerler hakkında bilgiler (s. 308-431) verilmiştir. Esere 22 tablo ilave edilmiştir.⁸²³

Katanov, bu bilgilerin dışında Strahlenberg'in eserinin içeriği hakkında şu bilgileri de eklemek istediğini dile getirmiş ve şöyle devam etmiştir: Eserde, Volga bölgesi ve Sibirya hakkında bilgiler de olup, Astrahan şehri ve bu ismin anlamı (s. 319-320); Çeremisler ve meslekleri (s. 346-347); Lıskovo şehri (s. 392-393); Makaryev şehri (s. 392-393); Mokşa inancı (s. 401); Mordvalar ve yaşamları (s. 402); Çeremislerin dinî inançları (s. 419) da anlatılmıştır.⁸²⁴

Eserde yer alan tabloların yanı sıra ekler kısmında yer alan Yenisey haritası, Runik harfli Türk yazıtları, şaman tefleri, koruyucu tanrılar, Arapça yazılı metal ayna, taş nineler⁸²⁵ ve İskitlere ait tarihi eserler de oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca Strahlenberg eserinde Rus nümizmatigi (altın, sikke, grivna, kapik, poluşka ve ruble)

⁸²² Katanov, **a.g.e.**, s. 3-4.

⁸²³ **A.g.e.**, s. 4.

⁸²⁴ **A.y.**

⁸²⁵ Rusçada *kamennie babı* (каменные бабы) olarak adlandırılan ve Türkçeye *taş nineler* olarak çevrilen bu heykeller, Moğolistan'dan Karadeniz bozkırlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Bunlar genellikle göbekleri hizasında ellerinde kadeh tutan erkek ve kadın heykelleridir. Bkz.: W. Barthold, "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair", Çev. Abdülkadir İnan, **Bellefen**, Cilt: XI: Sayı 43, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947, s. 515.

ölçü birimleri (arşın, berkovets, çeyrek, krujka, pud, zolotnik, verşok, verst), Rusya ve Sibirya'nın çeşitli tarihî eserleri hakkında da bilgiler vermiştir. Ayrıca Strahlenberg eserinde Rusya'nın ve Sibirya'nın farklı tarihi eserlerini de incelemiştir. Dilbilimciler için eserin son kısmına karşılaştırmalı kelime listesi olan *Gentium Boreo-Orientalium Vulgo Tatarorum Harmonia Linguarum* (Свод Языков Северо-Восточных Народов, в Просторечии Татар/Tatar Olarak Adlandırılan Kuzeydoğu Halklarının Dilleri)⁸²⁶ adlı bir tablo eklenmiştir. Bu tabloda, 60 adet kelime, Çekmenlerin, Finlerin, Vogulların, Mordvaların, Çeremislerin, Permyakların, Votyakların, Ostyakların, Tobol, Tümen ve Tar Tatarlarının, Yakutların, Çuvaşların, Samoyedlerin, Kotların, Kalmukların, Kamasinlerin, Mançurların, Tangutların, Arinlerin, Tunguzların, Koryakların, Kurillerin, Avarların, Kumukların, Kubaçınların, Çerkeslerin ve Kurinlerin dillerine çevrilmiştir. Bu dil tablosu, günümüzde bağımsız olarak var olmayan gayri Rusların dillerinin doğasını anlamak için kullanılabilecek ilginç ve değerli bir çalışmadır.⁸²⁷

Strahlenberg'in büyük bir öneme sahip olan bu eseri sayesinde Katanov ve birçok ilim adamı Kuzey Avrupa ve Sibirya halkları ile ilgili yeni bilgileri gün yüzüne çıkarmışlardır. Örneğin, Alman ilim adamı Oryantalist Heinrich Julius Klaproth (1783-1835), Strahlenberg'in bahsettiği halklarla ilgilenmiş ve onlara ait bazı kalıntıları bulmuştur. Kastren ve Radlov ise kendi dillerini tamamen unutan ve Türk dilini öğrenmeye başlayan Arinler ve Kamasinler üzerine çalışmışlardır. Katanov ise 1889-1892 yılları arasında Yenisey vilâyetindeki gezisi sırasında Kamasinleri ve Arinleri ziyaret etmiş ve onların dillerinde birkaç halk edebiyatı eserini kaydetmiştir.⁸²⁸

⁸²⁶ Strahlenberg, bu tabloda Sibirya bölgesinde yaşayan Ural-Altay halklarının hepsini *Tatar* olarak adlandırmış ve onları 6 gruba; *Fin-Ugorlar* (Macarlar, Finler, Vogullar, Çeremisler, Permyaklar, Votyaklar, Ostyaklar) *Türk-Tatarlar* (Tatarlar, Yakutlar, Çuvaşlar), *Samoyedler*, *Moğollar-Mançular* (Kalmuklar, Mançular, Tangutlar), *Tunguzlar* (Tunguslar, Kamasinler, Arinler, Koryaklar, Kuriller) ve *Karadeniz-Hazar Denizi* çevresindeki halklar olarak ayırmıştır. Bu halkların (toplamda 32 halk) konuştukları dillere ait en önemli 60 adet kelimenin ve terimin (tanrı, gök, anne, baba, soy, ateş, sayılar, vb.) Almanca tasnifini yapmıştır. Strahlenberg'in kendi gözlemlerine dayanarak yapmış olduğu bu diller tablosu, *Altay Dilleri Teorisinin* temelini oluşturmuştur. Bkz.: A. B. Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, 4. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s. 17-18.; N. Demir, E. Yılmaz, "Ural-Altay Dilleri Teorisi", *Türkler*, C. I, Ankara, Türkiye Yay., 2002, s. 394.

⁸²⁷ Katanov, *Şved Filipp-İogann Strahlenberg i Trudı Ego po Rossii i Sibiri (naçala XVIII veka)*, s. 4-5.

⁸²⁸ Katanov, *a.g.e.*, s. 5.

Sonuç olarak, Katanov 1902 yılında kaleme aldığı bu tebliğ ile öncelikle Türk Dünyası için büyük bir keşfe öncülük eden iki önemli ilim adamını ve onların kıymetli çalışmalarını tanıtmıştır. Tebliğde, özellikle Strahlenberg ve eseri üzerine yoğunlaşmıştır. Strahlenberg ve eseri hakkında Türkiye’de de yayınlanan çalışmalar mevcuttur. Katanov’un bu tebliği de bu yayınların eksik yönlerini tamamlayacak mahiyettedir. Strahlenberg’in XVIII. yüzyılda uçsuz bucaksız bir coğrafyada esaret altında elde ettiği materyalleri büyük bir emek ve sabırla analiz etmesi sonucunda yayınlamış olduğu bu eser, Kuzey Avrupa ve Sibirya coğrafyasında yaşayan halkların kültürleri, dilleri ve coğrafi zenginliklerini ihtiva etmesi bakımından oldukça kıymetlidir. Strahlenberg’in çeşitli halklara ait dilleri karşılaştırmalı bir analiz yaparak incelemesi ise eseri daha da değerli kılmıştır. Katanov’un “bir arkeolog, bir tarihçi ve bir etnograf, Strahlenberg’in kitabında kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili birçok şey bulacaktır.”⁸²⁹ sözleri de Strahlenberg’in eserinin yalnızca dil bilimciler için değil, farklı alanlardaki araştırmacılar için de kaynak teşkil edebileceğini göstermektedir.

3. 10. İ. N. Smirnov (Nekroloji)

• И. Н. Смирнов (Некролог), Журнал Министерства Народного Просвещения, No 9. Отд. 4., Санкт-Петербург, 1904, 8 с.

• İ. N. Smirnov (Nekrolog), Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya, No 9, Otd . 4, St. Petersburg, 1904, 8 s.

Katanov, İ. N. Smirnov (Nekroloji) adlı bu yazısını Millî Eğitim Bakanlığı Dergisi (Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya)’nin 1904 yılının Eylül ayında çıkan 9. sayısının 4. bölümünde yayınlamıştır. Eser, toplam 8 sayfadır. Eser, Katanov Kütüphanesi’nde K 3935 katalog numarası ile muhafaza edilmektedir.

Katanov’un bu eseri İmparatorluk Kazan Üniversitesi ve Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti’nden yakın dostu tarihçi ve etnograf İvan Nikolayeviç Smirnov

⁸²⁹ A.g.e., s. 5.

(1856–1904)’un vefatının ardından kaleme aldığı “nekrolojik bir metin”⁸³⁰dir. Katanov, bu yazısı ile öncelikle İ. N. Smirnov’un vefat haberini duyurmuş, daha sonra ise onun ilmî hayatı ile ilgili bilgiler aktarmıştır. Kanaatimizce, Katanov’un bu yazısı, 1904 yılında vefat eden Smirnov hakkında kaleme alınan en detaylı biyografi çalışmalarından biridir.

Katanov, eserine “*İmparatorluk Kazan Üniversitesi, Genel Tarih bölümü hocalarından Ordinaryus Profesör İvan Nikolayeviç Smirnov, Kazan’da 15 Mayıs 1904 tarihinde, öğleden sonra saat 11:00’de vefat etmiştir. Bu yazımda, İmparatorluk Kazan Üniversitesi arşivinden ve Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti bünyesinde gerçekleştirilen oturumlardan ve çalışmalardan edindiğim bilgiler ışığında İ. N. Smirnov hakkında konuşmak istiyorum.*”⁸³¹ sözleriyle başlamıştır. Katanov’un çalışmasından Smirnov hakkında edindiğimiz bilgiler özet olarak şöyledir:

Bir rahibin oğlu olan Smirnov, 7 Ocak 1856 tarihinde Kazan ilinin Tsarevokokşayskiy ilçesine bağlı Arina köyünde dünyaya gelmiştir. İlkokul eğitimini Kazan İlahiyat Okulu’nda, orta öğrenimini ise Kazan İlahiyat Seminariya’sında tamamlamıştır. Orta öğrenimin ardından Smirnov, 1874 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi’ne girmiştir. Tarih ve filoloji ilimleri alanındaki eğitimini burslu aday öğrenci statüsüyle 1878 yılında tamamlamasının ardından Millî Eğitim Bakanlığı’nın teklifiyle Genel Tarih bölümünde profesörlüğe hazırlanması için kalmasına karar verilmiştir. Smirnov, öğrencilik yıllarında Slav halklarının özellikle tarihi ve etnografyası ile ilgilenmiş, bu ilgisi ise hayatının son gününe kadar devam etmiştir. Smirnov, 1800 yılında *Uçenie Zapiski’de Hırvatistan Devletinin Uygur Krallığı’na Tabi Olmasından Önceki Tarihi Üzerine Bir Yazı* (Očerki istorii Horvatskogo gosudarstva do podčineniya ego Ugorskoy Korone) adlı makalesini yayınlamıştır. *XII. Yüzyıldan XIV. Yüzyılın Yarisına Kadar Venedik’in*

⁸³⁰ **Nekroloji (Некролог)**, kelimesinin sözlük anlamı “ölmüş birinin ardından hayatı ve faaliyetleri hakkında kaleme alınan anma ve değerlendirme yazısı” demektir. Bir kişinin vefatından çok kısa bir süre sonra kaleme alınan bu yazılar, yazarın tanıklığı dolayısıyla güncelliği olan, haber verme özelliğine sahip metinlerdir. Bkz.: D. N. Uşakov, **Bolşoy Tolkoviy Slovar Sovremennogo Russkogo Yazıka**, Moskva, Alta Print, 2008, s. 525.; Nesrin Mengi, “Bir Ölüm Yazısı: Nekroloji”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 13, Bahar 2016, s. 162.

⁸³¹ N. F. Katanov, **İ. N. Smirnov (Nekrolog)**, Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya, No 9, Otd. 4, St. Petersburg, 1904, s. 32.

Dalmaçya'nın Kentsel Toplulukları İle İlişkisi (Sayı I, Kazan, 1881) (Otnoşeniya Venetsii k gorodskim obşçinam Dalmatsii, s XII veka do polovinu XIV veka, Vıpusk I, Kazan, 1881) adlı yüksek lisans tezini savunmasının ardından ise 19 Nisan 1881 tarihinde Genel Tarih alanında uzmanlık derecesi onaylanmıştır. Yüksek lisans tezi ile doktora tezi arasındaki üç yıllık dönemde Smirnov, *Uçenie Zapiski*'de Astrahan Vilâyeti'ndeki Kalmukların Yaşamlarının Bazı Özelliklerine Dair Notlar (Zametki o nekotorih osobennostyah bita kalmıkov Astrahanskoy gubernii, 1882), *Millî Eğitim Bakanlığı Dergisi*'nde *X-XII. Yüzyıllarda Dalmaçya'nın Kentsel Toplulukları* (Gorodskie obşçini Dalmatsii v X-XII vekah, 1882) ve *X-XI. Yüzyıllarda Horvatistan ve Dalmaçya'da Toprak Mülkiyeti* (Zemlevladienie v Horvatii i Dalmatsii v X-XI vekah, 1883) adlı makalelerini yayınlamıştır.⁸³²

Millî Eğitim Bakanlığı, 1883 yılında Smirnov'u 600 ruble ödenekle yurt dışına göndermiştir. Gezi, 10 Mayıs-1 Ekim 1883 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Smirnov, bu gezi sayesinde Venedik ve Ragusa arşivlerini ziyaret etmiş ve 1884 yılında Kazan'da yayınlanan *358 Yılından 1573 Yılına Kadar Venedik'in Dalmaçya'nın Kent Toplulukları İle İlişkisi* (Otnoşeniya Venetsii k gorodskim obşçinam Dalmatsii, s 358 do 1573 gg.) adlı eserini yazma imkânı bulmuştur. Adı geçen bu eserini 13 Mart 1885 tarihinde açık oturumda sunmasının ardından Smirnov, Genel Tarih alanında doktor unvanını almıştır. Bu unvanı elde etmesi, üniversite tüzüğüne göre, Smirnov'a 25 Kasım 1886 tarihinde 31 yaşında "ordinarniy professor"⁸³³ olma imkânını vermiştir. Smirnov, 30 Mayıs 1881 tarihinde doçent olmuş, 1 Ekim 1884 tarihinden itibaren ise kadro dışı profesör olarak görev yapmıştır.⁸³⁴

Smirnov, en fazla makaleyi kadrolu profesör olarak görev yaptığı dönemde yazmıştır. Ayrıca Smirnov bu dönemde yurt dışına tarihî ve etnografik ilmî geziler gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Smirnov'un 1885 yılında Kazan'da *Slavların Manevi Karşılıklığının Geçmişi ve Geleceği* (Proşloe i buduşçee duhovnoy vzaimnosti slavıan), 1886 yılında ise *İstoriçeskiy Vestnik*'te *Antik Dünya İle Tanışmanın Anlamı Üzerine* (O znaçenii znakomstva s drevnim mirom) adlı başka bir makalesi

⁸³² Katanov, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁸³³ Ordinarniy Professor: Üniversitede kadrolu ve tam zamanlı olarak çalışan profesörlük statüsüdür.

⁸³⁴ Katanov, **İ. N. Smirnov (Nekrolog)**, s. 33.

yayınlanmıştır. 22 Mayıs 1888 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı Smirnov'u Kazan, Kostroma, Nijnenovgorod, Vyatka, Ufa ve Perm vilâyetlerine araştırma yapması için iki aylığına göndermiştir. 1 Haziran 1889 tarihinde ise Simbirsk vilâyetine gitmiştir. Smirnov bu iki ayrı gezi sayesinde birçok etnografik ve folklorik materyal toplamış ve bu materyaller ile İmparatorluk Kazan Üniversitesi bünyesindeki Anayurt Müzesi'ni zenginleştirmiştir. Ayrıca Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin yayın organı olan *İzvestiya*'ya içerik olarak katkı sunmuştur. Smirnov, ilmî gezisinden döndükten sonra 1889 yılında *Uçenie Zapiski*'de *Antik Dünyada Fatihlerin Fethedilenlerle İlişkilerinin Geliştirilmesi* (Razvitie otnoşeniy zavoevateley k pokorennım v drevnem mire) ve *Volga Finlilerin Şiirlerinde ve Dinî Törenlerinde İnsanın Kurban Edilmesine Dair İzler* (Sledı çeloveçeskih jertvoprinoşçeniy v poezii i religioznih obryadah privoljskih finnov) adlı makalelerini yayınlamıştır. Yine aynı yıl *İzvestiya*'nın IV. cildinde *Kazan Bölgesindeki Yabancılar Üzerinde Rus Etkisi Hakkında Birkaç Söz* (Neskolko slov o russkom vliyanii na inorodtsev v predelah Kazanskogo kraya), 1890 yılında ise aynı derginin VII. cildinde bir Ugor kabilesi olan Çeremisler hakkında tarihî-etnografik bir inceleme yazısı kaleme almıştır. 24 Nisan 1890 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı kararıyla Smirnov 15 Mayıs-1 Eylül 1890 tarihlerinde Vyatka ve Perm vilâyetlerine gönderilmiştir. Bu gezinin sonucunda, Smirnov 1890 yılında *İzvestiya*'nın VIII. cildinde bir Ugor kabilesi olan Votyakların tarihi ve etnografik incelemesini, aynı derginin 1891 yılında çıkan IX. cildinde ise başka bir Ugor kabilesi olan Permyakların tarihi ve etnografik analizini yapmıştır. Çeremis, Votyak ve Permyak kabilelerinin detaylı bir analizini ve tasvirini yaptıktan sonra, Smirnov başka bir Ugor kabilesi olan Mordvaları incelemeye başlamıştır. Bu inceleme için Millî Eğitim Bakanlığı, Smirnov'u 15 Mayıs-1 Eylül 1891 ve 1 Temmuz-1 Ağustos 1892 tarihleri arasında iki kez ilmî geziye göndermiştir. Smirnov bu gezileri sırasında Nijegorod, Penza, Tambov, Samara, Simbirsk, Saratov ve Ufa vilâyetlerini ziyaret etmiştir. Bu ilmî geziler sayesinde Anayurt Müzesi farklı etnografik koleksiyonlarla dolmaya, *İzvestiya* dergisi ise Mordva kabilesi ile ilgili farklı inceleme yazıları ve materyalleri ile zenginleşmeye devam etmiştir Smirnov, *İzvestiya*'nın 1893 yılında

çıkan X-XI. ciltlerinde Mordvalar ile ilgili tarihî ve etnografik inceleme yazıları kaleme almıştır.⁸³⁵

Katanov'a göre bu dört Ugor kabilesi (Çeremisler, Votyaklar, Permyaklar ve Mordvalar) ile ilgili makaleler hacim ve kalite olarak Smirnov'un en başarılı çalışmalarıdır. Bu eserler, Smirnov'un Volga bölgesinin en iyi etnografi olma unvanını kazanmasını sağlamıştır. Finli ilim adamı E. N. Setälä'nın hakemliğinde, bu dört tarihî ve etnografik inceleme yazısı ile Smirnov, 1896 yılında İmparatorluk Bilimler Akademisi tarafından Uvarov ödülüne, Rus Coğrafya Cemiyeti tarafından ise altın madalyaya layık görülmüştür. Smirnov'un inceleme yazıları Fransızcaya da çevrilmişlerdir. Rus eleştirmenler gibi, H. d'Arbois de Jubainville, E. Durkheim, W. Tomaschek gibi yabancı eleştirmenler de Smirnov'un çalışmalarından büyük bir övgü ile bahsetmişler ve bu eserleri birçok açıdan değerli bulmuşlardır. Eleştirmenlerin ortak düşüncesi şöyledir: Smirnov, Votyak-Zyryan kültürel durumunun doğru ve gerçekçi bir resmini çizmiştir; Çeremisler ve Votyaklar üzerindeki Türk-Tatar kültürel etkisinin tam bir incelemesini yapmıştır; Fin-Ugor kabilelerin önceden yaşadığı, fakat günümüzde yaşamadıkları yerlerin Fince ve Ugorca karşılıklarına dikkat çekmiştir; Fin-Ugor halklarının geçmişte ve günümüzde yaşadıkları bölgeleri incelemek isteyen araştırmacılar için zengin bir materyal toplamıştır; bütün tarihî ve etnografik inceleme yazılarında, içerisinde Ortaçağ seyyahlarının gösterdikleri yerlerin bulunduğu kaynakların, küçük gazete haberlerinin, dergilerin, açıklamaların ve büyük eserlerin yer aldığı Fin-Ugor kabileleri hakkında eksiksiz bir bibliyografik kaynak incelemesi yapmıştır.⁸³⁶

Bu önemli eserlerin dışında Smirnov 1890 yılında *Uçenie Zapiski*'de Kazan Üniversitesi Fin-Ugor lehçeleri profesörü M. P. Veske adına bir vefat yazısı kaleme almıştır. 1891 yılında *Voljskoy Vestnik*'te bölgesel etnografyanın önemini ve görevini anlatan bir çalışma yayınlamıştır. Yine 1891 yılında *Etnografiçeskoe Obozrenie*'de *Fin Kültür Tarihi Eskizleri* (Nabroski iz istorii finnskoy kultury), 1892 yılında *İzvestiya*'nın X. cildinde ise *İskandinavya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İsviçre, İtalya, İspanya ve İngiltere'de Tarih Öncesi Arkeoloji* (Doistoriçeskaya

⁸³⁵ Katanov, **a.g.e.**, s. 33-34.

⁸³⁶ **A.g.e.**, s. 34-35.

arheologiya v Skandinavii, Germanii, Avstro-Vengrii, Frantsii, Şveytsarii, İtalii, İspanii i Anglii) ve *Mordvalar Hakkında Bilgi Toplama Programı* (Programma dlya sobraniya svedeniy o mordve) adlı eserleri kaleme almıştır.⁸³⁷

Smirnov, 1892, 1893 ve 1894 yıllarında Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin sekreterliğini ve *İzvestiya*'nın editörlüğünü yapmış, ayrıca bu derginin arşiv belgeleri ve müze envanterleri ile ilgili bölümün başında bulunmuştur. 1899-1904 yılları arasında Smirnov'un *Uçenie Zapiski*'de *Güney Slavların Kültürel Yaşamına Dair İncelemeler* (Oçerki kulturnoy jizni yujnih slavyan) adlı yazıları yayınlanmıştır. Uzmanlara göre bu yazılar, içerisinde güney ve batı Slavlar ile ilgili bilgiler içermesi nedeniyle sadece Slavistler için değil, sosyologlar ve tarihçiler içinde oldukça ilginç çalışmalardır. Ayrıca Smirnov, 1901 yılında *Uçenie Zapiski*'de III. Aleksandr Rus Müzesi'nin etnografya bölümünün açılması ile ilgili yazmış; 1903-1904 yıllarında ise *Vestnik i Biblioteka Samoobrazovaniya*'da Rus halkının eğitim tarihinde Ural-Altay dünyasının önemine değinmiştir. Yine 1903 yılında *Povoljye*'de Volga bölgesinin tarihî geçmişinden bahsetmiştir. 1900 yılında Budapeşte'de yayınlanan *Revue Orientale* adlı dergide Smirnov, Ural-Altay halkları hakkındaki Rus yazılarının bir incelemesini yapmıştır. Brockhaus ve Efron'un *Ansiklopedik Sözlüğü* (Entsiklopedičeskiy slovar)'nde Çeremisler ve Çuvaşlar hakkında birkaç makale kaleme almıştır. 1899 yılında *Millî Eğitim Bakanlığı Dergisi*'nde *Bosna ve Hersek Hakkında Yeni Yayınlar* (Novie izdaniya o Bosni i Gertsegovine)'ı yayınlanmış, 1901 yılında ise *Uçenie Zapiski*'de Saraybosna Bölge Müzesi'nin yayınlarının içeriğini *Bosna ve Hersek'ten İlmî Raporlar* (Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina) başlığı ile kamuoyuna tanıtmıştır.⁸³⁸

Smirnov, 1903 ve 1904 yıllarında ise *Millî Eğitim Bakanlığı Dergisi*'nde, *Halk Masalları, Bilim ve Edebiyat Koleksiyonu* (Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knijnina) adlı Bulgaristan Millî Eğitim Bakanlığı'na ait 18 ciltten oluşan yayınının içeriğinin bir incelemesini yapmıştır. Bu çalışmaların dışında Smirnov, *Kazanskiy Telegraf*'da Bulgarlar ve Sırlar gibi Güney Slavları ile ilgili tarihî ve etnografik inceleme yazıları ve Hz. İsa'nın doğuşu ve yeni yıl kutlamaları hakkında makaleler

⁸³⁷ A.g.e., s. 35.

⁸³⁸ A.g.e., s. 35-36.

kaleme almıştır. Smirnov, Güney Slav halklarının yaşamlarını ve kültürlerini anlatırken, Volga bölgesinde yaşayan diğer halkların da yaşamlarına değinmiştir. Katanov'a göre Smirnov tüm çalışmalarında Slav ve Fin-Ugor kabilelerinin yaşamları ve tarihleri hakkında derin bilgisi olduğunu göstermiş, açık, net ve güzel yazma becerisine sahip yetenekli bir ilim adamı olduğunu kanıtlamıştır.⁸³⁹

Smirnov, tarihî ve etnografik çalışmalarında kendisini genel olarak XIX. yüzyılın ünlü İngiliz sosyoloğu Herbert Spencer'ın bir destekçisi olarak göstermiş, ancak, Avrupa, Asya ve Afrika'nın farklı halklarının tarihi ve yaşamı alanında bir uzman olarak H. Spencer'ın açıklamalarında büyük hatalar bulmuştur. Ural-Altay ailesinin halklarının incelemesini yapmakla yükümlü olan kurumlarda görev alan Rus ve yabancı ilim adamları Smirnov'un çalışmalarını oldukça kıymetli bulmuşlar ve onu kurum üyesi olarak seçmişlerdir. Smirnov, Budapeşte'deki Macar Etnografya Cemiyeti'ne ve Helsinki'deki Fin-Ugor Cemiyeti'ne muhabir üye; İmparatorluk Doğa Bilimleri, Antropoloji ve Etnografya Cemiyeti'ne daimi üye; 29 Aralık 1885 tarihinden itibaren daimi üye olarak katıldığı Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'ne ise 27 Eylül 1902 tarihinde onur üyesi olarak seçilmiştir. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'ne daimi üye olarak seçildikten sonra kurumun emriyle Fin-Ugor kabilelerinin yaşadığı Rusya'nın Doğu vilâyetlerine bir takım ilmî geziler gerçekleştirmiştir. Bu gezilerden getirdiği kıyafetleri, mutfak eşyalarını, baş süslemelerini, desenleri ve görselleri birçok kez cemiyetin açık oturumlarında göstermiştir. Smirnov'un koleksiyonları, hem içeriklerinin zenginliği hem de tek tek parçaların dikkate değer çeşitliliği bakımından, çeşitli Rus ve yabancı ilim adamlarının ilgisini çekmiştir. Bu koleksiyonlarla en çok ilgilenenler ise Macarlar olmuşlardır. Finlandiyalı arkeolog Axel Olai Heikel, 1899 yılında Helsinki'de yayınladığı *Mordvalaisten Pukuja Ja Kuoseja*, yani *Mordvaların Kıyafetleri ve Süslemeleri* (Odejdı i uzorı Mordvı) adlı değerli eserinde, Smirnov'ın koleksiyonlarındaki orijinal ve yeni bulduğu eşyaları ve süslemeleri defalarca kullanmıştır. Smirnov'un topladığı eşyalar ve süslemeler sayesinde, Volga bölgesindeki yabancılardan modern yaşamının canlı bir resmini çizmek ve onlar üzerindeki Türk-Tatar etkisini görmek mümkündür. Smirnov'un son eserleri arasında D. Korsakov'a göre, Kiev Üniversitesi Profesörü M.

⁸³⁹ A.g.e., s. 36.

Dovnar-Zapolskiy'nin yayına hazırladığı, tarihî ve etnografik notların yer aldığı *Tarih Okuma Kitabı* (İstoričeskaya hrestomatiya) da yer almaktadır.⁸⁴⁰

Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nde sekreterlik, editörlük, kütüphanecilik, komisyon üyeliği ve temsilcilik görevlerini üstlenen Smirnov, arkeoloji, tarih ve etnografya alanlarında cemiyetin ilmî başarısına oldukça büyük bir katkıda sunmuştur. Onun editörlük çalışmaları sırasında *İzvestiya*, sadece Fin-Ugor kabilelerin değil, Türk-Tatarların ve hatta Moğolların hayatının da tüm yönleriyle takip edildiği disiplinli bir ilmî dergi görünümünü ve karakterini kazanmıştır. Bu dergiyi olabildiğince eksiksiz bir hale getirmek için Smirnov, cemiyetin çalışmalarına katılabilecek üniversite hocalarını, ya da onun ifadesiyle “ana kaynak” olan öğretmenleri, köy rahiplerini bu dergide iş birliğine davet etmiştir. Smirnov'un tarihî ve etnografik yazıları büyük birer bibliyografik çalışmadır. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin kütüphanecisi olan Smirnov yaptığı bağışlarla kütüphaneyi oldukça zenginleştirmiştir. Cemiyet, onun talimatıyla birçok Rus ve yabancı kurum ve yayın eviyle yayın alışverişine başlamıştır. *İzvestiya*'nın karşılığında alınan toplam yayın sayısı XX. yüzyılın başlarında 200'e kadar çıkmıştır. Smirnov, komisyon üyesi ve cemiyet temsilcisi olarak *İzvestiya*'nın redakte edilmesinde aktif görev almıştır. Derginin tam ve çeşitli bilgileri içermesini sağlayarak, okuyucuları yeni arkeolojik, tarihî ve etnografik bilgilerden haberdar etmiştir. 1887'de Yaroslav'daki VII. Kongre, 1980'da Moskova'daki VIII. Kongre ve 1896'daki X. Kongre gibi arkeoloji kongrelerinde Kazan Üniversitesi ve Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin temsilcisi olarak görev almıştır. Bunun dışında 16 Haziran 1892 tarihinde Moskova'ya Uluslararası Antropoloji Kongresi'ne ve 1903 yılının Ocak ayında yine Moskova'ya Yekaterinoslavka'daki XIII. Arkeoloji Kongresi'nin ön komitesinde görev alması için gönderilmiştir. Smirnov, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin genel oturumlarında gerçekleştirdiği bu geziler hakkında raporlar sunmuştur.⁸⁴¹

Smirnov, 4 Mart 1900 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı'nın emriyle müzelerin Ural-Altay bölümlerini incelemek amacıyla yurtdışına gönderilmiştir. Çeşitli müzeleri görmek ve yabancıların yaşamlarıyla tanışmak, Smirnov'un Kazan'daki Anayurt

⁸⁴⁰ A.g.e., s. 37.

⁸⁴¹ A.g.e., s. 37-38.

Müzesi ve St. Petersburg'daki İmparator III. Aleksandr Müzesi için bir koleksiyon hazırlamasını daha da kolaylaştırmıştır. Smirnov, Anayurt Müzesi ve Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Müzesi'ndeki zengin koleksiyonları halka tanıtmak için hayatının sonuna kadar bu müzelerin detaylı resimli bir kataloğunu yayınlamayı hayal etmiş, ancak bu hayal gerçekleşmemiştir. Smirnov, 1890 yılında Kazan'da düzenlenen Bilim ve Sanayi Sergisi'nin arkeoloji ve etnografya bölümlerinin düzenlenmesinde aktif görev almıştır. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin emriyle Smirnov, Kazan vilâyetinin Spasskoe köyüne arkeolojik amaçlı birkaç gezi gerçekleştirmiştir. Smirnov, bu gezilerinden hem Slav hem de Fin-Ugor unsurlarını içeren eski Bulgarların kültürünü karakterize eden birçok materyal getirmiştir.⁸⁴²

Smirnov, 1903 sonbaharından bu yana ona acı veren ciddi bir hastalık olan yumuşak doku kanseri sebebiyle 49 yaşında vefat etmiştir.⁸⁴³

Sonuç olarak, Katanov'un bu eseri, erken yaşta vefat eden, Slav ve Fin-Ugor kabileleri tarihçisi ve etnografi Smirnov'un çalışmalarının kısa bir özetidir. Katanov'un anlattıklarından Smirnov'un hayatını Türk, Fin-Ugor ve Rus halklarının tarihini ve etnografyasını incelemeye adanmış, özellikle de etnografik araştırmalara ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Çünkü etnografik materyaller, halklar arasında tarihî ve kültürel ilişkiler kurmayı, etnografya alanındaki bilgiyi genişletmeyi ve arkeolojik verilerle birlikte herhangi bir ulusun tarihindeki en eski zamanlara dair bir fikir vermeyi mümkün kılmaktadır. Bu sebeple, Smirnov da gerçekleştirdiği ilmî geziler sırasında topladığı her türlü tarihî, arkeoloji ve etnografik materyali çeşitli müze ve kurumların koleksiyonlarını zenginleştirmek için kullanmıştır. Smirnov, Volga-Ural bölgesi halklarının etnografya ve tarih üzerine devasa materyallerin sistematik bir koleksiyonunu düzenleyen ilk kişi olmuştur.⁸⁴⁴

⁸⁴² A.g.e., s. 38-39.

⁸⁴³ A.g.e., s. 39.

⁸⁴⁴ N. M. Gibadullina, R. M. Gibadullin, "İ. N. Smirnov Kak Muzeynyy Sobiratel", **Vestnik Mariiyskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seriya 'İstoriçeskie Nauki. Yuridiçeskie Nauki'**, T. 3, No 4 (12), 2017, s. 19.

3. 11. Bir Hristiyan Efsanesi Olan Yedi Uyurlar'ın Kırgızca ve Kazan-Tatarcası Versiyonları

• *Киргизская и Казанско-Татарская Версии Христианского Сказания о Семи Спящих Отроках*, Казань, Типо-лит. Импер. Унив., 1905, 7 с.

• *Kirgizskaya i Kazansko-Tatarskaya Versii Hristianskogo Skazaniya o Semi Spyashchih Otrokah*, Kazan, Tipo-lit. Imp. Univ., 1905, 7 s.

Katanov, *Bir Hristiyan Efsanesi Olan Yedi Uyurlar'ın Kırgızca ve Kazan-Tatarcası Versiyonları* adlı bu eserini ilk olarak Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin 20 Aralık 1897 ve 18 Aralık 1898 tarihli genel oturumlarında tebliğ olarak sunmuştur. Daha sonra ise bu tebliğ, 1905 yılında Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin yayın organı olan *İzvestiya*'nın XXI. cildinin IV. sayısında ayrı basım olarak yayınlanmıştır. Eser, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin kararı ile Kazan Üniversitesi Basımevi tarafından ayrı bir kitap olarak ise yine 1905 yılında basılmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 7 sayfadır. Eserde, Katanov'un deyimiyle bir Hristiyan efsanesi olan *Yedi Uyurlar*'ın sadece Kırgızca ve Kazan-Tatarcası versiyonları Rusça tercümesiyle aktarılmıştır. Eserde metinlerin orijinal hallerine yer verilmemiştir. Eser, Katanov Kütüphanesi'nde **K 4459** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiye Enstitüsü mührü basılmıştır.

Kur'ân'daki adıyla Ashâb-ı Kehf kıssası, Hristiyanlık ve İslamiyet inancında önemli bir yere sahiptir. Hristiyanlıkta *Efesli Yedi Uyurlar* adıyla bilinmektedir. Hristiyan kaynaklarına göre efsanede anlatılanlar ise Efes'te geçmiştir.⁸⁴⁵ Katanov, eserin giriş kısmında ilk olarak *Yedi Uyurlar* efsanesi hakkında genel bir bilgi aktarmıştır. Bu bilgilere göre, *Yedi Uyurlar* bir Hristiyan efsanesidir ve efsanede adı geçen ve aziz olarak kabul edilen gençler 4 Ağustos ve 22 Ekim tarihlerinde yılda iki kez anılmaktadırlar. Bunun sebebi, Ortodoks Kilisesi'ne göre, Yedi Uyurlar'ın 4

⁸⁴⁵ İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", s. 465.

Ağustos'ta mağaraya saklanmaları, 22 Ekim'de ise uykularından uyanmalarıdır.⁸⁴⁶ Katanov'un aktardığına göre, XX. yüzyılın başlarında bu efsane, Avrupa, Afrika ve Asya'daki birçok şehirde bilinmektedir. Doğu halklarından gelen bu efsanenin, Kıptîler, Suriyeliler, Araplar, Ermeniler, Türkler, Farslar, Sartlar ve Tatarlarda da olduğu görülmektedir. Bu efsane, Turfan ve Loguçen şehirlerinin yakınında bulunan Kara-Hoca şehri ile Türkçe konuşan yerli Müslümanların olduğu Çin Türkistanı'nda dahi bilinmektedir. Burada aktarılan efsaneye göre, efsanede yer alan gençler, Müslümanlar arasında ismi *Dekiyanus* (Декианус) ve hatta *Dakiyanus* (Дакианус) olarak değişen zalim Kral Decius'un hükümdarlığı sırasında uykuya dalmışlardır. Hem Çin Türkistanı'nda hem de Rusça'da *Dakiyanus* olarak geçen bu isim, Müslümanlar arasında da çokça kullanılmıştır.⁸⁴⁷

Katanov eserin devamında Kral Dakiyanus hakkındaki yerli efsaneleri hiç okumamış olan Rus seyyahların, bu kralın adını farklı şekillerde yazdıklarını dile getirmiştir. Örneğin, tarihçi V. E. Regel – Takianus (Такианус), Rus arkeolog ve doğu bilimci N. İ. Veselovskiy - Doku Yunus (Доку Юнус) ve Rus seyyah ve coğrafyacı G. E. Grumm-Grjimaýlo - Dake Yanus (Дакэ Янусь) olarak yazmışlardır. Katanov'a göre, aziz gençlerin isimleri de halk ağzında hatalı söylenmektedir.⁸⁴⁸

Katanov'a *Yedi Uyurlar* efsanesinin Kırgızca versiyonunu Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti daimi üyesi N. N. Pantusov göndermiştir. Efsanenin Kırgızcadan Rusçaya tercümesi ise Prejevalskli bir tüccarın oğlu olan Fazlutdin Şarıpoviç Zabirow tarafından yapılmıştır. Katanov'un eserinde Rusça sunmuş olduğu efsanenin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi ise şöyledir:

“Eskiden “Roma” kelimesi, adını cesur hükümdarlardan alan, birçok ülkeyi kendisine katan geniş bir krallık anlamına geliyordu. Bir zamanlar büyük bir orduya sahip olan Dakiyanus (Дакианус) adında bir kral vardı. Dakiyanus, bir kez bir hükümdarla savaşmış ve onun altı oğlunu esir almıştı. Dakiyanus kendisini Tanrı olarak görüyor, tüm tebaası da onu Tanrı olarak kabul ediyordu. Esir çocukları da kendisini Tanrı olarak kabul etmeleri için zorlamaya başlamıştı. Bir gün, kendi aralarında kavga eden iki kedi bir

⁸⁴⁶ A. Uğureli, **Kültür ve Mekân Etkileşiminin Halk Bilimsel Çözümlemesi: Türkiye'deki Yedi Uyurlar Mağaraları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2017, s. 5.

⁸⁴⁷ N. F. Katanov, **Kirgizskaya i Kazansko-Tatarskaya Versii Hristianskogo Skazaniya o Semi Spyasçih Otrokah**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1905, s. 1.

⁸⁴⁸ Katanov, **a.g.e.**, s. 2.

şekilde bacadan Dakıyanus'un odasına girmişlerdi. Dakıyanus bu beklenmedik durumdan çok korkmuştu. Dikkate değer olmayan bir durum karşısında Dakıyanus'un korktuğunu gören gençler ondan uzaklaşmaya ve onu Tanrı olarak kabul etmemeye başlamışlardı. Birbirlerine danıştıktan sonra, gençler gerçek Tanrı'yı aramak için kraldan kaçmışlardı. Gençler, yola çıktıktan sonra, bir köyde koyun otlatan bir çobanla karşılaşmışlardı. Çoban, gençlere nereye gittiklerini sormuş, gençler de: "Gerçek Tanrı'yı aramaya gidiyoruz." diye cevap vermişlerdi. Bunu duyan çoban bir kez daha: "Dakıyanus, Tanrı değil mi?" diye sormuş, gençler ise "Dakıyanus Tanrı ise, odasına bacadan giren iki kediden neden korktu?" diye cevap vermişlerdi. Çoban, gençlerden sürüyü sahibine teslim etmek için bir saat beklemlerini istemiş, teslim ettikten sonra onlara katılmış ve gençlerle birlikte gitmişti. Çobanın Kitmîr (Китмир) adında bir de köpeği vardı. Gençlerin isimleri ise Yamliha (Ямлиха), Maksilmina (Максильмина), Maratunis (Маратунис), Manitunis (Манитунис), Sarfunis (Сарфунис) ve Zuanuanis (Зуануанис) ve çoban Kafisittinunis (Кафиситтинунис) idi. Gençler, çobana köpeği yanına almamasını, çünkü köpeğin onları kolaylıkla ele verebileceğini söylemişlerdi. Bu teklifin sonucunda, gençler önce köpeği dövmüşler, sonra da arkalarından gelmemesi için köpeğin bacaklarından birini kırmışlardı. Ama köpek yürümeye devam etmiş ve Tanrı'nın inayetiyle insan gibi konuşmaya başlamıştı. Köpek, "Eğer sizin gerçek bir Tanrı'ya ihtiyacınız varsa, benim ihtiyacım yok mu?" diye sormuştu. Bunu duyan gençler köpeği yanlarına almışlar ve gün batımından önce geceyi geçirmek için bir mağaraya girmişlerdi. Tanrı onları öyle bir uykuya yatırmıştı ki, tam 309 yıl uyanmadan uyumuşlardı. Tanrı'nın izniyle, baş melek Cebrail her ay onları bir yandan diğer yana çevirmiş, başka bir melek ise saçlarını tıraş etmiş ve tırnaklarını kesmişti. Altı gencin kaçtığını öğrenen Dakıyanus onları takip etmişti. Onları, dışarıdan çökmüş gibi görünen bu mağaraya kadar takip etmiş, onunla birlikte gelenlere ise "Burada beni inkâr ettiler, beni Tanrı olarak görmediler, bunun için cezalandırılıyorlar, Tanrı benim." demiş ve sonra evine geri dönmüştü. Gençler 309 yıl sonra uyanmışlar ve şaşkınlıkla birbirlerine ne kadar süredir uyuduklarını sormuşlardı. Ama kimse bunu bilmiyordu. Uzun bir uykudan uyanan gençler çok acıkmışlardı. Aralarında en büyük olan Yamliha'yı çarşıya gizlice gidip ekmek almaya göndermişler, kendisini de kimseye göstermemesi konusunda uyarılmışlardı. Aksi takdirde, eğer biri onu tanırsa kral ya onu öldürecek, ya da dininden döndürecek. Yamliha aldığı ekmeği ödemek için fırıncıya bozuk para vermişti. Bozuk parayı gören fırıncı, Yamliha'ya: "Bir yerde bir hazine bulmuş olmalısın. Çünkü Dakıyanus sikkesi artık yasak olduğu için kullanılmıyor." demişti. Daha sonra fırıncı, Yamliha'yı şehrin valisine götürmüş ve vali de onu, kendisi ve tüm tebaası gibi Müslüman olan bir kralla tanıştırmıştı. Kral, Yamliha'ya birkaç soru sormuştu. Yamliha da başına gelen olayı anlatmıştı. Herhangi bir hazine bulmadığını, ne kadar zamandır uyuduklarını bilmediğini ve bir mağaradan geldiğini söylemişti. Kral böylesine harika bir hikâye karşısında çok şaşırmış ve bütün âlimlere bir araya gelmelerini emretmişti. Âlimlerden biri, Kral Dakıyanus'un hükümdarlığı sırasında altı esir gencin kraldan kaçarak bir mağaraya saklandıkları bilgisinin eski bir tarihi kitapta yazılı olduğunu söylemişti. Bunu duyan kral, Yamliha'dan kendisini mağaraya götürmesini ve arkadaşlarını göstermesini istemişti. Onlar (kral, maiyet ve Yamliha) mağaraya gittiklerinde, Yamliha krala geride durmasını, aksi halde

arkadaşlarının korkacaklarını söylemişti. Yamliha mağaraya girmişti. Kral onun dönüşünü beklemeden atından inmiş ve mağaranın yakınına doğru yürümüştü. Ancak kral mağaranın yakınında kendini kaybetmişti. Kendine geldiğinde ise önünde taşlaşmış bir köpek ve kapalı bir mağara görmüştü. Hedefine ulaşamayan kral evine geri dönmüştü.”⁸⁴⁹

Katanov, eserin devamında N. N. Pantusov tarafından kendisine verilen bu Kırgızca versiyonuna ek olarak, 1766 yılında Kazan’da Kazan Tatarcası ile yazılmış bir kitabın Kazan Üniversitesi Basımevinde 1895 tarihli baskısının 75. ve 76. sayfalarında yer alan *Yedi Uyurlar* efsanesine dair bir alıntıya yer vermiştir.⁸⁵⁰ Efsanenin Kazan Tatarcası ile yazılan versiyonunun Rusçadan Türkçeye tarafımızca yapılan çevirisi şöyledir:

“Bir gün Muhammed oturdu ve şu hikâyeyi anlattı: Zenginliği ve gücüyle tanınan bir kral varmış, adı Dakiyanus (Дакиянус) imiş. Ne merhameti ne de utanması varmış. Sabahtan akşama kadar hem soylulara hem de sıradan insanlara karşı acımasızca davranırmış. Birçok ülkeyi yakıp yıkmış, birçok insanı öldürmüştü. O sırada, kralın, kaçmaya karar veren birkaç arkadaşı varmış. Gençler yolda, nereye gittiklerini soran bir çobanla karşılaşmışlar ve çobana kendileri hakkında her şeyi anlatmışlar. Çoban da onları dinlemiş ve şaşırmış. Çobanın bir de köpeği varmış. Adı Kıtmyr (Кытмыр) imiş. Çoban da onlara eşlik etmek istemiş. Köpeği dövdülerse de, o yine yoluna devam etmiş. Sonunda hepsi birlikte gitmişler ve bir mağara bularak oraya yerleşmişler. Bu mağarada 300 yıl hiç zarar görmeden uyumuşlar.”⁸⁵¹

Görüldüğü üzere, Katanov’un eserinde sunmuş olduğu *Yedi Uyurlar* efsanesinin bu iki farklı versiyonu da olay örgüsü bakımından birbirine benzemektedir. Fakat aziz gençlerin mağarada geçirdikleri süreler de farklılıklar bulunmaktadır.

Katanov, eserin devamında ise efsanede yer alan gençlerin sayısı ve gençlerin isimlerinin taşıdıkları özel anlamlardan bahsetmiştir. Katanov’un aktardığına göre, efsanede yer alan gençlerin sayıları hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat her birinin adının özel bir anlamı vardır. Örneğin, her kim, onların isimlerini kalpten inanarak söylerse ya da sadece kendisine saklarsa, o kişinin istekleri gerçekleşecek, o kişi zarar görmeyecek, zafer kazanacak, kendisi ve ailesi affedilecek, üzüntü, hastalık, sefalet ve keder görmeyecektir. Bu isimleri sabahtan akşama kadar yanında taşıyan

⁸⁴⁹ A.g.e., s. 2-4.

⁸⁵⁰ A.g.e., s. 5.

⁸⁵¹ A.y.

kişi sonsuza dek mutlu yaşayacaktır. Her kim onları sabah ve akşam okursa, Tanrı onun günahlarını bağışlayacak, o kişi suda boğulmayacak ve ateşte yanmayacaktır. Bu isimleri kim bir kâğıda yazıp, pamuğun içine koyup, pamuğu ateşe atarsa ateş hemen sönecektir. Bu isimler yazılı bir şekilde bir eşyanın içine konulursa, o zaman bir hırsız bu eşyayı çalamayacak ve ne su, ne de ateş ona zarar veremeyecektir. Bu isimler bir yonga üzerine yazılıp, yonga ekmeğe takılırsa, hiçbir çekirge bu ekmeğe dokunmayacaktır. Bu isimler bir kâğıda yazılıp hamile bir kadının sol tarafına bağlanırsa, kadının doğum yapması kolay olacaktır. Genel olarak, bu isimler kişinin arzularına ulaşmasını kolaylaştırmaktadırlar. Ancak sadece genç erkeklerin değıl, aynı zamanda köpek Kıtmır'ın de adının yazılması gerekmektedir. Yedi gencin ve köpeklerinin isimleri ayrıca Kazan Tatarları tarafından yüzüklere, kemer tokalarına ve mühürlere işlenmiştir. Mektubun adres tarafında Kıtmır adının yazılması, mektubu kaybolmaktan korumaktadır. Ruslar arasında, Efesli gençlerin isimleri ve tasvirleri “uykusuzluktan kurtulmuş” olarak kabul edilmektedir. Bu isimler çoğunlukla sarmal bir şekilde işlenmektedir.⁸⁵²

Katanov'un verdiğı bir başka bilgiye göre ise, Kazan vilâyeti sakinlerinden Muhammedcan Haliulloviç Hoca Seyid tarafından 1901 yılında Kazan Üniversitesi Basımevi'nde derlenen ve basılan kromolitografik bir tabloda, efsanedeki gençlerin isimleri Yamlıha (Ямлиха), Maksilmina (Максильмина), Maşlina (Машлина), Marnuş (Марнуш), Dabarnuş (Дабарнуш), şaznuş (Шазнуш), Kefaştatiuş (Кефаштатиуш), köpeğın ismi de Kıtmır (Кытмыр) olarak biraz farklı yazılmıştır. 71 santimetre uzunluğunda ve 53 santimetre genişliğinde olan bu tablo, XX. yüzyılın başında 10.000 nüsha olarak basılmıştır. Kazan Tatarları arasında bu tablo genellikle *Aşhab-ı Kehf* olarak adlandırılmıştır. O dönemde Kazan'da her yıl aynı büyüklükte “Dualık” (bir dua derlemesi) adı verilen başka bir litografik tablo da yayınlanmıştır. Bu tablolardan biri Lutfulla Ataullin tarafından derlenmiştir. Bütün tablonun uzunluğı 46 ½ santimetre; genişliğı ise 37 ½ santimetredir. Bu tablo üzerinde, ihtiyaç duyulduğunda kesilebilen çeşitli kurtarıcı dualar yazılıdır. Tablonun sağı tarafında genellikle 3 santimetre çapında bir daire bulunmaktadır. Bu daire içerisinde yedi gencin ve köpeklerinin isimleri yazılıdır. Tablodan kesilen dua, bir elbiseye, bir

⁸⁵² A.g.e., s. 5-6.

eşyaya, bir ekmeğe veya bir gömleğe tutturulmakta ve kişiyi hırsızdan, sudan, ateşten; günahlardan ve çeşitli talihsizliklerden koruduğuna inanılmaktadır.⁸⁵³

Katanov'un bu eseri de Ashâb-ı Kehf'in farklı versiyonlarını konu bakımından karşılaştırmalı inceleyecek araştırmacılar için yeni bir kaynak niteliğindedir.

3. 12. Bibliyografya. Bir Aktrisin Anıları. Paul Ginisty'nin Önsözü ve Notlarıyla Louise Fusil'in (1774-1848) Anıları (Paris 1904)

• *Библиография. Souvenirs d'une actrice. Memoires de Louise Fusil (1774-1848) avec une preface et des notes par Paul Ginisty. Paris, 1904, Казань, Типо-лит. Импер. Унив., 1905, 8 с.*

• *Bibliyografiya. Souvenirs d'une actrice. Memoires de Louise Fusil (1774-1848) avec une preface et des notes par Paul Ginisty. Paris, 1904, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1905, 8 s.*

Katanov, *Bibliyografya. Bir Aktrisin Anıları. Paul Ginisty'nin Önsözü ve Notlarıyla Louise Fusil'in (1774-1848) Anıları (Paris 1904)* adlı bu eserini Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin 3 Aralık 1904 tarihli bir oturumunda tebliğ olarak sunmuştur. Daha sonra bu tebliğ, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin yayın organı *İzvestiya*'nın XXI. cildinin I. sayısında 1905 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca tebliğ, aynı yıl İmparatorluk Kazan Üniversitesi basımevinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Komisyonu'nun emriyle ayrı bir kitapçık olarak yeniden basılmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 8 sayfadır. Katanov Kütüphanesi'nde **K 3749** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Katanov, önce tebliğ olarak sunduğu, daha sonra ise kitapçık olarak basılan bu eserinde, 1774 yılında Stuttgart'ta doğan ve 1848 yılında Paris'te hayatını kaybeden sanatçı ve tiyatro oyuncusu Louise Fusil'in XIX. yüzyılın başında Fransa'daki ve

⁸⁵³ A.g.e., s. 7.

Rusya'daki yaşamına dair anılarının yer aldığı kitabını tanıtmıştır. Katanov'un eserin giriş kısmında verdiği bilgilere göre, L. Fusil'in anıları, 1817'de Londra'da ve 1841'de Paris'te iki kez yayınlanmıştır. Fusil'in eserinin dili, Fransızcadır. Katanov'un bu eserinde okuyucuya tanıtmış olduğu eser ise, 1904 yılında gazeteci Paul Ginistiy'in önsözü ve notlarıyla tekrar basılan nüshasıdır. Katanov, eserinde öncelikle Fusil'in hayatı, eserin içeriği ve neden bu eseri tanıtmak istediği ile ilgili birtakım ön bilgiler sunmuştur:

“Bu anıların tarihsel açıdan yeni bir baskıyı hak ettiğini açıklayan Bay Ginistiy, eserin Londra baskısının 64-81. sayfalarında yer alan “L’incendie de Moscou, la petite orpheline de Wilna: passage de la Beresina et retraite de Napoleon jusqu’a Wina” adlı bölüm haricinde bu eseri tamamıyla yeniden basmaktadır. Bu sayfaların içeriği, İstoriçeskiy Vestnik’in Mayıs 1904 tarihli sayısının 626-640. sayfaları arasında yer almıştır. Burada “Rusya Hakkında Yabancılar” bölümünde kısaca 1812 Savaşı, Moskova yangınındaki Fransız tiyatrosu ve Napolyon’un huzurunda Fusil’in Berezina’yı geçmesi anlatılmaktadır. Ginistiy’nin dediğine göre, açıkçası, İstoriçeskiy Vestnik’in eleştirmeninde bu eserin 1817 tarihli Londra baskısı yoktu ve yalnızca bu yayıncının yayınına kullandı. Okuyucular, İstoriçeskiy Vestnik’den Fusil’in kim olduğunu, Rusya’yı ve diğer ülkeleri nasıl gezdiğini, Fransa’ya nasıl döndüğünü öğrenebilirler. Beni kişisel olarak sadece Ginistiy’nin yayınlamadığı sayfalarda neyin yer aldığı, Rusya’nın bazı yerlerinin ve onların ilgi çekici yerlerinin tanımları ilgilendiriyor. Ne yazık ki, 1817 baskılarını ne Londra’da ne de Paris’te bulamadım. Sadece Bay Lebaudot sayesinde Tours’daki (Indre-et-Loire) bu “orijinal, nadir” baskıyı alabildim. Ginistiy’nin yayınlamadığı, 4 Mayıs 1812 tarihiyle işaretlenen sayfalarda “Kremlin’in Hazineleleri, Kudüs Manastırı, Petergof, St. Petersburg’da Bir Saray, Moskova’daki Asiller Enstitüsü, Köylüler, Soğuk ve Makaryev Fuarına Bir Gezi” başlıklı makaleler yer almaktadır.”⁸⁵⁴

Eserin devamında ise Katanov, Fusil’in Rusya gezisi sırasında edindiği izlenimlerini, Rusça olarak aktarmıştır. İlim adamı Fusil’in anılarını aktarırken kişisel duygularına yer vermemiştir. Eserde anlaşılması zor olan terimleri ise sayfa sonlarında bulunan dipnotlarda açıklamıştır. Eserde aktarılan bilgiler, Fusil’in 11 Temmuz 1812 tarihinde Moskova’dan ayrılarak İdil Nehri kıyısında bulunan ve günümüzde Nijniy Novgorod Oblastı’na bağlı olan Lıskovo şehrine gidiş öyküsü ile başlamaktadır. Fusil’in anılarında Moskova’dan Lıskovo’ya bir arabayla yapmış olduğu yolculuğu

⁸⁵⁴ N. F. Katanov, **Bibliografiya. Souvenirs d’une actrice. Memoires de Louise Fusil (1774-1848) avec une preface et des notes par Paul Ginisty. Paris, 1904**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1905, s. 1-2.

sırasında yolda gördüklerini tüm gerçekçiliğiyle, fakat yer yer alaycı ve küçümseyici bir anlatımla ifade ettiği görülmektedir:

“Moskova’dan eski takvime göre 30 Haziran’da, yeni takvime göre ise 11 Temmuz’da ayrıldım. Çok sevimli, çok neşeli bir kadınla ve çok da genç olmayan kocasıyla birlikteydim. Onlar oraya iş için gidiyorlardı. Ben ise oraya konser vermeye gidiyordum. “Arabacı” ile sözleşme yaptık. Bize hiçbir yardımı dokunamayacak kadar budala olan bir hizmetkârla gidiyorduk. Arabacımız hakkında pekiyi bir fikre sahip değildim ve haklıydım. Bu yolculuğu daha önce yapmış, çok güvenilir olmayan bir arabacıya sahip olmanın tehlikelerini, Volga’ya bitişik tüm ormanlar gibi Murom ormanlarının da soyguncularla dolu olduğunu ve kendi korkularımı benden daha iyi bilen yol arkadaşlarıma anlattım. Büyük şehirlerden uzakta olan bu insanlar genellikle onları tehlikeli görmektedir. Yolun kenarında ölü insanlarla karşılaşmak oldukça yaygındır. Liskovo’da yaşayan Gürcü Prens bundan o kadar emindir ki (öldürülme ihtimaline rağmen), birçok yabancıların bulunduğu tek fuar olan Makaryev Fuarı sırasında kendisi devriye gezmektedir. Yol arkadaşım bana şöyle dedi: “Benden daha iyi Rusça konuşuyorsunuz. İlk Tatar kervanı geçtiğinde, ondan onun koruması altında seyahat etmeyi istemelisiniz. Bu fuara şal, inci (vb.) getiren hemen hemen tüm İranlı ve Tatar tüccarlar, bir Prens unvanı taşırlar ve mallarını korumak ve hizmet için geniş bir maiyetle seyahat ederler. Biz böyle bir kervana rastladık. Kervanın prensine, kervanına katılma ricamı olabildiğince anlaşılır bir şekilde söyledim. Diğerleri de kısa süre sonra bize katıldı. Tatarlar, Buharalılar, Ermeniler, Persler, Türkler, Başkırtlar Kalmuklar ile bu tür seyahatler hakkında en komik sohbetleri yaptık.”⁸⁵⁵

Fusil, anılarının devamında yolculuğu sırasında yakından tanıma fırsatı bulduğu Tatarlar hakkında bir takım bilgiler vermiştir. Aşağıdaki satırlarda Fusil’in gözünden Müslüman Tatarların günlük yaşamları, kıyafetleri ve misafir ağırlama gelenekleri hakkında bilgiler bulunmaktadır:

“Kuzeydeki bütün bu halklar misafirlere çok saygı duyuyorlar. Misafirleri kendi himayeleri gibi görüyorlar. Böylelikle herhangi bir tehlike yaşanmıyor. Bizim aramızda sadece Çinliler yoktu. Tatarlar çok kibardı. Bize büyük saygı gösterdiler. Ahlak kurallarına uymayan en küçük şeye bile izin vermediler. Akşam bizi çay içmeye davet ettiler. Bu beyler bacaklarını bağdaş kurarak yerde çimenlerin üzerine serilmiş bir halının etrafında oturuyorlardı. Biz onların yanına çay kutularının üzerine oturduk, çünkü bu, bizim için daha uygundu. Gösteri oldukça eğlenceliydi. Onlara yaşam tarzları ve kadınları hakkında sorular sorduk. Durumları elverdiğince onlara baktıklarını söylediler. Bana eşlerinin birlikte çok iyi yaşadıklarını, yaşlandıkları zaman ise genç eşlerinin onlara hizmet edeceklerini dile getirdiler. Atlarımızın hem sabah hem de akşam dinlendiği dört saat boyunca

⁸⁵⁵ Katanov, a.g.e., s. 2-3.

onların gelenekleri, yaşam tarzları hakkında bilgi edindik. Temizliğe oldukça dikkat ediyorlar. Onların kıyafetleri oldukça güzeldi, hatta şıktı. Özellikle hizmetçinin sarı kısa botları, kısa, kolsuz, altın rengi ip işlemeli bir yeleği vardı. Saçları tıraş edilmişti ve başlarında küçük başlıkları takılıydı. Prensın uzun bir elbisesi ve bir kaftanı vardı. Baş tıraş edilmişti.”⁸⁵⁶

Fakat Fusil bu satırların ardından Müslüman Tatarların ibadetlerini yerine getirme biçimlerini alaycı bir dille aktarmıştır. Onların namaz kılma ibadetlerini “maskaralık” olarak tanımlamıştır:

“Uzaktan onları namazlarını kılarken izledik. Hepsi Müslümandılar. Moliere, eğitimli soylu burjuvazisini sunarken onlara bakmalıydı, çünkü bunlar kesinlikle aynı maskaralıklar. Dua eden Tatarları görünce gülmek için çok çaba sarf ettim. Yere dörtgen bir halı seriyorlar ve güneş battıktan sonra ikiye ikiye namaz kılıyorlar. Namazdan sonra zıplıyorlar ve sakallarını tutuyorlar. Müziği çok seviyorlar. Yanımda bir enstrümanım vardı. Bu da onların beğenisini kazanmamıza çok yardımcı oldu. Beni uzaktan duyar duymaz hemen koşarak geldiler. Onlara Rus ezgileri söylemekten ve çingene müziğini çalmaktan zevk aldım. Onlar da hayran kaldılar.”⁸⁵⁷

Fusil, Lıskovo şehrine o dönemdeki adı ile Makaryev Fuar’ını yakından görmek amacıyla gitmiştir. Makaryev Fuarı (Макарьевская ярмарка), Rusya’nın en büyük fuarlarından biridir. XVI. yüzyılın ortasında ortaya çıkmış ve fuar her yılın Temmuz ayında yapılmıştır. Fuar, elverişli coğrafi konumu sayesinde, Rusya’nın orta bölgelerinden ve Sibirya’dan gelen Rus tüccarlara ev sahipliği yapmış, ayrıca Kafkasya, Orta Asya, İran ve Hindistan’dan gelen yabancı tüccarları dahi cezbetmiştir. XVII. yüzyılın sonu XVIII. yüzyılın başında fuar sadece Rusya’da değil, yurtdışında da geniş bir popülerlik kazanmış ve fuarda yılda 60 bine kadar insan ticaret yapmıştır. Bu sebeple, fuar, XVII. yüzyılın 20’li yıllarından itibaren Avrupa ve Asya ticaretinin birleştiği nokta olması sebebiyle Rusya’da büyük bir pazar oluşumuna önemli bir katkı sunmuştur. Fuarda başlıca yerli ürünler olarak tuz, balık, ekmek, bal, keten, el dokuması kumaşlar, demir, Sibirya kürkleri ve atlar satılmıştır. Avrupa’dan ise fuara Hollanda çeliği ve bakırı, İngiliz kumaşı, İsveç silahları, Alman altın ürünleri, kâğıt; Doğu’dan ise Hint incileri ve değerli taşlar, Çin fayansı, ipek, kadife, Orta Asya’nın

⁸⁵⁶ A.g.e., s. 3.

⁸⁵⁷ A.g.e., s. 3-4.

pamuklu kumaşları, halıları ve baharatlar getirilmiştir. Fuarın kurulduğu bina, 18 Ağustos 1816 tarihinde çıkan bir yangınla yok olmuştur. Fuar alanlarını genişletmenin imkânsızlığı ve Lıskovo yakınlarındaki Volga üzerinden uygun bir geçişin olmaması nedeniyle, fuarın aynı yerde devam ettirilmemesine karar verilmiş, 1817 yılından sonra ise fuar, Nijniy Novgorod'a taşınmıştır. Bu tarihten itibaren ise Nijniy Novgorod Fuarı olarak anılmaya başlamıştır.⁸⁵⁸

Fusil, anılarının devamında da Makaryev Fuarı'nı tüm canlılığıyla resmetmiş, bu fuarın bölge halkı için ne kadar önemli olduğunu, fuarda çoğunlukla hangi malların satıldığını detaylarıyla aktarmıştır:

“Sonunda Lıskovo'ya vardık. Kısa bir süre sonra nehrin üzerine inşa edilen ve bu yıl tamamlanan mükemmel bir köprü üzerinden Volga'yı geçtik. Köprü, yolu üç milden fazla kısaltıyor ve ticaret için harika bir hizmet sunuyor. Volga'nın diğer tarafında ise tüm gemiler toplanmıştı. Köprü, önemli ticaret mallarıyla (özellikle demir) kaplanmıştı. Yeni bir çarşı gördük. Daha önceki yıllarda çarşı ahşaptan yapılmıştı. Ancak İmparator Aleksandr'ın emriyle bu eski çarşının yerini taştan yapılmış mükemmel bir çarşı almıştı. Her dükkân bir millete aitti ve o millete ait eşyaları satıyordu. Çinliler çay, Nankin kumaşı, ipek satıyorlardı. Sonra hem Türkiye'den hem de İran'dan şallar vardı. (İran şalları daha sıkı dokunmuşlardır. Bunlar ile kuşak ve sarık yapmaktadırlar). Yunanlılar elmas ve inci; Sibiryalılar, Sibirya kürklerini ve taşlarını; Tatarlar ise şal ve elmas satıyorlar. Ancak en çok Rusya'nın tamamına tedarik ettikleri Tatar sabunu ticareti ile tanınıyorlar. Prens Ahmet'in sabununu Prens Ahmet'in kendisinden satın aldım. Ülkede 50 rubleye mal oluyordu. Ancak başka yerlerde satıldığı için bunun doğru olup olmadığını sorguladım. Bu sabun o kadar güzel kokuludur ki, yıkandığınızda cilt kokusunu uzun süre koruyor. Ruslar Avrupa mallarıyla ticaret yapıyorlar. Onları diğer mallar ile takas ediyorlar. Bıçaklar ve çatalar önemli birer ticaret ürünüdür. Topraklarında fabrikaları bulunan birçok Rus soylusu, işlerini tüccarlara (mallarını) komisyon karşılığında teslim ediyorlar. Böylece tüccarların büyük bir kısmını Makaryev Fuarı'na çekmiş oluyorlar.”⁸⁵⁹

Eserin devamında ise Fusil, fuar ziyareti sırasında gördüğü Türk dükkânlarının, Türklerin misafirperverliklerinin, kıyafetlerinin ve İranlı erkeklerin dış görünüşlerinin oldukça ilgisini çektiğini dile getirmiştir:

⁸⁵⁸ N. A. Bogoroditskaya, “Makaryevskaya Yarmarka”, *Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya*, Tom 18, Moskva 2011, s. 513.

⁸⁵⁹ Katanov, *Bibliografiya. Souvenirs d'une actrice. Memoires de Louise Fusil (1774-1848) avec une preface et des notes par Paul Ginisty*. Paris, 1904, s. 4-5.

“Türklerin dükkânları çok büyüktür. Duvarların etrafına yıldızla süslü koltuklar döşenmiştir. Türklerin elbiseleri de zengin nakışlarla kaplıdır. Kuşakları ve sarıkları son derece geniştir. Çoğunlukla İran şalları veya Türk kumaşlarını kullanırlar. Kadınlara genellikle şerbet ve pide ikram ediyorlar. İranlıların elbiseleri ise daha az yıldızlıdır. Onlara özgü kıyafetleri vardır. Başlıkları yüksek, kaftanları kısa ve kolları sarkıktır. Erkeklerin hepsi neredeyse yakışıklıdır. Ama güzellikleri, Kazak, Çerkes, Başkurt erkeklerinin güzelliklerine hiç yaklaşıyor. Avrupa’da bu ülkenin kadınları hakkında çok konuşuyorlar. Ama erkekler çok daha iyi durumdadırlar. Onların kıyafetleri doğal olarak boylarını ortaya çıkarmayı mümkün kılıyor. Birçok hamal gördüm, ancak bu erkekler bunu hak etmiyorlar. İnanılmaz büyüklükteki gözlere ve Çin mürekkebiyle boyanmış gibi görünen kaşlara sahip olmayı güzel buluyorsanız, o zaman bu erkekler mükemmeller. Onların vücut hatları çok düzgün. Ancak yaşlandıklarında, kocaman gözlerinin altı kararıyor ve korkunç bir hale geliyorlar. Küçük istisnalar dışında, onların beyaz kıyafetleri Fransız rahibelerinkiyle aynıdır. Birkaç Tatar kadını gördüm. Ama dikkate değer hiçbir şeyleri yok. Kırgız ve Kalmuk çocukları da vardı. Genel olarak, onları ülkelerinin kostümleriyle zengin bir şekilde giyindikleri Rus evlerinde bulundurmak harika bir gelenek. Hem kadın hem de erkek olmak üzere tüm bu farklı giyim biçimleri, hoş ve farklı bir görünüm sunuyor. Bu fuar, sonsuz sayıda insanı çekiyor. Ruslar buraya işleri veya zevkleri için, yabancılar da meraktan geliyorlar. Moskova’dan buraya gelen ve iyi satılan birkaç şık Fransız malı var. Çünkü burada çok sayıda bayan var. Soyluların başı olan Gürcü prens Lıskovo’da yaşıyor ve orada ziyafetler düzenliyor. Bunların hepsini fuarın şerefine yapıyor. Bütün Rus soyluları, önemli yabancıları ve sanatçıları ağırlıyor. Kendisine ait güzel teknelerle Volga boyunca yelken açıyorlar. Geceyi müzik ve dans ederek geçirdikleri Lıskovo’ya akşam yemeği için gidiyorlar. Fuara yaptıkları bir yürüyüşün ardından akşamı geçirmek için öğle sıcaklığında uykuya yatıyorlar.”⁸⁶⁰

Fusil anılarına Makaryev Fuarı sırasında Lıskovo şehrindeki yaşamın nasıl hareketlendiğini ve canlandığını, fuarın ardından ise bu küçük şehrin eski cansız ve ruhsuz yaşantısına geri döndüğünü anlatarak devam etmiştir. Fusil’in anılarında XIX. yüzyıl kadınlarının toplumsal yaşamlarına da tanık olmak mümkündür. Fusil, o dönemde de kadınların toplumsal yaşamda çok fazla yer almadıklarını, kadınların daima erkeklerin gölgesinde kaldıklarını dile getirmiştir:

“Bu Makaryev hızlı bir şekilde küçük muhteşem bir şehre dönüştüğünde, köy şenleniyor. Yılın geri kalan zamanında ise az nüfusun ve manastırın olduğu fakir bir köy oluyor. Buraya, fuar zamanı çok güzel dekore edilmiş ahşap evler inşa ediliyor. Bunlardan biri - içki evleri, diğerleri restoranlar ve daireler. Oralarda şarkı söylüyorlar, dans ediyorlar, çalışıyorlar, çok iyi şaraplar ve çeşitli likörler içiyorlar. Levrek, mersin balığı (havyarın elde

⁸⁶⁰ Katanov, a.g.e., s. 5.

edildiği balık bu) ve çuka balığı yiyorlar. Burada bitmeyen bir kargaşa var. Her şey o kadar canlı ki. Burada, Rus, Gürcü, Tatar ve Kalmuk kadınlarını görmek mümkün. Diğer kadınlar ise kocalarının evlerine hapsediliyorlar. Ancak bu beyler evde oturmayan bu tür kadınları rahatsız etmektedirler. Bir kadın için akşam tek başına yürümek tehlikelidir. Fuar biter bitmez, bütün evler sökülür. Köprü de kaldırılır. Eğer birisi bir ay sonra buraya gelirse, her şeyi bir rüyada gördüğünü sanacaktır. Çünkü sadece köylüleri, siyah ekmeği, gece kalmanın tehlikeli olduğu köylü evlerini görecektir. Lıskovo ise aynı kalmaktadır. Çünkü prens yılın çoğunda burada yaşıyor.”⁸⁶¹

Fusil’in Makaryev Fuarı’ndaki gezisi Fransız ordusunun Vilnius’a girişi ve İmparator Aleksandr’ın Moskova’ya gelişi haberi ile son bulmuştur. Fusil, Lıskovo’dan 30 Temmuz 1812 tarihinde ayrılarak Moskova’ya gelmiştir. Dönüş yolculuğunun ise kendisi için çok zahmetli geçtiğini şu satırlarda belirtmiştir:

“Moskova’ya döndüğümde, çok hoş olmayan bir seyahat yapmıştım. Çünkü birbiri ardına gelen haberler bu seyahati daha da tehlikeli hale getirmişti. Bu savaş bizi olduğu kadar köylüleri de perişan etmişti. Moskova’ya vardığımızda bu şehri çok üzücü bir durumda bulduk. Talihsiz olayları bekliyorduk ve bu beklenti olabildiğince gerçek oldu.”⁸⁶²

Fusil’in Rusya gezisi Moskova’ya gelişi ile son bulmuştur. Fusil’in anılarının ardından Katanov eserin son kısmında Fusil’in kitabı hakkında bilgiler vermeye devam etmiştir. Bu bilgilere göre, Fusil’in kitabının 1817 yılına ait Londra baskısının 7-63. sayfalarında ve Ginisty’nin baskısının 253-299. sayfalarında anlatılanlar kronolojik sırayla belirtilmiştir. Eserin bu sayfalarında Moskovalıların mallarını nasıl ihraç ettikleri, yangınların şehre nasıl yayıldığı, Fusil’in St. Petersburg’a gitmek için pasaport alma çabası, Fusil’in büyük ordunun geri kalanı ile birlikte nasıl evine döndüğü, yolda hangi zorluklarla karşılaştığı, Ruslardan ve Fransızlardan korktuğu için önce Vilnius’a, oradan da, İsveç ve Almanya üzerinden Fransa’ya nasıl gittiği anlatılmıştır. Fusil’in Rusça bilgisi birçok kez beladan kurtulmasına yardımcı olmuştur.⁸⁶³

⁸⁶¹ A.g.e., s. 5-6.

⁸⁶² A.g.e., s. 7.

⁸⁶³ A.g.e., s. 7.

Katanov, eserin son sayfasında ise Fusil'in kitabının 1812 Anayurt Savaşı ve Fusil'in biyografisiyle ilgilenenler için Ginisty'nin baskısının pek çok bilgi içerdiğini dile getirmiştir.⁸⁶⁴

Sonuç olarak, Katanov bu eserinde Batılı bir yazarın gözünde XIX. yüzyılın başlarında Rusya'yı tasvir etmiştir. Her ne kadar Fusil'in kitabına ulaşamasak da Katanov'un aktarmış olduğu bu bilgilerden eserin 1812 Anayurt Savaşı'nın bilinmeyen yönlerinin açığa çıkarılması açısından önemli bir eser olduğu görülmektedir. Bu sebeple eserin Fransızcadan Türkçeye çevirisinin yapılması Rus ve Türk Dünyası için önemli bir kazanım olacaktır. Ayrıca Katanov bu eseri ile çalışma alanları ile ilgili olan yabancı kaynakları yakından takip edip incelediğini göstermektedir.

3. 13. 1716 Yılında Lorenz Lange'nin Sibirya ve Sibirya Yerlileri Hakkındaki Haberleri

• *Известия Лоренца Лянге 1716 Года о Сибири и Сибирских Инородцах*, Тоболск, Ежегодник Тобольского Губернского Музея, Вып. XIV, 1905, 10 с.

• *İzvestiya Lorentsa Lyange 1716 goda o Sibiri i Sibirskih İnorodtsah*, Tobolsk, Ejegodnik Tobolskogo Gubernskogo Muzeya, Vıp. 14, 1905, 10 s.

Katanov, *1716 Yılında Lorenz Lange'nin Sibirya ve Sibirya Yerlileri Hakkındaki Haberleri* adlı eserini 1905 yılında *Tobolsk Vilâyeti Müzesi Yıllığı*'nın XIV. sayısında yayınlamıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 10 sayfadır. Katanov Kütüphanesi'nde **K 4275** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eserin üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Eserde, İsveçli bir seyyah olan Lorenz Lange (1690-1752) (Rusça adı: Lavrentiy Lavrentyeviç)'nin 18 Ağustos 1715 tarihinde St. Petersburg'dan yola çıkarak önce Sibirya'ya daha sonra da Çin'e gerçekleştirdiği gezisi aktarılmıştır.

⁸⁶⁴ A.g.e., s. 8.

Katanov eserinde verdiği birinci dipnotta L. Lange ve seyyahın Çin gezisi hakkında en kapsamlı çalışmanın N. N. Bantış-Kamenskiy'nin *1619-1792 Yılları Arasında Çin ve Rusya'nın Diplomatik İlişkilerine Dair* (Diplomatičeskoe sobranie del mejdu rossiyskim i kitayskim gosudarstvami s 1619 po 1792 god, Kazan, 1882) adlı eser olduğunu belirtmiştir.

Lange, 1690 yılında Stokholm'de doğmuş, 1712 yılında Rus Ordusu'nda mühendis teğmen olarak göreve başlamıştır. 1715 yılında Çar I. Petro tarafından İngiliz cerrah Thomas Garwin ile birlikte dönemin Çin İmparatoru Şen-Tszu-Jen'e ilk kez elçi olarak gönderilmiştir. Lange'in görevi, Çin ekonomisi hakkında bilgi toplayarak çarı bilgilendirmektir. Lange, ikinci kez 1719 yılında çıkarılan bir kararname ile Yüzbaşı Lev Vasilyeviç İzmaylov ile birlikte onun sekreteri olarak Rusya ve Çin sınırındaki olumsuzlukları düzeltmek ve ticari ilişkiler kurmak amacıyla Pekin'e gönderilmiş, daha sonra ise yine Pekin'e Rus ticaret ateşesi olarak tayin edilmiştir. Lange, 1725 yılında ikinci kez Çin'e elçi olarak atanmıştır.⁸⁶⁵

Lange, Rusya'dan Çin'e gerçekleştirdiği yaklaşık bir buçuk yıllık gezisi sırasında Sibiry'a'daki birçok farklı Türk boyunun yaşamını yakından gözlemlemiştir.

Katanov eserine öncelikle Çin ile Rusya arasında ilk ilişkilerin ne zaman ve nasıl geliştiğini, Çar I. Petro'nun Çin'e elçi gönderme sebebini açıklayarak başlamıştır:

“Çin ile Rusya arasındaki ilk ilişkiler, XVII. yüzyılın başlarında Rusya'nın Sibiry'a'ya sürekli akınlar düzenlemesi ve Baykal Gölü'nün güneyindeki ve doğusundaki toprakları ele geçirmesiyle başlamıştır. Fakat daha düzenli ilişkiler, XVIII. yüzyılda ticari amaçlı olarak gelişmiştir. Çünkü 1644 yılında Çin yönetiminin başına geçen Mançur Hanedanlığı daha çok imparatorluğun iç huzurunu tesis etmekle ilgilenmiş, diğer devletlerle tanışmak istememiştir. Zira sınırdaki durum hem Rus hem de Çin vatandaşları için pek huzurlu değildir. I. Petro'nun amacı, Çin ile iyi ilişkiler kurmak, sınırda barışı sağlamak ve ticari ilişkileri geliştirmektir.”⁸⁶⁶

⁸⁶⁵ N. F. Katanov, *İzvestiya Lorentsa Lyange 1716 goda o Sibiri i Sibirskih inorodtsah*, Tobolsk, Ejegodnik Tobolskogo Gubernskogo Muzeya, Vıp. 14, 1905, s. 1.; (Çevrim içi) <http://bsk.nios.ru/enciklopediya/lang-lorenc-lavrentiy-lavrentevich>, 31 Ağustos 2020.

⁸⁶⁶ İlyas Topsakal'ın belirttiği üzere, XVIII. yüzyıl boyunca Rus Çarlığı'nın Sibiry'a hakkındaki siyasi hedefi Argun Nehri'nin batısını Rusya ve Çin arasında sınır olarak belirlemektir. Ayrıca Rusya, Çin ile ilişkileri geliştirmek, Sibiry'a'nın güney bölgelerini Rusya'ya dâhil etmek, Sibiry'a'nın güneyindeki göçmenlerin saldırılarını engellemek ve güvenliği sağlamak istegindedir. Çar I. Petro, Sibiry'a'nın güvenliği için sınır sorununu çözmek istemiştir. Bu amaç doğrultusunda, 1692 ve 1719' da Çin'e iki

Lange, gezisine ilk olarak 18 Ağustos 1715 tarihinde St. Petersburg'dan yola çıkarak başlamış, Şlisselburg, Staraya Ladoga, Pereslavl, Rostov, Yaroslav, Totma, Velikiy Ustyug, Solvıçegodsk, Solikamsk, Verkhoturiye ve Tümen'den geçerek 27 Ocak 1716 tarihinde Tobolsk şehrine ulaşmıştır.⁸⁶⁷

Eserde aktarılan Lange'in gezi raporu, Tobolsk şehrinin bir tasviri ile başlamıştır. Lange'in tasvirine göre; Sibirya'nın önemli yerleşim yerlerinden biri olan Tobolsk, yüce bir dağın üzerinde, tuğladan örülmüş duvarlarla çevrili bir kilisesi ve manastırı olan bir şehirdir. Bu yüce dağın eteklerinden, güneyde Kalmuk topraklarından doğan ve Tobol Nehri'ne dökülen İrtış Nehri geçmektedir. Katanov, Lange'in bu tasvirinin doğruluğunu kanıtlamak adına eserin ilk sayfasına 1710 yılında Hollanda'da Y. E. İzbrandt tarafından yayınlanan bir çalışmadaki Tobolsk şehrinin bir resmini koymuştur. Lange, ayrıca Tobol ve İrtış Nehirleri'nin kuzeybatı yönünde aktıkları ve Ob Nehri'ne döküldükleri, İrtış Nehri'ndeki çuka balığı, turna balığı, sazan, levrek, mersin ve lota balığının ise Ob, Ket ve Yenisey Nehirleri'ndeki çuka balığı kadar lezzetli olmadığı bilgisini vermiştir.⁸⁶⁸

Lange, 8 Şubat 1716 tarihinde İrtış Nehri üzerinden Tara şehrine ulaşmıştır. Lange'nin aktardığına göre; İrtış Nehri'ne dökülen Tara Nehri'nin eteklerinde kurulan, orta büyüklükte bir şehir olan Tara şehri, Tobolsk'un 600 km ötesinde yer almaktadır ve Lange'in gezisini gerçekleştirdiği dönemde Tobolsk ve Tara şehirleri arasında yalnızca Müslüman Tatarlar yaşamaktadır.⁸⁶⁹

Lange, Tara ya da Tar Tatarlarının geçim kaynakları, günlük yaşamları, yemek kültürleri, inançları ve giyimleri hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Lange'in aktardıklarına göre; XVIII. yüzyılda Tara şehri sakinleri kendilerini "Tatar" olarak adlandırmaktadırlar. Çok sayıda ata, boğaya, ineğe ve koyuna sahip olan Tara Tatarları paraya önem vermezler ve ineklerin yavru özleminden öleceğine inandıkları için dana

kez elçi göndermiştir. Topsakal'ın ifadesinden yola çıkarak, kanaatimizce, 1719'da gönderilen elçi Lorenz Lange olabilir. Bkz.: İlyas Topsakal, **Sibirya Tarihi, Başlangıç'tan 1917'ye Kadar**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, Nisan 2017, s. 126-127.; Katanov, **İzvestiya Lorentsa Lyange 1716 goda o Sibiri i Sibirskih inorodtsah**, s. 1.

⁸⁶⁷ Katanov, **a.g.e.**, s. 3.

⁸⁶⁸ **A.y.**

⁸⁶⁹ **A.y.**

satmazlar. Evlerinde şöminenin etrafına oturak yaparlar ve burada ısınırlar. Ocaklarının üzerine balık pişirmek için daima bir kazan koyarlar. Ekmek yerine tahta havanda dövülmüş arpa unu yerler. Bu un ve tereyağı ile birlikte çay içerler. Büyük ziyafetlerde genellikle tay keserler. İçecek olarak ise *braga* (*õpaza*) denilen bir tür bira ve at sütünden hazırlanmış votka içerler. Genellikle düğünlerde kadınlar ve erkekler ayrı çadırlarda eğlenirler. Tara Tatarlarının kıyafetlerinin Rusların giyim tarzını anımsattığını dile getiren Lange, Rusya’da köylü kadınların kulaklarına küpe taktıklarını, Tara şehrindeki kadınların ise küpenin dışında burunlarına hızma da taktıklarını, hızmayı daha çok soylu kadınların, köylü kadınların ise sadece moda olan kulak süslerini taktıklarını dile getirmiştir. Ayrıca Tara Tatarlarının her yıl değerli hayvanların (samur, tilki, sincap gibi) kürklerini hem Rus Çar’ına hem de Kalmuk Hanı’na vermek zorunda olduklarını aktarmıştır.⁸⁷⁰

Lange, Tara şehrinden sonra 21 Şubat tarihinde Baraba bozkırına ulaşmıştır. Baraba bozkırı (Barabinskaya step) İrtiş-Ob ve Vasugan-Kulunda bozkırı arasında yer alır. Barabalar (Barabinler) ya da Baraba Tatarları, Sibirya Tatarları arasında önemli bir etnik grup olarak kabul edilirler.⁸⁷¹ Lange, gezi raporunda XVIII. yüzyılın başlarında Baraba Tatarlarının göçebe bir hayat tarzı sürdüklerini, kışları Baraba bozkırında, yazları ise Tara Nehri kıyısında geçirdiklerini dile getirmiştir. Lange’in belirttiğine göre, bu dönemde Baraba Tatarlarının oldukça farklı bir yaşam tarzları vardır. Çok fakir olan Baraba Tatarları putperesttirler ve evlerinde bezlere sarılı bir şekilde küçük bir kutu içerisinde ağaçtan yontulmuş küçük putlar bulundururlar. Tahta direklerin üzerine inşa edilen, üzeri samanla kaplanmış evlerde yaşarlar. Kuru balık ve kuru un yiyip, su olmadığı için eritilmiş kar suyu içerler. At dışında çok az sayıda hayvan beslerler. Az miktarda tütün karşılığında Baraba Tatarlarından birçok şey almak mümkündür. Giysileri birbirine dikilmiş kürklerden yapılır. Hem Rus Çar’ına hem de Kalmuk Hanı’na vergi verirler. Katanov’un “Türk boyu” olarak tanımladığı Baraba Tatarlarının soyu Lange’e göre Ostyaklara dayanmaktadır. Fakat Rus ilim adamı N. A. Tomilov, XVIII. yüzyılda yaygın olan Baraba Tatarlarının Ostyaklardan yani Ugorlardan geldiği görüşünün Katanov tarafından çürütüldüğünü dile getirmiştir.

⁸⁷⁰ A.g.e., s. 3-4.

⁸⁷¹ Baraba Tatarları hakkında geniş bilgi için bkz.: N. A. Tomilov, **Batı Sibirya Türkleri**, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2013, s. 71-76.

Katanov, Barabaların Tatar olduğunu ve Ostyaklarla bir bağlarının olmadığını ileri sürmüştür.⁸⁷²

Tomsk şehrine 9 Mart tarihinde ulaşan Lange bu şehirle ilgili oldukça ilginç bilgiler aktarmıştır. Lange'in gezi notlarına göre, Tomsk şehri o dönemde balıkçılık, arpa üretimi ve hayvancılık açısından oldukça zengindir. Şehri çevreleyen dağlardan kurşun, bakır ve demir çıkarılır. Lange'e göre, eski mezarlarda altın ve gümüşten yapılmış kuşların, küpelerin, madeni paraların, putların, eyerler ve dizginlerin, sofranın takımlarının bulunması önceden bu şehirde yaşayan halkın refah seviyesinin yüksek olduğunun bir kanıtıdır. Ayrıca bölgede bulunan nehir yataklarında renkli taşlar, pırlanta ve elmas gibi değerli cevherler de bulunur.⁸⁷³

Tomsk şehriden ayrılarak 11 Mart tarihinde Çulım Nehri'ne ulaşan Lange, raporuna Çulım Tatarlarını anlatarak devam etmiştir. Literatürde "Çulım Türkleri, Çulım Tatarları, Meles Tatarları, bazen de Çulımlılar ve Melesliler"⁸⁷⁴ olarak anılan Çulım Tatarları, Lange'in aktardığı üzere etrafı bataklık olan Çulım Nehri kıyısında yaşamakta ve kışın avcılıkla, yazın ise balıkçılıkla geçinmektedirler.⁸⁷⁵

Lange, 22 Mart tarihinde Yenisey Nehri'nin kıyılarında kurulan Yenisey şehrine ulaşmış ve burada yaklaşık iki ay kalmıştır. 22 Mayıs tarihinde Yenisey Nehri'nden yola çıkarak at üzerinde Kana Tatarlarının yaşadığı Kana Nehri'nin kıyısına varmıştır. Lange'in anlattıklarına göre, Kana Tatarları ağaç kabuğundan yapılan çadırlarda yaşarlar. Balık dışında çiğ ya da haşlanmış av etini ve ormanlarda yetişen sarı lale çiçeğinin kökünü yiyerek geçinirler.⁸⁷⁶

Lange'in ziyaret ettiği bir diğer durak ise Bratsk şehridir. Bratsk şehri Angara Nehri'nin Oka Nehri'ne döküldüğü yerde bulunmaktadır. 16 Haziran tarihinde bu şehre gelen Lange'in ifadesine göre, burada bir Türk boyu olan Bratsk Tatarları yaşamaktadır. Katanov verdiği dipnotta Lange'in Bratsk Tatarları diyerek Buryatları

⁸⁷² Katanov, *İzvestiya Lorentsa Lyange 1716 goda o Sibiri i Sibirskih inorodtsah*, s. 4-5.; Bkz.: Tomilov, *Batı Sibirya Türkleri*, s. 15.

⁸⁷³ Katanov, *a.g.e.*, s. 5.

⁸⁷⁴ Tomilov, *a.g.e.*, s. 99.

⁸⁷⁵ Katanov, *a.g.e.*, s. 5.

⁸⁷⁶ *A.g.e.*, s. 6.

kastettiğini dile getirmiştir.⁸⁷⁷ Lange gezi notlarında Bratsk Tatarlarının geçim kaynakları, düğün törenleri, ibadetleri ve kıyafetleri hakkında oldukça ilginç bilgiler sunmuştur.

Bu bilgilere göre, çok zengin bir Türk boyu olan Bratsk Tatarları çok sayıda at, boğa, inek ve koyun gibi hayvanlara sahiptirler. Avcılıkla geçinirler. Sadece at kestikleri zaman ziyafet verirler ve kısarak sütünden içki yaparlar. Bir çift evlendiği zaman gelinin babasına damat tarafı kızı için ne kadar at, inek ve boğa istediğini sorar ve kendi aralarında bir anlaşma yaparlar. Ancak bu anlaşmadan sonra damat gelini alabilir. Bazen başlık olarak at, boğa ve koyunun yanı sıra deve de verilir. İbadetlerini ise evlerinin etrafındaki sopalara asılı eski koyun postlarına dua ederek yaparlar. Yabancılar genellikle koyun hediye ederler. Fakat hediye edilen koyunun işkembesini geri isterler. Çünkü onu haşlayarak yemeyi severler. Katanov diğer bir dipnotta işkembenin sadece Moğollarda değil, Doğu Sibirya’da yaşayan Abakan ve Çulım Tatarları gibi Türk boylarında da lezzetli bir yemek olarak yenildiğini dile getirmiştir. Bratsk Tatarlarının erkekleri çok uzun ve büzgülü gömlekler giyerler. Kadınlar ise saçlarını bakırdan yapılmış süs eşyalarıyla süsleyip örерler.⁸⁷⁸

Bratsk’dan sonra, ilk olarak İlimsk şehrine, daha sonra da İrkutsk’a gelen Lange, 3 Ağustos tarihinde Baykal Gölü’ne ulaşmıştır. Lange, bölge sakinlerinin Baykal Gölü hakkında anlattıkları bir rivayeti aktarmıştır. Bu rivayete göre; bölge sakinleri Baykal Gölü’ne “Kutsal Deniz” demektedirler. Bu denize saygısızlık edildiğinde, denizin kendilerinden öç alacağını düşünürler. Bu sebeple Baykal Gölü’nün üzerinden kayıkla geçilirken votka ve tütün içmezler, yemek yemezler.⁸⁷⁹

Lange, 6 Ağustos tarihinde Selenga Nehri’ne, 10 Ağustos’ta Kabanskoye’ye, 12 Ağustos’ta Udinsk’e, 14 Ağustos’ta ise adını Selenga Nehri’nden alan Seleginsk şehrine varmıştır. Burada uzun bir süre Çin İmparatoru’ndan kendisini kabul etmesi için izin bekleyen Lange, 7 Ekim tarihinde Seleginsk’ten ayrılmıştır. 9 Ekim’de Sibirya ile Moğolistan arasındaki sınır bölgesi olan Saraçin şehrine gelmiştir. Lange, Sibirya topraklarındaki yolculuğunu tamamladıktan sonra Çin topraklarındaki

⁸⁷⁷ A.g.e., s. 7.

⁸⁷⁸ A.y.

⁸⁷⁹ A.g.e., s. 8.

seyahatini anlatmaya başlamıştır. 6 Kasım tarihinde Çin Seddi'nden geçen Lange'in seyahati Çin'in Kalgan şehrinde son bulmuştur.⁸⁸⁰

Görüldüğü üzere, Katanov bu eserinde yabancı bir seyyahın, Lorenz Lange'nin gözünden Sibiry'a'nın farklı yerlerinde yaşayan, farklı Türk halklarının günlük yaşamları, geçim kaynakları, inançları, ibadetleri ve kıyafetleri hakkında bilgiler vermiştir. Eseri önemi kılan da Lange'in gezisinden çok Sibiry'a ve seyyahın "Tatarlar" olarak adlandırdığı Türk ve Moğol boylarından oluşan Sibiry'a yerlileri hakkında verdiği bilgilerdir. Her ne kadar hacim olarak küçük bir eser olsa da, ilim adamının bu çalışması, Lorenz Lange ile Tara, Baraban, Çulım, Kana ve Bratsk Tatarları hakkında bilgi edinmek isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliğindedir.

3. 14. Kronik. Kazan'daki Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi'ne Gelen Yeni Parçalar

• *Хроника. Новые Приобретения Музея Общества Археологии, Истории и Этнографии в Казани*, Казань, Типо-лит. Импер. Казан. Унив., 1907, 2 с.

• *Kronika, Novie Priobreteniya Muzeya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii v Kazani*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1907, 2 s.

Katanov'un *Kronik, Kazan'daki Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi'ne Yeni Gelen Parçalar* adlı bu tebliği, ilk olarak 1907 yılında *İzvestiya*'nın XXII. cildinin I. sayısında yayınlanmış, daha sonra ise yine aynı yıl İmparatorluk Kazan Üniversitesi'nin basımevinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Komisyonu'nun emriyle ayrı bir kitapçık olarak basılmıştır. Tebliğ, toplam 2 sayfadır.

Katanov bu tebliğde, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'ndeki başkanlığı görevi sırasında Cemiyet Müzesi'ne 7 Aralık 1907 tarihinde Bolgarı-Uspenskoe köyünden getirilen Rus (Hristiyan) ve Müslüman menşeli eşyaların bir listesini sunmuştur. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi, bu görsel materyalleri Bolgarı-Uspenskoe köyünde Cemiyet'in himayesinde bulunan eski

⁸⁸⁰ Katanov, a.g.e., s. 8-10.

anıtları korumakla görevli Tatar Salâhaddîn Tâceddinov aracılığıyla 23 ruble 85 kopek karşılığında Bolgarı-Uspenskoe köyünde yaşayan başka bir kişiden satın almıştır.⁸⁸¹

Katanov, tebliğinde bu Rus (Hristiyan) ve Müslüman menşeli eşyaların özelliklerini detaylı bir şekilde aktarmıştır. İlim adamının tebliğinin tarafımızdan yapılan Türkçe çevirisi aşağıdaki gibidir:

“Farklı malzemeden (kil, taş ve kurşun) yapılmış, süslemeli ve süslemesiz farklı biçimlerdeki boncuklar; 1^{1/2} lot⁸⁸² ağırlığında kemikten yapılmış uzun delikli bir tütün çubuğu; 8 lot ağırlığında ve 7 santimetre çapında bir bakır kap tabanı; 2^{1/3} lot ağırlığında bakır bir bilezik; 2 gümüş, 5 bakır yüzük; bir gümüş küpe; kehribar renginde, delikli, bir tür yanıcı malzemeden yapılmış bir kolye; 2 unutmabeni çiçeği ve 2 ağaç yapraklı, kelebek figürlü bir broş parçası; üzerinde Slav harfleri bulunan gümüş bir yüzük parçası; masif yüzük, küpe ve çeşitli mücevher parçaları ve kalıntıları; üzerinde “Ahmed” isminin yazılı olduğu gümüş bir Arap sikkesi parçası; Mihail Federoviç’e ait gümüş Rus parası; Bolgar’da basılmış 13 adet damgalı anonim gümüş sikke; aynı ve farklı renkteki süslemeli ve süslemesiz kil, cam ve kemikten yapılmış 42 parça boncuk; ortalarında nokta ve halka süslemeleri bulunan at görünümüne 2, inek görünümüne süslemesiz 1 adet kilit; XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait 18 adet bakır Rus sikkesi; 1294 (Hicri 1877) yılına ait Arap aynası parçası; 1756 tarihli gümüş Rus sikkesi; farklı malzemeden yapılmış farklı şekilli boncuk parçaları; ortasında düğümlü bir tür sürünge veya asma yaprağı bezemeli, 7 lot ağırlığında ve çapı 8 ½ santimetre olan Doğu’ya özgü bakır bir ayna; bir ucunda sahibine iyi dileklerin yazılı olduğu Arapça bir cümle bulunan, diğer ucunda ise sağa koşan ancak başını geriye çeviren bir tavşan tasviri olan, süslemeli ve süslemesiz, Doğu’ya özgü adet metal ayna parçası; XIII. ve XIV. yüzyıllarda Bolgar ve Altın Orda Hanlıkları döneminde basılmış 502 parçadan oluşan, toplam ağırlığı 70 ¼ lot olan bakır sikkeler ve son olarak, Bolgar’da ve Altın Orda kentlerinde basılmış, kötü korunmuş 42 adet sikke ve toplam ağırlığı 10 ½ lot olan 127 gümüş sikke bulunmaktadır. Bu sikkeler arasında; Abbasi Halifesi Ebü’l-Abbâs en-Nâsır-Lidînillâh’ın isminin yazılı olduğu 1 adet sikke, Özbek Han’a ait 11, Canibek Han’a ait 48 (33 tanesi Yeni Saray’da, 11 tanesi Gülistan’da, Moğol harflerinin bulunduğu 3 tanesi yine Yeni Saray’da basılmıştır.), Berdibek Han’a ait 2 (Azak’da basılmıştır.) ve Toktamış Han’a ait 2 adet sikke yer almıştır. Burada adı geçen sikkeler ve diğer tüm eserler Salâhaddîn Tâceddinov aracılığıyla Bolgarı-Uspenskoe’de yaşayan başka bir kişiden satın alınmıştır.”⁸⁸³

Sonuç olarak, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Müzesi, Cemiyet’in kuruluş yılı olan 1878 yılından itibaren yavaş yavaş zenginleşmeye başlamıştır.

⁸⁸¹ N. F. Katanov, **Kronika, Novie Priobreteniia Muzeya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii v Kazani**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1907, s. 1.

⁸⁸² **Lot (лот):** Dört dirhemlik eski bir ağırlık ölçüsü birimidir.

⁸⁸³ Katanov, **a.g.e.**, s. 1-2.

Katanov da cemiyet müzesine getirilen koleksiyonlardaki parçaları başlıklar altında (arkeolojik, tarihi, etnografik) sınıflandırarak, bu parçaların detaylı tasvirilerini ilmî bir rapor halinde yazan ilk kişidir.⁸⁸⁴ Bir etnograf, arkeolog ve nümizmatik uzmanı olarak Katanov kurum müzesinde sıradan bir memur gibi çalışmış, her bir eserin kaydını kendi yapmış, ziyaretçilere ise müzeyi bizzat kendi gezdirmiştir. Bu sebeple, incelenen tebliğ hacim olarak kısa bir çalışma olsa da Katanov'un müzeye getirilen her bir parçanın detaylı envanter kaydını tuttuğunun ve titiz çalışmasının en önemli kanıtıdır.

3. 15. Kronik. Sergey Mihayloviç Şpilevskiy'nin Anısına

• *Хроника. Памяти Сергея Михайловича Шпилевского*, Казань, Типо-лит. Импер. Казан. Унив., 1907, 5. с.

• *Hronika: Pamyati Sergeya Mihayloviça Şpilevskogo*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1907, 5 s.

Katanov, *Sergey Mihayloviç Şpilevskiy'nin Anısına* adlı bu eserini ilk olarak 1907 yılında Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin yayın organı olan *İzvestiya* adlı derginin XXIII. cildinin 4. sayısında yayınlamıştır. Adı geçen eser yine aynı yıl Kazan Üniversitesi Basımevi tarafından ayrı bir kitapçık olarak basılmıştır. Eser, toplam 5 sayfadır. Katanov Kütüphanesi'nde **K 3938** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eserin üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Bir anı yazısı olan eserde Katanov, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nden yakın dostu hukukçu Sergey Mihayloviç Şpilevskiy'nin hayatını ve ilmî çalışmalarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Kanaatimizce, Katanov'un bu eseri 1907 yılında vefat eden S. M. Şpilevskiy hakkında kaleme alınan en detaylı biyografi çalışmalarından biridir. Çevrim içi olarak yapılan incelemelerde Şpilevskiy hakkında yazılan çoğu bilginin Katanov'un bu eserinden aktarıldığı görülmüştür.

⁸⁸⁴ Guşçina, *Etnografiçeskoe Sobranie İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta: İstoriya Formirovaniya i Razvitiya*, s. 105.

Katanov'un aktardıklarından yola çıkarak Şpilevskiy hakkında edindiğimiz bilgiler özet olarak şöyledir: Şpilevskiy, soylu bir ailede 8 Mayıs 1833 tarihinde dünyaya gelmiştir. Ortaöğrenimini Birinci Moskova Gimnazyumu'nda, yükseköğrenimini ise Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamlamıştır. Şpilevskiy, Moskova Üniversitesi'nde Rus hukuk tarihi ve Rusya tarihi üzerine çok sayıda eseri bulunan ve Moskova'daki Rusya Tarih ve Eski Eserler Cemiyeti'nin yayın organları *Vremennik* ve *Çtenie* adlı dergilerin editörlüğünü yapan Profesör İvan Dmitriyeviç Belyayev'in (1810-1873) en yakın öğrencisi olmuştur. Moskova Üniversitesi'ni 1856 yılında altın madalya alarak *kandidat* (aday öğrenci) statüsünde tamamlamıştır. Bu madalya Şpilevskiy'e 1856 yılında *Vremennik*'in XXIV. sayısında yayınlanan *Kuralların ve Çağdaş Anıtlarının İyileştirilmesine Dair* (O blagousroystve po "Ulojeniyu" i sovremennim emu pamyatnikam, 1856) başlıklı ilk eseri için verilmiştir.⁸⁸⁵

Şpilevskiy, üniversite eğitiminin ardından Moskova'da eğitim faaliyetleri ile ilgilenmeye başlamıştır. "Slavyanofil (Slavsever)"⁸⁸⁶ görüşün öncü isimlerinden Konstantin Sergeyeviç Aksakov (1817-1860)⁸⁸⁷ ve Aleksey Stepanoviç Homyakov

⁸⁸⁵ N. F. Katanov, **Hronika. Pamyati Sergeya Mihayloviça Şpilevskogo**, s. 1.

⁸⁸⁶ Etimolojik anlamı "Slav sevgisi" olan Slavofilizm ideolojisi Rusya'da 1830-1840'lı yıllarda ortaya çıkmış bir düşüncedir. Slavofiller olarak adlandırılan bu görüşün temsilcileri "Rusya'yı ve Rusluğu oluşturan temel değerleri" vurgulamışlardır. Rus geleneklerine ve Rus tarihine derinden inanan Slavofillere göre bir ulusun tarihini bilmek, o milletin ruhunu anlamakla ve değerlerini tanımakla mümkündür. Rusya, kendi kültürünü korumalı, ona sahip çıkmalıdır. Bu sebeple Rus tarihi Avrupa tarihinden ayrılmaktadır. Slavofillerin karşısında duran Batıcılar (Zapadniki) ise Rusya'yı ve Rusya'nın değerlerini Avrupa medeniyeti kapsamında değerlendirmişlerdir. Rusya'da medeniyetin Avrupa'yı örnek almak ve takip etmekle mümkün olacağını savunmuşlardır. Panslavist hareketin çıkış noktası sayılan bu ideolojinin başlıca düşünürleri ise İvan Kirievskiy, Aleksey Homyakov, Konstantin Aksakov ve Yuri Samarin'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 351-353.; A. Walicki, **Rus Düşünce Tarihi Aydınlanma'dan Marksizm'e**, Çev. Alâeddin Şenel, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 159-168.; Kezban Acar, **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 237.

⁸⁸⁷ **Konstantin Sergeyeviç Aksakov (1817-1860)**: Slavofil ideolojinin en önemli isimlerindendir. 1817 yılında Orenburg vilâyetine bağlı Aksakov köyünde dünyaya gelmiştir. 1822-1826 yılları arasında Orenburg vilâyetine bağlı Belebey kazasında yaşamıştır. 1830 yılında Aksakov ailesinin Moskova'ya taşınmasıyla ilim adamının evleri şehrin en önemli edebiyat merkezlerinden biri olmuştur. K. S. Aksakov 1832 yılında Moskova Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girmiş, tarih ve filoloji eğitimi almıştır. Gençlik yıllarında V. G. Belinskiy, S. P. Botkin, V. P. Klyuşnikov gibi isimlerin içerisinde bulunduğu Hegelci felsefeyi benimseyen, Rus şair N. V. Stankeviç'in topluluğuna katılmıştır. Gençliğinde Hegel'in düşüncülerinden etkilenen Aksakov, daha sonra Hegelciliğin Slavyanofil ideoloji ile bağdaşmadığını görmüştür. 1840 yılında Belinskiy ile yollarını ayıran Aksakov, A. K. Hamyakov ve İ. Kirievskiy ile yakınlaşmıştır. Üniversite eğitiminin ardından *Teleskop*, *Molva*, *Moskovskiy Nablyudatel* gibi dergi ve gazetelerde şiirlerini ve eleştirilerini yayınlamıştır. 1860 yılında

(1804-1860)'un⁸⁸⁸ düşüncelerinden derinden etkilenmiştir. Şpilevskiy, 1859 yılında K. S. Aksakov'un yönettiği, slavofil eğilimli bir yayın organı olan *Molva* adlı gazetenin editörlüğünü yapmıştır.⁸⁸⁹

Şpilevskiy, 1860 yılında Kazan'da çalışmaya başlamış, 17 Aralık 1860 tarihinde de İmparatorluk Kazan Üniversitesi'ne Rus hukuk tarihi dersini vermek amacıyla yardımcı asistan olarak atanmıştır. 27 Şubat 1861 tarihinde de asistanlığı onaylanmıştır. 16 Ekim 1861 tarihinde ise uluslararası hukuk bölümünde ders vermeye başlamıştır. Şpilevskiy, Kazan'da bulunduğu dönemde oldukça verimli çalışmış ve çok değerleri eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin ilki, St. Petersburg'da P. A. Salmanov tarafından yayınlanan *Yuridiçeskiy Jurnal*'ın V. sayısında çıkan IV. *İvan'dan Önce Vatandaşların Hükümetin İşlerine Katılımına Dair* (Ob uçastii zemşçini v delah pravleniya do İvana IV, 1861) başlıklı çalışmadır. Bir diğeri ise 1862 yılında *Uçenie Zapiski* adlı dergide yayınlanan *I. Petro Öncesi Dönemde Devletin Gelişmesiyle Bağlantılı Olarak Rus Hukukunun Kaynakları Üzerine* (Ob istoçnikah russkogo prava, v svyazi s razvitiem gosudarstva do Petra I, 1860) başlıklı yazısıdır. Şpilevskiy, 1866 yılında ise Moskova Üniversitesi'nde başarılı bir şekilde savunduğu *Eski Almanlar İle Slavlar Arasında Akrabalık Savunma Birliği* (Soyuz rodstvennoy zaşiti u drevnih germantsev i slavyan, 1866) başlıklı yüksek lisans tezini de yine *Uçenie Zapiski*'de yayınlamıştır.⁸⁹⁰

10 Haziran 1866 tarihinde yüksek lisans eğitimini tamamlamasının ardından Şpilevskiy, Rus hukuk tarihi bölümünde doçentliğini almıştır. Şpilevskiy, 1867 yılında *Rus Hukuk Tarihiyle Bağlantılı Olarak N. M. Karamzin'in Rusya Devleti Tarihi*

Yunanistan'ın Zakintos adasında vefat etmiştir. Bkz.: İ. B. Gavrilov, "Konstantin Aksakov o "Russkom Vozzrenii" (1830-1840-e gg.), *Hristianskoe Çtenie*, No 1, 2017, s. 238-262.

⁸⁸⁸ **Aleksey Stepanoviç Homyakov (1804-1860):** Rus teolog, tarihçi, ekonomist, dilbilimci, ressam, şair ve oyun yazarıdır. Çok yönlü bir isim olan Homyakov, Slavofilizm ideolojisinin kurucularındandır. 1822 yılında Moskova Üniversitesi fizik-matematik bölümünden mezun olmuştur. Edebiyata, özellikle de Alman idealizmi felsefesine büyük bir ilgi göstermiştir. Ortodoks kilisesi prensipleriyle yetişen Homyakov, Rusya'da XIX. yüzyılda yayılmaya başlayan Batı etkisine karşı yeni bir sistem kurmaya çalışmıştır. Homyakov'a göre Rusya, Batı Avrupa'dan gelen her türlü etkiye karşı kendini korumalıdır. Rusya ancak kendi değerlerini, din esaslarını, milli geleneklerini koruyabildiği ölçüde müreffeh bir seviyeye ulaşabilecektir. Homyakov'un görüşleri, teolojik düşüncelerle, özellikle de eklosiyoloji (Hristiyan kilisesinin doğasıyla ilgili çalışma ve bilgilerin adıdır.) ile bağlantılıdır. Bkz.: Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 352.; A. Walicki, **Rus Düşünce Tarihi Aydınlanma'dan Marksizm'e**, s. 175.

⁸⁸⁹ Katanov, **Hronika. Pamyati Sergeya Mihayloviça Şpilevskogo**, s. 1-2.

⁸⁹⁰ Katanov, **a.g.e.**, s. 2.

(İstoriya gosudarstva rossiyskogo N. M. Karamzina v otnoşenii istorii russkogo prava) başlıklı makalesini *Uçenie Zapiski*'nin 52-99. sayfaları arasında yayınlanmıştır. Aynı yıl yayınlanan bir diğer makalesi ise *Kazanskije Gubernskie Vedomosti* adlı derginin 50. sayısında yayınlanan *Halkın Hukuki Geleneklerine Dair* (O narodnih yuridiçeskih obıçayah) başlıklı çalışmasıdır. 1869 yılında Şpilevskiy, *Eski Slavlar ve Almanlar Arasında Aile Otoriteleri* (Semeynie vlasti u drevnih slavyan i germantsev) adlı doktora tezini yayınlamaya başlamıştır. Bu dikkat çekici çalışmanın ilk kısmı 1869 yılında *Uçenie Zapiski*'nin 587-742. sayfaları arasında, ikinci kısmı ise yine aynı derginin 1870 yılında çıkan sayısının 1-232. sayfaları arasında yayınlanmıştır. Moskova Üniversitesi bu çalışma için 7 Şubat 1870 tarihinde Şpilevskiy'e Devlet Hukuk Doktoru unvanını vermiştir. Şpilevskiy, bu tarihten bir ay sonra, 6 Mart 1870 tarihinde Kazan Üniversitesi Konseyi tarafından çalıştığı bölüme ekstraordinar (kadro dışı) profesör olarak seçilmiş, çok geçmeden 28 Mayıs 1870 tarihinde ise kadrolu profesör olmuştur. Şpilevskiy, Hukuk Fakültesi dekanlığı da yapmıştır. Bu göreve 17 Mart 1873 tarihinde seçilmiş ve Mayıs 1876'ya kadar da dekanlık görevini yürütmüştür. 1870-1871 öğretim yılında uluslararası hukuk, 1877-1885 öğretim yılları arasında ise kilise hukuku bölümünde ders vermiştir.⁸⁹¹

Şpilevskiy, 1870-1885 yılları arasında Kazan'da yaşamış ve çok değerli ilmî çalışmalar kaleme almıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: *İmparatoriçe II. Yekaterina'nın Volga Seyahati* (Puteşestvie İmperataritsı Yekaterini II po Volge, Komso-Voljskaya Gazeta, 1873.); *Kazan Şehrinin Tarihi Yerlerinin Listesi* (Ukazatel istoriçeskih dostoprimeçatelnostey goroda Kazani, Kazan 1873.); *Kazan Vilayetindeki Antik Kentler ve Diğer Bulgar-Tatar Anıtları* (Drevnie goroda i drugie bulgarsko-tatarskie pamyatniki v Kazanskoy gubernii, Uçenie Zapiski, Kazan 1877, s. 1-585.); *İmparator I. Aleksandr'ın Kazan Hakkındaki Endişeleri* (Zabotı imperatora Aleksandra I o Kazani, Uçenie Zapiski, Kazan 1877.); *Saniyeler Meselesi – Binbaşı Derjavın* (Şair Gavria Romanoviç Derjavın'ın babası). *Arşiv Dosyalarından*, (Delo sekund-mayora Derjavina (otsa poeta G. R. Derjavina), İz arhivnih del, Drugaya i Novaya Rossiya, Tom I, Kazan 1878.); *Aleksey Mihayloviç'in Çarlığı Döneminde Kazan'da Veba Salgını* (O çume v Kazani v tsarstvovanii Alekseya Mihayloviça),

⁸⁹¹ A.y.

Sbornik o çume, Kazanskoe Obşçestvo Vraçey, Kazan 1879.); *Kazan Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin Faaliyetleri ve Mahalli Yöre Sakinlerinden Gelecek Olası Yardımlar Hakkında* (O zadaçah deyatelnosti Kazanskogo Obşçestvo Arheologii, İstorii i Etnografii i o vozmojnom sodeystvii im so storonı jiteley mestnogo kraya, İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii, Tom I, 1879,; Uçenie Zapiski, Kazan 1879, s. 63-92.); *Kont Aleksey Sergey Uvarov Anısına* (Pamyati Grafa Alekseya Sergeya Uvarova, Kazan 1885.).⁸⁹²

Katanov'a göre, Şpilevskiy'in bütün çalışmaları ele aldığı konu hakkında derin ve kapsamlı bilgisini ve olağanüstü yeteneğini göstermektedir. Şpilevskiy, Kazan ve Kazan bölgesi arkeolojisini ve tarihini konu alan, içerik ve uygulama açısından kapsamlı bir çalışma olan *Kazan Vilâyetindeki Antik Şehirler ve Diğer Bulgar-Tatar Anıtları* (Drevnie goroda i drugie bulgarsko-tatarskie pamyatniki v Kazanskoy gubernii) eseri ile Akademi (Uvarov) ödülüne layık görülmüş ve İmparatorluk Arkeoloji Cemiyeti tarafından kendisine altın madalya verilmiştir. Bu çalışma, *İzvestiya, Moskovskaya Vedomost, İstoriçeskiy Vestnik* ve *Kazanskiy Telegraf* adlı dergilerde 1879 ve 1907 yıllarında yayınlanmıştır. Katanov, Şpilevskiy'nin Kazan'da olağanüstü bir hatip olarak tanındığını ve halka açık yaptığı konuşmaların her zaman dinleyicilerin sempatisini kazandığını dile getirmiştir. Şpilevskiy, üniversitedeki görevlerinin yanı sıra, 1 Ocak 1862 tarihinden itibaren Rodionov Enstitüsü'nde tarih ve coğrafya öğretmenliği, 4 Aralık 1867 tarihinden itibaren *Kazanskie Gubernskie Vedomosti*'de editörlük yapmış, 4 Temmuz 1875'ten Eylül 1879 tarihine kadar ise Kazan Sansür Heyeti'nde çalışmıştır. Bu görevlerin yanı sıra Şpilevskiy, *Spravoçnyy Listok Goroda Kazani* (Kazan Şehir Rehberi, 1867) ve *Kamsko-Voljskoe Slovo* gazetelerini de yayınlamıştır. 7 Temmuz 1885 tarihinde Demidov Hukuk Lisesi müdürlüğüne atanan Şpilevskiy, 1 Temmuz 1904 tarihine kadar bu görevi tam 10 yıl sürdürmüştür. *Smolensk ve Yaroslav Büyük Knezi Fyodor Rostislaviç Çerniy Hakkında* (Velikiy Knyaz Smolenskiy i Yaroslavskiy Fyodor Rostislaviç Çerniy, Yaroslavl, 1899) ve 1903 yılında Demidov Hukuk Lisesi'nin yüzüncü yıldönümü üzerine yazdığı makale Şpilevskiy'nin kaleme aldığı ve yayınladığı son çalışmalarıdır.⁸⁹³

⁸⁹² A.g.e., s. 3.

⁸⁹³ A.g.e., s. 3-4.

Şpilevskiy'nin Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin toplantılarında sunduğu çalışmalarının çoğu ise yayınlanmamıştır. Yayınlanmamış çalışmaları içerisinde, *Antik Ukek Şehri Hakkında Edebi Bilgilere Bir Bakış* (Obzor literaturnih svedeniy o drevnem gorode Ukeke, 4 Eylül 1878), *V. Arkeoloji Kongresi Ön Komitesine Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Derneği Üyesi Olarak Sunulan Moskova Gezisi Raporu* (Otčet o poezdke v Moskvu v kačestve deputata Obščestva Arheologii, İstorii i Etnografii na predvaritelnyy komitet V arheologičeskogo syezda, 29 Ocak 1880), *Kazan Vilayeti'ndeki Yerleşim Yerlerinin İsimleri Hakkında* (O horografičeskikh nazvaniyah v Kazanskoy gubernii, 16 Mayıs 1884) ve *Perm Vilâyeti Yakınlarındaki Kungur'da Bulunan Buz Dağı'ndaki Yerleşim Yerleri Hakkında* (O gorodiščah na Ledianoy gore v Kungure u Permskoy gubernii, 3 Kasım 1884) adlı eserler bulunmaktadır.⁸⁹⁴

Şpilevskiy, Kazan'da bulunduğu dönemde kurucu üyesi olduğu Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin çalışmalarında her zaman aktif rol almış, ayrıca 2 Nisan 1884 tarihine kadar kurumun başkan yardımcılığını yapmıştır. Katanov gibi büyük bir özveri ile proje ve müze programını geliştirme, kurumun yayınlarını düzenleme, fon bulma ve mali işlerle ilgili komisyona katılmış ve müze kütüphanesinde özveri ile çalışmıştır.⁸⁹⁵

Şpilevskiy, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin kurulmasından önce 1877 yılında Kazan'da gerçekleşen IV. Arkeoloji Kongresi toplantılarına da aktif bir şekilde katılmıştır. Kongrede ön komite başkan yardımcısı, kongre üyesi, Kazan Üniversitesi temsilcisi görevlerini üstlenmiştir. Şpilevskiy'nin kongrede dile getirdiği her konu 1884 yılında Kazan'da yayınlanan Arkeoloji Kongresi Bildiriler Kitabı'nın birinci cildinin XXXIII., XLVIII., XLIX., LI., LII., LVII., LVIII., LX. ve CXII. sayfalarında yayınlanmıştır. 11-13 Ağustos 1877 tarihleri arasında Şpilevskiy önderliğinde, IV. Arkeoloji Kongresi üyeleri Kazan vilâyetindeki Bolgar köyüne bir gezi düzenlemiş ve oradaki eski yapıları ve kiliseleri incelemişlerdir. *Trudı* (Bildiriler) adlı derginin I. cildinin 21-39. sayfaları arasında Şpilevskiy'nin 31 Temmuz 1877 tarihli kongre toplantısında okuduğu şehrin genel tarihi, binaları, Bolgar Krallığı'na

⁸⁹⁴ A.g.e., s. 4.

⁸⁹⁵ A.y.

ait mezar yazıtları, eşyaları ve madeni paraları hakkında bilgileri içeren *Bolgar Şehri* başlıklı kapsamlı bir yazısı yayınlanmıştır. Katanov'a göre, Arkeoloji Kongresi oturumlarında raporlar üzerine yapılan tartışmalarda, Şpilevskiy sadece Rus arkeolojisi ve tarihi konusunda değil, aynı zamanda arkeoloji ve Müslüman Doğu tarihi konusunda da uzman olduğunu kanıtlamıştır. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti, Şpilevskiy'nin arkeoloji ve tarih konusundaki sayısız eserini göz önünde bulundurarak, onu 19 Şubat 1901 tarihinde onur üyesi olarak seçmiştir.⁸⁹⁶

Şpilevskiy, 2. derece Aziz Vladimir, 1. ve 2. derece Aziz Anna, 1. derece Aziz Stanislav nişanlarına sahiptir ve İmparator III. Aleksandr'ın saltanatının anısına İmparatorluk tacı ve madalyası ile ödüllendirilmiştir. 21 Temmuz 1907 gecesi 74 yaşında vefat etmiştir.⁸⁹⁷

Katanov, etnografya, tarih, folklor, dilbilim gibi alanların dışında biyografi, hatırat sahalarında da önemli eserler kaleme almıştır. Şpilevskiy hakkında neşrettiği bu çalışma da özellikle Kazan ve Kazan bölgesi, tarih ve arkeoloji ile ilgili araştırmalarda bilinmeyen kaynaklara ulaşmak açısından önemli bir çalışmadır.

⁸⁹⁶ A.g.e., s. 4-5.

⁸⁹⁷ A.g.e., s. 1.

3. 16. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin İlk Otuz Yılı

- *Общество Археологии, Истории и Этнографии за Тридцать Лет*, Казань, Типо-лит. Импер. Казан. Унив., 1908, 9 с.
- *Obščestvo Arheologii, İstorii i Etnografii za Tridsat Let*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1908, 9 s.

Katanov, *Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin İlk Otuz Yılı* adlı bu tebliği, ilk olarak 18 Mart 1908 tarihinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin Genel Kurul toplantısında sunmuştur. Daha sonra bu tebliğ, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin yayını olan *İzvestiya*'nın 1908 tarihli XXIV. cildinin III. sayısında da yayınlanmıştır. Ayrıca yine 1908 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi basımevinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Komisyonu'nun emriyle ayrı bir kitap olarak basılmıştır. Eser, toplam 9 sayfadır.

Katanov bu tebliğde, daha üniversite öğrencisi iken üyesi olduğu, daha sonradan ise sekreterliğini ve başkanlığını yapmış olduğu Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin kuruluş yılı olan 1878 yılından 1908 yılında kadar geçen otuz yıllık süreçte kurum bünyesinde gerçekleştirilen faaliyetleri kısaca değerlendirmiştir. Cemiyet, yaklaşık yarım asır (1878-1931) varlığını sürdürebilmiştir. Cemiyetin kuruluş amacı Rus toplumuna bilinçli olarak bilgi yaymak, Rus arkeolojisi, tarihi ve etnografyası ile ilgili yayınları ve görsel materyalleri yayınlamaktır.

Katanov, tebliğine Cemiyet'in kuruluş aşamasını ve Cemiyet bünyesinde görev alan ilim adamlarını anlatarak başlamıştır.

“İmparatorluk Kazan Üniversitesi, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti, bugün kuruluşunun otuzuncu yılını (1878-1908) doldurdu. Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti, 1877 yılında Kazan'da gerçekleştirilen IV. Arkeoloji Kongresi'nde alınan kararla kurulmuştur. Cemiyet'in kurucu üyeleri arasında hem Kazan'dan hem de şehir dışından ilim adamları bulunmaktadır. Kurucu üyelerimizin bir kısmı bugün hayatta değildirler. Hayatta olan kurucularımız arasında onur üyesi N. Ya. Agafonov, İ. A. Baudoin de Courtenay, N. P. Zagoskin, onur üyesi İ. A. İznoskov, onur üyesi D. A. Korsakov, daimi üye V. N. Polivanov, daimi üye P. A. Ponomarev, V. V. Radlov, N. V. Sorokin ve N. F. Yuşkov bulunmaktadır. Böylelikle, otuzuncu yılında kırk kurucu üye arasından sadece ¼'ünün hayatta olduğunu

görmekteyiz. Bu isimlerin hepsi aynı zamanda IV. Arkeoloji Kongresi'ne de katılmışlardır.”⁸⁹⁸

Katanov, bu satırların devamında ise IV. Arkeoloji Kongresi'nde alınan kararlar neticesinde Cemiyet'in kuruluş amacından, görevlerinden ve bünyesinde açılan diğer ilmî yapıların sorumluluklarından bahsetmiştir. Katanov'un aktardığına göre; Cemiyet'in kuruluş amaçlarından ilki, kurumun “Arkeoloji”, “Tarih” ve “Etnografya-Coğrafya” olmak üzere üç bağımsız paralel bölümden oluşmak zorunda olmasıdır. Arkeoloji bölümü maddi kültür eserleriyle, tarih bölüm ise yazılı eserlerle ilgilenecektir. Her bölüm bünyesinde Cemiyet'in ilmî gelişimine katkı sağlayacak eşyalardan bir koleksiyon düzenlemek zorundadır. Birinci bölümde, bir arkeoloji müzesi ve bir nümizmatik odası; ikinci bölümde arşiv ve el yazmaları koleksiyonu; üçüncü bölümde ise bir etnografya müzesi ile coğrafya ve topografya haritalarından oluşan bir koleksiyon yer alacaktır. Bunların dışında Cemiyet bünyesinde genel anlamda Kazan bölgesinin incelenmesi üzerine hem genel hem de özel çalışmaların yer aldığı bir kütüphane olmak zorundadır.⁸⁹⁹

Bu bilgilerin ardından Katanov, tebliğine Cemiyet'te yapılmış ve yapılması planlanan faaliyetler ve Cemiyet'e bağış yapan kişiler hakkında bilgiler vererek devam etmiştir. Katanov, Cemiyet'in kuruluş yılı olan 1878 yılından 1908 yılında kadar geçen otuz yıllık süreçte kurum bünyesinde gerçekleştirilen faaliyetleri şu şekilde sıralamıştır:

“Bu otuz yıllık süre zarfında, IV. Arkeoloji Kongresi'nde Cemiyet'imizin faaliyetlerine ilişkin olarak alınan kararların neredeyse hepsinin gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Coğrafya bölümü dışında üç bölüm kurulmuştur. Ayrıca arkeoloji müzesi ve müzeden ayrı olarak bir nümizmatik odası ve geniş bir el yazmaları bölümü de oluşturulmuştur. Sadece yer sıkıntısı nedeniyle Cemiyet'e gelen materyaller Kazan Üniversitesi Anayurt Müzesi'ne nakledilmiştir. Eski Bulgar ve Kazan Hanlıklarının coğrafyası, etnografyası ve topografyası ile ilgili haritalar da mevcuttur. Ancak ne yazık ki, ihtiyaç olmasına rağmen, bildiğim kadarıyla kimse onları kayıt altına almamıştır. Fakat Cemiyet geniş kütüphanesiyle gurur duyabilir.”⁹⁰⁰

⁸⁹⁸ Katanov, *Obşcestvo Arheologii, İstorii i Etnografii za Tridsat Let*, s. 1.

⁸⁹⁹ Katanov, *a.g.e.*, s. 1-2.

⁹⁰⁰ *A.g.e.*, s. 2.

Cemiyet'in en önemli yapı taşlarından birisi de kütüphanesidir. Katanov'un belirttiğine göre, Cemiyet'in kuruluşunun ilk yıllarında itibaren kütüphane örnek bir sistemle oluşturulmuş ve kurum kütüphanesinde çeşitli cemiyet ve kurumlarla yapılan yayın alışverişi sayesinde kütüphanedeki eser sayısı oldukça artmıştır. Katanov'a göre, çeşitli kurumlar arasında yapılan eser alışverişi, Cemiyet'in son onur üyesi İ. N. Smirnov'un zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Fakat 1906-1908 yılları arasında daimi üye İ. V. Alfonsov'un yoğun ve sürekli çalışmaları sayesinde, Cemiyet kütüphanesi ciddi anlamda gelişmiş ve bir düzene girmeye başlamıştır. Ayrıca kütüphanede yer alan Doğu ile ilgili eserlerin, Rusça ve yabancı kaynakların, haritaların ve fotoğrafların da kütüphane katalogları ayrı ayrı yapılmıştır.⁹⁰¹

Katanov, kütüphane kataloglarının hazırlanmasının ardından Arkeoloji Müzesi, nümizmatik odası ve el yazmaları arşivinin de kataloglarının hazırlanacağını dile getirmiş, 1905-1908 yılları arasında ise Arkeoloji Müzesi üzerinde onur üyesi A. A. Stukenberg ve daimi üye P. İ. Krotov'un; nümizmatik odası üzerinde ise cemiyetin kurucu üyelerinden merhum İ. O. Gotvald ve V. K. Saveliev'in titiz bir şekilde çalıştıklarını belirtmiştir. 1908 yılında nümizmatik odası üzerinde kurumun daimi üyeler F. T. Vasilyev ve M. İ. Dogel de çalışmalar yapmışlardır. El yazmaları bölümü üzerinde ise Cemiyet üyeleri A. İ. Sokolov, V. D. Korsakova, A. İ. Aleksandrov, V. L. Boiso ve S. I. Porfiriev çalışmışlardır. Kurumun bir dönem sekreterliğini yapan ve Katanov'un yakın dostu olan K. V. Harlampoviç ise resimler ve haritalar bölümünün kataloglanması işiyle ilgilenmiştir.⁹⁰²

İlim adamı yazısının devamında Cemiyet'in resmî yayın organı olan ve ilim adamının da birçok eserini içerisinde yayınlamış olduğu *İzvestiya* dergisinde yer alan konulardan bahsetmiş; geçen otuz yıllık süreçte Cemiyet'in birinci tüzüğünde yer alan hedeflerine başarıyla ulaştığını dile getirmiş ve ileriki dönemlerde yapılacak çalışmaların bilgisini vermiştir:

“Yukarıda daimi üye Alfonsov'un hizmetlerinden kısaca bahsetmiştim. Cemiyet, ilme olan sevgisinin yanı sıra özenle gerçekleştirdiği diğer çalışmaları için de ona minnettardır. Alfonsov, tarafından 1878 yılından

⁹⁰¹ A.g.e., s. 3.

⁹⁰² A.y.

itibaren yayınlan İzvestiya dergisinin 142 sayfadan oluşan bir kataloğu hazırlanmıştır. İzvestiya'nın 1906 yılında 80'den fazla sayıdan oluşan XXI. cildi, 1908 yılında ise 90'dan fazla sayıdan oluşan XXIII. cildi çıkmıştır. Bu kataloğa bakıldığında Cemiyet'in -ikincisi 10 Eylül 1897 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nca onaylanan- birinci tüzüğünde belirtilen amacına ulaştığını görmek mümkündür. Tüzükte, Cemiyet'in, eski Bulgar-Hazar ve Kazan-Astrahan Hanlıklarının topraklarında, Sibiry ve Orta Asya'nın yanı sıra Rusya ve yabancı ülkelerdeki Rus nüfusunun dününü ve bugününü incelemeyi amaçladığı belirtilmiştir. Avrupa arkeolojisi ve özellikle Rusya arkeolojisinin inceleneceği genel nitelikteki makalelere ek olarak, Cemiyet'in şu antik eserlerin tasvirleri ve araştırılması hakkında da çalışmaların yapılacağı kaydedilmiştir: a) Cemiyet üyelerinin temel ilgi alanlarını Sasaniler'e ait yemekler, Arap, Bulgar, İran ve Çin aynaları, Türkistan şehrinde bulunan Yesevi Camii, Altın Orda, Kaşgar, Buhara, Hive, Çin, İran, Türkiye ve Bulgaristan sikkeleri, mühürler, yüzükler; b) Arsk, Yakutsk, Tobolsk şehirlerindeki kuleler, antik yerleşim yerleri, arkeoloji koleksiyonları, sergiler, Avrupa ve Asya Rusya'sındaki müzeler ve kongreler, Rus sikkeleri ve madalyaları, ikonlar, haçlar, kiliseler, mezar taşları, mezarlar, mezarlıklar, mezar alanları, mezar höyükleri, mutfak eşyaları, giysiler, silahlar, kazılar, broşürler, yazıtlar ve el yazmaları oluşturmaktadır.”⁹⁰³

Bu bilgilerin dışında Katanov, Cemiyet'in birçok üyesinin tarihsel araştırma ve çalışmalarından bahsetmiştir. İlim adamının aktardığına göre, Cemiyet üyelerinin ilgisini genel nitelikteki konulara ek olarak, arşivler (ör. Kazan. Üniversitesi, Alabuga Ruhban Kurulu), gayri Rusların Ruslara, kütüphanelere ve arşivlere (örn. Solovetsky Manastırı, Kazan Üniversitesi, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti, Din Akademisi, çeşitli manastırlar ve kiliselere) karşı tutumları çekmiştir. Ancak Cemiyet üyeleri, hem yerli Rus nüfusun hem de Rusya'da yaşayan gayri Rusların etnografyasıyla da ilgilenmişlerdir. Bu araştırmalar, onların günlük yaşamları, dilleri, inançları ve edebiyatlarıyla ilgili olmuştur. Cemiyet üyelerinin üzerinde çalıştıkları halklar çoğunlukla Başkurtlar, Besermyanlar, Buryatlar, Vostyaklar, Kalmıklar, Kırgızlar, Meşçeryaklar, Mordvalar, Nogaylar, Ostyaklar, Permyaklar, Sagaylar, Sartlar, Taranlar, Tatarlar, Tunguzlar, Çeremisler ve Yakutlardır. Smirnov ise sistemli bir şekilde Çeremisler, Permyaklar, Votyaklar ve Mordvalar üzerinde çalışmıştır.⁹⁰⁴

Katanov, XX. yüzyılın başlarında Rusya'da sistematik bir şekilde arkeolojik ve tarihî araştırmaların yapılmasındaki en büyük engelin maddi yetersizlikler

⁹⁰³ A.g.e., s. 4.

⁹⁰⁴ A.g.e., s. 4-5.

olduğunu, devletin ilmî araştırmalar için yeterli ödenek ayırmadığını da yazısında belirtmiştir:

“Özellikle arkeolojik geziler 10-20 ruble ödenek ile yapılamamaktadır. Bir yandan İzvestiya dergisinin süreli yayınının yapılması, diğer yandan da Rusya’nın çeşitli bölgelerinde çalışmaların yürütülmesi için 80’li yıllarda Cemiyet yönetimi Devlet Hazinesi’nden daimi ödenek almak için başvuruda bulunmuştur. Ancak bu başvuru kabul edilmemiştir. Ödenek talebi başvurusuna cevap olarak Cemiyet ancak 1898 yılından itibaren dört yıl, yıllık 600 ruble ödenek almaya başlamıştır. Daha sonraki beş yılda (1903-1907) aynı ödeneği almaya devam etmiştir. 1907 yılında Cemiyet yönetimi ödenek almak için tekrar başvuruda bulunmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı da 600 ruble değerindeki bu ödeneğin bir yıl daha uzatılmasını karar vermiştir. Yıl içinde, yeni beş yıllık dönem için 1 Ocak 1908 tarihinden itibaren Devlet Duma’sına bir teklif sunulacaktır. Cemiyet faaliyetlerinin daha da geliştirilmesi için bu ödeneğin verileceğini umut edelim. Cemiyet, 600 rublelik devlet ödeneği sayesinde dönem içinde matbaa borçlarını ödeme, yeni bölgelerin keşif çalışmalarını yapma ve özellikle arkeoloji ile ilgili makaleler için çok gerekli olan resim, harita ve çizimler yayınlama imkânı bulmuştur. Kuruluşundan bu yana geçen otuz yılda Cemiyet bünyesinde komisyonlar oluşturulmuştur. Bu komisyonların temel amacı, Kazan vilayetinin detaylı alan araştırmasını yapmak, var olan eksik veya yanlış haritaları yeniden düzenleyerek arkeolojik ve etnografik haritalar hazırlamak ve bu komisyonlar aracılığıyla özel toplantılar düzenlemektedir. Onur üyesi N. F. Vısotsky’nin ve daimi üye P. İ. Krotov’un başkanlığında yürütülen komisyonda harita hazırlama çalışmaları başarıyla yürütülmektedir. Yeni ödeneğin alınması ile birlikte yeni ilmî geziler düzenlenecek, detaylı haritalar hazırlanacak ve bu haritaların yayınları yapılacaktır.”⁹⁰⁵

Katanov, eserinin sonlarına doğru ise Cemiyet üyelerinin kuruma verdiği katkılarını dile getirmiş ve her birine tek tek teşekkür etmiştir:

“Görsel materyalleri yayınlamak için cemiyet üyelerinin yanı sıra ressamların ve fotoğrafçıların da desteklerini bekliyoruz. Cemiyet, daimi üyeler N. V. Sorokin, D. V. Aynalov ve diğer üyeler V. F. Zaleskiy, A. V. Nikitskiy, K. T. Sofonov ve İ. F. Tolşin’in hizmetlerini de her zaman minnetle hatırlamaktadır. Kurum üyesi olmayan birçok kişi Cemiyet’e katkı sağlamıştır. Bu kişiler, el yazmaları, fotoğraflar, kitaplar, sikkeler, haritalar bağışlamışlar ve para yardımında bulunmuşlardır. Cemiyetin, şu anki 2000 rublelik bütçesine A. A. Kekina ve V. A. Unjenniy tarafından 700 ruble, L. V. Kekin tarafından ise 1000 ruble ek bağış yapılmıştır. S. İ. Porfiriev tarafından İlahiyat Akademisi profesörlerinden merhum G. S. Sablukov’un Doğu ile ilgili kitapları ve elyazmaları; F. T. Vasilyev tarafından Moskovalı

⁹⁰⁵ A.g.e., s. 5.

ve St. Petersburglu asilzadelere ait sikkeler; N. N. Pantusov tarafından Orta Asya ile ilgili görsel materyaller ve fotoğraflar; Ye. A. Tolmaçeva tarafından Cemiyet'in kurucu üyelerinden merhum N. A. Tolmaçev'e ait kitaplar, fotoğraflar ve haritalar; S. K. Kuznetsoviy tarafından ise Kuzey Sibirya bölgesinde yaşayan gayri Rusların günlük yaşamlarında kullandıkları ev eşyaları bağışlanmıştır. En büyük bağıışı ise İ. İ. Gorevkin, V. A. Moşkoviy ve M. V. Şimanovski yapmıştır. Cemiyet tarafından bağış yapanların ve çalışma arkadaşlarının isimleri kayıt altına alınmıştır. Cemiyet onları daima iyi yönleri ile hatırlayacaktır.”⁹⁰⁶

Cemiyet Komisyonu da kurum içi ve kurum dışı çalışmaların yürütülmesi, hem Rusya hem de Batı Avrupa'daki cemiyetler ve kuruluşlarla ilmî bağların kurulması gibi oldukça zor ve karmaşık işleri başarıyla yürütmüştür. Bu bağ sayesinde, 1908 yılına kadar *İzvestiya*'nın 144 sayısı Rusya içindeki, 50'den fazla sayısı ise yurtdışındaki kurumlara gönderilmiştir. Buna karşılık Cemiyet, Avustralya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Belçika, Bulgaristan, Bosna Hersek, Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, Sırbistan, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Fransa, İsviçre ve İsveç'ten de yayınlar almıştır.⁹⁰⁷

Katanov tebliğinin sonunda ise, ilim adına bir ricada bulunmak istediğini belirtmiş ve sözlerini şöyle bitirmiştir: “*Yaşlı ilim insanları gençlere ilim öğretsinler. Onlarla hem deneyimlerini hem de bilgilerini paylaşsınlar. Genç ilim insanları da yaşlılara her konuda danışsınlar, onların sözlerini dinlesinler.*”⁹⁰⁸

Eserin son sayfasında bir de *Ek* kısmı yer almıştır. Burada Harlampoviç, Katanov'un Cemiyet ile ilgili çalışmalarını takdir etmiş ve ilim adamı için övgü dolu şu sözleri dile getirmiştir:

“Cemiyet'imizin eski ve şu anki ilim adamlarını saygıyla anıyoruz. Bizim saygıdeğer temsilcimiz anlaşılmayan bir sebepten ötürü önce sekreterlik daha sonra da temsilcilik görevinden ayrılmıştır. Katanov'un faaliyetlerini yakından bildiğim için, az önce duyduğumuz bu tebliği tamamlamayı bir olarak görmekteyim.

Nikolay Fedoroviç hemen hemen Cemiyet'in ilk kurulduğu günden itibaren bizimle beraber olmuştur. 8 Aralık 1884 tarihinde Cemiyet'e üye memur olarak katılmış, 1894 yılında ise Cemiyet'in aslı üyesi ve sekreteri olarak seçilmiştir. 1898 yılından itibaren ise cemiyetin temsilciliğini üstlenmiştir.

⁹⁰⁶ A.g.e., s. 6.

⁹⁰⁷ A.g.e., s. 8.

⁹⁰⁸ A.g.e., s.8-9.

N. F. Katanov sekreter olarak evrak ve para işlerini bir düzene sokmuştur. Nikolay Fedoroviç tam on yıldır kurumun sekreteri olarak maddi ve manevi anlamda oldukça fazla çalışma yapmıştır. Onun sayesinde cemiyete hükümet desteği sağlanmıştır. Katanov, cemiyet ile farklı kurumlar arasında bağlar kurmuş, bu kurumlarla yayın alışverişinde bulunmuştur. Bağışlarla ve ilmî çalışmalarla Cemiyet'e destek veren kişilerin sayısının artmasına yardımcı olmuştur. Bizzat Nikolay Fedoroviç Cemiyet oturumlarında onlarca rapor sunmuştur. *İzvestiya*'da birçok ilim adamının makalesini yayınlamıştır. Yabancı ilim adamlarının çalışmalarının editörlüğünü yapmıştır. Bizim saygıdeğer temsilcimiz kurumumuzun hem editörü hem sekreteri, hem veznedarı hem de kâtibidir. Deneyimi ve dostane ilişkileri sayesinde insanlara ve cemiyete büyük katkı sağlamıştır. Bunu sizler de görmektesiniz.”⁹⁰⁹

Sonuç olarak, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti, bir ilim topluluğu olarak, 1877 yılında Kazan'da gerçekleştirilen IV. Arkeoloji Kongresi'nin ardından 1878 yılının Mart ayında Kazan Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. O dönemde Kazan şehri ve Kazan Üniversitesi tarihî, arkeolojik, etnografik ve bölgesel çalışmaların gerçekleştirildiği bir ilim yuvasıdır. Cemiyet, eski dönem eserlerini ve geleneksel halk kültürünün zenginliğini incelemeye ve korumaya çalışan tarih ve etnografya severleri, araştırmacıları, Kazan Üniversitesi profesörlerini, diğer eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenleri, din adamlarını ve farklı alanlardaki uzmanları bir araya getiren bir üniversite araştırma merkezidir. Cemiyet'in amacı, Volga ve Ural bölgelerinin yanı sıra Sibiry, Kazakistan ve Orta Asya'nın tarihini ve etnografyasını incelemek ve farklı halkların ve toplulukların yaşam biçimlerini, ekonomik faaliyetlerini, inançlarını, dillerini, köken sorunlarını, yerleşimlerini, ilişkilerini ve devlet politikasının onlar üzerindeki etkisini araştırmaktır. 1917 yılında genel tarih, 1920'li yıllarda ise işçi ve köylü ayaklanması ve Ekim Devrimi ile ilgili konular da Cemiyet'in araştırma alanlarına dâhil edilmiştir. Cemiyet'in yayın organı olan *İzvestiya*'nın 1878-1929 yılları arasında toplamda 34 cildi yayınlanmıştır. Bu yıllar arasında *İzvestiya*'da ilmî makaleler, raporlar, protokoller ve çeşitli tarihî kaynaklar yer almıştır. Cemiyet'in genel oturumları halka açık yapılmış, yine halka açık konferanslar ve sergiler düzenlenmiştir. Ekim Devrimi sonrasında Cemiyet'in faaliyetleri kısıtlanmış ve kurum, 1931 yılında kapanmıştır. 1878-1931 yılları arasında Cemiyet başkanı olarak; P. D. Şestakov (1878-1883, 1886), Şpilevskiy (1884-1885),

⁹⁰⁹ A.g.e., s. 9.

N. N. Buliç (1887), N. A. Firsov (1888-1896), F. G. Mişçenko (1896-1898), Katanov (1898-1914), M. M. Hvostov (1914-1918), Adler (1919-1922), Harlampoviç (1922-1924) ve N. N. Firsov (1924-1931) görev yapmışlardır.⁹¹⁰

3. 17. Sayan Kabilelerinin Eski Olaylar ve İnsanlar Hakkındaki Rivayetleri

• *Предания Присянских Племен о Прейних Делах и Людях*, Записки Импер. Русс. Геог. Общ., Том XXXIV, Ст. Петербург, Тип. В.Ф. Киршбаума, 1909, с. 265-288.

• *Predaniya Prisayanskih Plemen o Prejnih Delah i Ludyah*, Zapiski İmp. Russ. Geog. Obşç., Tom XXXIV, St. Petersburg, Tip. V. F. Kirşbauma, 1909, s. 265-288.

Katanov, *Sayan Kabilelerinin Eski Olaylar ve İnsanlar Hakkındaki Rivayetleri* adlı bu eserinin yazımını 26 Mart 1908 tarihinde Kazan’da tamamlamıştır. Eser, 1909 yılında İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti Etnografya bölümünün düzenli yayını olan *Zapiski Vosyoçnogo Otdela*’nın XXXIV. cildinde yayınlanmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 23 sayfadır. Katanov, bu eserindeki bilgileri, 1889-1892 yılları arasında gerçekleştirdiği ilmî gezileri sırasında derlemiştir. Eserde yer alan rivayetlerin ve bilgilerin bazıları Katanov’un gezi günlüklerinde de yer almıştır. Eser, Katanov Kütüphanesi’nde **K 2031** katalog numarası ile muhafaza edilmektedir. Eser üzerine 1924 tarihli Türkiyat Enstitüsü mührü basılmıştır.

Katanov, eserinde başlık olarak *predanie* (предание) terimini kullanmıştır. Büyük Rusça sözlüklere bakıldığında bu ifade için “*rivayet, efsane, hikâye*”; “*sözlü olarak nesilden nesile aktarılan hikâye, rivayet*” ve “*geçmişi anlatan, nesilden nesile aktarılan hikâye, efsane*” gibi açıklamaların olduğu görülmektedir.⁹¹¹ Sibiry

⁹¹⁰ Bkz.: İ. B. Sidorova, “Kazanskoe Obşçestvo Arheologii, İstorii i Etnografii”, **Bolşaya Rossiskaya Entsiklopediya**, Tom 12, Moskva, 2008, s. 402.

⁹¹¹ Bkz.: E. M. Mustafayev, **Büyük Rusça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Multilingual Yayınları, 1996, s. 683.; Uşakov, **Bolşoy Tolkoviy Slovar Sovremennogo Russkogo Yazıka**, s. 767.; Ojegov, **Slovar Russkogo Yazıka**, s. 569.

Türkleri'nin sözlü edebiyat eserleri üzerine çalışmaları bulunan M. Ergun'un ifadesine göre, bu başlık altındaki eserler, insan ve yer adlarının veriliş sebeplerini, boyların nereden, nasıl meydana geldiklerini açıklayan tarihî anlatılardır. Her ne kadar fantastik ve gerçekçi olmayan öğelerle dolu olsa da bu anlatılar gerçek olarak kabul edilmektedirler.⁹¹² Efsane türü için ise daha çok *legenda* (легенда) terimi kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle, *legendalar*, “*olağanüstü özellikler barındıran tarihî olaylar hakkında anlatılan*” anlatılar iken *predanieleri* ise “*yer ve şahıslar hakkındaki*” tarihsel ve toponimik anlatılar olarak ifade etmek mümkündür.⁹¹³ Ayrıca *predanieler*, *legendalara* göre uzunluk bakımından daha kısa anlatılardır. Katanov'un aktardığı rivayetlerde de görüleceği üzere, eserdeki rivayetler, tarihî seçkin şahısların, soyların anlatıldığı tarihî ve dağ, nehir, şehir adlarıyla da ilgili toponimik anlatımlardır.

Eserde genel olarak Güney Sibirya'nın en eski Türk halklarından biri olan Hakasları oluşturan Beltirler, Sagaylar, Koyballar, Kaçınler ile İrkutsk bölgesinde yaşayan Karagasların ve Uryanhayların (Soyotlar) kökenleri ve geçmişte kahraman olarak gördükleri kişiler hakkındaki rivayetlere yer verilmiştir. Rivayetler içerisinde adı geçen boyların bozkır yaşam kuralları, gündelik yaşam ve dönemin Rus idaresi ile ilgili bilgiler de bulmak mümkündür. Bu rivayetlerin büyük bir kısmı, başka sözlü halk edebiyatı eserleri ile birlikte Radlov'un *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eserinin IX. kısmında da yer almıştır.

Katanov'un inceleyeceğimiz eseri, *giriş* (s. 265-267.) bölümü dışında toplam altı bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm: *Beltirler* (s. 267-270.); ikinci bölüm: *Sagaylar* (s. 270-277.); üçüncü bölüm: *Koyballar* (s. 277-279.); dördüncü bölüm: *Kaçınler* (s. 279-284.); beşinci bölüm: *Karagaslar* (s. 284-286.); altıncı bölüm: *Uryanhaylar* (s. 286-288.) başlıklarını taşımaktadır. Katanov, eserin her bölümünde adı geçen bu boylar hakkında yapılan ilmî çalışmalara yer vermiştir. Katanov'un bölüm girişlerinde verdiği bu bilgiler, eserde adı geçen boylar hakkında araştırma yapacak ilim adamları için birer literatür çalışması değerindedir.

⁹¹² Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi (İnceleme)*, I. Cilt, s. 14.

⁹¹³ E. Aktaş, “Terim ve Tasnif Meselesinden Hareketle Hakas Efsanelerine Genel Bir Bakış”, **TÜRK BİTİG Türklük Bilimi Araştırmaları**, Ed. Bülent Bayram, Paradigma Akademi, y.y., Kasım 2017, s. 56.

Katanov, eserine kendi geçmişlerini ve atalarını çok iyi bilmedikleri için Sayan bölgesi halklarına sitemde bulunarak başlamıştır. Her halkın ya da insanın ulusunun ve kendi geçmişini hatırlaması için geçmişle ilgili bilgi aktarma işlevi gören anlatılara sahip çıkması ve bunları gelecek nesillere aktarması gerektiğini belirterek şu sözleri dile getirmiştir:

“Ama ne yazık ki, Sayan kabilelerinin eski olayları ve insanları çok net hatırlamadıklarına, sadece en yakın olayları hatırlayabildiklerine şahit oldum. Ne Sayan bölgesindeki Türk kabileleri ne de Moğolistan’daki Moğol kabileleri, Müslüman Doğu halkları gibi geçmişin hatıralarıyla övünememektedirler. (...) Bizim tüm doğu ve kuzey Türk-Tatar halklarımız, bir zamanlar halkının özgürlüğü için savaşan kahramanlarını ya da Çin’in kötü ruhlarını ve Rus rahiplerini bile yenecek kadar güçlü olan şamanlarını dahi belli belirsiz hatırlamaktadırlar. Örneğin, Kazan Tatarları, Korkunç İvan’ın Kazan’ı ele geçirmesi gibi büyük bir olayı; Tobolsk Tatarları, Sibirya’nın fethinin ayrıntılarını, hatta Küçüm Han’ın hayatını bile hatırlamıyorlarsa, Altay ve Sayan bölgesindeki okuma yazma bilmeyen gayri Ruslardan böyle bir şeyi beklemek imkânsızdır.”⁹¹⁴

Eserin birinci bölümünde Katanov, öncelikle Hakas boylarından Beltirler hakkında çalışmaları bulunan ilim adamlarını ve onların çalışmalarında yer alan bilgileri aktarmıştır. Buradan edindiğimiz bilgilere göre; Rus tarihçi ve etnograf Prens Nikolay Alekseyeviç Kostrov, *St. Petersburg III. Uluslararası Oryantalistler Kongresi Bildirileri* (Trudah III mejdunarodnogo syezda orientalistov v S. Peterburge, 1876) adlı eserde yayınlanan *Sibirya’da Yaşayan Samoyed Kabileleri Hakkında Etnografik Bilgilerin İncelenmesi* (Obzor etnografiçeskih svedeniy o samoyedskih plemenah, obitayuşih v Sibiri) adlı makalesinde, Beltirler hakkındaki tüm Rus ve yabancı edebiyat eserlerini incelemiş ve XIX. yüzyılın sonlarında Yenisey vilâyeti Minusinsk kazası Askıs Yabancılar İdaresi’ne bağlı olan Beltirlerin güney Samoyed grubuna ait olduğunu dile getirmiştir. Rus coğrafyacı ve doğa bilimci R. Maak ise 1859 Yılı Kayıtlarına Göre Rusya İmparatorluğu’ndaki Yerli Nüfusun Yaşadıkları Bölgelerin Listesi (Spisok naselennih mest Rossiyskoy İmperii po svedeniyem 1859 goda) adlı eserinin LI. cildinin önsözünde Beltirlerin özellikle dil açısından Tatarlaştıklarını yazmıştır. Radlov da *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eserinin birinci bölümünün önsözünde Beltirlerin Kara Kırgızların Moğolistan’a

⁹¹⁴ Katanov, *Predaniya Prisayanskikh Plemen o Prejnih Delah i Ludyah*, s. 265-266.

göçmesinin ardından güneyden gelerek Abakan Nehri vadisine yerleştiklerini söylemiştir.⁹¹⁵

Bu bilgilerin ardından Katanov, 1889-1892 yılları arasında farklı tarihlerde kaydettiği Beltirler hakkındaki rivayetleri aktarmıştır. Bu rivayetlerden, Beltirlerin kökenleri dışında geçim kaynakları, yönetim şekilleri, diğer bölge halkları ile münasebetleri, doğayla olan ilişkileri ve yılın aylarına verdikleri adlar hakkında bilgiler de yer almıştır.

Katanov'un Beltirler ile ilgili 8/9/10/14 Aralık 1889/ 9 Haziran-1 Temmuz 1890/ 8 Temmuz 1892 tarihli gezi notlarında aktardığı rivayetlere göre; erken dönemlerde Beltirler yalnızca avcılıkla uğraşmışlardır. Onların bir çarları veya bir yöneticileri olmamıştır. Rus Çar'ına tabi olmaya başladıklarında, Tomsk vilâyetinde bulunan Kuznetsk şehrine, yani Aba-Tura'ya vergi olarak hayvan derileri götürmüşler. O dönemde Beltirler, Tomsk ve Yenisey vilâyetlerine komşu olan bölgelerdeki dağlarda ve dağ nehirlerinde dolaşır ve hayvan eti ile beslenirlermiş. Beltirler, Kan-Sülü'nün soyundan geldiklerine inanırlarmış ve Ak Çar'ın (Rus Çar'ının) hâkimiyetini kabul etmişler. Beltirlerin atası Kan-Sülü'nün büyük torunu Kınaçi döneminde Çar topraklarından, yani St. Petersburg'dan bir yetkili gelmiş ve Beltirlere Rus Çar'ına tabi olduklarına dair yemin etmeleri için mızrak ucunda bir kalaç⁹¹⁶ sunmuş. Halk bu kalaçı yedikten sonra "*Eğer ben (Çar hakkında) farklı düşünürsem, bu mızrağın ucu bana saplansın!*" diyerek yemin etmiş. Beltirler güçlendikleri zaman diğer soylar, örneğin, Dağ ve Su Kakpınları, Çedi-pürü, Azılbayev, Asoçakov ve Adayev soylarının ataları da onlara katılmaya başlamış. Adayevler, Abakan Nehri boyunca huş ağacından yapılmış bir tekne ile Kuzey Moğolistan tarafından gelmişler ve Kan-Sülü'nün oğulları Onbıyak ve Pespiyak hayatta iken Matura Nehri kıyısına yerleşmişler. Bu soyların ilhakı tamamen barışçıl bir yolla gerçekleşmiş. Eski Beltirler, hayvan etinden başka sadece dağ bitkilerinden olan farklı türdeki zambakları da yerlermiş. Kaçınler, Beltirlere sıradan bir et yemeğini içine tahıl koyarak hazırlamayı öğretmişler. Ayrıca Kaçınler, Beltirlere satmak için küçük mallar getirirlermiş. Kaçınler için ticaret oldukça karlı bir iş imiş. Çünkü o dönemde bir yüksük ya da iğne karşılığında bir

⁹¹⁵ Katanov, a.g.e., s. 266.

⁹¹⁶ Ruslarda genellikle daire şeklinde pişirilmiş buğday ekmeği.

kısrak ya da tay almak mümkün imiş. Beltirler, Abakan Nehri Vadisi'ne gelmeden önce çoğunlukla Matura Nehri kıyısında yaşamışlar. Beltir kahramanlarından Kan-Sülü'nün oğlu Koskır inanılmaz bir güce sahipmiş. Koskır, ayı damarından yapılmış kırıştan attığı ok ile kalın bir buzı delmiş. Beltirler, ilk kez at gördüklerinde, atların toynaklarına çok şaşırmışlar. Kuznetsk şehrinden gelen yetkililer Beltirleri Ruslara tabi kılmışlar. Bu tabiiyeti gönüllü olarak kabul etmek isteyen kişi, bunun bir işareti olarak, Ruslar yaklaştığında işlenmiş deriye ipek bir ip bağlayıp, onu çadırın bacasından dışarıya atmaktaymış. Bunu gören düşman ise Kuznetsk şehrine geri dönmekte imiş. Eski zamanlarda iki eşlilik var imiş. Örneğin, Yes Nehri'nin üst bölgelerinde yaşarken Kan-Sülü'nün torunu ve Pespiyak'ın oğlu Mıyagıs'ın iki karısı var imiş. Onun zamanında, Beltirler keçe kaplı koni şeklindeki çadırlarda yaşıyorlarmış. Onların o kadar güzel okları varmış ki, bu oklarla 100 kulaç ötedeki taşları kırmak mümkün imiş. Beltirler, insanlara ya sarı köpek ya da ıslık çalan insan şeklinde görünen dağ ruhlarını tanıyor gibi görünürlermiş. Dağ ruhlarının dikkatini çekmemek, kimseye hastalık getirmemek ve ölüme sebebiyet vermemek için çocuklarına ıslık çalmasını yasaklamışlar.⁹¹⁷

Beltirler, Ocak ayında rüzgâr oldukça sert estiği için bu ayı *rüzgâr ayı*, Şubat ayına ise *erzak ayı* olarak adlandırmışlar. Çünkü Şubat ayında avcılar avlanmaya başlar ve bu hayvanları istiflerlermiş. Mart ayına *kokarca ayı*; Nisan ayına *gelincik ayı*; Mayıs ayına ise tarlalar sürüldüğü için *sürülmüş toprak ayı* demişler. Eski insanlar bu tarla sürüm ayından sonra huş ağacı kabuğu için taygaya giderlermiş. Bu yüzden Haziran ayına *huş ağacı kabuğu ayı* adını vermişler. Tayga sakinleri ise Haziran ayına bu ayda zambaklar bolca yapraklarını döktükleri ve çeşitli zambaklar açtığı için *zambak ayı* demişler. Temmuz ayını, bu ayın sonunda otları biçmeyi bitirdikleri için ot ayı; tahıl hasadına başladıkları ay, yani Ağustos ayını *hasat ayı* olarak adlandırılmışlar. Daha sonra avcılarının *av ayı* dedikleri, ekmeğin harmanlandığı Eylül ayı gelmekte imiş. Yılın bu zamanında bolca hayvan avlanırmış. Ekim ayında, tahıl hasadından sonra atları koşmaları için saldıklarından bu aya *koşu ayı* denilirmiş. Son

⁹¹⁷ Bkz.: Katanov, **Predaniya Prisayanskikh Plemen o Prejnih Delah i Ludyah**, s. 267-270.

olarak, Kasım ayı küçük ayazların, aralık ayı ise büyük donların ayı olarak adlandırılmış.⁹¹⁸

Katanov, Beltirlerin ardından Hakasların en büyük boyu olan Sagayların tarihî kişileri ve geçmişleri ile ilgili rivayetlerini aktarmıştır. Bu rivayetleri aktarmadan önce ise Sagaylar hakkında çalışan ilim adamlarına ve onların çalışmalara değinmiştir. Katanov'un aktardığı bilgilere göre; Beltirlerin de bağlı olduğu Askıs Yabancılar İdaresi'ne Sagaylar da tabidir. Radlov, *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eserinin II. kısmında yer alan önsözde Sagayların, XVII. yüzyılda Abakan ve Yenisey vadilerini terk eden Kara-Kırgızların soyundan geldiklerini dile getirmiştir. Maak, *1859 Yılı Kayıtlarına Göre Rusya İmparatorluğu'nda Yerli Nüfusun Yaşadıkları Bölgelerin Listesi* adlı eserin LI. cildinin önsözünde ise Sagay Tatarlarının Minusinsk bölgesinin eski sakinleri olduğunu, Tomsk vilâyetinin Kuznetsk bölgesinden buraya göç ettiklerini ve İyusa Nehri'ne kadar olan bozkırları işgal ettiklerini belirtmiştir. Berezin, 1858 yılında St. Petersburg'da yayınlanan Reşîdüddin'in eserine ilişkin notlarında ise, Sagayların bir zamanlar Moğollara karşı savaşan *Sagayit* kabilesi olduğunu yazmıştır.⁹¹⁹

Bu bilgilerin ardından Katanov, 1889-1892 yılları arasında farklı tarihlerde kaydettiği Sagaylar hakkındaki rivayetleri aktarmıştır. Bu rivayetlerde, Beltirlerde olduğu gibi Sagayların tarihî şahısları ve geçmiş yaşantıları dışında geçim kaynakları, diğer bölge halkları ile münasebetleri, doğayla olan ilişkileri hakkında da bilgiler bulmak mümkündür.

Katanov'un 9/13 Aralık 1889/10-11 Ekim 1892/12 Ocak 1890 tarihlerinde Sagaylarla ilgili derlediği rivayetler göre, Ruslar Yenisey Nehri'ne gelmeden önce Kırgızlar burada yaşıyorlarmış ve XVII. yüzyılda Rusların gelişiyle, Kırgızlar başka bir ülkeye göç etmek zorunda kalmışlar. Radlov tarafından kaydedilen bir rivayete göre, Moğol topraklarına hem Uryanhaylar (Soyotlar) hem de Sagay Tatarlarının bir parçası olan Sarıglar soyunu sürmüşler. Sarıglar soyunun küçük bir kısmı Kan-Sülû'ye, özellikle de oğulları olan Pespiyak ve Onbiyak'a katılmışlar. Sagayların, Biy

⁹¹⁸ Katanov, **a.g.e.**, s. 269-270.

⁹¹⁹ **A.g.e.**, s. 270-271.

Nehri boyunca yaşayan İçege adlı bir soyları da varmış. Bu soy, eskiden İyus Nehri kıyısında yaşıyormuş. Daha sonra Sakçak Dağı'nın eteklerinde yer alan Yes Nehri'ne doğru göç etmişler. Burada avcılıkla uğraşmaya başlamışlar. Sarıglar soyu buradan Uryanhay topraklarına avlanmak için gidiyorlarmış. Dağ ve Su Karginleri, Sagaylara dağlardan ve nehirlerden, Kuznetsk taygasından gelmişler. Karginler, önceden Mrassa Nehri kıyısında yaşıyor ve avcılıkla uğraşıyorlarmış. 1822 yılında Sibirya'nın doğu ve batı olarak ikiye bölündüğü dönemde Karginlerin bir kısmı Tomsk vilâyetinin Kuznetsk bölgesine, diğer bir kısmı ise Minusinsk bölgesine tabi olmaya başlamışlar. Karginler, Abakan Nehri vadisine yerleştiklerinde Sainler de onlara bağlanmışlar. Sainler de Sagaylar içerisinde yer almışlar. Tabi olmak isteyenler, at üzerinde dörtmala giden bir Karginlinin serçe parmağında asılı duran kırbacı okla düşürerek okçuluktaki yeteneklerini kanıtlamak zorunda imiş. Tomsk vilâyetinin Kuznetsk bölgesinden sadece Karginlerin, Tayaşların ve Şorların değil, aynı zamanda Sagayların diğer bazı soyları da gelmişler. Örneğin, Tom Nehri'nin sol kolu olan Mrassa Nehri'nden Kıyılar; Mrassa Nehri'nin sağ kolu olan Kobır Nehri'nden Kobıylar; Obi Nehri'nin sağ kolu olan Tom Nehri'nden Tomnarlar gelmişler. Bu boyların kalıntıları XIX. yüzyılın sonunda Kuznetsk Tatarları adı altında, Aba-tur şehrinde, yani Kuznetsk'te vergi ödemişler. Biy Nehri boyunca yaşayan İçege soyu daha önceden Sakçak Dağlarının eteklerinde; Töya ve Yes Nehirleri civarında yaşayan Su Karginleri önceden Mrassa Nehri kıyısında Kölim Dağları eteklerinde; Bur, Taştıp ve Yes Nehri civarında yaşayan Dağ Karginleri önceden Mrassa Nehri kıyısında Kara Dağ'da; Mrassa ve Taştıp Nehirleri arasında Sagayların bir soyu olan Sibicinler Askıs Nehri boyunca; Kobıy soyu Töya, Anjul ve Taştıp Nehirleri civarında yaşamışlar.⁹²⁰

Katanov, bu kabilelerin yaşadıkları bütün bu dağların ve nehirlerin isimlerinin şaman dualarında geçtiğini, onlara dualar edildiğini, ancak kadınların, önceden kocalarının ve atalarının birlikte yaşadığı dağların isimlerini anmaların yasak olduğunu da belirtmiştir.⁹²¹

Eserde, Sagaylar arasında ne zaman ve nerede yaşadıkları bilinmemekle birlikte özellikle eski kahramanlar hakkında birçok rivayet de aktarılmıştır.

⁹²⁰ A.g.e., s. 271-272.

⁹²¹ A.g.e., s. 272.

Katanov'un bölge halkından derlediği bilgilere göre, Yenisey vilâyeti Minusinsk ve Açın kazaları ile Tomsk vilâyeti Kuznetsk kazasında yaşayan yerliler arasında en ünlü kahraman, kardeşleriyle birlikte bölge insanlarının Ruslara karşı bağımsızlığını savunan Kangza imiş. Radlov, bu rivayeti *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eserinin birinci kısmının 198-200. sayfaları arasına yerleştirmiştir. Radlov, kahraman Kangza hakkındaki bu rivayeti, Yenisey vilâyeti Açın kazasında yaşayan Kızıl Tatarlarından duymuştur. Radlov'un düşüncesine göre, Kızıl Tatarları, Tobol Tatarları, Yenisey Ostyakları ile Teleütlerin bir karışımıdır. Bu nedenle, Kangza hakkındaki bu rivayetin onlara Tomsk vilâyetinin güneyinden gelmesi muhtemeldir. Kızıl Tatarlarında var olan bir rivayete göre ise Ruslar Kangza'yı kaburga kemiğinden demir bir kancaya bağlamışlar ve iki erkek kardeşinin yokluğundan yararlanarak onu asmışlar. V. İ. Verbitskiy, *Altaylı Yabancılar* (Altayskie inorodstı, Moskova 1893) adlı eserinin 168-173. sayfalarında Kangza'nın kardeşlerinden ayrıldıktan sonra bir Rus hapishanesinde söylediği şarkısına yer vermiştir.⁹²²

Katanov, Sagayların kahraman olarak gördükleri Kangza hakkında farklı tarihlerde çeşitli rivayetler derlemiştir. Bu rivayetlerde genellikle Kangza'nın Ruslar ile olan mücadelesi anlatılmıştır. Katanov'un 3 Ocak 1890 tarihinde kaydettiği bir Sagay rivayetinde, Kangza'nın sorgusuz sualsiz kendisine itaat eden bir müfrezesinin olduğu anlatılmıştır. Bu rivayete göre, Kangza'yı Ruslara, Kangza'nın evine girdiği bir Rus teslim etmiştir. Ruslar, Kangza'nın iki erkek kardeşinin yokluğundan yararlanmışlar ve onu kancalarla bağlayıp götürmüşlerdir. Rivayette, Kangza'nın silahla ateş edebildiğinden de bahsedilmiştir. 7 Ocak 1890 tarihinde kaydedilen bir başka Sagay rivayetinde ise, Kangza'ya kırk kova şarap içirdikten sonra Rusların onu kendi evinde iplerle bağladıkları anlatılmıştır. 31 Ekim 1889 tarihinde bir Sagay, Katanov'a Kangza'nın Rus Çarı'nın otoritesini ancak demir kancalarla baş aşağı asıldığında tanıdığını, fakat Çar'dan cevap gelene kadar Kangza'nın çoktan öldüğünü anlatmıştır. 7 Ocak 1890 tarihinde ise başka bir anlatıcı, Katanov'a Kangza'yı bir tabloda gördüğünü söylemiştir. Bu tabloda, Kangza eli kolu bağlı, sırt üstü yattığı bir şekilde resmedilmiş. Onu bağlayan insanlardan on kat daha büyükmüş. Saatini bir çift at taşıyormuş. Katanov da bu tabloyu gördüğünü belirtmiş, fakat tabloyu

⁹²² A.g.e., s. 273.

incelendiğinde, Sagayların yanlışlıkla kahramanları Kangza yerine Lilliputlulardan Gulliver'i resmettiklerini dile getirmiştir.⁹²³

Katanov, Sagayların Kangza dışında Katan, Er-Toksın, Ak-Köbek, Ödzen-Peg, Puga-Möke gibi başka kahramanları hakkında da rivayetler derlemiştir. İlim adamının 4 Ocak 1890 tarihinde derlediği rivayette, Sagayların Ruslara karşı savaşı Katan adında başka bir kahramanın özelliklerinden bahsedilmiştir. Rivayete göre, kahraman Katan'ın kalesi, Taptan Dağları'nın zirvesinde bulunurmuş. Katan, savaş öncesi çok susadığı için karısının tüm kanını içmiş. Katanov'un 30 Ekim 1889 tarihinde derlediği gezi notunda ise kahraman Er-Toksın anlatılmıştır. Er-Toksın, Abakan Nehri'nin sağ kıyısındaki Izık Dağları'nın eteklerinde yaşıyor ve Altay Dağları ile Yenisey Nehri'nin sol kolu olan Kantegir Nehri'ne avlanmaya gidiyormuş. Er-Toksın, böylesine geniş bir alanda hayvanların peşinden koşuyormuş. Yenisey Nehri'nin sol tarafındaki tüm nehirlerle isimlerini Er-Toksın vermiş. Fakat Katanov 29 ve 30 Kasım 1889 tarihli notlarında bazı nehirlerin adlarını farklı nedenlerden dolayı aldıklarını dile getirmiştir. Örneğin, Abakan Nehri *çok sayıda ayı* anlamına gelen *aba* kelimesinden, Yes Nehri, *zenginlik* (yes) kelimesinden, Töya Nehri *töy* kelimesi ile benzerliğinden ve Taştıp Nehri ise *taş kütle* (tas) anlamına geldiğinden bu isimleri almışlardır. Katanov'un 24 Aralık 1889 tarihinde Tomsk vilâyetinin güney kesiminde kaydettiği bir Sagay rivayetinde ise, Yenisey (Kem) ve Abakan Nehirlerinin adlarını açık mavi bir at üzerinde geniş nehirleri geçen Ak-Köbek adında bir kahramanın verdiği anlatılmıştır. Ak-Köbek hakkındaki bu rivayet, Radlov'un *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eserinin birinci cildinin 204-212. sayfalarında da yer almıştır.⁹²⁴

Katanov'un 12 Ocak 1890 tarihinde kaydettiği bir başka Sagay rivayetinde, Abakan Nehri'nin ismini, Ö (Uy) Dağları'nı ilk kez geçen Ödzen-Peg verdiği ve nehrin eski adı olan *Ala-Ört*'ü *Abakan* (Agban) olarak değiştirdiği anlatılmıştır. Katanov'un belirttiğine göre, bu rivayet, V. Titov'un önce 1855 yılında *İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti Haberleri*'nin XV. cildinin 115-148. sayfaları arasında yayınlanan, daha sonra ise 1858 yılında *Etnografya Külliyyatı* (Etnografiçeskiy Sbornik) adlı yayının IV. sayısının 83-154. sayfaları arasında yeniden basılan

⁹²³ A.g.e., s. 273.-274.

⁹²⁴ A.g.e., s. 274.

Minusinsk Tatarlarının Kahramanlık Şiirleri (Bogatırskie poemı minusinskih tatar) adlı makalesinde farklı bir şekilde anlatılmıştır. Titov, makalesinde yaşlı bir adam olan Sürey'in anlattığı rivayeti aktarmıştır. Bu rivayete göre, eski zamanlarda Abakan, *Alairt* olarak adlandırılmış. *Alairt* Nehri kıyısında atının toynağını suya değıdirmeden nehrin bir kıyısından diğerk kıyısına atlayan güçlü, kudretli bir kahraman olan Aba-kan (Ayı-Han) yaşarmış. Bir keresinde, nehrin taşıdığı bir sırada kahraman Aba-kan'ın atı nehri geçememiş, arka ayaklarıyla suda oturmuş ve Aba-kan da düşmüş. Aba-kan'ın anısına *Alairt* Nehri de o günden sonra *Abakan* adını almış.⁹²⁵

Katanov'un 31 Mayıs 1890 tarihinde kaydettiğı bir başka Sagay rivayetinde ise Minusinsk bölgesindeki tüm nehirlerin isimlerini Uybat Nehri kıyısında yaşayan ve boynuzlu bir yayı olan kahraman Puga-Möke'nin verdiğı belirtilmiştir. Rivayete göre, onun yeğeninın karaçamdan bir yayı varmış. Hayvanları avlarken yeğeni onu göğsünden vurmuş. Puga-Möke, ölmeden önce ülkesinde huş ağaçlarının olacağını tahmin etmiş ve nehirlerle isimler vermiş. Daha sonra, huş ağaçları ortaya çıkmış ve onlarla birlikte, bozkırda Ruslar da görünmüş. Katanov'un belirttiğı üzere, kahraman Puga-Möke'nin mezarı ve yayı üzerinde biri Ça-Tas (yay-taş) olarak adlandırılan iki kaya bulunmakta imiş.⁹²⁶

İlim adamının 31 Ekim 1889 tarihinde kaydettiğı bir başka Sagay rivayetinde ise, iki güçlü şamandan bahsedilmiştir. Bu şamanların adları Topçan ve Keçok'tur. Rivayete göre, Topçan, Keçok'a mavi bir boğayla dövüştüğü sırada siyah bir boğa kılığında yardım etmiş. Bunlar, Uryanhaylı (Soyot) şamanlarmış. Uryanhaylı şamanının vücuduna kancalı kırmızı bakır uçlu bir ok saplandığında yirmi Uryanhaylı şaman, bu oku onun vücudundan çıkaramamış. Sonra bu oku çıkarmak için Topçan üç yardımcısıyla beraber (dağ, kuzgun ve ayı ruhlarıyla) bu oku çıkarmaları için çağrılmış. Topçan'ın annesi de bir Uryanhaylı imiş. Bu nedenle, Topçan eve döndüğünde, Uryanhaylı şamanlar, sekizinci kapının arkasındaki bir dağda ona anneannesinin sarı bakırdan yapılmış tefini göstermişler.⁹²⁷

⁹²⁵ A.g.e., s. 274-275.

⁹²⁶ A.g.e., s. 275.

⁹²⁷ A.g.e., s. 275-276.

Katanov'un kahraman Keçok hakkında 7 Ocak 1890 tarihinde kaydettiği rivayet ise şöyledir: Keçok kör imiş. Şamanlık konusunda becerikli bir kişi bir keresinde Keçok'u alıp onu öldürmek için pelin ağacına indirmiş. Ancak Keçok bir verst öteye yüzmüş. Keçok da eve döndükten sonra düşmanını yemek, yani onu öldürmek için şamanlık yapmaya başlamış. Keçok bu adamın çadırında bir kuzgun şeklinde ötmeye başlamış. Ama bu ötüşü işiten adam, çadırın bacasından yanan bir kuş kirazı öksesini fırlatmış ve Keçok'u yani kuzgunu yakalamış. Sonra kuzgun suya atlamış. Onun ardından ökse de suya atlamış ve sönmüş. Keçok'un düşmanı avlanmaya başlamış. Bunu bilen Keçok, köpekleri canavarın gerçek yolundan uzaklaştırmış. Avcı bir akşam kendisine lahana çorbası pişirirken, ateş aniden ses çıkarmaya başlamış. Bu, bir şamanın kötü amaçlarla yaklaştığı anlamına geliyormuş. Sonra avcı ateşe bir avuç yulaf ezmesi atmış. Keçok'un karnı şişmiş. Sonra av bollaşmış ve avcı çok zengin olmuş. Bir gün, Hamsin Yortusunda, avcı şarap içmiş. Avcının bardağının içine bir kıvılcım düşmüş. Bu kıvılcım Keçok imiş. Böylece avcı ölmüş. Katanov'un yine aynı tarihte kaydettiği bir başka Sagay rivayetinde de, Keçok'un bir zamanlar haçsız yüzen bir rahibi boğduğu anlatılmıştır.⁹²⁸

Katanov, 7 Ocak 1890 tarihinde Sagay Yabancılar Meclisi'nin (Sagay Meclisi) neden Beltir Meclisi değil de Sagay Meclisi olarak adlandırıldığına ilişkin bölge halkından duyduklarını aktarmıştır. Rivayete göre, dönemin çarı I. Aleksandr tahta çıktığında, Yenisey vilâyeti ve Sagay Meclisi kurulmuş. Sagay halkının (Beltirler, Tomnarlar ve Sagaylar) temsilcileri Çar'a gitmişler. Çara ilk gelen Sagaylar olmuş. Bu yüzden bu meclise Sagay Meclisi denmiş. İkinci olarak Tomnar soyundan Moynaklar, üçüncü olarak da Beltirler gelmişler. Sagaylar, Çar'a hediye olarak altı kılıç getirmişler. Moynak, 100 sajen⁹²⁹ uzaklıktaki bir adamın kafasındaki yumurtayı becerikli bir ok atışıyla vurarak Çar'ı şaşırtmış. Çar, Sagaylara altın saplı bir kılıç ve Moynak'a da cam bir baston hediye etmiş. Bu Moynak soyundan Moynagaşevler türemiş.⁹³⁰

⁹²⁸ A.g.e., s. 276.

⁹²⁹ 1 sajen: 2, 13 metre.

⁹³⁰ Katanov, *Predaniya Prisayanskikh Plemen o Prejnih Delah i Ludyah*, s. 276-277.

10 Ekim 1892 ve 20 Mart 1899 tarihlerinde kaydedilen gezi notlarında ise Sagayların yılın aylarına verdikleri isimler anlatılmıştır. Sagaylarda Ocak ayı, *rüzgâr ayıdır*. Şubat ayı, Sagaylar için avlanma ayı olduğundan bu ay, *ayı ayı* olarak adlandırılmıştır. Mart ve Nisan ayları, *yaban gelinciğinin avlanma ayıdır*. Mayıs ayı, *ekilebilir arazi*; Haziran ayı *zambak toplama, çadır ve kapacak için huş ağacı kabuğu soyma*; Temmuz ayı, *ot*; Ağustos ayı, *hasat*; Eylül ayı ise *su kaybı* ayı olarak adlandırılmıştır. Ekim ayı, *atları koşma ayı*; Kasım ayı, küçük donların, Aralık ayı ise büyük donların ayıdır. 1850’li yıllarda, Sagaylar ve diğer kabileler bir yılı 13 ay olarak kabul etmişlerdir. Fakat 1890’lı yıllarda Rusların kullandığı 12 aylı güneş takvimini kullanmışlardır.⁹³¹

Sagaylardan sonra Katanov bir başka Hakas boyu olan Koybalların rivayetlerini aktarmıştır. Diğer iki boyda da olduğu gibi Katanov öncelikle Koyballar hakkında farklı kaynaklardan edindiği bilgileri aktarmıştır. Katanov’un aktardığına göre, Koyballar, kökenleri ve eski insanları hakkında çok fazla bir şey hatırlamamaktadırlar.

İlim adamının belirttiği üzere, J. Klaproth, *Fundgruben des Orients* (Wien, 1816) adlı eserinin V. cildinin 61-67. sayfalarına yerleştirdiği Koybalca sözlüğü ile XIX. yüzyılın başlarında Koybalların dillerinde Tatarca değil de birçok Samoyedçe sözcüğün olduğunu göstermiştir. Ayrıca Yenisey Valisi Stepanov döneminde Koybalların Türkçe konuştuklarını dile getirmiştir. A. A. Şifner, A. Kastren’in *Versuch einer Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre* (St. Petersburg, 1857) adlı eserinin önsözünde Koybalların sekiz soya ayrıldığını, bu sekiz soyun beşinin Samoyed, üçünün ise Yenisey Ostyak kökenli olduğunu ve onların kendilerini *Tubalar* olarak adlandırdıklarını yazmıştır. 1899 yılında Koyballar kendilerini Kaçınlerin, Karagasların ve Kuzey Uryanhaylarının *Tuba soyu* olarak adlandırmışlardır. 1847 yılında Kastren, Koybal dilinden birkaç kelimeyi hatırlayan yaşlı bir adam ile tanışmıştır. Samoyed kökenli Koybalların sözlü halk edebiyatı örnekleri, 1876 yılında St. Petersburg’da yayınlanan *III. Uluslararası Oryantalistler Kongresi Bildiriler Kitabı* adlı eserde Kostrov tarafından, *Sibirya’da Yaşayan Samoyed Kabileleri*

⁹³¹ A.g.e., s. 277.

Hakkında Etnografik Bilgilerin İncelenmesi adlı çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Maak, *1859 Yılı Kayıtlarına Göre Rusya İmparatorluğu'nda Yerli Nüfusun Yaşadıkları Bölgelerin Listesi* adlı eserin LI. cildinin önsözünde Samoyed kökenli bir halkı temsil eden Koybalların, Abakan ve Yenisey arasında bulunan Koybal bozkırının eski sakinleri olarak kabul edildiklerini, Kırgızların Kuzey Moğolistan'a yerleştiklerinde Koybalların bir kısmının Kırgızlarla birlikte gittiklerini, büyük bir kısmının ise Abakan'ın sağ kıyısında kaldıklarını dile getirmiştir. Koybalların önceden, Utinskaya köyünde kendi meclisleri bulunmaktadır. Ancak daha sonra Koybalların bir kısmı Üst-Abakan köyündeki Kaçın Duma'sına, diğer kısmı ise Askıs köyündeki Sagaylara tabi olmuşlardır. Bu tabiiyet sayesinde Koyballar tamamen Tatarlaşmışlardır.⁹³²

Katanov, Koyballarla ilgili olarak sadece bir Kaçın rivayetini aktarmıştır. Katanov'un 1 Temmuz 1890 tarihinde kaydettiği bu rivayete göre, Tuba Nehri üzerinde, bir Rus yetkili, değirmene benzeyen bir kulübeyi yıkmış ve kendilerine boyun eğmeyen o kadar çok kişiyi idam etmiş ki, bu kişilerin kanları nehir olup akmış. Bundan korkan birçok Tuba sakini ise kaçmış. İşte bunlar Koybalların ve Kaçınların ataları imiş.⁹³³

Katanov, Koyballardan sonra eserine Kaçınların rivayetlerini aktararak devam etmiştir. Katanov'un aktardığı bilgilere göre, Maak, *1859 Yılı Kayıtlarına Göre Rusya İmparatorluğu'nda Yerli Nüfusun Yaşadıkları Bölgelerin Listesi* adlı eserin LI. cildinin önsözünde Ruslar gelmeden önce Kaçın Tatarlarının Yenisey Nehri'nin sol kolu olan Kaç Nehri civarında yaşadıklarını XVIII. yüzyılın başında ise Rusların yardımıyla Kırgızları sürerek Minusinsk Bölgesi'ne yerleştiklerini dile getirmiştir. Kaçınlar, Üst-Abakan Yabancılar Meclisi'ne (Kaçın Meclisi) tabiidirler. Krasnoyarsk'ta kalan Kaçınların bir kısmı Ruslaştırılmıştır. Kaçınların Ruslaştırılması, XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında tamamlanmıştır. Kostrov'un 1852 yılında *Kazan Vilayeti Haberleri*'nin 32-37, 39 ve 40. sayılarında yayınlanan *Kaçın Tatarları* (Kaçinskıe tatarı) adlı makalesinde, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kaçınların Ruslara ve gayri Ruslara nasıl davrandıkları görmek mümkündür. Stepanov'un

⁹³² A.g.e., s. 277-278.

⁹³³ A.g.e., s. 279.

Yenisey Vilayeti (Yeniseyskaya guberniya) adlı eserinin ikinci kısmının 49. sayfasında da Kaçınların bir kısmının XIX. yüzyılın sonlarında Kansk kazasına gittikleri ve orada Kamasınlarla karışarak Tatarlaştıkları dile getirilmiştir. Maak gibi Radlov da *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eserinin ikinci kısmının önsözünde Kaçınların, Kaç Nehri'nden Kaçın bozkırı olarak adlandırdıkları yere yerleştiklerini dile getirmiştir. Radlov'a göre Kaçınlar, Küçüm Han'ın yenilgisinden sonra daha fazla kalmak istemedikleri Tobol Nehri'nden Kaçın bozkırına gelmişlerdir.⁹³⁴

Katanov, Kaçınlar ile ilgili birçok rivayet derlemiştir. İlim adamının 8 Haziran 1890 tarihinde kaydettiği bir rivayete göre, Kaçın halkı, Küçüm Han'ının halkının bulunduğu Tobol Nehri'nden gelmiş. Küçüm Han ile savaşan Yermak, Kaçınları Rus Çar'ına boyun eğdirmiş. Tobol Nehri'nden gelen halkın yarısı Krasnoyarsk şehri yakınlarındaki Kaç Nehri kıyısında, diğer yarısı ise Açın kazasında yaşamaya başlamış. Rus nüfusu Krasnoyarsk'ta artmaya başlayınca Kaçınlar de yazın kalmak için Kaçın bozkırına gelmişler. Çünkü Moğolların, Kırgızların, Tubaların, Sarıgların, Madıların ve diğer yerlilerin ayrılmasıyla buradaki topraklar boşalmış. 31 Mayıs 1890 tarihinde kaydedilen rivayette ise Kaçınların Kaç Nehri kıyısında Krasnoyarsk yakınlarındaki kum tepesinde yaşadıklarında diğer kabilelerle akraba olmaya başladıklarını ve o zamandan beri soylarının koruyucusu olarak tavşana saygı duyduklarını, Kaçın kabilesi arasında Pürüt (burut) ve Kaska (Karakırgızlar) soylarının olduğu dile getirilmiştir.⁹³⁵

1 Temmuz 1890 tarihinde kaydedilen bir Sagay rivayetine göre ise Beltirler, eskiden Y (Uy-tag) Dağı'nda yaşıyorlarmış ve o zamanlar Kamışta Nehri'nin ağzında oldukça çok balık varmış. Kaçınların Kamışta Nehri'ne gelişi ile Beltirler, Azıçakların torunları olan Asoçakların yaşadıkları yere yani güneye göç etmişler. Kaçınlar ufak tefek eşyalar ile ticaret yapan, Beltirlere arpa ve tahılla yemek yapmasını ilk öğreten kişiler imiş. Kaçınlar gelmeden önce Beltirler baharatsız et ve zambak gibi tayga bitkileri ile beslenmekteymişler.⁹³⁶

⁹³⁴ A.g.e., s. 279-280.

⁹³⁵ A.g.e., s. 280.

⁹³⁶ A.y.

8 Haziran 1890 tarihinde kaydedilen bir Kaçın rivayetinde ise Tuba soyunun, Kaçınlara Tuba Nehri'nden geldiği aktarılmıştır. Rivayete göre, Rusların gelişinden sonra Tuba soyu Abakan'ın sol kolu olan Uybat Nehri kıyılarına yerleşmeye başlamış. Aynı tarihte kaydedilen bir başka Kaçın rivayetinde ise Sagay halkının bir parçası olan Tomnarların başkalarının atlarını çalmakla meşgul oldukları, ancak aynı durumun avcı olan Koyballar, Beltirler Sagaylar ve Kaçınlar için de geçerli olduğu dile getirilmiştir.⁹³⁷

Bir başka Kaçın rivayetinde de bir zamanlar çok sayıda insan kalıntısı olan “mung-ara” (1000 ara)'dan bahsedilmiştir. Rivayete göre, Ara soyundan gelen bir adam bir yılanı parçalara ayırmış. Yılanın ön kısmı sürünerek kendi Yılan Çar'ına gitmiş ve şikâyetinde bulunmuş. Yılanların hepsi Abakan'a gelmişler ve bir Arinli onları oradan geçirmiş. Yılanlar, onun dışındaki tüm Arinleri yok etmişler. Arinli, çadırının etrafına kül dökerek bu durumdan kurtulmuş. Arinler o zaman huş kabuğu ağacından yapılmış çadırlarda kalıyorlar, yılanlar ise onların karşısına çıkıyorlarmış. Yılanların Abakan Nehri'ni üç dört kayıkla geçmesini sağlayan bu adamdan Abakan Nehri'nin sağ kıyısında yaşayan Kaçınların bir soyu olan “Ara” olarak adlandırılan soy türemiş.⁹³⁸

Katanov'un belirttiği üzere, Arinlerin yılanlar tarafından yok edilmesi ile ilgili rivayet İ. F. Strahlenberg'in *Das Nord-Und Oestliche Theil Von Asien* (Stockholm, 1730, s. 86) ve G. F. Miller'in *Sibirya Çarlığının Tasviri* (Opisanie Sibirskogo Tsarstva, St. Petersburg, 1750, s. 30-32.) adlı eserlerinde de anlatılmıştır. Strahlenberg, yılanların insan başlı olduklarını ve güneş gibi parladıklarını anlatmış, Miller ise Krasnoyarsk yakınlarında yaşarken Arinlerin yılanlar tarafından yok edildiğini dile getirmiştir. Miller, Krasnoyarsk şehrinde Arince konuşan yaşlı bir adam bulmuştur. XVII. yüzyılın başında Arinler ve Kaçınlar Ruslara karşı savaşmışlar ve 1628 yılında Ataman Koltsov tarafından fethedilmişlerdir. Kostrov, *Kaçın Tatarları* (Kaçinskije Tatarı) adlı makalesinde, Arinlerin adının Krasnoyarsk'ın 20 verst batısında bulunan Arey köyünden geldiğini yazmıştır. Berezin bu yer hakkında verdiği bilgide, Arinlerin bir kısmının Kazan vilâyetine yerleştiklerini ve adlarını Arsk topraklarına, Arsk

⁹³⁷ A.g.e., s. 281.

⁹³⁸ A.g.e., s. 281.

sahasına ve Arsk şehrine verdiklerini ve onların genellikle *Votyaklar* olarak bilindiklerini belirtmiştir. Maak, *1859 Yılı Kayıtlarına Göre Rusya İmparatorluğu'nda Yerli Nüfusun Yaşadıkları Bölgelerin Listesi* adlı eserin LI. cildinin önsözünde Arinlerin bir zamanlar çok sayıda kabile oluşturduklarını ve bazılarının kabiledaşlarından ayrılarak Arsk şehrini kurduklarını dile getirmiştir. Arinlerin başka bir kısmı da Kaçinlerle güneye Minusinsk Bölgesi'ne gitmişler ve orada Kaçinlerle birleşmişlerdir.⁹³⁹

Katanov, yılanların birçok Kaçin rivayetinde görüldüğünü dile getirmiştir. İlim adamının 1 Temmuz 1890 tarihinde kaydettiği bir Kaçin rivayetine göre, bir avcı, yılan çarı ile savaşıyor kurbağa çarı öldürmüş ve bu sebeple avcı, yılan çarın kızı ile evlenmiş. Yılan çar, altın ve gümüşle dolu bir çadırda yaşıyormuş. Silahları da varmış. Yılan çarın kızı bir gün yedi gece süren bir uykuya yatmış ve kocasını da kendisini daha erken uyandırmaması için uyarmış. Ancak kocası altıncı gün onu uyandırınca karısı sinirlenmiş ve üç oğlunu alarak onları farklı yönlere fırlatmış. Üç erkek kardeş, üç farklı yere düşmüş. Anne, oğlanların göbeklerinden akacak nehirlerin adlarını söylemiş. Ortanca oğuldan akan nehrin adı *Upsyu (Tuba)*, büyük oğlandan akan nehrin *Kazır* ve küçük oğlandan akan nehrin adı ise *Kezir* olmuş.⁹⁴⁰

Katanov, 23 Aralık 1889 tarihinde oldukça önemli olduğunu belirttiği üç adet Kaçin rivayetini kayıt altına almıştır. Bu rivayetlerden ilki, dağ kurbanlarının kökeni, diğeri kahraman Kangzu ve sonuncusu ise askerlik hizmetinden muaf olma ile ilgilidir.

İlk rivayete göre, Kaçinler ve Sagaylar, Haziran ayında, yüksek bir dağa, bir taş yığını arasına dalları olan bir huş ağacı yerleştirir, yanına bu ağacın dallarından yapılmış, yere kadar uzanan dört ayaklı bir masa yerleştirirlermiş. Sonra huş ağacının etrafında üç kez döner ve yanlarında sağ ön ayağı bükülmüş ve süt serpiştirilmiş beyaz, semiz bir koç getirirlermiş. Daha sonra koçun karnını keser ve kemikleri kırmadan eti parçalara ayırdıktan sonra bir kazanda kaynatırlarmış. Eti pişirdikten sonra masaya koyar, masayla birlikte huş ağacının etrafında iki kez dolaşır, orada bulunanların şapkalarına beyaz ve mavi kurdeleler bağlar ve masa ile birlikte huş ağacının etrafında

⁹³⁹ A.g.e., s. 281-282.

⁹⁴⁰ A.g.e., s. 282.

üç kez dönerlermiş. Huş ağacının etrafındaki bu yürüyüşe tefi olmadan bir şaman da katılmış. Şaman kesilen kurbanı kutsar, tüm dağların ve nehirlerin koruyucularını çağırarak gökyüzünün ruhuna dua edermiş. Katanov'a bu rivayeti aktaran anlatıcı, bu kurban kesme geleneğinin, Tanrı'ya duyduğu sevgiden dolayı bir dağın zirvesinde, beyaz bir huş ağacının yanında kendi oğlunu sırt üstü yatırıp kesmeye hazırlanırken Tanrı tarafından Hz. İbrahim'e gönderilen bir vahiy sebebiyle yapıldığını anlatmıştır.⁹⁴¹

İkinci rivayette ise Rus Çar'ına vergi ödemeyi reddeden güçlü milli kahraman Kangza hakkında da bilgiler yer almıştır. Bu rivayete göre, Kangza'yı hiçbir şekilde yakalayamayan Çar, ona bir fıçı şarap içirmelerini emretmiş. Kangza'ya kendini kaybedinceye dek içki içirdikten sonra onu bağlamışlar ve demir kancalara asmışlar. Kangza asılı iken, kaybolan özgürlüğü ve hâkimiyeti için bir şarkı söylemiş.⁹⁴²

Üçüncü rivayetin konusu ise şöyledir: Tanrı'nın, dağ ve su ruhlarının himayesinde yaşayan yabancıların ataları kara kılıçlarıyla mutlu bir şekilde av hayvanlarını avlıyorlarmış. Bunu duyan Rus Çarı onlardan bir vergi talep etmiş. Onlar da bu vergiyi samur kürklerle ödemeye başlamışlar. Çar vergisini aldıktan sonra, taygada hırsızlık olaylarını engellemek için şehirleri bizzat gözlemleyeceğini söylemiş. Katanov bu rivayeti tarihsel verilerle de doğrulamıştır. 21 Kasım 1727 tarihinde, Rus ve Çin komiserleri arasında 27 Ekim 1727 tarihli bir anlaşma neticesinde, Kuznetsk'i Beltirlerden ve Sagaylardan korumak için Şabin-Dabag sınır olarak kabul edilmiştir. Bu bilgi, V. M. Florinsky'nin N. Bantış-Kamenskiy tarafından derlenen *1619'dan 1792 Yılına Kadar Rus ve Çin Devletleri Arasındaki Diplomatik Toplantılar* (Diplomatičeskoe sobranie del mejdu Rossiyskim i Kitayskim gosudarstvami s 1619 po 1792 god, Kazan, 1882) adlı eserinin 362. sayfasında yer almıştır. 18 Şubat 1728 tarihli kaydedilen bir masalda ise Kuznetsk yönetimindeki Rusların ve gayri Rusların hayvan avı için sınır yerlerine gittikleri ve bu bölgelerin avlanmak için en uygun yerler olduğu anlatılmıştır.⁹⁴³

⁹⁴¹ A.g.e., s. 282-283.

⁹⁴² A.g.e., s. 283.

⁹⁴³ A.g.e., s. 283-284.

Katanov, beşinci bölümde ise Karagasların rivayetlerini aktarmıştır. Katanov'un belirttiği üzere, P.S. Pallas ve Kostrov gibi Karagasların tarihini ve yaşamını inceleyen tüm ilim adamları, Karagasların Samoyed kökenli olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak, Kastren'in 1857 yılında St. Petersburg'da A. A. Şifner tarafından yayınlanan *Versuch einer Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre* adlı çalışmasına bakılırsa, dil konusunda Karagaslar, Samoyedçe kelimelerin çok küçük bir kısmını koruyarak tamamen Tatarlaşmışlardır. Tatar kabilelerine yabancı olan ren geyiği yetiştiriciliği ve avcılık da onları Samoyedlerle yakınlaştırmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında Karagaslar, Belogorye ormanlarında, Yenisey, İrkutsk vilâyetlerinde ve Kuzey Moğolistan sınırlarında yaşamışlardır. Kostrov, *Sibirya'da Yaşayan Samoyed Kabileleri Hakkındaki Etnografik Bilgiler* adlı eserinde "Onlar (Karagaslar) şimdi Kaçın lehçesine en yakın Türk lehçesiyle konuştukları için, bu kabilenin milliyetini yok eden muhtemelen Kaçınlerdir." demiştir. Bunun gerçek olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Karagaslar, 1890 yılında Kuzey Moğolistanlı Uryanhaylarla (Soyotlarla) hemen hemen aynı dili konuşmuşlar ve kendilerini *Tuba* olarak adlandırmışlardır.⁹⁴⁴

Katanov, 1890 yılında Karagaslar ile ilgili dört rivayet derlemiştir. 17 Şubat ve 19 Mart 1890 tarihlerinde derlenen rivayetlerde Karagas soylarının kökenleri aktarılmıştır. Bu rivayetlere göre, Kara-Çogdu soyu Angora Nehri'nin sol kolu olan Uda Nehri'nin üst kısımlarından Nijneudinsk'e gelmiş. Kaş soyu, Uryanhay topraklarına Yenisey Nehri'nin üst kesimlerinden gelmiş; Sarıg-kaş soyu ise Büyük Biryusa Nehri'nin bir kolu olan Odenga Nehri'nde oyun oynarken bulunan bir çocuktan türemiştir. Çeptlerin soyu ise Kosologa Gölü'nden gelen iki zayıf insandan gelmiştir. Çogdu soyunun atalarının Uda Nehri'nin üst kesimlerinden geldiklerine inanılmaktadır. Rivayete göre, bir zamanlar barış içinde balıkçılıkla uğraşan üç erkek kardeş yaşıyormuş. Bir gün en büyük kardeş sinirlenmiş ve ağını bir ağaca atarak ormana gitmiş. Orada bir ayıya dönüşmüş. Diğer iki kardeşten Çogdu ve Kara-Çogdu soyu doğmuş. Çeptlerin soyu ise buraya Moğol halkının topraklarından gelmiş. Kaş soyu ise Uda Nehri'nin üst kısımlarının güneyindeki bölgeden gelmiştir.⁹⁴⁵

⁹⁴⁴ A.g.e., s. 284-285.

⁹⁴⁵ A.g.e., s. 285.

20 Mart 1890 tarihinde kaydedilen bir diğ er rivayette ise, önceden Karagasların Uda Nehri’nde ya arken Buryatlar’a vergi verdikleri anlatılmıştır. Buryatlara vergi ödemeyi bırakan ilk soy  eptler olmuş.  eptler, övgüyü hak etmeyen insanlara vergi ödemeyeceklerini, vergiyi yalnızca Rus halkına ödeyeceklerini ilan etmişler. O zamandan beri Yermak’ın halkı Karagaslar’a sahip olmaya ba lamı . Burada bir kışla ve bir şehir kurmuşlar. Bir tayın g sterdiğı yol boyunca köyler inşa etmişler. 23 Şubat 1890 tarihinde kaydedilen bir başka rivayette ise, vahşi geyik ve  aman etini yiyen, kolaylıkla düşmanın yaklaştığını gören ve düşmandan kendi halkını koruyan eski şamanların kudretinden bahsedilmiştir. Böyle bir  aman,  ogdu soyunda da varmış. Başka bir  aman gökten doluyu nasıl indireceğini ve düşmanı nasıl yok edeceğini bilmekte imiş.⁹⁴⁶

Katanov, eserin son bölümünde ise Kuzey Moğolistan’da Yenisey Nehri ve onun sol kolu Kemçik Nehri boyunca yaşayan Uryanhaylar (Soyotlar) hakkındaki rivayetleri aktarmıştır. Katanov’un aktardığı üzere, Uryanhaylar, Moğol, Türk ve Samoyed unsurlarından oluşmuştur ve eski çağlarda Çinliler tarafından *Dubolar* olarak tanınmı lardır. Özellikle Yenisey ve Kemçik vadilerinin sakinleri, Karagaslar gibi sadece Türkçe konu maktadırlar ve kendilerine “Tuba” demişlerdir.⁹⁴⁷

Katanov, Uryanhay topraklarında sadece 22 Haziran 1889 tarihinde Ulug-Hem Nehri kenarında bir rivayet derlediğini dile getirmiştir. Rivayette, iki erkek kardeş (Edzen ve Erlik) ile bir kız kardeşin (Orus) olduğı ve hepsinin tek bir yerde yaşadığı anlatılmıştır. Bu rivayete göre, Erlik, bir gün kendi saksısına bir  i ek dikmi . Fakat Edzen, bu  i eğı yeniden kendi saksısına dikmi . Bunu  ğrenen büyük kardeş Erlik, Edzen’in tebaasının yani Boğdohan’ın hırsız ve dolandırıcı olacağını söylemiş. Öyle de olmuş. Erlik’in kendisi yeraltı dünyasının; Edzen, Çin ve Moğolistan’ın; Orus ise Rusya’nın hükümdarı olmuş. Eğer Erlik’in laneti olmasaymı , şimdi herkes bir arada ya ıyormu .⁹⁴⁸

Katanov, eserin sonunda diğ er ilim adamlarının çalışmalarında yer alan bilgilere yer vermiş ve Uryanhayların yukarıdaki rivayetten başka rivayeti

⁹⁴⁶ A.g.e., s. 285-286.

⁹⁴⁷ A.g.e., s. 286.

⁹⁴⁸ A.g.e., s. 286-287.

hatırlamadıklarını dile getirmiştir. Katanov'un belirttiği üzere, sadece Moğolca bilen bazı kişiler Kalmuk lideri Amur-Sana'yı hatırlamışlardır. N. N. Bantiş Kamenskiy, *Diplomatik Toplantılar* adlı eserinde Cungarya Prensi Amurzan'ın, yani Amur-Sana'nın 1756 yılında Çinliler tarafından zulüm gördüğü, Rusya'ya sığındığı, 21 Eylül 1757 tarihinde Tobolsk şehrinde çiçek hastalığından öldüğü ve Çinlilerin kemiklerinin kendilerine iade edilmesini çok uzun bir süre talepte bulundukları yazıdır. Kalmuk Türkleri ve Teleütler ise, Amur-Sana'yı Oyratların başı ve koruyucusu olarak hatırlamaktadırlar. Amur-Sana hakkında bilgi edinmek için Verbitskiy'in *Altaylı Yabancılar* adlı eserinin 122. ve 123. sayfaları ile Radlov'un *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adlı eserinin I. kısmının 184. ve 186. sayfalarına bakmak gerekmektedir. Katanov, bir Uryanhaylı yöneticiden Amur-Sana'nın insanlara yurttaşlığı ve iyi savaşma yeteneğini öğreten ilk kişi olduğunu duymuştur. Uryanhay halkının diğer kahramanları Çadak ve Tubşin hakkında Yu. Klaprot *Mémoires relatifs à l'Asie* (Paris, 1824) adlı eserinin I. cildinin 11. sayfasında; A. M. Pozdneeva *Moğol Kroniği* (Mongolskaya Letopis, St. Petersburg, 1883) Uryanhay topraklarının hükümdarı Hurulmay hakkında ise adlı eserinin 279, 280 ve 321. sayfalarında bahsetmiştir. Uryanhayların bu üç kahramanı da XVIII. yüzyılda yaşamışlardır. Katanov gezisi sırasında bu kahramanlarla ilgili rivayet derleyemediğini de belirtmiştir.⁹⁴⁹

Katanov bu çalışması ile XIX. yüzyıl sonunda Güney Sibirya bölgesinde yaşayan Türk boylarının sözlü halk eserlerini kaydederek tarihî anlatılarının günümüze değin gelmesini sağlamış ve onların geçmişlerine ışık tutmuştur. Eserde yer alan rivayetlere bakıldığında, rivayetlerin hemen hemen çoğunun gerçekte yaşanmış olayları aktardığı, bazı rivayetlerde şahısların, bazılarında ise yerlerin ön plana çıktığı, ana kahramanların soylu kesimden ya da sıradan bir kişi olduğu ve konunun genellikle tek bir olaydan oluştuğu görülmektedir. Rivayetlerin çoğunda zaman ve mekân açısından bir kesinlik bulunmamaktadır.

⁹⁴⁹ A.g.e., s. 287.

3. 18. Bibliyografya. Tatar Tarih Kitaplarının Kısa Bir İncelemesi

• *Библиография. Краткий Обзор Татарских Исторических Книг*, Казань, Типо-лит. Импер. Казан. Унив., 1912, 4 с.

• *Bibliyografya. Kratkiy Obzor Tatarskih İstoriçeskih Knig*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1912, 4 s.

Katanov, *Bibliyografya. Tatar Tarih Kitaplarının Kısa Bir İncelemesi* adlı bu tebliğini, ilk olarak 15 Kasım 1911 tarihinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin Genel Kurul toplantısında sunmuştur. Daha sonra bu tebliğ, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti'nin yayını olan *İzvestiya*'nın 1912 tarihli XXVIII. cildinde yayınlanmıştır. Ayrıca tebliğ, yine 1912 yılında İmparatorluk Kazan Üniversitesi'nin basımevinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti Komisyonu'nun emriyle ayrı bir kitapçık olarak basılmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 4 sayfadır.

Katanov, bu tebliğde, genel olarak XX. yüzyıl başlarında ve öncesinde Kazan'da yayınlanan ya da kendi döneminde yayınlanması planlanan Tatar tarih kitaplarını, döneminin önde gelen tarih yazarlarını ve onların eserlerini içerik açısından kısaca değerlendirmiştir.

Katanov, tebliğine Tatar tarih kitaplarını içerik olarak iki bölüme ayırarak başlamıştır. Bu yazılı kaynakları da dinî ve dünyevi olmak üzere ikiye ayırmıştır. Katanov'a göre, dünyevi kitaplar, İdil-Ural bölgesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlamış; dinî kitaplar ise dünyevi kitaplarla kıyaslanamayacak ölçüde çok fazla sayıda basılmıştır. Katanov, bunun başlıca sebebini eğitiminin eski usul ve kaidelere göre devam etmesini isteyen *Usul-u Kadim* (Eski Metod) destekçilerinin, dil ve din eğitim-öğretiminin geliştirilmesini isteyen bir modernleşme hareketi olan *Usul-ü Cedid* (Yeni Metod) taraftarı yazar ve öğretmenlere karşı takındıkları aşağılayıcı bir tavır olarak açıklamıştır.⁹⁵⁰

⁹⁵⁰ N. F. Katanov, *Bibliyografya. Kratkiy Obzor Tatarskih İstoriçeskih Knig*, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1912, s. 1.

Katanov, çalışmasına eski metod taraftarı Tatar yazarlarının tarih kitaplarını içerik açısından değerlendirerek devam etmiştir. Katanov'un belirttiği üzere, Arap tarihçi Muhammed bin Cerîr Taberî (838-922) ve onu takip eden tarihçiler genellikle kendi 'Tarih'lerini ayrıntılı bir şekilde dünyanın yaratılışından başlayarak M.S. 632 yılında Hz. Muhammed'in vefatıyla bitirmişlerdir. Dinî eğilimi benimseyen Tatar yazarlar da *Enbiyâ* olarak bilinen ve genellikle *Tarih-i İslâm* olarak adlandırdıkları bu tür eserlerde aynı yöntemi izlemişleridir. Tatar yazarların bu eserlerinde anlatılan kişiler, Hz. Âdem, Hz. İdrîs, Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. İbrâhim, Hz. İshâk, Hz. İsmâil, Hz. Lût, Hz. Yakub, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb, Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. Yûnus, Hz. İlyâs, Hz. Zekeriyâ, Hz. Yahyâ, Hz. Îsâ, Hz. Muhammed ve eski İslam inancına göre ilk Müslüman coğrafyacı olan İskender-i Zü'l-karneyn adlı peygamberler olmuştur.⁹⁵¹

Katanov'a göre, Müslümanlar (Araplar, İranlılar, Türkler ve Tatarlar) peygamberler hakkında anlatılanları İslami açıdan değerlendirmişlerdir. *İslam Tarihi*'ni Eski Ahit ile paralel olarak incelemek isteyenler için ise Kazan-Tatar tarihi literatüründe zengin bir materyal bulunmaktadır. İslam Tarihi sadece ilahiyatçılar için değil, aynı zamanda çeşitli inançlar üzerine çalışan etnograflar için de zengin bir materyal sağlamaktadır.⁹⁵²

Yazısında, peygamberlerle ilgili anlatılardan oluşan, Arapların, İranlıların, Türklerin ve Tatarların *Kısas-ı Enbiyâ* dedikleri eserleri içerik olarak değerlendiren Katanov, bu tür eserlerde Hz. Mûsâ'nın değneğini cennetteki Hz. Âdem'den miras aldığını ve kırk üstün özelliğe sahip olduğunu; Hz. Nuh'un günde beş kez dua ettiğini; Hz. Süleyman'ın yüzerken kendisine ezan saatini bildiren bir horozunun olduğunu, yıldız şeklindeki mührünü ataları aracılığıyla Tanrı'dan alıp, onun gücü ile şeytanları tuttuğunu ve Ashâb-ı Kehf (Yedi Uyurlar)'ın ise Müslüman olduklarını öğrenmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu tür eserlerde aşağıdaki bilgilerin de yazılı olduğunu dile getirmiştir:

⁹⁵¹ Katanov, **a.g.e.**, s. 1.

⁹⁵² **A.y.**

“Bozkırda dolaşarak öksüzlere ve yaşlılara yardım eden Hz. İlyas da gerçek bir Müslümandır. Hz. Süleyman’ın mührü ise ya Yahudilerin ya da Habeşlilerin eline geçmiştir. Şimdi ise Tatarlar bu mührün Yahudi masonlar tarafından alındığını iddia etmektedirler. “Peygamberlerin Sonuncusu” (Hâtem-ül-Enbiyâ) olarak adlandırılan Hz. Muhammed ise bizzat Allah ile gökyüzünde bulunmuş, orada peygamberler ve onların selefleri ile görüşmüş, cennet ile cehennemi, cennet ve cehennemde kimin oturduğunu görmüştür. Araplar, İranlılar, Türkler ve Tatarlar, cennet ve cehennemi alışılmadık derecede parlak renklerle resmetmişler ve tasvirlerine birçok yabancı unsur eklemişlerdir. Örneğin, Çin Türkistan’ı sakinleri satranç oyuncularını cehenneme koymuşlardır. Sartlar ve Tatarlar ilk rüya kitabının (tabirname) Hz. Yusuf tarafından yazıldığını, ilk terzinin Hz. Âdem, ilk marangozun Hz. Nuh, ilk mimarın ise Hz. Süleyman olduğunu yazmışlardır.”⁹⁵³

Katanov, *Kısas-ı Enbiyâ* türünde yazılmış eserlerin dışında Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar olan dönemi kapsayan İslam tarihini konu alan yayınlardan örnekler vermiştir. Bu eserler arasında Ufa’dan Muhammed Şakir Süleymanov’un *Târîh-i İslâm* (Kazan, 1910), Şakircan Hamidov’un *Târîh-i Enbiyâ* (Kazan, 1910), Yakub Mamışev’in *Târîh-i İslâm* (Kazan 1910), Fatih Kerimi’nin *Târîh-i İslâm* (Orenburg, 1910) adlı eserlerinin olduğunu belirtmiştir. Fakat ilim adamının belirttiğine göre, bu yazarlar ve diğerleri, eserlerini Hz. Muhammed’e ve onun ilk dört halifesi Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile Hz. Ali’nin iki oğlu Hasan ve Hüseyin’e ithaf etmişlerdir. Kazan’da da XX. yüzyılın başlarında yüz kadar bu türde eser yayınlanmıştır. Hz. Muhammed’in biyografisi ise genellikle İslam ilmi hallerinin bir parçasıdır. M. Ş. Süleymanov’un ve F. Kerimi’nin 1910 yılında Kazan ve Orenburg’da basılan *Târîh-i İslâm* adlı eserleri ise Avrupa, Asya ve Afrika’daki Müslüman hanedanlıkların genel bir incelemesine ayrılmıştır. Bu eserler sadece dört büyük hanedanlık (iki Abbasi ve iki Emevi) hakkında değil, aynı zamanda Haçlı Seferleri, Türkiye, İran, İspanya ve Mısır tarihi de dâhil olmak üzere çeşitli küçük hanedanlıklar hakkında da bilgiler içermektedir. Süleymanov’un çalışması 4 cilt olarak yayınlanmıştır. Abdülkayyûm Nasırî tarafından çevrilen Nikolay Vasilyeviç Ustryalov’un *Rusya Tarihi*, Şehabettin Mercani’nin iki ciltlik *Rusya ve Kazan Tarihi*, Karl Fuchs’un iki kez yayınlanan *Kazan Tarihi*, Edward Tracy Turnerelli’nin *Bulgar Tarihi* adlı eserleri de Tatar tarihi açısından oldukça önemli çalışmalardır. Bu çalışmaların dışında, Murad Remzi’nin Orenburg’da yayınlanan, Rusya ile Volga

⁹⁵³ A.g.e., s. 1-2.

bölgesi arasındaki ilişkileri anlatan iki ciltlik *Telfiku'l-ahbâr* adlı çalışması da bulunmaktadır.⁹⁵⁴

Katanov, çalışmasının devamında XX. yüzyılın başında Tatarların büyük bir *Genel Tarih* (Tarih-i Umumi) adlı bir eser yayınlamayı, bunu Türkçeden Tatarca'ya çevirmeyi planladıklarını ve Tatarların Türk boylarının tarihiyle de yakından ilgilendiklerini dile getirmiştir. Bu eser için de Katanov birinci cildi 1909 yılında Ufa'da yayınlanan Hasan Ata Abeşi'nin *Mufasssal Tarih-i Kavmi Türki* (Türk Halkının Ayrıntılı Tarihi) adlı eserini örnek göstermiştir. Fakat Katanov, Abeşi'nin eserinde Türklerin sayısını çoğaltmak için birçok Fin ve Moğol kabilesini Türk olarak kabul etmiş olmasını eleştirmiştir. Tatar ilim adamlarının tarih dışında, kültür, tarih öncesi ve tarihi arkeoloji üzerine de denemeler kaleme aldıklarını ve bu alanda Kazan'da *Tarih-i Sahifeler* (Tarih Sayfaları) başlığıyla bir dizi broşür yayınladıklarını da belirtmiştir.⁹⁵⁵

Katanov, eserine eski kaynakların dışında XX. yüzyılın başında Kazan'da yayınlanması planlanan eserleri tanıtarak devam etmiştir. İlim adamının verdiği bilgiye göre, o dönemde Kazan'da Molla Garifulla Salikhov, Arapların, İranlıların, Türklerin ve Avrupalıların tarihsel verilerine dayanan, Bolgarların tarihine adanmış büyük bir çalışmayı yayına hazırlamaktadır:

“Salikhov, (tarihçi Josef) Markvart, (Danimarkalı oryantalist ve filolog Ferdinand Mehren) Meren, (Rus tarihçi Abraham) Harkavy, (Daniel) Hvolson, (Viktor Romanoviç) Rosen, Lihaçev, Şpilevskiy gibi Avrupalı yazarların eserlerinden faydalanmıştır. Aynı zamanda bu isimlerin çelişkili ifadelerini karşılaştırmış ve kendi düşüncesini dile getirmiştir. Örneğin, kronolojik olmak üzere Kazan'da Hüseyinovlar tarafından beş kez yayınlanan Hüsameddin Şarafuddin'in Bolgar Tarihi ile Molla Muhammed Zarif Hüseyin'in Tavarih-i Bolgarı adlı eserlerine ve Mercani'nin hatalarına dikkat çekmiştir. Gerçek olan ise sadece Hüsameddin Şarafuddin'in değil, diğer birçok Müslüman tarihçinin de kendi tarihlerini Hristiyanlarınkine, Hristiyan olanlarınkine ise kendilerininkine doğru bir şekilde tercüme edememeleridir. Zira Lacuan, Wustenfelf, Sainte-Allay, Mahler, Muhtar Paşa, Terentyev ve Degpnya'nın tablolarına aşına değillerdir. Eğer onlar bir sultanın veya hükümdarın 5-10 yıl hüküm sürdüğünü söylerlerse, onların bir yılı 354 gün, bazen ise 355 gün saydıklarını, yani bizim 33 yılımızın Müslümanların 34 yılına denk geldiği unutulmamalıdır. Ustryalov'un Rusya

⁹⁵⁴ A.g.e., s. 2.

⁹⁵⁵ A.g.e., s. 2-3.

Tarihi'ni, Turnerelli'nin Bulgar Tarihi'ni ve Fuchs'un Kazan Tarihi'ni çevirenler hata yapmamak için sadece Hristiyan tarihlerini vermektedirler. Tatar tarihi eserlerinin doğası ve hatta Rusçadan çevirisi yapılanlar dahi bazen İslami bir tada sahip olmaktadır. Diğer bir deyişle, yazarların çoğu bir Hristiyan'dan çok bir Müslümana sempati duymaktadırlar. Mercani'nin, Remzi'nin, Muhammed Zafir'in ve diğerlerinin eserlerinde de bu tür bir eğilim göze çarpmaktadır.”⁹⁵⁶

Çalışmasına 1900'lü yılların başında yeni metod ile eski metod taraftarı yazarların aralarındaki ilmî mücadeleyi anlatarak devam eden Katanov, yeni metodu benimseyen yazarların, onları dönemin yönetimine şikâyet eden eski metod taraftarlarının güçlü ve acımasız protestolarına bile aldırış etmediklerini; *Usul-ü Cedid* taraftarlarının Tatarların masallarla dolu eski hikâyelere değil, sadece Batı Avrupa'da var olan doğru ve tarafsız verilere dayanan yeni bir tarihe ihtiyacı olduklarını söylemeye başladıklarını; onların 1906 yılından beri Fransa ve Almanya üzerine tarihî denemeler yayınladıklarını, ancak bu yayınların daha çok tercüme edilmiş yabancı eserlerden oluştuğunu dile getirmiştir. Hasan Ata Abeşi ve yeni metodçu bazı yazarların, S. M. Solovyev, N. M. Karamzin, N. M. Yadrintsev, V. V. Velyaminov Zernov, V. N. Tatişçev gibi isimlerin çalışmalarından faydalandıklarını da belirtmiştir.⁹⁵⁷

Katanov, eserine “yeni metod” ile yazılmış tarih kitaplarının, sadece yeni kurulan Usul-ü Cedid okullarında ve kısmen orta eğitim niteliğine sahip okullarda ders kitabı olarak okutulduğunu, “eski metod” ile kaleme alınan çalışmaların ise yalnızca eski metodçular tarafından kullanıldığını yazmış ve onların yalnızca Hz. Âdem'den Hz. Muhammed dönemine kadar olan ve kısmen farklı Müslüman hanedanlıkların olaylarını anlatan yazıları kabul ettiklerini belirtmiştir.⁹⁵⁸

Katanov, eserinin son satırlarında ise Tatarların tarihiyle ilgili Tatar yazarların çalışmalarını incelediğinde Tatarların kendilerine ait güvenilir kaynaklarının olmadığını belirtmiş ve eserlerdeki Arapça, Farsça ve Rusça kaynaklar çıkartıldığında,

⁹⁵⁶ A.g.e., s. 3.

⁹⁵⁷ A.y.

⁹⁵⁸ A.g.e., s. 4.

Tatarların kendilerine ait güvenilir hiçbir şeye sahip olmayacaklarını da eleştirel bir dille ifade etmiştir:

“Tatarların, Sibiryâ’nın Yermak Timofeyeviç tarafından zapt edilmesi, Kazan’ın Çar Korkunç İvan tarafından ele geçirilmesi ya da Timur’un savaşları gibi çoğunlukla sadece anekdot niteliğindeki hikâyelerden başka doğru düzgün bir şey hatırlamamaları oldukça şaşırtıcıdır. Genel olarak, Tatarlar, hala kendi tarihlerini X-XIII. yüzyıl Araplarının sevdiği kadar sevmemektedirler. Hasan Ata Abeşi’nin çalışmalarından da anlaşılacağı gibi, Tatarlar, çok başarılı olmasa da, ancak yakın zamanda (1906-1911) geçmişlerini doğru bir şekilde inceleme arzusu içindedirler. Dolayısıyla, Tatar tarihi yazılarında şu ana kadar Avrupalılar için, Bolgar Hanlığının Büyük İskender’in askerleri tarafından kurulması, Kazan şehrinin kazanını kaybeden bir kadın tarafından kurulması, Timur’un haremını Moskova güzelleriyle doldurması, Sibiryâ’nın ele geçirilmesi gibi kökeni bilinmeyen ve içeriği şüpheli hikâyeler dışında öğretici hiçbir şeyi olmadığını görmekteyiz.”⁹⁵⁹

Sonuç olarak Katanov, bu tebliğ ile İdil-Ural coğrafyasında XX. yüzyıl başlarında ve öncesinde yayınlanmış ve yayınlanması planlanan Tatar tarihi ile kitaplardan örnekler sunmuş, bu konuda çalışmaları olan ilim adamlarından bahsetmiş, yer yer de Tatarların kendi tarihlerini yazma bilinci içinde olmadıklarından yakınmıştır. Kanaatimizce geçmişini bilmeyen bir milletin geleceğine sahip çıkamayacağı düşüncesinde olan Katanov’un bu tebliğ ile amacı, Tatar halkında millî tarih bilincini yükseltmek, onların geleceğini ve kültürünü ayağa kaldırmaktır. Tatar tarihi ile ilgili kaynaklar ve içerikleri hakkında bilgi sahibi olunması açısından Katanov’un verdiği bu kısa bilgiler Tatar tarihi ile ilgilenen araştırmacılara büyük bir kolaylık sağlayacaktır.

⁹⁵⁹ A.g.e., s. 4.

3. 19. İran, Mezopotamya, Orta Asya, Moğolistan ve Çin’de Hristiyanlığın Yayılmasına Dair Birkaç Söz

• *Несколько Слов О Распространении Христианства в Персии, Месопотамии, Средней Азии, Монголии и Китае*, Казань, Центральная Типография, 1916, 20 с.

• *Neskolko Slovo O Rasprostranении Hristianstva v Persii, Mesopotamii, Sredney Azii, Mongolii i Kitae*, Tsentralnaya Tipografiya, Kazan, 1916, 20 s.

Katanov, *İran, Mezopotamya, Orta Asya, Moğolistan ve Çin’de Hristiyanlığın Yayılmasına Dair Birkaç Söz* adlı bu eserini ilk olarak 8 Kasım 1916 tarihinde İmparatorluk Kazan İlahiyat Akademisi’nin yıllık toplantısında bildiri olarak sunmuştur. Eser, yine aynı yıl Kazan’da Merkez Basımevi tarafından ayrı bir kitapçık olarak basılmıştır. Eser, matbu bir eser olup toplam 20 sayfadır. Eserde içindikiler ve kaynakça bölümü bulunmamaktadır.

Katanov’un inceleyeceğimiz bu eseri, hacim olarak kısa olsa da, bilgi açısından oldukça kıymetlidir. Gerekli bilgileri az ve öz bir şekilde sunan ilim adamı bu eserin yazımı sırasında Rusça ve İngilizce kaynaklardan istifade etmiştir. Eserinde bilgileri refere ettiği başlıca kaynaklar ise şöyledir: L. Petrov’un *Doğu Hristiyan Cemiyetleri* (Vostochnie hristianskie obşçestva, St. Petersburg 1876.), V. V. Bolotov’un *Suriye ve İran Kiliselerinin Tarihi* (İz istorii tserkvi siro-persidskoy, St. Petersburg 1900.), V. V. Barthold’un *Moğol İstilasından Önce Türkistan’da Hristiyanlık* (O hristianstve v Turkestane v domongolskiy period, St. Petersburg 1893.), G. T. Hohlov’un *Ural Kazaklarının Aksu Çarlığına Yaptıkları Yolculuk* (Puteşestvie uralskih kazakov v Belovodskoe tsarstva, St. Petersburg 1903.), N. F. Krasnoseltsev’in *Batılların Tatar Putperestlere ve Özellikle Müslüman Tatarlara Karşı Yürüttükleri Misyonerlik Çalışmaları* (Zapadnie missii protiv tatar-yazıçnikov i osobenno protiv tatar muhammedan, Kazan 1872.) ve P. Y. Sayeki’nin, *The Nestorian Monument in China* (1918).

Katanov, eserinde Nesturilik aracılığıyla Hristiyanlığın Suriye’den Orta ve Doğu Asya’ya doğru yayılış sürecinden kısaca bahsetmiştir. Eserini yazma amacını ise Katanov çalışmanın başında şu sözlerle belirtmiştir:

“Hristiyanlık, Filistin’den güneye, doğuya ve kuzeye doğru yayılmıştır. Hristiyanlığın Habeşistan, Arabistan, Suriye, İran, Mezopotamya, Ermenistan, Afganistan, Hindistan, Tibet, Türkistan, Moğolistan ve Çin’de yayıldığı bilinmektedir. Adı geçen bu ülkelerde Hristiyanlığın nasıl yayıldığı konusunda detaylı bir anlatım yapmaktansa, bu bildiride sadece Nesturiliğin Suriye’den Orta ve Doğu Asya’ya doğru nasıl yayıldığını anlatmakla yetindim. Amacım, Hristiyanlığın Asya’da nasıl yayıldığını merak edenlere ve bizim Akademi ve Üniversite müzelerindeki eski Hristiyan materyallerini araştıranlara bilgi vermektir.”⁹⁶⁰

Katanov, “*müzelerdeki eski Hristiyan materyalleri*” diyerek Nesturî mezarlarındaki haç işaretli mezar taşlarını kastettiğini belirtmiştir. İlim adamının aktardığına göre, Nesturîlere ait bu mezar taşları, XX. yüzyılın başında Türkistan ve Taşkent Piskoposu Neofit Nevodçikov’da, St. Petersburg’daki kışlık saray bünyesindeki Çarlık Arkeoloji Komisyonu’nda, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Cemiyeti’nde ve Rus Coğrafya Cemiyeti’nin Batı Sibirya şubesinde bulunmaktadır. Semitologlar ve doğu bilimciler D. V. Chwolson ve T. Nöldeke’nin yaptığı incelemeler sonucunda üzerinde haç resimlerinin bulunduğu mezar taşlarının Nesturîlere ait olduğu anlaşılmıştır.⁹⁶¹

Katanov, İran, Mezopotamya, Orta Asya, Moğolistan ve Çin’de Hristiyanlığın yayılması hususunda aktardıkları özet olarak şöyledir:

Katanov, eserine ilk olarak İran’da Hristiyanlığın yayılma sürecini anlatarak başlamıştır. Fakat ilim adamı Hristiyanlığın İran’a kim tarafından ve ne zaman getirildiğinin tam olarak bilinmediğini, bilinen tek bilginin III. yüzyılın ilk çeyreğinde Dicle Nehri’nin kıyısında bulunan, Mezopotamya’nın en önemli ve büyük şehri olan Selevkos-Ktesifon şehrinin Hristiyanlığın merkezi konumunda olduğunu dile getirmiştir. O dönemde Ktesifon, diğer adıyla Tizpon şehri ise Sâsânî

⁹⁶⁰ N. F. Katanov, *Neskolko Slovo O Rasprostraneni Hristianstva v Persii, Mesopotamii, Sredney Azii, Mongolii i Kitae*, Kazan, Tsentralnaya Tipografiya, 1916, s. 3.

⁹⁶¹ Katanov, *a.g.e.*, s. 3-4.

İmparatorluğu'nun başkentidir. V. yüzyılda yaşayan ve Nesturîliğin öncüsü olan İstanbul Patriği Nestur (Nestorius)'un takipçileri 600'lü yıllarda kan bağları olmasına rağmen, farklı mezhepten olan İran Hristiyanlarına katılmışlardır. Patrik Nestur, Hz. Meryem'in ve Hz. İsa'nın doğuşu hakkında savunduğu görüşler sebebiyle 431 yılında İmparator II. Theodosius'un emriyle Efes'te düzenlenen ikinci konsilde patriklikten azledilmiş ve mahkûm edilmiştir. Daha sonra Nestur'un öğretisini *Edessa (Urfa) Okulu*'nun başı İbas vaazlarıyla yaymaya devam etmiştir. Nesturîlerin öğretisi *Edessa Okulu*'nun dışında İranlı Narses'in kurduğu *İlahiyat Okulu*, Cündişâpûr'daki *Tıp Okulu* ve Merv şehri aracılığıyla da yayılmıştır. Ortodoksların gözetiminde Suriyeli Nesturîler çeşitli şehirlere dağılarak kendi öğretilerini yaymışlardır. VI. yüzyılda İran Şahı Hüsrev Anuşirvan, Nesturî misyonerlerin farklı şehirlere yayılmalarına ve yeni cemaatler kurmalarına izin vermiştir. İran hükümdarlarının Nesturîleri diplomatik görevlerle Bizans'a gönderdiğine ilişkin rivayetler de bulunmaktadır. Ayrıca Herat'ta 430; ve Semerkand'da 504 yıllarında piskoposluk ve metropoller kurulmuştur. VII. yüzyılın ikinci yarısında ise İran'da Sâsânî İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından bütün ülke Müslüman Arapların eline geçmiştir. Vergilerini düzenli ödedikleri, barışçıl bir hayat sürdükleri için ise Araplar Nesturîlere iyi davranmışlardır. Nesturîler, 762 yılından itibaren patrikhanelerini Bağdat'a taşımışlardır. O dönemde Bağdat, Abbasi Halifeliğinin merkezi konumunda olmuştur. Abbasi halifeleri Nesturî Patriği'ne Doğu Hristiyanlarının başı olarak bakmışlardır. Halifeliğin ilk döneminde Müslüman Araplar, Nesturîlerin çalışmalarına karışmamışlar, Nesturîler de eğitimli ve bilgili olmaları sebebiyle Araplardan büyük hürmet görmüşlerdir.⁹⁶²

İslamiyet'in ortaya çıkışı ise Nesturîlere daha elverişli bir ortam yaratmıştır. Nesturîlerin rivayetlerine göre, Hz. Muhammed, Nesturî rahip Sergiy'i kendisine danışman olarak atamış, onlara inanç ve ibadet serbestliği vermiştir. Hz. Muhammed'in halefleri de Nesturîleri desteklemişlerdir. Oldukça eğitimli ve bilgili olan Nesturîler arasından tabipler, hukukçular, tarihçiler, din adamları, filozoflar, dilbilimciler ve şairler yetişmiştir. VI., VII. ve VIII. yüzyıllarda ise Nesturîler doğuya Yunan felsefesini yaymışlar, tercüme ve açıklamalarıyla Müslümanların Yunan felsefesini yakından tanımalarını sağlamışlardır. Ayrıca Arap halifeleri Nesturîleri

⁹⁶² A.g.e., s. 4-6.

İstanbul, Suriye, Ermenistan ve Mısır'a eski el yazmalarını bulmak için göndermişler, onlardan felsefe, tıp, matematik gibi alanlarda Aristoteles, Hipokrat, Öklid gibi filozofların eserlerini Arapçaya tercüme etmelerini istemişlerdir. Nesturî kaynaklarına göre, halifelik döneminde yüksek makamlara *Bahtîşu* adında Nesturî soyundan gelenler getirilmişlerdir.⁹⁶³

Katanov'a göre, İslamiyet'ten önce Hristiyanlık, İran'dan doğuya doğru yayılmıştır. İlim adamı V. yüzyılın ilk çeyreğinde Merv şehrinin bir metropol olduğu ve bu şehirde 334 yılında Hristiyan bir piskoposun bulunduğu bilgisini de vermiştir. Nesturîler, İran ve Arabistan'da olduğu gibi Orta Asya'da da edebiyat ve ilahiyat ile ilgilenmişler, İncil tefsiri konusunda eserler kaleme almışlardır. Hristiyanlığın Orta Asya'ya yayılması, Nesturî Patriği Timothe (Timotheus)'nin patrik olduğu 780-825 yılları arasında hızlanmıştır. Misyoner Subhalyeşu, bu dönemde Hazar bölgesine, sonra da Çin'e kadar ulaşmıştır. Suriyeli Nesturîlere göre, Patrik Timothei Hristiyanlığa kazandırdığı bir Türk hakanından ve diğer Orta Asya hükümdarlarından mektuplar almıştır.⁹⁶⁴

Katanov'un eserin devamında aktardığına göre, Hristiyanlık, VIII. ve IX. yüzyıllarda ise Rusya, Çin Türkistan'ı ve Moğolistan'da yaşayan Uygur, Kırgız, Merkit, Noyman ve Oğuz gibi Türk boyları arasında da yayılmıştır. Katanov bu Türk boyları arasından sadece Uygurların, Suriyeli Nesturîlerin yazılarını kabul ettiklerini, Uygur yazısını önce Moğolların, daha sonra ise Mançurların ve Kalmukların aldıklarını ve ancak bu sayede bu boyların edebiyatlarının geliştiğini dile getirmiştir.⁹⁶⁵

Katanov, çalışmasının devamında Arap yazar Zekerîya Kazvî'ye atıfta bulunarak Oğuzların Hristiyan olduğunu dile getirmiş, Oğuz Türklerinden olan ve Selçuklu Devleti'nin kuran Selçuk Bey'in oğullarından bir olan Çağrı Bey'in Hristiyan adının Mikâil olduğunu belirtmiştir. Fakat Katanov, Oğuzların Hristiyanlığı Nesturîler

⁹⁶³ A.g.e., s. 6-7.

⁹⁶⁴ V. V. Barthold, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, Çev. D. Ahsen Batur, 2. bs., İstanbul, Selenge Yayınları, 2014, s. 57.; Katanov, **Neskolko Slovo O Rasprostraneni Hristianstva v Persii, Mesopotamii, Sredney Azii, Mongolii i Kitae**, s. 7-8.

⁹⁶⁵ Katanov, a.g.e., s. 8.

vasıtası ile değil, İdil Hazarları içerisinde görev yapan Bizanslı Ortodoks misyonerler aracılığıyla kabul ettiklerini söylemiştir.⁹⁶⁶

Nesturîler, Yedisu bölgesinde de Hristiyanlığı yayma girişimlerinde bulunmuşlardır. Batı Türkistan'daki Pişkek (Bişkek) ve Tokmak şehirlerinin yakınlarında arkeologlar N. N. Pantusov ve F. V. Poyarkov tarafından yapılan kazı çalışmaları sırasında XIII. yüzyıla ait iki Nesturî mezarlığı ve yüzlerce haç resimli mezar taşı bulunmuştur. Katanov, bu mezar taşlarının üzerlerinde bulunan kelimelerin, özel ve cins isimlerin mezarların Türk kökenli Hristiyanlara ait olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Bu anıtların en eskisi 858 yılına, en yenisi ise 1373 yılına aittir. Özellikle bu mezarlara gömülen din adamlarının *Yoli-Kutluk*, *Kutlug* gibi sadece Türkçe isimleri bulunmaktadır. Mezarda yatanların arasında Nesturî kilisesine mensup başdiyakos, vaiz, papaz gibi din adamlarının yanı sıra öğretmenler de vardır. Bu mezar taşlarında defnedilen kişilerin halkına yaptıkları iyilikler ve hizmetler yazılıdır.⁹⁶⁷

Nesturîler, Tibet'in kuzey sınırlarından Selenga ve Orhun Nehirlerine kadar uzanan Türk kağanlıkları ile Cengiz Han'ın akınları sonucunda yıkılmış olan Kuzeydoğu Moğolistan'da, Kereyitler arasında da inançlarını yayma imkânı bulmuşlardır. 1007 yılından önce Merv şehrinde bulunan tüccarları vasıtasıyla Nesturî metropoliti Ebediyeşu önce Kereyit kağanını, sonra ise onun mahiyetindekileri Hristiyanlaştırmış ve onlara bir papaz göndermiştir. Çin kaynaklarına göre, Nesturîliğin uzun süre hüküm sürdüğü bölgeler Semireçye'nin güney kesimi, Tanrı Dağları ile Kuen-Lune Dağları ve Lob-Nor Gölü yakınında bulunan ovalardır.⁹⁶⁸

⁹⁶⁶ Barthold, Prof. V. D. Simirnof'a atıfta bulunarak, Selçuk Bey'in oğullarından birinin adının Mikail (Tugrul-bek'in babası) olduğunu, bu ismin Müslümanlar tarafından kullanılmadığını, bunun Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuzların arasında Hristiyanlığın yayıldığı fikrine isabet ettiğine ve Smirnof'un bu görüşünün Kazvî'nin Oğuzları doğrudan Hristiyan olarak göstermesiyle desteklendiğini belirtmiştir. Kazvî, Kimakların ülkesindeki bir kayanın üzerinde kış ibadetini yapan bir insanın ayak ve diz kapağının izleri ile bir çocuğun ayağı ve bir eşek tırnağının izinin bulunduğunu, Oğuzların bu izleri Hz. İsa'ya atfettiklerini ve bu izlere taptıklarını rivayet etmiştir. Zeki Velidi Togan ise Barthold'un ve Kazvî'nin bu görüşüne karşı çıkmış, Mikail isminin Müslümanlar arasında kullanıldığını dile getirmiş ve Oğuzların Türkistan'da iken Hristiyanlıkla hiçbir ilişkilerinin olmadıklarını belirtmiştir. Bkz.: Barthold, **a.g.e.**, s. 68-69.; Z. V. Togan, "Oğuzların Hristiyanlığı Meselesine Ait", Transkripsiyon: Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXVII, Sayı 2, Aralık 2012, s. 532.; Katanov, **Neskolko Slovo O Rasprostraneni Hristianstva v Persii, Mesopotamii, Sredney Azii, Mongolii i Kitae**, s. 9.

⁹⁶⁷ Katanov, **a.g.e.**, s. 9-10.

⁹⁶⁸ **A.g.e.**, s. 11.

Nestûrîler, Çin'den sonra Moğolistan'a yönelmişlerdir. Papa III. Aleksandr, Kereyit imparatorunu Hindistan'da İncil'i vaaz eden Havarî Foma'nın takipçisi olarak görmeyi hayal etmiş ve ona *Hintlilerin Kralı* unvanını vermiştir. 1202 yılında ise Hindistan, Cengiz Han tarafından fethedildiğinde Cengiz Han hoşgörülü bir din politikası seyretmiş ve Hristiyan Nestûrîlere dokunmamıştır. Bazı rivayetlere göre, Cengiz Han, Nestûrî prenseslerinden biri ile evlenmiş ve bu evliliğinden iki oğlu dünyaya gelmiştir. İki oğlu Ugedey Han ve Çağatay ile beraber Cengiz Han da Hristiyanlığı kabul etmiştir. Oğul Ugedey da babası gibi Nestûrî papazlarını desteklemiş ve korumuştur. Cengiz Han'ın oğullarından Tuluy'un karısı ve Kubilay Han'ın annesi olan prenses Sorghagtani de Hristiyanlığı kabul etmiştir. Moğol hanlarının diğer dinlere yaklaşımını Kubilay Han'ın şu sözlerinde görmek mümkündür: “*Ben dört dinin temsilcisi olan İsa, Muhammed ve Buda'ya saygı duyarım. Ama onlardan hangisi diğerine üstün ise ona saygı duyarım.*” Daha sonraki Moğol hükümdarları da Hristiyanlığa karşı yakın olmuşlardır.⁹⁶⁹

Katanov, XX. yüzyılın başında Moğol bozkırlarında Hristiyanlığın geçmişine tanıklık eden haçların bulunduğunu, Cungarya'da yaşayan Giray Hanedanlığından gelen Kırım Hanlarına ait damgaların haç şeklinde olmasının da Kırım Hanlarının Hristiyan olduklarının bir işareti olduğunu dile getirmiştir.⁹⁷⁰

Katanov, Çin'de Hristiyanlığın ortaya çıkışını ise VII. yüzyıla tarihlendirmiştir. Çin kaynaklarına göre, Hristiyanlığın ilk yayıldığı şehir Çin'in başkenti Çangan'dır. Çin'e gönderilen ilk Hristiyan misyoner ise *Olabyan* adında bir Nestûrî'dir. Adı geçen bu misyoneri Bağdat Patriği Isho'yahb (628-644) göndermiştir. Misyoner Olabyan, Tang Hanedanı İmparatoru Cheng-kuan'ın merhametine layık olmuştur. Cheng-kuan'ın 638 yılında çıkardığı bir kanunla yabancıların kendi dinlerini yaymalarına, kiliseler, manastırlar inşa etmelerine, dinî eserlerin Çinceye çevrilmesine ve papazların devlet makamlarında görev almalarına izin verilmiştir. Tokyo Üniversitesi'nden Japon ilim adamı P. Y. Saeki'nin 781 yılına ait haç görünümlü mezar taşını tasvir etmesi ile Çin'de Hristiyanlığın geçmişi ile bilgileri ortaya çıkmıştır. Bu anıtın üzerinde Nestûrî Patriği Hanan-İşu'nun (774-780) ve

⁹⁶⁹ A.g.e., s. 12.

⁹⁷⁰ A.g.e., s. 13.

Hristiyanlığın yayılmaya başladığı dönemden beri Çin’de faaliyet gösteren yetmiş misyonerin ismi yer almıştır.⁹⁷¹

Çin’de Hristiyanlara hoşgörölü davranan Tang Hanedanlığının yıkılmasından sonra Hristiyanlar tahribata uğramışlardır. Çin’de Hristiyanları kurtaranlar ise Moğollar olmuşlar ve Hristiyanlar Moğolistan sınırında yaklaşık yüz yıl yaşamışlardır. XIII. yüzyılda Moğolların akınları sonucunda Çin’de yeniden Hristiyan misyonerlerin sayısı artmış ve Çin için yeni metropolitler atanmaya başlamıştır. 1410-1415 yılları arasında Kuzey Çin’deki Nesturîlerin sayısı otuz binin üzerinde olmuştur. XIV. yüzyılın başlarında da Çin’deki Nesturî kiliselerinin sayısı artmıştır. Örneğin, bu dönemde bir patriğe yaklaşık 25 metropol ile 150-200 arası piskopos bağlıdır. Ayrıca yine bu dönemde Sibiry’a dan Seylan’a, Basra Körfezi’nden Büyük Okyanus’a kadar olan topraklar da kiliselerin nüfuzu altındadır. Fakat XV. yüzyılın sonlarına doğru Nesturîler devlet düşmanı ve batıl inançlı kimseler olarak görölmüş ve Çin’den kovulmuşlardır. Orta Asya’da da İslam yanlısı olan Timur’un orduları ile karşılaşmışlar, bu sebeple bu bölgede de tutunamamışlardır. Sadece az bir kısmı Tanrı Dağları ile Kuen-Lune Dağları’nda saklanarak hayatta kalabilmişlerdir.⁹⁷²

Nesturîler, XV. yüzyılda Hindistan’a geçmişler ve orada ataları olan Havari Foma’dan daha sonra ise İskenderiye Katolik Okulu’nun başı olan Pantenus’dan eğitim alan Hristiyanlarla bir araya gelmişlerdir. Nesturîler, Hindistan’a geldikten sonra İranlı ve Orta Asyalı yandaşları ile kültürel ilişkiler kurmuşlardır. Seyyah Kl. Bukanon’un anlattıklarına göre, Havari Foma’nın ve Nestur’un takipçileri Hindistan’da XIX. yüzyıla kadar kalmışlardır.⁹⁷³

Orta Asya’da Nesturîliğin çökmesi ise XIV. yüzyılda Moğol hükümdarlarının İslam’ı kabul etmeleri ile başlamıştır. Nesturîliğin çökmesine aynı zamanda XIV. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya’ya yayılan, daha sonrada Avrupa ve Afrika’ya geçen veba salgını sebep olmuştur. 1338-1339 yıllarında veba salgının olduğu Yedisu bölgesindeki mezar taşlarında da yazılıdır. “Kara ölüm” denilen bu salgın Çin’de

⁹⁷¹ A.g.e., s. 14-15.

⁹⁷² A.g.e., s. 16-17.

⁹⁷³ A.g.e., s. 17.

başlamıştır. XIV. yüzyılın ortalarında ise salgın Kırım ve Yunanistan'a kadar yayılmıştır.⁹⁷⁴

Katanov'un belirttiğine göre, XIV. yüzyılın sonunda ise İran'ı ve komşu ülkeleri fetheden Timur İslam'a düşman oldukları için Hristiyanların büyük bir kısmını yok etmiştir. Müslümanlar sebebiyle misyonerlik faaliyetleri de zayıflamıştır. Buna bağlı olarak Nesturîlerin sayısı da zamanla azalmıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında ise Çin'de Ming Hanedanlığının yıkılması ise Hristiyanlığın çökmesine sebep olmuştur.⁹⁷⁵

Sonuç olarak, Katanov bu eserinde İran üzerinden Hindistan, Türkistan, Moğolistan ve Çin'e kadar yayılan Nesturîliğin farklı toplumlar üzerindeki etkisine kısaca değinmiştir. Nesturîliğin özellikle Orta Asya'ya girmesiyle Türk boyları arasında da benimsendiğinden bahsetmiştir. Katanov'un bu eseri, özellikle Türklerin dini hususunda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

⁹⁷⁴ Prof. Dr. Ü. Günay ve Prof. Dr. H. Güngör de çalışmalarında bu bilgiyi doğrulamaktadırlar. Günay ve Güngör, F. Nau'ndan naklederek Orta Asya'da bulunan 1249 ile 1345 yılları arasına ait olduğu düşünülen mezarlığın 1338-1339 yıllarında bölgede beliren veba hastalığından ölmüş Hristiyanlara ait olduğunu tahmin edildiğini dile getirmişlerdir. Bkz.: Ü. Günay, H. Güngör, **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Bilge Kültür Sanat, Eylül 2019, s. 184.; Katanov, **Neskolko Slov O Rasprostraneni Hristianstva v Persii, Mesopotamii, Sredney Azii, Mongolii i Kitae**, s. 18.

⁹⁷⁵ Katanov, **a.g.e.**, s. 18-20.

SONUÇ

“Nikolay Fedoroviç Katanov’un Hayatı, Kütüphanesi ve Türkoloji Alanındaki Eserleri” adlı bu çalışmada, öncelikle N. F. Katanov’un hayatı, yazılı ve görsel materyallerden oluşan ilmî mirası, pedagojik ve toplumsal faaliyetleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve ilim adamının kaleme aldığı, İÜ TAE Katanov Kütüphanesi’nde bulunan 25 eseri eski Rusçadan günümüz Rusçasına aktarılmış ve günümüz Rusçasından Türkçeye çevrilmiştir. Tercüme edilen metinler alanın ilgili kaynaklarıyla analiz edilmiştir.

Katanov arkasında el yazması belgeler, basılı eserler ve görsel materyallerden oluşan muazzam zenginlikte büyük bir ilmî miras bırakmıştır. Günümüzde bu mirasın hangi ülkelerde, kütüphanelerde, arşiv ve müzelerde bulunduğu tezimizde tespit ettiklerimiz doğrultusunda anlatılmıştır. Tespit edilememiş olanlar ise araştırılmaya muhtaçtır. Katanov’un yazılı mirasının 1924 yılından itibaren İÜ TAE’nde muhafaza ediliyor olması Türkiye ve Türk Dünyası adına takdir edilmesi gereken önemli bir görevdir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün girişimiyle kurulan İÜ TAE’nin kütüphanesinin en önemli hazinesi olan Katanov Kütüphanesi ve Katanov’un Türkoloji çalışmaları ile ilgili geçen 100 yıllık süreçte yüksek lisans veya doktora düzeyinde bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple tez çalışmamız boyunca, Katanov’un çok zor koşullar altında bizzat sahadan topladığı bilgilerle oluşturduğu eserlerini Türkçeye kazandırmak ve bu eserlerin detaylı analizlerini yaparak ilim adamının Türk tarihine, etnografyasına, diline ve kültürüne katkısını tespit, analiz ve değerlendirebilmek en önemli hedefimiz olmuştur.

Günümüzde Katanov Kütüphanesi’nde Rusça, İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca, Farsça gibi birçok farklı dilde yazılmış ansiklopediler, sözlükler, farklı alanları konu alan başvuru kitapları, bibliyografik fihristler, atlaslar, edebi yapıtlar, ilmî çalışma külliyatları, monografiler, ders ve metodoloji kitapları, dergiler ile çeşitli dinî kitaplar bulunmaktadır. Katanov Kütüphanesi’ndeki her bir eser Türk Dünyası ve Türkoloji alanında çalışan ve çalışacak araştırmacılar için temel başvuru kaynaklarıdır.

Katanov’un İÜ TAE’deki kütüphanesi dışında el yazmalarından ve basılı eserlerinden oluşan yazılı mirasının diğer önemli bir kısmı günümüzde *Tataristan*

Cumhuriyeti Devlet Arşivi (969 Numaralı Fon)'nde muhafaza edilmektedir. Yine Devlet Arşivi bünyesinde bulunan *İmparatorluk Kazan Üniversitesi* (977 Numaralı Fon), *Kazan İlahiyat Akademisi* (10 Numaralı Fon), *Kazan Eğitim Çevresi* (92 Numaralı Fon) ve *Kazan Yayın İşleri Geçici Komitesi* (420 Numaralı Fon) fonlarında da ilim adamına ait kişisel belgeler, resmî yazışma metinleri, bazı eserlerinin el yazması ve basılı halleri saklanmaktadır. Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi dışında Rusya Bilimler Akademisi'nin St. Petersburg şubesindeki çeşitli fonlarda da Katanov'a ait belgeler muhafaza edilmektedir.

İlim adamının yazılı mirası kadar görsel mirası da ender ve kıymetlidir. Katanov'un bağışladığı eserlerle kurulan ve geliştirilen birçok müze günümüzde hâlâ çalışmalarına ve faaliyetlerine devam etmektedir. Bu müzelerin başında *Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi* gelmektedir. Kazan'da bulunan *Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi* ve *Tarih Müzesi* de günümüzde ilim adamının mirasına ev sahipliği yapmaktadır. Kanaatimizce, Katanov'un görsel mirası da sadece bu müzelerle sınırlı değildir. İlim adamı hayatı boyunca o kadar çok görsel materyal biriktirmiştir ki, bu miras Rusya'nın dört bir köşesine dağılmıştır. Tıpkı yazılı mirası gibi görsel mirasının da içeriğini ve miktarını tam anlamıyla tespit etmek oldukça güçtür. Katanov'un görsel mirası incelendiğinde, ilim adamının gezileri sırasında bulduğu en küçük bir nesneyi dahi önemseydiği görülmüştür. Katanov için küçük bir çakmaktaşı, bir kemer tokası, bir çingirak, bir eşarp oyası ya da küçük bir tahta parçası dahi farklı coğrafyada yaşayan Türk halklarının kültürü, geçmişi, etnografyası ve tarihi hakkında bilgi veren birinci el kaynaklardır. Katanov nezdinde bu eşyalar Türk halklarının millî kültürünün kökenlerini aydınlatmakta, tarih ile etnografya ve kültür tarihi arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Katanov'un müzecilik çalışmaları çeşitli Türk halklarının tarihinin, etnografyasının ve kültürel değerlerinin aydınlatılmasında ve korunarak geleceğe taşınmasında önemli rol üstlenmektedir. Bu önemli rolün bilincinde olan Katanov, topladığı kültür mirasını kimseye emanet etmeyip bizzat kendisi çeşitli müzelere yerleştirmiş, envanter hazırlamış, ilmî çalışma ve araştırmalarını yaparak akademik yayın haline getirmiştir.

Müzecilik faaliyetlerinin yanı sıra Katanov'un hayatı boyunca yılmadan uğraş verdiği bir diğer konu ise *inorodets* (çoğul haliyle *inorodtsı*) olarak tabir edilen Rus

olmayan halkların eğitim meselesi olmuştur. Katanov'un eğitim felsefesinin temelinde çok uluslu ve çok kültürlü bir ortamda etnik bilince sahip bir bireyi ulusal eğitim çerçevesinde yetiştirmek ve Rus olmayan halkların özünü yansıtan dillerini, geleneklerini, inançlarını, folklorunu ölümsüzleştirmek ve korumak yatmaktadır. Özellikle Sibiry'a'daki Rus olmayan halkların yok olmakta olduğu, bu sebeple incelenmelerinin bir anlamı olmadığı düşüncesine şiddetle karşı çıkan ilim adamının eğitim konusundaki fikirleri Sibiry'a'da yaşayan halkların millî kimliklerini kaybetmemeleri açısından oldukça değerlidir. Katanov özellikle çok uluslu Rusya'nın Rus olmayan halklarının arasında okuryazarlığın yayılması için o halkların dillerinde araştırma, eğitim ve öğretimlerinde kullanılmak üzere ders kitapları hazırlamıştır. Bu sebeple etnografik, kültürel ve tarihî metinlerin üzerinde yoğunlaşarak bilinmeyen eserleri gün yüzüne çıkarmıştır. Bu amaç doğrultusunda, farklı Türk lehçelerinde yazılmış sözlü ve yazılı edebiyat eserlerini Türkoloji alanına kazandırmıştır. *Muhteşem Köy Okulu* adlı makalesinde eğitim alanındaki çalışmaların halkla nasıl bütünleştiğini çok iyi anlatmıştır. Katanov'un Kazan'daki çok yönlü ilmî ve pedagojik faaliyetleri, onun sadece Türk dilleri ve Doğu bilimi alanında ansiklopedik bilgiye sahip olmadığını, aynı zamanda yüksek bir pedagojik kültür ve yetkinliğe de sahip olduğunu göstermektedir.

Kanaatimizce, ilmî kişiliğinin temellerini 1889-1892 yılları arasında gerçekleştirdiği ilk ilmî gezisi ile atan Katanov daha önce hakkında çalışılmamış olan Türk halklarının dillerini, tarihini, etnografyasını ve kültürünü inceleyerek Türkoloji alanında yeni sayfalar açmış ve Türkoloji dünyasına kendini kanıtlamıştır.

Rus Doğu biliminin ve Rus Türkolojisinin önde gelen isimlerinden biri olan Katanov, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya, Sibiry ve Orta Asya'da yaşayan ve yok olmaya yüz tutmuş çeşitli Türk ve Rus olmayan halkların tarihleri, dilleri, etnografyaları ve kültürleri ile ilgili daha önce yüzeysel olarak incelenmiş ya da değinilmemiş konuları farklı bir metodoloji ile incelemiştir. Onun yüzyıldan daha fazla bir süre önce kaleme aldığı eserleri günümüzde dahi Rus Doğu bilimi ve Rus Türkolojisi alanlarındaki çalışmalar için birincil kaynakların başında gelmektedir. *Uryanhay Topraklarından Notlar* ve *1890 Yılında Karagaslara Gerçekleştirilen Gezi* adlı eserleri bu kaynaklara çok iyi iki örnektir.

Katanov'un gerçekleştirdiği ilmî geziler onun sahada kazandığı tecrübelerle ilmî çalışma metodları geliştirmesine sebep olmuştur. Çok iyi gözlem yapabilme kabiliyetine sahip olan Katanov, eserlerindeki bilgileri bizzat sahada bulunarak, incelediği halkların arasında uzun süre yaşayarak, onların geleneklerine, göreneklerine, inanç sistemlerine ve sosyal yaşamlarına nüfuz ederek birincil ağızdan derlemiş ve objektif bir tutumla kaleme almıştır. Kendisi de Hakas asıllı olan Katanov, Rus olmayan bir halkın üyesi olması avantajını çok iyi değerlendirmiştir. Eserlerinde aktardığı farklı Türk halklarına ait masalları, efsaneleri, bilmeceleleri, şarkıları, atasözleri, rüya tabirleri ve destanları birincil kaynaklardan dinleyerek kayıt altına alması ve bu bilgileri alanın güvenilir kaynakları ile desteklemesi eserlerinin günümüzde dahi geçerliliğini korumasının başlıca nedenidir. *Türk Kabileleri Arasında ve Merkezi ve Doğu Asya Türk Kabilelerinde Ölü Gömme Gelenekleri* adlı eserleri bunlara örnek olarak verebileceğimiz önde gelen iki kaynaktır. Katanov, entelektüel becerileri sayesinde teorik bilgi ile günlük yaşamdaki tecrübelerini bir araya getirerek kendi araştırma metodunu inşa etmiş, sahip olduğu sabır, metot ve bilgi ile Türkolojinin farklı alanlarında önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Katanov'un gerçekleştirdiği ilmî gezilerinin başarısı daha öğrencilik yıllarında geliştirdiği özgün düşünme becerisi, dil öğrenme kabiliyeti, çalışma azmi ve gerçeğe ulaşma isteğinde saklıdır.

Katanov'un Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'ndaki eğitimi sırasında öğrendiği Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca dilleri ve ana diline ilave olarak sahadaki çalışmaları sırasında geliştirdiği farklı Türk lehçelerine hâkimiyeti, onun dil, edebiyat, folklor, etnografya, kültür, tarih ve din konularında akademide ve sahada önemli bir Türkolog olmasını sağlamıştır. Saha çalışmaları sırasında yaptığı gözlemler sonucunda etnografya, kültür, tarih ve folklor verilerini dil verileriyle harmanlamış ve "Katanov Ekolü"nü oluşturmuştur diyebiliriz. 1889 yılında genç bir Hakas Türkü akademisyen olarak başladığı gezi raporlarını; gördüğü ve yaşadığı Türk halklarının geleneklerini ve ruhunu; duyduğu efsanelerini ve hikâyelerini; öğrendiği ve analiz ettiği Türk lehçelerini; aidiyet nişanesi olarak hediye edilen ve bilim adamı olarak kendisinin satın aldığı kültür bakiyeleri ile 1922 yılında Türkoloji hazinesi Profesör Dr. Nikolay Fedoroviç Katanov olarak tamamlamıştır.

Katanov'un ilmî hayatı boyunca çalışmalarını gerçekleştirmesindeki en önemli yapıcı güç kendi halkı ve diğer Türk halklarının kökenlerini, kültür, din ve etnografyalarını araştırmak, düzenlemek, yayınlamak ve bu çalışmaların gelecek nesillere ulaşmasını sağlamak olmuştur.

KAYNAKÇA

KÜTÜPHANELER, ARŞİVLER ve MÜZELER

- İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Katanov Kütüphanesi
- Государственный Архив Республики Татарстан (Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivi)

Катанов Н.Ф.: Языковед и Этнограф, Исследователь Тюркских Народов, Профессор Казанского Университета (Katanov N.F.: Dilbilimci ve Etnograf, Türk Halkları Araştırmacısı, Kazan Üniversitesi Profesörü)

(Fond 969, Op. 1, D. 1; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 31; 40; 41; 42; 43; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 55; 62; 64; 68; 74; 75.)

(Fond 969, Op. 2, D. 135; 229; 230.)

İmparatorluk Kazan Üniversitesi Fonu (Fond 977, Op. Sovet. D. 5547; 8904; 9739; 9009; 9350; 9880; 10268; 11491; 12727; 12928.)

Kazan İlahiyat Akademisi Fonu (Fond 10, Op. 1. D. 11289; 11429; 11528; 11571.)

Kazan Eğitim Çevresi Fonu (Fond 92, Op. 2. D. 7658; 21922.)

Kazan Yayın İşleri Geçici Komitesi Fonu (Fond 420, Op. 1. D. 107; 129.)

- Отдел Рукописей и Редких Книг Казанского Федерального Университета (Kazan Federal Üniversitesi Elyazmaları ve Nadir Eserler Bölümü)
- Национальный Музей Республики Татарстан (Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi)
- Этнографический Музей Казанского Федерального Университета (Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi)
 - EMU No. 30.
 - EMU No. 104.
- Музей Истории Казанского Федерального Университета (Kazan Federal Üniversitesi Tarih Müzesi)

KİTAPLAR

Acar, Kezban: **Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Akbayrak, Hasan: **Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.

Antropologiya Peremen: Sudbı Etnografov Kazanskogo Universiteta na Rubeje Epoh. Katalog Vıstavki, 16 Oktyabrya-8 Dekabrya 2017 goda, Sost. F. F. Başkirtseva, M. V. Vyatçina, Ye. G. Guşçina i dr., Kazan, İzd.-vo Kazan. Un-ta, 2017.

Arat, R. R.: **Güney Sibirya Türkçesi Metinleri**, Haz. O. F. Sertkaya, Ankara, TKAE, 1994.

Arıkoğlu, E.: **Örnekli Hakasça Türkçe Sözlük**, I. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.

A. S. Griboyedov: Russkaya i Natsionalnie Literaturı: Materialı Mejdunarodnoy Nauçno-Praktičeskoy Konferentsii 26-27 Sentyabrya 2015 Goda, Glv. red. G. R. Gasparyan, Erevan, İzd. "Dom Lusabats", 2015.

Aynalov, D. V.; Katanov, N. F.: **Opisanie Metalličeskogo Zerkala s Arabskoyu Nadpisyu: Prinadlejaşçego Publiçnomu Muzeyu Goroda Minusinska Yeniseyskoy Gubernii, i Neskolko Slov o Metalličeskih**

Zerkalah, Opisannıh Drugimi, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900.

Balkanlar'da Türk Mührü, Yay. haz.; Osman Fikri Sertkaya, Yıldız Kocasavaş, Erol Çetin, Yavuz Tiryaki, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayın No: 1, 1998.

Biobibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennih Tyurkologov. Dooktyabrskiy Period, Pod redaktsiey i s vvedeniem A. N. Kononova, Moskva, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı "Nauka", 1974.

Barthold, V. V.:

Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Çev. D. Ahsen Batur, 2. bs., İstanbul, Selenge Yayınları, 2014.

Butanayev, V.; Butanayeva, İ.:

Yenisey Kırgızları-Folklor ve Tarih, Kırgızcadan Akt.: Yaşar Gümüş, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.

Butanayev, V. B.:

Hakası (Etnografiçeskiy Oçerk), Moskva, izd. "İNSAN", 1995.

Carpini, Johann de Plano:

Moğol Tarihi ve Seyahatnâme 1245-1247, Çev. Ergin Ayan, Trabzon, Derya Kitabevi, t.y.

Devlet, N.:

Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917), 4. bs., Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2020.

	Dorji Banzarov. Sobrabie Soçineniy , Ots. Red. G. D. Sanjeyev, Moskva, izd. Akademii Nauk SSSR, 1955.
	Epistolyarnie Nasledie N. F. Katanova (K 155-letiyu so Dnya rojdeniya) , Sost. Valeev R. M., Tugujekova V. N., Çoçiyeva A. S. Yermilova V., Ryabtseva A. M., 2-e izd., Abakan, OOO “Knijnoe İzdatelstvo Brigantina”, 2016.
Ercilasun, A. B.:	Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi , 4. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2007.
Eren, H.:	Türklük Bilimi Sözlüğü. I. Yabancı Türkologlar , 2. bs., Ankara, TDK Yayınları, Sayı: 705, 1998.
Ergun, M.:	Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi (İnceleme) , I. Cilt, Ankara, TDK Yayınları: 690, 1997.
Gilyazov, İskander:	Gorod Kazan i Kazanskiy Universitet v Naçale XX Veka , Kazan, Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo, 2019.
Gritskeviç, V. P.:	İstoriya Muzeynogo Dela Kontsa XVIII. - Naçala XX. veka , 2-e izd., St. Petersburg, Sankt Petersburgskiy Gosudarstvenniy Universitet Kulturi i İskusstv, 2007.
Guşçina, Ye. G.:	Etnografiçeskoe Sobranie İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta: İstoriya

- Formirovaniya i Razvitiya**, Kazan, İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii pri Kazanskom Universitete, Tom 39 No. 1-2, 2019.
- Günay, Ü.; Güngör, H.: **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Bilge Kültür Sanat, Eylül 2019.
- Harva, Uno: **Altay Panteonu. Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar**, Çev. Ömer Suveren, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2015.
- İnalcık, Halil: **Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar–IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet**, 5. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- İnan, A.: **Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar**, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do Seredinı XIX Veka**, Otv. red.: G. F. Kim, P. M. Şastitko, Moskva, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, 1990.
- Katanov, N. F.: **Zolotaya Kukuşka, Bogatırs kaya Poema Minusinskih Tyurkov**, Vıp. I, St. Petersburg, Tip. İ. S. Levi, 1885.

- _____:
- Skazaniya i Legendı Minusinskih Tatar,** Sibirskiy Sbornik, St. Petersburg, Tip. İ. N. Skorohodova, 1887.
- _____:
- Poyezdka k Karagasam v 1890 Godu,** St. Petersburg, 1891.
- _____:
- Sredi Tyurkskih Plemen,** İzvestiya Russ. Geog. Obşç., Tom XXIX, St. Petersburg, Tip. A. S. Suvorina, 1893.
- _____:
- Pisma iz Sibirii i Vostoçnogo Turkestana,** St. Petersburg, izd. İmp. Akad. Nauk, 1893.
- _____:
- Gadaniya u Jiteley Vostoçnogo Turkestana, Govoryaşçih na Tatarskom Yazıke,** St. Petersburg, Tip. İmp. Akad. Nauk, 1893.
- _____:
- O Pogrebalnıh Obryadah u Tyurkskih Plemen Tsentralnoy i Vostiçnoy Azii,** Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1894.
- _____:
- Tatarskie Skazanie o Semi Spyaşçih Otrokah,** St. Petersburg, Tip. İmp. Akad. Nauk, 1894.
- _____:
- Etnografiçeskiy Obzor Turetsko-Tatarskih Plemen,** Kazan, Tipo-lit. Kazan. Univ., 1894.
- _____:
- K Voprosu o Shodstve Vostoçno-Tyurskih Skazok so Slavyanskimi, po Skazkam, Zapisannım N. F. Katanovım i İ. P.**

- _____:
- Roganoviçem, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1897.**
- _____:
- Otçet o Poezdke, Soverşennoy c 1 İyunya 1897 Goda po 20 Avgusta Togo-je Goda v Belebeyevskiy i Menzelinskiy Uyezdı Ufimskoy Gubernii, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1898.**
- _____:
- Otçet o Poezdke v Minusinskiy Uyezd Yeniseyskoy Gubernii, Soverşennoy po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Universiteta Letom 1899 Goda, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900.**
- _____:
- Otçet o Poezdke, Soverşennoy Letom 1898-go Goda po Poruçeniyu İstoriko-Filologičeskogo Fakulteta İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta v Ufinskuyu Guberniyu, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900.**
- _____:
- İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta Poçetny Çlen, Professor i Bibliotekar İosif Feodoroviç Gotvald, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1900.**
- _____:
- Skazaniya İnostrantsev o Kazani, I. Thomas – II. Legrelle, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1903.**
- _____:
- Opıt İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıka s Ukazaniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy Ego K Drugim Yazıkam Tyurskogo**

Kornya, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1903.

_____ : **Şved Filipp-İogann Stralenberg i Trudı Ego po Rossii i Sibiri (naçala XVIII veka)**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1903.

_____ : **İ. N. Smirnov (Nekrolog)**, Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya, No 9, Otd. 4, St. Petersburg, 1904.

_____ : **Bibliografiya. Souvenirs d'une actrice. Memoires de Louise Fusil (1774-1848) avec une preface et des notes par Paul Ginisty. Paris, 1904**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1905.

_____ : **İzvestiya Lorentsa Lyange 1716 goda o Sibiri i Sibirskih inorodtsah**, Tobolsk, Ejegodnik Tobolskogo Gubernskogo Muzeya, Vıp. 14, 1905.

_____ : **Kirgizskaya i Kazansko-Tatarskaya Versii Hristianskogo Skazaniya o Semi Spyaşçih Otrokah**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1905.

_____ : **Kronika, Novie Priobreteniya Muzeya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii v Kazani**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1907.

_____ : **Hronika: Pamyati S. M. Şpilevskogo**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1907.

- _____:
- Obşçestvo Arheologii, İstorii i Etnografii za Tridsat Let**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1908.
- _____:
- Predaniya Prisayanskikh Plemen o Prejnih Delah i Ludyah**, Zapiski İmp. Russ. Geog. Obşç., Tom XXXIV, St. Petersburg, Tip. V. F. Kirşbauma, 1909.
- _____:
- Katalog Kazanskogo Gorodskogo-Nauçno-Promıšlennogo Muzeya. Otdel İstoriko-Etnografiçeskiy, I**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1910.
- _____:
- Bibliografya. Kratkiy Obzor Tatarskikh İstoriçeskih Knig**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Kazan. Univ., 1912.
- _____:
- Neskolko Slov O Rasprostranenii Hristianstva v Persii, Mesopotamii, Sredney Azii, Mongolii i Kitae**, Kazan, Tsentralnaya Tipografiya, 1916.
- _____:
- Oçerki Uryanhayskoy Zemli (Dnevnik Puteşestviya, İspolnennogo v 1889 Godu po Poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva)**, Otv. red. K.A. Biçeldey, Kızıl, Muzey Antropologii i Etnografii İm. Petra Velikogo (Kunstkamera), Tuv. İns. Gumanit. İssled., 2011.

- Killi Yılmaz, G.: **Hakas Destanları IV. Altın Taycı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Kokova, İ.: **Nikolay Federoviç Katanov (Dokumentalnaya povest o vıdayuşçemsya Rossiyskom vostokovede)**, Vtoroe izd., Abakan, Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, 2012.
- Kolesnikov, A.; Kamalov, İ.: **Avrasya Türkologları Sözlüğü, I. Cilt, I. Kitap: Rusya Türkologları (XX. Yüzyıl)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Kon, F. Ya.: **İstoričeskiy Oçerk Minusinskago Mestnago Muzeya za 25 Let (1877-1902)**, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1902.
- Kononov, A. N.: **Vostočnyy Fakultet Leningradskogo Universiteta**, Uçenie Zapiski LGU, Vıp. 13, No 296, Seriya Vostokovedčeskih Nauk, 1960.
- Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 7. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Materialı Dlya İstorii İmperatorskoy Akademii Nauk**, Tom Perviy (1716-1730), St. Petersburg, Tip. İmp. Akad. Nauk, 1885.
- Materialı Dlya İstorii Fakulteta Vostočnyh Yazıkov, Obzor Deyatelnosti Fakulteta 1855-1905**, Sost.: V. V. Radlov, Tom 4, St. Petersburg, Tipografiya M. M. Stasyuleviça, 1909.

Mustafayev, E. M.:

Büyük Rusça-Türkçe Sözlük, İstanbul, Multilingual Yayınları, 1996.

Nasledie Rossiyskoy Tyurkologii XIX v.: “Puteşestvie po Sibiri, Dzungarii i Vostočnomu Turkestanu”. Dnevnik Puteşestviya, Soversennogo po Poruçeniyu İmperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşestva v 1890 g. Çlenom-Sotrudnikom Onogo N. F. Katanovım, Otv. i Nauç. Red.: R. M. Valeev, V. N. Tugujekova, D. E. Martinov, Kazan, İzd-vo “Artifakt”, 2017.

Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurskih Plemen, İzdannıe V. Radlovım, Çast IX. Nareçiya Uryanhaytsev (Soyotov), Abakanskih Tatar i Karagasov, Tekstı, Sobrannıe i Perevedennıe N. F. Katanovım, Red. V. V. Radlov, St. Petersburg 1907.

O Jizni i Deyatelnosti Nikolaya Fedoroviça Katanova Podrastayıuşçemu Pokoleniyu (V Pomoşç Klassnomy Rukovoditelyu): Elektronnoe Metodičeskoe Posobie, Ministerstvo Obrazovaniya i Nauki Respubliki Hakasya, Sost.: Maynagaşeva N. C., Namsaraeva N. P., Subrakova V. V., Abakan, OOO “Servisny punkt”, 2013.

Ojegov, S. İ.:

Slovar Russkogo Yazıka, Moskva, izd. “Sovetskaya Entsiklopediya”, 1968.

Orkun, H. N.:

Eski Türk Yazıtları, 3. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

Radlov, V. V.:

Sibirya'dan I (Aus Siberien), Çev. Ahmet Temir, İstanbul, Maarif Basımevi, 1954.

_____:

Türklük ve Şamanlık, Çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu, 1. bs., İstanbul, Örgün Yayınevi, 2008.

Rossiya i Musulmanskiy Mir: İnakovost Kak Problema, Otv. red. vıp. A. V. Smirnov, Moskva, Yazıkı Slavyanskikh Kultur, 2010.

Rossiya i Vostok: Fenomenologiya Vzaimodeystviya i İdentifikatsii v Novoye Vremya. Kollektivnaya Monografiya, Pod red. N. N. Dyakova, N. A. Samoylova, SPBGU, Vostochniy Fakultet, izd. "Studiya NP-Print", 2011.

Rossiyskoe Vostokovedenie v Litsah, izd. Rossiyskoe İstoriçeskoe Obşçestvo i Fondu İstoriya Oteçestva, t.y.

Sazak, G.; Zasetskaya, İ.:

St. Petersburg State Hermitage Museum's Golden Hun Treasures & Blessed Meanings, Çev. Maya L. Johnson, Gülcan İnalçık, İstanbul, İstanbul University Press, 2020.

- Sibgatullina, A.: **Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy na rubeje XIX-XX vv.**, Moskva, izd. İSTOK, 2010.
- Smirnov, N. A.: **Sovyet Rusya'da İslam Tarihi**, Çev. Arif Berberoğlu, 2. bs., İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2013.
- Strahlenberg, Ph. J. Von: **Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia**, Szeged 1975.
- Temir, Ahmet: **Tatarskiy Şamail. Traditsii i Sovremennost**, Moskva, İzdatelskiy Dom Mardjani, 2015.
- Temir, Ahmet: **Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radlov Devri: Hayatı-İlmî Kişiliği-Eserleri**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 552, 1991.
- Togan, Z. V.: **Hatıralar**, İstanbul, TAN Matbaası, 1969.
- Tomilov, N. A.: **Batı Sibirya Türkleri**, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2013.
- Topsakal, İ.; Şahin, L., Yıldırım K.; v.d.: **Rusya'daki Türkler**, 1. bs., İstanbul, Türk Dünyası Vakfı, 2015.
- Topsakal, İlyas: **Sibirya Tarihi, Başlangıç'tan 1917'ye Kadar**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, Nisan 2017.

_____:

Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917), 2. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018.

Troyat, H.:

Lev Tolstoy, Çev. Z. Canan Özatalay, Işık Ergüden, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Usmanov, M.:

Kazan Şarkiyatçılığı'nın Kaderi (XX. Yüzyıl), Çev. İlyas Kemaloğlu, Janyl Myrza Bapaeva, 1. bs., İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2013.

Uşakov, D. N.:

Bolşoy Tolkoviy Slovar Sovremennogo Russkogo Yazıkı, Moskva, Alta Print, 2008.

Velioğlu, Menderes:

Bir Kültür Kurumunun Kurum Kültürü: Tarihi, Öyküleri ve Emektarlarıyla Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Kasım, 2010.

Vernadsky, G.:

Rusya Tarihi, Çev. Doğukan Mızrak, Efehan Ç. Mızrak, 4. bs., İstanbul, Selenge Yayınları, 2019.

Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan-I: aus dem Nachlass von N. Th. Katanov, Herausgegeben von Dr. Karl Menges, Berlin, Verlag Der Akademie der Wissenschaften, 1933.

Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan. II: aus dem Nachlass von N. Th. Katanov Herausgegeben, Berlin 1943.

Vostokovedenie v Leningradskom Universitete, Ots. red. A. N. Kononov, Leningrad, izd. Leningradskogo Universiteta, 1960.

Vostokovedenie v Rossii i Stranah SNG na Rubeje Vekov: Materialı Mejdunarodnogo Simpoziuma, Posvyaşennogo 200-Letiıu Sozdaniya Kafedrı Vostočnoy Slovesnosti v Kazanskom Universitete, Gl. Red.: R. M. Valeev, Kazan, Foliant, 2015.

Walickı, A.:

Rus Düşünce Tarihi Aydınlanma'dan Marksizm'e, Çev. Alâeddin Şenel, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Yılmaz, S.:

Rusya'da Kimler Yaşıyor?: Rusya Federasyonu Etnik Atlası, 1. bs., Ankara, Eylül 2020.

Zagoskina, İ. P.:

Biobibliografiçeskiy Slovar Professorov i Prepodavateley İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta (1804-1904): v Dvuh Častyah, Kazan, Tipo-lit. İmp. Univ., 1904.

MAKALELER

- Aça, Mehmet: “Misyoner-Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İl’minskiy’in Çarlık Rusya’sının Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri”, **Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı**, 55, Kasım-Aralık 2013, s. 1464-1477.
- Adilbayev, A.: “Rus Oryantalizminin Oluşumunda Kazan Ekolü’nün Rolü”, **Dini Araştırmalar**, C. 4, Ocak-Nisan 2002, s. 109-123.
- Akgün, Ömer Faruk: “Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXVIII, Ankara, 2003, s. 471-478.
- Aktaş, E.: “Terim ve Tasnif Meselesinden Hareketle Hakas Efsanelerine Genel Bir Bakış”, **TÜRK BİTİG Türklük Bilimi Araştırmaları**, Ed. Bülent Bayram, Paradigma Akademi, y.y., Kasım 2017, s. 53-64.
- Alan, S.: “Kısaşü’l-Enbiyâ’da Sayı Sistemleri”, **ERDEM**, Sayı: 78, Haziran 2020, s. 23-60.
- Arıkoğlu, E.: “Güney Sibiryâ Türkleri”, **Türk Yurdu Dergisi**, Yıl 100, Sayı 287, Temmuz 2011, s. 135-147.
- Aydın, M.: “Hüseyin Hilmi Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 550-551.

- Barthold, W.: “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, Çev. Abdülkadir İnan, **Belleten**, Cilt: XI: Sayı 43, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947, s. 515-539.
- Biçeldey, K. A.: “Nikolay Fedoroviç Katanov-Osnovopolojnik Tuvinskoy Filologii”, **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitelnogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.**, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 17-19.
- Bogoroditskaya, N. A.: “Makaryevskaya Yarmarka”, **Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya**, Tom 18, Moskva, 2011, s. 513.
- Butanayev, V. Ya.: “Rol i Znaçenie N. F. Katanova v İzuçenii Etnografii Tyurkov Sayano-Altaya”, Abakan, **Nauçnoe Nasledie N. F. Katanova i Sovremennoe Vostokovedenie, Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 140-letiyu so Dnya Rojdeniya N. F. Katanova, 22-24 Maya 2002 g.**, 2003, s. 216-220.
- Çankov, D. İ.: “N. F. Katanov-İssledovatel Hakasskogo Yazıka”, **Uçenie Zapiski Hakasskogo Nauçno-İssledovatel'skogo İnstituta Yazıka, Literaturı i İstorii**, Vıp. X., Abakan, Krasnoyarskoe

Knijnoe İzd., Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 94-99.

Çat, Ş. Ç.:

“Rol N. F. Katanova v İzuçenii Tuvinskogo Yazıka”, **Uçenie Zapiski Hakasskogo Nauçno-İssledovatelskogo İnstituta Yazıka, Literaturı i İstorii**, Vıp. X., Abakan, Krasnoyarskoe Knijnoe İzd., Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 100-107.

Çoçieva, A. S.:

“O Kollektzii Fonda N. F. Katanova v Minusinskom Regionalnom Kraevedçeskom Muzee im. N. M. Martyanova i v Rukopisnom Fonde Hakasskogo Nauçno-İssledovatelskogo İnstituta Yazıka, Literaturı i İstorii”, **N. F. Katanov i Gumanitarne Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 215-218.

Datsışen, V. G.:

“N. F. Katanov-Vospitannik Krasnoyarskoy Gimnazii”, **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitelnogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.**, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 20-27.

- Davletov, Timur: “Hakas Prof. Nikolay Födoroviç Katanov (19 Mayıs 1862-10 Mart 1922)”, **TARİH: Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, S 145, İstanbul, (Ocak 1999), s. 18-19.
- Deliömeroğlu, Yakup: “Hakaslar ve Tarihleri”, **bilig-3**, Güz 1996, s. 53-59.
- _____: “Hakasların Geleneksel Kültürlerine Dair Bir İnceleme”, **Millî Folklor**, Cilt 5, Sayı 33, Bahar 1997, s. 42-49.
- Demir, N.; Yılmaz, E.: “Ural-Altay Dilleri Teorisi”, **Türkler**, C. I, Ankara, Türkiye Yay., 2002, s. 394-402.
- Dugarjap, A. T.: “Zagadki, Sobrannıe N. F. Katanovım v Tuve, **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitelnogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.**, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 126-130.
- Duvarcı, A.: “Halk Kültürü Uygulamalarından Biri Olan Fal Geleneğinin Değerlendirilmesi”, **Erdem**, Cilt 13, Sayı 37, 2001, s. 117-130.
- Erdem, M.; Demir, A.: “Metinsel-Aşkınlık Bakımından Ashâb-ı Kehf'in Türk Dili ve Edebiyatına Yansımaları”, **Millî Folklor**, Sayı 121 (2019 Bahar), s. 16-29.

- Ersöz, İsmet: “Ashâb-ı Kehf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. III, (1991), s. 465-467.
- Fayzrahmanov, L. M.: “N. P. Ostroumov – Missioner i İslamoved”, **İstoriya**, İzvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 4/1, 2008, s. 146-150.
- Gavrilov, İ. B.: “Konstantin Aksakov o “Russkom Vozzrenii” (1830-1840-e gg.), **Hristianskoe Çtenie**, No 1, 2017, s. 238-262.
- Gazizullin, İ. R.: “Nasledie N. F. Katanova v Fondah Natsionalnogo Muzeya RT (Veşçevıye materialı)”, **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 206-210.
- Gedikli, O.: “Tuva Özerk Türk Cumhuriyeti”, **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Aralık 2013, s. 36-45.
- Gibadullina, N. M.;
Gibadullin, R. M.: “İ. N. Smirnov Kak Muzeyıny Sobiratel”, **Vestnik Mariyskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seriya ‘İstoriçeskie Nauki. Yuridiçeskie Nauki’**, T. 3, No 4 (12), 2017, s. 14-20.

- Gökgöz, Saime Selenga: “Rus Misyoner Şarkiyatçılığında İslâm Peygamberi ve Kur’an Hakkında Temsil Biçimleri”, **Dinî Araştırmalar**, Eylül-Aralık 2007, Cilt:10, s. 13-27.
- Guşçina, G. Ye.: “Etnografiçeskie Kollektzii Kafedrı Geografii i Etnografii Kazanskogo İmperatorskogo Universiteta”, **İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstoriii Etnografii pri Kazanskom Universitete**, Tom 37 No 4, 2017, s. 101-120.
- Güleç, İsmail: “Kuruluşunun Yetmiş Beşinci Yılında İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü”, **Müteferrika Dört Aylık Kitabiyat Dergisi**, 13, Kış 2000/2, s. 1-9.
- Güneş, Hasan Hüseyin: “Bir Üstâd-ı Âlem: Mehmed Fuad Köprülü”, **Tarih Okulu**, Sayı XI, Eylül-Aralık 2011, s. 103-119.
- İlgın, A.: “Tofa (Karagas) Türklerinin Bilmeceleeri”, **Folklor/Edebiyat**, Vol. 22, No. 85, s. 79-94.
- İnalcık, Halil; “Türkiye’de Modern Tarihçiliğin Kurucuları”. **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl: 2, Sayı 7, Kış 2006, s. 1-44.
- İnalcık, Gülcan; “Nikolay Fedoroviç Katanov’un Kütüphanesinin Türkiye’ye Getirilmesine Dair Bir İnceleme”, **MUTAD**, Cilt 7, Sayı 2, 2020, s. 361-376.

- İshakov, G. İ.: “Kazan Üniversitesi’nin Profesörü Nikolay Fedoroviç Katanov’un Türkoloji Çalışmaları”, Çev. Venera Turatbek Kızı, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkoloji Özel Sayısı**, I. Kitap, Sayı:11, Bişkek, 2004, s. 151-157.
- İvanov, S. İ.: “Poslednie Godı Jizni N. F. Katanova (1907-1922)”, **Uçenie Zapiski (Seriya filologičeskaya)**, Abakan, Krasnoyarskoe Knijnoe İzdatelstvo Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 79-93.
- İvanov, S. N.: “K. F. Katanov’un Hayatı ve İlmi Çalışmalarına Dair”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkoloji Özel Sayısı**, I. Kitap, Sayı:11, Bişkek 2004, s. 160-173.
- İvanov, S. N.: “Nikolay Fedoroviç Katanov”, **N. F. Katanov-Gordost Zemli Hakasskoy: Biobibliografiçeskiy Spravočnik**, Sost. N. İ Kyukova, Abakan, GBUK RH “Hakasskaya RDB”, 2012, s. 1-20.
- Kandemir, M. Yaşar: “Şemâil”, C. XXXVIII, İstanbul, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2010, s. 497-500.
- Kanlıdere, A.: “Mirza Kâzım Bey”, C. XXX, İstanbul, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2005, s. 162-164.
- Karaçam, F.: “İlya Nikolayeviç Berezin (1818-1896)”, C. V, İstanbul, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1992, s. 491-492.

- Kaskarakova, Z. E.: “Kratkiy Sagaysko-Russkiy Slovar N. F. Katanova (Vklad N. F. Katanova v Razvitie Leksikografii Hakasskogo Yazıka”, **Nasledie N. F. Katanova: İstoriya i Kultura Tyurskih Narodov Yevrazii: Dokladı i Soobşçeniya Mejdunarodnogo Nauçnogo Seminara, 30 İyunya-1 İyulya 2005 g.**, Kazan, Alma Lit., 2005, s. 40-44.
- Katanov, N. F.; Maşanov, M. A.; Bobrovnikov, N. A.: “Proekt polojeniya o şcole dlya praktičeskogo izuçeniya vostoçnih yazıkov v Kazani”, **Trudı Osobogo Soveşçaniya O Voprosam Vostoçnih İnorodtsev**, Pod. red. A. S. Budiloviç, St. Petersburg, İzd. Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya, 1905, s. 332-335.
- Katanov, N. F.: “Zameçatelnoe Selskoe Uçilişçe”, **Vostoçnoe Obozrenie**, No 21, 28-vo Maya, 1887, s. 9.
- _____ : “Zameçaniya o Bogatırskih Poemah Minusinskih Tyurkov”, **Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri**, Ankara, Türksoy Yayınları No: 16, 2000, s. 367-370.
- _____ : “Avtobiografiya N. F. Katanova”, **Bilimsel Eselerinden Seçmeler: Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri**, Yay. Haz. V. E. Maynogaşeva, Türkçeye Çev. Fatma Özkan, Ankara, Türksoy Yayınları No:16, 2000, s. 536-539.

- Katanova, A. Nüra: “Babam Hakkındaki Anılarım”, N. F. Katanov, **Türk Kabileleri Arasında**, Çev. Atilla Bağcı, 1. bs., Konya, Kömen Yayınları, Şubat 2004, s. 9-16.
- Killi Yılmaz, G.: “Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 7/3, 2010, s. 154-178.
- Köse, Murtaza: “Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmud Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S 2, 2003, s. 207-217.
- Kujuget, A. K.: “Vstupitelnoe Slovo”, N. F. Katanov, **Oçerki Uryanhayskoy Zemli (Dnevnik Puteşestviya, İspolnennogo v 1889 Godu po Poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva**, Otv. red. K. A. Biçeldey, Kızıl, Muzey Antropologii i Etnografii İm. Petra Velikogo (Kunstkamera), Tuv. İns. Gumanit. İssled., 2011, s. 3-8.
- Kuyukova, N. İ.: **N. F. Katanov – Gordost Zemli Hakasskoy: Biobibliografiçeskoy Spravoçnik**, Abakan, GBUK RH “Hakasskaya RDB”, 2012, s. 1-20.
- Lobaçöva, Ye. E: “Osobennosti Sozdaniya Missionerskogo Muzeya Kazanskoy Duhovnoy Akademii”,

Vestnik Slavyanskikh Kultur, Tom 4, No XXVI, 2012, s. 122-126.

Macit, Muhsin:

“Münâcât” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI., İstanbul, 2006, s. 563-565.

Maynogaşeva, V. E.:

“Rusya Türkolojisi ve Şarkiyatının En Ünlü Bilginlerinden Nikolay Födoroviç Katanov”, N. F. Katanov, **Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri. Bilimsel Eserlerinden Seçmeler**, Yay. haz.: V. E. Maynogaşeva, Çev. Fatma Özkan, Ankara, Türksoy Yayınları No:16, 2000, s. 189-192.

Mehdiyev, Möhemmet:

“Rus Şarkiyatçılarının Faaliyetleri ve Tatar Basını”, Akt.: Nazan Yapıcı, Ankara, **Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 45, Bahar 2018, s. 127-135.

Mengi, Nesrin:

“Bir Ölüm Yazısı: Nekroloji”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 13, Bahar 2016, s. 161-168.

Merzlenko M. D.;

Jivaykina N. V.:

“Vasilıy Nikitiç Tatişçev (1686-1750)”, **Ustoyçivoe Lesopolzovanie**, No 1(3) 2004, s. 47-48.

Mişkiniene, Galina:

“Vilnius Üniversitesinde Türkolojinin Durumu”, **‘Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl’ Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları**

Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı, Ed. Ülkü Çelik Şavk, 2. Cilt, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2011, s. 561-568.

Monguş, Z. M.:

“N. F. Katanov’un İstanbul’daki Kütüphanesi”, Çev. Sevim Hacıoğlu, **Türkiyat Mecmuası**, C 21, Güz 2011, s. 446-451.

_____:

“Buddhist Book Collection in Turkish Library of N. F. Katanov”, **Himalayan and Central Asian Studies**, Vol. 23, No 1-2, January-June 2019, s. 74-78.

Nazipova, G. R.:

Uçeniy-Kolektsioner: K İstorii Çastnogo Kolleksiioniroveniya v Dorevoluytsionnoy Kazani”, **Via in tempore. İstoriya. Politologiya**, No 5 (45), 2008, s. 74-80.

_____:

“Muzeynaya Deyatelnost Professora N. F. Katanova”, **N. F. Katanov i Gumanitarne Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 200-206.

Nikolskiy, N. V.:

“Nikolay Fyodoroviç Hakkında Anılar”, N. F. Katanov, **Türk Kabileleri Arasında**, Çev. Atilla Bağcı, 1. bs, Konya, Kömen Yayınları, Şubat 2004, s. 17-18.

Özkan, Mustafa:

“İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü”,
Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt
4 Sayı 8, 2006, s. 585-592.

“Pisma S. E. Malova k S. F. Oldenburgu”, pod.
teksta M. V. Ponikarovskiy, M. D. Buharina,
**Vostochny Turkestan i Mongoliya. İstoriya
İzuçeniya v Kontse XIX-Pervoy Treti XX
Veka**, Tom I, Moskva, Epistolyarnoe Nasledie iz
Arhivov Rossiskoy Akademii Nauk i
Turfanskogo Sobraniya, 2018, s. 601-611.

Pokrovskiy, İ. M.:

“Pamyati Professora N. F. Katanova”, **İzvestiya
Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii pri
Kazanskom Universiteta**, Tom II, Kazan, 1923,
s. 1-22.

Polosina, A. N.:

“Guvernerı v jizni i v proizvedeniyah Leva
Tolstogo”, Pod. red. A. V. Çudinova, V. S.
Rjeutskogo, Moskva, **Frantsuzskiy Yejegodnik
2011, Frankoyaziçnie Guvernerı v Yevrope
XVII-XIX vv.**, 2011, s. 329-347.

Popova, İ. F.:

“Sobiratel'skaya Deyatel'nost Aziatskogo Muzeya
na Rubeje XIX-XX vv. i Znaçenie Dlya
Rossiyskogo Vostokovedeniya”,
**Vostokovedenie v Rossii i Stranah SNG na
Rubeje Vekov: Materialı Mejdunarodnogo
Simpoziuma, Posvyaşennogo 200-Letiyu
Sozdaniya Kafedrı Vostoçnoy Slovesnosti v
Kazanskom Universitete**, Gl. Red.: R. M.
Valeev, Kazan, Foliant, 2015, s. 48-51.

- Rafikova, G. E.: “Putevie Zametki Pervoy Polovini XIX v.: Tatari Kazanskoy Gubernii Glazami Puteşestvennikov”, **İstoričeskaya Etnologiya**, Tom 3, No 1, 2018, s. 81-89.
- Rıkin, P. O.: “Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorčestva”, N. F. Katanov, **Oçerki Uryanhayskoy Zemli (Dnevnik Puteşestviya, İspolnennogo v 1889 Godu Po Poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşestva)**, Kızıl, TİGİ pri Pravitelstve RT, 2011, s. 359-383.
- Safiullina, E. İ.: “Tatarskiy Etnografičeskiy Material v Nauçno-Obrazovatelnoy i Missionersko-Prosvetitel'skoy Deyatel'nosti Uçenih Kazanskoy Duhovnoy Akademii (XIX-Naçalo XX Veka)”, **Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No 16 (270), Vıp. 51, s. 111-113.
- Sat, Ş. Ç.: “Rol N. F. Katanova v İzuçenii Tuvinskogo Yazıka”, **Uçenie Zapiski (Seriya Filologiya)**, Abakan, Krasnoyarskoe Knijnoe İzdatel'stvo Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 100-107.
- Sertkaya, O. F.: “Obşiy Vzgljad na Rabotu Turetskih İssledovateley, Posvyaşennih Jizni i Deyatel'nosti N. F. Katanova”, Rusçaya çev. Rysbek Alimov, **Nasledie N. F. Katanova: İstoriya i Kultura Tyurskih Narodov Yevrazii: Dokladi i**

Soobşeniya Mejdunarodnogo Nauçnogo Seminara, 30 İyunya-1 İyulya 2005 g., Kazan, Alma Lit, 2005, s. 80-82.

Sibgatullina, Elfine:

“Günümüzde Rusya’da Türkoloji Çalışmaları”, **‘Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl’ Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı**, Ed. Ülkü Çelik Şavk, 2. Cilt, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2011, s. 733-737.

Sidorina, Ye. Yu.;

Kudelskaya, L. A.:

“Nauçnie Trudi N. F. Katanova v Sobranii Nauçnoy Biblioteki Minusinskogo Regionalnogo Krayeveçeskogo Muzeya im. N. M. Martyanova”, **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitelnogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.**, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 43-44.

Sidorova, İ. B.:

“Kazanskoe Obşçestvo Arheologii, İstorii i Etnografii”, **Bolşaya Rossiskaya Entsiklopediya**, Tom 12, Moskva, 2008, s. 402.

Smolina, İ. G.:

“Znaçenie İssledovaniy N. F. Katanova dlya Razvitiya Sovremennogo Vostokovedeniya”, **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa,**

Doktora Sravnitel'nogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo, 16-19 Maya 2012 g., Tom I, Abakan, Hakasskoe Knijnoe İzdatel'stvo, 2012, s. 4-9.

_____:

“Nikolay Fyodoroviç Katanov i Sovremennost'”, **Nauçnoe Obozrenie Sayano-Altaya**, No 1(3), (2012), s. 4-9.

_____:

“Katanov N. F.-Prosvetitel Kazanskogo Kraya Kontsa XIX – Naçala XX v.”, **Kazanskiy Pedagogičeskiy Jurnal**, 2008, s. 105-111.

_____:

“Etnopedagogičeskiy Aspekt Nauçnogo Naslediya N. F. Katanova”, **Mir Nauki, Kulturi, Obrazovaniya**, No 2 (27) 2011, s. 147-150.

Sultanbaeva, K. İ.:

“Pedagogičeskaya Sistema Nikolaya Fedoroviça Katanova”, **Sibirskiy Pedagogičeskiy Jurnal**, No 14, 2007, s. 302-310.

_____:

“Pedagogičeskie Vzgljadı N. F. Katanova”, **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 181-194.

_____:

“N. F. Katanov-İssledovatel Tyurskih Narodov Dorevolutsionnoy Rossii”, **Vestnik Krasnoyarskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskaya im. V. P. Astafyeva**, Tom 2 No 3, 2011, s. 170-175.

Şahin, Liaisan:

“Geçmişten Bugüne Rusya’da Türkiye Araştırmaları”, Çev. Emre Erşen, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 8, S. 15, 2010, s. 645-696.

Şarangina, N. A.:

“Dokumentalnoe Nasledie N. F. Katanova v Natsionalnom Arhive RT”, **N. F. Katanov i Gumanitarne Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 194-200.

Tamarintsev, B. İ.:

“N. F. Katanov i Ego “Oçerki Uryanhayskoy Zemli”, N. F. Katanov, **Oçerki Uryanhayskoy Zemli Dnevnik Puteşestviya, İspolnennogo v 1889 gody po Poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşestva**, Kızıl, TİGİ pri Pravitelstve RT, 2011, s. 8-12.

Taşagıl, A.:

“Tuva”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ek II. Cilt, Ankara, 2019, s. 612-614.

Titova, T. A.;

Ye. G. Guşçina:

“Reprezentatsiya Obraza Altayskogo Şamana: Kolleksiya N. F. Katanova v Sobranii Etnografičeskogo Muzeya Kazanskogo

Universiteta”, **Narodı i Kulturu Sayano-Altaya i Sopredelnyh Territoriy: Materialı VII Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy Godu Hakasskogo Yazıka i Yubileynim Datam so Dnya Rojdeniya Osnovopolojnikov Hakasskogo Yazıkoznaniya: 100-letiyu D. F. Pataçakovoy i 90-letiyu M. İ. Borgoyakova (23-24 Sentyabrya 2020 g.)**, Abakan, Hakasskoe Knijnoe İzd. İmeni B. M. Torosova, 2020, s. 166-168.

Troshkina, İ.; Kiskidosova, T.:

“N. F. Katanov: İssledovanie Vostoçnogo Turkestana i Ego Prigraniçnyh Territoriy”, **The Journal of Siberian Studies (SAD)**, Vol. 1, Number 2, 2013, s. 61-70.

Tugujekova V. N.:

“Vklad N. F. Katanova v İzuçenie İstorii, Kulturu Hakasskogo Etnosa”, **Nasledie N. F. Katanova: İstoriya i Kultura Tyurskih Narodov Yevrazii: Dokladı i Soobşeniya Mejdunarodnogo Nauçnogo Seminara, 30 İyunya-1 İyulya 2005 g.**, Kazan, Alma Lit, 2005, s. 94-99.

_____:

“Detstvo i Yunoşestvo: Askiz i Krasnoyarsk”, **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 10-23.

Tumaşeva, D. G.;

“N. F. Katanov-Professor Kazanskogo Universiteta”, **Uçenie Zapiski (Seriya filologičeskaya)**, Abakan, Krasnoyarskoe Knijnoe İzdatelstvo Hakasskoe Otdelenie, 1964, s. 69-78.

Türkoğlu, İsmail:

“Fatih Kerimî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXV, Ankara, 2002, s. 289-290.

_____:

“Musa Akyiğitzade (1864-1923)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. XXXI, İstanbul, 2006, s. 213-214.

Togan, Z. V.:

“Oğuzların Hristiyanlığı Meselesine Ait”, Transkripsiyon: Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXVII, Sayı 2, Aralık 2012, s. 523-539.

Ulımjiyev, D. B.:

“Rol Kazanskogo Universiteta v İzuçenii Mongolii”, **Rossiyskoe Mongolovedenie: Hrestomatiya**, Sost. avt. vstup. st. Ye. K. Şarakşinova, İrkutsk, izd. İGU, 2012, s. 19-34.

Valeev, R. M.:

“Sankt-Peterburg: Uçeba na Vostoçnom Fakultete Universiteta i Nauçnoe Puteşestvie v Sibir i Vostoçnyy Turkestan”, **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 23-41.

_____:

“Universitetskoe Vostokovedenie: Finnougrovedenie i Tyurkologiya v Kazani”, **N. F. Katanov i Gumanitarnie Nauki na Rubeje Vekov: Očerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 41-70.

_____:

“«On Nujen dlya Kazani» (O Nauçnom Nasledii N. F. Katanova)”, **Gasırlar avazı-Eho Vekov**, No 3/4, 2011, s. 141-147.

_____:

“N. F. Katanov i Kazanskoe Universitetskoe Vostokovedenie (vtoraya polovina XIX-naçalo XX v.)”, **Nasledie Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitelnogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g.**, Tom I, Abakan, Hakasskogo Knijnoe İzdatelstvo, 2012, s. 7-11.

_____:

“İ. Halfin i H. D. Fren: Epistolyarnoe Nasledie Tatarskogo Uçenogo i Prosvetitelıya”, **Kazanskoe Vostokovedenie v Arhivnih Materialah Biografiya i Nasledie (XIX-naç. XX vv.)**, red. R. M. Valeev, D. Ye. Martinov, Kazan, Kazanskiy Gosudarstvenniy Universitet, 2010, s. 1-10.

Valeev, R. M.; Korşunova, O. N.;

Mihaylova, S. M.:

“Kazan: Naučno-Pedagogičeskaya i Obşçestvennaya Deyatelnost”, **N. F. Katanov i Gumanitarne Nauki na Rubeje Vekov: Oçerki İstorii Rossiyskoy Tyurkologii**, Nauç. Otv. Red. R. M. Valeev, B. N. Tugujekova, Kazan-Abakan, Alma-lit, 2008-2009, s. 71-96.

Valeev, R. M.; Abidullin, A. M.;

Valeeva, R. Z.:

“Universitetskaya Tyurkologiya v Kazani: Traditsii i Novatsii (XIX-naç. XX. vv.)”, **Uçenie Zapiski Krımskogo Federalnogo Universiteta imeni V. İ. Vernadskogo**, Seriya “Filologičeskie nauki”, Tom 2 (68), No 3, 2016, s. 101-116.

Valeev, R. M.; Martinov, D. E.;

Martınova, Yu. A.; vd.:

“Puteşestvie N. F. Katanova v Sibir, Vostoçnyı Turkestan Ego Rukopisnie Dnevnikı (1889-1892)”, **Ural-Altay: Çerez Vekav Buduşçee: Materialı VII Vserossiyskoy Turkologiçeskoy Konferentsii (S Mejdunarodnim Uçastiem), Posvyaşennoy 95-letiyu Vidnogo Uçenogo-Tyurkologa E. R. Tenişeva**, Ufa, İİYAL UNTS RAN, 2016, s. 291-294.

Yavuzarslan, P.:

“Kazan Üniversitesinde Türkoloji Çalışmaları – I (Bolşevik İhtilaline Kadar)”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 18, 2004, s. 111-121.

Yermilova, V. V.:

“Epistolıarnoe Nasledie N. F. Katanova v Sobranii Minusinskogo Muzeya”, **Nasledie**

Hakasskogo Uçenogo, Tyurkologa, Doktora Sravnitel'nogo Yazıkoznaniya, Vostokoveda Nikolaya Fedoroviça Katanova: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşçennoy 150-letiyu so Dnya Rojdeniya Uçenogo. 16-19 Maya 2012 g., Tom I, Abakan, Hakasskogo knijnoe izdatelstvo, 2012, s. 52-55.

Yusupova, A. Ş.:

“İstorıçeskiy Kontekst Tatarsko-Russkih i Russko-Tatarskih Slovary XIX Veka”, **Uçeme Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, Tom 150, Kn. 2, 2008, s. 134-142.

Zaharenko, İ. A.:

“İstoriko-Metodologıçeskie Aspektı Razvitiya Vostokovedeniya Soyuznogo Gosudarstva Rossiya-Belarus”, **Vostokovedenie v Rossii i Stranah SNG na Rubeje Vekov: Materialı Mejdunarodnogo Simpoziuma, Posvyaşennogo 200-Letiyu Sozdaniya Kafedrı Vostoçnoy Slovesnosti v Kazanskom Universitete**, Gl. Red.: R. M. Valeev, Kazan, Foliant, 2015, s. 28-32.

Zakiev, M. Z.; Tumaşeva, D. G.;

“Türkolojinin Gelişmesinde Kazan Üniversitesinin Rolü”, Çev. Kemal Göz, Gülmira Rıskulova, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, 2004, s. 209-216.

TEZLER

Gökgöz, Saime Selenga:

İdil-Ural'da İslam Karşıtı Misyon Hareketi: Yevfimiy Aleksandroviç Malov, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, Mayıs 2003.

İnalcık, Gülcan:

L. N. Tolstoy'un Romanlarında Kadın Karakterler ve Kadın Sorunsalı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Kerimov, Hatice:

Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

Uğureli, A.:

Kültür ve Mekân Etkileşiminin Halk Bilimsel Çözümlemesi: Türkiye'deki Yedi Uyurlar Mağaraları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2017.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Gazizullin, İ. R.:

“Yakutskiy Narodniy Kalendar”, **İNDE İnternet Jurnal o Jizni v Gorodah Respubliki Tatarstan**, (Çevrim içi), <https://inde.io/article/10089-vyvod-iz-zapasa->

[chto-hranitsya-v-fondah-natsionalnogo-muzeya-tatarstana](#), 02 Nisan 2020.

Lobaçöva, Ye. E.:

“N. F. Katanov-Direktor Missionerskogo Muzeya v Kazanskoy Duhovnoy Akademii”, **Komsomolskaya Pravda**, 24 İyulya, 2015, (Çevrim içi) cyprus.kp.ru/daily/26411.7/3285165/, 6 Nisan 2020.

Mineyeva, M. S.:

“Nasledie Katanova N. F.: İstočnikodedçeskiy Obzor”, **Sektsiya “Arheologiya i etnologiya”, Konferentsiya “Lomonosov 2016”**, s. 1. (Çevrim içi) https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2016/data/8419/uid110667_report.pdf, 15 Ağustos 2019.

Sultanbaeva, K. İ.:

“Kontseptsiya “inorodçeskogo” Obrazovaniya N. F. Katanova v Kontse XIX-Naçale XX vv.”, **Elektronny nauçno-pedagogičeskiy jurnal, Pisma v emissiaa.offline**, 2007, (Çevrim içi) <http://www.emissiaa.org/offline/2007/1146.htm>, 1 Şubat 2020.

“Turetskiy sled v arhive Tatarstana”, **Gasırlar Avazı-Eho Vekov (Nauçno-dokumentalniy jurnal)** 1/2, Kazan 1998, s. 1-9., (Çevrim içi) http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1998_1_2/07/2/, 03 Kasım 2019.

(Çevrim içi) https://vk.com/wall-78657486_815, 1 Aralık 2019.

(Çevrim içi) <https://turkiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/enstitumuz/tarihce>, 3 Aralık 2019.

Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi resmi internet sitesi, (Çevrim içi) <https://tatmuseum.ru/istoriya-muzeya/>, 3 Nisan 2020.

(Çevrim içi) <https://inde.io/article/10089-vyvod-iz-zapasa-cto-hranitsya-v-fondah-natsionalnogo-muzeya-tatarstana>, 3 Nisan 2020.

N. A. Martyanov Minusinsk Bölge Müzesi resmi internet sitesi, (Çevrim içi) <https://xn----8sbahmlpvellw0ag7lzb.xn--p1ai/?mode=history-directors>, 11 Nisan 2020.

İÜ TAE resmi internet sayfası, (Çevrim içi), <https://turkiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/enstitumuz/tarihce>, 18 Haziran 2020.

“Sudba inorodtsa”, HakasFilm, 2012, 1.02.36-1.03.30 arası. (Çevrim içi) <https://ok.ru/video/65998984893719-1>, 18 Haziran 2020.

http://hrono.ru/biograf/bio_g/golikovviv.php, 16 Aralık 2020.

<http://bsk.nios.ru/enciklodediya/lang-lorenc-lavrentiy-lavrentevich>, 31 Ağustos 2020.

(Çevrim içi) <http://xakas19rus.blogspot.com/2017/06/nikolai-fedorovich-katanov-first.html>, 29 Kasım 2021.

(Çevrim içi) <https://kzn.ru/content/upravlenie-arkhitektury/OPAiKN/spisok2/00000015.pdf>, 29 Kasım 2021.

BELGELER LİSTESİ

906		по поруче- нию гласно оценено и по числу покупки и	Иср. т. т. т.	Налич. на руко.	Сумы	Менский пошт.	По докум. м. от м. т. т.	10. Налич. на руко.
№ Губ. № Губ.	№ Губ. № Губ.	Иср. т. т. т.	Налич. на руко.	Сумы	Менский пошт.	По докум. м. от м. т. т.	10. Налич. на руко.	
35	33	Иванов Иван Иванович по прозв. Сумы Менский Котляковский Иван Котляковский. — 37	—	45	35	33	Сумы Иван Иванович Котляковский. — 37	45
		Сумы Иван Иванович Котляковский. — 18	—	26			Сумы Иван Иванович Котляковский. — 18	26
		Сумы Иван Иванович Котляковский. — 2	—	10			Сумы Иван Иванович Котляковский. — 2	10
		Сумы Иван Иванович Котляковский. — 12	—	3			Сумы Иван Иванович Котляковский. — 12	3
		Сумы Иван Иванович Котляковский. — 12	—	20			Сумы Иван Иванович Котляковский. — 12	20
		Сумы Иван Иванович Котляковский. — 9	—	10			Сумы Иван Иванович Котляковский. — 9	10
		Сумы Иван Иванович Котляковский. — 2	—	10			Сумы Иван Иванович Котляковский. — 2	10
		Сумы Иван Иванович Котляковский. — 5	—	5			Сумы Иван Иванович Котляковский. — 5	5

497

Belge 2: Takdir belgesi. (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu, II. sınıf.)

Kaynak: GA RT Fond 969, Op. 1, D. 1.

Belge 3: Takdir belgesi. (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu, IV. sınıf.)

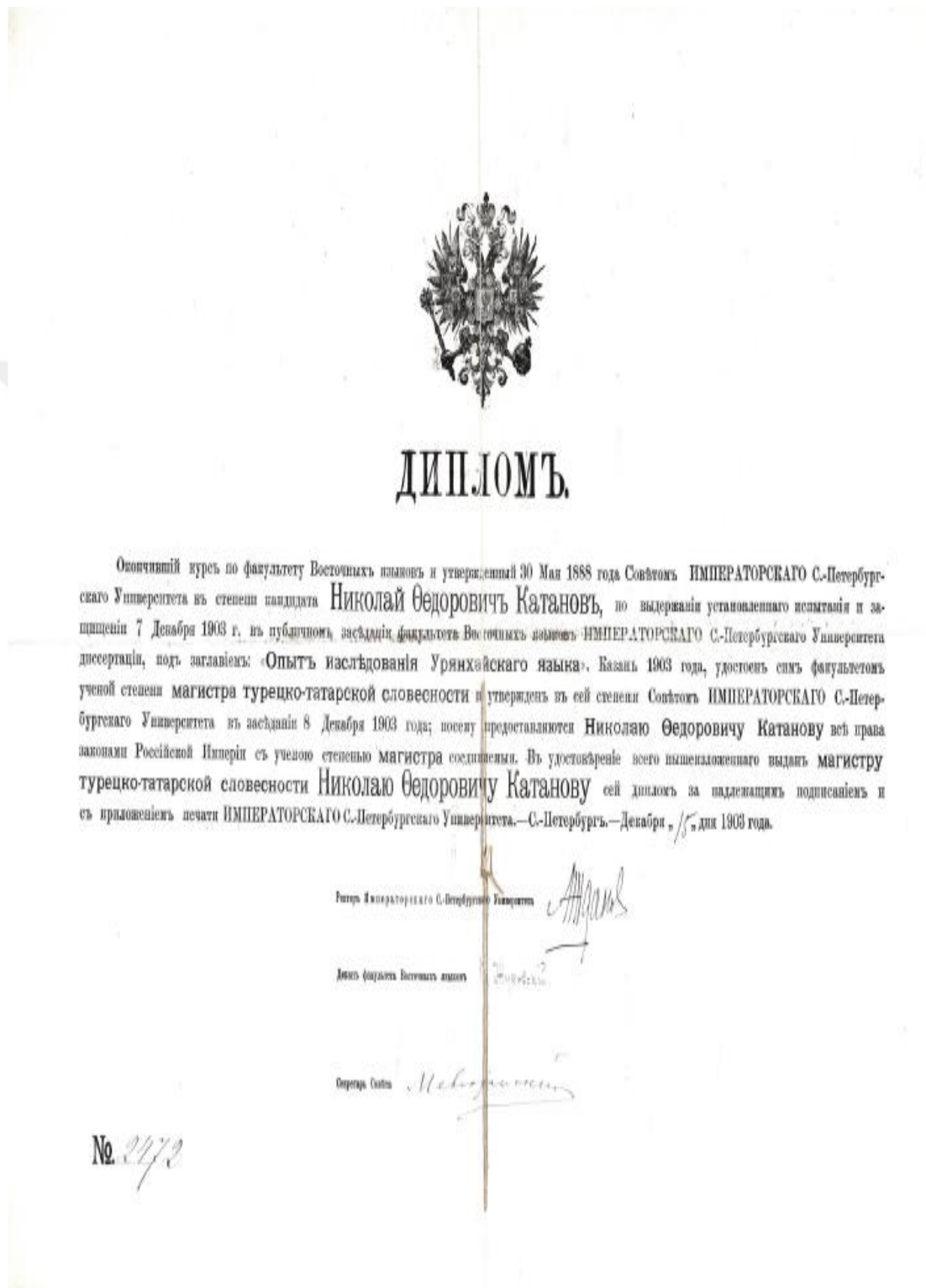
Kaynak: GA RT Fond 969, Op. 1, D. 1.

Belge 4: Takdir belgesi. (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu, IV. sınıf.)

Kaynak: GA RT Fond 969, Op. 1, D. 1.

Belge 5: Mezuniyet diploması.

Kaynak: GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 8904, L. 21.

Belge 6: Alkolle Savaş Cemiyeti üyelik belgesi (1).

Kaynak: GA RT Fond 969, Op. 1, D. 1, L. 6.

Belge 7: Alkolle Savaş Cemiyeti üyelik belgesi (2).

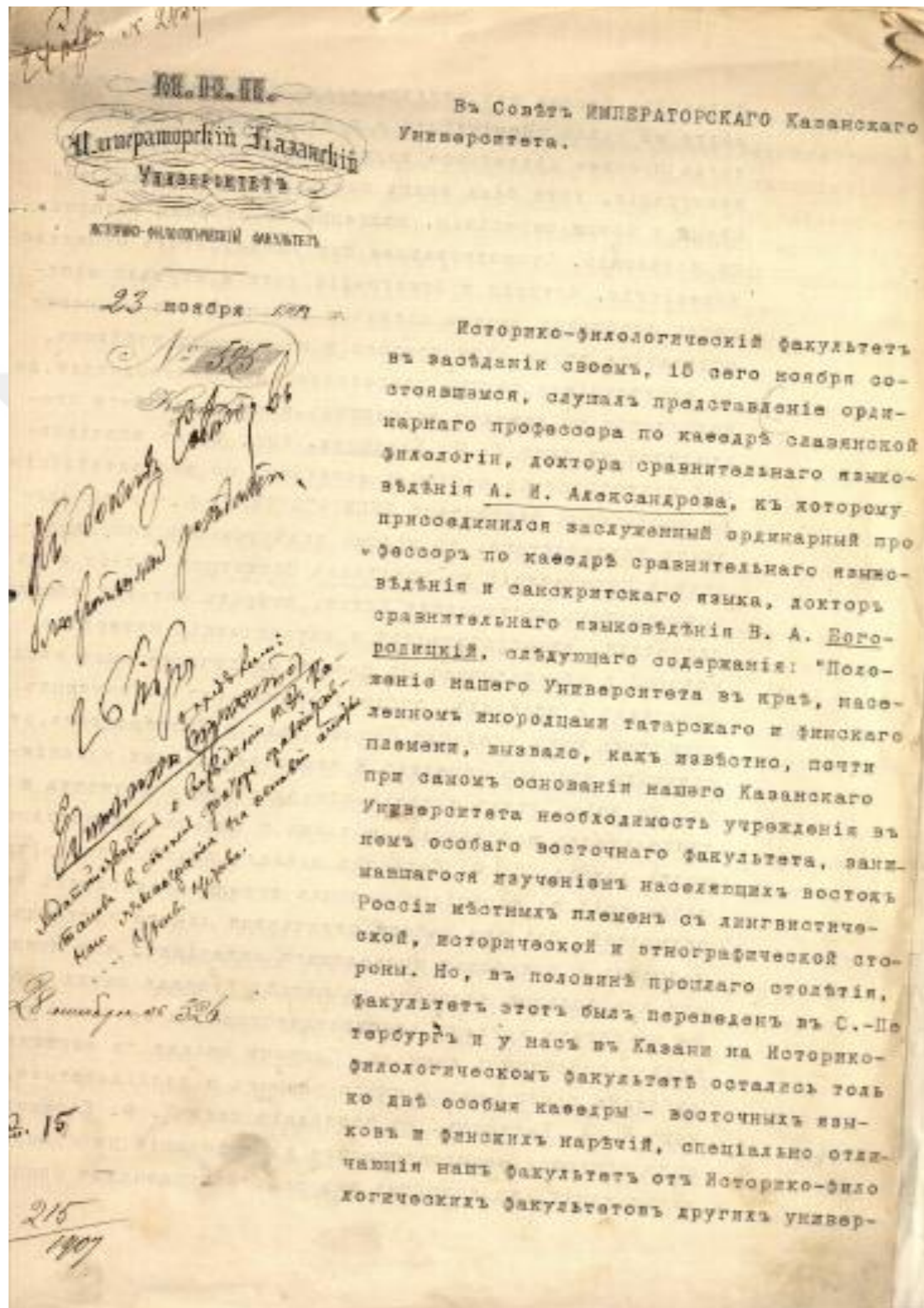
Kaynak: GA RT Fond 969, Op. 1, D. 1, L. 7.

Belge 8: Doktora diploması.

Kaynak: GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 11491, L. 7.

Belge 9: Doktora tez kabul belgesi (1).

Kaynak: GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 11491, L. 1-1ob, 2-2ob, 3-3ob, 4.

100
ситетовъ. Первая изъ этихъ кафедръ при новомъ уставѣ
долго не имѣла специалиста - представителя. Утѣхло
тогда прежнее дѣятельное изученіе мѣстной старины и
этнографіи, хотя сама жизнь постоянно предлагала все
новое и новое матеріалы, особенно со стороны татарска-
го населенія. Существовавшее при Университетѣ Общество
Археологическое, Историческое и Этнографическое хотя и изучало мѣст-
ность сообразно своимъ цѣлямъ и задачамъ, но не могло
отдаваться этому дѣлу всецѣло и съ полнымъ успѣхомъ,
за отсутствіемъ научно подготовленнаго руководителя, до
назначенія на кафедру восточныхъ языковъ особаго спе-
циалиста, въ лицѣ Н. Ф. Катанова. Онъ, послѣ специаль-
ной подготовки къ научнымъ занятіямъ по восточновѣдѣнію
на восточномъ факультетѣ ИМПЕРАТОРСКАГО С.-Петербург-
скаго Университета, въ цѣломъ рядъ ученикъ командиро-
вокъ и путешествій въ предѣлахъ Восточной Россіи и въ
пограничныхъ мѣстностяхъ Китая, собралъ богатый лингви-
стическій, этнографическій и историческій матеріалъ,
который и обрабатывалъ въ своихъ многочисленныхъ иссле-
дованіяхъ и статьяхъ, опубликованныхъ имъ въ научныхъ
журналахъ какъ Академіи Наукъ, такъ и Университета, от-
дѣльныхъ ученыхъ обществъ и самостоятельными изданіями.
Во всѣхъ этихъ трудахъ обнаруживается точность и
тщательность наблюденій, а также и большая разносторон-
ность автора. Н. Ф. Катановъ сдѣлалъ рядъ научныхъ ис-
слѣдованій по нарѣчіямъ разныхъ турецко-татарскихъ на-
родностей. Всѣ эти работы отличаются строго научнымъ
методомъ и точностью приведеннаго матеріала; что прида-
етъ имъ большую важность въ наукѣ. Русская наука все-
же не богата трудами лингвистическими, а особенно по
отдѣлу восточныхъ языковъ. Поэтому нельзя не дорожить
работами такого неутомимаго ученаго и исследователя,
какъ Н. Ф. Катановъ. Въ послѣдніе годы Н. Ф. Катановъ
далъ обширное монографическое изслѣдованіе по Урхуй-
скому языку, въ которомъ онъ не ограничивается однимъ

только этим нарѣчіемъ, но сравниваетъ его съ прочими
турецко-татарскими языками. Весь матеріалъ для такого
сравненія автора почерпнулъ изъ личныхъ наблюденій и
памятниковъ соответствующихъ языковъ, что придаетъ его
труду совершенно оригинальный характеръ. Такимъ обра-
зомъ трудъ этотъ дѣла и носитъ повидимому специальное
заглавіе, въ дѣйствительности является сравнительной
грамматикой языковъ турецко-татарской группы. Въ этомъ
смыслѣ трудъ этотъ представляетъ большую цѣнность не
только въ области турецко-татарскаго, но, принимая во
вниманіе возможность аналогическихъ сопоставленій, и
вообще для сравнительнаго языковеденія, и при отличіи
этого труда добросовѣстности и тщательности исследова-
нія доставилъ въ западной наукѣ автору почетную извѣс-
тность. Вотъ что, напр., въ будапештскомъ журналѣ *Roman
orientale pour les Etudes orientales et asiatiques* ?
органѣ венгерскаго этнографическаго общества и восточ-
ной коммерческой академіи, говоритъ извѣстный ученый,
языковѣдъ и этнографъ, Беригаръ Мункачи (*Berigari
Munkácsi*), членъ будапештской академіи наукъ и из-
слѣдователь финно-угорскихъ языковъ Европейской Россіи
и Западной Сибири, о трудѣ Н. Ф. Катанова "Опытъ из-
слѣдованія урянхайскаго языка" (Казань. 1903): "Предле-
жащее сочиненіе обогащаетъ свѣдѣнія о восточно-тюрк-
скихъ діалектахъ въ высокой степени драгоценными вкла-
домъ. Оно касается мало извѣстнаго до сихъ поръ языка
урянхайцевъ, или софонецъ, народа на южномъ склонѣ
Саянскаго хребта и на обоихъ склонахъ хребта Таяну,
для лингвистическаго и этнографическаго изслѣдованія
котораго авторъ имѣлъ порученіе въ 1889 г. отъ русской
академіи наукъ. Г. Катановъ во время своего, продолжав-
шагося 5½ мѣсяцевъ ученаго путешествія собралъ множе-
ство интересныхъ текстовъ фольклористическаго содержа-
нія, которые появятся въ IX т. издаваемыхъ акад. Рад-
ловымъ "Образцовъ народной литературы тюркскихъ племенъ"

и частію сообщаются здѣсь. Кромѣ этого собранія по-
чтенный исследователь постарался записать также все-
ма много лексического матеріала, который представля-
ет собой главный предметъ излагаемыхъ въ книгѣ фоне-
тическихъ и морфологическихъ положеній. Въ предисло-
віи дается краткій очеркъ исторіи, географическаго
распредѣленія и племенныхъ отношеній урянхайцевъ. Да-
лѣе, въ цѣломъ рядѣ страницъ рецензентъ подробно оста-
навливается на тѣхъ особенныхъ явленіяхъ урянхайскаго
языка, которые интересуютъ его съ точки зрѣнія общаго
языковѣдѣнія, именно въ чередованіяхъ звуковъ гласныхъ
и согласныхъ, на соответствіяхъ тѣхъ и другихъ, на
разныхъ суффиксахъ и т. п., при чемъ подчеркиваетъ об-
иліе примѣровъ на разныхъ положеніяхъ и обиліе сравненій и
сопоставленій особенностей разныхъ діалектовъ тюркско-
го языка. Свой отзывъ Б. Мункачи заканчиваетъ словами:
"Далѣе (т. е. послѣ III части) слѣдуютъ тексты съ рус-
скимъ переводомъ и примѣчаніями, указатели звуковъ и
формъ, также словъ съ переводомъ, наконецъ богатый со-
держаніемъ обзоръ тѣхъ сочиненій, гдѣ говорится объ
урянхайцахъ. Подробный перечень содержанія облегчаетъ
оріентировку въ этой объемистой книгѣ, которая въ пол-
номъ составѣ заслуживаетъ нашей признательности, какъ
по той основательности, съ какой въ ней является мето-
дически исследованными отдаленный и почти недоступный
тюркскій діалектъ, такъ и потому, что она вмѣстѣ съ
тѣмъ, давая матеріалъ, можетъ служить предварительной
работой и для сравнительной грамматики всѣхъ идиомъ
тюркскаго корня. Это значительно выдѣляетъ ния г. Ка-
нова въ ряду другихъ ученыхъ." Замѣтимъ еще, что трудъ
Н. Ф. Катанова по исторіи мѣстнаго края высоко цѣнится
спеціалистами, а также и его исследования въ области
этнографіи турецко-татарскихъ народностей. Матеріалы
въ этой области имъ собраны громадные и далеко не все
еще опубликованы. Но и то, что уже издано, доставило

3.

ему известность даровитого и опытного исследователя-этнографа; мы указываем в данном случае на личность такого знатока и ученого по исследованию известной этнографии, каковы были покойный проф. И. Н. Смирнов, который всегда высоко ценил труды и деятельность проф. Н. Ф. Катанова. После всего сказанного нами мы считаем нравственным долгом ходатайствовать перед факультетом об удостоении Н. Ф. Катанова за все его труды в области языковедения *honoris causa* высшей ученой степени доктора сравнительного языковедения.

На вышеизложенном представлении нижеподписавшиеся г.г. члены факультета написали:

Ординарный профессор И. Н. Смирнов: "Согласованием с вышеизложенным и принимая во внимание обнаружение проф. Катановым важных источников, влияющих прямо или косвенное отношение к русской истории, в частности к истории поволжья и Сибири, вполне присоединяюсь к представлению профессора Александра и Богородицкого."

Ординарный профессор С. П. Нестак: "Имею в виду чрезвычайную научную продуктивность Н. Ф. Катанова, который в течение целого ряда лет по преподавательской деятельности в Университете обогатил науку, кроме крупных исследований и изданий, материалами по языку и литературе тюркских племен, несомненною массой отдельных этюдов, статей и изданий более мелких памятников, из коих очень много имеют тоже весьма важное значение для истории и нашего края, считаясь бы со стороны нашего Университета делом прямой справедливости почтить высокою научною заслугою Н. Ф. Катанова, давшему себя громкое имя у нас и за границей, высшей ученой степенью доктора *honoris causa*."

Ординарный профессор В. Ф. Буди: "Вполне при-

соединяясь къ представлению профессоровъ А. И. Алек-
сандрова и В. А. Богородицкаго, нахожу, что трудам
проф. Н. Ф. Катанова действительно слѣдуетъ почтить
признаніемъ его докторомъ. *Academician*

Ординарный профессоръ Д. И. Батуевскій: "Предо-
жительное служеніе Н. Ф. Катанова высшей наукѣ, зна-
чительное число научныхъ, серьезныхъ трудовъ, сви-
дѣтельствующихъ ему почетную извѣстность въ Россіи и за гра-
ницей и педагогическая опытность даютъ мнѣ полное
право присоединиться къ представлению г.г. профессо-
ровъ Александрова и Богородицкаго. Позволю себѣ при-
совокупить, что и починившій представителя каведры
ориенталистики І. Ф. Готвальдъ высоко цѣнилъ позна-
нія и труды Н. Ф. Катанова. Въ виду этого я полагаю,
что возведеніе Н. Ф. Катанова въ степень доктора
Academician является вполне обоснованнымъ, за-
служеннымъ и желательнымъ."

Ординарный профессоръ В. К. Пискерскій: "Съ пред-
ставленіемъ профессоровъ А. И. Александрова и В. А.
Богородицкаго согласенъ."

Ординарный профессоръ Ф. А. Кургановъ: "Согла-
сенъ."

Заслуженный ординарный профессоръ Д. А. Корса-
ковъ: "Вполнѣ и всецѣло присоединяюсь къ представле-
нію профессоровъ А. И. Александрова и В. А. Богоро-
дицкаго, такъ какъ научныя изысканія Н. Ф. Катанова,
высшею цѣнкою спеціалистами, выдѣляя съ тѣмъ предва-
ръительный сдѣтъ на многіе вопросы по исторіи Россіи
и русскихъ историческихъ географіи и этнографіи."

И. д. экстраординарнаго профессора А. М. Миро-
новъ: "Считаю справедливымъ представленіе профессо-
ровъ А. И. Александрова и В. А. Богородицкаго и при-
соединяюсь къ этому представленію."

Представляя объ этомъ, Историко-филологическій
факультетъ, по единогласному своему постановленію,

Belge 9: (3ob.)

4.

16 сего ноября состоявшемуся, имѣетъ честь ходатай-
 ствовать предъ Сенатомъ Университета о возведеніи
 преподавателя турецко-татарскихъ нарѣчій въ званіи
 экстраординарнаго профессора, магистра турецко-татар-
 ской словесности Н. Ф. Катанова въ степень доктора
 сравнительнаго языкознанія *honoris causa*.

Деканъ Факультета *А. И. Мещеряковъ*.

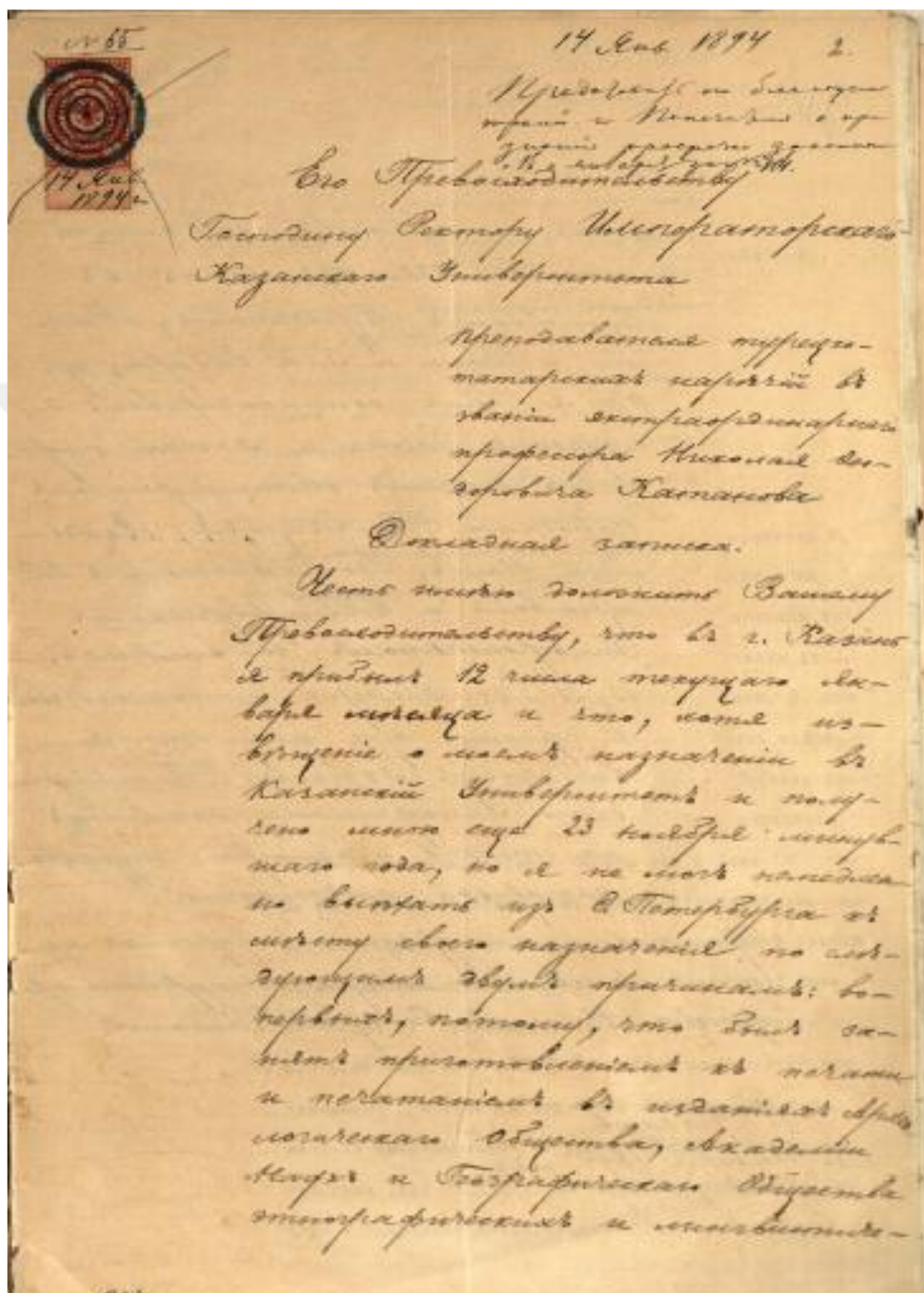
*Ваше высокородное Свѣдѣніе, по сдѣланному отъ Васъ
 Высочайшему повелѣнію 26 сего ноября, имѣетъ честь
 извѣстить Васъ, что Н. Ф. Катановъ, магистръ турецко-татар-
 ской словесности, магистръ турецко-татарскихъ нарѣчій
 Н. Ф. Катановъ, на основаніи 89 статьи Устава
 1884 года, въ силѣ докторъ сравнительнаго языкознанія.*

Секретарь *С. Мещеряковъ*

Belge 9: (4)

[illegible]

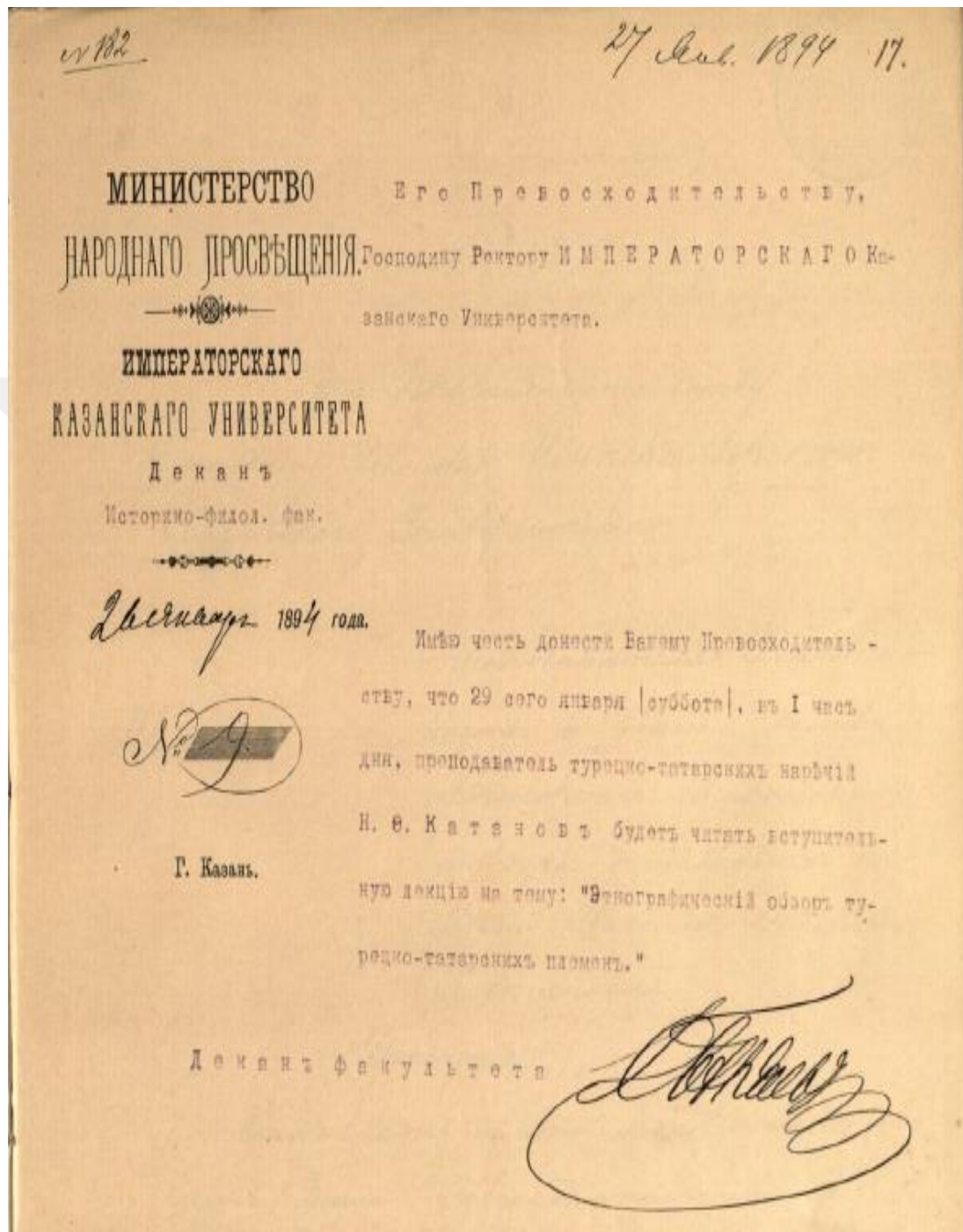
Belge 11: (2) İmparatorluk Kazan Üniversitesi'ne yazılan rapor.

Kaynak: GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 8904, L. 2-2ob.

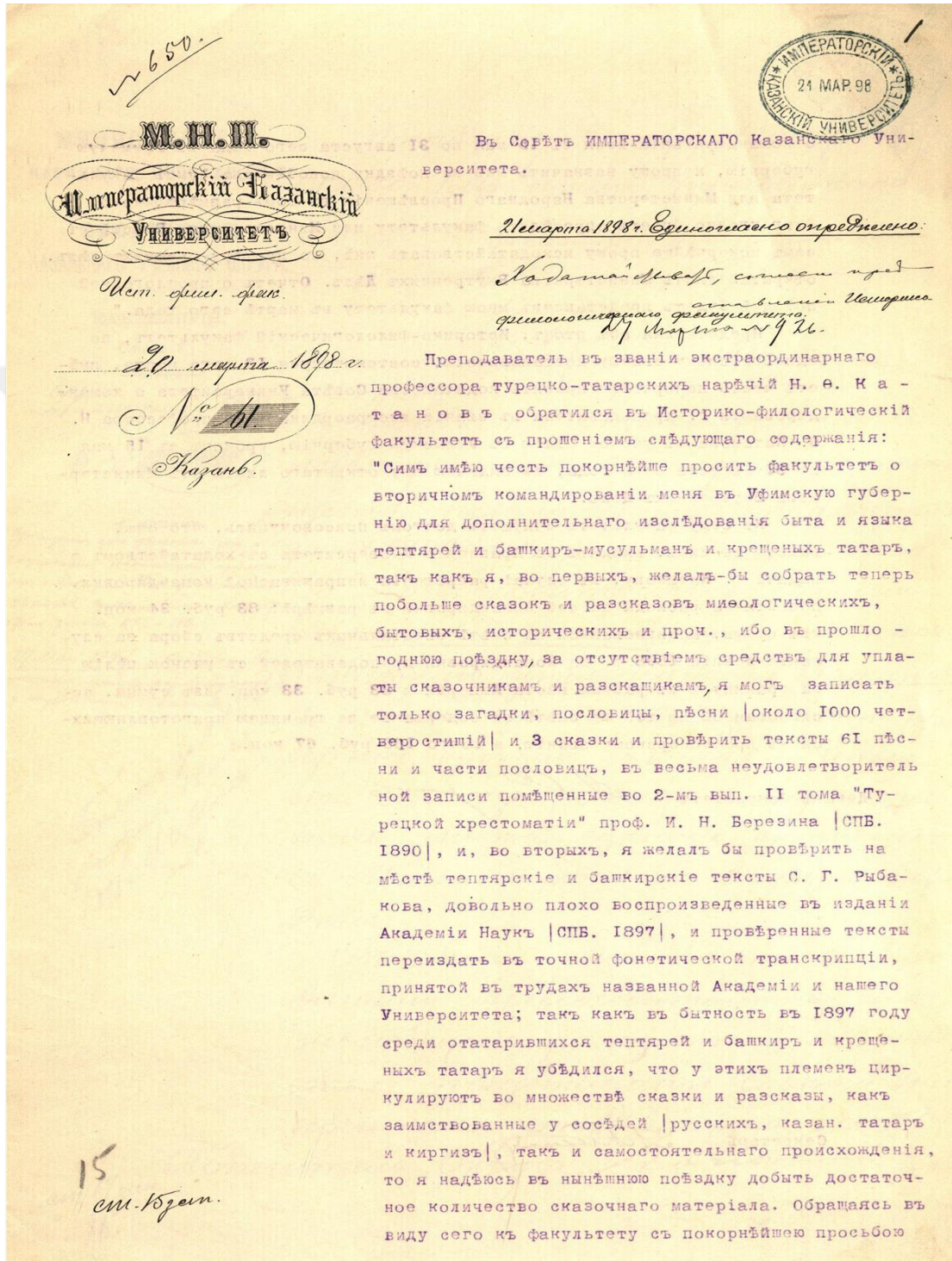
[illegible]

Belge 13: “Türk-Tatar Kabilelerinin Etnografik İncelemesi” adlı dersin onay belgesi.

Kaynak: GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 8904, L.17.

Belge 14: (1) Ufa araştırması görevlendirilme belgesi.

Kaynak: GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 9880, L. 1-1ob.

105

о командированіи меня съ 15 мая по 31 августа сего года въ Уфимскую губернію, я прошу назначить мнѣ на поѣздку пособіе изъ суммъ факультета или Министерства Народнаго Просвѣщенія въ томъ размѣрѣ, какой благоугодно будетъ опредѣлить факультету или Министерству. Вмѣстѣ съ симъ покорнѣйше прошу исходатайствовать мнѣ, по примѣру прежнихъ лѣтъ, открытый листъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ. Отчетъ о прошлогодней поѣздкѣ будетъ представленъ мною факультету въ мартѣ сего года."

Представляя объ этомъ, Историко-филологическій факультетъ, по единогласному своему постановленію, состоявшемуся 13 сего марта, имѣетъ честь покорнѣйше просить ходатайства Совѣта Университета о командированіи г. преподавателя въ званіи экстраординарнаго профессора Н. Ѳ. Катанова съ ученою цѣлію въ Уфимскую губернію, срокомъ съ 15 мая по 31 августа сего года, съ выдачею ему открытаго листа отъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ.

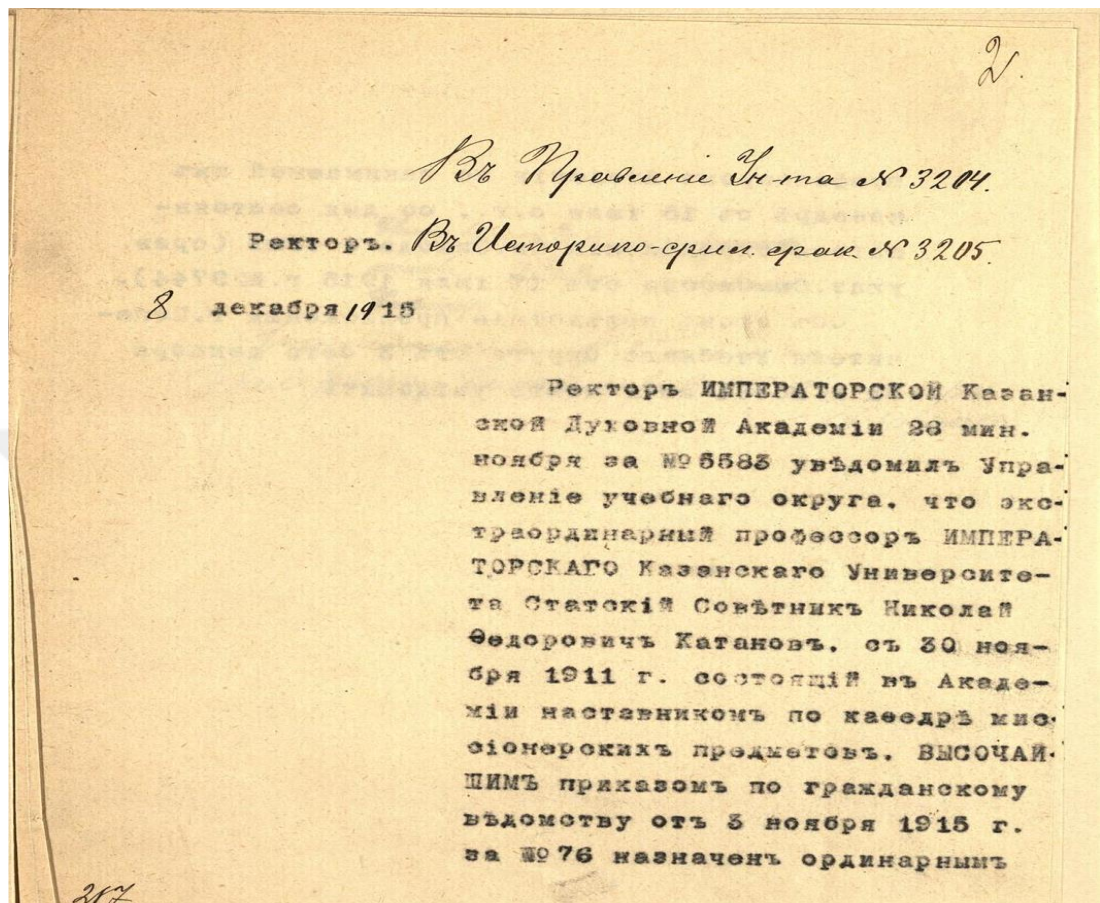
Къ сему факультетъ считаетъ долгомъ присовокупить, что онъ, вмѣстѣ съ симъ, входитъ въ Правленіе Университета съ ходатайствомъ о выдачѣ г. Катанову, въ случаѣ разрѣшенія испрашиваемой командировки, пособія на расходы по сей командировкѣ въ размѣрѣ: 83 руб. 34 коп. изъ суммы, ассигнованной по смѣтѣ специальныхъ средствъ сбора за слушаніе лекцій 1898 г. на командировки преподавателей съ ученою цѣлію за границу и въ разныя мѣста Имперіи и 83 руб. 33 коп. изъ суммы, ассигнованной по той же смѣтѣ на содержаніе за границею приготовляющихся къ профессорскому званію, а всего 166 руб. 67 коп.

Деканъ факультета *A. Comenius*

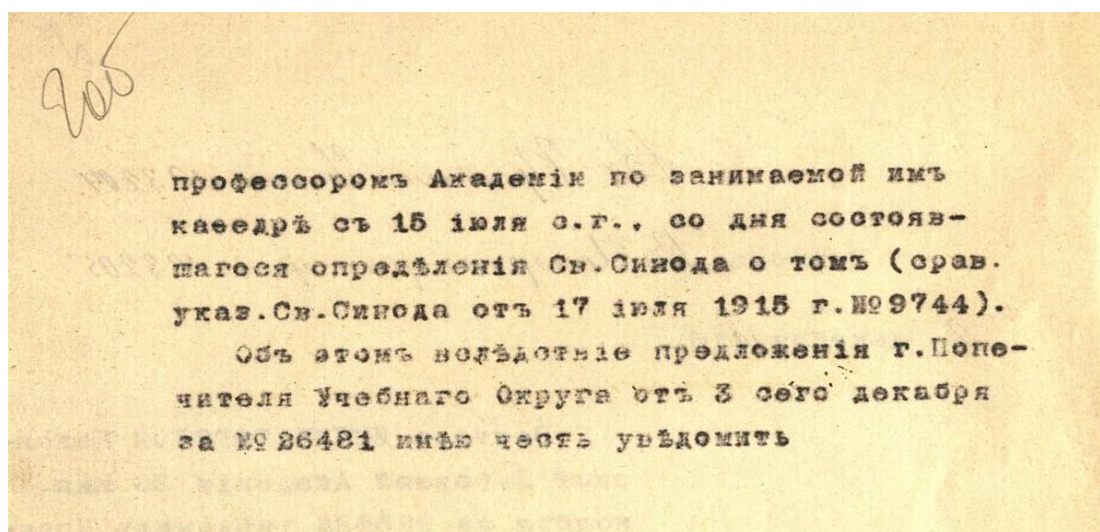
Секретарь *T. Alexander*

Belge 14: (1ob.)

Belge 15: (2) Kazan İlahiyat Akademisi profesörlük atama belgesi.

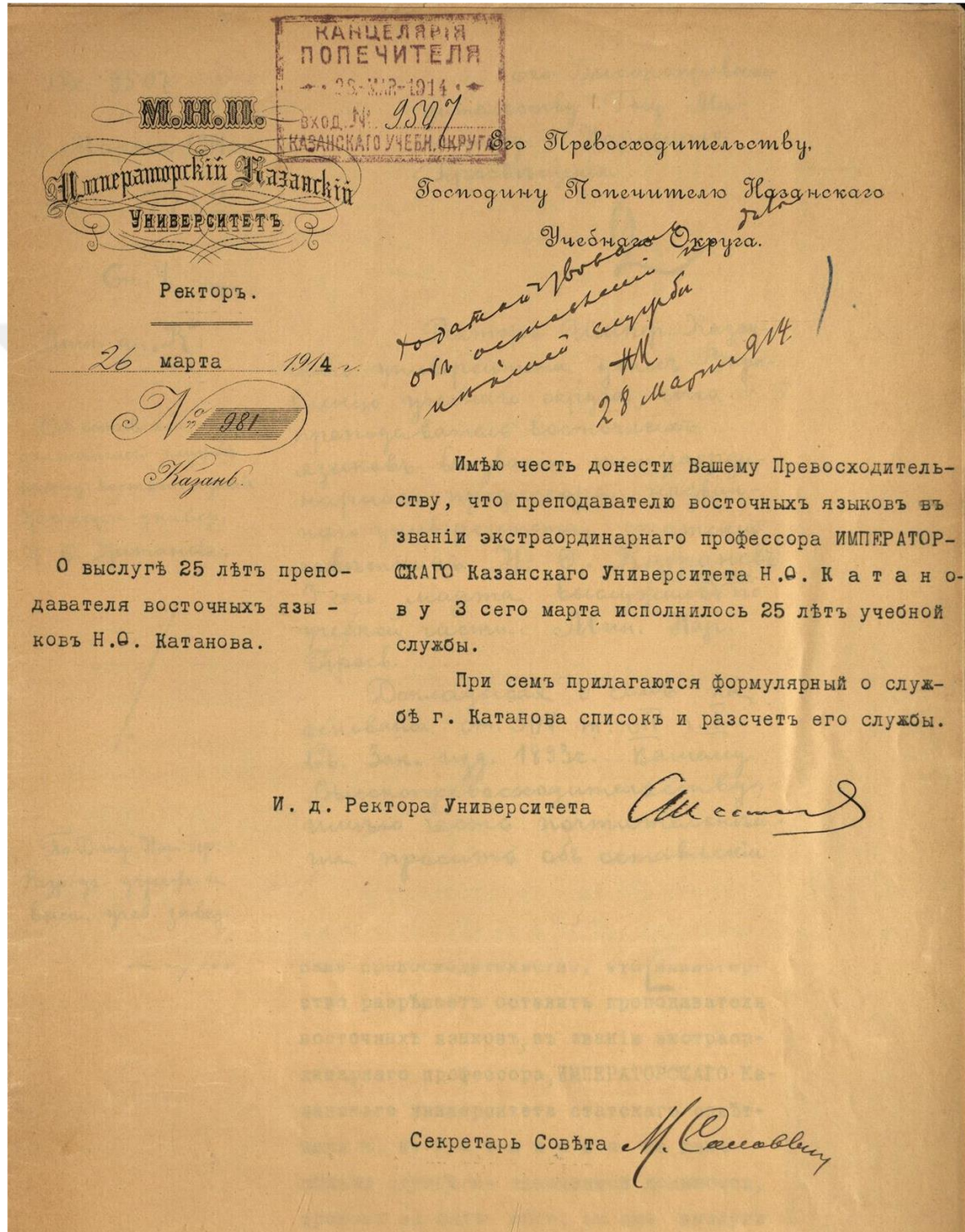

Kaynak: GA RT Fond 977, Op. Sovet, D. 12928, L. 2-2ob.

Belge 15: (2ob.)

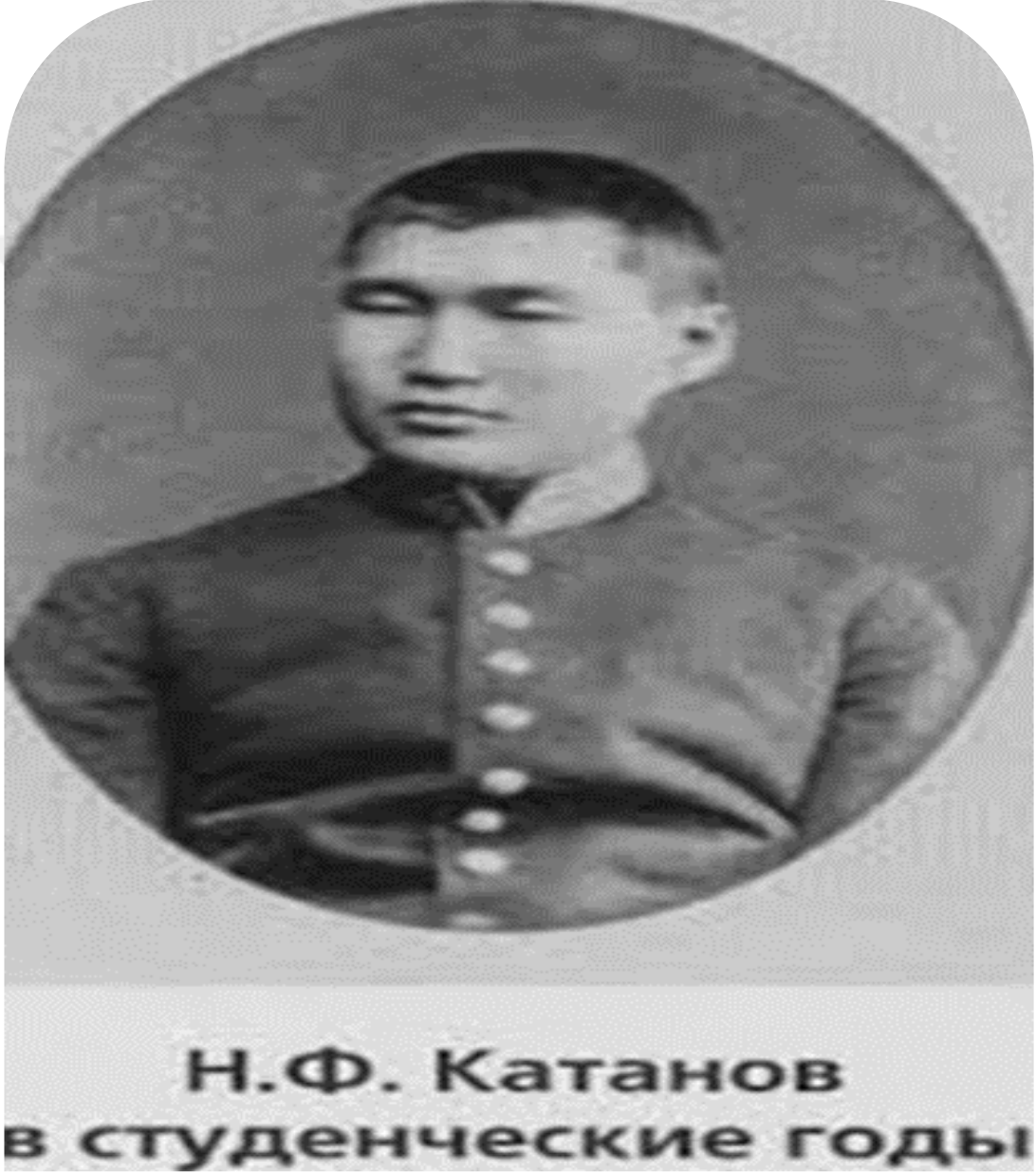
Belge 16: İmparatorluk Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Öğretim Üyesi hizmet belgesi.

Kaynak: GA RT Fond 22, Op. 2, D. 21922, L. 1.

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: N. F. Katanov (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu öğrencisi iken)
(1876-1884 yılları arası.)

Fotoğraf 2: N. F. Katanov ve sınıf arkadaşları. (Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu).
(1876-1884 yılları arası.)

Fotoğraf 3: N. F. Katanov'un St.Petersburg Üniversitesi'ndeki öğrencilik yılları.
(1884-1888 yılları arası)

Fotoğraf 4: N. F. Katanov ve ailesi (1904).

Fotoğraf 1, 2, 3, 4.

Kaynak: (Çevrim içi) <http://xakas19rus.blogspot.com/2017/06/nikolai-fedorovich-katanov-first.html>, 29 Kasım 2021.

Fotoğraf 5: N. F. Katanov (1862-1922)

Katanov Arşivi, Kazan Federal Üniversitesi Tarih Müzesi.

Kaynak: İnalçık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 6: Hakasya Cumhuriyeti. N. F. Katanov Askıs Bölge Müzesi. Sergi: “Kazan Üniversitesi Profesörü – N. F. Katanov”

Katanov Arşivi, Kazan Federal Üniversitesi Tarih Müzesi.

Kaynak: İnalçık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 7: “Hakasya Cumhuriyeti Askıs Bölgesi. Ressam P. M. Borgoyakov’un “N. F. Katanov Doğduğu Topraklarda” Adlı Tablosu.

Katanov Arşivi, Kazan Federal Üniversitesi, Tarih Müzesi.

Kaynak: İncalcık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 8: N. F. Katanov'un 1909-1922 yılları arasında Kazan'da yaşadığı ev.

Kaynak: (Çevrim içi) <https://kzn.ru/content/upravlenie-arkhitektury/OPAiKN/spisok2/00000015.pdf>, 29 Kasım 2021.

Fotoğraf 9: N. F. Katanov'un evinin bulunduğu boş arazi.

(Fotoğraf 8'de bulunan Katanov'un evi bir yangın sonucu yok olmuştur.)

Kaynak: İnalçık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 10: Kazan'da bulunan Katanov sokağı.

Kaynak: İnalçık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 11: N. F. Katanov'un Arsk Mezarlığı'nda bulunan temsili mezarı.

Kaynak: İnalçık Arşivi, 2021.

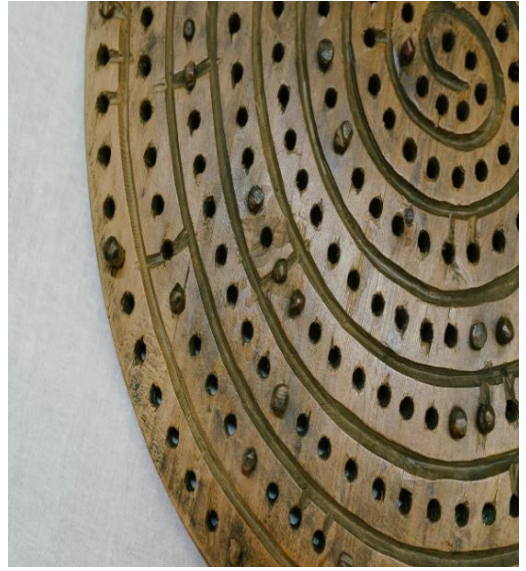
Fotoğraf 12: Ahşaptan yapılmış yuvarlak Hristiyan takvimi.

Fotoğraf 13: Takvimin üst kısmı.

Fotoğraf 14: Takvimin yan kısmı.

Kaynak: Fotoğraf 12, 13, 14, (Çevrim içi) <https://inde.io/article/10089-vyvod-iz-zapasa-chto-hranitsya-v-fondah-natsionalnogo-muzeya-tatarstana>, 3 Nisan 2020.

Fotoğraf 15: Tataristan Cumhuriyeti Millî Müzesi, N. F. Katanov'un Kişisel Eşyaları.

Kaynak: İnalçık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 16: Şemâil. Katanov Koleksiyonu. (Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi)

Kaynak: İnalçık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 17: Katanov Koleksiyonu, Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi.

Kaynak: İnalçık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 18: Katanov Koleksiyonu, Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi.

Kaynak: İnalçık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 19: Şaman kıyafetinin ön görüntüsü.
(Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi)

Fotoğraf 20: Şaman kıyafetinin yan görüntüsü.

(Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi)

Fotoğraf 21: Şaman tefi.

(Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi)

Fotoğraf 22: Şaman tefinin arka görüntüsü.
(Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi)

Fotoğraf 23: Tef tokmağı.

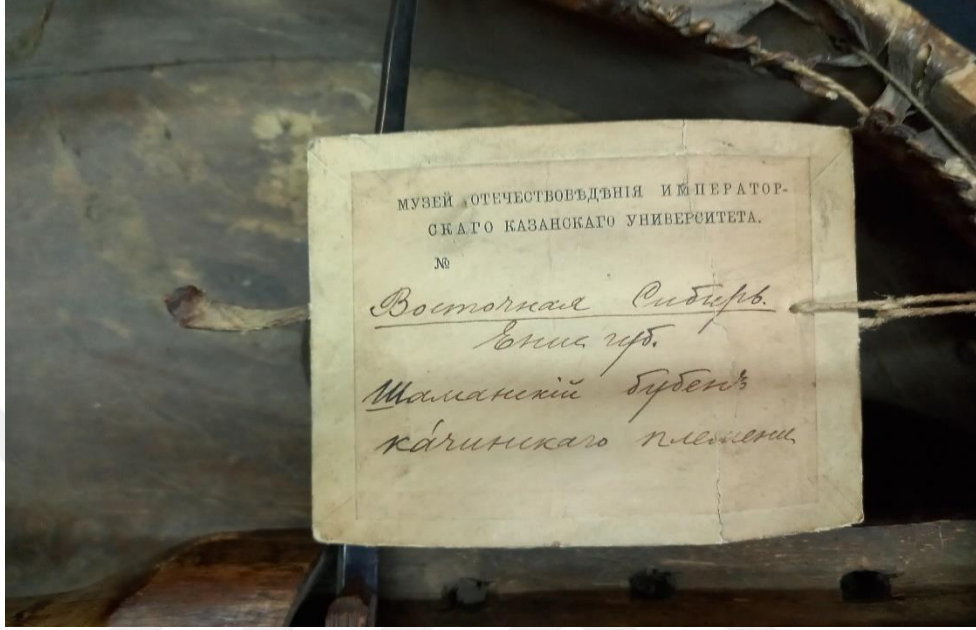

Fotoğraf 19, 20, 21, 22, 23. Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi.

Kaynak: Ye. G. Guşçina Arşivi, 2021.

Fotoğraf 24: Şaman tefinin üzerindeki etiketin ön yüzü.

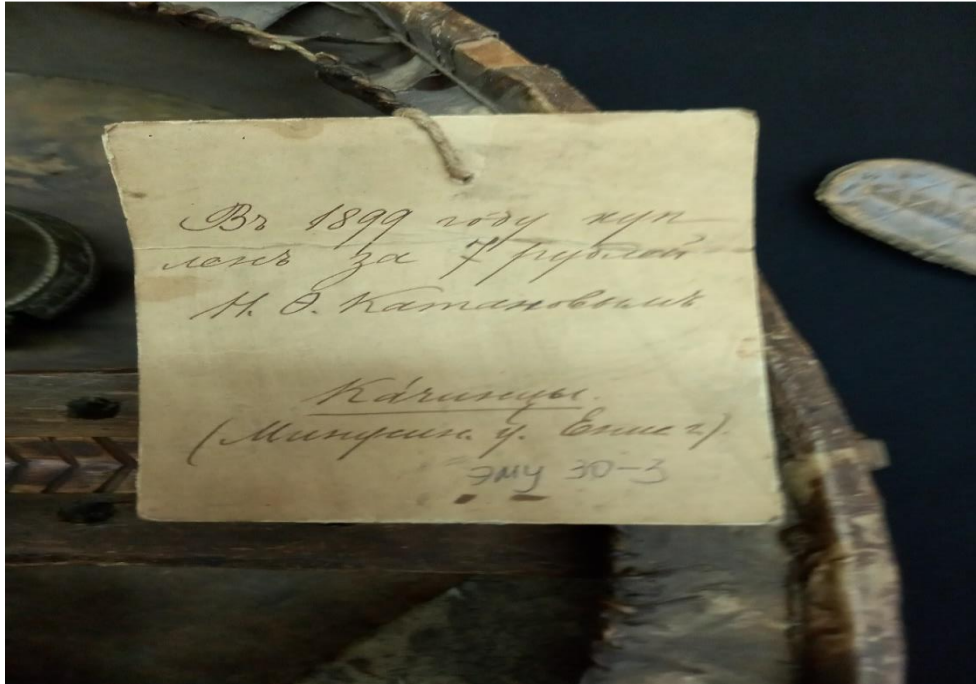
(Katanov Koleksiyonu, Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi)

Kaynak: İncalcık Arşivi, 2021.

Fotoğraf 25: Şaman tefinin üzerindeki etiketin arka yüzü.

(Katanov Koleksiyonu, Kazan Federal Üniversitesi Etnografya Müzesi)

Kaynak: İncalcık Arşivi, 2021.

The display case contains a variety of historical artifacts, including a portrait of a man in a military uniform, a large document with a table of names, a book titled 'ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ЗАМЕТКИ', two framed documents, a green book, a colorful embroidered bag, a large illustration of a tent and a building, a small framed photograph, a photograph of a group of people, a photograph of a street scene, and several documents at the bottom. The display is set against a light-colored background with a wooden frame.

Fotoğraf 27: Arapça yazılı metal ayna.

Kaynak: D. V. Aynalov, N. F. Katanov, **Opisanie Metalličeskogo Zerkala s Arabskoyu Nadpisyu: Prinadlejaščego Publiçnomu Muzeyu Goroda Minusinska Yeniseyskoy Gubernii, i Neskolko Slov o Metalličeskih Zerkalah, Opisannih Drugimi**, Tipo-lit. İmp. Univ. Kazan 1900, s. 12.

ÖZGEÇMİŞ

Gülcan İnalçık 2008 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olmuştur. Üniversite eğitiminin ardından Millî Eğitim Bakanlığı Dış İlişkiler Rusya Hükümet bursunu kazanarak 2008-2009 eğitim-öğretim yılında St. Petersburg Herzen Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde bir yıllık dil stajını yapmıştır. 2009-2012 yılları arasında ise Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı bölümünde yüksek lisans öğrenimini tamamlamıştır. Yüksek lisans tez konusu *L. N. Tolstoy'un Romanlarında Kadın Karakterler ve Kadın Sorunsalı*'dır.

2016 yılında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü doktora programına kaydolmuştur. Doktora tez konusu *Nikolay Fedoroviç Katanov'un Hayatı, Kütüphanesi ve Türkoloji Alanındaki Eserleri*'dir.

2012-2013 yılları arasında eş zamanlı olarak Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı bölümünde ve Kara Harp Okulu'nda yarı zamanlı Rusça Okutmanlığı yapmıştır. 2014 yılından beri Beykent Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda Rusça hazırlık programında öğretim görevlisi olarak çalışmakta ve akademik faaliyetlerine devam etmektedir.